

GRIPLA

Ráðgjafar

FRANÇOIS-XAVIER DILLMANN, MATTHEW JAMES DRISCOLL,
JÜRIG GLAUSER, STEFANIE GROPPER, TATJANA N. JACKSON,
KARL G. JOHANSSON, MARIANNE E. KALINKE,
STEPHEN A. MITCHELL, JUDY QUINN,
ANDREW WAWN

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norrænna fræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna á heimasíðu Árnastofnunar: arnastofnun.is/page/arnastofnun_timarit_gripla_leidb. Allt efni sem birtast á er lesið yfir af sérfræðingum. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur á ensku. Greinum á öðrum málum en íslensku skal einnig fylgja útdráttur á íslensku. Hverju bindi Griplu fylgir handritaskrá.

GRIPLA

RITSTJÓRI

GÍSLI SIGURÐSSON

XXI

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM

2010

STOFNUN ÁRNAS MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM
RIT 78

Prófarkalestur
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRI

Aðstoð við prófarkalestur
EMILY LETHBRIDGE OG SVANHILDUR GUNNARSDÓTTIR

Handritaskrá
SVANHILDUR GUNNARSDÓTTIR

© Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Öll réttindi áskilin

Umbrot
SVERRIR SVEINSSON

Prentun og bókband
LETURPRENT EHF.

Prentþjónusta og dreifing
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Meginmál þessarar bókar er sett með 10,5 punkta Andron Mega Corpus lettri
á 13,4 punkta fæti og bókin er prentuð á 115 gr. Munken Pure 13 pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 978 9979 654 15 5

EFNI

† Bjarni Einarsson: Om den Arnamagnæanske kommissions udgave af <i>Egils saga Skallagrímssonar</i> (1809)	7
Susanne Miriam Fahn og Gottskálf Jensson: The Forgotten Poem: A Latin Panegyric for Saint Þorlákr in AM 382 4to	19
Kirsten Wolf: <i>Margrétar saga II</i>	61
Lasse Mårtensson: Översikten över Háttatal i DG 11 4to – dess funktion och ursprung	105
Michael Chesnutt: On the Structure, Format, and Preservation of Möðruvallabók	147
Heimir Pálsson: Vísur og dísir Víga-Glúms	169
Jamie Cochrane: * <i>Síðu-Halls saga ok sona hans</i> : Creating a Saga from Tradition	197
Álfrún Gunnlaugsdóttir: <i>Jakobs saga postola</i> , <i>Tveggja postola saga Jons ok Jakobs</i> og <i>Liber Sancti Jacobi</i>	235
Árni Einarsson: Sólarsteinninn. Tæki eða tákn?	281
Haukur Þorgeirsson: <i>Gullkársljóð og Hrafnagaldur</i> – framlag til sögu fornyrðislags	299
Gísli Baldur Róbertsson: Nýtt af Bjarna Jónssyni lögbókarskrifara á Snæfjallaströnd	335
Samtíningur: Ólafur Halldórsson: Landnám Þórólfs Mostrarskeggs og Auðar djúpúðgu	389
Handritaskrá	397

† BJARNI EINARSSON*

OM DEN ARNAMAGNÆANSKE
KOMMISSIONS UDGAVE AF
EGILS SAGA SKALLAGRÍMSSONAR (1809)

1. *Indledning.* Under arbejdet med en ny videnskabelig udgave af Egils saga Skallagrímssonar¹ fandt jeg det af interesse at granske den Arnamagnæanske kommissions udgave af sagaen fra 1809, som blev standardudgaven i størstedelen af det 19. årh. Denne voluminøse bog på ikke mindre end XX + 772 sider med titlen *Egils-Saga, sive Egilli Skallagrímii Vita*, begynder med et forord på latin, fulgt af den oldislandske sagatekst med sideløbende latinsk oversættelse, og afsluttes med tre plancher med skriftprøver udført i en slags karolingisk minuskel. I forordet beklages det, at udgaven er ufuldendt, idet der mangler “Index rei antiqvariae et Glossarium” (‘antikvarisk sageregister og glossar’); begge har været under arbejde, men har—særlig på grund af papirmangel og fattigdom—måttet udsættes “in tempus venturum litteris et generi humano benignius” (‘indtil en for litterære opgaver og menneskeheden mere gunstig fremtid’; s. XX). Det synes altså at være Napoleonskrigene, der bærer skylden for, at bogen først så dagens lys mere end 10 år efter udgiverens død i 1798.

Forordet er underskrevet af kommissionens medlemmer, herunder—under en skillestreg—af Thorkelin, dvs. Gehejmearkivar Grímur Jónsson Thorkelin (1743–1829), som havde været kommissionens sekretær siden 1777. Det er ham, der antagelig har forestået trykningen af værket samt

* Denne korte afhandling (skrevet på dansk) indgik i Bjarni Einarssons materiale til Editiones Arnamagnæanæ A 19, se note 1 nedenfor, men blev ikke medtaget i indledningen til det offentliggjorte bind. Den er færdigredigeret til *Gripla* af Michael Chesnutt, som har tilføjet noterne i firkantede parenteser.

¹ [*Egils saga Skallagrímssonar. A-redaktionen*, udg. af †Bjarni Einarsson efter forarbejder af Jón Helgason, Editiones Arnamagnæanæ A 19 (København 2001). Se nu tillige *Egils saga Skallagrímssonar. C-redaktionen*, udg. af Michael Chesnutt efter forarbejder af Jón Helgason. Editiones Arnamagnæanæ A 21 (København 2006). B-redaktionen ved Michael Chesnutt og Jonna Louis-Jensen, ligeledes efter Jón Helgasons forarbejder, er projekteret, uden at Københavns Universitet dog indtil videre har bevilget midler til fuldførelsen.]

forfattet, eller i det mindste færdigredigeret, forordet. Det oplyses i dette, at den Arnamagnæanske stipendiat Guðmundur Magnússon eller, som han her kaldes, Gudmundus Magnæus (1741–1798), tidligere udgiver af kommissionens *Edda Sæmundar hinns fróða, Pars I*, med latinsk oversættelse og kommentarer (København 1787), har udført arbejdet med den nu foreliggende, oldislandske tekst af Egils saga foruden den latinske oversættelse og versforklaringerne; sidstnævnte dog med støtte af pastor Gunnarus Pauli til Hjarðarholt i Island (dvs. sr. Gunnar Pálsson, 1714–1791). Fra 1774 og til sin død modtog Gunnar Pálsson et årligt stipendium fra kommissionen for sit arbejde med at skrive forklaringer til norrøn digtning, og Guðmundur Magnússon har også mange lovord om den højlærde pastor, selv om han tillader sig at være uenig med ham i enkelte tilfælde. Faktisk er pastorens forklaringer mange steder underlødige, men enkelte af hans rettelsesforslag har ikke desto mindre overlevet i senere udgaver af Egils saga, f.eks. læse-måden “Láðvardadar” i 2. linje af sagaens str. 11 (s. 223 med fodnote).

Forordets redegørelse for udgavens håndskriftsgrundlag er ufuldstændig og delvis misvisende. Sagaens tekst er i hovedsagen baseret på kodeksen Möðruvallabók, *AM 132 fol.* (M) af A-redaktionen, dog med Egills tre store digte indsat på de tilbørlige steder (M indeholder som bekendt kun indledningsstrofen til Sonatorrek samt Arinbjarnarkviða, sidstnævnte tilføjet på versosiden af bl. 69 efter sagaens slutning). Udgaven er imidlertid højst upålidelig, idet M-teksten i utallige tilfælde erstattes uden anmærkning med ord og udtryk fra de andre redaktioner.² Der anføres en mængde varianter fra forskellige håndskrifter af redaktionerne B (Wolfenbüttel) og C (Ketilsbøger), og desuden fra nogle af de bevarede afskrifter—både de ældre og de helt unge—nedstammende fra M, med latinsk oversættelse i hvert tilfælde; dertil kommer versforklaringer og mange slags kommentarer, som ofte fylder den nederste halvdel af siden, af og til noget mindre, men i nogle tilfælde det meste af siden.³ Som erstatning for bl. 69v i M, som fra gammelt af har været ulæseligt, benyttes *AM 146 fol.*, en afskrift ved Ásgeir Jónsson (1657–1707), som i hovedsagen synes at følge A-håndskriftet *AM 460 4to* suppleret med B-tekst fra *AM 463 4to*.

2 [Om sagaens redaktioner se forordene ved de respektive udgivere i Editiones Arnamagnæanæ A 19 og 21.]

3 Det er denne overvældende fylde, som fik Guðbrandur Vigfússon til med rette at karakterisere udgaven som “too ponderous and scholastic” (*Sturlunga saga*, bd. I [Oxford 1878], xlviij).

2. *Lakunerne i M*. Når turen kommer til *M*'s første store lakune, mellem bl. 77/78, har Guðmundur Magnússon følgende fodnote: “Hic incidit lacuna in Membr. a. interea textus potissimum sequitur Guelf. & Hol. propterea quod meliorum Codicum, cum haec vertebam, mihi non erat potestas” (‘her indtræffer en lakune i skindbogen a. [dvs. Möðruvallabók], i mellemtiden følger teksten fortrinsvis de Wolfenbüttelske og Holanske håndskrifter, idet der ikke, medens jeg beskæftigede mig med dette, stod bedre codices til min rådighed’; s. 213). I udgavens indledning oplyses følgende: “*Gvelpherbytanos* appellamus codices duos Chartaceos formæ quartæ No. 459 et No. 461” (‘de *Wolfenbüttelske* er vor betegnelse for to papirhåndskrifter i kvartformat, [AM] nr. 459 og 461’; s. IX). *AM 459 4to* er i virkeligheden en afskrift efter præsten Jón Pálssons blandingstekst i *AM 458 4to*; derimod er *AM 461 4to* Ásgeir Jónssons selvstændige afskrift af *Egils saga* direkte efter Wolfenbüttel-kodeksen. På s. XIV oplyses, at med “Hol(anus)” menes skindbogen *AM 128 fol.*, som også er en afskrift af den i *AM 458 4to* forekommende blandingstekst.⁴ Det viser sig alligevel, at lakuneteksten i udgaven begynder med nogle linjer fra C-redaktionen, og straks efter det følgende vers (str. 10) kommer udtryk, som minder om teksten i nogle af de ældste afskrifter af A-klassen—måske særlig *AM 455 4to*, men den ældste trykte udgave fra Hrappsey 1782 kommer også i betragtning.

Den anden store lakune i *M* (bl. 83/84) præsenteres i en fodnote s. 341 med følgende kommentar: “Hic unius folii lacuna existit in Membr. a. quam expleo ex Chartt. promiscue, prouti quicquid commodissimum videtur” (‘her er en lakune på ét blad i skindbogen a., som jeg udfylder vilkårligt efter papirhåndskrifterne, alt efter hvad der forekommer mest hensigtsmæssigt’). Hvordan denne eklekticisme er blevet udøvet i detaljer har jeg ikke undersøgt.

3. *De store digte*. (a) Høfuðlausn ledsages (i en fodnote hvor digtet begynder, s. 427) af en oplysning om, at udgiveren bl.a. har støttet sig til Björn Jónsson á Skarðsás egenhændige redaktion og til “Literaturam runicam Ol. Wormii”, dvs. *Runir seu Danica Literatura Antiquissima* (København—

4 Om 458 jf. udførligt i Jón Helgasons afhandling, “Athuganir um nokkur handrit Egils sögu,” *Nordala. Afmáliskveðja til Sigurðar Nordals 14. september 1956* (Reykjavík 1956), 126 ff.

Amsterdam 1636; nærmere herom i Jakob Benediktssons indledning til *Ole Worm's Correspondence with Icelanders*, Bibliotheca Arnamagnæana VII [København 1948], XVII).

(b) Sonatorrek ("Sonar Torrek") begynder på s. 607. I en fodnote nævnes det, at digtet er fundet dels "in *Collectione Carminum ... aliquot Vett. quam Theodorus Thorotti, nobis impertiuit*" ('i en samling ... af nogle gamle digte, som Theodorus Thorotti meddelte os'), dels "in ... vetusto Exemplare ad collationem commodato a Viro S. Venerabili, *Johanne Finnæo*, Episcopo Skálholtensi. Id Exemplar etiam continet *Fragmentum Arinbiarnar-Drápa*, aliquanto plenius unico illo, quod in *A. Magnæi Bibliotheca* superest" ('i ... et gammelt eksemplar udlånt til kollationering af den ærværdige herre *Johannes Finnæus*, biskop af Skálholt. Det eksemplar indeholder også *et brudstykke af Arinbiarnar-Drápa*, som er noget fyldigere end den enkeltstående tekst [af Drápa'en], som er overleveret i *A. Magnæus' bibliotek*'). Med de sidste ord sigtes til Ásgeir Jónssons kopi af Arinbjarnarkviða i AM 146 fol. I fortsættelsen nævnes Sonatorrek i C-afskrifterne af sagaen og der udtales forbavelse over, at digtet ikke er at finde i andre afskrifter, hverken "in copiosa Legati A. Magnæani Bibliotheca" eller "in privatis pluteis" ('i det Arnamagnæanske legats omfattende bibliotek' eller 'på private boghylder').

I H. Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, bd. VIII (København 1930), 225, findes en Þórður Thoroddsen (1736–1796; "kaldes ofte Thoroddi"), som blev *baccalaureatus* fra universitetet i København. Han studerede naturvidenskab, landbrug og økonomi i Danmark og Sverige. I 1771 tryktes i København et anonymt skrift af ham: *Einfallder Þankar um Akur-Yrkiu edur hvörn veg hun kynne ad nyiu infærast aa Islande*. Han omtales af Páll Eggert Ólason i *Íslenzkar æviskrár*, bd. V (Reykjavik: Hið íslenzka bókmenntafélag 1952), 124, som Þórður Þóroddsson (Thoroddi; her med dødsåret 1797), men nævnes ikke i forbindelse med islandsk litteratur eller filologi. Det udelukker naturligvis ikke, at han kan have besiddet en skreven samling af gamle digte.

Det håndskrift, som Guðmundur Magnússon henviser til som et lån fra Skálholtsbiskoppen Hannes Finnsson, findes i dag i Islands National- og Universitetsbibliotek under nummeret *ÍB 169 4to*. Indholdet er broget; det begynder med Hyndluljóð fulgt af en latinsk oversættelse ved biskoppen. Dernæst kommer Sonatorrek, skrevet på to sider med en ukendt hånd,

muligvis fra det 17. årh. Teksten er en tro kopi af digtet som det står i Ketilsbøger, *AM 462* og *453 4to*, men to rettelser stemmer overens med Árni Magnússons tekst i *AM 761 a-b 4to*: (1) i str. 4, linje 6, *kaugla* for *þaugla* og (2) i str. 17, linje 1, *þekt* for *þokt*. Guðmundur Magnússon har i det første tilfælde fulgt biskoppens håndskrift, dog således at han uden kommentar korrigerer strofens umulige sidste ord i forlæggene, *ridr*, til det utvivlsomt rigtige *nidr* (“Af fletium nidr”, s. 613; Árni Magnússon har derimod beholdt *ridur* [!]). I det andet tilfælde er Guðmundur Magnússon halsstarrig og trykker “þokt”, og er tillige uagtsom nok til at påstå i en fodnote: “Ita omnes Libri” (‘således alle håndskrifter’, s. 633). I str. 7, linje 7–8, har han et betydningsfuldt ord (tilføjet i den ene af Ketilsbøgerne, *AM 462 4to*, s. 195, af en senere hånd på et oprindeligt blankt sted; stadig blankt i *AM 453 4to*, bl. 81v): “*Snaran þátt / Af siálfum mer*”. Her har Finnur Jónsson i *Den norsk-islandske skjaldedigtning, A. Tekst efter håndskrifterne* (København og Kristiania 1908–15), bd. I, s. 41, et blankt sted i strofen, men henviser i en anmærkning til udgaven af 1809. Hos Árni Magnússon lyder den næstsidste verslinje: *þvi mest om kom þat*. Denne meningsløse formulering stemmer med afskriften i *ÍB 169 4to* (og tilsvarende i Hrapsey-udgaven af 1782, hvilket Guðmundur Magnússon noterer).

Det er kendt, at Skálholtsbiskoppen Hannes Finnsson (1739–1796) var en af sin tids lærdeste mænd. Medens han læste filosofi og teologi ved Københavns universitet lod han trykke *Borgarþings kristinréttur* (1759–60), og i 1772 rejste han til Stockholm for at studere islandske håndskrifter. En overgang var han den Arnamagnæanske Kommissions sekretær. Det ville føre alt for vidt at redegøre for hans mange skrifter, trykte og utrykte; der henvises til Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon*, bd. III (København 1926), 53–56.

(c) Arinbjarnarkviða (“Arinbiarnar Drápa, edr Brot af henni”) begynder s. 648. Her oplyses i en fodnote, at teksten er meget dårligt bevaret i kodeksen. Ásgeir Jónssons afskrift i *AM 146 fol.* omtales, dog med den præcisering, at digtet ingenlunde er afskrevet efter membranen M, men derimod “exscriptum est, teste Arna Magnæo, e schidio Epodis (Drápu-slitri) sine dubio chartaceo, quod ille (Arnas) olim possedit” (‘ifølge Arnas Magnæus afskrevet efter en stump af Drápa’en, sikkert på papir, som den nævnte Arnas tidligere havde ejet’). Dette er en hentydning til Árni

Magnússons udtalelse på en i AM 146 fol. indlagt seddel.⁵ Guðmundur Magnússon tilføjer så: “De altero fragmento poëmatis, quod beneficio Johannis Finnæi Episcopi in collationem adhibui, mentionem feci, <in> introductione ad Sonar-Torrek, quod ut antiquius, emendatius et uno versu octosticho ... altero plenius, verisimile est traducem esse membranæ nostræ, quæ, tempore, quo fragmentum illud scriptum est, probabiliter aliquanto liquidior ad legendum erat, quam est hodie” (‘om det andet brudstykke af digtet, som jeg takket være Biskop Johannes Finnæus’ imødekommenhed inddrog i kollationeringen, har jeg udtalt mig i indledningen til Sonar-Torrek; da det er ældre, mere korrekt og fyldigere med en strofe på otte linjer ... end det andet, er det sikkert en kopi af vor skindbog [dvs. M], som på tidspunktet for brudstykkets afskrivning sandsynligvis var noget lettere at læse, end den er i dag’).

Guðmundur Magnússon fortsætter denne fodnote med en længere redegørelse og klager over steder i digtet, der er uklare “tam ad verba, quam ad rem” (‘både sprogligt og betydningsmæssigt’). Han takker Gunnarus Pauli, og til slut (s. 649) nævner han citater af Egill i Snorra Edda samt i “Skálda Olai Theodori” (dvs. Den tredje grammatiske afhandling af Óláfr Þórðarson hvítaskáld), hvorfra han henter en strofe på otte linjer, som han ikke tvivler på oprindelig har tilhørt Arinbjarnarkviða. Han afslutter digtet med denne strofe, som begynder: “Vark árvakr” etc. (s. 684).

I kommentarerne til Arinbjarnarkviða henvises skiftevis til håndskrifterne AM 146 fol. og ÍB 169 4to samt til pastor G. Pauli, sidstnævnte særlig i forbindelse med konjekturen, hvoraf nogle den dag i dag er i brug i udgaver af digtet. Efter str. 12 indsætter Guðmundur Magnússon s. 664–665 endnu en strofe fra Den tredje grammatiske afhandling (nummereret som str. 13, men imellem firkantede parenteser):

Þat er órett
 Er orpit hefir
 A máskeid
 Mörgu gagni
 Rá ok ridinn
 Rauckva stódi
 Vellvönuðr
 Því er veitti mer.

5 [Se nu Editiones Arnarnagæanæ A 19, XL.]

På det sted i kvadet, hvor Ásgeir Jónssons afskrift slutter, har Guðmundur Magnússon følgende bemærkning i en fodnote: “Plura hujus Odæ non existunt in E. [...] sed duo hemistichia addit. I.” (‘mere af dette digt findes ikke i E. [dvs. AM 146 fol.], men to halvstrofer tilføjes i I. [dvs. ÍB 169 4to]’). Derefter trykkes s. 682–684 disse to halvstrofer (adskilt med tre stjerner) i fortsættelse af Ásgeir Jónssons tekst:

Söku-nautr
 Sona hvinna
 Hríngum hnoter
 Hadds vegandi.

 Hann alldr-teig
 Um eiga gat
 Fiöl-iáinn
 Fridi spiöllum.

Halvstroferne har Guðmundur Magnússon altså hentet fra biskoppens håndskrift. Han har opfattet “Fiöl-iáinn” som et participialadjektiv, jf. verbet *já*, og oversætter den anden halvstrofe således:

Ille ætatem productam
 Sorte obtinuit
 Frequenter consentiens
 Paci violatæ.

(‘Den mand fik et forlænget liv ved skæbnens gunst, ofte deltagende i fredsbrud’). I fodnoterne har han følgende kommentar til de to første linjer af denne oversættelse: “*Hoc haud absimile est illi Horatiano: Vivet extento Proculejus æuo. Conf. Ind. Landn. sub voce Teigr*” (‘Dette er ikke uden lighed med det kendte vers af Horats: *Vivet extento Proculejus æuo* [Proculeius vil leve længe]. *Sml. registret til Landn. ad ordet Teigr*’). Henvisningen gælder *Islands Landnamabok* (København 1774), udgivet af Hannes Finnsson med latinsk oversættelse og—blandt flere registre—et “*Index vocum poëticarum, et qvarundam aliarum, qvæ rariores visæ*” (‘register over poetiske ord og visse andre, der forekommer at være temmelig sjældne’), hvor *Teigr* forkla-

res (s. 505 [recte 513]) som “portio agri sive preti” (‘en portion jord eller penge’).

Til sammenligning skal anføres de to ekstra halvstrofer i henhold til sagahåndskriftet *AM Accessoria 28*, en stor papirkodeks skrevet af pastor Jón Egilsson († 1784), som var skolemester på Hólar bispesæde og senere sognepræst i Laufás ved Eyjafjörður.⁶ Halvstroferne lyder her (s. 500–501):

sokuna/tr	
sonar hinna	
hringum hnotir	[<i>marginalnote</i> : (hnoter (nioter
hadres vegandi	[<i>marginalnote</i> : (hadres.

Hann alldr teig	
um eiga gat	
fióliain	
firdi piollum	[<i>marginalnote</i> : *** cætera desunt.

Her er den betydeligste afvigelse fra Finnur Jónssons tekst i *Den norsk-islandske skjaldedigtning* den samme som hos Guðmundur Magnússon, nemlig læsningen af hele ordet “fióliain”, hvor Finnur Jónsson ikke har kunnet læse mere end de fire første bogstaver i M. Denne læsning kan betragtes som støtte for Björn M. Ólsens konjektur *fjolsáinn* (jf. Sigurður Nordal (udg.), *Egils saga Skalla-Grimssonar*, Íslenzk fornrit II (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933), 267); antagelig er et -f- blevet udvisket foroven og derefter læst som -i-.

Det er nærliggende at tro, at Access. 28 for så vidt angår Arinbjarnarkviða er af samme oprindelse som udgaven af 1809. Det vil sige, at teksten fra Hannes Finnssons håndskrift på den ene eller den anden måde må være kommet i Jón Egilssons besiddelse den gang han skrev Access. 28.

4. *Reception af 1809-udgaven*. Udgaven af 1809 blev grundlaget for N. M. Petersens oversættelse af Egils saga, der udgør første bind af serien “Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude” (København 1839); afhængighedsforholdet omtales dog ikke i Petersens indledning. Samme oversættelse blev genoptrykt i 1862. Få år før var der

6 [Se nu Editiones Arnarnagæanae A 19, XLI–XLII.]

udkommet i Reykjavík en lettere bearbejdet udgave af teksten fra 1809, besørget af Jón Þorkelsson, senere rektor for Reykjavíks Lærde skole. Her ledsages stroferne af forbillidige forklaringer. Denne udgave fra 1856 blev da også genoptrykt i 1892, uagtet at Finnur Jónssons nye kritiske udgave for Samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur var udkommet i anden halvdel af 1880'erne.

I 1883 blev der trykt en svensk oversættelse af sagaen ved A. U. Bååth, som oplyser, at han har benyttet Jón Þorkelssons udgave af 1856. Hele 10 år senere udkom den første engelske oversættelse ved Rev. W. C. Green, *The Story of Egil Skallagrimsson* (London 1893). Det berettes i forordet, s. viii, at oversætteren har støttet sig til følgende udgaver: "The large edition, with a Latin translation (København, MDCCCIX); Einar Thordarson's [navnet på Jón Þorkelssons forlægger] (Reykjavík, 1856); Finnur Jónsson's (Copenhagen 18[86–]88). Also Petersen's Swedish [!] translation (1862)". Det er sandsynligt, at Green ikke mindst har haft nytte af den latinske oversættelse i udgaven af 1809.

Hele sagaen efter 1809-udgaven findes i det store samlingshåndskrift *Lbs. 747 fol.*, som blev skrevet af brødrene Guðlaugur og Guðmundur Magnússon i årene 1871–75. Det kan tilføjes, at tre andre håndskrifter i Islands National- og Universitetsbibliotek indeholder Arinbjarnarkviða ("Arinbjarnardrápa"), nemlig *ÍB 91* og *371 8vo* samt *ÍBR 35 4to*; også her drejer det sig om afskrifter af Guðmundur Magnússons trykte tekst.

ANVENDTE KILDER

HÅNSKRIFTER

Den Arnamagnæanske samling, København

AM 453 4to

AM 461 4to

Den Arnamagnæanske samling, Reykjavík

AM 128 fol.

AM 460 4to

AM 132 fol.

AM 462 4to

AM 146 fol.

AM 463 4to

AM 455 4to

AM 761 a-b 4to

AM 458 4to

AM Accessoria 28

AM 459 4to

Islands Nationalbibliotek—Universitetsbiblioteket, Reykjavík

Lbs. 747 fol.

ÍB 169 4to

ÍB 91 8vo

ÍB 371 8vo

ÍBR 35 4to

SEKUNDÆRLITTERATUR

- Bjarni Einarsson, udg. *Egils saga Skallagrímssonar. A-redaktionen* [...] efter arbejder af Jón Helgason. Editiones Arnarnæanæ A 19. København: Reitzel, 2001.
- Bååth, A. U. *Egil Skalle-Grimssons saga*. Stockholm: Seligman, 1883.
- Chesnutt, Michael, udg. *Egils saga Skallagrímssonar. C-redaktionen* [...] efter arbejder af Jón Helgason. Editiones Arnarnæanæ A 21. København: Reitzel, 2006.
- Ehrencron-Müller, H. *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, bd. III, VIII. København: Aschehoug, 1926, 1930.
- Finnur Jónson, udg. *Egils saga Skallagrímssonar tilligemed Egils større kvad*. STUAGNL XVII. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1886–88.
- Finnur Jónsson, udg. *Den norsk-islandske skjaldedigtning, A. Tekst efter håndskriftene*. København og Kristiania: Gyldendal, 1908–15.
- Green, W. C. *The Story of Egil Skallagrímsson*. London: Stock, 1893.
- Guðbrandur Vigfússon (Gudbrand Vigfusson), ed. *Sturlunga saga*. Oxford: Clarendon, 1878.
- [Guðmundur Magnússon, udg.] *Edda Sæmundar hinns fróða, Pars I*. København: Kommissionen for det Arnarnæanske legat, 1787.
- [Guðmundur Magnússon, udg.] *Egils-Saga, sive Egilli Skallagrímii Vita*. København: Kommissionen for det Arnarnæanske legat, 1819.
- Hannes Finnsson. Tentamen historico-philologicum: circa Norvegiæ jus ecclesiasticum [...]. København: Laurentius Svavius, 1759[–60].
- [Hannes Finnsson, udg.] *Islands Landnamabok, hoc est: Liber originum Islandiæ* [...]. København: A. F. Steinius, 1774.
- [Hannes Finnsson, udg.] *Kristni-saga, sive Historia religionis christianæ in Islandiam introductæ* [...]. København: F. C. Godiche, 1774.
- Jakob Benediktsson, udg. *Ole Worm's Correspondence with Icelanders*. Bibliotheca Arnarnæana VII. København: Munksgaard, 1948.
- Jón Helgason. "Athuganir um nokkur handrit Egils sögu." *Nordala. Afmælistkveðja til Sigurðar Nordals 14. september 1956*. Reykjavík: Helgafell, 1956, 110–48.
- [Jón Þorkelsson, udg.] *Sagan af Agli Skallagrímssyni*. Reykjavík: Einar Þórðarson, 1856 (genoptryk 1892).

- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar aviskrár*, bd. V. Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag, 1952.
- Petersen, N. M. *Fortælling om Egil Skallegrimsen*. Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude, bd. I. København: Det Kgl. Nordiske Oldskrift-Selskab, 1839 (genoptryk 1862).
- Sagan af Egle Skallagrims Syne*. Hrappsey: Magnús Moberg, 1782.
- Sigurður Nordal, udg. *Egils saga Skalla-Grímssonar*. Íslenzk fornrit II. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1933.
- [Þórður Þóroddsson.] *Einfallder Þankar um Akur-Yrkiu edur hvörn veg hun kynne ad nyiu infærast aa Islande*. København: [s.n.], 1771.

SUMMARY

‘The Arnamagnæan Edition of *Egils saga Skallagrímssonar* (1809)’

Keywords: Eighteenth-century Icelandic philology, Guðmundur Magnússon, Hannes Finnsson, Saga of Egill Skallagrímsson, *Arinbjarnarkviða*

This contribution was written a little over ten years ago by Bjarni Einarsson as part of the preparations for his critical edition (published shortly after his death in 2000) of the A-redaction of *Egils saga Skallagrímssonar*. It investigates the working methods of Guðmundur Magnússon, the Icelander in Copenhagen who was responsible for the voluminous edition of *Egils saga* issued by the Arnamagnæan Commission in 1809. Bjarni Einarsson identifies the sources from which Guðmundur Magnússon supplied illegible or missing passages in Möðruvallabók and from which he emended the text of Egill’s three long poems. Particular attention is drawn to ÍB 169 4to, originally belonging to Bishop Hannes Finnsson of Skálholt. Nineteenth-century translations and manuscript copies of the 1809 edition are mentioned in conclusion.

EFNISÁGRIP

Þessar athuganir tók Bjarni Einarsson saman fyrir rúmum áratug er hann vann að visindalegri útgáfu A-gerðar *Egils sögu Skallagrímssonar* sem kom út að honum látnum árið 2000. Þær snúast um vinnubrögð Guðmundar Magnússonar við Egils sögu-útgáfuna 1809 en Guðmundur sá um verkið á vegum Árnaneftndar í Kaupmannahöfn. Bjarni dregur fram þær heimildir sem Guðmundur studdist við þegar hann fyllti í eyður Möðruvallabókar og lagfærði texta kvæðanna þriggja sem eignuð eru Agli. Sérstakri athygli er beint að handritinu ÍB 169 4to sem upphaflega var í eigu Hannesar Finnssonar Skálholtsbiskups. Að lokum er vikið að uppskriftum og þýðingum á 19. öld sem gerðar voru eftir útgáfunni frá 1809.

SUSANNE MIRIAM FAHN and GOTTSKÁLK JENSSON

THE FORGOTTEN POEM:
A LATIN PANEGRIC
FOR SAINT ÞORLÁKR IN AM 382 4TO

1. Introduction – Saint Þorlákr, his *cultus* and *vita*

ÞORLÁKR ÞÓRHALLSSON was born 1133 at Hlíðarendi in the south of Iceland and was bishop of Skálholt from 1178 until his death in 1193.¹ An Augustinian canon, he was educated in Paris (ca. 1153–59), then the intellectual center of Europe, and may also have studied in Lincoln, another centre of French learning at the time. Returning to Iceland, he was instrumental in establishing the first Augustinian monastery in Iceland at Þykkvibær, in 1168, where he soon became abbot. Þorlákr belonged to a network of Scandinavian Paris-educated Augustinians who like him had close ties to the ruling elite and at the same time held important ecclesiastical posts in Denmark, Norway, and Iceland, widely establishing new monasteries of their order. Their promotion of a Gregorian policy of ecclesiastical autonomy (*libertas ecclesie*) required them to defy royal authority or, at different times, to ally themselves with it. In 1174, Þorlákr was elected bishop of Skálholt, although he was not consecrated until 1178 by Archbishop Eysteinn Erlendsson of Nidaros (1161–1188), a fellow Augustinian, whom he may have known from his days in Paris. Considering their common allegiance to the Augustinian order, the special permission of early retirement for Bishop Klængr, Þorlákr's predecessor, granted by Archbishop Eysteinn, may arouse suspicions that Þorlákr's ascendancy to the office in 1178 was part of a plan orchestrated in high places. Our source-

1 For details on Þorlákr's biography, see e.g., Johannes Brønsted, Lis Rubin Jacobsen, and John Danstrup, eds., *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* (Copenhagen: Rosenkilde og Bagger, 1956–1978), s. v. "Þorlákr helgi Þórhallsson." Kirsten Wolf, "Pride and Politics in Late-Twelfth-Century Iceland: The Sanctity of Bishop Þorlákr Þórhallsson," *Saints, Lives, and Cults in Medieval Scandinavia*, ed. Thomas DuBois (Toronto: University of Toronto Press, 2008), 241–270; Sigurður Sigurðarson, *Þorlákr helgi og samtíð hans* (Reykjavík: Skálholtsútgáfan, 1993).

es emphasize Klængr's bad health but they are mysteriously silent about his keeping a concubine.² We are told that the new bishop dressed like the archbishop and was considered by him to be a perfect, indeed, a saint-like candidate for the episcopacy. There are also indications that Þorlákr's sanctity was arranged in Icelandic ecclesiastical circles, clerics of both dioceses being conspicuous in reports of early miracles.³ In 1198, a few weeks before Þorlákr's remains were translated from his grave to the church in Skálholt, Bishop Páll Jónsson of Skálholt (1195–1211) announced at the Alþingi that the subject of Þorlákr's sanctity had come up and that vows could be made to him. The following summer, he had St Þorlákr's written *miracula* proclaimed at the Alþingi and a new mass day (December 23) was added to the Church calendar. The recognition of Þorlákr's holiness by Páll Jónsson, his successor and highest local authority of the Catholic Church, was sufficient to confirm the saint's sanctification.⁴ Additionally, Archbishop Eiríkr Ívarsson (1189–1205), who succeeded Eysteinn, and had been present in Nidaros at Þorlákr's ordination in July 1178, sent a letter to Bishop Páll affirming Þorlákr's sanctity.⁵ For the church in Iceland, St Þorlákr played an important role in the next two centuries as a symbol of assertive church policy. Although recognized as a saint at least in Norway in late medieval times, St Þorlákr first received papal recognition on January 14, 1984, when Pope John Paul II declared him patron saint of the Icelanders. This papal declaration marks the recognition of Þorlákr's sanctity by the modern Catholic Church.⁶

2 Björn Þórðarson, "Móðir Jóru biskupsdóttur," *Saga* 1 (1949): 289–346.

3 Margaret Cormack, *The Saints in Iceland. Their Veneration from the Conversion to 1400* (Brussels: Société des Bollandistes, 1994), 164.

4 Papal confirmation of sanctity was only gradually imposed, beginning with the attempts made by Pope Alexander III in a letter to King Kolr of Sweden in 1171 or 1172. The historical process is thoroughly documented by André Vauchez, *Sainthood in the Later Middle Ages* [Sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge], trans. Jean Birrell (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1997), 13–57.

5 Gottskálk Jensson, "Nokkrar athugasemdir um latinubrotin úr *Vita sancti Thorlaci episcopi et confessoris*," *Pulvis Olympicus. Afmálsrit tileinkað Sigurði Péturssyni*, eds. Jón Ma. Ásgeirsson, Kristinn Ólason and Svavar Hrafn Svavarsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2009), 98; Gottskálk Jensson, "The Lost Latin Literature of Medieval Iceland: The Fragments of the *Vita sancti Thorlaci* and Other Evidence," *Symbolae Osloenses* 79 (2004): 168.

6 Ásdís Egilsdóttir, ed., *Þorláks saga helga. Elsta gerð Þorláks sögu helga ásamt Jarðeinabók og efní úr yngri gerðum sögunnar* (Reykjavík: Þorlákssjóður, 1989), 51 *et seq.*; Gottskálk Jensson, "Nokkrar athugasemdir," 98.

Records of a *Vita et miracula Sancti Thorlaci episcopi et confessoris* have survived in four sets of fragments, the most important of which is AM 386 4to I, consisting of three separate parchment leaves (evidently reused in a book binding), containing text from the original *vita* and Latin *miracula*, and dated by Kristian Kålund to ca. 1200 on paleographic evidence. Three other Latin fragments have survived (LatII, LatIII and LatIV), which contain a compendium from the saint's *vita* and *lectiones* for his feast days, some of which have also been rescued from 16th-century book bindings, while the last one derives from a printed Norwegian breviary. At least one copy of the *Vita et miracula St. Thorlaci* existed as late as 1397 in the church at Melar in Melasveit (*DI IV*, 193), and there may have been at the same time another, including legends, in the church at Hólmur on Rosmhvalanes (*DI IV*, 105). Since even the Latin *vita* is referred to in the church inventories as “Polláks saga”, or some such, it cannot be dismissed out of hand that further copies existed at this time or later. Furthermore, a Latin office for St Þorlákr, dated to the 14th century by Róbert Abraham Ottósson, survives in the manuscript AM 241 A II fol.7 The composition of this office marks an important event in the history of St Þorlákr's *cultus*. Finally, we possess an Old Norse-Icelandic translation or adaptation of St Þorlákr's *vita*, which is extant in several versions (marked ‘A’, ‘B’, ‘C’, ‘D’, ‘E’ in modern editions). Like all saints' lives in the West, Þorlákr's *vita* was originally composed in Latin, although an older generation of Old Norse scholars has sometimes been reluctant to acknowledge as much. Recently, comparison of the second Latin fragment (AM 386 4to II), a compendium of Þorlákr's *vita*, with the three vernacular versions has established that the vernacular texts, ‘A’, ‘B’, ‘C’, derive from the Latin *vita*.⁸ The observation redefines the relationships of the vernacular texts to the Latin *vita* as that of translations and adaptations to an original text. The vitiated state of the vernacular texts, which occasionally mistranslate or alter the sense of the Latin original, indicates, furthermore, that they were not made by the author of the Latin text or his collaborators. The Old Norse-Icelandic versions were, therefore, written later and not in the same clerical milieu as the Latin source, which originated in

7 Róbert Abraham Ottósson, ed., *Sancti Thorlaci Episcopi Officia Rhythmica et Proprium Misse in AM 241 A fol* (Copenhagen: E. Munksgaard, 1959), 68–74.

8 Gottskálk Jenson, “The Lost Latin Literature of Medieval Iceland,” 158–163.

1199, when St Þorlákr's *miracula* were read at the Alþingi and Latin *lectiones* and a complete Latin liturgy were necessary for the new Mass of St Þorlákr.⁹

The earliest remains of a vernacular *Þorláks saga helga* are found in AM 645 4to, dated to around 1220, which is among the very earliest existent Icelandic manuscripts.¹⁰ It contains several *acta* and *passiones* of apostles, confessors and holy men, translated from Latin (into a Latinate, almost macaronic Old Norse-Icelandic, which was purged by C. R. Unger in his editions), beginning with “Miracula nonnulla S. Thorlaci, aptanaf þorlaks Sögu” [Some miracles from the end of a *Þorláks saga*], as Árni Magnússon wrote in one of his notes.¹¹ Interestingly, this oldest vernacular

- 9 Jakob Benediktsson, “Brot úr Þorlákslesi,” *Afmálsrit Jóns Helgasonar*, eds. Jakob Benediktsson et al. (Reykjavík: Heimskringla, 1969), 106; Gottskálf Jenson, “The Lost Latin Literature of Medieval Iceland,” 150–168; Gottskálf Jenson, “Nokkrar athusagsemdir,” 97–109.
- 10 For the date of AM 645 4to, see Harald Spehr, *Der Ursprung der isländischen Schrift und ihre Weiterbildung bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* (Halle: M. Niemeyer, 1929), 174, and Hreinn Benediktsson, *Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Reykjavík: Manuscript Institute of Iceland, 1965), xx. Two other fragments of the vernacular saga have been dated to the 13th century, AM 383 4to I, from around 1250, and AM 383 4to II, from the end of the century. Neither falls neatly within the so-called ‘A’, ‘B’ or ‘C-redactions’, and so they have been dubbed ‘D’ and ‘E’ respectively. D is printed in Guðbrandur Vigfússon, ed., *Biskupa sögur I* (Copenhagen: S. L. Möller, 1858), 391–94. Variants from D are indicated in Jón Helgason, ed., *Byskupa sögur*, vol. 2 (Copenhagen: C. A. Reitzels Boghandel A/S, 1978), 214–217, while E is printed in Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur I*, 322–26 and Ásdís Egilsdóttir, ed., *Biskupa sögur II* (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2002), 287–294. D has a section of Chapters 11–12 and E miracles which overlap with miracles in AM 645 4to and the A, B and C-redactions.
- 11 The beginning of AM 645 4to is defective and the fragment of *Þorláks saga* preserved here first opens well into a collection of St Þorlákr's miracles, which have, misleadingly, been treated as an independent *Jarteinabók* on the evidence that it is stated towards the end (28) that Bishop Páll Jónsson had these miracles read at the Alþingi (“þær er hér eru skrifaðar á þessi bók” [those which are written in this book]), clearly referring to AM 645 4to. The point of this statement is not, however, that it was specifically this written version of the miracles, which was read at the Alþingi (since the scribe of the manuscript knew that this was not so and adds miracles occurring after the event), or that what was read was an independent book of miracles. The same miracles are also found at the end of the B and C redactions of the saga, along with the reference to the reading at the Alþingi. Independent miracle collections are not attested in the tradition, and the saga almost certainly preceded the miracles in AM 645 4to, as is indicated in one of the miracles (22, “þann vetr eptir er heilagur dómr ens sæla byskups hafði verit upp tekinn ór jörðu áðr [of] sumarit ok nú hefir áðr verit mjök mart frá sagt” [the winter after the holy relics of the blessed bishop had been translated from the grave, in the summer before, of which much has now been told]).

version retains a Latin invocation to St Þorlákr: *Sancte Thorlace, ora pro nobis* (21–22). The untranslated Latin here is no doubt to be explained by the occasion (in the church at Skálholt) and medium (liturgy) of the utterance, but it is nevertheless significant for the present study, that even in vernacular context, liturgical Latin is felt to be the proper language for an invocation to St Þorlákr.¹²

AM 382 4to, which has the Latin panegyric to St Þorlákr on the first leaf, is dated by Jón Helgason to ca. 1350, and contains the so-called ‘B-version’ of the vernacular saga. Only one other small fragment (BL Add. 11.242), which is dated to the middle of the 16th century, and is likely to be a direct copy of AM 382 4to, preserves a section of the same version. According to the B-redactor’s prologue in AM 382 4to, which follows immediately after the Latin panegyric, on the verso side of the same leaf, this version of the saga is a revision of an older, apparently vernacular, version of the saint’s life: “En sá góði maðr sem í fyrstu hefir söguna setta byrjar svá sitt mál sem hér fylgir” [But the good man who at first made the saga begins his account as follows].¹³ Although an older generation of scholars preferred to date this version, on historical grounds, as early as the twenties of the 13th century,¹⁴ due to stylistic similarities between the redactor’s prologue and *Árna saga biskups*, a considerably later date is now

The fragments of the Latin *vita*, in AM 386 4to I, which are believed to be older than AM 645 4to by about two decades, contain texts from Latin *miracula* which are earlier in the collection than those preserved in 645, showing that the miracles were an integral part of the original Latin *vita*. The vernacular text of St Þorlákr’s miracles in this oldest fragment of the saga displays vestiges of the source language, such as the typically Latin indifference to genealogical and geographic specificity (Gottskálk Jenson, “Nokkrar athugasemdir,” 104–105). AM 645 4to was published by Ludvig Larsson, *Isländska handskriften No 645 4o i Den Arnamagnæanske Samlingen. I. Handskriftens äldre del* (Lund: Gleerupska Universitets-Bokhandeln, 1885), to which the page numbers above and in the main text refer.

- 12 This Latin utterance amounts to a working of St Þorlákr’s name into the Litany of the Saints (*Litania Sanctorum*), a prayer of invocation to the Trinity, including prayers for the intercession of Virgin Mary, the Angels and all martyrs and saints. Since the prayer functions as a register of the holy, applying the very same *formula* to St Þorlákr’s name carries with it an implicit affirmation of his sanctity.
- 13 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 143.
- 14 The historical *terminus post quem* comes at the end of the so-called *Oddaverja þáttr*, which is added to the saga by the editor of the B-redaction, i.e. that Sæmundr Loptsson († 1222) is referred to in the preterit. The *þáttr* may, however, be much older than the B-redaction and it is clearly not written by the B-redactor but interpolated from another source. More on this is in footnote 30 below.

generally assumed for the B-redaction of *Þorláks saga helga*. Ásdís Egilsdóttir suggests that the revision of the saga represented by AM 382 4to was undertaken during the time of Bishop Árni Þorláksson (1269–1298), who fought for the rights and independence of the Icelandic church in the late 13th century. She assumes that by promoting the *cultus* of St Þorlákr, Bishop Árni was drawing a parallel between his own ecclesiastical program and the strife of St Þorlákr on behalf of the church a century earlier. Thus, the B-version of the saga could, according to Ásdís Egilsdóttir, have been written in support of Bishop Árni's policy and might have been 'published' when St Þorlákr's relics were enshrined in the cathedral in Skálholt in 1292.¹⁵ Margaret Cormack relates the revision of earlier sagas of Icelandic saints, not only of Þorlákr Þórhallsson but also of Jón Ögmundarson and Guðmundr Arason, in the 14th century, to the promotion of their *cultus*.¹⁶ An important but often neglected event in the history of St Þorlákr's *cultus* is the composition of his still extant Latin office, as was mentioned earlier.¹⁷ While it is generally believed that AM 382 4to is a 14th-century copy of an earlier B-version dating to the late 13th century, it seems more likely however that AM 382 4to represents the original edition of the B-version, written to promote the worship of the saint by providing texts in the vernacular for reading on St Þorlákr's feast days, and to complement the new Latin office.¹⁸

The value of the other main redaction for the vernacular tradition, the so-called 'A-redaction', has been overestimated, on the assumption that the redactor of the B-version is referring to it, when he speaks in his prologue of the original version of the saga. The A-version is represented by one

15 For a survey of the scholarship with references to the writings of individual scholars, see Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, XXXVIII–XXXIX. See also Sverrir Tómasson, *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1988), 357–359, for a brief summary of the research associated with *Þorláks saga helga* and the dating of the B-redaction.

16 Cormack, *The Saints in Iceland*, 12. – Margaret Cormack also states that the episcopal see in Hólar records twice as many saints' sagas as the one in Skálholt, even though the Northern diocese had only one third as many churches, which suggests that maybe there was a greater interest in the writing and copying of sagas in the North. She, however, advises caution as these numbers "may reflect the thoroughness of [the diocese's] bishops rather than any real difference in the number of volumes owned." *Ibid.*, 26.

17 Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia Rhythmica*, 68–74.

18 See section 7 for a discussion of the provenance and likely editor of AM 382 4to.

manuscript, Holm perg. 5 fol., which Stefán Karlsson has dated as late as 1350–1365,¹⁹ and it contains a text that is abbreviated, both in the *vita* section and in the miracles, as well as one serious factual error.²⁰ Most importantly, the original version of the saga, which the redactor of the B-version refers to in his prologue, is not the text of Holm perg. 5 fol., because AM 382 4to cites this text verbatim, in chapter 36: “ok vil ek geta nökkurra orða, segir sá er söguna setti, þeira er hann [Gizurr Hallsson] talaði ok mér ganga sízt ór minni” [I would like to mention a few words, says he who made the saga, which were spoken by him (Gizurr Hallsson) and I will least forget].²¹ Holm perg. 5 fol. has nothing that corresponds to these words. Since the vernacular saga is a translation or adaptation of the Latin *vita* it cannot be dated by historical references, unless these are shown to be added by the original translator or later scribes, who copied or made their own versions of the original. There might be one such reference in chapter 11 (in ABC and D versions), where King Sverrir of Norway is spoken of in the preterit,²² who according to his saga by Abbot Karl Jónsson died on March 9, 1202.²³

All the vernacular versions originate from a single adaptation or translation of the Latin *vita*, since the texts of the whole tradition are similar enough to be printed synthetically with variant readings in the apparatus.²⁴ The so-called ‘A-redaction’ is no more than a late and rather inferior copy of that original translation, probably at a few removes from the original. Because of AM 645 4to, we know that the earliest vernacular version is at least as old as 1220. Because of the reference to King Sverrir in the preterit, we may be able to place it later than 1202. It is possible that we can determine with even more accuracy the origin of the first vernacular *vita*. It has been suggested that the first saga was produced in Skálholt soon after the

19 Stefán Karlsson, ed., *Sagas of Icelandic Bishops. Fragments of Eight Manuscripts* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1967), 46.

20 In chapter 19, Bishop Páll is said to have been a priest, when Bishop Þorlákr died, while in LatIV, he is rightly said to have been a *diaconus* at the time. – Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, XLVII.

21 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 190.

22 “Ok hafði Sverrir konungr þat opt uppi, er bæði var merkr i máli og spakr at mannviti” [And King Sverrir often mentioned this, and he was both notable in speech and wise in human wisdom]. – Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 65; cf. 156.

23 Þorleifur Hauksson, ed., *Sverris saga* (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2007), 280.

24 As is done by Jón Helgason, *Byskupa sögur*, 177 *et seq.*

writing of *Hungrvaka*, since the author of that saga treats it as an important novelty to have compiled an account of the bishops of Skálholt in Old Norse-Icelandic ('á norrœnu'). The vernacular medium of *Hungrvaka* can only have been considered a novelty if there was at that time no vernacular version of a *Vita st Thorlaci*, which, as we know from LatI, contained an account (probably short) of the earlier bishops of Skálholt, and in the vernacular version still mentions Þorlákr Runólfsson, Magnús Einarsson and Klængur Þorsteinsson.²⁵ *Hungrvaka* was written by someone based in Skálholt, who wished that what "ek heyrða ... segja inn fróða mann Gizurr Hallsson" [I heard... the wise man Gizurr Hallsson say] about Skálholt and its bishops would not fall into oblivion, as is stated in the prologue. The author of *Hungrvaka* ('Stimulation of appetite') associates his vernacularization of the history of Skálholt not with the learned clergy, who "may ridicule this little book" (henda gaman at þessum bæklingi), but with the education of "his children" and "other young people" (unga menn; mínum börnum; öðrum ungmennum).²⁶ This is an attitude towards the vernacular which we shall meet again in the *carmen Latinum* of AM 382 4to.²⁷ The reference to Gizurr Hallsson, who according to *Páls saga byskups* died on July 27, 1206, is reminiscent of the words from the original saga, which as we saw above were cited verbatim by the B-redactor, in chapter 36. It seems therefore that we do not only have to rely on the late tradition of *Hungrvaka*, which presents this work as an introduction to the vernacular *Þorláks saga helga*, but that internal evidence as well, shows that the first vernacular version of *Þorláks saga helga* originated somewhat later than 1206, the death date of Gizurr Hallsson, and sometime before or around the date of the first preserved fragment of this saga, the so-called *Jarteinabók I*, in AM 645 4to, dated to 1220.

Arguments to the effect that the A-version of *Þorláks saga helga* may have been written by a friend of bishop Páll Jónsson,²⁸ the son of

25 Gottskálk Jensson, "Nokkrar athugasemdir," 102–104. Even though the account of earlier bishops of Skálholt in LatI was likely much shorter than the history of the bishops in *Hungrvaka*, it is worth mentioning in this context that Árni Magnússon assumed that *Hungrvaka* may have been a kind of introduction to *Þorláks saga helga*. Sverrir Tómasson, *Formálar íslenskra sagnaritara*, 385–386.

26 Gottskálk Jensson, "Nokkrar athugasemdir," 102–104; Sverrir Tómasson, *Formálar íslenskra sagnaritara*, 24, 101; Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur II*, 3–5.

27 See section 6.

28 Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur I*, XLIII.

Ragnheiður Þórhallsdóttir,²⁹ who was the sister of St Þorlákr and concubine of Jón Loptsson, the head of the Oddaverjar clan, should be taken to apply to the first vernacular translation, or better, to the Latin *vita*, and not to the A-redaction (Holm perg. 5 fol.). The view that the A-redaction was written according to Páll Jónsson's own guidelines, for the sole reason that the well-known dispute between St Þorlákr and Jón Loptsson and other important chieftains about the rights and autonomy of the Icelandic church is not discussed in detail in the A-version, is untenable. Such arguments, however, are valid if applied to the *Vita st Thorlaci* itself, where Jón Loptsson is referred to in superlative terms as *Iohannes preclarissimus huius patrie princeps* [Jón the most excellent ruler of this country]. The suppression of the dispute between St Þorlákr and Jón Loptsson is very much in evidence in the fragments of the Latin *vita*, from where it must have been transferred into the earliest vernacular text. Bishop Páll Jónsson, as a man of the church and nephew of St Þorlákr, would certainly have encouraged the idea of having his uncle's life – the life of a saint – recorded, but at the same time, he would not have wanted to include details about the disputes between Bishop Þorlákr Þórhallsson and his father Jón Loptsson, which were also about the relationship between Jón Loptsson and Ragnheiður Þórhallsdóttir, his mother, and, consequently, about his own illegitimacy. The introduction to the B-version in AM 382 4to and the introduction to the *Oddaverja þáttur* – a non hagiographic interpolation which may have its origins in a lost version of *Sturlunga saga*³⁰ – state, on the other hand, that the redactor of this version of the saga aims to describe the disputes between St Þorlákr and Jón Loptsson in more detail, since they had not

29 Gunnar Kristjánsson, ed., *Saga biskupsstólanna. Skálholt 950 ára – 2006 – Hólar 900 ára* (Hólar: Bókautgáfan Hólar, 2006), 33.

30 This origin of *Oddaverja þáttur* was suggested to us by Marteinn Helgi Sigurðsson. *Oddaverja þáttur* is written in a style very different from that of the B-redactor in the prologue. Moreover, unlike the rest of *Þorláks saga helga* it is rich in dialogue and free of biblical quotations. The style of *Oddaverja þáttur* fits well, however, in *Sturlunga*, where such material was indeed to be found in an earlier version, as is indicated in a 'prologue' before *Prests saga Guðmundar góða* ("Margar sögur verda her samtíða, og ma þu eigi allar senn rita: saga Thorlacs biskups hins helga, og Guðmundar enns goða Ara sonar"), although no such material is found in the extant text of *Króksfjarðarbók*. Kristian Kålund, ed., *Sturlunga saga eftir membranen Króksfjarðarbók* (Copenhagen: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1906–1911), I, 119. A recent discussion of the problem of *Oddaverja þáttur's* origin is Orri Vésteinsson, *The Christianization of Iceland. Priests, Power, and Social Change 1000–1300* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 115–117.

been treated sufficiently in the older version.³¹ A characteristic of the B-version of the saga is, therefore, the harsh stand taken by the editor in his prologues and additions towards St Þorlákr's adversaries, especially towards Jón Loptsson. This is a feature the B-version has in common with the 14th-century office, where Jón Loptsson is called *m[o]echus* (fornicator, adulterer) and heads a mad crowd (*turba furens*), seemingly intending to kill St Þorlákr with his arm raised aloft to strike, only to be checked in the last moment by a divinely intervening brachial paralysis.³² In the prologue to the interpolated *Oddaverja þáttr* in the B-version, moreover, it is argued that Þorlákr was one of those bishops who promoted divine law in the extreme, not even protecting their own bodies "from the sword of persecution" (*undan ofsóknar sverði*),³³ a phrase which if understood in the literal sense may indicate a knowledge of the office.³⁴

The language of the ecclesiastical movement Þorlákr Þórhallsson belonged to was Latin and the canonical texts sustaining his sanctity, all of them produced and perused in Iceland, were written in that language. Although vernacular versions of these texts were made for readings, and vernacular poetry composed to honor St Þorlákr, the association of his *cultus* with ecclesiastical Latin was strong throughout the Middle Ages.

2. Research History of the Latin Panegyric in AM 382 4to

The different versions of *Þorláks saga helga* have been the subject of scholarly works, although much of this scholarship suffers from the flawed

31 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 144, 163 *et seq.* See also Sverrir Tómasson, *Formálar íslenskra sagnaritara*, 140–143, who discusses the introductions to the B-redaction and *Oddaverja þáttr* in more detail.

32 Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia*, 79.

33 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 163.

34 The interpolated chapters of the saga tell a different story, viz. that an axe (*øxi*) and not a sword was raised against St Þorlákr (Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 176–178). It is doubtful, however, that the verse, *quem mucrone iusto ferit*, is to be understood as "Jón strikes Þorlákr with a upright/just sword" because of the qualification of the weapon as "upright/just". The intended sense could also be metaphoric with Þorlákr as the subject and Jón as the object: "Þorlákr strikes Jón with a just sword", or the text could be corrupt. Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia*, 79.

assumption that the A-version is the oldest one.³⁵ Three main editions of the B-version of *Þorláks saga helga* are in existence from the years 1858,³⁶ 1978³⁷ and 2002;³⁸ in addition, there is an edition of *Þorláks saga helga* from 1989,³⁹ which presents the A-version and sections of the B- and C-versions, as well as parts of the so-called *Jarteinabók I* and *II*.⁴⁰ Furthermore, there are books and articles about St Þorlákr himself,⁴¹ and the manuscript AM 382 4to has been referred to in a number of publications besides the editions.⁴² Interestingly, of the major editions of the B-version of *Þorláks saga helga*, only the first, the *Biskupa sögur* from 1858, mentions the Latin praise poem for St Þorlákr, which is preserved on the first recto page of AM 382 4to.⁴³

The poem has been transcribed at least four times. Three of the transcriptions were published, while one, by Jón Sigurðsson, survives in JS 537 4to. None of the transcribers, however, offer more than a couple of

- 35 See e.g. Jón Böðvarsson, “Munur eldri og yngri gerðar Þorláks sögu,” *Saga* 6 (1968): 81–94, and Brønsted, Jacobsen, and Danstrup, *Kulturhistorisk leksikon*, s.v. “Þorláks saga helga.”
- 36 Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur* I.
- 37 Jón Helgason, *Byskupa sögur* I.
- 38 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II.
- 39 Ásdís Egilsdóttir, *Þorláks saga helga*.
- 40 In her introduction to the *Íslensk Fornrit* edition (2002), Ásdís Egilsdóttir gives a detailed description of further publications and translations of the *Biskupa sögur* and *Þorláks saga helga* (Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, CXXXV *et seq.*).
- 41 See e.g., Brønsted, Jacobsen, and Danstrup, *Kulturhistorisk leksikon*, s.v. “Þorlákr helgi Þórhallsson”; Sigurður Sigurðarson, *Þorlákr helgi og samtíð hans*; Gunnar Kristjánsson, *Saga biskupsstólanna*. – See page 33 and index of names (*nafnaskrá*) ‘Þorlákr Þórhallsson Skálholtsbiskup’ on page 831 in last-mentioned book for further literature.
- 42 See e.g., Didrik Arup Seip, *Palaografi B: Norge og Island* (Stockholm, Oslo, Copenhagen: Albert Bonniers; H. Aschehoug & Co.; J.H. Schultz, 1943–1954); Jón Helgason, ed., *Byskupa sögur. MS Perg. fol. No. 5 in the Royal Library of Stockholm* (Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1950), 7–22; Jón Helgason, *Handritaspjall* (Reykjavík: Mál og Menning, 1958); Ole Widding, Hans Bekker-Nielsen and Laurence K. Shook, “The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist,” *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337; Stefán Karlsson, *Sagas of Icelandic Bishops*, 9–61; Erik Eggen, *The Sequence of the Archbishopric of Nidarós*. 2 vols. (Copenhagen: E. Munksgaard, 1968); Brønsted, Jacobsen, and Danstrup, *Kulturhistorisk leksikon*, s.v. “Þorláks saga helga”; Hreinn Benediktsson, *Linguistic Studies, Historical and Comparative* (Reykjavík: Institute of Linguistics, 2002); Már Jónsson, “Fyrstu línur á blaðsíðum skinnhandrita: fyrir ofan eða neðan efsta strik?” *Gripla* 8 (2002): 217–230; Már Jónsson, “Megindlegar handritarannsóknir,” *Lofræða um handritamergð. Hugleiðingar um bóksögu miðalda*, by Ezio Ornato, trans. Björg Birgisdóttir and Már Jónsson (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2003), 7–32.
- 43 Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur* I, XLIII.

general sentences about the poem in addition to their transcriptions. The *editio princeps* belongs to Jakob Langebek and P. F. Suhm, who published the poem in 1776 towards the end of volume 4 of the multivolume, monumental *Scriptores rerum Danicarum medii aevi* (1772–1878), only seventy-four years after Árne Magnússon received the manuscript AM 382 4to.⁴⁴ Suhm refers to the poem as “Carmen latinum in honorem huius sancti manu Arnæ Magnæi descriptum inter ejus Mss. No. 382 4to.” [A Latin poem in praise of this saint, copied by the hand of Árne Magnússon, (is found) among his manuscripts, No. 382 4to.].⁴⁵ This note shows that Árne Magnússon himself had already produced a transcription of the Latin poem, and that the first edition in *Scriptores rerum Danicarum medii aevi* is based on Árne Magnússon’s apograph, although the editors may be responsible for both the emendations and conjectures.⁴⁶ Secondly, the manuscript JS 537 4to contains a transcription of the poem by Jón Sigurðsson, one of the editors of the 1858 edition of the *Biskupa sögur*. The manuscript must be younger than the edition, since a marginal note on folio 5r, on which the poem is preserved, refers to footnotes 2–4 on page 263 of the edition. Jón Sigurðsson’s transcription is almost identical with and clearly based on

44 Jakob Langebek and P. F. Suhm, eds., *Scriptores rerum Danicarum medii aevi, partim hactenus inediti*, vol. 4 (Copenhagen: A. H. Godiche, 1776), 631. This part of the fourth volume was published after Langebek’s death in 1775. Suhm mentions in the preface that before Langebek died he had finished the work to page 525, from where he himself had continued the edition, based on Langebek’s extensive notes. Suhm added the notes and introductions in the later part of the volume, which includes the edition of the Latin fragments on St. Þorlákr. – See *Dansk biographisk lexikon*, vol. 10 (Copenhagen: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), 1896), 57 *et seq.* and Langebek and Suhm, *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*, a2r, 623–624.

45 *Ibid.*, 624.

46 Árne Magnússon’s transcription is not preserved in any of his notes. Langebek and Suhm both sat in the first Arnamagnæan commission and thus had ready access to the collection. It is possible that Langebek was not able to return Árne’s notes to the collection before his own death. If this is the case, Árne Magnússon’s *apographum* may still be preserved amongst Langebek’s notes. The authors of this article attempted to determine whether this was indeed the case, but their research, so far, has not recovered Árne Magnússon’s transcription of the poem. However, in Langebeks Excerpter Nr. 237, at the Royal Library in Copenhagen, a folder with notes on saints in alphabetical order, there is a folded sheet marked “Torlacus” containing a short list of Arnamagnæan manuscripts, where one finds the following item: “+382 Thorlacs saga. Carmen Latinum – heraf udtaget 1 Blad Lat.” The last words of the note show that Árne’s transcription was written on a single sheet of paper and that it was originally stored with AM 382 4to, from where it was removed by Langebek or Suhm, never to be returned.

Langebek's and Suhm's printed text, but he does not attempt to fill the *lacunae* in the text which are caused by a defect on the first recto page of AM 382 4to.⁴⁷ Jón Sigurðsson writes in a marginal note on folio 5r of JS 537 4to: “Þetta kvæði stendr á fremstu síðunni í AM 382 4to (B) og er að líkindum eptir sama manninn, sem söguna hefir samið. Bragrinn er hexametrum og aðalhending í hverju vísuorði” [This poem is found on the first page of AM 382 4to (B) and likely it is by the same man who composed the saga. The meter is hexameter with rhyming syllables in each line].⁴⁸ The Latin poem has further been edited by Jón Þorkelsson in *Íslenzkar ártiðaskrár eða Obituaría Íslandica*⁴⁹ and by Paul Lehmann.⁵⁰ These two transcriptions are identical for the most part⁵¹ but differ greatly from Langebek's and Suhm's text as well as Jón Sigurðsson's version, producing a much inferior text, which clearly shows that they were not familiar with the two previous transcriptions. Prior to publishing the text of the poem, Jón Þorkelsson mentions it in *Om digtningen på Island i det 15. og 16 årh.*⁵² He points out that the poem is in hexameter,⁵³ a statement that he amends in *Íslenzkar ártiðarskrár*, where he suggests that the meter should probably

- 47 JS 537 4to, <http://www.handrit.is/da/manuscript/imaging/is/JS04-0537> – There is of course a chance that the first recto page of AM 382 4to was damaged after the transcription used by Langebek and Suhm was made. However, since already Árni Magnússon comments on the many damaged sections of the manuscript, this seems unlikely. See Kristian Kålund, ed., *Arne Magnussons i AM. 435 A-B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser* (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1909), 62, and Susanne Fahn, “Revealing the Secrets of a Medieval Manuscript. Description and Analysis of the Manuscript AM 382 4to in the Árni Magnússon Institute in Iceland” (M.A. thesis, University of Iceland, 2006), 3–5. For a more detailed description of fol. 1r in AM 382 4to, see section 3 in this article.
- 48 JS 537 4to, fol. 5r. Jón Helgason also comes to the conclusion that the poem and the saga text were written by the same person. He describes the appearance of the *carmen* in his papers, a collection of loose pages intended to become his introduction to the 1978 edition of *Þorláks saga helga*. Jón Helgason, “Archive Box 12.”
- 49 Jón Þorkelsson, *Íslenzkar ártiðaskrár eða Obituaría Íslandica* (Copenhagen: Hið íslenska bókmentafélag, 1893 – 1896), 144–145.
- 50 Paul Lehmann, *Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters*, Vol. 2 (Munich: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1937), 118.
- 51 For a more detailed comparison between the two editions, see Fahn, “Revealing the Secrets,” 108–110.
- 52 Jón Þorkelsson, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. årh* (Copenhagen: Høst, 1888), 23.
- 53 *Ibid.*, 23.

be compared with what is called ‘samhendur’ in Icelandic.⁵⁴ His indecisiveness should be seen as a consequence of the corrupt text with which he was working. The term ‘samhendur’ describes a vernacular rhyme scheme with two rhyming syllables in each line, which corresponds only superficially with the meter of the *carmen Latinum* in AM 382 4to, which is the medieval Leonine hexameter, i.e. traditional Latin hexameter with the addition of rhyme in the two last syllables before the *caesura* in the third foot and the two last syllables of the line. Jón Þorkelsson also notes that while the poem is not really elaborate (‘íburðarmikið’), it is nonetheless interesting (‘merkilegt’), since it shows the extent to which St Þorlákr was worshipped.⁵⁵ Lehmann’s only comment on the poem is that the text is difficult to decipher “da die Buchstaben auf dem von Haus aus sehr groben Pergament durch Verbräunung und Verrußung unklar oder unsichtbar geworden sind” [because the letters have become unclear or invisible on the innately very rough vellum through darkening of the brown color and influence of soot].⁵⁶

Further literature in print about the poem is scarce and, similar to the transcriptions, none of the existing publications offer more than a few sentences about the *carmen Latinum*, let alone a detailed analysis. Einar Ól. Sveinsson mentions the poem and recognizes that it is written in Leonine hexameter.⁵⁷ He also surmises that the praise poem was sung during the divine services on the mass days of St Þorlákr.⁵⁸ In his analysis and description of the Office of St Þorlákr, also called *Þorlákstiðir*, in AM 241 A II fol., Róbert Abraham Ottósson points out that AM 382 4to contains a Latin verse about St Þorlákr in Leonine hexameter, “eine Versgattung, die in den *Þorlákstiðir* vereinzelt erscheint” [a type of verse that appears isolated in the *Þorlákstiðir*].⁵⁹ Finally, Margaret Cormack refers to the poem as a prayer in her book about the saints in Iceland.⁶⁰

54 Jón Þorkelsson, *Íslenzkar ártiðaskrár*, 144.

55 *Ibid.*, 144.

56 Lehmann, *Skandinaviens Anteil*, 118.

57 Einar Ól. Sveinsson, “Hexametrum,” *Skírnir* 123 (1949): 180.

58 *Ibid.*, 180.

59 Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia*, 69. Ottósson is referring to a *Responsorium* in the *Þorlákstiðir* (Nr. 48), which is also written in this meter. *Ibid.*, 87–88 and 117–118.

60 Cormack, *The Saints in Iceland*, 32, 163.

Considering the fact that only a few original Latin texts are preserved in Icelandic manuscripts, it is curious that the poem has not received more attention. While there was a definite interest in Latin texts from Iceland in the 18th century, indicated for example by Langebek's and Suhm's publication, this Latin scholarship had apparently fallen in disuse by the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. A likely explanation is that the Icelandic Romantic and Independence movements focused largely on Old Norse-Icelandic texts as the country's most important cultural heritage,⁶¹ while Latin scholarship took a back seat.⁶² Strangely enough, despite the fact that Jón Þorkelsson and Paul Lehmann were both trying to raise awareness for Icelandic-Latin texts, neither seems to have been aware of Langebek's and Suhm's earlier edition of the poem, while attempting to decipher the almost illegible manuscript, without the aid of modern photographic lighting techniques.⁶³ And apparently, only Einar Ól. Sveinsson, Róbert Abraham Ottósson, and Margaret Cormack have shown interest in the poem since 1937. This is all the more remarkable, because it is evident that this Latin panegyric to St Þorlákr is attached to the B-version of *Þorláks saga helga* for a reason, to serve as the first poetic invocation in Latin, St Þorlákr's institutional tongue, with a plea to the saint to grant the poet and editor the presence of mind to be able to praise the saint's deeds, which, as he claims, are worthy of being written in the vernacular, a rude language without the backing of schools and clerical learning, because the ensuing Old Norse-Icelandic saga contains a complete account of St Þorlákr's innumerable miraculous workings. Accordingly, the poem should have been included in the discussion and edition of this version of the saga, whose virtually only textual witness is AM 382 4to. In the following sections we print a brief codicological description of AM 382 4to, followed by our edition of the poem. In the subsequent sections we analyze the poem.

61 Stefán Einarsson, *A History of Icelandic Literature* (New York: The Johns Hopkins Press for The American-Scandinavian Foundation, 1957), 220–223.

62 However, the fact that Jón Sigurðsson produced a transcription of the Latin poem, suggests that while publications focused on the vernacular, the Latin texts were not completely forgotten in the 19th century.

63 The best images of the page are the black and white photographs taken by Arne Mann Nielsen at the Arnarnagnæan Collection in 1965, two years before the hole in the leaf was repaired in Copenhagen. See figure on page 35.

3. Preservation, Layout, and Paleography of AM 382 4to

There are eight gatherings and eight separate fragments of at least two more gatherings preserved of the manuscript AM 382 4to, which originally contained at least 84 leaves.⁶⁴ In general, the parchment of AM 382 4to is rather dark, especially on the edges and margins, which are somewhat undulated and cockled and have all been trimmed to a small degree. Many pages have been damaged and show tears, slits, holes and signs of mold. The first recto page of AM 382 4to containing the Latin praise poem is very dark, suggesting that it did not have a protective cover for some time, and some of the ink is worn off and hardly legible. In addition, there is a hole in the page, and parts of the text are now missing in the middle of lines 18, 19, and 20.

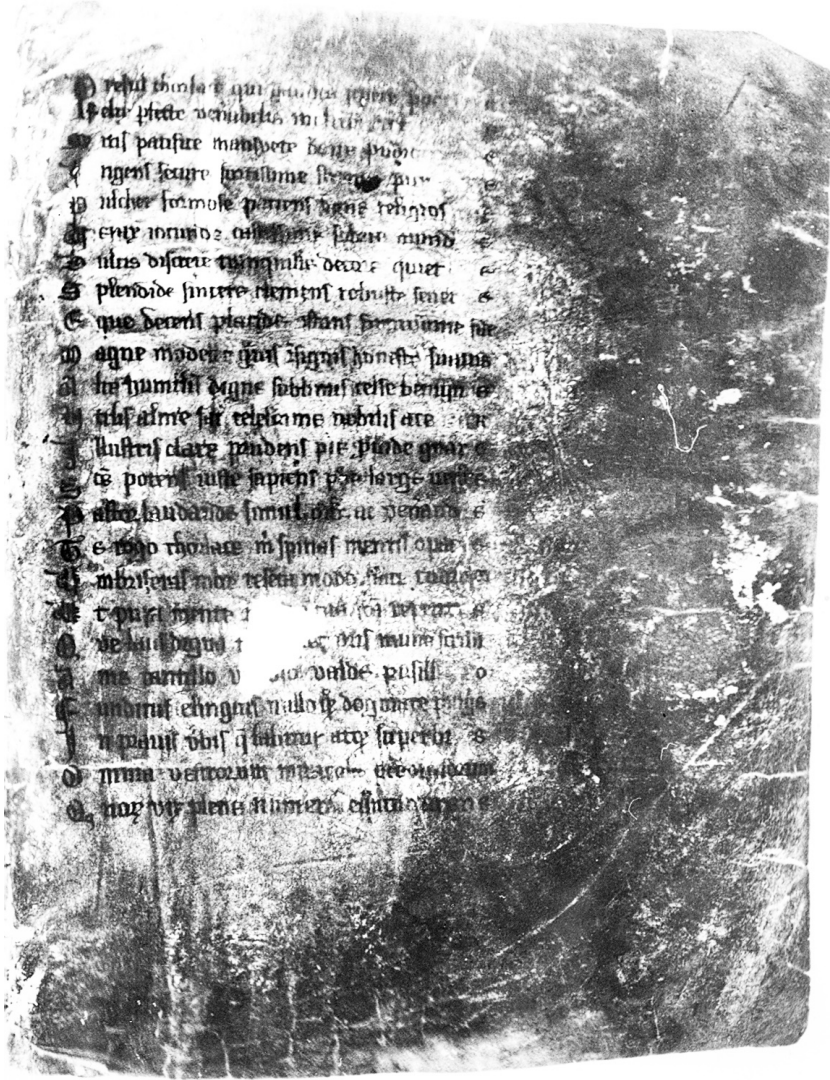
The text of AM 382 4to is not separated into columns but written in one block across the page. The number of lines per writing block is 24 lines on every page, despite the ample space for additional lines on the pages. This also holds true for the Latin praise poem. Together with the content of the *carmen Latinum*, it indicates that AM 382 4to is the original for which the poem was composed.⁶⁵

The poem in AM 382 4to extends to exactly 24 lines and is written in a way so that every line stands by itself. The lines are shorter than in the prose section of the manuscript, so that the margin on the first recto page is wider than elsewhere in the manuscript. The first letter in each line is written with particular care and decorated with red ink. The rubric capitals stand slightly separated from the next letter. In order to ensure that the writing block always has the same width, the scribe quite often leaves an open space between the penultimate and last letter, which he fills with a small red ornament. This means that the last letters of every line stand vertically above each other.⁶⁶ The layout of the *carmen Latinum*, which we

64 For a detailed codicological description of AM 382 4to, see Fahn, "Revealing the Secrets," 11–76.

65 A unique feature of this manuscript are the black dots in the outer margins beside every fifth line on some folios, which were added after the main text was finished and the initials had been inserted. The ink appears to be the same as that of the main text of the manuscript, which suggests that they derive from the same time. These dots seem to have no other purpose than to facilitate the checking of the number of lines, 24, on each page, and thus give evidence of the careful planning of the manuscript's layout.

66 Jón Helgason, "Archive Box 12".

AM 382 4to 1r. Photo: Arne Mann Nielsen.

have attempted to imitate in our edition, is a feature of the poem that should not be overlooked as insignificant (see further section 7). What immediately stands out is the pattern of 16 lines ending with the letter e. The same layout is also found on leaf 5r in AM 732b 4to, a 14th-century copy of an illustrated encyclopedic codex originally composed in the late 12th century. The similarity of layout here to the first leaf of AM 382 4to, and the association of both manuscripts with the Hólar diocese in the first half of the 14th century may well be of significance.⁶⁷ Playfulness of layout and a predilection for repetitive patterns is otherwise a sure sign of 14th-century versification as may be ascertained by viewing the *carmina figurata* (pattern poetry) of *Liber de distincione metrorum* by Jacobus Nicholai of Denmark, composed in Cambridge on the subject of the plague in the middle of the 14th century, in particular in memory of a certain Adamarus, the deceased Earl of Pembroke.⁶⁸

AM 382 4to is written in a Gothic bookhand, but the script shows some cursive influences, such as small hoops or a slightly lighter, more ornate style concerning letters like ‘g’, ‘y’, ‘h’, or ‘ð’. The script of the Latin praise poem is more filigree and smaller than on the remaining pages and appears even more influenced by cursive, since for example the stems of the ‘descending s’ and the ‘high-stemmed f’ reach under the imaginary line for writing, which is more common for Gothic cursive than for Gothic

67 On leaf 5r, there is a row of proverbial Latin hexameter distichs (two-liners), the first being Leonine hexameter, *Ut uer dat florem, flos fructum, fructus odorem / Sic studium morem, mos sensum, sensus honorem*, together with other distichs widely known to medieval scholars. The main hand on the first 8 leaves, containing a learned miscellany, was dated by Kristian Kålund to the first quarter of the 14th century. The manuscript contains mostly Latin but also vernacular texts, and two Latin poems, which are, curiously, composed in vernacular meters. One of these poems, on the margin of 5r, is dedicated to a certain Audoenus, or Auðunn, who Kålund identified as Bishop Auðunn rauði Þorbergsson of Hólar (1313–22). The poems have recently been edited by Jonathan Grove in Margaret Clunies Ross, ed., *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages VII. Poetry on Christian Subjects. Part 2: The Fourteenth Century* (Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2007), 471–475.

68 Iacobus Nicholai de Dacia, *Liber de distincione metrorum*, ed. Aage Kabell (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1967). As the poet informs the reader in the prologue and colophon, the work was finished in 1363. A separate poem to The Virgin Mary, “Salutacio beate Marie virginis gloriose”, found in a different manuscript tradition, and counting no less than 269 stanzas, was composed around 1350, probably by the same poet, displaying an identical fondness for untiring and virtuous repetition, all but the last stanza beginning with the word *Salve*. Published by Lehmann, *Skandinaviens Anteil*, 84–104.

bookhand and which does not appear in the remainder of AM 382 4to.⁶⁹ Different from the main text is also that Anglo-Saxon *f* is not used in the *carmen Latinum*. This, however, cannot be used to suggest that the Latin and vernacular texts were written by two different scribes, since Icelandic scribes consistently used the ‘high stemmed *f*’ when they were writing in Latin.⁷⁰

Even though the script of the Latin poem and the main text show some differences, it is highly unlikely that the two texts were written by two distinct scribes. It is far more probable that one scribe deliberately wrote both texts in slightly different scripts and gave the Latin text a more ornate style, to differentiate between the two languages. Both Jón Sigurðsson and Jón Helgason come to the conclusion that the poem and saga text were written by the same scribe⁷¹ and comparison between the rubric capitals in the *carmen Latinum* with rubric capitals in the main text shows that these letters have the exact same appearance and were written by the same person.⁷²

The fact that one scribe was responsible for writing the poem and the saga text, as well as the contents of the *carmen Latinum*, which will be presented in the next section, add to the point that both texts are closely connected and the poem should have been included in the discussion and edition of the B-redaction of *Þorláks saga helga*.

69 Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Writing,” *The Manuscripts of Iceland*, eds. Gisli Sigurðsson and Vésteinn Ólason (Reykjavík: Árni Magnússon Institute in Iceland, 2004), 65–67.

70 Stefán Karlsson, “The Development of Latin script II: In Iceland,” *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, ed. Oskar Bandle, Vol. 2 (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2002), 836.

71 JS 537 4to, fol. 5r; Jón Helgason, “Archive Box 12”.

72 The rubric capitals in the *Þorláks saga helga* were not added later by an illuminator, since they not only appear on the margins of AM 382 4to, but also within the writing block itself, clearly in the same hand as the main text.

4. Carmen Latinum in laudem St. Thorlaci

	P resul thorlace, qui gaudes <i>perpete</i> pac	e,
	F elix, <i>perfecte</i> , <i>venerabilis</i> , inclite, rect	e,
	M itis, pacifice, mansvete, beate, pudic	e,
	I ngens, secure, <i>fortissime</i> , strenue, pur	e,
5	P ulcher, formose, patiens, bone, religios	e,
	V erax, iocunde, <i>castissime</i> , sobrie, mvnd	e,
	D ulcis, discrete, tranquille, decore, quiet	e,
	S plendide, sincere, clemens, robuste, seuer	e,
	E que, decens, placide, <i>constans</i> , firmissime, <i>fid</i>	e,
10	M agne, modeste, grauis, <i>insignis</i> , honeste, suauis,	
	A lte, humilis, digne, sublimis, celse, benign	e,
	U tilis, alme, <i>sacer</i> , <i>celeberrime</i> , nobilis, ace	r,
	I llustris, clare, prudens, pie, <i>prouide</i> , gnar	e,
	S <i>ancte</i> , potens, iuste, sapiens, <i>probe</i> , large, uenuste.	
15	P astor, laudande simul <i>omnibus</i> ac venerand	e,
	T e rogo, thorlace, <i>michi</i> spinas mentis opac	e
	V mbriferas <i>morum</i> reseca modo falce tuoru	m,
	V t pura mente p[lau]dam tua <i>facta</i> repent	e,
	Q ue laus digna t[ibi f]iet oris munere scrib	i
20	A me tantillo, v[ici]oso valde pusill	o,
	F unditus elinguis nullo <i>quoque</i> dogmate pingui	s,
	I n prauis <i>verbis que</i> labitur atque superbi	s,
	O mnia vestrorum miracola prodigioru	m,
	Q uorum vix plene numeris equantur aren	e.

English translation:

Bishop Þorlákr, you who rejoice in perpetual peace,
 fortunate, perfect, venerable, famous, righteous,
 mild, pacifying, gentle, blessed, chaste,
 great, unworried, most vigorous, strenuous, pure,
 good looking, beautiful, patient, good, religious, 5
 truthful, entertaining, most chaste, sober, clean,
 sweet, discreet, tranquil, decorous, quiet,
 splendid, sincere, clement, robust, severe,
 equitable, decent, placid, steadfast, most firm, faithful,
 magnificent, modest, grave, remarkable, honest, suave, 10
 exalted, humble, dignified, sublime, towering, benign,
 useful, gracious, sacred, most celebrated, noble, sharp,
 illustrious, renowned, prudent, pious, provident, knowing,
 holy, powerful, just, wise, upright, generous, graceful.
 Pastor, you who deserve praise by all and veneration, 15
 I ask you, Þorlákr, cut with the scythe of your workings
 the thorns casting shadows in my unclear mind,
 that with a pure mind I may applaud your deeds at once,
 which praise of you with the faculty of the mouth will be
 worthy of being written
 by me, so limited, faulty and very weak, 20
 (although) an utterly speechless praise and not enriched
 by any learning,
 which falters in deformed and rude words,
 (it has) all the miracles of your prodigious deeds,
 to whose numbers (the grains of) entire sands are barely equal.

5. The Latin Text and Meter

The correct text of the *carmen Latinum* at the beginning of AM 382 4to has never before been printed. Although the *editio princeps* of 1776 is of high quality, based as it is on a transcript made by Árni Magnússon after the manuscript came into his possession, the ungrammatical conjecture in line 18 (*possint*) and the mistaken and grammatically impossible double emendation in line 21 (*elingui* and *pingui*), possibly made by the editors and not the transcriber, sufficiently demonstrate that the editors made limited sense of the essential part of the Latin text, in lines 16-24, while Jón Þorkelsson and Paul Lehmann printed texts that were in fact meaningless nonsense. In other words, the last reader who made sense of the *carmen Latinum* lived over 300 years ago, or before the page on which it was written was pierced with a sharp instrument. In the current edition, the paleography of the poem is mimicked in the printed text as far as possible. The letters ‘u’ and ‘v’ are kept distinct. However, ‘round s’ is used for both ‘long s’ and ‘round s’, and ‘r rotunda’ is represented with a regular ‘r’. Punctuation marks have been inserted and abbreviations by the author of the poem are presented in italics. An English translation of the poem is presented on the right page over and against the Latin text.

Thirteen lines of the poem, 2-14, are composed of laudatory adjectives in the vocative case, framed in by the invocations to St Þorlákur in lines 1 and 15, which also address themselves directly to the saint, *Presul, thorlace* (1) ... *Pastor, laudande* (15). In order to represent the author’s original text as closely as possible without imposing a subjectively chosen English meaning for certain words, the authors of this article have used, when appropriate, cognate English adjectives that are derived from the Latin *verba* used by the poet. The form *perpete* in line 1 is ablative of *perpes*, and the phrase *perpete pace* is well attested in poetry. Jón Sigurðsson’s dubitation that the word might be *perpetua*,⁷³ from *perpetuus*, is therefore unfounded. The word *beate* in line 3 was presumably read by Árni Magnússon since it was printed by Langebek and Suhm.⁷⁴ The word is now worn and difficult to read. To Jón Helgason the middle letters e-a-t even looked like they might be ‘o’ or ‘e’ and ‘n’, although he was unsure as he indicated by a question

⁷³ JS 537 4to, fol. 5r.

⁷⁴ Langebek and Suhm, *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*, 631.

mark written on the margin of his own transcription.⁷⁵ Neither *bone* nor *bene* would be metrically admissible, and *bone* will be used in line 5, while *bene* would be the only adverb in this long list of adjectives in the vocative case. Last but not least *bene* would limit the force of *pudice* (chaste)! Thus, a scribal error (e.g. *bone* for *beate*) does not seem likely, though it cannot be ruled out. The *beate* of the 1776 edition could possibly be a misreading or an unmarked correction. The mistaken emendations in line 21 are not indicated in the first printed text. If we have here a scribal error, which is possible but not likely, it could have occurred when the *carmen* was transferred from wax tablet to parchment. Although the hole in lines 18-20 seems to work irreparable harm to the text of these lines, the extent of the damage is not beyond the limits of what can be repaired through patient study. First of all, no whole word is missing, and, secondly, the rhyme and meter provide useful guidelines for reconstruction. The initial *p* before the lacuna in line 18, and the final *a* on the other side (with a nasal stroke above it to signify *-am*) are still clearly visible on the black and white photographs taken in Copenhagen in 1965, before the repair of the hole. The lengthening of the final *-e* in *mente* is a standard *productio in arsi*, found also in several other lines of the poem, while the sense and remaining letters require a verb in the first person singular, present, subjunctive, ending in *-am*. Only disyllabic verbs of the 2.-4. conjugation fit the description, and of the possible candidates, *plaudo* gives a better meaning than *psallo*, considering the qualification of the action performed as *laus* in line 19. Indeed, the ascending curve of the *d* is still visible. According to *Thesaurus Linguae Latinae* (s.v. *plaudere*), *plaudo* as a transitive verb in the sense of *laudo* is a poetic construction from late antiquity and thus nothing out of the ordinary in medieval Latin poetry. In line 20, *tibi* is predetermined since the word must rhyme with *scribi* at the end of the line. In *fiet*, the *f* must be supplied while a fragment of the *i* is still visible on the edge of the hole, and the ending *-et* clearly visible on the black and white photograph. The conjecture is printed in the 1776 edition.⁷⁶ Finally the conjecture of line 20, which is also printed by Langebek and Suhm,⁷⁷ although with a classical *t* for the medieval *c*, suggests itself fairly easily when the lexical options

75 Jón Helgason, "Archive Box 12".

76 Langebek and Suhm, *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*, 631.

77 *Ibid.*, 631.

(adjectives beginning with the letter *v-* and ending in *-osus*) are considered. Because of the limited scope of these conjectures, the rhyme and metrical scheme, they may be considered an almost certain restoration of the text.

As stated above the meter of the poem is Leonine hexameter,⁷⁸ traditional Latin hexameter with the addition of rhyme in the two last syllables before the *caesura* in the third foot and the two last syllables of the line. Thus *thorlace* rhymes with *pace* (1), *perfecte* with *recte* (2), *pacifice* with *pidice* (3), *secure* with *pure* (4) etc. This metrical scheme is very competently handled by the poet and completely regular throughout the 24 verses. Additional double rhyme, clearly an intentional feature, occurs in one line (10, *modeste, grauis... honeste suauiis*). In lines 3, 9, 10, and 12, the short penultimate rhyming syllable before the *caesura* (*pacifice, placide, grauis, sacer*), which could not carry a stress accent, are made to rhyme against long penultimate syllables at the end of the line. This shows clearly that the principle of the meter is not stress based and rhythmic but relies on the quantity of the syllables. As for the feet, the fifth foot is always, as it should be according to the classical rules of meter, a dactyl, one long and two short syllables (– v v), and in 9 lines we have the easy pattern of a single word coinciding with the fifth foot, forming a dieresis before and after (*pérepete* [1], *incline* [2], *strénue* [4], *sóbrie* [6], *nóbilis* [12], *próuide* [13], *múnere* [19], *dógmate* [21]). The fourth foot is usually a dactyl, a spondee (– –) occurring only six times (in lines 1, 8, 9, 11, 16, 20). In the third foot, the *caesura* can fall either after the first long syllable (masculine) of the foot or between two short syllables (feminine), which however occurs only twice (in 11 and 19).⁷⁹ Elisions are rare, as they are in medieval Latin poetry, compared to classical poetry, there being a possible but not necessary elision between ‘Alte’ and ‘humilis’ (= ‘Alt(e h)umilis’) in line 11.

78 Paul Klopsch, *Einführung in die mittellateinische Verslehre* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972), 47–48; Edmond Faral, *Les arts poétiques du XIIe du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du Moyen Âge* (Paris: Librairie Honoré Champion, 1958), 104–105; *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s.v. “Leonine Rhyme, Verse.”

79 For the record, the pattern spondee-spondee-spondee occurs seven times in the first three feet (lines 1, 4, 6, 7, 13, 18, 22); spondee-spondee-dactyl occurs five times (lines 2, 5, 15, 19, 20, 24); dactyl-spondee-dactyl four times (lines 11, 14, 16, 17); dactyl-spondee-spondee thrice (line 8, 21, 23); dactyl-dactyl-spondee twice (line 9, 10); spondee-dactyl-dactyl once (line 3), dactyl-dactyl-dactyl once (line 12); and spondee-dactyl-spondee never.

In lines 2-13 the poet praises St Þorlákr's moral qualities, his character and appearance in a long list of adjectives. Although the lexicographical stylistics of this section may have limited appeal as literature in the 21st century, they make for a beautiful feature in a laudatory piece of religious music, an extended, almost breathless enumeration of the many glorious attributes of the saint – the longer the enumeration, the greater the glory of the saint. The musical notation for the poem was presumably the same as that of the *Responsorium* (Nr. 48) in Leonine hexameter found in the *Þorlákstíðir*, which Róbert Abraham Ottósson compares to the Latin poem in AM 382 4to.⁸⁰ It may be mentioned here that the epilogue of the so-called *Jarteinabók II*, which we connect to the B-version of *Þorláks saga helga*, also ends with alliterated prosody in Old Norse-Icelandic which uses the stylistic feature of *enumeratio*.⁸¹ But there is more to this list of adjectives than music and a fashion of repetition. In the original Latin *Vita st Thorlaci* there once was a passage, which is now preserved in all the vernacular versions, even the D-redaction, a fragment from the middle of the 13th century, AM 383 4to I. In it, Archbishop Eysteinn is made to praise St Þorlákr as the perfect Christian bishop, referring especially to the Pauline letter to Titus:

Hann sagði svá at hann þóttisk øngan byskup þann hafa vígt er honum þótti jafn gørla með sér hafa alla þá mannkosti er byskupum er skylt at hafa, sem Páll postoli segir í pistli sínum, þeim er hann sendi Tito: 'Byskup hæfir at sé,' sagði hann, 'lastvarr ok lærðr vel, dramblauss ok drykkjumaðr lítill, ørr ok óágjarn, skýrr ok skapgóðr, góðgjarn ok gestrisinn, réttlátr ok ráðvandr, hreinlífr ok hagráðr, trygggr ok trúfastr, mildr ok máldjarfr, ástsamr viðr alþýðu en ávítsamr viðr órækna.' Ok má sjá at þat er heilags manns at vera með þeim hætti.⁸²

80 Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia*, 69, 87–88, 117–118.

81 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur II*, 250.

82 *Ibid.*, 66. It is worth noting that Bergþ Sokkason adds a reference to the letter of Titus in the very same context in his translation of *Nikulás saga erkibyskups*. The epistle is here read as a checklist of twelve episcopal virtues, which Nikulás of course possesses in addition to many other virtues. – C.R. Unger, *Heilagra manna sögur: fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder II* (Christiania [Oslo]: B.M. Bentzen, 1877), 78. See our discussion of Bergþ and the saga in section 7 of this article.

If we look up the Vulgate text of the Pauline letter, to find out what is being translated, we find the following text:

Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpilucris cupidum; sed hospitem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, ut potens sit et exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. sunt enim multi et inoboedientes, vaniloqui et seductores, maxime qui de circumcissione sunt: quos oportet redargui.

Out of this short passage of Tit I, 7-10, we may distill the adjectives *benigne* (11) and *sobrie* (6), and in line 14, we even find three, *sancte*, *potens*, *iuste* in a row, which could mean that the poet and editor of the B-redaction knew the Latin text of *Vita St Thorlaci* and not just the vernacular text of *Þorláks saga helga*. If we look at the remaining text of the letter to Titus, we find *munde* (6), *pudice* (3), *prudens* (13), *gravis* (10), *pie* (13), *beate* (3), *magne* (10), *eque* (9), *bone* (5), *modeste* (10), *mansuete* (3), *fide* (9), and *utilis* (12). Although we are missing quite a few of the adjectives in lines 2-13 of the poem, it may be stated that we have at least revealed the rationale behind the manner of praise, both with reference to the vernacular saga and its source text in scripture. In the office of St Þorlákr, stanza 9, we find further support for the idea that the adjectives of lines 2-13 of our poem are intended to sum up those qualities of St Þorlákr which make him the perfect bishop and holy confessor:⁸³

Beatus esse meruit,
pius, pudicus, humilis,
die ac nocte studuit
in lege dei docilis.⁸⁴

83 Róbert Abraham Ottósson, *Sancti Thorlaci Episcopi Officia*, 80.

84 'He deserved to be blessed, (he was) pious, chaste, humble, studied day and night, docile in the law of god.'

All three words *pie* (13), *pudice* (3), and *humilis* (11), which occur in line 2, occur also in our *carmen Latinum* of AM 382 4to.

The remainder of the poem (lines 15-24) should be understood as an invocation by the poet and saga's editor, a plea to St Þorlákr to grant the author the ability to re-write the saint's saga truthfully, to make it worthy of St Þorlákr and his endeavors, and to recount all of Þorlákr's miracles accurately.

It has been noted above that while it is not impossible that AM 382 4to is a 14th-century copy of an earlier B-version, it seems most probable that this very manuscript represents the original edition of the B-redaction.

6. AM 382 4to – A Complete Edition?

As noted above, AM 382 4to is heavily damaged. The manuscript originally contained at least 84 leaves, but only 56 leaves and fragments of leaves are preserved today. At least 25 leaves are missing at the end of the manuscript. It is impossible to determine the exact extent of AM 382 4to. The fragments of 14 leaves, preserved at the end of AM 382 4to, all describe miracles associated with St Þorlákr. In his 1978 edition of the *Byskupa sögur*, Jón Helgason presents transcriptions of the fragments and refers to corresponding parallel passages in the C-version of *Þorláks saga helga*.⁸⁵ It is evident that the B-version of *Þorláks saga helga* contained a large number of miracles⁸⁶ and according to the Latin praise poem, the author wanted to record “all the miracles of [Þorlákr's] prodigious deeds.” The epilogue of *Jarteinabók II* emphasizes Þorlákr's innumerable miracles in a similar way.⁸⁷ Additionally, it contains the curious term ‘málgögn’.⁸⁸ This term may well be a translation of the Latin phrase *oris munus* (‘the faculty of the

85 Jón Helgason, *Byskupa sögur*, 328 *et seq.*

86 Guðni Jónsson suggests that the redactor of AM 382 4to added many miracles at the end of the saga in comparison to the A-version of *Þorláks saga helga*. Guðni Jónsson, *Byskupa sögur* I, XIII.

87 Ásdís Egilsdóttir *Biskupa sögur* II, 247–50: “margar jarteinir” (247), “ótallig tákni” (247), “svá mikill fjöldi gjörðisk at um jarteinir” (247), “ótalligum jarteinum” (247), “jarteinir ótalligar” (248), “margföldum jarteinum” (248).

88 *Ibid.*, 247. According to the word collection of the *Dictionary of Old Norse Prose* in Copenhagen, the word ‘málgögn’ is a hapax, with the single exception of the poem *Leiðarvísan* (2) from the 12th century.

mouth') which appears in line 19 of the *carmen Latinum*. Another mental figure of the Latin poem, the scythe of Þorlákr's workings which cuts away the thorns casting shadows in the poets mind (ll. 16-17 *Te rogo, thorlace, michi spinas mentis opace / Vmbriferas morum reseca modo falce tuorum*), is repeated in the prologue in the words "En svá sem hann var byskup orðinn fágaði hann fagrliga ásjánu Skalholtensis kristni með setningu boðorða sinna, brot sníðandi lýti lastanna" [And as he had become bishop he embellished and made beautiful the sight of Christianity in Skálholt with the making of his precepts, cutting away the unsightliness of people's vices].⁸⁹ The epilogue of *Jarteinabók II*, furthermore, ends with extensive alliterated prosody, using the stylistic figure of *enumeratio*, similar to the Latin poem preserved in AM 382 4to.⁹⁰ It almost appears as if the Latin praise poem in AM 382 4to and the end of *Jarteinabók II* are reflections of each other, one in Latin, Þorlákr's institutional tongue, and one in the vernacular. Moreover, both the prologue to the B-redaction of *Þorláks saga helga* and the epilogue of *Jarteinabók II* refer to Þorlákr's 'líf ok jartegnir'/'líf og jarteinir' [life and miracles].⁹¹ These two terms also appear in the poem in the forms of *facta* (line 18) and *miracola* (line 23).

Jarteinabók II, which is a title invented by Guðbrandur Vigfússon, the main editor of *Biskupa sögur* 1858-78, and taken up by later editors, is merely the last part of the miracle collection of AM 379 4to and its copy AM 381 4to, two manuscripts classified as belonging to the C-redaction of *Þorláks saga helga*.⁹² AM 379 4to, which is a parchment manuscript dating to the 17th century,⁹³ was made for Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar (1628-56). Since AM 379 4to, however, and many of the miracles in *Jarteinabók II* appear to be old, dating to around 1200,⁹⁴ it is unclear whether *Jarteinabók II* was originally attached to the C-version. As it does not appear in any other manuscript containing the C-redaction, Guðbrandur Vigfússon believed that Bishop Þorlákur Skúlason had found this

89 Ásdís Egilsdóttir *Biskupa sögur* II, 143.

90 *Ibid.*, 250.

91 *Ibid.*, 144, 249.

92 *Ibid.*, 225-50; Jón Helgason, *Byskupa sögur*, 283-406; Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur* I, 357-71.

93 Kristian Kålund, ed., *Katalog over den Arnemagneanske håndskriftsamling*, Vol. 1 (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1888), 593-594.

94 Guðni Jónsson, *Byskupa sögur* I, XIII.

material elsewhere: “hefir Þorlákr biskup Skúlason fundið hann á einhverjum skinnblöðum, og látið rita hann hér inn, en þetta frumrit er nú alveg glatað” [Bishop Þorlákur Skúlason has found it on some parchment leaves and had it written in here, but this original is now completely lost].⁹⁵ In a footnote at the beginning of *Jarteinabók II*, Guðbrandur Vigfússon further claims that this part of Þorlákur Skúlason’s version of the saga in AM 379 4to must have been “niðurlag einhverrar annarrar Þorláks sögu” [the end of some other Þorláks saga].⁹⁶ From Jón Helgason’s personal notes, it is evident that he considered the possibility that *Jarteinabók II* was part of the missing arks in AM 382 4to. But he comes to the conclusion that because some of the miracles in *Jarteinabók II* appear in AM 382 4to in a different order, this cannot be the case.⁹⁷ Nevertheless, a special relationship between AM 382 4to and AM 379 4to is confirmed by the fact that 382 is the only other manuscript of the whole tradition which preserves some of the same miracles as *Jarteinabók II*, and Jón Helgason, in his detailed study of the tattered remains of AM 382 4to,⁹⁸ notes parallel texts in 382 for 21 of the 45 chapters in AM 379 4to.⁹⁹ Since AM 382 4to is mutilated towards the end, we are justified in assuming that further parallels were on the lost leaves, even the epilogue in the last chapter. As we shall see below, Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar, the owner of AM 379 4to, seems to have had AM 382 4to, too, at his disposal, perhaps before it was mutilated. He may have taken particular interest in this part of the miracles of St Þorlákr because it contains a special section on miracles taking place “í öðru byskups ríki á Íslandi” [in another diocese in Iceland (i.e. the diocese of Hólar)], and another set containing “Vitranir þær er Guðmundr prestur er síðar var byskup sendi Gunnlaugi mú[n]k at hann skyldi dikta” [The visions which Guðmundr the priest, who later became bishop, sent to Gunnlaugr the monk for dictation (in Latin)].¹⁰⁰ The monk who is referred to is Gunnlaugr Leifsson of Þingeyrar, in the diocese of Hólar.

95 Guðbrandur Vigfússon *Biskupa sögur* I, XLIX–L.

96 *Ibid.*, 357, footnote 1.

97 Jón Helgason, “Archive Box 12”.

98 Jón Helgason, *Byskupa sögur*, 328–337.

99 *Ibid.*, 385–98.

100 Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 238, 243.

Comparison between parallel texts used to fill *lacunae* in AM 382 4to in the 2002 edition of *Biskupa sögur*, with the actual space that is missing from AM 382 4to in these sections has shown that sometimes the reconstructed text passages would not have fit in or exceeded the space available.¹⁰¹ This suggests that the miracles in AM 382 4to were not necessarily in the same order as in other versions of *Þorláks saga helga*, *Jarteinabók I*, or *Jarteinabók II*. The place of the epilogue, however, is a given. The poet of the Latin praise poem clearly states that he wants to record all of Þorlákr's miracles. Considering the thematic connections and similar terminology of the Latin praise poem in AM 382 4to, the prologue of the B-version and the epilogue of *Jarteinabók II*, it is reasonable to assume that most or all of the miracles in the so-called *Jarteinabók II* along with the epilogue originally belonged to the B-redaction of *Þorláks saga helga*. The manuscript AM 382 4to preserved a complete edition of Þorlákr's *vita* and miracles, preceded by the *carmen Latinum* and most likely concluded with the epilogue of the so-called *Jarteinabók II*.¹⁰² The correspondence between the initial poem and the concluding prosody, give the edition a framework, juxtaposing the learned Latin language with the vernacular, which even though it 'falters in deformed and rude words' according to the poet, was chosen, nonetheless, to record Þorlákr's *vita* and miracles and preach them to the public.

The status of the Latin verses at the beginning of the B-redactions seems to be comparable to the stanzas of Latin poetry commonly printed at the beginning of humanist treatises, in that it serves to guarantee the learnedness of the publication. Aware that he was reworking a vernacular translation of Þorlákr's Latin *vita*, the editor of AM 382 4to may have felt

101 Fahn, "Revealing the Secrets," 27–44, especially 33–32 and 34–36.

102 The gathering of AM 382 4to, which includes the Latin poem on fol. 1r, originally consisted of four bifolia. Only one bifolium is preserved. From this it can be concluded that three leaves preceded the Latin praise poem (Fahn, "Revealing the Secrets," 28–29). Guðbrandur Vigfússon suggests that the first leaf of the manuscript was presumably empty (Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur I*, LXIII), but considering the value of vellum, it is unlikely that all three leaves would have been left blank. The complete edition, consisting of the poem, the saga and the collection of miracles, may have included a table of contents or an illustration of St Þorlákr. The drawing may have been similar to one of two seated bishops in Holm perg. fol. No. 5, containing sagas of Icelandic bishops (Jón Helgason, *Byskupa sögur. MS Perg. fol. No. 5 in the Royal Library of Stockholm*, 7; Guðbrandur Vigfússon, *Biskupa sögur I*, XXX).

that some reminder was needed of the saint's close relationship with ecclesiastical Latin. While he chose the vernacular as an appropriate medium to convey Þorlákr's *vita* and miracles to an unschooled audience, he clearly felt the need to apologize for the inferiority of the vernacular and to emphasize his education and thereby the scholarly status of his edition by preceding the saga with a poem in Latin, which acknowledges the inferior state of Old Norse-Icelandic as a medium of eloquence (*elinguis*) and its implicit unschooled character (*nullo dogmate pinguis*). In his essay, *De vulgari eloquentia* (ca. 1304), Dante Alighieri shows a similar attitude towards the vernacular. He compares Latin (*gramatica*) to the vernacular by saying that the former is an exclusive language, acquired by the elite through assiduous and time consuming study, a language of rules and learning, the latter a spoken language without rules, picked up by everyone, even children from their nurses.¹⁰³ Comparably, many Medieval English authors, such as Chaucer, Walton, or Ashby, exhibit "linguistic and authorial modesty" as *topoi* in the prologues to their works, apologizing for the default and inadequate English language.¹⁰⁴ And an Old Norse-Icelandic example is the aforementioned prologue of *Hungrvaka*, which in 17th-century manuscripts seems to form an introduction to *Þorláks saga*.¹⁰⁵

7. Provenance and Authorship of AM 382 4to

Árni Magnússon received AM 382 4to at Hlíðarendi in the south of Iceland from Guðríður Gísladóttir in 1702. From Árni Magnússon's notes we can derive that the manuscript was in the personal possession of Guðríður Gísladóttir and her husband Þórður Þorláksson (1637–1696), who was consecrated bishop at Skálholt in 1672. The manuscript either belonged

103 See Dante Alighieri, "De vulgari eloquentia." *Testo critico della Società Dantesca Italiana*, ed. Pio Rajna (Florence: Società Dantesca Italiana, 1960), Vol. 1, 2–3: *vulgarem locutionem asserimus quam sine omni regula nutricem imitantes accipimus. Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani gramaticam vocaverunt ... ad habitum vero huius pauci perveniunt, quia non nisi per spatium temporis et studii assiduitatem regulamur et doctrinamur in illa.*

104 Jocelyn Wogan-Browne and others, eds., *The Idea of the Vernacular: An Anthology of Middle English Literary Theory, 1280–1520* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999), 10. – For specific examples, see *Ibid.*, 8–10 "A Late Medieval Idea of the Vernacular: 'Rude Words and Boystous.'"

105 See page 26.

to Guðríður Gísladóttir's part of the family and was handed down to her, possibly as part of her dowry, or, more likely, it was an heirloom on Þórður Þorláksson's side of the family, who was one of six children of Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar (1597–1656).¹⁰⁶

Bishop Þorlákur Skúlason divided his manuscripts and printed books equally between his children.¹⁰⁷ It seems likely that Þórður Þorláksson received AM 382 4to directly from his father. This path of inheritance suggests that AM 382 4to came from the north of Iceland (Þorlákur Skúlason, Bishop of Hólar) to the south (Þórður Þorláksson, Bishop of Skálholt).

According to a marginal note on fol. 22v, AM 382 4to must have been at Reynistaður in the north of Iceland at some point during the 16th century. Furthermore, an inventory list of the nunnery at Reynistaður from 1525 mentions a *Þorláks saga helga* that belonged to the cloister (DI IX, 321). It is plausible that AM 382 4to was the manuscript mentioned in the list of the Reynistaðarklaustur.

It is possible that Þorlákur Skúlason received the manuscript directly from Reynistaður or from one of his scribes who had connections to Reynistaður.¹⁰⁸ A marginal note in AM 382 4to mentions a Björn Jónsson (fol. 13r), which is the name of one of Þorlákur's scribes, Björn Jónsson at Skarðsá, who wrote the Skarðsá version of *Landnámabók* and the *Annals*. This Björn Jónsson grew up from 1582 until 1602 – age eight to 28 – at the home of Sigurður Jónsson, who was in charge of the former nunnery at Reynistaður. Björn Jónsson then lived all his remaining life at Skarðsá in Sæmundarhlíð, which belonged to Reynistaður.¹⁰⁹ Even though the mar-

¹⁰⁶ Gunnar Kristjánsson, *Saga biskupsstólanna*, 58 and 420.

¹⁰⁷ Jakob Benediktsson, “Bókagerð Þorláks biskups Skúlasonar,” *Saga og kirkja. Afmálsrit Magnúsar Más Lárussonar. Gefið út í tilefni af sjötugsafmáli hans 2. september 1987*, eds. Gunnar Karlsson, Jón Hnefill Aðalsteinsson and Jónas Gíslason (Reykjavík: Sögufélag, 1988), 193; Már Jónsson, “Þórður biskup Þorláksson og söfnun íslenskra handrita á síðari hluta 17. aldar,” *Frunkvöðull vísinda og mennta. Þórður Þorláksson biskup í Skálholti*, ed. Jón Pálsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1998), 189–190.

¹⁰⁸ Bishop Þorlákur Skúlason was very dedicated to book production and the copying of manuscripts. – See e.g., Jakob Benediktsson, “Bókagerð Þorláks biskups Skúlasonar,” 193–197; Stefán Karlsson, *Stafkrókar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000), 384–403. – The names of five scribes who have worked for Þorlákur Skúlason are known, all from the north of Iceland (Skagafjörður and Eyjafjörður region): Björn Jónsson á Skarðsá, Þorleifur Jónsson á Grafarkoti, Jón Pálsson, Brynjólfur Jónsson and Halldór Guðmundsson. *Ibid.*, 385 *et seq.*

¹⁰⁹ *Ibid.*, 385–386

ginalia cannot be linked with certainty to Björn Jónsson á Skarðsá, the mentioning of this name and the name Jón Sigurðsson on folio 31v in AM 382 4to, which is the name of Sigurður Jónsson's son,¹¹⁰ adds to the evidences that the manuscript was closely connected to the north of Iceland, especially Reynistaður.

The aforementioned manuscript BL Add. 11.242, which preserves a short passage of the B-version of *Þorláks saga helga*, is another indicator that connects AM 382 4to with Reynistaður, or at least the Skagafjörður-area in the north of Iceland. BL Add. 11.242 must have been copied from AM 382 4to or another copy of the B-redaction when it was still more complete than today¹¹¹ and was likely written between 1540 and 1590,¹¹² by Gottskálk Jónsson (ca. 1524-1590/91).¹¹³ In the fall of 1550, Gottskálk Jónsson was ordained priest at Glaumbær,¹¹⁴ which is about ten kilometers south of Reynistaður. Taking the inventory list of the nunnery of Reynistaður from 1525 and the marginal note about Reynistaður in AM 382 4to into account, it is not unlikely that Gottskálk Jónsson copied the text of the saga of St Þorlákr which is preserved in BL Add. 11.242 from AM 382 4to. It would only be logical that a priest would have close connections to a (former) monastery or nunnery close by and, as Jón Þorkelsson points out, Gottskálk Jónsson was a witness in a case of legacy at Reynistaður in May 1547,¹¹⁵ giving further proof that links can be drawn between him and Reynistaður. Even though Þorlákur Þórhallsson was bishop in Skálholt in the south of Iceland, the worship of his saintliness

110 Wikipedia. Frjálsa alfræðiorðabók, "Svalbarðsætt," <http://is.wikipedia.org/wiki/svalbarðsætt> (accessed June 9, 2010).

111 Jón Helgason, *Byskupa sögur*, 271, 307; Ásdís Egilsdóttir, *Biskupa sögur* II, 181, 205.

112 Jón Helgason, *Gamall Kveðskapur* (Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag, 1979), 7.

113 Jón Þorkelsson, "Íslandske håndskrifter i England og Skotland," *Arkiv för nordisk filologi* 8. Ny följd 4 (1892): 217; Jón Helgason, "Íslensk handrit í British Museum," *Ritgerðakorn og Ræðustúfar*, ed. Jón Helgason (Reykjavík: Félag íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, 1959), 115–116; Jón Helgason, *Gamall Kveðskapur*, 6–7; Svanhildur Óskarsdóttir, "Gagn og gaman séra Gottskálks Jónssonar í Glaumbæ," *Greppaminni. Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, eds. Margrét Eggertsdóttir et al. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2009), 377–391.

114 Jón Þorkelsson, "Séra Gottskálk Jónsson í Glaumbæ og syrpa hans," *Arkiv för nordisk filologi* 12. Ny följd 8 (1896): 49.

115 *Ibid.*, 49.

seems to have been quite widespread in the north and the wish for his sanctification emanated in the north of Iceland as well.¹¹⁶

We have put forth the argument that AM 382 4to represents the autograph edition of the B-version of *Þorláks saga helga*, written in the middle of the 14th century to promote the worship of the saint by providing texts in the vernacular for reading on St Þorlákr's feast days, and to complement the new Latin office. Róbert Abraham Ottósson suggests that Arngrímur Brandsson (died 1361/2) was the author of *Þorlákstíðir*, who was both abbot of Þingeyrar and in the following of Bishop Ormur Ásláksson of Hólar (1342-1356) (*DI* II, 835). Arngrímur wrote his *Guðmundar saga*, around the time when Ormur Ásláksson had the bones of St Guðmundr Arason translated in 1344. Arngrímur's main source was a *Guðmundar saga* which was possibly written by his contemporary Bergr Sökkason, former monk at Þingeyraklaustur and now abbot of the Benedictine monastery at Munkaþverá.¹¹⁷ About Bergr Sökkason it is said in *Laurentius saga biskups* that he was a highly learned man and had written many saints' lives in Old Norse-Icelandic.¹¹⁸ One of these sagas is *Nikulás saga erkibyskups*, which is prefaced with a letter by Bergr containing instructions for its reading, where he specifies that he has translated the life and miracles (*lif ok jarteignir*) of the blessed Archbishop Nicholai Mirrensis rather more completely than can be found in ancient books (*helldr fullari, en adr finnz skrifud i fornum bokum*), and names his Latin source. At the end of the letter, he asks the reader to request of his audience to recite *Ave Maria* for the peace and grace of his (Bergr's) soul. Accordingly, he begs of copyists that they transcribe the letter with the saga, which has no doubt led to its unusual preservation. After writing out in full the *Hail Mary*, and immediately before his own prologue to the saga – a prologue which displays concern for reading, writing and

116 Brønsted, Jacobsen, and Danstrup, *Kulturhistorisk leksikon*, s.v. "Þorlákr helgi Þorhallsson," Cormack, *The Saints in Iceland*, 11.

117 Stefán Karlsson, *Stafkrókar*, 143. See also Böðvar Guðmundsson and others, eds., *Íslensk bókmenntasaga*, Vol. 2 (Reykjavík: Mál og Menning, 1993), 249–263, for a detailed discussion of Bergr Sökkason's biography and works and his connection to *Guðmundar saga* (C-redaction).

118 Árni Björnsson, ed., *Laurentius saga biskups* (Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1969), 229. "Var hann formenntur maður umfram flesta menn þá á Íslandi (um) klerkdóm, letur, söng og málsnilld. Saman setti hann margar heilagra manna sögur í norrænu, sem birtast mun og auðsýnast meðan þetta land er byggt."

pronunciation similar to that of the B-redactor¹¹⁹ – Bergr composes a Latin poem of eight verses in hexameters, the last of which are Leonine, and all of which are written out in the same layout as the verses of AM 382 4to, i.e. in order to ensure that the writing block everywhere has the same width, the scribe leaves an open space where necessary between the penultimate and last letter, which he fills with ornament:¹²⁰

P resens huic operi sit *gracia* pneumatis alm i,
 M e iuuet et faciat *implere quod* utile fia t,
 A ssit *príncipe sancta* maria me o,
 A ve, tumbam *sancti* dilectam dat nichula i,
 I n fundens olei sudorem *sanctificat* i,
 D et michi peccanti ius *patris scribere* tant i,
 U t prosit menti *concordans* sepe legent i.
 S *cribere* si noris fructus tibi *crescit* honori s.¹²¹

- 119 C.R. Unger, *Heilagra manna sögur II*, 50. – “Þat ord er i upphafi var med gudi, fyrir hvert gud skapadi alla hluti, gefi þann framburd tungu minni medr haleitri miskunn sinni, at ek megí heyriliga boda líf ok iarteignir völdugs herra virduligs Nicholai Mirrensis erkibyskups medr því efni ok undirstodu, sem meistari Johannes Barenis erkidiakn hefir sett ok samit i latinu. Þvi er heyrandi i fyrstu sa prologus, sem hann frammi skrifar i ondverdu briosti sinnar frasagnar, sendandi nockurum brodur Athanasio at nafni sva sem heilsanar-bref undir kærleik astarinnar.”
- 120 The poem is only preserved in AM 638 4to. This manuscript is a copy of a 14th-century codex belonging to the University of Copenhagen that was lost in the fire of 1728. A note that accompanies AM 638 4to in the hand of Árni Magnússon identifies the lost original (‘Nikulass Saga Mira *biskups*. Ex Codice Academico. in folio, Bibliothecæ Resenianæ’). C.R. Unger, *Heilagra manna sögur II*, 49, refers to it as *Codex Resenianus*. The copyist is Eyjólfur Björnsson, a reliable scribe, who worked under the instructions of Árni Magnússon himself. See Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Leiðbeiningar Árna Magnússonar,” *Gripla* 12 (2001): 95–124. Other manuscripts of Bergr Sokkason’s *Nikulás saga erkibyskups* leave out the poem, along with the Latin text of *Ave Maria* (only in AM 643 4to, 1r, a 14th-century ms. like the *Codex Resenianus*). On Bergr Sokkason and his *Nikulás saga erkibyskups* including ample bibliographical references, see Sverrir Tómasson, “Íslenskar Nikulás sögur,” *Helgastaðabók: Nikulás saga: Perg. 4to nr. 16 Konungsbókblöðu í Stokkhólmi*, eds. Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson and Sverrir Tómasson (Reykjavík: Lögberg, 1982), 25–41.
- 121 English trans.: May the grace of the nurturing spirit be present in this work. / May she assist me and make me fulfill what is useful. / May Saint Mary aid my beginning. / Hail (Mary), she grants the grave of St Nicholas (to be) delightful, / pouring the sweat of the blessed oil. / (May Mary) give me, the sinner, the right to write about so great a father (as St Nicholas), / in such a way that she unifies and helps a mind always reading – / if you know how to write (however), this will bring you the fruit of honor.

Although a less ambitious composition – the first three lines are commonplace incipits known from elsewhere while the rest seems to be an original composition – these verses, together with the following prologue, show such striking similarity to the beginning of the B-redaction of *Þorláks saga* in AM 382 4to, that it seems justifiable to suggest a definitive identification of the B-redactor as Bergr Sökkason. A further stylistic comparison of the sagas attributed to Bergr and the prologue and additions of AM 382 4to, as well as of the so called *Jarteinabók* II, could possibly give support to this identification but such a project would be well beyond the scope of the present paper. AM 382 4to was likely written at the Benedictine monastery of Munkaþverá in the north of Iceland around the middle of the fourteenth century, and may have been intended from the start for the Benedictine nunnery at Reynistaður, founded in 1295, to where, in any case, it found its way before 1525. There it probably remained until the seventeenth century, when it came into the possession of Þorlákur Skúlason of Hólar and was handed down to his son Þórður Þorláksson of Skálholt. Þórður Þorláksson kept the manuscript in his personal belongings and it was then brought to Hlíðarendi as part of his and his wife Guðríður Gísladóttir's property, where Árni Magnússon received it from the bishop's widow in 1702.¹²² In a way we can say that the story of the Latin praise poem and AM 382 4to ends where *Þorláks saga helga* started, at Hlíðarendi where St Þorlákr was born.¹²³

122 Árni Magnússon states in several notes that he received the manuscript from Guðríður Gísladóttir in 1702 and that the manuscript was part of the personal belongings of the bishop's family and did not belong to the property of Skálholt. See Fahn, "Revealing the Secrets," 3–5. AM 382 4to was housed at the Arnarnagæan Collection in Copenhagen until it was returned to Iceland on May 15, 1984. It is currently at the Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies in Reykjavík.

123 The authors of this article have benefited from conversations and email exchanges with a number of scholars while researching and writing this paper; they wish to thank in particular Alex Speed Kjeldsen, Annette Lassen, Jonna Louis-Jensen, Marteinn H. Sigurðsson, Martin Chase, Philip Roughton, Christopher Sanders, Sigurður Pétursson and Sverrir Tómasson for their help at various stages of the work – hoping that all the others who have been involved in one way or another will not take the omission of their names as a sign of the authors' ingratitude.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

AM 241 A II fol	AM 643 4to
AM 379 4to	AM 645 4to
AM 381 4to	AM 732b 4to
AM 382 4to	BL Add. 11.242
AM 386 4to I	Holm perg. 5 fol
AM 386 4to II	JS 537 4to
AM 638 4to	

TEXT EDITIONS AND SECONDARY LITERATURE

- Árni Björnsson, ed. *Laurentius saga biskups*. Rit Handritastofnunar Íslands 3. Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1969.
- Ásdís Egilsdóttir, ed. *Biskupa sögur* II. Íslenzk Fornrit 16. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2002.
- Ásdís Egilsdóttir. *Þorláks saga helga. Elsta gerð Þorláks sögu helga ásamt Jarleinabók og efni úr yngri gerðum sögunnar*. Reykjavík: Þorlákssjóður, 1989.
- Björn Þórðarson. "Móðir Jóru biskupsdóttur." *Saga* 1 (1949): 289–346.
- Brønsted, Johannes, Lis Rubin Jacobsen, and John Danstrup, eds. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. 20 vols. Copenhagen: Rosenkilde og Bagger, 1956–1978.
- Böðvar Guðmundsson, Sverrir Tómasson, Torfi H. Tulinius, and Vésteinn Ólason, eds. *Íslensk bókmenntasaga*. Vol. 2. Reykjavík: Mál og Menning, 1993.
- Clunies Ross, Margaret, ed. *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages VII. Poetry on Christian Subjects. Part 2: The Fourteenth Century*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2007.
- Cormack, Margaret. *The Saints in Iceland. Their Veneration from the Conversion to 1400*. Subsidia Hagiographica 78. Brussels: Société des Bollandistes, 1994.
- Dansk biographisk lexikon*. Vol. 10. Copenhagen: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), 1896.
- Dante Alighieri. "De vulgari eloquentia." *Testo critico della Società Dantesca Italiana*, ed. Pio Rajna. Florence: Società Dantesca Italiana, 1960, <http://etcweb.princeton.edu/dante/pdp/vulgari.htm> (accessed June 14, 2010).
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzk Fornbréfasafn*. Vol. 2. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1893.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzk Fornbréfasafn*. Vol. 4. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1897.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzk Fornbréfasafn*. Vol. 9. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1909–1913.

- DuBois, Thomas, ed. *Sanctity in the North. Saints, Lives, and Cults in Medieval Scandinavia*. Toronto: University of Toronto Press, 2008.
- Eggen, Erik. *The Sequence of the Archbishopric of Nidarós*. 2 vols. Bibliotheca Arnamagnæana 21-22. Copenhagen: E. Munksgaard, 1968.
- Einar Ól. Sveinsson. "Hexametrum." *Skírnir* 123 (1949): 178–185.
- Fahn, Susanne. "Revealing the Secrets of a Medieval Manuscript. Description and Analysis of the Manuscript AM 382 4to in the Árni Magnússon Institute in Iceland." M.A. thesis, University of Iceland, 2006.
- Faral, Edmond. *Les arts poétiques du XIIe du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du Moyen Âge*. Paris: Librairie Honoré Champion, 1958.
- Gottskálf Jenson. "The Lost Latin Literature of Medieval Iceland: The Fragments of the *Vita sancti Thorlaci* and Other Evidence." *Symbolae Osloenses* 79 (2004): 150–170.
- Gottskálf Jenson. "Nokkrar athugasemdir um latínubrotin úr *Vita sancti Thorlaci episcopi et confessoris*." *Pulvis Olympicus. Afmálsrit tileinkað Sigurði Péturssyni*, eds. Jón Ma. Ásgeirsson, Kristinn Ólason and Svavar Hrafn Svavarsson, 97–109. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2009.
- Guðbrandur Vigfússon, ed. *Biskupa sögur*. Vol. 1. Copenhagen: S. L. Möller, 1858.
- Guðbrandur Vigfússon and Richard Cleasby, eds. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1874.
- Guðni Jónsson, ed. *Byskupa sögur. Skálholtsbyskupar*. Vol. 1. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, Haukadalsútgáfan, 1948.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. "Leiðbeiningar Árna Magnússonar." *Gripla* 12 (2001): 95–124.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. "Writing." *The Manuscripts of Iceland*, eds. Gíslí Sigurðsson and Vésteinn Ólason, 63–71. Reykjavík: Árni Magnússon Institute in Iceland, 2004.
- Gunnar Kristjánsson, ed. *Saga biskupsstólanna. Skálholt 950 ára – 2006 – Hólar 900 ára*. Hólar: Bókaútgáfan Hólar, 2006.
- Hreinn Benediktsson. *Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Íslenzk handrit fol. 2. Reykjavík: Manuscript Institute of Iceland, 1965.
- Hreinn Benediktsson. *Linguistic Studies, Historical and Comparative*. Reykjavík: Institute of Linguistics, 2002.
- Iacobus Nicholai de Dacia. *Liber de distincione metrorum*, edited by Aage Kabell. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1967.
- Jakob Benediktsson. "Bókagerð Þorláks biskups Skúlasonar." *Saga og kirkja. Afmálsrit Magnúsar Más Lárussonar. Gefið út í tilefni af sjötugsafmáli hans 2. september 1987*, eds. Gunnar Karlsson, Jón Hnefill Aðalsteinsson and Jónas Gíslason, 193–197. Reykjavík: Sögufélag, 1988.
- Jakob Benediktsson. "Brot úr Þorlákslesi." *Afmálsrit Jóns Helgasonar*, eds. Jakob

- Benediktsson, Jón Samsonarson, Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson and Stefán Karlsson, 98–108. Reykjavík: Heimskringla, 1969.
- Jón Böðvarsson. “Munur eldri og yngri gerðar Þorláks sögu.” *Saga* 6 (1968): 81–94.
- Jón Helgason. *Byskupa sögur*. Editiones Arnarnæna. A 13.2. Vol. 2. Copenhagen: C. A. Reitzels Boghandel A/S, 1978.
- Jón Helgason. *Byskupa sögur. MS Perg. fol. No. 5 in the Royal Library of Stockholm*. Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi 19. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1950.
- Jón Helgason. *Gamall Kveðskapur*. Íslensk rit síðari alda 7. Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag, 1979.
- Jón Helgason. *Handritaspjall*. Reykjavík: Mál og Menning, 1958.
- Jón Helgason. “Íslensk handrit í British Museum.” *Ritgerðakorn og ræðustúfar*, 109–132. Reykjavík: Félag íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, 1959.
- Jón Þorkelsson. “Íslandske håndskrifter i England og Skotland.” *Arkiv för nordisk filologi* 8. *Ny följd* 4, (1892): 199–237.
- Jón Þorkelsson. *Íslenskar ártíðaskrár eða Obituaría Islandica*. Copenhagen: Hið íslenska bókmentafélag, 1893 – 1896.
- Jón Þorkelsson. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. årh*. Copenhagen: Høst, 1888.
- Jón Þorkelsson. “Séra Gottskálf Jónsson í Glaumbæ og syrpa hans.” *Arkiv för nordisk filologi* 12. *Ny följd* 8 (1896): 47–73.
- Kálund, Kristian, ed. *Arne Magnússons i AM. 435 A-B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser*. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1909.
- Kálund, Kristian. *Katalog over den Arnarnænske håndskriftsamling*. Vol. 1. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1888.
- Kálund, Kristian. *Sturlunga saga efter membranen Króksfjarðarbók*. Copenhagen: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1906–1911.
- Klopsch, Paul. *Einführung in die mittellateinische Verslehre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972.
- Langebek, Jakob and P. F. Suhm, eds. *Scriptores rerum Danicarum medii aevi, partim hactenus inediti*. Vol. 4. Copenhagen: A. H. Godiche, 1776.
- Larsson, Ludvig. *Isländska handskriften No 645 40 i Den Arnarnænske Samlingen. I. Handskriftens äldre del*. Lund: Gleerupska Universitets-Bokhandeln, 1885.
- Lehmann, Paul. *Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters*. Vol. 2. Munich: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1937.
- Már Jónsson. “Fyrstu línur á blaðsíðum skinnhandrita: fyrir ofan eða neðan efsta strik?” *Gripla* 8 (2002): 217–230.
- Már Jónsson. “Megindlegar handritarannsóknir.” *Lofræða um handritamergð. Hugleiðingar um bóksögu miðalda*, ed. Ezio Ornato. Translated by Björg

- Birgisdóttir and Már Jónsson. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 36, 7–32. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2003.
- Már Jónsson. “Þórður biskup Þorláksson og söfnun íslenskra handrita á síðari hluta 17. aldar.” *Frumkvöðull vísinda og mennta. Þórður Þorláksson biskup í Skálholti*, ed. Jón Pálsson, 179–196. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1998.
- The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Orri Vésteinsson. *The Christianization of Iceland. Priests, Power, and Social Change 1000–1300*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Róbert Abraham Ottósson, ed. *Sancti Thorlaci Episcopi Officia Rhythmica et Proprium Missæ in AM 241 A fol.* Bibliotheca Arnarnagæna. Supplementum 3. Copenhagen: E. Munksgaard, 1959.
- Seip, Didrik Arup. *Palæografi B: Norge og Island*. Nordisk Kultur 28:B. Stockholm, Oslo, Copenhagen: Albert Bonniers; H. Aschehoug & Co.s; J.H. Schultz, 1943–1954.
- Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson, and Sverrir Tómasson, eds. *Helgastaðabók: Nikulás saga: Perg. 4to nr. 16 Konungsbókhlöðu í Stokkhólmi*. Manuscripta Islandica medii ævi 2. Reykjavík: Lögberg, 1982.
- Sigurður Sigurðarson. *Þorlákur helgi og samtíð hans*. Reykjavík: Skálholtsútgáfan, 1993.
- Spehr, Harald. *Der Ursprung der isländischen Schrift und ihre Weiterbildung bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*. Halle: M. Niemeyer, 1929.
- Stefán Einarsson. *A History of Icelandic Literature*. New York: The Johns Hopkins Press for The American-Scandinavian Foundation, 1957.
- Stefán Karlsson. “The Development of Latin script II: In Iceland.” *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, ed. Oskar Bandle. Vol. 2, 832–840. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2002.
- Stefán Karlsson. *Sagas of Icelandic Bishops. Fragments of Eight Manuscripts*. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 7. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1967.
- Stefán Karlsson. *Stafkrókar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000.
- Svanhildur Óskarsdóttir. “Gagn og gaman séra Gottskálks Jónssonar í Glaumbæ.” *Greppaminni. Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, eds. Margrét Eggertsdóttir et al., 377–391. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2009.
- Sverrir Tómasson. *Formálar íslenskra sagnritara á miðöldum*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1988.
- Sverrir Tómasson. “Íslenskar Nikulás sögur.” *Helgastaðabók: Nikulás saga: Perg. 4to nr. 16 Konungsbókhlöðu í Stokkhólmi*, eds. Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson and Sverrir Tómasson, 25–41. Reykjavík: Lögberg, 1982.
- Unger, C.R. *Heilagra manna sögur: fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder I–II*. Christiania [Oslo]: B.M. Bentzen, 1877.

- Vauchez, André. *Sainthood in the Later Middle Ages* [Sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge]. Translated by Jean Birrell. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1997.
- Widding, Ole, Hans Bekker-Nielsen, and Laurence K. Shook. "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist." *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337.
- Wikipedia. Frjálsa alfræðiorðabók. "Svalbarðsætt." <http://is.wikipedia.org/wiki/Svalbarðsætt> (accessed June/9, 2010).
- Wogan-Browne, Jocelyn, Nicholas Watson, Andrew Taylor, and Ruth Evans, eds. *The Idea of the Vernacular: An Anthology of Middle English Literary Theory, 1280–1520*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999.
- Wolf, Kirsten. "Pride and Politics in Late-Twelfth-Century Iceland: The Sanctity of Bishop Þorlákr Þórhallsson." *Saints, Lives, and Cults in Medieval Scandinavia*, ed. Thomas DuBois, 241–270. Toronto: University of Toronto Press, 2008.
- Þorleifur Hauksson, ed. *Sverris saga*. Íslenzk Fornrit 30. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2007.

SUMMARY

'The Forgotten Poem: A Latin Panegyric for Saint Þorlákr in AM 382 4to.'

Keywords: Saint Þorlákr, Latin poetry, *Þorláks saga helga*, Bergr Sökkason.

AM 382 4to is the sole witness to the text of the B-version of *Þorláks saga helga*. The first recto page of this manuscript contains a Latin poem about St Þorlákr. This poem has previously been printed three times, but in every case the text was less than adequate. This article publishes a newly-edited Latin text of the poem, as well as an English translation and detailed analysis of the poem and its connection with the B-redaction of *Þorláks saga helga*. The authors address, moreover, the relationship between the Latin *Vita St Thorlaci* and the vernacular saga. Finally, they present evidence to suggest that Bergr Sökkason was the redactor of AM 382 4to.

EFNISÁGRIP

AM 382 4to inniheldur B-gerð *Þorláks sögu helga*. Á fyrsta varðveitta blaði handritsins stendur kvæði á latínu um Þorlák helga, sem hefur verið gefið út þrisvar áður með ófullkomnum hætti, og aldrei lesið að neinu gagni eða greint. Í greininni er réttur texti kvæðisins prentaður, þýddur og skýrður, en jafnframt er þess freistað að upplýsa um ástæðuna fyrir staðsetningu þess fyrir framan B-gerð

Þorláks sögu. Einnig setja höfundarnir fram tilgátu um upphaf og varðveislu *Þorláks sögu helga* á norrænu og samband hennar við latneska frumtextann. Að lokum er lagt til að B-gerð *Þorláks sögu helga* sé verk Bergs Sökkasonar.

Susanne M. Fahn
Department of Scandinavian Studies
University of Wisconsin - Madison
1306 Van Hise Hall, 1220 Linden Drive
Madison, Wisconsin 53706, U.S.A.
fahn@wisc.edu

Gottskálk Jensson
Háskóla Íslands
Sæmundargötu 2
IS-101 Reykjavík
gthj@hi.is

KIRSTEN WOLF

MARGRÉTAR SAGA II

1. Introduction

SAINT MARGARET of Antioch, one of the *quattuor virgines capitales* and a member of the group of the Four Holy Helpers, enjoyed immense popularity in the later Middle Ages. The reason is probably twofold: her legend is highly entertaining and was used as an aid to childbirth.

According to Saint Margaret's passion, which was declared apocryphal by Pope Gelasius in 494, she was the daughter of a pagan priest in Antioch. She became a Christian, was turned out of home, and lived as a shepherdess. Her beauty attracted the attention of the prefect of the city, who tried to seduce or marry her, but when he discovered that she was a Christian, he had her tortured and imprisoned. While in prison, she was swallowed by a dragon (her regular emblem), but the beast was overcome as soon as she made the sign of the cross. Saint Margaret remained unmoved by further torments, and through her preaching she converted large numbers to Christianity. Fearing that still others would be converted, the prefect gave orders to execute Saint Margaret. She asked for permission to pray and prayed devoutly for herself and her persecutors and for all who would

Acknowledgements: I am grateful to the American Scandinavian Foundation for awarding me a research fellowship to consult manuscripts in the Arnamagnæan Collection at the University of Copenhagen.

After the article was submitted to *Gripla* in 2008, Gísli Sigurðsson informed me of unpublished notes and documents by Peter Rasmussen in the *Stofnun Árna Magnússonar* not included in Rasmussen's "Tekstforholdene i *Margrétar saga*" (Specialeafhandling til magisterkonferens i nordisk filologi, University of Copenhagen, 1977). I am grateful to Peter Rasmussen for letting me consult his notes and to Gísli Sigurðsson for providing me with photocopies of them. The notes (here referred to as "Unpublished materials") caused me to make some revisions to the article, especially the discussion of AM 428a 12mo. Gísli Sigurðsson also brought to my attention Jón Samsonarson's article, "Ævisöguágrip Hallgríms Péturssonar eftir Jón Halldórsson," and kindly provided me with a copy of it.

honor her memory and invoke her, adding a prayer that any woman who invoked her while in labor would give birth to a healthy baby. A voice from heaven announced that her petition had been granted, and Saint Margaret subsequently rose from her prayer and asked the headman to execute her. He took off her head with a single stroke, and so she received the crown of martyrdom.

Judging by the number of manuscripts in which it is preserved, the legend of Saint Margaret of Antioch seems to have been among the most popular saints' lives in Iceland. The legend is extant in far more late medieval and post-Reformation manuscripts than any other legend, and often in very small exemplars and contexts associated with childbirth.¹ The place or time of origin of the cult of Saint Margaret in Iceland remains unknown.² Similarly, it cannot be ascertained when the legend was first translated into Icelandic, but, based on the dates of the earliest manuscripts of the legend, it must have taken place sometime before 1300.

Three different versions of the legend of Saint Margaret, derived from at least two translations, have been preserved. The version which Widding, Bekker-Nielsen, and Shook call *Margrétar saga I* is preserved in full or in part in AM 235 fol., fols. 17va–19rb21 (ca. 1400), AM 233a fol., fols. 27rb17–27v (ca. 1350–1375), AM 433c 12mo, fols. 1v–24r4 (ca. 1525–1550), AM 428b 12mo, fols. 1r–2v (ca. 1400), and NKS 1265 II fol. fragm. 1, fols. 1r–2v (ca. 1500–1550), and in several younger manuscripts from the eighteenth, nineteenth, and twentieth centuries.³ This version of the legend has been edited by Unger, who based the text on AM 235 fol. (called A) and noted variants from AM 233a fol. (called B) as far as it goes (474–477), though the latter part (chapter 5), which differs considerably from AM 235

- 1 The small size of the manuscripts is obviously due to the fact that the manuscripts were placed on the pregnant woman's stomach during labor. See Jón Steffensen, "Margrétar saga and Its History in Iceland," *Saga-Book of the Viking Society* 16 (1965): 273–282, and Kirsten Wolf, *Heilagra meyjia sögur* (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2003), liii.
- 2 Margaret Cormack, *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400*, *Subsidia hagiographica* 78 (Brussels: Société des Bollandistes, 1994), 122.
- 3 Ole Widding, Hans Bekker-Nielsen, and L. K. Shook, "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist," *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337, esp. 320, and Peter Rasmussen, "Tekstforholdene i *Margrétar saga*," 3 vols., *Specialeafhandling til magisterkonferens i nordisk filologi*, University of Copenhagen, 1977, vol. 1, 14.

fol., is printed in the footnote text.⁴ *Margrétar saga II* is extant in AM 428a 12mo, fols. 3v–17r (ca. 1300–1400), and AM 429 12mo, fols. 2r–13r (ca. 1500); in addition, Peter Rasmussen has demonstrated that a small portion of this version is found in AM 433c 12mo (fols. 17v8–24r14), which otherwise follows *Margrétar saga I*.⁵ *Margrétar saga III* is extant in part or in full in AM 667 I 4to, fols. 1r–2v (ca. 1300–1400), AM 430 12mo, fols. 1r–33v (ca. 1400–1500), AM 431 12mo, fols. 1r–21v10 (ca. 1550), AM 432 12mo, fols. 1v–84v (ca. 1400–1500), AM 433a 12mo, fols. 1r–43r (ca. 1500), AM 433b 12mo, fols. 2r–57r8 (ca. 1500), AM 433d 12mo, fols. 1r–22v16 (ca. 1500–1525), and AM 667 VIII 4to, fols. 1r–v (ca. 1600–1700).⁶ Widding, Bekker-Nielsen, and Shook have identified the source of versions I and II as *BHL* 5303 and that of version III as *BHL* 5303 with interpolations from *BHL* 5308.⁷

Margrétar saga II is a closer translation of *BHL* 5303 than *Margrétar saga I*, though it omits the introductory section and shows some abridgement.⁸ As Rasmussen points out: “[s]om versionen fremtræder i de to håndskrifter [AM 428a and 429 12mo] synes den at være en overordentlig ordret oversættelse således at så

- 4 C. R. Unger, ed., *Heilagra manna sögur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*, 2 vols. (Christiania [Oslo]: Bentzen, 1877), vol. 1, 474–481. A modern Icelandic language edition of the legend is found in Wolf, ed., *Heilagra meýja sögur*, 42–49.
- 5 Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” vol. 2, 1–2. A similar observation is made by Hans Bekker-Nielsen, “En god bøn,” *Opuscula* 2, Bibliotheca Arnemagnæana 25 (Copenhagen: Reitzel, 1961), 52–58, esp. 54.
- 6 To these manuscripts listed by Widding, Bekker-Nielsen, and Shook, “The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist,” Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” vol. 2, 1, adds JS 43 4to, Lbs. 412 8vo, Lbs. 738 8vo, Lbs. 2294 4to (a copy of Lbs. 412 8vo), and Lbs. 2435 4to (a copy of AM 431 12mo).
- 7 Widding, Bekker-Nielsen, and Shook, “The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist,” 320. Cf. also Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” 6: “Undersøgelserne til denne afhandling har bekræftet dette, og det har vist sig, at teksten i 5303 har liggest tættest ved de islandske versioner, uden at den dog har alt hvad der gengives i de islandske tekster.”
- 8 *BHL* 5303 is represented by the text in Bonino Mombrizio, *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, 2 vols. (Paris, 1910; rpt. Hildesheim, 1978), vol. 2, 190–196. It is reproduced in the appendix below with corrections and minor modifications silently incorporated from Bruno Assmann, ed., *Angelsächsische Homilien und Heiligenleben* (Kassel, 1889, rpt. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964), 208–220.

godt som hver eneste variant kan prioriteres ud fra den latinske tekst. Versionens ordvalg afviger som regel fra både version I's og version III's, og det kan konstateres at indlån praktisk taget ikke har fundet sted.”⁹

2. AM 428a, 429, and AM 433c 12mo

The vellum manuscript AM 428a 12mo comprises an older and a younger part and consists of 48 leaves (including end-leaves). The older part, fols. 3–18, has, as noted above, been dated to ca. 1300–1400.¹⁰ It contains the legend of Saint Margaret, which concludes with a Latin prayer to her followed by a brief account of the death of her suitor Olibrius, two Latin prayers (each with an Icelandic epilogue), and an Icelandic prayer. This part has red chapter titles and red or blue initials; many of the chapter titles have faded and are no longer legible. It also contains on fol. 3r a full-length illumination of Saint Margaret.¹¹ It depicts the saint standing under a trefoiled arch with the inscription “sancta margreta virgina.” She has a gilded crown on her head, and her blonde (yellow) hair is falling over her shoulder. She is wearing a white and blue dress with a red cloak draped over her shoulders. In her left hand, she is holding a book, and in her right a sword whose point pierces a dragon by her feet. The younger part, which has been dated to the seventeenth century,¹² contains Catholic prayers, especially so-called “Mariuvers,”¹³ followed by an epilogue (beginning “Nu Ender þær gömlu Bæner [fol. 36r1–2]), and Protestant prayers (“Nockrjar göðar Bæner Nýlega | vtlagðar” (fol. 36r11–13]). The scribe concludes with the note that “Þetta er skrifad a þessare Bök | epter gömlum kalfskinz Bokum || Og Epter Njum Bænum vr | saxlensku Vtlogdum | Anno MDCXC þann | xvj Martii” (fol. 45v10–46r4). This younger part is even more splendidly illuminated with considerable use of red and gilding. The

9 Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” vol. 2, 2–3.

10 Kr. Kålund, *Katalog over Den arnamagnæanske Håndskriftsamling*, 2 vols. (Copenhagen: Gyldendal, 1889–1894), vol. 2, 479.

11 Halldór Hermannsson, ed., *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*, Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi 7 (Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1935), 21.

12 Cf. Den arnamagnæanske kommission, ed., *Ordbog over det norrøne prosasprog: Register* (Copenhagen: 1989), 32.

13 See Jón Þorkelsson, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. Århundrede* (Copenhagen: Høst, 1888), 26, 39, 54, and 270.

first end-leaf (1r) contains the title “Margretar | Saga” and the sentence “Hamingia fi|lger og heijl margolld | þeým ä.” On the second end-leaf (2r) is written “Þessa Bök | A | Helga Si|gurdar Dötter” along with “A þig Drötten Treý|ste eg.” The last end-leaves (46v–48v) are blank with the exception of 48v, on which it is written in what appears to be the hand of the scribe: “Þessa Bok Hefur Att Adur | Síra Þorkell Gudbiartzson og | Sýdar Effter Hann Jon Biskup Ara|son Huoria Eýgnadest Sydan | Helga Ara Dotter og voru allra þe|szra Nofn a Sydasta blade A Bok|enme Adur hun Var Uppbunden | Anno 1689 þann 27 Decembris | JÞSmeh.”¹⁴ Underneath, the date 1716 is found along with a thank-you note for the loan of the book. On an inserted slip of paper, Árni Magnússon provides the information that the manuscript is “Fra Hr. Jon Haldorsen i Hiterdal annammet med Buudeskib 1728. den 10. Julii. Var þá innbunded, enn eg tok banded af.”¹⁵

AM 429 12mo is a small, stout vellum manuscript now consisting of 84 leaves. In addition to the legend of Saint Margaret, it contains a Latin verse in praise of Saint Catherine of Alexandria, a Latin prayer to Saint Cecilia,

- 14 Kålund, *Katalog*, vol. 2, p. 479, reads “JÞSmeh” instead of “JÞSmeh.” The latter is Jón Samsonarson’s reading reported by Rasmussen, “Unpublished materials,” and later published by Jón Samsonarson, “Ævisöguágrip Hallgríms Péturssonar eftir Jón Halldórsson,” *Afmælisrit til Dr. Phil. Steinsgríms J. Þorsteinssonar Próffessors 2. júlí 1971 frá nemendum hans* (Reykjavík, 1971), 74–88. According to Jón Samsonarson, the first two letters are “samslungið JÞ,” and he further notes that “[b]ókina hefur Helga Sigurðardóttir átt, en hún var gift Jóni [Þórðarsyni] á Bakka [í Melasveit]” (83, fn. 13).
- 15 See also Árni Magnússon’s letter to Jón Halldórsson (Jón Margeirsson, “Bréf Árna Magnússonar til Íslands 1729 og fleiri skjöl hans í Ríkisskjalasafni Dana,” *Opuscula* 5, Bibliotheca Arnarnagæana 31 [Copenhagen: Munksgaard, 1975], 123–180, esp. 148. In JS 272 4to, Jón Samsonarson, “Ævisöguágrip,” found two leaves written by Vigfús Jónsson in Hitardal, son of the Jón Halldórsson, who in 1728 sent the manuscript to Árni Magnússon. On these pages, there is a description of AM 428a 12mo, and Vigfús explains that the comment at the end of AM 428a 12mo is “Eiginhandar skrif Jons sa. Þordarsonar ä Backa i Melasveit skýnugs og rädsetts manns, Eiganda nefndrar Bökar.” He further notes that “Það sem aftast var ä Bökenne, og roted var, hafde hann siälfur uppskrifad ä membranam i sama forme og Bokin var, og sydan läted Jnnbinda eins og ädur hafde vered. Enn þessa membranam eignadest sydarst Prof. Arne Magnusson fyrer utvegum mins sal. fódurs” (Jón Samsonarson, “Ævisöguágrip,” 83, fn. 13). Finally Vigfús Jónsson reports that he copied the entire manuscript (“Enn Eg skrifade hana alla upp”), but, as Rasmussen, “Unpublished materials,” points out, this copy must be lost, since there are no young manuscripts of *Margrétar saga II*. Rasmussen also notes that Vigfús Jónsson’s comment in many ways contradicts the information in the manuscript itself (“Þetta er skrifad a þessara Bök | epter gömlum kalfskinz Bokum || Og Epter Nýum Bænum vr | saxlendsku Vtlogdum”).

a prose legend of Saint Catherine, a prose and a poetic legend of Saint Cecilia, a prose and a poetic legend of Saint Dorothy, a Latin verse in praise of Saint Dorothy, a Latin prayer to Saint Dorothy, a prose legend of Saint Agnes, a prose legend of Saint Agatha, a prose legend of Saint Barbara, and a prose legend of Saints Fides, Spes, and Caritas. All the texts are preserved in their entirety with the exception of the legend of Saint Catherine and the legend of Saints Fides, Spes, and Caritas. It is reasonable to assume that in its original form, the codex consisted of 94 or 98 leaves.¹⁶

The vellum manuscript AM 433c 12mo consists of 56 leaves. Like AM 428a 12mo, it is a miscellany, and in addition to the legend of Saint Margaret, it includes a number of short texts in Latin and Icelandic. A detailed description of the contents of the manuscript is given by Hans Bekker-Nielsen, who also edited the prayer in AM 433c 12mo for a good delivery for women in childbirth.¹⁷ The manuscript has red chapter titles and red or blue initials. On an inserted slip of paper, Árni Magnússon notes that he received the codex in 1708 from the lawman Páll Jónsson, who in turn received it from the priest Guðmundur Bjarnason at Staður in Hrótafjörður. Guðmundur inherited the codex from his father, who had owned it when he had been Páll's teacher thirty years previously.¹⁸

3. Comparison of AM 428a and 429 12mo

A comparison of AM 428a 12mo and AM 429 12mo with the Latin source shows that AM 429 12mo is not a copy of AM 428a 12mo.¹⁹ On several occasions, AM 429 12mo preserves the better reading or text omitted in AM 428a 12mo, as evident from the following examples:

16 For a discussion of AM 429 12mo, see Kirsten Wolf, "Female Scribes at Work? A Consideration of Kirkjubæjarbók (Codex AM 429 12mo)," *Beatus Vir: Studies in Early English and Norse Manuscripts in Memory of Phillip Pulsiano*, ed. A. N. Doane and Kirsten Wolf, Medieval and Renaissance Texts and Studies 319 (Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2006), 265–295. An edition of AM 429 12mo is forthcoming in Kirsten Wolf, ed., *A Female Legendary from Iceland: Kirkjubæjarbók (AM 429 12mo in the Arnarnaganean Collection, Copenhagen)*, Manuscripta Nordica: Early Nordic Manuscripts in Digital Facsimile 3 (Copenhagen: Museum Tusulanum Press).

17 Bekker-Nielsen, "En god bøn," p. 54.

18 See also [Kr. Kälund, ed.,] *Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser med to Tillæg* (Copenhagen: Gyldendal, 1909), 18.

19 Rasmussen, "Unpublished materials," provides a complete variant apparatus from AM 429 12mo and AM 433c 12mo in relation to AM 428a 12mo.

Latin: statumque eam concupiuit (190.44)
 AM 429 12mo: þa felldi *hamn þegar hug til henar* (2v7–8)
 AM 428a 12mo: –

Latin: Sed transmittite mihi angelum gubernatorem ad aperiendos sensus meos et ad respondendum cum fiducia impio et iniquo præfecto sanguinario. Video enim me ut ouem in medio luporum. Ecce facta sum sicut passer in rætibus compræhensa et sicut piscis in hamo (190.53–191.2)

AM 429 12mo: *helldr senntu mer st(i)ornar eingil þann er upp luki mune mínun suo at ek mega suara med tra(u)sti gre[i]fa þessum hínun gríma ok hínun blot gíarna. Nu se ek mík stadda suo sem saud amedal uarga eda fugl j snoru eda fisk a aungli* (3r6–10)

AM 428a 12mo: *Senntu mer drottinn stíornar engil þinn at styrkia trú mína ok líkama imóti greifa þesum illum ok þolgiörnum* (4v7–9)

Latin: Itidem cæteri faciebant (192.9–10)
 AM 429 12mo: *ok suo giordu fleire men* (5v15–16)
 AM 428 12mo: –

In the latter part of the legend, however, AM 428a 12mo generally has the better readings and now and then preserves matter omitted in AM 429 12mo:

Latin: et crux Christi uidebatur usque in cælum (193.23)
 AM 428a 12mo: *ok synndiz kross krízts sua hárr at tæki til himins* (9v14–15)
 AM 429 12mo: *ok syndiz cross biartr jhusíno* (8r11–12)

Latin: consignauit corpus suum signaculo Christi (194.22–23)
 AM 428a 12mo: *En hon signaði allan líkama sinn með marki kristz* (11v5–6)
 AM 429 12mo: –

Latin: Patres et matres, sorores et fratres, omnes uos adiuro per nomen magni regis sæculorum, memoriam facite, nomen meum nominate (195.28–30)

AM 428a 12mo: *feðr ok bræðr mæðr ok sýstr qll yðr særi ek fyrir nafn hins mikla konungs at þer gerit mínni(n)g mína ok nefnit nafn mitt* (14v7–9)
 AM 429 12mo: *þer bræðr ok syst(ur) ydr bik ek at þer giorit minning mína j þenum ydrum* (12r7–8)

As these examples demonstrate, there is quite some difference between the two manuscripts,²⁰ but combined they present a rather accurate rendering of the Latin source.²¹ Clearly, the two manuscripts are independently derived from a lost exemplar.

4. Transcription of AM 428a 12mo

An edition of the text of the legend of Saint Margaret in AM 429 12mo is forthcoming in *A Female Legendary from Iceland* (see n. 16). The text of the legend in AM 428a 12mo (including the Latin prayer and the account of the death of Olibrius on fols. 16v9–17r14) is presented below.²² Abbreviations are expanded in accordance with the normal spelling of the scribe. Expansion of abbreviations by means of a supralinear symbol or letter or by means of contraction are marked in italics. Expansion of abbreviations by means of suspension is marked in parentheses. Words or letters now illegible but assumed to have originally been in the manuscript are printed in square brackets. Matter never present but presumed to have been inadvertently omitted is added in diagonal brackets. oooo indicate illegible or now missing letters; the number of zeroes corresponds approximately to the number of illegible letters, but not possible abbreviations.

[3v] HEiløg margareta uar dóttír heiðíns | ² mannz þess er theod`ímus. heth. hann uar hof | ³ ðingi blóta ok selldi theodímus dottur sin`a' | ⁴ til geýmslv konu nõkkuri gaufgri íann | ⁵ þekio. þuiat móðir hennar uar onnduð þessi | ⁶ margareta uar þegar a *unngum all dri fyllt af | ⁷ helgum annda ok gavfgaði hon almátkan guð | ⁸ ok fyrir þui unni faðir hennar henni lítit. en fostra | ⁹ hennar unni henni míkit. hón uar uen at | ¹⁰ a lithi en leið

3* sin`a' *superscript letter uncertain* 6* unngum] unnga

20 Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” vol. 2, 3–4, notes that each of the two manuscripts have secondary readings not found in the other manuscript and offers a number of examples.

21 *Ibid.*, vol. 2, 3, comments that “[t]il tider danner a [AM 428a 12mo] og b [AM 429 12mo] ligefrem negativer af hinanden, således at man får en tekst der ligger tæt ved L [BHL 5303] ved at addere dem.”

22 An edition of the last section of the legend (16v9–17r14) is found in *ibid.*, vol. 3, 9.

uar hon feðr sínom en þekk |¹¹ drotni ihesv *criso*. fimtan uetra gómul var hon |¹² með föstru sinni ok vndi vel síer. Oft heyrði hon |¹³ sagt frá píslar vátum guðs ok þrautum þeira [4r] er þeir hellto út síno blóði fyrir nafn guðs |² Þesí mæð var fyllt af helgum *anda <ok> gaf sik til guðs |³ þionústo uarðueitti hann hennar meydóm vspill |⁴ tan. Mar(gareta) gíætti sauða föstru sinnar með auðrum |⁵ meygiom iafnolldrum sínom

fra olibrio |⁶

J þenna tíma átti Olíbrívs Greifi. for af asía |⁷ lanndi ok til annþekio aʿt neyða kristna menn til b |⁸ lóta ok *huergi er hann heyrði krist nefndan. þa menn lét |⁹ hann þegar pína. Ok sem hann leit *meyna Mar(gareto) ágaúto |¹⁰ sinni er hon sat at sauðum. föstru sinnar. <þa> *bað hann menn |¹¹ sína færa sér þa hino faugro mey. ok ef hon er |¹² fríals skal ek ganga at æʿígha hana en ella skal hon vera |¹³ frilla mín ok man ek þa heiðra hana fyrir sína fegurð [4v] Nv sem greifvans menn tok<u> hana honnd |² vm þá kallaʿr hón á guð. ok mælti. Miskunna |³ þv mer drottinn at æigi glatiz ónd mín með ráng |⁴ látum ok illgiornum. Gef þú mer tráust til at |⁵ suara greifa þesum. er ek nu sua stódd |⁶ sem sauðr með uáurgum ok sua fángin sem fis |⁷ kr íneti. Senntu mer drottinn stiórnar en |⁸ gil þinn at styrkia trú mína ok líkama |⁹ imóti greifa þesum illum ok þolgiornum |¹⁰ en þú drottinn bíarg mer. Riddarannir kom<u> |¹¹ apr. þeir sem senndir <voru> ok mæltu sua æigi má |¹² ttu samþykkr uerða þessi mey. herra *þiatt |¹³ hon er kristín. þá brá O(librius) lit <uit> ok mælti út [5r] Mar(gareto) Seg þu mer huers kyns þu ert. Eða huart |² þu ert fríals é(ða) æigi ok ertu ambátt ok kristín |³ Mar(gareta) sua(radi) fríals em ek ok kristín. O(librius) mælti. huern guð |⁴ gaúfgar þú. heilög Mar(gareta) s(uaradi) Ek kalla <a> guð |⁵ mín almatkan skapara *hímíns ok íarðar |⁶ ok þann er uarðueitir meydóm mín úspilltan |⁷ allt til þessa dags. G(reifinn) mælti gaufgar þú þann |⁸ guð er feðr uárir krossfestu. Mar(gareta) s(uaradi) fyrir þat |⁹ fóruz feðr yðrir at þeir krossfestu hann en |¹⁰ hann rikir vm allar aldir. þá reiddiz G(reifinn) ok lét |¹¹ byrgia hana ímýrkva stöfu. En G(reifinn) gekk í |¹² borgína at blóta goðum sinum at vannda En |¹³ annan dagh eptir þá setz hann á dóm stól sinn [5v] ok lét þangat leiða Mar(gareto) ok mælti. Miskuna þú |² blóma ásko þinnar. ok lát at mer ok blóta |³ ok skaltv sél uera sem ek heilög

² *anda] ag with g corrected to d and supplied with a cross-bar ⁸ *huergil] huargi ⁹ *meyna] meña with n corrected to y ¹⁰ *bað hann] hann bað ¹² *þiatt] þiʿtt ⁵ *hímíns] himnís

Mar(gareta) s(uaradi) sua sa *sem* | ⁴ *signndi meýdóm minn lætr mík æigi ganga* | ⁵ *af rétttri gaúto mínni. þui at ek gaufga þann* | ⁶ *guð er síoð ok iðrð hræðiz ok ðll sképnna* | ⁶ *lýtr ok hans ríki er eylíft vm alldir allða*

oo ooo | ⁸

Greifinn mællti vilir þú *eigi* at orðum mínom | ⁹ *gera þa man ek dre`ýfa holdi þíno í elld* | ¹⁰ *brennanda en ella muno samteínníaz líkamir* | ¹¹ *okkrír með ast ok elsku ok mannto sæl uera sem ek* | ¹² *Mar(gareta) s(uaradi) búin em ek at taka písl á líkama mín* | ¹³ *at ek finna huíld með réttlátum meygíom [6r] ok síalfr gud lét þínaz ok skal ek eigi vera* | ² *tráuð at taka písl fyrir hans nafnní. þuiat hann merk* | ³ *ti mik marki sínna dýrðar. þá let G(reifinn) festa* | ⁴ *Mar(gareto) í tré ok beria suípom. En heilög mæm mællti ok* | ⁵ *leít til hímins. þer treýsti ek drottinn ok man ek þes* | ⁶ *alldri idraz. þó at úuinir míner hlæi at mer lit* | ⁷ *tu á mik drottínn miskunnar aúgum ok leýs mík* | ⁸ *ór hönndum ouína mínna ok at eigi hræðiz líkami* | ⁹ *mínn píslír. senntv mer heílsð dögð af hínni at* | ¹⁰ *mykiz sár mín. ok snúiz hryggleíkr mínn í* | ¹¹ *fagnnat ok i dýrð drottíns míns ihesu cristi*

af ooo | ¹²

Kvelíararnír bõ`r`ðu hana uaúnndum súa at | ¹³ *blóð rann vm allan hennar líkama sem uatnn* | ¹⁴ *ór vpp sprettanda brvnni en allír gréto þeir er víu uoru* | ^{6v} *ok mælltv. þik gráto ver Mar(gareta) er síám þik meidda* | ² *uera *ípíslom ok týnir þu míkilli feðurð fyrir utru* | ³ *þína ok gíer helldr at ráðum uárum ok G(reifans) ok man* | ⁴ *þu þa sæl uera. M(argareta) sua(radi) þer uándir raðu naútar* | ⁵ *farit til verka ýðuara þuiat drottinn bergr mer ok ef li* | ⁶ *kami mín* | ⁷ *meíðiz í píslom þá gleðzt onnd mín* | ⁷ *í dýrð a hínnum með retlátum meygíom. ok man* | ⁸ *drottinn ihesus lúka vpp fyrir mer dýrom paradísar. en ek* | ⁹ *man eigi trúa goðum ýðrum blindom ok daúfv* | ¹⁰ *ok mál lqsum Nu mællti M(argareta) uit Greifann*

af písl | ¹¹

Far þv ok ger verk andskotans fauður þíns. hínn | ¹² *gráðgi hvnnr en guð er hlífskiðldr mín* | ¹³ *þoa`t` | þer se gefit uelldi yfir líkam mínum manntu uer* | ¹⁴ *ða leiðr ok rákr af guði. en eigi máttu stiga yfir me* | ¹⁵ *guðs ok hans krap* | ¹⁵ *ne himneska speki [7r] Nu talar G(reifinn) uit Mar(gareto) meðr*

2 * ípíslom] ípíslom

reiði mikillí bað | ² menn sína festa hana í stagl ok beria hana með iarnn | ³ suípom en sæl Mar(gareta) leít til hímíns ok mællti hunndar | ⁴ margír slógu hring vm mik ok uélto mik ráð | ⁵ vándra manna. en þu guð ris upp til hialpar | ⁶ mínnar. ok leýs qnnd mína. frá bana ok lát b | ⁷ æn mína koma til hímna. sennntv mer dúfu af | ⁸ hímni at mer komi at hialp ok ek mega hall | ⁹ da meýdómi mínom ýspilltum ok at ek me | ¹⁰ ga beriaz ímóti mínum úuínunum ok bera ek | ¹¹ sigr af þeim sua at ek gefva traust aullum | ¹² meygíom. þuiat nafnn þítt er blezat um alldír | ¹³ allða

ooo

Þa gengo kueliarar ok bqrðo | ¹⁴ hana. En G(reifinn) brá upp skikkionni fyrir ógu ser [7v] þuiat hann mátti eigi sía rennanda blóð. Nu mællti G(reifinn) | ² huerso má þik leiðréttá Mar(gareta) ok blota þv nu goðunum | ³ ok miskunna síalfri þer þuiat nú er slítið holld þítt | ⁴ nálíga allt í svndr ella manntu deygía íllom | ⁵ dáuða ok verða leyst í sunndr fyrir alþýðo aúgvn. Mar(gareta) s(uaradi) | ⁶ Ef ek miskunna líkama mínom þá ferr qnnd mín | ⁷ ídáuða sem þín en þui Sel <ek> holld mítt til písla aʿt | ⁸ hon sé fagurlíga skrydd á hímnni þá reiddiz | ⁹ <Olibrius> ok lét enn setía hana ímýrkva stofu eptír miðian dag | ¹⁰

ooo

Margareta gekk glauð í myrkuastofuna | ¹¹ ok signndi allan líkama sinn. ok tok nu at biðiaz | ¹² fyrir ok mællti. Þu er allar veralldír hræðaz ok allír | ¹³ býggendr í þeim faðir frænnð laúsra ok dómandi | ¹⁴ allz mannz kýns. fyrir lát mik ægi ihesus cristus helldr | ¹⁵ bíoð þu at ek sía vuinn minn þann er berst ímo [8r] tí mer at sak lausu ok mæla ek hann malvm aheýran | ² da þu dómanndi kykra ok daudra dæmdo á | ³ millí mín ok hans ok at ek verda stqðugh í minni | ⁴ trú út þik drottinn minn ok at eigi blannðiz hug | ⁵ skot mitt í þer er qll mín ván vdávðlígr konungr | ⁶ vm alldír allða

ooooo

Heilqg Mar(gareta) uar nú í | ⁷ myrkva stofunni. En kristinn maðr sá | ⁸ er theodímus h(et) færði henni fæzlo ok þíónaði | ⁹ henni í myrkua stofvnni ok sat út glugg ok reít | ¹⁰ allar þraútír hennar En af stunndo kom vpp í | ¹¹ eíno hornní stofunnar ogurlígr dreki með y | ¹² míssom lítum. tennr hans voru íarnlígar en qgun glóa | ¹³ sem gull eða gímmsteinar. elldr ok reykr stóð ór mv | ¹⁴ ní hans ok ór naúsum hann uafði tunngvnni um háls | ¹⁵ ser ok

höfvt *ok uarð illr daunn í myrkva stofunni [8v]* af elldi þeim er stóð ór náu-
sum *hans ok munni* | ² *hann blístraði rammíga ok reis vpp hátt á sporðinn*
| ³ *Mar(gareta) uarð fól vit fyrir ræzlo sakir ok skulfo allir límír* | ⁴ *hennar ok*
gleymmdi hon fyrir ótta þes er hon hafði a | ⁵ *ðr guð beðit er hon það hann*
sýna ser þann er berðiz | ⁶ *í mót henni. þa fell hon a kne ok það til G(uðs) ok*
mælti | ⁷ *þu guð er allir brunnar vndír díups ráð(a)ʼzʼ* | ⁸ *ok settir enndi*
mörk síofar at eigi gangi hann yfir | ⁹ *þítt boðorð. þu heríaðir til heluítis. ok*
batt | ¹⁰ *díofullinn. littu á mík til hialpar. þuiat ek em fyrir* | ¹¹ *latín ípíslom.*
ok lát eigi þetta dýr stíga yfir mík | ¹² *helldr láttu mík stíga yfir hann. ok sem*
Mar(gareta) hafði | ¹³ *þetta mælt þá geín ormmrinn yfir höfut henni* | ¹⁴ *ok*
sualg hana. En af kross marki þui sem máerin | ¹⁵ *hafði gert áðr fyrir sér þa*
sprakk hann isunndr í [9r] tva luti. en heilög M(argareta) gekk heil frá | ²
drekanum ok or hans kuiði.

oooooooo | ³

Nv lítr hön *til uínstri handar síer sítía* | ⁴ *annan díoful ok bunndnar henndr*
uit lær | ⁵ *han uar suartr ok leiðiligr. ok sem Mar(gareta) ser* | ⁶ *þetta þa fell*
hön til báenar ok mælti lofaðr | ⁷ *vertu odáudlígr konungr grund uöllr ok*
upp | ⁸ *haf allrar speki eilífr konungr otalligra engla* | ⁹ *gleðiomz ek ok fagna*
ek er ek se blómgaz | ¹⁰ *trú mína ok ek se fagnat anndar mínna sa* | ¹¹ *ek*
dreka níðr fallinn á íorð sa ek heluítis | ¹² *ormm troðinn vnndir fótum. ok*
daún hans brott | ¹³ *faranda sa ek miskunn heilags annda er ek* | ¹⁴ *banana*
drekanum ok trað ek hann undir fótum | ¹⁵ *þakkir geri ek þér eilífr konungr.*
læknir synnd | ¹⁶ *ugra prýði píslar uátta. vm alldír allða [9v]*

ooooo

Ok sem <hon> hafði þetta mællt þa reis | ² *díofullin sa er bunndinn uar ok*
tók í hönnd | ³ *henni ok mælti þaurf uínnr þer Mar(gareta) báenir þinar* | ⁴
Ek senda broður mín idreka líki at gleýpa | ⁵ *þik ok taka mínning þína*
*af íorðu ok *glata* | ⁶ *fegurð meýdóms þins en þú banaðir honum* | ⁷ *með*
*marki krístz. þa greip Mar(gareta) íhár díoflinum *ok* | ⁸ *beygði hann til*
íarðar ok steíg <hinum> hágra fáeti á | ⁹ *háls honum ok mælti lát af illgiarnn*
morðinni aʼʼ | ¹⁰ *freista mín. þuiat krístr er hlíf skíqlldr meý* | ¹¹ *dóms*
míns en ek er ambátt krístz. þes er | ¹² *nafn hans er lofat ok blézat um*
alldír allða

⁵ *glata] glata | ðír ⁷ ok] ok | ok

uitran | ¹³ guðs

Þa kom líos míkít ímyrkuastofuna | ¹⁴ ok synndiz kross krízts sua hárr at tæki | ¹⁵ til himins ok sat heilög dúfa á krossinum [10r] ok mælli uit M(argareta) þín biða opín dýr paradísar | ² ok sem Mar(gareta) hafði heýrt þesa uitran þa leit hon | ³ til fiándans ok mælli. Seg þv mer fiándi. huadan | ⁴ er eðli þítt. f(iandinn) suaraði lyptu þá fáti þínom af | ⁵ hálsi mer ok man ek segía þér tíðendi nú gerir hon | ⁶ sua þá mælli f(iandinn) belzem er nafn mitt e(ða) belz | ⁷ ebub. ok beriomz ek ímótí réttlátom monnum engi | ⁸ mátti áðr yfir mik stíga þú hefir spreinng<t> vt | ⁹ ogho mín ok brotit níðr krapt mín þui at G(uð) | ¹⁰ er með þer. þu uart áðr iqrð ok aska en guð samtengdíz | ¹¹ þér ok uar líkami þínn ústyrkr. ok má siðan engi | ¹² þik sígra er þv fekt hímmeska speki þá er | ¹³ þer gefr míkinn auóxt réttlætis. fátr þínar | ¹⁴ synaz gvlígir en henndr þínar með krístz marki þær | ¹⁵ bunndo mik ok bróður minn er ek sennda a' glata | ¹⁶ þer [10v] Ek eggia menn til synda `a' marga uega bæði [u]a | ² kandi ok i suefní með reiði ok á uerkum ok me[insé] | ³ rum tæli ek menn ok suá at bríotaz *íhus manna | ⁴ at stela. mega ek eigi | ór stad ræra þá sendi ek | ⁵ draúma skrímsl ok uilli ek þa í draúmum til þeira | ⁶ mæli ek þetta sem án eru kross marki en fra hinom | ⁷ fer ek *hneyktr er þér ero líkir ok nu i dag hefir | ⁸ þu gert. þætti mer minna um uert ef karl maðr hefði | ⁹ mer þetta gert. En nu er ein mærr hefir mik *yfir <stigit> | ¹⁰ þa þikki mer uár mátttr engu nýtt at ein mærr | ¹¹ *stígi yfir hann ok fauður sinn ok moður ok alla sína | ¹² frænndr. ok fylgir kristi ein síns liðs ok bínndr d | ¹³ iqrfulinn. M(argareta) mælli uit f(iandann) Seg þu kyn þitt ok at | ¹⁴ ferli huerr byðr yðr at glepia goð verk manna | ¹⁵

fra ooo

Nu talar fiandinn. Segðu mer M(argareta) [11r] huadan er líf þítt ok trúa. e(ða) huerso krístr kom til | ² þín M(argareta) s(uaradi) ægi er mer lofat at segía þer þetta. þuiat þu ert | ³ eigi uerdr at heyra miskunn G(uðs). Ek uar rekinn or | ⁴ paradís sagði fiandinn ok konungr uár. En ef þu uil | ⁵ lt uita líf vart ok eðli ok kyn þá máttu finna á | ⁶ bókum þeira íamnes ok mambrés er forðum uoru á | ⁷ egípta k(a)ndi man ek ægi segía þer frammar. þuiat ek sé | ⁸ kríst standa hía þér. ok fyrir þann hinn sama særi ek | ⁹ þik at þú kvelir

3 *íhus] uncertain 7 *hneyktr] hneyktr 9 *yfir] with er-abbreviation above yfi and possibly s after r.
11 *stígi] stíga

mig ej leinng *ok* bitt mik hel | ¹⁰ dur inokkuro íardar skuga at ek gera *ęigi* réttlá | ¹¹ tum monnum meín. Sem Salamon konungr gerði í lífi | ¹² syno. er oss byrgði marga í eino kéri *en* eptir *hans* | ¹³ dauða *komu babilonsis menn *ok* bruto kerit *ok* | ¹⁴ hugdu gull mundo í uera. urðo *ver* þá lausir *ok* fyll | ¹⁵ dum heím þenna heilög M(argareta) mællti þegi þu illgiarnn | ¹⁶ fiand[i] [11v] þuiat ek uíl *ęigi* lenng heýra orð af munni þínom hon | ² sennði þa fiandann niðr inokkúro hornni myrkva | ³ stofunnar *ok* mællti far á bráut *en* hann sauktiz þegar | ⁴

af olibrio

ANnan d(ag) eptir lét O(librius) G(reifi) leiða Mar(gareto) fyrir dóm | ⁵ stól sinn. En hon signaði allan likama sinn með | ⁶ marki *kristz*. G(reifinn) mællti lát at *mer ok* blóta goðum mí | ⁷ num þuiat þér *somir at gaúfga þau. Mar(gareta) s(uaradi) láttu a'ʿ | ⁸ *mer ok* gaufga guð *ihesum crist ok* gerst uínr spá manna | ⁹ en hafna atrúnaði goðanna. G(reifinn) mællti vit sína menn | ¹⁰ fęrit hana ór klæðum *ok* berit hana með logunnd | ¹¹ vm bráunn-dum *ok* festit hana vpp ítre. Nv gera þeir sem | ¹² þeim var boðit En h(eilög) Mar(gareta) bað fyrir ser *ok* mællti brenndu | ¹³ lenndar mínar drottinn sua at *ęigi* sé illska ímer. G(reifinn) mællti | ¹⁴ láttu at *mer ok* lúth goðunum. Mar(gareta) s(uaradi) *ęigi* let ek at *þér | ¹⁵ at gaufga goð þín blínd *ok* dauf. þuiat *ęigi* má diq | ¹⁶ full stíga yfir hreína mey þuiat drottinn merkti [12r] mík markí sinnar dyrðar. Þá let G(reifinn) færa þan | ² gat ker eítt stórt fullt af vatnri síðan lét | ³ hann bínnda hendr *ok* fátr á heilagri guðs mey *ok* | ⁴ kasta henni vt áuatnit *en* hon leit til hímíns *ok* mællti | ⁵

bæn Marg(arete)

Drottinn *ihesus cristr* styrki mik *ok* | ⁶ láti *mer* þetta uatnn uérða at skírnar br | ⁷ unni v þrotnanda *ok* láti koma dúfa af | ⁸ hímni at blezi þetta vatn ínafni heilags | ⁹ anda *ok* verpi af *mer* synndum *ok* skíri mik ínaf | ¹⁰ ní faúður *ok* sonar *ok* annda heilags þú ert | ¹¹ blezaðr um alldir allða. þá uarð lannd skíal | ¹² fti mikill *ok* kom dúfa af hímni meðr g | ¹³ ullíga kórónó *ok* setti yfir hqfut Mar(garete) þá los | ¹⁴ nuðu baúnd af haundum hennar *ok* fótum *ok* | ¹⁵ gekk hon heil af uatnino lofandi guð *ok* | ¹⁶ mællti. Drottinn skryddi mik með fegurð *ok* dýrð [12v] andar minnar. þa kom rodd af hímni *ok* | ² mællti

¹³*komu] + ór *with deletion marks* 7 *somir] samir 14 *þér] þár

sæl ertu *mar(gareta)* þu fekt lífs dyrd ok |³ varðueitir meýdom a þeiri stund-
ndo toku *tru* |⁴ .v. þusundir karla ok fiöldi *kuenna ok barna* |⁵ þá lét
 O(librius) G(reifi) hoggua þa *menn* alla er uit *tru* hof |⁶ ðu tekít. þeir uoru
 hognir á uelli þeim er límeð |⁷ heítir. En lítlo síðar lét han leiða *mar(gareto)*
til myr |⁸ kuastofu ok þaðan til hals hogg

fra *marg(areto)* |⁹

At morni var hon grípín ok leidd út af *borginni* |¹⁰ þá mællti einn uit hana
 Miskvnnaðu *mer þuiat* ek |¹¹ er senndr til at hoggua En ek se krist *ganga*
með þer |¹² með englum sínum ok reðumz ek *hann*. þa s(uaradi) *mar(gareta)*
 biðr 'ek' |¹³ þik bróðir ef þv ser krist at þu hogguir mík |¹⁴ ægi fyrr en ek
 hefi áðr úti bæn mína ok ek f |¹⁵ el mik a hendr krísti mínom í huilldar stað
 [13r] Malcus mællti bið þú sem þu uíllt

bæn |² margarete

Nv fell heilög *Mar(gareta)* til bænar ok mællti |³ þu guð er heim þenna
 hefir í gaupnum þer |⁴ ok settir endímork síouar. heyrðu bæn mí |⁵ na
 veittu synnda lōsn þeim mani er kirkio gerir |⁶ eða gera lētr vndir mínu
 nafni. eða líus lētr |⁷ brenna af síno erfiði ímína * múnning eða í |⁸ mínni
 kirkio. eða nokkurnn godgerning gerir |⁹ <i> míno nafni fyrir gefþu honum
 synndir. En bið |¹⁰ ek þik drottinn. ef nokkvæ rítar sōgv lífs |¹¹ míns eða
 less sōgu píslar mínna. eða kaupír |¹² af síno erfuiði. eða hefir í síno húsi
 bók p |¹³ íslar mínna. fylldu 'hann' heilags anda ok láth |¹⁴ eigi í þéss<u>
 húsi. borit uerða blínt barnn né |¹⁵ dauft. dioful ótt né fiþl. Sá er mín
 mín<n>iz [13v] í hoptum eða í hers anauðum eða í ógur |² lígum afallz dómí
 leystu *hann* ór kvál dr |³ ottinn. Ef kona su er léttari skal uerða ok |⁴ barnn
 villdi féða míniz míns nafns í þ |⁵ eima háska ok nauðzyníum leystu hana
 ór |⁶ háska til heilso. Sa maðr ok sem a mítt nafn |⁷ kallar í sýndum sínum
 ok í sóttum æsílígum |⁸ ok kallar á mik til hialpar. ueittu honum heilso |⁹

fra *mar(gareto)*

En er *mar(gareta)* hafði lokit bæn sinni þá |¹⁰ gerðuz reiðar þrumor ogurlí-
 gar ok land |¹¹ skíalftar stórir. ok kom dúfua af hímní með |¹² kóróno gull-
 iga ok krossi faugrum ok settiz yfir |¹³ hofut heilagrar guðs meýgiar

⁷* múnning] mínug

Margarete | ¹⁴ Allír hrædduz þeir sem hía voru *ok* fello *tíl* | ¹⁵ íarðar fyrir heilogu kross marki *ok* sua Mar(gareta) [14r] Heilogh dúfva snart vít hana *ok* mællti *sua* | ² sæl ertv Ma(r)gareta amedál kvenna þiat þu lei | ³ taðir miskvnar *ok* mínntiz synndugra í báenum | ⁴ þinum víða vm verolldina til hialpar maunnvm | ⁵ Sver ek fyrir síalfan mik *ok* dýrð engla mi | ⁶ nna at þat skall allt heýrt a himnum *ok* ueítt *sem | ⁷ þú hefir beítt *ok* beðit hér á íardríkí *ok* þat | ⁸ man mart veítaz fyrir þína píníng *ok* þolínmae | ⁹ ði er þér kom æigi íhugh at biðia Sæl ertu er þú | ¹⁰ mínntiz synndugra manna í píslom þínom *ok* | ¹¹ þar sem kemr af helgvvm dómí þínom. eða bók | ¹² píslar þínnar man eigi inn ganga illgiarnn anndi | ¹³ helldr [m]an í þeim stat gleðiaz. fagnaðr *ok* sætlei | ¹⁴ ks an [di] með miskvnn heilags annda

oooooooo | ¹⁵

Nv ef syndugr maðr kemr at *ok* biðr með täärom [14v] kallandi a þítt nafn í bæn síni þa man hann | ² finna lausn sýnnda sínna. Sæl értu. *ok* sæll er staðr | ³ sá er þú huílir *ok* þjóð sú er fyrir þik trúir á guð | ⁴ kom þv í stat. þan er þer er fyrir búinn. ek em | ⁵ með þér *ok* man fyrir þer vpp luka dýrom paradisar | ⁶ hímírikís. þa leít heilög Mar(gareta) um huerfis sik *ok* | ⁷ mællti sva feðr *ok* bræðr mæðr *ok* sýstr oll yðr | ⁸ særi ek fyrir nafn hins mikla konungs at þér gerit | ⁹ mínni(n)g mína *ok* nefnit nafn mítt. þo at ek | ¹⁰ se syndug biðandi várn drottinn íhesum *crístum* | ¹¹ at hann gefi yðr lqsn synda *ok* geri yðr erfíngía | ¹² íriki sinnar dýrðar íhímírikí

bæn margarete | ¹³

EN ek geri þakkir gvði almátkvm er hann lét mik | ¹⁴ inn gánga i sueit rettlátra *ok* i dýrð sins rik | ¹⁵ is. lofa ek *ok* dyrka ek drottinn varn iesum *crístum* [15r] þann er blezadr er um allar alldir allða. | ² *ok* sem Mar(gareta) hafði lokit bæn sínní. þa reis (hon) vpp *ok* mællti | ³ bróðir tak suerð þítt *ok* hogg mik þuiat nú hefi | ⁴ ek stígit yfir heímínn *ok* *folgit mik guði a hendi | ⁵

ooooo

MAlkvs mællti æigi þori ek at vegha heilaga | ⁶ guðs mey. þuiat guð mæilir vít þik. *ok* ma ek fyrir | ⁷ þi æigi hoggua þik. heilög Mar(gareta) suaraði. Ef | ⁸ þv gerir æigi at boði míno þa manntv æigi hafa lut | ⁹ með mér í paradiso guðs míns. Nv brá Malcus | ¹⁰ suerði *ok* hío hqfvf af heilagri guðs mey með

6 *sem] sem | sem 4 *folgit] fulgi

|¹¹ rázsló í eíno høggi *ok mællti með ótta miklom gial* |¹² *ltv mer æigi drottinn þesa synnd en er hann mællti* |¹³ *þetta þa fell hann til iarðar ok fann meðr iðran ok* |¹⁴ *við komning líknn þá ok hialp er. heilög Mar(gareta) haf* |¹⁵ *di heitið honum þangat komu diqflar ok kveínv* |¹⁶ **ðo [15v]** *ok mællto Einn er mattugr guð heilagrar Mar(garete)* |² *þetta fragu síukir lama ok likþráir hallter ok* |³ *blindir dumba ok dáufir ok allir þeir <er> vanheilso* |⁴ *fullir vóru ok fengo allir heilso þegar er þeir* |⁵ *komo vit likam sállar Margareto guðs meygíar* |⁶ *En ennglar guðs flugo upp yfir ský meðr aunnd* |⁷ *Margaretar. faranndi meðr miklo líusi ok lof* |⁸ *saungvm a þessa lunnd lofaðr se guð enngi er* |⁹ *þer likr í enum hæstum lutvm dominus deus* |¹⁰ *israel ok eingi er ok þer í verkum likr heilagr ann* |¹¹ *di ok blezadr drottinn fullir ero himnar ok iorð* |¹² *dyrðar þinnar. lof se þier i enum hæstum* |¹³ *lutvm eilífr konungr guð israel. þá tóku en af* |¹⁴ *nyío trú otalligr lýðr ýmissa þíoða*

Cap(itulum) |¹⁵

EN teodímvs sa er henni hafði þíonat i **[16r]** myrkua stofvnni *ok fáert fæzlo. hann tók lí* |² *kama sállar Mar(garete) ok lagði i steín þró ok bio* |³ *vm vegliga meðr reykelso ok ilmandi gra* |⁴ *usum ok *grof hana ihúsi gauflugrar* |⁵ *konu í annþekío. þessi hinn sami *theodi* |⁶ *mus hafði allar þravtír hennar sérdír ok í* |⁷ *mínni lagt þær <er> imýrkva stofvnni hofðv* |⁸ *orðit ok reít a bok ok senndi víða vm heímínn* |⁹ *henni til heíðrs ok frægðar gaufligri guðs m* |¹⁰ *ey heilagri Mar(gareto) en guði til lofs ok dyrðar* |¹¹ *En mavnum til hialpar ok miskunnar ok ey* |¹² *lifrár farsáelo. Píslar tíð heilagrar* |¹³ *meygíar Margaretar. er hin xíj dagh J* |¹⁴ *vlíus manaðar En þat verðr þá .u* |¹⁵ *nottum eptir Selio manna Messo [16v]* **Heyrit er ok komiz vít í hiqrtum yðrum ok** |² **gaufgit fyrst almatkan guð fyrir alla lu* |³ *ti framn ok hans signaðo móðvr iúngfrv sancte* |⁴ *márie. ok hína heilaugv guðs mey Marga* |⁵ *reto fagran píslar vátt ok gervm hennar* |⁶ *mínning ok at hon se oss árnanndi vit várn* |⁷ *skapara allra goðra luta anndliga ok líkamli* |⁸ *ga þeim se veqr lof ok dyrð vm allar alldír amen.* |⁹

Uení sponsa *christi accípe córónam* |¹⁰ *quam tibi domínus prepa<ra>uit in é* |¹¹ *ternum Diffusa est gratía in labíjs tuís* |¹² *<p>ropterea benedixit te deus in eternum* |¹³

4 *grof] grofⁿ 5–6 *theodi[mus] m *written with an extra minim* 2 *gaufgit] gayfgit

Deus qui beatam margaretam | ¹⁴ uirg'ýnem per martítíj palmam ue [17r]
 níre tríbuísti con cede nobis quesu | ² mus ut eius ex empla sequentes ad | ³
 te perueníre mereamur. per dominum nostrum | ⁴

0000

Þat er at segia frá olibrio hinum illa | ⁵ * greifa at han hendi þau vendræði ok
 vham | ⁶ <in>gio ok uarð hann fyrir sua mikilli guð drottins | ⁷ reiði ok
 manna ok hendi þauærsi ok þa oruilnan | ⁸ at hann drap konu sína ok þornn
 ok uarð hann sva | ⁹ hamstoli ok uit lauss at hann lagdiz út á skóg | ¹⁰ ok fór
 meðr villi dýrom en um síðir varð sua | ¹¹ vm hans hagi at dýr ok hunndar
 rífuo hann | ¹² kuíkuan sunndr í smá stykki ok þar af fekk hann | ¹³ bana ok
 hefði honum betra verit at hafua æigi | ¹⁴ fæddr verit j veroldína ok at fara j
 eilifar kvalar

5. Comparison of AM 428a, 429, and 433c 12mo

As noted above, a small portion of *Margrétar saga II* is found also in AM 433c 12mo. As of folio 17v8 (corresponding to AM 429 12mo 11r8 and AM 428a 12mo 12v8), AM 433c 12mo more or less ceases to follow version I, moves slightly back in the narrative and then follows version II with the exception of the epilogue (22r7–22v4), which is derived from version I.²³ Rasmussen demonstrates that AM 433c 12mo is derived from neither AM 428a 12mo nor AM 429 12mo, for each manuscript has secondary variant readings not found in the other two manuscripts. Examples include:²⁴

Latin: Tunc beata Margarita cœpit orare (195.1–2)

AM 428a 12mo: Nv fell heilög Mar(gareta) til bænar (13r2)

AM 429 12mo: þa hellt hun hondum til himins (11r1)

AM 433c 12mo: Þá tok heilog Margareta til bænar (18r10–11)

5 * greifa] greifu

23 Rasmussen, “Tekstforholdene i *Margrétar saga*,” vol. 2, 1, notes that until AM 429 12mo 11r11 and AM 428a 12mo 13r2, “synes der at være en vis vaklen i a² [AM 433c12mo], selv om den også kan skyldes forhold som at teksten i II ligner I meget og desuden er særlig dårlig overleveret, men fra og med II, 238 þa er forskellen mellem version I og II igen større, og fra da af synes a² at følge version II udelukkende intil sagaen slutter.”

24 For further examples, see *ibid.*, vol. 2, 5–6.

Latin: quæ in orationibus tuis omnes memorasti (195.17–18)
 AM 428a 12mo: þat þu leitaðir miskvnar ok mínntiz synndugra í bænum þínum víða vm verolldína til hialpar maunnvm (14r2–4)
 AM 429 12mo: þuí at þu leítadír syndugum monnum miskunar í þenum þínum (11v10–11)
 AM 433c 12mo: er þu kunnir suo marga uega at leita monnum miskunnar med þinum bænum (19v9–11)

On the basis of secondary variant readings common to AM 429 12mo and AM 433c 12mo, Rasmussen shows that the two manuscripts are derived from the same exemplar and that this exemplar and AM 428a 12mo go back independently to a common original.²⁵ Examples of secondary variant readings common to AM 429 and 433c 12mo include:

Latin: qui mari limitem posuisti (195.3)
 AM 428a 12mo: ok settir endímork síouar (13r4)
 AM 429 12mo: ok setur endí mork síofuar suo at hann gangí eígi yfir jórdína (11r12–13)
 AM 433c 12mo: og settir suo endi mork síofar at eígi geingi hann yfir iord (18r1–2)

Latin: Et quisquis lumen fecerit in basilica mea de suo labore (195.5)
 AM 428a 12mo: líus léttr brenna af síno erfiði ímína mínning (13r6–7)
 AM 429 12mo: edr lysir j kirkíu mínne (11r15)
 AM 433c 12mo: edr lysir j minne kirkíu (18v6–7)

Latin: omnes uos adiuro per nomen magni regis sæculorum, memoriam facite (195.28–29)
 AM 428a 12mo: yðr særí ek fyrir nafn hins mikla konungs at þer gerit mínni⟨n⟩g mína (14v7–9)
 AM 429 12mo: ydr bid eg at þer giorít mínning mína j þenum ydrum (12r7–8)
 AM 433c 12mo: Eg bidr yrd minnast min j ydrum bænum (20v10–11)

Latin: Tunc descendentes angeli cum uirtutibus tollentes animam beatæ Margarite in gremio suo ascenderunt super nubem clamantes et dicentes (195.46–48)
 AM 428a 12mo: En ennglar guðs flugo upp yfir ský meðr aunnd

²⁵ *Ibid.*, vol. 2, 5–7.

Margaretar. faranndi meðr miklo líusi ok lofsaungvm a þessa lunnð (15v6–8)

AM 429 12mo: þa kuomo einglar af himni a mot sælu margaretu ok flugu til himna med hana ok lofud(u) gud ok mæltu (12v7–13r2)

AM 433c 12mo: Einglar Gudz komv j moti aundu sællar Margarete og báru hana til himins syngiandi Gudi 'lof' (22r4–6)

Generally, AM 433c 12mo is inferior to AM 428a and 429 12mo, but on two occasions it appears to preserve matter not included in the two manuscripts:

Latin: Et ueniebant demones et torquebantur et uocibus clamabant: unus deus fortis, deus magnus beatæ Margaritæ (195.43–44)

AM 433c 12mo: Dioflar komu og til leidis hennar og kuoduzt brenna af hennar heilagleik (23v3–5)

AM 428a 12mo: –

AM 429 12mo: –

Latin: qui cum patre et spiritu sancto uiuit et regnat (196.3)

AM 433c 12mo: Þeim er med fedr og helgum anda lifir og rikir (24r13–14)

AM 428a 12mo: –

AM 429 12mo: þann er lifir ok rikir (13r14)

6. Transcription of AM 433c 12mo

The text of the small portion of the legend in AM 433c 12mo that incorporates elements from *Margrétar saga II* is presented below. As in the transcription of AM 428a 12mo, abbreviations are expanded in accordance with the normal spelling of the scribe.

þá mælti ⁸ Olibrius at meyna skylldi hoggua ⁹ ok alla þá menn med henni er trydi á ¹⁰ Jhesum Cristum. Og þeir uoru og allir hogg ¹¹ nir á þeim uelli er limeth heitir. ¹² Þá gripu kualarar heilaga mey marg(aretu) [18r] og leiddu hana ut af borginne og þá ² mælti einn þeira uid hana. Miskunna þu ³ mier Marg(areta). þui at eg er sendr ath ⁴ hoggua þig. og sie eg krist hia þier og ⁵ hans eingla og þui *hrædumzt eg. ⁶ Marg(areta) suaradi Bid eg þig

5* hrædumzt] hrædunzt

brodir ⁷ minn at þu gefir 'mier` orlof ⁸ at bidiazt fyrir ádr eg se hogg ⁹ uin. Malkus suaradi. Eg uil giarna þier þat ¹⁰ ueita.

Capitulum.

Þá tok heilog ¹¹ Marg(areta) til bænna suo málandi. þu ¹² Gud er heim þenna hefir jgaupnum [18v] þier og settir suo endi mork siofar at eigi ² geingi hann yfir iord. Heyr þu bæn ³ mina og ueit mier lausn synda ⁴ Ueittu þeim likn drottinn minn er ⁵ kirkiu lætr giora suo sem j min ⁶ a minning. edr lysir j minne ⁷ kirkiu edr fyrir minv lik ⁸ neski. fyrirgef þu þeim og syn ⁹ dir er rita lætr edr ritar edr ¹⁰ les mina pislar sogu edr ka ¹¹ upir hana med sinu efni. fyll ¹² du þá alla af helgum anda [19r] og lát huorki j þeira husi alazt ² barn blint nie dauft nie du ³ mbt og eigi dauft eigi diofulott ⁴ eigi fifl og eigi þiofr og aunguan illan ⁵ mann lattu af þui giorazt drottinn ⁶ minn. at eingu se þat og lama. ⁷ edr orkumat. og ef su kona ⁸ er barnit fáedir minnizt min ⁹ j sinum naudzsynium. þá er hun ¹⁰ skal liettare uerda. Leystu hana ¹¹ þá drottinn minn af sinni naud ¹² Suo og ef menn minnazt min þeir [19v] sem j hoptum uerda staddir edr j hers ² haundum edr j huerium haska sem ³ menn uerda minnandizt mins naf ⁴ ns frialsadu þá alla drottinn min. ⁵ Ok er heilog Marg(areta) hafdi enda g ⁶ iort á sinne bæn. Þá kom rodd ⁷ af himni yfir bletzada Marga ⁸ retam og mællti. Sáel ertu Marg(areta) á ⁹ medal kuenna. er þu kunnir suo ¹⁰ marga uega at leita monnum mis ¹¹ kunnar med þinum bænum. og suer ¹² eg fyrir mig sialfan. og fyrir dyrd eing [20r] la minna. At allir þeir hlutir ² eru heyrdir á himni er þu h ³ efir bedir. og þar sem kemr synd ⁴ ugr madr bidiaandi sier liknar ⁵ j þina minning. þá mun honum ⁶ fyrir gefazt syndir. og þar sem les ⁷ in uerdr þin pislar saga. edr ⁸ þar sem þinn heilagur domur ⁹ geymizt. Þa mun þar ohrein ¹⁰ andi eigi ná jnn at koma fyrir ¹¹ þui at fridr og fagnadr mun ¹² þar jafnan huilazt. Sáel ertu [20v] og sæll er sá stadr er þu huilir ² og sæl er sá madr er fyrir þig truir ³ á gud. kom þu j þann stad er þier ⁴ er fyrir ætladr af mier og minum eing ⁵ lum. fyrir þui at eg ætla jafnan med ⁶ þier at uera og fyrir þier upp at luka ⁷ himinrikis dyr. Þá leit. hei ⁸ log Marg(areta) um huerfis sig og ⁹ mællti. fedr og mædr. brædr ok ¹⁰ systr. Eg bidr ydr minnazt min ¹¹ j ydrum bænum. þo at eg se syndug. ¹² Enn eg mun bidia drottinn uorn [21r] Jhesum Cristum at hann fyrir gefi ydr syn ² dir og giori ydr erfingia j sinu ³ riki. Enn eg giori þackir gudi ⁴ minum. þeim er mig giordi maklig ⁵ a jnn at ganga j dyrd rietlatra ⁶ og lofa mun eg

nafn drottins |7 mins. Þat er bletzat er um |⁸ allar alldir. Og er Marg(areta) ha |⁹ fdi þetta mællt. Þá reis |¹⁰ hun upp af bænninni og mællti. |¹¹ Tak nu brodir suerd þitt og hogg |¹² mig j nafni Gudz. þui at nu [21v] hefir eg yfir stigit heiminn. hann suaradi. Eigi |² mun eg þig hoggua heilug mæx |³ þuiat eg se gud standa hia þier og |⁴ mæla uid þig. Heilog Marg(areta) suaradi. Ef |⁵ þu uillt eigi mig hoggua. þá munt |⁶ þu eigi hafa hlut med mier j paradi |⁷ so. og þá brá hann suerdi og hio |⁸ haufud af henni med mikille |⁹ hrædzlu. og hio j einu hoggi. |¹⁰ og sidan mællti hann. Drottinn minn |¹¹ láti mig eigi þessa giallda. og fiell |¹² á kne á hégri haund heilagre [22r] meyi. og tok tru og uard hinn helgazti |² madr. og fann hann fyrir þá likn er heilug |³ Margareta hafdi honum bedit.

Capitulum. |⁴

Einglar Gudz komv j moti |⁵ aundu sállar Margarete og báru |⁶ hana til himins Syngiandi lof Gudi |⁷ Sanctus sanctus sanctus. Enn sidan tok eg segir |⁸ theodimus likama heilagrar meyar |⁹ og lagdi eg j dyrdliga steinþro |¹⁰ og sidan grof eg hana j husum dyr |¹¹ dligtar eckiu þeirrar er sinletika |¹² het. Enn eg sá giorla allar [22v] þær pislir og þrautir er hun þoldi |² bædi af heidnum momnum og suo dio |³ flum. og tok eg sidan at rita sogu |⁴ hennar og sidan for hun vida um heim. |⁵

Capitulum

EN þat er at seigia |⁶ af hinum uesta manni Olibrio |⁷ greifa at litlu sidar enn hin |⁸ heilaga Marg(areta) hafdi látid sitt lif |⁹ hit dyrdliga uard hann dioful |¹⁰ odr fyrir þat er sá nidingr let pi |¹¹ na gudz mey saklausa og adra |¹² kristna menn og suo miok uard hann [23r] odr at hann drap konu sina og born |² sin og uoru þat synir hans fim og dáetr |³ hans þriar. og sidan lagdizt hann á |⁴ skoga ut med uilli dyrum allt til |⁵ dauda dags og sidan lagdi hann suerdi |⁶ fyrir briost sier og lauk suo hans áfi |⁷ og uar honum þess uon og annars uerra. |⁸

Capitulum

Þat er sagt at allzskonar |⁹ iarteiknir urdu at leidi hei |¹⁰ lagrar margarete og runnu þangat |¹¹ siukir og sárir lamdir og likþrair |¹² halltir og blindir. daufir og dumbir [23v] og feingu þeir allir fulla heilsu fyrir |² árnadar ord sállar

meyiar |³ Dioflar komu og til leidis hennar |⁴ og kuoduzt brenna af hennar h
|⁵ eilagleik. Heilog mæð Marg |⁶ areta let lif sitt á þrettanda |⁷ deigi Julíj
manadar. enn þat er |⁸ fim nottum eptir Seliu manna uo |⁹ ku suo sem at
missera tali Enn |¹⁰ nu snui þier godir menn á leidis hug |¹¹ ydrum og dyrkit
heilaga marg(arete) med |¹² fogru bæna halldi. Og bidit hana [24r] arna ydr
miskunnar af him |¹³ na konginum. Þeim er med fedr og |¹⁴ helgum anda
lifir og rikir um allar alldir uerallda AMEN

APPENDIX

Passio Sanctae Margaritae virginis et martyris

Post resurrectionem domini nostri Iesu Christi et gloriosæ tempus ascensionis eius in cælum ad patrem omnipotentem, in illius nomine multi martyres passi sunt et apostoli coronati sunt et innumerabiles sancti facti sunt. In nomine domini nostri Iesu Christi superauerunt et hunc mundum tyrannos et carnifices. Adhuc tamen obtinebat insaniam hominum diaboli rabies et idola surda et muta et cæca manu hominum facta adorabant, quæ nec illis proderant nec sibi. Ego autem in nomine Christi credens, Theotimus nomine, omnes carthas perlegere constitui, inuenique neminem, in quem credere oporteat, nisi in nomine domini nostri Iesu Christi, qui cæcos illuminat, surdos audire facit, mortuos suscitatur, martyres coronat et omnes in se credentes saluat. Ego Christi Theotimus baptismum accepi in nomine patris et filii et spiritus sancti, curauit agnoscere caute quomodo beatissima Margarita contra dæmonem et tyrannum dimicauit et scripsi omnia, quæ passa est beatissima Margarita, quando pugnavit contra dæmonem eumque uicit et coronata est. Omnes aures audite corda, intelligite, uiri, uirgines, proponite uos uelut puellæ hæc legere. Ita laborate, ut accipiatis salutem et coronam sanctis repromissam. Beatissima autem Margarita erat Theodosii filia, qui gentilium erat patriarcha et idola adorabat. Illa autem spiritu sancto repleta mox ut nata est. Data est in quandam ciuitatem stadiis quindecim ab Antiochia distantem. Susceperat mortua autem mater beatæ Margaritæ desyderio nutrices tenebatur, quia formosissima erat, Christumque inuocabat et eum adorabat. Odiosa erat patri, dilecta domino Iesu Christo. Erat autem annorum quindecim et delectabatur in domo nutricis suæ. Audiuit omnia martyrum certamina, quod multus sanguis iustorum effundebatur pro nomine Iesu Christi saluatoris nostri. Ipsa uero spiritu sancto repleta totam se tradidit domino, qui eam saluam et uirginem reddidit. Pascebat oues nutricis suæ cum cæteris puellis coætaneis suis. In diebus illis Olibrius præfectus ex Asia Antiochiam ciuitatem præfectus est. Veniebat autem persequi christianos et deos uanos multos suadebat adorare. Et ubi audiebat, quempiam Christum nominare, statim eum ferreis nexibus constringebat. Forte uidit beatissimam Margaritam oues nutricis pascentem, statimque eam concupiuit dixitque ministris suis: Ite festinanter, comprehendite puellam illam et interrogate, si libera sit, accipiam eam mihi uxorem, si ancilla, dabo ei pretium et erit mihi concubina. Bene ei erit in domo mea propter eius pulchritudinem. Cum autem comprehenderent eam milites, qui missi fuerant a præfecto, beata Margarita inuocare cœpit Christum ac dicere: Miserere mei, domine, miserere mei. Ne perdas cum impiis animam meam aut cum uiris sanguinum uitam meam. Fac me lætari semper in te, domine Iesu Christe, et te semper colaudare. Ne permittas animam meam contaminari et ne polluatur fides mea. Non inquinetur corpus meum. Non proiciatur margarita mea in lutum. Non immu-

tetur sensus meus a turpitudine iniqua et ab insipientia diaboli. Sed trans mitte mihi angelum gubernatorem ad aperiendos sensus meos et ad respondendum cum fiducia impio et iniquo præfecto sanguinario. Video enim me ut ouem in medio luporum. Ecce, facta sum sicut passer in rætibus compræhensa et sicut piscis in hamo. Ecce, adiua me et sana me, domine. Ne me derelinquas in manibus impiorum. Venerunt milites ad præfectum et dixerunt ei: Domine, puella illa non est seruiens diis nostris, sed Christum precatur, quem Iudei crucifixerunt. Olibrius uero mutans uultum iussit eam ante se adduci et dixit ad eam: Ex quo genere es tu? Enarra mihi, libera es an ancilla? Beata Margarita respondit: Libera sum ego et christiana. Cui præfectus: Cuius fide regeris, uel quomodo nuncuparis? Respondit: Nomen meum Margarita dicor. Præfectus: Quem deum colis uel quem deum adoras? Ad quem illa: Ego inuoco Deum omnipotentem et eius filium dominum Iesum Christum, qui meam uirginitatem usque in præsentem diem illesam atque inuiolatam custodiuit. Præfectus dixit: Ergo inuocas domini Iesu Christi nomen, quem patres mei crucifixerunt. Sancta Margarita respondit: Patres tui Christum crucifixerunt. Ipse autem permanet in æternum et regni eius non erit finis. Tunc iratus præses iussit beatam Margaritam in carcerem recludi, donec inueniret, quali machinatione eius uirginitatem perderet. Introiuit iniquus præses in Antiochiam et adorauit deos suos surdos et mutos secundum suam fidem. Secundo autem die uenit et sedit pro tribunali et iussit adduci puellam et dixit ad eam: Vana puella, miserere tuæ pulchritudini et teneritati tuæ magis, autem consenti mihi et adora deos meos et multam tibi dabo pecuniam et bene tibi erit super omni familia mea. Ad quem Margarita: Cognoscit Deus, qui meam uirginitatem consignauit, quia non mihi suadebis, nec poteris me mouere de ueritatis uia, quam ego cœpi ambulare. Nam ego illum adoro, quem terra contremiscit, mare formidat, quem timent uenti et omnis creatura, cuius regnum permanet in sæcula sæculorum. Amen. Præfectus dixit: Si non adoras deos meos, gladius meus dominabitur carni tuæ et ossa tua dispergam super ignem candentem. Nam si audieris mihi et adoraueris deos meos, corpus tuum erit mihi in amorem. Ecce, ante omnes tibi dico et accipio te mihi in coniugium et bene tibi erit sicut et mihi. Sancta Margarita respondit: Ego trado corpus meum, ut cum iustis uirginibus requiescam. Christus semet ipsum pro nobis tradidit in mortem, et ego pro ipso mori non dubito, quia ipse suo signaculo sibi me consignauit. Tunc iussit Olibrius quæstionariis suis eam in aere suspendi et uirgis subtilibus eam cædi præcepit. Beatissima autem Margarita aspiciens in cælum dixit: In te, domine, speraui, non confundar in æternum, neque irrideant me inimici mei, et enim qui sustinent propter nomen tuum, domine, non confundentur, quia nomen tuum benedictum est in sæcula. Et iterum orauit beatissima Margarita et dicebat: Respice in me et miserere mei, domine, et libera me de manibus impiorum et de manu carnificis, ne forte percussa formidet cor meum. Sed mitte rorem sanitatis, ut mitigentur plagæ meæ et dolor meus requiescat et conuertatur in gaudium. Hæc ipsa orabat, et quæstionarii cædebant uirgis corpus tenerum, et sanguis eius tanquam aqua de fonte purissimo decurrebat. Præco autem clamabat: Crede Margarita, crede, et bene tibi erit super omnes puellas. Nam pro multa sanguinis effusione

illic astantes omnes super eam amarissime flebant, et dicebat quidam ex eis: O Margarita, uere dolemus te, quia te nudam laniari conspiciamus. O qualem decorem propter incredulitatem tuam perdidisti. Præfectus iste iracundus est et perdere te festinat et delere de terra memoriam tuam. Crede illi et uiues. Beata Margarita respondit: O mali consultores. Ite uiri ac mulieres ad opera uestra, mihi autem deus adiutor est. O mali consiliarii, o impudici, quid putatis? Si corpus meum exterminatur, anima mea cum iustis uirginibus requiescet. Per ista corporum tormenta animæ saluæ inueniuntur. Credite uos in dominum meum, qui fortis est in ueritate et petentes se exaudit, pulsantibus aperit portas paradisi. Nam ego uobis non audio, nec deos uestros surdos et mutos manu hominum factos adoro. Et dixit præfecto: Tu facis opera patris tui Sathanæ. O audax canis et impudens, mihi autem Deus meus adiutor est. Et si in carne mea data est tibi potestas, animam meam Christus eruet de manu tua. O horribilis, o insatiabilis leo Deo abominabilis et Christo, confuse cuius uirtute coniciaris in perpetua pœna. Benedictus est dominus Deus meus in sæcula sæculorum. Amen. Tunc præfectus iratus iussit eam in aere suspendi et cum unguis accerbissimis carnes eius disrupti. Beata autem Margarita aspiciens in cælum dixit: Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. Tu autem Deus in adiutorium meum exsurge. Erue animam meam et de manu canis uncam meam. Salua me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam. Conforta me, Christe, et da mihi spem uitæ, ut penetret oratio mea cælos. Transmite mihi columbam de cælo, quæ ueniat mihi in adiutorium, ut immaculatam tibi obseruem uirginitatem meam et dimicem contra aduersarium meum facie ad faciem et uideam deiectum inimicum meum, qui mecum pugnat. Quid illi nocui, ignoro; vincam eum et dem fiduciam omnibus uirginibus confidere, quia nomen tuum benedictum est in sæcula. Carnifices uero accesserunt et mactabant corpus eius. Nam impius præfectus clamide faciem suam operiebat, quia pro sanguinis effusione nequaquam poterat eam aspicere. Itidem ceteri faciebant. Præfectus dixit: Quid est, quod non audis, Margarita, neque tuimet ipsius misereris? Et carnes tuæ iudicio meo mactatæ sunt. Consenti mihi et adora deos meos, ne male moriaris. Si autem me non audieris, gladius meus dominabitur carni tuæ et ossa tua ego dispergam et neruos tuos dinumerabo ante omnes. Ad quem beatissima Margarita respondit: O inique et impudens, si ego carni meæ misereor, anima mea utique in interitum uadit sicut et tua. Sed ideo carnem meam tradidi in tormenta, ut anima mea coronata sit in cælis. Hic iratus Olibrius iussit eam recludi in carcerem. Erat enim hora septima. Et duxerunt eam et recluserunt in carcere tenebroso. Ipsa uero introiens consignauit corpus suum signaculo Christi et cœpit orare ac dicere: Deus, qui iudicium sapientiæ decreuisti, quem contremiscunt omnia sæcula et in eis habitantes, quem expauescunt omnes potestates, desperatorum spes, pater orphanorum et iudex uerus, lumen de lumine, respice in me, quia sola sum, unica patri, et ipse me dereliquit, ne tu me derelinquas, domine Deus. Aspice in me et miserere mei. Præcipe, ut uideam inimicum meum, qui contra me pugnat, et iudicium afferam contra eum, ut loquar cum eo facie ad faciem. Tu es iudex uiuorum et mortuorum, tu iudica inter me et illum, et enim in

agone tristis sum facta et tibi inter plagas meas ingemisco. Noli mihi irasci, domine meus, nec inquinetur anima mea, nec commisceatur sensus meus cum idolis surdis et mutis. In te est spes mea, Christe, quia ipse es benedictus in sæcula sæculorum. Amen. Theotimus autem erat in carcere et nutrix eius ministrans ei panem et aquam, et aspiciebat per fenestram et orationem eius scribebat et omnia, quæ eueniebant, cum timore Dei notabat. Et ecce subito de angulo carceris exiuit draco horribilis totus uariis coloribus, deauratus capilli eius et barba aurea et uidebantur dentes eius ferrei. Oculi eius uelut Margaritæ splendebant, et de naribus eius ignis et fumes exibat. Lingua illius anhelabat. Super collum eius erat serpens. Gladius candens in manu eius uidebatur et foetorem faciebat in carcere. Traxit se in medium carceris et sibilabat fortiter et factum est lumen in carcere ab igne, qui exibat de ore draconis. Sancta autem Margarita facta est ut herba pallida et formido mortis cecidit super eam et collidebantur omnia ossa eius. Oblita enim erat a pauore, quia dominus exaudisset orationem eius propter quod dixerat: Demonstra mihi, Deus, qui mecum pugnat. Et fixit genua in terram et expandit manus ad orationem et dixit: Deus inuisibilis, quem abyssi et thesauri abyssi contremiscunt, qui formasti paradysum indeficientem et mari terminum posuisti et non transit præceptum tuum, infernum deuastasti, diabolum ligasti, qui extinxisti potestatem magni draconis atque uirtutem. Respice in me et miserere mei, quia sola orphana et tribulata sum. Ne permittas hanc feram nocere mihi. Placeat tibi, domine, ut uincam eum et feruorum eius. Quare aduersum me pugnat, ignoro. Quid illi nocui, ignoro. Absorbere me festinat et in caueam suam deducere quærit. Dum hæc diceret beata Margarita, draco ore aperto posuit os suum super caput beatissimæ Margaritæ et linguam suam porrexit super calcaneum eius et suspirans deglutiuit eam in uentrem suum. Sed crux Christi, quam sibi fecerat beata Margarita, creuit in ore draconis et in duas partes eum diuisit. Beata autem Margarita exiuit de utero draconis, nullum dolorem in se habens. Et ecce ipsa hora aspexit in partem sinistram et uidit alium diabolum sedentem ut homo niger habensque manus ad genua colligatas. Beata uero Margarita uidens orauit, dicens. Laudo et glorifico nomen tuum, Deus, gaudeo et exulto, lapis angularis Christe Iesu, rex immortalis, columna fidei, principium sapientiæ et innumerabilium angelorum perpetuus rex, fundamentum forte. Nunc fidem meam florentem uidi, gaudium animæ meæ. Uidi Rufonem dæmonem in terra prostratum. Uidi homicidam interfectum. Uidi foetorem eius a me cessare. Uidi infernum prostratum. Uidi uermem comesorem conculcatum. Uidi putredinem eius recedentem a me. Uidi uenenum eius terga uertens. Uidi rabiem eius quiescentem. Uidi crucem meam florentem. Uidi fidem meam germinantem. Uidi corpus meum odore suauitatis emanans. Uidi oleum sanctum ad me ueniens. Exspecto columbam meam hilarem ad me uenientem. Uidi gaudium meum et exulto et in suauitate consisto, draconem interfeci, audaciam multiformis conculcaui, fiduciam æternam teneo. Ideoque tibi gratias ago, sancte rex immortalis. Perpetuus imperator, refugium omnium peccatorum, gubernator et turris fortitudinis, corona martyrum, margaritarum uirga aurea, cathedra refectionis, lapis pretiosus, saluator omnium, Deus benedictus in sæcula sæculorum. Amen. Et dum

in oratione sua hæc diceret, surgens dæmon accessit et tenuit manum beatæ Margaritæ et dixit: Sufficiat tibi, Margarita, quod fecisti, cessa iam a me, multum te uideo in oratione perseuerare. Ego quidem misi fratrem meum Rufonem in similitudine draconis, ut absorberet et tolleret de terra memoriam tuam et uirginitatem tuam obrueret et tu decorem tuum perderet. Tu uero eum signaculo Christi uicisti, et nunc per canticum et me perdere cupis. Peto te, cessa iam a me. Tunc sancta Margarita uirgo comprehendit dæmonem et per capillos deflexit eum in terram et posuit pedem suum dextrum super ceruicem eius et dicebat eit: Cessa de mea uirginitate. Ego dominum habeo. Cessa, maligne, genus horribile. Cessa homicida. Christus mihi protector est. Cessa, fœtor maligne, iniqua fera, auctor gehennæ. Ego agna Christi. Ego domestica eius sum. Ego ancilla Dei. Ego sponsa Christi, cuius nomen benedictum in sæcula. Dum hæc diceret, subito lumen refulsit in carcere et crux Christi uidebatur usque in cælum et columba super ipsa cruce sedebat et dicebat: Beata es Margarita, quæ draconem occidisti, quæ dentes eius comminuisti. Beata es Margarita, quæ uirginitatem desyderasti. Tibi est parata corona gloriæ. Te expectant portæ paradisi. Tunc agens deo gratias beata Margarita conuersa dixit: Diabole, unde est natura tua? Enarra mihi. Dæmon dixit: Præcor te, sancta famula Christi, alleua pedem tuum de ceruice mea, ut quiescam modicum et narrabo tibi omnia opera mea. Sancta autem puella subleuauit calcaneum suum de ceruice eius et statim dæmon dixit: Beelzes cognomen est mihi post Belzebub. Ego multorum iustorum labores in uentrem meum glutui, et ego contra omnes pugno et nullus me potuit uincere. Tu autem oculum meum eiecisti, uirtutem meam confregisti, Rufonem occidisti et nunc, quia uideo in te Christum manentem, facis, quod tibi placet. Antequam Christus in te maneret, terra eras et cinis et totum corpus tuum exterminatum erat. Nunc autem, ex quo accepisti cælestem prophetam, aliam in te uideo formam, unde in te aurei pedes dignoscuntur et signum Christi in te ostenditur, per quod in te fructus iustitiæ maturus et suauitatis et gratiæ plenus ostenditur. Candidi super lac et digiti tui figurati signaculo Christi. Cum ipso signo uicisti me et per ipsum Rufonem occidisti, per quem et alligasti me. Christus ergo, qui ante sæcula est, requieuit in te, per cuius sigillum colligasti me. Ego labores multorum abstuli et glutui in uentre meo. Ego sum, qui pugno cum iustis et incendio renes eorum et occæco oculos eorum et obscuro sensus eorum et facio eos obliuisci omnem cælestem sapientiam. Et cum dormiunt, uenio super eos et excito illos a somno et uado super domus aliorum et quos non possum mouere de somno, facio in somno peccare et quacumque sorte uentilabo eos, ut mihi placet, et tamen nemo de manu mea euadit et cum omnibus pugno et omnes conquasso. Sed de illis dico, in quibus portionem habeo, quos frigidos et sine uexillo crucis inuenio, et qui fidem suam negligunt et a sanitate immundicias redire cupiunt hos meis armis insidior et labores eorum quibus deo seruiunt. Nam qui tibi similes sunt, confusus et uacuuus discedo ab eis, quemadmodum et a te hodie. O beata Margarita, superatus sum et quid faciam, ignoro. Arma mea confusa sunt. Uel si iuuenis me uinceret, non curassem. Ecce, a tenera puella superatus sum et in hoc dolet, quia pater et mater tua, o Margarita beata, socii mei fuerunt,

et modo ista aduersus genus meum surrexit. O mirandum, quia filia tenera superauit patrem et matrem et totam generationem suam et Christum secuta est, ligat dæmones, diabolum fugat et aliquos occidit. Vere uirtus nostra nihil ualet, quoniam a parula puella superatus sum. Sancta Margarita respondit: Enarra mihi genus tuum, inique. Quis te genuit, uel quis uobis præcepit in sancta opera insidiari? Demon dixit: Dic mihi, Margarita, unde uita tua, unde membra tua, quæ in te mouentur, unde anima tua, unde fides tua, uel quomodo ingressus est Christus in te? Et ego dicam tibi opera mea omnia, quæ feci. Sancta Margarita respondit: Non mihi licet hæc tibi nunciare, quia nec dignus es audire uocem meam. Gratia enim dei sum, quod sum. Dæmon dixit: Sathanas rex noster est, qui proiectus est de paradiso in aerem et mittit nos ubi uult, et ubi audimus opera iustitiæ, currimus cum armis nostris pugnare cum illis et si audierit, quod tu Rufonem occidisti, irascetur super te et nocebit tibi, quia nos facti sumus angeli desertores. In libris tamen Iamne et Mambre inuenies genus nostrum. Scrutare et uide. Ego autem non sum ausus loqui tibi. Video Christum circa te ambulans et contremisco. Nam uia nostræ non sunt super terram, sed cum uentis ambulamus. Peto te, agna Dei, relaxa me modicum, ut unum uerbum loquar tibi. Et dixit iterum diabolus. Ecce annuntio tibi omnia opera. Adiuro te per dominum tuum et Christum filium eius, in quo credis, ne me penitus de anima eiicias, sed magis liga me in manum terræ usque in uitam tuam, ut non pugnem cum iustis neque aduersum te. Nam Salomon in uita sua inclusit nos in uno uase, sed post mortem eius ignem mittebamus ex ipso uase et uenientes homines Babylonie putauerunt aurum inuenire et fregerunt ipsum uas, et tunc nos relaxati impleuimus orbem terrarum. Sancta Margarita respondit: Dæmon inique, obmutesce et sile, et hoc iam non audiam uerbum ex ore tuo. Et consignauit eum in angulo carceris et dixit: Uade post me, Sathanas. Et terra suscepit eum, et dixit facias rationem de animabus quas perdidisti. Altera die iussit præfectus beatam Margaritam adduci, et cum exiret de carcere, consignauit corpus suum signaculo Christi, et ceteri ciuitatis conuenerunt uidere, quæ patiebatur beata Margarita. Præfectus dixit: Margarita, consenti mihi et adora deos meos. Decet namque deos adorare. Ad quem sancta Margarita respondit: Te decet, præfecte, meum Deum adorare et Christum filium eius, ut amicus sis prophetarum si dignus es. Præfectus dixit: Expoliate eam et in aerem eam suspendite et incendite eam lampade ardente. Quæstionarii itaque fecerunt et comburebant corpus eius et ipsa orabat dicens: Ure, domine, renes meos et cor meum, ut in me non sit iniquitas. Præfectus dixit: Consenti mihi et sacrificia diis. Cui illa: Non consentio nec adoro deos surdos et mutos. Non enim poterit diabolus uincere castam puellam. Consignauit enim omnia membra mea Christus. Iubet itaque præfectus afferri uas magnum plenum aqua et ligari pedes et manus beatæ Margaritæ et ibi eam mortificari. Quæstionarii itaque fecerunt, sicut erant docti. Beata Margarita aspiciens in cælum dixit: Domine, qui regnas in æternum, disrumpe uincula mea et tibi sacrificabo hostiam laudis. Fiat mihi hæc aqua sanitatis. Fiat mihi suffocatio hæc illuminatio salutis. Fiat mihi hæc aqua fons baptismatis indeficiens. Indue me galeam salutis. Ueniat super me sancta tua columba, spiritu sancto plena, et ben-

edicat in nomine tuo aquam istam. Expolia me ueterem hominem et indue me aquam istam in uitam externam. Confirma uitam meam. Clarifica sensum meum et proiice a me peccata mea. Salua me in tua gloria. Baptiza me in nomine patris et filii et spiritus sancti, quia ipse est benedictus in sæcula sæculorum. Amen. Et ecce terræ motus factus est magnus in ipsa hora, et columba uenit de cælo habens in ore suo coronam auream et sedit super beatam Margaritam. Tunc solutæ sunt manus et pedes eius et exiuit de aqua collaudans dominum et benedicens Deum Israel, dicens: Dominus regnauit, decorem induit dominus, fortitudinem, et præcinxit me, illuminasti me, honorificasti me, domine, glorificasti me Christe, defendisti me domine et miseratus es unicæ ancille tuæ, qui es benedictus in sæcula sæculorum. Amen. Et facta est uox de cælo, dicens: Veni, Margarita, in requiem Christi tui, ueni, Margarita, in regnum cælorum. Beata es, quia coronam uitæ accepisti. Beata es, quæ uirginitatem desyderasti. In ipsa hora crediderunt in domino uiri ad quinque millia exceptis mulieribus et paruulis. Tunc iniquus Olibrius sententiam tulit et iussit quæstionariis decollare eos, qui crediderunt, et decolati sunt in capolim et in Armenia ciuitate. Et post pusillum iussit beatam Margaritam gladio interimi. Questionarii comprehenderunt eam et duxerunt foris ciuitatem. Dixit Malcus ad eam: Extende ceruicem tuam et suscipe gladium meum et mei miserere, quia uideo circa te Christum cum angelis suis stantem. Beata Margarita respondit: Peto te, frater, ut si uideas Christum, parcas mihi, dum orationem faciam, ut commendem spiritum meum in locum refrigerii. Quæstionarius dixit: Pete, quantum uis. Tunc beata Margarita cœpit orare et dicere: Deus, qui palmo mensurasti cælum et pugno mensurasti terram, qui mari limitem posuisti, exaudi deprecationem meam, ut, si quis legerit librum gestæ meæ aut audierit passionem meam legendo, ex illa hora deleantur peccata eorum. Et quisquis lumen fecerit in basilica mea de suo labore, non imputentur peccatum illius ex illa hora. Quisquis fuerit in illa hora in iudicio terribili et memor fuerit nominis mei, libera eum de tormento. Adhuc peto, domine, ut qui legerit aut qui tulerit uel qui audierit eam legendo, ex illa hora non imputetur peccatum illius, quia caro et sanguis sumus et semper peccamus. Adhuc peto, domine, et qui basilicam in nomine meo fecerit, et qui scripserit passionem meam, uel qui de suo labore comparauerit codicem passionis meæ, reple illum spiritu sancto tuo, spiritu ueritatis, et in domo illius non nascatur infans claudus aut cæcus aut mutus, neque a spiritu temptetur, et si petierit de peccato suo, indulge ei, domine. Tunc facta sunt tonitrua, et columba uenit de cælo cum cruce et loquebatur beatæ Margaritæ, et omnes, qui ibidem stabant, ceciderunt in faciem suam super terram. Et beata Margarita cecidit in terram ante faciem domini et columba tetigit eam et dixit: Beatus est namque inter mulieris. Beata es Margarita, quæ in orationibus tuis omnes memorasti. Per memet ipsum iuro et angelorum meorum gloriam, quia quidquid petisti, exauditæ sunt deprecationes tuæ et quod nunc es commemorata, hoc tibi datum est. Beata es tu, quæ in pœnis memorasti omnes peccatores. Et ubi fuerint reliquiæ tuæ aut codex passionis tuæ et uenerit peccator orans cum lachrymis et posuerit os suum super memoriam tuam, ex illa hora dimittantur peccata eius. Et ubi codex martyrii tui fuerit, spiritus neq-

uam ibi non ingredietur, sed pax, caritas et spiritus ueritatis in illo loco lætabitur. Sed quicumque in oratione sua te inuocauerit, remissionem peccatorum inueniet. Et beata es tu et locus, ubi requiescis. Beata es tu et omnis generatio, quæ credit per te. Veni celerius in locum tibi præparatum. Ego tecum sum et aperiam tibi ianuam regni cælorum. Tunc beata Margarita respexit in circuitum et dixit: Patres et matres, sorores et fratres, omnes uos adiuro per nomen magni regis sæculorum, memoriam facite, nomen meum nominate et commendate me, et si ego peccatrix sum, attamen obsecro pro uobis dominum Iesum Christum, ut donet uobis remissionem peccatorum et faciat uos heredes in regno gloriæ suæ et illuminet uos in regno claritatis suæ. Deo enim gratias ago, regi omnium sæculorum, qui dignam me fecit in parte iustorum introire. Hymnum dico Deo, laudo et glorifico Christum, qui est deus benedictus in sæcula sæculorum. Amen. Et post orationem erexit se et dixit: Frater, tolle nunc gaudium tuum et percutite me. Ecce, iam uici mundum. Ille dixit: Ego hoc non facio nec interficio sanctam uirginem dei. Deus autem tibi locutus est, propterea te interficere non possum. Beata Margarita respondit: Si hoc non feceris, non habebis partem mecum in paradiso dei. Tunc quæstionarius cum timore et tremore attulit gladium suum et in uno ictu percutiens amputauit caput beatæ Margaritæ et orauit dicens: Domine, ne statuas hoc mihi in peccatum. Et tremens percussor cecidit cum percussorio suo ad dexteram partem beatæ Margaritæ. Tunc uenerunt angeli et sedentes super corpus beatæ Margaritæ benedixerunt illud. Et ueniebant demones et torquebantur et uocibus clamabant: Unus Deus fortis, Deus magnus beatæ Margaritæ. Et audientes omnes infirmi, cæci, claudi, surdi, debiles, impotentes omnes ueniebant et tangebant corpus beatæ Margaritæ, et salui fiebant. Tunc descendentes angeli cum uirtutibus tollentes animam beatæ Margarite in gremio suo ascenderunt super nubem clamantes et dicentes: Non est tibi similis in diis, domine, et non est secundum opera tua. Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus Sabaoth, pleni sunt cæli et terra gloria tua. Osana in excelsis. Benedictus, qui uenit in nomine domini, rex Israel. Et uenientes dæmones ad reliquias beatæ Margaritæ torquebantur. Infirmi uenientes sanabantur a languoribus suis et credebant. Ego enim Theotimus tuli reliquias beatæ Margaritæ et reposui eas in scrinio, quod feci de lapide cum odore suauitatis, et posui eas in Antiochiam ciuitatem in domum inclytæ et matronæ. Ego enim eram, qui ministrabam in carcere ei panem et aquam, et ego considerauit omne certamen, quod habuit contra impios bellatores et omnes orationes eius scripsi in libris cartaneis cum multa astutia et transmisi omnibus christianis omnia in ueritate. Compleuit autem beata Margarita certamen suum in pace die quinto mense Iulio. Omnes audite, corde compungite, sensus ponite, dominum adorete in una trinitate, memoriam beatissimæ Margaritæ facite, ut in sua nos prece memoretur ante dominum nostrum Iesum Christum, qui cum patre et spiritu sancto uiuit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

Conflated text based on AM 428a 12mo

As noted above, AM 428a 12mo and AM 429 12mo present combined a fairly accurate rendering of the Latin source. The following conflation of the texts of the two manuscripts based on AM 428a 12mo is an attempt to approximate the original translation, though it must, of course, be emphasized that this original is hypothetical.²⁶

Heilög Margareta var dóttir heiðins manns þess er *Theodósíus hét. Hann var höfðingi blóta ok seldi *hann dóttur sína *til fósturs konu *nökkurri í Anþekío, því at móðir hennar var önduð. Þessi Margareta var þegar á ungunum aldri fylld af helgum anda ok gøfgaði hon *guð ok fyrir því unni faðir hennar henni lítit, en fóstura hennar unni henni mikit. Hon var væn at álíti en leið var hon feðr sínum en þekk dróttni Jesú Kristo. Fimtán vetra var hon *gømul ok undi vel sér *í húsi fósturu sinnar. *Heyrði hon *margar þrautir píslarvátta guðs er þeir heltu út sínu blóði fyrir nafn *dróttins Jesú Kristi. Þessi mæð var fylld af helgum anda ok gaf sik til guðs þjónustu. Varðveitti hann hennar meydóm óspiltan. Margareta gætti sauða fósturu sinnar með öðrum meyjum jafnöldrum sínum.

*Á þeim dögum átti Olibríus greifi fōr af Asíalandi ok til Anþekío. *En hann fór at finna kristna menn ok neyða þá til blóta ok hvergi er hann heyrði *nökkurn mann nefna Krist þá *lét hann þá setja í jarn. Ok sem hann leit *ina helgu mey Margaretu á gøtu sinni er hon sat at sauðum fósturu sinnar *þá feldi hann þegar hug til hennar ok mælti við þjóna sína:

“Fari þér ok leiðið hingat þá inu fōgru mey ok ef hon er frjáls skal ek ganga at eiga hana, *en ef hon er ambátt þá mun ek gjalda verð fyrir hana ok skal hon vera frilla mín ok man ek þá heiðra hana fyrir sína fegrð.”

Nú sem *sendimenn greifans tóku hana hōndum, þá *tók hon at kalla á guð ok mælti: “Miskunna þú mér, dróttinn, at eigi glatisk önd mín með ranglátum ok *líf

*Theodósíus] Theodimus 428a *hann] Theodimus 428a *til fósturs] til geymslu 428a *nökkurri] + gøfgri 428a *guð] almáttkan 428a *gømul] með fósturu sinni 428a *í húsi fósturu sinnar] – 428a *Heyrði] Opt heyrði 428a *margar þrautir píslarvátta guðs] sagt frá píslarvátum guðs ok þrautum þeira 428a *dróttins Jesú Kristi] guðs 428 *Á þeim dögum] Í þenna tíma 428a *En hann fór at finna kristna menn ok neyða þá] at neyða kristna menn 428a *nökkurn mann nefna Krist] Krist nefndan 428a *lét hann þá setja í jarn] menn lét hann þegar pína] 428a *ina helgu mey] meyna 428a *þá feldi hann þegar hug til hennar ok mælti við þjóna sína: Fari þér ok leiðið hingat] hann bað menn sína fœra sér] 428a *en ef hon er ambátt þá mun ek gjalda verð fyrir hana ok] en ella 428a *sendimenn greifans] greifans menn 428a *tók hon at kalla] kallar hon *líf mitt með drápgjörnum] lífi mínu með drápgjörnum 429; illgjörnum 428a

26 The chapter headings in AM 428a 12mo have not been included.

mitt með drápgjörnum, *heldr láttu mik jafnan gleðjask ok þik lofa. Láttu eigi spillask ond mína, dróttinn, né líkama minn lýtask né trú mína saurgask eða hugskot mitt blandask, svá at ei verði í sauri gimsteinn minn ok blandisk eigi hyggendi mín við illgjarna heimsku djöfuls, heldr sendu mér stjórnarengil þann er upp lúki munni mínum svá at ek mega svara með trausti greifa þessum inum grimma ok inum blótgjarna. Nú sé ek mik stadda svá sem sauð á meðal varga eða fugl í snöru eða fisk á öngli. En þú, dróttinn, bjarg mér *ok græð mik ok fyrirlát mik eigi.”

Riddararnir kómu aptr þeir sem sendir váru ok mæltu *við greifann: “Eigi máttu samþykkr verða þessi mey, herra, því at hon *þjónar eigi goðum þínum heldr kallar hon a Krist er gyðingar krossfestu.”

Þá brá Olibríus lítt við ok mælti við Margaretu: “Seg þú mér hvers kyns þú ert eða hvárt þú ert frjáls eða eigi ok ertu ambátt ok kristin.”

*Sæl Margareta svaraði: “Frjáls em ek ok kristin.”

Olibríus mælti: “Hvern guð gofgar þú?”

Heilög Margareta svaraði: “Ek kalla á *guð almáttkan *ok á son hans dróttin Jesú Krist, þann er varðveitir meydóm minn óspiltan allt til þessa dags.”

Greifinn mælti: “Kallar þú á Krist þann er feðr várir krossfestu?”

*Heilög Margareta svaraði: “Fyrir þat fórusk feðr yðrir at þeir krossfestu hann, en hann ríkir um allar aldir.”

Þá reiddisk greifinn ok lét byrgja *Margaretu í myrkvastofu. En greifinn gekk í borgina *Anþekíó *ok blótaði goðum sínum at vanda, en annan dag eptir þá sezsk hann á dómsstól sinn ok lét þangat leiða Margaretu ok mæltu *við hana: “Miskunna þú *vænleik þínum ok blóma æsku þinnar ok lát at mér ok blóta *goð mín ok mun ek gefa þér mikit fé ok skaltu sæl vera sem ek.”

Heilög Margareta svaraði: “*Skilr guð, sá er signdi meydóm minn, *at þú lætr mik eigi ganga af réttri götu *þeiri er ek hefi upp tekit, því at ek gofga þann guð er *jörð ok sjór hræðisk ok öll skepna *uggir ok hans ríki er eilíft um aldir alda.”

Greifinn mælti: “*Ef þú vill eigi trúa goðum mínum, þá *mun dróttna holdi þínu dauði ok man ek dreifa *beinum þínum yfir eld brennanda. En *ef þú hlýðir mik ok blótar goðum mínum, þá munu samtengjask líkamir okkrir með *ást ok mantu sæl vera sem ek.”

*heldr láttu mik jafnan ... eða fisk á öngli] Gef þú mér traust til at svara greifa þessum. Em ek nú svá stödd sem sauðr með vörpum ok svá fangin sem fiskr í neti. Sentu mér, dróttinn, stjórnarengil þinn at styrkja trú mína ok líkama í móti greifa þessum illum ok bolgjörnum 428a *ok græð mik ok fyrirlát mik eigi] – 428a *við greifann] svá 428a *þjónar eigi goðum ... krossfestu] er kristin 428a *Sæl] – 428a *guð] + mín 428a *ok á son hans dróttin Jesú Krist] skapara himins ok jarðar ok 428a *Kallar þú á Krist þann] Gofgar þú þann guð 428a *Heilög] – 428a *Margaretu] hana 428a *Anþekíó] – 428a *ok blótaði] at blóta 428a *við hana] – 428a *vænleik þínum ok] – 428a *goð mín ok mun ek gefa þér mikit fé] – 428a *Skilr guð, sá er] Svá sá sem 428a *at þú] – 428 *þeiri er ek hefi upp tekit] minni 428a *jörð ok sjór] sjór ok jörð 428a *Ef þú vill eigi trúa goðum mínum] Vilir þú eigi at orðum mínum gera 428a *þá mun dróttna holdi þínu dauði ok] – 428a *beinum þínum yfir] holdi þínu í 428a *ef þú hlýðir mik ok blótar goðum mínum þá] ella 428a *ást] + elsku 428a

*Heilög Margareta svaraði: “Búin em ek at *selja líkama minn til písla at ek finna hvíld með réttlátum meyjum. *Kristr seldisk til dauða fyrir oss ok skal ek eigi vera traud at *deyja fyrir hans nafni, því at hann merkti mik *sínu marki.”

Þá lét *Olibrius greifi festa *hana í tré og berja svipum. En heilög mæ *Margareta leit til himins ok mælti: “*Í þér treysti ek, dróttinn, ok man ek þess aldri iðrask, þó at óvinir mínir hlœgi at mér *ok hneykjask aldregi þeir er þín leita. Líttu á mik, dróttinn, *ok miskunna mér ok leys mik ór hǫndum óvina minna ok at eigi hræðisk líkama minn píslir, *heldr sendu mér heilsudogg af himni at mýkisk sár mín ok snúisk hryggleikr minn í *fagnað.”

Kveljararnir þorðu hana vǫndum svá at blóð rann um allan hennar líkama sem vatn ór uppsprettanda brunni en allir grétu þeir er við vǫru ok mæltu: “Þik grátu vér, Margareta, er sjám þik meidda vera í píslum ok týnir þú mikilli fegrð fyrir ótrú þína, *því at greifinn er þér reiðr fyrir ótrú þína ok ætlar at glata þér ok taka á braut minning þína af jörðu. Trúi þú honum heldr ok muntu lifa ok sæl vera.”

*Heilög Margareta svaraði: “Þér vándir ráðunautar, farið til verka yðarra, því at dróttinn bergr mér. Ef líkama minn meiðisk í píslum, þá *mun ǫnd mín hvílask með réttlátum meyjum, *því at andir hjalpask fyrir líkamligar píslir ok kvalir. Trúi þér heldr á guð minn þann er styrk hefir at lúka upp dyrum paradísar fyrir yðr. En ek man eigi *yðr heyra né lúta goðum yðrum blindum ok daufum ok mállausum.”

Nú mælti *hon við greifann:

“*Þú gerir verk andskotans fǫður þíns, inn gráðgi hundr, en guð er hlífskjöldr minn. Þó at þér sé gefit veldi yfir líkama mínum *þá man Kristr leysa ǫnd mína ór hǫndum þínum. *Þú inn gráðgi úlfr guði leiðr muntu verða rœkr af Kristi til eilífra kvala.”

*Þá reiddisk *greifinn *ok lét festa hana í stagl ok berja hana með járnsvipum, en sæl Margareta leit til himins ok mælti: “Hundar margir slógu hring um mik ok veltu mik ráð vándra manna, en þú, guð, rís upp til hjalpar minnar ok leys ǫnd mína frá bana *ok ór munni ins óarga dýrs. Styrk þú mik, Kristr, ok gef mér lífsván ok lát bœn mína koma til himna. Sendu mér dúfu af himni at mér komi at hjalp ok

* Heilög] – 428a *selja líkama minn til písla] taka písl á líkama minn 428a *Kristr seldisk til dauða fyrir oss] ok sjálftr guð lét pínask 428a *deyja] taka písl 428a *sínu marki] marki sinnar dýrðar 428 *Olibrius greifi] greifinn 428a *hana] Margaretu 428 *Margareta leit til himins ok mælti] mæ mælti ok leit til himins 428a *Í] – 428a *ok hneykjask aldregi þeir er þín leita] – 428a *ok miskunna mér] miskunnaraugum *heldr] – 428a *fagnað] + ok í dýrð dróttins míns Jesú Kristi 428 *því at greifinn er ... sæl vera] ok ger heldr at ráðum vǫrum ok greifans ok man þú þá sæl vera 428a *Heilög] – 428a *mun ǫnd mín hvílask] gleðsk ǫnd mín í dýrð á himnum *því at andir hjalpask ... fyrir yðr] ok man dróttinn Jesus lúka upp fyrir mér dyrum paradísar 428a *yðr heyra né lúta] trúa 428a *hon] Margareta 428a *Þú gerir] Far þú ok ger 428 *þá man Kristr ... hǫndum þínum] – 428a *Þú inn gráðgi úlfr ... kvala] mantu verða leiðr ok rœkr af guði, en eigi máttu stiga yfir mey guðs ok hans kraptr né himneska speki 428a *Þá reiddisk] Nú talar 428a *greifinn] + við Margaretu meðr reiði mikilli 428a *ok lét festa] bað menn sína 428 *ok ... lífs ván] – 428a

ek mega halda meydómi mínum óspiltum ok at ek mega berjask í móti mínum óvinum ok *sjá niðrfeldan krapt óvinnar þess er bersk í gegn mér, svá at ek veit ónga sök til, en þú lát mik sigr bera af honum, svá at ek gefa traust öllum meyjum, því at þitt nafn er blezat um aldir alda.”

Þá gengu *at kveljarar ok þorðu hana, en greifinn brá upp skikkjunni fyrir augu sér, því at hann mátti eigi sjá rennanda blóð *ok svá gjörðu fleiri menn. *Greifinn mælti: “Hversu má þik leiðrétta Margareta? *Miskunna þú sjálfri þér ok lát at mér ok blóta goðum mínum, því at nú er slitit hold þitt nálíga allt í sundr ella mantu deyja illum dauða. *En ef þú vill eigi þat, þá mun ek bana þér ok dreifa beinum þínum fyrir alþýðu augum.”

Margareta svaraði: “Ef ek miskunna líkama mínum, þá fer önd mín í dauða sem þín, en því sel ek hold mitt til písla at *önd mín sé *þrydd á himni.”

Þá reiddisk *Olibríus greifi ok *lét setja hana í myrkvastofu. *En þat var eptir miðjan dag. *Margareta signdi allan líkama sinn ok tók nú at biðjask fyrir ok mælti: “Þú *guð, er allar veraldar hræðask ok allir byggendr í þeim. *Þú ert ván iðranda, faðir frændlausra ok dómandi alls mannkyns. *Lit þú á mik, því at faðir minn fyrirleit mik en þú fyrirlát mik eigi Jesús Kristús, heldr *miskunna þú mér ok bjóð þú at ek sjá óvin þann er bersk í móti mér at saklausu ok mæla ek hann *málum. Þú dómandi kvikra ok dauðra, dæmdu á milli mín ok hans, *því at ek kalla á þik í píslum. Reizk eigi þú mér, dróttinn, svá at eigi saurgisk önd mín ok eigi blandisk hugskot mitt við teygingar skurðgoða. Í þér er öll mín ván *Jesú Kristi um aldir alda.”

*En er hon var lúkt í myrkvastofunni þá þjónaði henni fóstura hennar. Ok maðr sá er Theodímus hét færði henni *fæzlu ok sat við glugg ok reit *böenir hennar ok alla þá hluti er gjörðusk í myrkvastofunni. En af stundu kom upp í einu horni stofunnar ógurliqr dreki með ýmissum litum. Tennr hans váru jarnliqr en augun *glóuðu sem gull eða gimsteinar. Eldr ok reykr stóð ór munni hans ok ór nösnum. Hann vafði tungunni um hals sér ok höfuð ok varð illr daun í myrkvastofunni af eldi þeim er stóð ór nösnum hans ok munni. Hann blístraði rammlíga ok reis upp hátt á sporðinn. Margareta varð fól við fyrir hræzlu sakir ok skulfu allir limir hennar ok gleymdi hon fyrir ótta þess er hon hafði áðr guð beðit er hon bað hann sýna

*sjá niðrfeldan ... af honum] bera ek sigr af þeim 428a *at] – 428a *ok svá gjörðu fleiri menn] – 428a *Greifinn mælti] Nú mælti greifinn 428a *Miskunna ... goðum mínum] ok blóta þú nú goðunum ok miskunna sjálfri þér 428a *En ef þú vill eigi ... beinum þínum] ok verða leyst í sundr 428a *önd mín] hon 428a *þrydd] fagrliqa skrydd 428 *Olibríus greifi] – 428a *lét] + enn 428a *En þat var] – 428a *Margareta] + gekk glöð í myrkvastofuna ok 428a *guð] – 428a *Þú ert ván iðranda] – 428a *Lit þú ... en þú] – 428a *miskunna þú mér ok] – 428a *málum] + áheyraða 428a *því at ek kalla á þik í píslum ... skurðgoða] ok at ek verða stöðug í minni trú við þik, dróttinn minn, ok at eigi blandisk hugskot mitt 428a *Jesú Kristi] ódauðliqr konungr 428a *En er hon var ... ok] Heilög Margareta var nú í myrkvastofunni. En kristinn 428a *fæzlu] + ok þjónaði henni í myrkvastofunni 428a *böenir hennar ... í myrkvastofunni] allar þrautir hennar 428 *glóuðu] glóa 428a

sér þann er berðisk í mót henni. Þá fell hon á kné ok bað til guðs ok mælti: “*Guð ósýniligr, er allir brunnar undirdjúps hræðask ok settir endimörk sjóvar at eigi gangi hann yfir þitt boðorð. Þú herjaðir til helvítis ok batt djöfulinn *ok slektir veldi fornra dreka. Líttu á mik *ok miskunna þú mér, því at ek em fyrirlátin í píslum, ok lát eigi þetta dýr *granda mér, heldr *bjóð þú, dróttinn, at ek stígi yfir hann ok grimleik hans, því at ek veit eigi fyrir hvat hann bersk í gegn mér eða hvat ek gjörða í gegn honum þess er hann vill gleypa mik.”

Ok sem Margareta hafði þetta mælt, þá gein *drekinn yfir höfuð henni ok svalg hana. En *kross sá er Margareta hafði gert áðr fyrir sér *vóx í munni drekans ok sprakk hann í sundr í tvá hluti. En heilög Margareta gekk *ór kviði hans heil ok ósökuð.

Nú lítr hon til vinstri handar sér sitja annan djöful *svá sem svartan mann ok bundnar hendr við *lær. Ok sem Margareta sér þetta, þá fell hon til bænar ok mælti: “*Lofa ek ok dýrka ek nafn þitt, guð minn. Fagna ek ok gleðjumk ek þér, Jesús Kristús, ódauðligr konungr, grundvöllr ok upphaf allrar speki, eilífr konungr ótalligra engla. Gleðjumk ek ok fagna ek er ek sé blómgask trú mína ok ek sé fagnað andr minnar. *Sé ek dreka niðr fallinn á jörð *ok stöðvaðan olmleik hans. Sé ek helvítisorm troðinn undir fótum ok daun hans brott faranda *frá mér. *Sé ek kross minn blómgask ok líkama minn bera sætleiks ilm. Sé ek fagnað ok gleðjumk ek því at ek felda dreka ok trað ek niðr dirfð hans en ek held eilífri trú. Þakkir geri ek þér *heilagr ok ódauðligr konungr ok eilífr. Þú ert hjalp syndugra ok styrktarstöpull píslarvátta þinna, græðari allra þjóða um aldir alda.”

Ok sem hon hafði þetta mælt, þá reis djöfullinn sá er bundinn var ok tók í hönd henni ok mælti: “*Ærið hefir þú nú at gjört ok lát af at kvelja mik, því at ek sé þik staðfasta á bænum. Ek senda bróður minn í dreka líki at gleypa þik ok taka minning þína af jörðu ok *fyrirfara fegrð þinni ok meydóms þíns. En þú banaðir honum með marki Krists *ok viltu nú enn þó mér bana.”

Þá greip Margareta í hár djöflinum ok beygði hann til jarðar ok steig inum hœgra foeti á hals honum ok mælti: “Lát af illgjarn morðingi at freista mín, því at Krístr er hlífskjöldr meydóms míns en ek em ambátt Krists þess er nafn hans er lofat ok blezat um aldir alda.”

*Guð ósýniligr] Þú guð 428a *ok slektir veldi fornra dreka] – 428a *ok miskunna þú mér] til hjalpar 428a *granda mér] stiga yfir mik 428a *bjóð þú ... gleypa mik] láttu mik stiga yfir hann 428a *drekinn] ormrinn 428a *kross sá er Margareta] af krossmarki því sem mærin 428a *vóx í munni drekans ok] þá 428a *ór kviði hans heil ok ósökuð] heil frá drekanum ok ór hans kviði 428a *svá sem svartan mann] – 428a *lær] + hann var svartr ok leiðiligr 428a *Lofa ek ... Jesús Cristus] Lofaðr vertu 428a *Sé] Sá 428a *ok stöðvaðan olmleik hans. Sé] Sá 428a *frá mér] – 428a *Sé ek kross .. eilífrí trú] Sá ek miskunn heilags anda er ek banaða drekanum ok trað ek hann undir fótum 428a *heilagr ok ódauðligr ... [þjóða] eilífr konungr, læknir syndugra, prýði píslarvátta 428a *Ærið ... á bænum] Þörf vinnr þér, Margareta, bænin þínar 428a *fyrirfara fegrð þinni ok meydóms þíns] glata fegrð meydóms þíns 428a *ok viltu enn þó mér bana] – 428a

*En er hon hafði þetta mælt, þá *skein ljós mikit í myrkvastofuna ok sýndisk kross Krists svá hárr at tœki til himins ok sat heilög dúfa á krossinum ok *mælti: “Sæl ertu, Margareta, því at þín biða opinn dyrr paradísar.”

Ok sem Margareta hafði heyrð þessa vitran, þá leit hon til fjándans ok mælti: “Seg þú mér, fjándi, hvaðan er eðli þitt.”

Fjándinn svaraði: “Ambátt Krists, lyptu þá fœti þínum af halsi mér ok man ek segja þér tíðendi.”

*En er Margareta létti sínum <fœti> af höfði honum, þá mælti fjándinn: “Belzem er nafn mitt eða Belzebug. *Marga réttlátra verkum spilta ek ok þorðumk ek í gegn réttlátum ok mátti engi yfir mik stíga. Þú hefir sprengt út augu mín ok brotit niðr kraptr minn *ok gerðir þú við mik sem þér líkar, því at Kristr eflir þik. Þú vart áðr þorð ok aska en guð samtengdisk þér ok var líkami þinn óstyrkr, ok má síðan engi þik sigra er þú fekt himneska speki þá er þér gefr mikinn ávøxt réttlætis. Fœtr þínar sýnask gulligir en hendr þínar með Krists marki. Þær bundu mik ok *vagu bróður minn er ek senda at glata þér. *Ek em sá er berjumk í gegn réttlátum ok eggja ek menn til synda ok blinda ek hugi þeira. Læt ek þá gleyma himneskri speki. En þá er menn sofa, kem ek til þeira ok vek ek þá um nætr at þeir fari at stela, en þá er ek má eigi ór stað hrœra lét ek þá saurgask í draumum ok mátti engi forðask hendr mínar. Frá þeim segi ek þetta, er ek hefi nokkut vald á ok ek finn standa án kross marki. En *þeir er þér eru líkir þar hvarf ek frá tómr ok yfirstiginn svá sem ek em nú í dag af þér hneyktr, ok ef alroskinn drengr stígi yfir mik þá væri mér þat létt bært. En nú em ek hneyktr af lítilli meyju þeiri er faðir hennar ok móðir váru mínir lagsmenn. Undarligt er orðit er ein ung mæf hefir stigit yfir fõður sinn ok móður ok alla frændr sína ok fylgir Kristi ok bindr djöfla ok ekki má kraptr várr, því at vér erum yfirstignir af einni ungru meyju.”

Margareta *svaraði: “Seg þú kyn þitt ok atferli. Hverr býðr yðr at glepja góð verk manna.”

Nú talar fjándinn: “Segðu mér, Margareta, hvaðan er líf þitt ok *trú þín eða hversu Kristr kom til þín *ok mun ek þá segja þér verk mín.”

* En er hon hafði þetta mælt] – 428a *skein] kom 428 *mælti] + við Margaretu 428a *Sæl ertu Margareta, því at] – 428a *Ambátt Krists] – 428a *En er ... höfði honum] Nú gerir hon svá 428a *Marga réttlátra ... engi] ok berjumk ek í móti réttlátum mōnnum. Engi mátti 428a *ok gerðir þú ... þik] því at guð er með þér 428a *vagu] – 428a *Ek em sá ... standa án] Ek eggja menn til synda á marga vega bæði vakandi ok í svefni með reiði ok á verkum ok meinsœrum tæli ek menn ok svá at brjótast í hús manna at stela. Mega ek eigi ór stað hrœra þá, sendi ek drauma skrimsl ok villi ek þá í draumum. Til þeira mæli ek þetta, sem án eru 428a *þeir er þér eru líkir ... einni ungru meyju] frá hinum fer ek hneyktr er þér eru líkir ok nú í dag hefir þú gert. Þætti mér minna um vert ef karlmaðr hefði mér þetta gert. En nú er ein mæf hefir mik yfirstigit þá þykir mér várr máttur engu nýtt at einn mæf stígi yfir hann ok fõðr sinn ok móður ok alla sína frændr ok fylgir Kristi ein síns liðs ok bindr djöfulinn 428a *svaraði] mælti við fjándann 428a *trú þín] trúa 428a *ok mun ek þá segja þér verk mín] – 428a

Margareta svaraði: “Eigi er mér lofat at segja þér þetta, því at þú ert eigi verðr at heyra miskunn guðs.”

*Djöfullinn svaraði: “Satanas heitir konungr várr sá er braut var rekinn ór paradísu. En ef þú vill vita líf vart ok eðli ok kyn, *þá rannsaka þú bœkr þeira Jamne ok Mambre ok mantu þá finna it sanna kyn vart. En ek þori ekki at segja þér, því at ek sé Krist standa hjá þér *ok hræðumk ek hann, því at várar gøtur eru eigi á jörðu heldr fǫrum við með vindum í lopti. En ek bið fyrir guð þann er þú trúir á at þú hneykir mik eigi lengr framarr, heldr bintu mik í nokkuru jarðarskauti allt til andláts þíns svá at ei berjumk ek í gegn þér svá sem *Salomon gerði í lífi sínu, er oss byrgði marga í einu kerri, en eptir hans dauða kómu babilonsis menn ok brutu kerit ok hugðu gull mundi í vera. Urðu vér þá lausir ok fyldum heim þenna.”

Heilög Margareta mælti: “Þegi þú, illgjarn fjándi, því at ek vil eigi lengr heyra orð af munni þínum.”

Hon sendi þá fjándann niðr í nokkuru horni myrkvastofunnar ok mælti: “Far á braut *andskoti.” *Þá tók jörð við honum.

Annan dag eptir *bauð greifinn at leiða Margaretu fyrir sik, en hon signaði allan líkama sinn með marki Krists. Greifinn mælti: “Lát at mér ok blóta goðum mínum, því at þér sómir at gofga þau.”

Margareta svaraði: “*Þér sómir heldr, greifi, at gofga guð ok Jesú Krist son hans, svá at þú verðir vinr spámanna *ok værir þú þá þess verðr, ef þú værir eigi vinr skurðgoða.”

Greifinn mælti við sína menn: “Fœrið hana ór klæðum *ok festið hana á tré ok haldið bröndum brennundum at henni.”

*Þjónar gjörðu sem þeim var boðit. En heilög Margareta bað fyrir sér ok mælti: “Brendu lendar mínar <ok> *hjarta mitt, dróttinn, svá at eigi sé illska í mér.”

Greifinn mælti: “Láttu at mér ok lút goðunum.”

Margareta svaraði: “Eigi læt ek at þér at gofga goð þín blind ok dauf, því at eigi má djöfull stíga yfir hreina mey, því at dróttinn merkti mik marki sinnar dýrðar.”

Þá lét greifinn fœra þangat ker eitt stórt fullt af vatni. Síðan lét hann binda

*Djöfulinn ... ór paradísu] Ek var rekinn ór paradís, sagði fjándinn, ok konungr várr 428a *þá rannsaka þú ... segja þér] þá máttu finna á bókum þeira Jamnes ok Mambres er forðum váru á Egiptalandi. Man ek eigi segja þér framarr 428a *ok hræðumk ek hann ... svá] ok fyrir þann inn sama sceri ek þik at þú kvelir mik ei lengr ok bitt mik heldr í nokkuru jarðarskuggi at ek gera eigi réttlátum mǫnnum mein 428a *Salomon] + konungr 428a *andskoti] – 428a *Þá tók jörð við honum] En hann sǫktisk þegar 428a *bauð greifinn at leiða Margaretu fyrir sik] lét Olibríus greifi leiða Margaretu fyrir dómstól sinn 428 *Þér sómir ... þú verðir] Láttu at mér ok gofga guð Jesúm Krist ok gersk 428a *ok værir þú ... vinr skurðgoða] en hafna átrúnaði goðanna 428a *ok festið ... at henni] ok berið hana með logundum bröndum ok festið hana upp í tré 428a *Þjónar gjörðu] Nú gera þeir 428a *hjarta mitt] – 428

hendr ok fœtr á heilagri *Margaretu ok kasta henni út á vatnit. En *Margareta leit til himins ok mælti:

“Þú dróttinn, er eignask eilíft ríki, slíttu þond af mér ok man ek fœra þér lofs fórn. Verði mér vatn þetta at skírnarbrunni óþrotanda ok lýsing heilsu. Styrk þú mik heilsuhjalmi ok komi yfir mik dúfa heilög af himni sú er blezi vatn þetta í þínu nafni. Styrk þú hugskot mitt ok verp frá mér syndum. Groeð þú mik í dýrð þinni ok skír þú mik í nafni fōður ok sonar ok anda heilags. Þú ert blezaðr um aldir alda.”

Þá varð landskjalpti mikill ok kom dúfa af himni * ok hafði gullliga kórónu í munni ok setti yfir hōfuð Margaretu. Þá losnuðu þond af hōndum hennar ok fótum ok gekk hon heil af vatninu lofandi guð ok mælti: “Dróttinn skryddi mik með fegrð ok dýrð andar minnar.”

Þá kom rōðd af himni ok mælti: “Sæl ertu, Margareta. Þú fékkt lífs dýrð ok *elskaðir meydóm.” Á þeiri stundu tóku trú fimm þúsundir karla * at ótöldum konum ok þornum.

Þá *reiddisk Olibríus greifi * ok lét hōggva þá menn alla er við trú hōfðu tekit. Þeir váru hōggnir á velli þeim er Limeð heitir. En litlu síðarr lét hann leiða Margaretu til myrkvastofu ok þaðan til halshōggs.

At morgni var hon gripin ok leidd út af borginni. Þá mælti einn við hana: “Miskunnaðu mér, því at ek em sendr til at hōggva. En ek sé Krist ganga með þér með englum sínum ok hræðumk ek hann.”

Þá svaraði Margareta: “Bið ek þik, bróðir, ef þú sér Krist at þú hōggvir mik eigi fyrr en ek hefi áðr úti bœn mína ok ek fel mik á hendr Kristi mínum í hvíldar stað.”

Malcus mælti: “Bið þú sem þú vill.”

Nú fell heilög Margareta til bœnar ok mælti: “Þú guð er heim þenna hefir í gaupnum þér ok settir endimōrk sjóvar, heyrðu bœna mína. Veittu syndalausn þeim manni er kirkju gerir eða gera lætr undir mínu nafni eða ljós lætr brenna af sínu erfiði í mína minning eða í minni kirkju eða nōkkurum gōðgerning gerir mínu nafni fyrirgefðu honum syndir. En bið ek þik, dróttinn, ef nōkkurr ritar sōgu lífs míns eða less sōgu píslar minnar eða kaupir af sínu erfiði eða hefir í sínu húsi bók píslar minnar, fyldu hann heilags anda ok lát eigi í þess húsi borit verða blint barn né dauft, djōfulótt né fífl. Sá er mín minnisk í hōptum eða í hers ánaudum eða í ógurligum áfallsdómi, leystu hann ór kvōl, dróttinn, Ef kona sú er léttari skal verða ok barn vill fœða minnisk míns nafns í þeima háska ok nauðsynjum, leystu hana ór háska til heilsu. Sá maðr ok sem á mitt nafn kallar í syndum sínum ok í sóttum æsiligum ok kallar á mik til hjalpar, veittu honum heilsu.”

*Margaretu] guðs mey 428a *Margareta] hon 428a *Þú dróttinn ... skír þú mik] Dróttinn Jesús Kristr styrki mik ok láti mér þetta vatn verða at skírnarbrunni óþrotanda ok láti koma dúfa af himni at blezi þetta vatn í nafni heilags anda ok verpi af mér syndum ok skíri mik 428a *ok hafði gullliga kórónu í munni] meðr gullliga kórónu 428a *elskaðir] varðveittir 428a *at ótöldum konum ok þornum] ok fjōldi kvenna ok barna 428a *reiddisk] lét 428a *ok lét] – 428a

En er Margareta hafði lokit bæn sinni, þá gerðusk *reiðarþrumur ok kom dúfa af himni með *krossi ok settisk yfir höfuð heilagar guðs meyjar Margarete *ok fellu allir til jarðar þeir <er> hjá stóðu. Margareta fell ok til jarðar fyrir guðs kragt. Heilög dúfa snart við hana ok mælti svá: “Sæl ertu, Margareta, á meðal kvenna, því at þú leitaðir miskunnar ok minntisk syndugra í bönum *þínum. Sver ek fyrir sjalfan mik ok dýrð engla minna at þat skal allt heyrð á himnum ok veitt sem þú hefir beitt ok beðit hér á *jarðríki. Sæl ertu, er þú minntisk syndugra manna í þíslum þínum ok þar sem kemr af helgum dómi þínum eða bók þíslar þinnar *ok kemr syndugr maðr ok biðr sér líknar með tárur í þinni minningu, þá man honum þegar fyrirgefask syndir, ok þar inni er bók þíslar þinnar er þar man eigi inn ganga illgjarn andi heldr man í þeim stað gleðjask *friðr ok sannleikr.

Nú ef syndugr maðr kemr at ok biðr með tárur kallandi á þitt nafn í bæn sinni, þá mun hann finna lausn synda sinna. Sæl ertu ok sæll er staðr sá er þú hvílir ok þjóð sú er fyrir þik trúir á guð. Kom þú í stað þann er þér er fyrirbúinn. Ek em með þér ok man fyrir þér upp lúka dyrum paradísar himiríkis.”

Þá leit heilög Margareta umhverfis sik ok mælti svá: “Feðr ok bræðr, mæðr ok systr ǫll, yðr særi ek fyrir nafn ins mikla konungs at þér gerið minning mína ok nefnið nafn mitt. *En ek mun biðja fyrir yðr þó at ek sé syndug várn dróttin Jesúm Kristúm at hann gefi yðr lausn synda ok geri yðr erfingja í ríki sinnar dýrðar í himiríki.

En ek geri þakkir guði almáttkum er hann lét mik inn ganga í sveit réttlátra ok í dýrð síns ríkis. Lofa ek ok dýrka ek dróttin várn Jesúm Kristum þann er blezaðr er um allar aldir alda. Ok sem Margareta hafði lokit bæn sinni, þá reis hon upp ok mælti: Bróðir, tak sverð þitt ok högg mik, því at nú hefi ek stigit yfir *heiminn.”

Malkus mælti: “Eigi *mun ek vega heilaga guðs mey, því at guð mælir við þik ok má ek fyrir því eigi höggva þik.”

Heilög Margareta svaraði: “Ef þú gerir eigi *þetta, þá mantu eigi hafa hlut með mér í paradísu guðs míns.”

*Þá brá Malkus sverði ok hjó höfuð af heilagri guðs mey með hræzlu í einu höggi ok *mælti: “Gjaltu mér eigi, dróttinn, þessa synd.” En er hann mælti þetta, þá fell hann til jarðar *fyrir hræzlu sakir til hægri handar *Margaretu.

*reiðarþrumur] + ogurligar ok landskjalftar stórir 428a *krossi] kórónu gulliga ok krossi fögurum 428a *ok fellu allir ... fyrir guðs kragt] Allir hræddusk þeir sem hjá váru ok fellu til jarðar fyrir heilögu krossmarki ok svá Margareta 428a *þínum] + víða um veröldina til hjalpar mǫnnum 428a *jarðríki] + ok þat man mart veitask fyrir þína þíning ok þolinmæði er þér kom í hug at biðja 428a *ok kemr syndugr maðr ... <er> þar] – 428a *friðr ok sannleikr] fagnaðr ok sætleikis andi með miskunn heilags anda 428a *En ek mun ... syndug] Þó at ek sé syndug biðjandi 428a *heiminn] + ok folgit mik guði á hendi 428a *mun ek] þori ek at 428a *þetta] at boði mínu 428a *Þá] Nú 428a *mælti] + með ótta miklum 428a *fyrir hræzlu sakir ... Margaretu] – 428a *Margaretu] + ok fann meðr iðran ok viðkomning líkn þá ok hjalp er heilög Margareta hafði heitit honum 428a; + ok tók hann trú 429

Þangat kómu djöflar ok kvenjuðu ok mæltu: “Einn er máttugr guð heilagrar Margaretar.”

Þetta frágu sjúkir, lama ok líkþráir, haltir ok blindir, dumba ok daufir ok allir þeir er vanheilsufullir váru ok fengu allir heilsu þegar er þeir kómu við líkam sællar Margaretu guðs meyjar. En englar guðs flugu upp yfir ský með ǫnd Margaretar farandi meðr miklu ljósi ok lofsöngum á þessa lund: “Lofaðr sé guð. Engi er þér líkr í inum hæstum hlutum, *dróttinn, ok ⟨engi⟩ er ⟨þér líkr⟩ í verkum þínum. Sanctus, sanctus, sanctus, dominus deus. Fullir eru himnar ok jörð dýrðar þínar. Lof sé þér í inum hæstum hlutum, eilífr konungr guð Israel.”

*Sjúkir menn kómu til leiðis Margaretu ok tóku heilsu af böenum hennar. Þá tóku enn af nýju trú ótalligr lýðr ýmissa þjóða.

En Theodímus sá er henni hafði þjónat í *myrkvastofunni ok fært fæzlu, hann tók líkama sællar Margaretu ok lagði í steinþró ok bjó um vegliga meðr reyksli ok ilmandi grōsum ok gróf hana í húsi gofugarar konu í Anþekíó. Þessi inn sami Theodímus hafði allar þrautir hennar séðir þær er *hon hafði þolat í gegn vándum mōnnum ok reit á bók ok sendi víða um *heiminn. *Margareta endi písl sína á inum þrettánda degi júlíus *mánaðar. *Allir heyrendr, kómið við í hjörtum yðrum ok gofgið fyrst almáttkan *guð ok gerum hennar minning ok at hon *minnisk vár í böenum sínum ok árnei oss allar náðar ok miskunnar við dróttin várn Jesú Krist þann er lífir ok ríkir um allar aldir. Amen.

* dróttinn ... deus] domunus deus Israel ok engi er ok þér í verkum líkr heilagr andi ok blezaðr dróttinn 428a *Sjúkir menn ... böenum hennar] – 428a *myrkvastofunni] + fært fæzlu 428a *hon hafði þolat í gegn vándum mōnnum] ok í minni lagt þær er í myrkvafofunni hoðu orðit 428a *heiminn] + henni til heiðs ok frægðar gofligri guðs mey heilagri Margaretu en guði til lofs ok dýrðar en mōnnum til hjalpar ok miskunnar ok eilífrar farsælu 428a *Margareta endi písl sína á inum þrettánda degi] Píslartíð heilagrar meyjar Margaretar er inn þrettánda dag 428 *mánaðr] + En þat verðr þá fimm náttum eptir Seljumannamessu 428a *Allir heyrendr] Heyrið þér ok 428a *guð] + fyrir alla hluti fram ok hans signuðu móður jungfrú sancte Marie ok ina heilögu guðs mey Margaretu fagran píslarvált 428a minnisk ... ríkir] sé oss árnandi við várn skapara allra gōðra hluta andliga ok líkamliga. Þeim sé vegr, lof ok dýrð 428a

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

AM 233a fol.	AM 433a 12mo
AM 235 fol.	AM 433b 12mo
AM 667 I 4to	AM 433c 12mo
AM 667 VIII 4to	AM 433d 12mo
AM 428 12mo	JS 43 4to
AM 428a 12mo	Lbs. 2294 4to
AM 428b 12mo	Lbs. 2435 4to
AM 429 12mo	Lbs. 412 8vo
AM 430 12mo	Lbs. 738 8vo
AM 431 12mo	NKS 1265 II fol. fragm. 1
AM 432 12mo	

SECONDARY LITERATURE

- Arnarnagnæanske kommission, Den, ed. *Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre*. Copenhagen: The Arnarnagnæan Commission, 1989.
- Assmann, Bruno, ed. *Angelsächsische Homilien und Heiligenleben*. Kassel, 1889; rpt. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.
- Bekker-Nielsen, Hans. "En god bøn." *Opuscula* 2. Bibliotheca Arnarnagnæana 25. Copenhagen: Reitzel, 1977, 52–58.
- Cormack, Margaret. *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400*. Subsidia hagiographica 78. Brussels: Société des Bollandistes, 1994.
- Halldór Hermannsson, ed. *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*. Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi 7. Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1935.
- Jón Margeirsson. "Bréf Árna Magnússonar til Íslands 1729 og fleiri skjöl hans í Ríkisskjalasafni Dana." *Opuscula* 5. Bibliotheca Arnarnagnæana 31. Copenhagen: Munksgaard, 1975, 123–180.
- Jón Samsonarson. "Ævisöguágríp Hallgríms Péturssonar eftir Jón Halldórsson." *Afmælisrit til Dr. Phil. Steinsgríms J. Þorsteinssonar Professors 2. júlí 1971 frá nemendum hans*. Reykjavík, 1971, 74–88.
- Jón Steffensen, "Margrétar saga and Its History in Iceland," *Saga-Book of the Viking Society* 16 (1965): 273–282.
- Jón Þorkelsson. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. Århundrede*. Copenhagen: Høst, 1888.
- Kålund, Kr. *Katalog over Den arnarnagnæanske Håndskriftsamling*. 2 vols. Copenhagen: Gyldendal, 1889–1894.

- Kålund, Kr., ed. *Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser med to Tillæg*. Copenhagen: Gyldendal, 1909.
- Mombizioso, Bonino, ed. *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, 2 vols. Paris, 1910; rpt. Hildesheim, 1978.
- Rasmussen, Peter. “Tekstforholdene i *Margrétar saga*.” 3 vols. Specialeafhandling til magisterkonferens i nordisk filologi, University of Copenhagen, 1977.
- Unger, C. R., ed. *Heilagra manna sögur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*. 2 vols. Christiania [Oslo]: Bentzen, 1877.
- Widding, Ole, Hans Bekker-Nielsen, and L. K. Shook, “The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist,” *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337.
- Wolf, Kirsten, ed. *Heilagra meyja sögur*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2003.
- Wolf, Kirsten. “Female Scribes at Work? A Consideration of Kirkjubæjarbók (Codex AM 429 12mo.” *Beatus Vir: Studies in Early English and Norse Manuscripts in Memory of Phillip Pulsiano*, ed. A. N. Doane and Kirsten Wolf, Medieval and Renaissance Texts and Studies 319. Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2006, 265–295.
- Wolf, Kirsten, ed. *A Female Legendary from Iceland: Kirkjubæjarbók (AM 429 12mo in the Arnarnaganaan Collection, Copenhagen)*. Manuscripta Nordica: Early Nordic Manuscripts in Digital Facsimile 3. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, [forthcoming].

SUMMARY

Margrétar saga II

Keywords: Saint Margaret, hagiography, medieval, Iceland, edition.

Saint Margaret of Antioch enjoyed immense popularity in the late Middle Ages, and judging by the number of manuscripts in which it is preserved, the legend of Saint Margaret seems to have been among the most popular saints' lives in Iceland. The legend is extant in far more late medieval and post-Reformation manuscripts than any other legend, and often in very small exemplars and contexts associated with childbirth. Three different versions of the legend of Saint Margaret, derived from at least two translations, have been preserved. Of these, only one version, commonly referred to as *Margrétar saga I*, has been edited.

This article is concerned with *Margrétar saga II*. The legend version is extant in AM 428a 12mo and AM 429 12mo; in addition a small portion of *Margrétar saga II* is found in AM 433c 12mo, which otherwise follows *Margrétar saga I*. The

article presents a diplomatic edition of the legend in AM 428a 12mo and AM 433c 12mo along with a conflation of the texts of AM 428a 12mo and AM 429 12mo, since combined, the two manuscripts present a fairly accurate rendering of the Latin source.

EFNISÁGRIP

Heilög Margrét af Antíokkíu var mjög ástsæll dýrlingur á miðöldum og saga hennar virðist hafa verið í hópi vinsælustu helgisagna á Íslandi ef marka má fjölda varðveittra handrita. Engin önnur helgisaga hefur geymst í jafnmörgum handritum frá tímabilinu um og eftir siðbreytingu en margar þessara bóka eru í afar smáu broti og virðast hafa tengst barnsfæðingum. Þrjár gerðir sögu heilagrar Margrétar hafa varðveist, runnar frá a.m.k. tveimur þýðingum úr latínu. Einungis ein þessara gerða hefur áður verið gefin út.

Greinin fjallar um þá gerð sögunnar sem varðveitt er í handritunum AM 428a 12mo og AM 429 12mo, þ.e. *Margrétar sögu* II. Að auki er búmerin úr þessari gerð í AM 433c 12mo sem að öðru leyti geymir texta *Margrétar sögu* I. Texti 428a 12mo og AM 433c 12mo er prentaður hér stafréttur en auk þess er texti AM 428 12mo birtur samræmdur, blandaður lesháttum úr AM 429 12mo en saman gefa þessi tvö handrit nokkuð nákvæma hugmynd um latneska frumtextann.

Kirsten Wolf
Department of Scandinavian Studies
University of Wisconsin - Madison
1364 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, WI 53706 USA
kirstenwolf@wisc.edu

LASSE MÅRTENSSON

ÖVERSIKTEN ÖVER HÁTTATAL I DG 11 4TO – DESS FUNKTION OCH URSPRUNG

1 Introduktion

HANDSKRIFTEN DG 11 4to, Codex Upsaliensis av Edda Snorra Sturlusonar (hädanefter DG 11), innehåller material som traditionellt inte brukar räknas som tillhörande verket Edda (liksom Codex Wormianus, se t.ex. Johansson 1997, 29). DG 11 innehåller t.ex. de s.k. Skáldatal, Ættartala Sturlunga och Lögsgögumannatal, och vidare 2:a grammatiska avhandlingen. Skáldatal och 2:a grammatiska avhandlingen finns belagda på annat håll, medan Ættartala Sturlunga och Lögsgögumannatal inte har en exakt motsvarighet även om liknande texter finns (t.ex. Guðrún Nordal 2001, 51–55, 121; Raschellà 1982, 14–15). Háttatal, som i DG 11 endast består av 56 strofer (t.ex. Möbius 1879, 17), inleds längst upp på fol. 48v, och fortsätter sedan till rad 10 på fol. 56r. Därefter är texten slut i denna handskrift, och den avslutas med ett skiljetecken som i denna handskrift ofta används för att avsluta större avsnitt (se Thorell 1977a, XIV f.).

På fol. 48r,¹ d.v.s. sidan före Háttatals inledning, finns en text som är unik för DG 11. Det är en översikt över de inledande 36 stroforna (minus strof 35, se nedan) av Háttatal, innehållande beteckningen på respektive versmått samt inledande versrad. Viss variation finns dock i denna struktur; i några fall saknas namnet, och i vissa fall är strofcitatet kortare än första versraden, och i vissa fall är det längre (se utförligare nedan).²

- 1 Observera att den paginering som finns i DG 11 inleds på fol. 2r, där huvudtexten inleds (Thorell 1977a, IX). Fol. 48r motsvarar s. 93 enligt pagineringen, men man skall då alltså komma ihåg att det egentligen är s. 95 i handskriften.
- 2 Det finns veterligen ingen ytterligare medeltida diktöversikt av det slag som föreligger i DG 11 från vare sig väst- eller östnordiskt område. Däremot finns ett exempel på en liknande översikt i en eftermedeltida isländsk handskrift, nämligen i Holm. perg. 8vo nr 4, fol. 11v–12r. Denna handskrift är en bönebok nedtecknad någon gång under den förra hälften av 1600-talet (Gödel 1897–1900, 109). Utifrån ett kodikologiskt perspektiv är dock denna översikt av begränsat värde som analogi eftersom den är så pass mycket yngre.

I det följande kommer denna översikt över Håttatal att betecknas Ö, medan den Håttatal-text som föreligger i DG 11 benämns HtU (U= Upsaliensis). Benämningen *Håttatal* är förbehållen denna dikt betraktad som verk.

Det skall noteras att den sista strofen som citeras är strof 36, och Faulkes (2007, XXII) anger också att Ö innehåller detta antal strofcitat. I själva verket är det 35 strofcitat i Ö, vilket skrivaren mycket riktigt anger tre rader nedanför sista strofcitatet, där följande står skrivet med lönnskrift: \H fr fr rktbðz hblfr fkrðktxgr hbttb.\.³ Denna lönnskrift utläses (normaliserat): *Hér er ritaðr hálfv fjórði tugr háttá.*⁴ Det är nämligen så att strof nr 35 i Håttatal saknas i Ö (noterat av Finnur Jónsson 1931, XIII), och det gör att det totala antalet strofcitat stämmer överens med skrivarens notis.

Syftet med föreliggande artikel är att undersöka dels vilken funktion Ö fyller inom ramen för DG 11, dels vilket ursprung denna text har (d.v.s. om den har samma textmässiga ursprung som själva Håttatal i DG 11). Denna undersökning genomförs i tre steg:

1. Sidans uppbyggnad undersöks.
2. Skrivningarna av namnen på versmåttens i Ö och HtU kontrasteras.
3. Skrivningarna av strofcitaten i Ö och HtU samt övriga handskrifter med Håttatal kontrasteras.

Den sistnämnda delundersökningen är den som får mest utrymme, och det är den som ger mest information i frågan om Ö:s ursprung. Den första och den andra delundersökningen svarar främst på frågan om Ö:s funktion, i synnerhet den andra. Det är viktigt att komma ihåg att det är Ö:s funktion inom ramen för DG 11 som kommer att behandlas. Jag kommer därmed att försöka svara på frågan varför redaktören av DG 11 (eller dess förlaga) har ansett det av vikt att ta med Ö i handskriften, när en Håttatal-text faktiskt följer direkt efteråt och där de strofer som citeras i Ö föreligger fullständiga. Däremot lämnas frågan till största delen därhän varför man i

3 Utdrag ur handskriften återges på graftypsnivå, vilket markeras av bakåtsnedstreck (se Mårtensson 2007, 91).

4 Denna formulering är skriven av samma hand som den som har producerat huvudtexten. Däremot omges den av ytterligare lönnskrift, skriven av en annan hand (Grape & al. 1977b, 171).

förstone skapar en dylik diktöversikt. För att reda ut den frågan krävs att man i detalj tittar på den ovan nämnda analogin samt huruvida liknande diktöversikter finns i latinska handskrifter.

2 Ö:s funktion: tidigare uppfattningar

Finnur Jónsson förklarade tillkomsten av Ö på följande vis (1931, XXX): "Skrivaren vil blot göre et udtog. Han begynder med versenes begyndelse og versemålenes navn. Da han var færdig med omtrent tredjedelen, betænker han sig (fordi han nu fik bedre tid?) og skriver hele digtet med kommentaren [...]" Enligt denna förklaring skulle alltså Ö utgöra en inledning av en plan att uppteckna ett utdrag av Háttatal, en plan som sedan förkastats. Ö skulle därmed inte fylla någon funktion alls i DG 11. Som Heimir Pálsson framhåller i Mårtensson & Heimir Pálsson (2008, 148) är denna förklaring otillfredställande av flera anledningar, och nedan kommer jag att söka efter en alternativ förklaring.

Faulkes säger följande om syftet med Ö (2007, XXII): "It is, however, difficult to see any possible purpose in this arrangement of the text other than as an *aide-mémoire* to someone who knew the text of the poem by heart, but wanted to be reminded of the order of the verses and of the names of the verse-forms." Denna förklaring kan förvisso förklara *tillkomsten* av Ö, men knappast dess funktion i DG 11.

3 Ö:s uppbyggnad

Ö är uppbyggd på så vis att beteckningen på versmåttet i fråga ges, och därefter följer inledningen på motsvarande strof. Inledningsvis tas första versraden med, i två fall ytterligare ett ord från följande versrad (strof 11, 20) och i ett fall ett ord mindre (strof 18). Från och med strof 27 (rad 14) tas två versrader med, undantaget strof 28 (rad 15) och strof 36 (rad 22). I två fall saknas beteckningen på versmåttet i Ö, nämligen för stroferna 8 och 20. Skrivaren tycks ha strävat efter att inleda varje ny rad med ett nytt strofcitat. Så sker i samtliga fall undantaget två, då strofcitatet fortsätter på följande rad (raderna 1–2, strof 2, kendr hátt, samt raderna 14–15, strof 27, álagshátt).

Namnen är med fyra undantag, nämligen dróttkvæðr háttr, \drottkvæðz hattr\, rad 1; tvíriðit, \tviriðit\, rad 3; oddhent, \oddhent\, rad 4; þnurr en minni, \o nr⁵ en miñi\, rad 11, skrivna med inledande majuskel alt. kapital, och huvudfunktionen hos majuskeln i medeltida skrift var just att inleda ord, ofta namn, som skulle framhävas (se t.ex. Seip 1954, 28–29, Hreinn Benediktsson 1965, 81 och Derolez 2003, 183). Från och med rad 6 är majuskeln/kapitälén placerad i marginalen i de fall då namnet står som första ord på raden (vilket sker på samtliga rader undantaget på raderna 2 och 15). Thorell (1977a, XV) noterar att graf i marginalen (i regel en majuskel)⁶ i DG 11 har en tredelad funktion:

1. Att inleda en nytt avsnitt.
2. Att inleda ett yttrande eller verscitat.
3. Att inleda en sats av typen *Svá kvæð*.

I Ö är det snarast fråga om bruk 1, eftersom namnet på versmåttet utgör en inledning till en egen innehållslig och grafisk enhet. Själva strofcitatet inleds ju inte i marginalen.

Om två versmått exemplifieras på en och samma rad är det i de flesta fall dessutom ett visst spatium mellan avslutningen på den första strofinledningen och namnet på den följande. När avstånd saknas är raden i regel så pass full att skrivaren inte hade möjlighet att hålla de två stroferna åtskilda, så på raderna 3, 10 (dock inget namn här), 11, 13, 14 och 15.

Skrivaren tycks därmed ha bemödat sig om att hålla stroferna åtskilda med ett tvådelat grepp, dels genom spatium, dels genom att (oftast) inleda namnen på versmåttén med majuskel/kapitäl, i de flesta fall placerad i marginalen när namnet står först på raden. Det skall framhållas att själva versstrofen endast i vissa fall inleds med majuskel, och namn och strofcitat utgör därmed från ett grafiskt perspektiv oftast en enhet.

Ö upptar 22 rader på fol. 48r, och normalt har DG 11 28 rader per sida (Thorell 1977a, IX). Undantagen inträffar när en textenhet avslutas innan sidan är slut, så t.ex. på 22v, 26r och 37v. Det faktum att endast 22 rader har

- 5 Spatium mellan grafer i transkriberingarna här och i det följande markerar att det är avstånd mellan dem i handskriften. I föreliggande fall är avstånd mellan \o\ och \ñ\ p.g.a. att den förstnämnda grafén är placerad i marginalen.
- 6 Det skall dock noteras att jag och Grape & al. (1977a) i vissa fall gör olika bedömning om klassificeringen av majuskler resp. minuskler (se avsn. 4).

använts tyder på att skrivaren betraktade texten som avslutad här; hade han haft för avsikt att fylla ut med fler verser i Ö hade han kunnat göra det eftersom utrymme fanns. Det har uppfattats som oklart varför texten till synes slumpartat avslutas i och med strof 36 (Faulkes 2007, XXII) medan det ännu fanns utrymme kvar på sidan. Varför tas þríhent med, medan följande hinn dýri hátttr inte gör det? Ingen innehållslig förändring föreligger mellan dessa strofer, och synbarligen inte heller några särskilt utmärkande metriska förändringar. En lösning på denna till synes slumpartade avslutning i och med þríhent är att det var så pass mycket som rymdes på en sida i förlagan, och att avslutningen saknades p.g.a. lakun. Ö skulle då ha sitt ursprung i en från början möjligen fullständig uppteckning över Håttatal i punktform, där sedan allt utom en sida har gått förlorat. Det skulle innebära att förlagan bestod av en sida som rymde något mindre än en sida i DG 11, eftersom texten slutar redan på rad 22. Om detta scenario är riktigt är det mest troligt att förlagan var en versosida, även om det naturligtvis är möjligt att det var en rectosida vars versosida hade förstörts.

4 Skrivningarna av namnen på versmått

Faulkes (2007, XXII) noterar att vissa av de namn på versmått som finns i Ö inte förekommer i andra handskrifter. Därför skall här en fullständig genomgång göras avseende vilka namn som förekommer i Ö resp. HtU. Skrivningarna av namnen på versmått i Ö resp. HtU kommer att kontrasteras, och därmed inleds här också undersökningen av Ö:s textmässiga bakgrund. Huvudsyftet med kontrasteringen i detta avsnitt är dock att se ifall förekomst av namn i Ö resp. frånvaro av desamma i HtU skulle kunna förklara Ö:s funktion i DG 11.

I nedanstående tabell har jag sammanställt skrivningarna av namnen på versmått i Ö och motsvarigheterna i HtU, dels i huvudtexten, dels i rubriker. I några få tillfällen, framför allt i fråga om dróttkvæðr hátttr, förekommer namnet på versmåtten fler gånger. Då har jag valt ut den skrivning som står närmast i anslutning till den strof som illustrerar versmåtten i fråga. De läsningar ur DG 11 som återges i denna tabell bygger på egen läsning av handskriften; detsamma gäller textutdragen ur Ö resp. HtU i avsnitt 5. Jag har naturligtvis stött mig på den text som finns i Grape & al.

(1977a), och skillnaderna gentemot denna text och min är huvudsakligen principen för upplösningen av abbreviaturerna samt i vissa fall bedömningen av vad som är majuskel resp. minuskel. I den nämnda utgåvan kursiveras vid supralinjära alfabetiska abbreviaturer endast de grafer som är underförstådda (Thorell 1977a, XIX), medan jag även kursiverar den supralinjära grafen. Förkortade skrivningar av prepositionen *með* (\m; \) löser Grape & al. (1977a) upp \með\, medan jag löser upp dem \meþ\ . Inte heller supplerar jag oläsliga grafer, utan sådana markeras med [o]. Vidare återger jag inte *i* utan prick eller runt *d*, vilket görs i den nämnda utgåvan (det förstnämnda omnämns dock inte i utgivningsprinciperna, se Thorell 1977a, XIX). Avstånd mellan första och andra grafen i ett ord markerar, som redan nämnts, att den första är placerad i marginalen. Om namnet i HtU:s huvudtext inte står direkt före respektive strof anges detta.

Tabell 1. Versmåttens namn i Ö och HtU, huvudtext resp. rubrik.

Strof	Ö	HtU	
		Huvudtext	Rubrik
1	d2ottkvæðz háttr	d2ottkvæþvm hætti (48v:28–49r:1)	d2ot kvæðz h[aoo] (48v:11)
2	Kendz hattr	kendir hættir (49r:19)	kendz hattr .ij. (49r:14–15)
3	Rekit	rekit (49r:26)	rekit .iij. (49r:27)
4	Saṅkent	saṅkeṅingar (49v:2)	Saṅkent. .iiij. (49v:2)
5	tviriþit	tviriþit (49v:13)	tvi riþit .v. (49v:13–15)
6	Nygervingar	nýgervingar (49v:24; står efter dikten)	nýgiozvin[gar] .vj. (49v:20)
7	oddhent	oddhendingar (50r:14; står efter dikten)	[oooooooo] .vij. (50r:10)*
8	–	–	[oooo ooooooooo]ing (50r:16)**

* Jag kan inte utläsa något av denna rubrik förutom de romerska siffrorna. Grape & al. (1977a, 97) redovisar läsningen \oddhe[nt]\, men säger sedan följande i den paleografiska kommentaren (1977b, 173): ”Rubriken nästan utplånad och i fråga om *odd* även skadad av hål.”

** Av denna rubrik kan jag endast utläsa de sista tre graferna, och detsamma gör Grape & al. (1977a, 97). Där supplerar man dock de utplånade graferna utifrån Jón Sigurðsson & al. (1852:377) med \[Avṛf oddhend]ing\ som resultat (Grape & al. 1977a, 97; se även 1977b, 173).

Tabell 1. Versmåttens namn i Ö och HtU, huvudtext resp. rubrik. Forts.

Strof	Ö	HtU	
		Huvudtext	Rubrik
9	Sextan mællt	fextan mællt (50v:20)	her fegir af sextan malvm (50v:14–15)
10	Att mællt	–	at[0] mælltr hattr (50v:26)
11	F iozþvnga lok	–	–
12	Stællt	–	–
13	H ia ftællt	–	–
14	Langlokvm	–	–
15	A fleiþingvm	afleiþingvm (51r:28)	–
16	D2ogr	d2ogvr (51v:6)	–
17	r ef hvozf	refhvozf (51v:7)	her fegir vm ref hvorf (51v:6–7)
18	Avnr refhvorf	–	a[ŋa]t refhvarf (52r:9)
19	.iij. refhvozf	–	–
20	–	–	–
21	o nr en miŋi	–	–
22	En þrþia	–	–
23	R efh[v]arfa b2op2	–	–
24	D vnhent	dvnhent (50r:28; inte i anslutning till strof 24, vilken är på 52v:25–28)	
25	Til fagt	–	–
26	O rþ2 qvþo hattr***	–	–
27	Alagf hattr	–	–
28	Tvilkelft	–	–
29	D etthent	detthent (50r:27; inte i anslutning till strof 29, vilken är på 53r:24–27)	–
30	D ravgf hátrr	–	–

*** I följden \O rþ2\ har runt r skrivits för väntat \z\.

Tabell 1. Versmåttens namn i Ö och HtU, huvudtext resp. rubrik. Forts.

Strof	Ö	HtU	
		Huvudtext	Rubrik
31	B ragar hattr		–
32	L iþhendvm	liþhendz hattr (54v:5; ej i anslutning till motsvarande strof i Ht, se **** nedan)	–
33	V eggjat	–	–
34	F lagþa lag	–	–
35	Þ rihent	–	–

**** Det versmått som i Ö benämns \L iþhendvm\, strof 32, kallas i Codex Regius *riðhendur* (saknas i Codex Wormianus och Codex Trajectinus, se Finnur Jónsson 1931, 230). Vid strof 32 i HtU ges versmättet inget namn, och skrivningen \liþhendz hattr\ syftar istället på strof 41, vilken även i övriga handskrifter går under detta namn (ibid., 233).

I hela 18 fall saknar namn i Ö en motsvarighet i HtU, i såväl huvudtext som rubrik, och då skall man dessutom ha i åtanke att tre av de namn som står i huvudtexten inte står intill de versmått de enligt Ö skall illustrera. Det finns inget i huvudtexten som knyter samman dunhent och detthent med stroferna 24 resp. 29, medan *liðhendr hátrr* står vid strof 41. Av de 33 namn på versmått som finns i Ö föreligger därmed endast 12 utskrivna vid respektive strof i HtU.

Detta förhållande ger sannolikt också svaret på vilken funktion Ö fyller inom ramen för DG 11. Det som finns i Ö men saknas i HtU är majoriteten av de namn på versmått som förekommer, och sannolikt finns Ö med som en komplettering avseende dessa. Med detta antagande stämmer också de grafiska grepp som har tillgripits för att framhålla namnen. d.v.s. de inleds med majuskel/kapital. Det skall dock, som tidigare framhållits, noteras att detta avser funktionen i DG 11, och det behöver inte vara det ursprungliga syftet med förlagan till Ö.

5 Skrivningarna av strofcitaten

Då Ö står i direkt anslutning till HtU, på samma folioblad som dennas inledning (fol. 48 recto resp. verso), vore det naturligt att anta att Ö har samma ursprung som den text som följer. Finnur Jónsson (1931, XXX)

hävdade också att det inte fanns någon anledning att tro att Ö hade ett annat ursprung än HtU, och hans antagande skulle därmed innebära att dessa två texter har skrivits av efter samma förlaga. Skrivaren skulle då ha haft en förlaga med Háttatal och sedan ha identifierat och skrivit av första versraderna fram till strof 36 (och missat strof 35). Sedan skulle han ha ändrat planer, slutat att skriva på Ö, och påbörjat en avskrift av hela Háttatal, med HtU som resultat.

Ovanstående genomgång har redan pekat på en försvårande omständighet för en sådan uppfattning, nämligen det faktum att namnen på versmåtteten inte föreligger i HtU. För att pröva hur det förhåller sig med strofcitaten krävs dock också en kontrastering av Ö:s skrivningar och motsvarande text i HtU.

5.1 Redovisning av stroferna

I detta avsnitt skall därför en kontrastering av Ö och HtU genomföras. Därefter prövas om läsningarna i Ö resp. HtU har stöd i det övriga handskriftsmaterialet, d.v.s. i Codex Regius, Codex Trajectinus eller Codex Wormianus (hädanefter förkortade R, T resp. W). För en undersökning av detta slag, d.v.s. då det gäller att etablera resp. utesluta att två texter har skrivits av efter samma förlaga av samme skrivare, måste man undersöka flera typer av variation än dem som man normalt tar fasta på i textkritiska studier. Förvisso är det ofta svårt att på förhand säga exakt vilken variation som kommer att ha textkritisk relevans, då viss typ av ortografisk variation faktiskt kan vara av vikt medan viss lexikalisk variation kan vara irrelevant (se t.ex. Haugen 2004, 103). Generellt kan man dock säga att variation på lexikalisk nivå har hög signifikans i en textkritisk undersökning, medan rent ortografisk variation i regel är av mindre intresse (loc. cit.). En avskrift återger sällan förlagan tecken för tecken, inte ens i hårt styrda avskrifter (se t.ex. Hagland 1976, 7), utan ortografisk variation uppstår som regel, och detsamma gäller ortografiska felaktigheter av typen metates, dittografi o.s.v.

I föreliggande undersökning är inte syftet att fullständigt kartlägga Háttatals textkritiska bakgrund, utan i första hand att pröva Finnur Jónssons påstående att Ö har skrivits av efter samma förlaga som HtU. Därefter kontrolleras, som ovan påpekats, om eventuella avvikelser mellan dem har stöd i det övriga handskriftsmaterialet. Finnur Jónssons uppfatt-

ning är riktig om det visar sig att alla avvikelser mellan Ö och HtU är textkritiskt insignifikanta (se ovan); åtminstone kan hans tolkning då inte motbevisas. Om det däremot visar sig att signifikant variation föreligger måste Finnur Jónssons uppfattning ifrågasättas, och skulle det dessutom visa sig att denna variation i något fall har stöd i någon av de övriga handskrifterna vore det bevis för att Ö och HtU har skilda ursprung (se t.ex. Maas 1958, 42–43).

Variationen mellan Ö och HtU delas in i fyra kategorier:

1. Ortografisk variation: Variation som är av rent ortografisk natur, och som inte har någon grund i uttal eller liknande. Denna kategori diskuteras nedan.
2. Fonologisk variation: Variation som har fonologisk grund, t.ex. om /e:/ återges $\backslash e \backslash$ eller $\backslash ie \backslash$.
3. Morfologisk variation: Variation som har sin grund i att olika böjningsformer av ett och samma ord används.
4. Lexikal variation: Variation som består i att olika lemma har använts.

Som ovan påpekats är variation som faller inom den första kategorien att vänta vid avskrifter och den har som regel inte särskilt stort värde i textkritiska sammanhang. Följande typer av ortografisk variation är betydelselösa för undersökningens syfte och omnämns därför inte i genomgången nedan:

1. Variation mellan abbreviatur resp. utskrivna grafer, t.ex. $\backslash \bar{v} \backslash$ och $\backslash vm \backslash$ för prepositionen *um* eller $\backslash v^r \backslash$ och $\backslash var \backslash$ för verbformen *var*. Undantag görs dock för de fall då ett förkortningsbruk kan iakttas i endera texten som kraftigt avviker från det som föreligger i handskriften i övrigt.
2. Variation mellan $\backslash \delta \backslash$ och $\backslash \beta \backslash$ i medial resp. final position.
3. Variation mellan samman- och särskrivning av sammansatta ord.
4. Variation mellan $\backslash \dot{y} \backslash$ och $\backslash y \backslash$ (d.v.s. med resp. utan punkt).
5. Variation mellan gotiskt och runt *r*.
6. Variation mellan skrivning med $\backslash o \backslash$ och $\backslash av \backslash$ för kort /o/ resp. /ø/.
7. Variation mellan skrivning med $\backslash e \backslash$ och $\backslash \ae \backslash$ för /æ:/.

8. Variation mellan accentuerat och icke-accentuerat $\backslash a \backslash$ som representation för långt /a:/.
9. Variation mellan majuskel/kapital och minuskel i strofens första ord. Denna variation är som redan påpekats av vikt för sidans funktion och uppbyggnad, men inte för att reda ut det textkritiska förhållandet mellan Ö och HtU.

Självklart är det möjligt att påverkan från förlagan kan förekomma i fråga om ovanstående ortografiska företeelser. Man kan t.ex. i DG 11 se en stor regelbundenhet i fördelningen mellan gotiskt och runt r i det att den senare typen kraftigt överväger efter $\backslash b \backslash$, $\backslash d \backslash$ (runt d), $\backslash \delta \backslash$, $\backslash o \backslash$ och $\backslash \beta \backslash$ (Thorell 1977a, XI). Ett gotiskt r efter dessa graftyper skulle kunna bero på påverkan från förlagan. Också fördelningen mellan $\backslash e \backslash$ och $\backslash \text{æ} \backslash$ för /æ:/ är mycket regelbunden; normalrepresentationen för /æ:/ i DG 11 är $\backslash \text{æ} \backslash$ (se t.ex. Thorell 1977b, 287) förutom efter /g/ och /k/, där $\backslash e \backslash$ regelmässigt används (ibid., 213, orden som inleds med $g\text{æ}$ -, samt 232, *koma*, konj. pret.). Det finns dock exempel på att /æ:/ skrivs $\backslash e \backslash$ i andra positioner, och också dessa fall skulle möjligtvis kunna vara övertagna från förlagan. För att kunna bevisa att det verkligen är fråga om förlagepåverkan krävs dock ett större undersökningsmaterial än endast en sida; isolerade skrivningar har endast ringa bevisvärde.

Fonologisk och morfologisk variation består i regel av att yngre fonologiska och morfologiska varianter ersätter äldre motsvarigheter, och de kommer av att skrivaren identifierar förlagens former och ersätter dessa med sina egna. En tendens är att skrivare visar en större benägenhet att göra ändringar på fonologisk nivå än på morfologisk (t.ex. Haraldur Bernharðsson 2002, 191), men graden av sådana förändringar kan variera kraftigt mellan enskilda skrivare samt mellan texttyp (t.ex. Rajić 1976, 23 och 43–44). För att skrivaren skall kunna omtolka äldre fonologiska och morfologiska former krävs att denne faktiskt kan identifiera vilka fonem resp. morfem det är fråga om. Då det gäller poetiska ord, mytologiska namn o.s.v. (vilka är frekventa i skaldedikter), kan man därför i högre utsträckning räkna med att äldre ordformer behålls. Samtidigt kan denna typ av variation ge viktig textkritisk information, i synnerhet om man faktiskt kan se att novationer systematiskt överväger i en av texterna.

Den lexikala variationen delar jag upp i två olika typer:

1. Lexikal variation där de två orden är mycket lika varandra till sin fonologiska/morfologiska struktur.
2. Lexikal variation där de två orden är helt olika.

För textåtergivningen ur DG 11, se inledningen till avsnitt 4. I regel löses abbreviaturerna upp i kursiv, men i de fall upplösningen är oklar har jag låtit dem stå kvar oupplösta. Jag har också i vissa fall i diskussionen i anslutning till respektive strofcitat återgett skrivningarna med bevarad abbreviatur, eftersom själva skriftbilden i vissa fall kan förklara varför fel-skrivningar har uppstått. Punkter placerade efter sista ordet i ett strofcitat tas inte med i redovisningen. Initialer återges med fetstil. Supralinjära rättelser flyttas ned på baslinjen, placerade inom `...`.

I tabellerna nedan redovisas först Ö följt av HtU, och dessa två skiljs från de övriga med ett fetstreck. Därefter följer motsvarande passage i R, T och W (den sistnämnda fr.o.m. strof 7 eftersom inledningen saknas). För läsningar ur R har jag använt mig av de bilder av handskriften som ligger på hemsidan för Stofnun Árna Magnússonar (www.arnastofnun.is), men jag har naturligtvis även stött mig på Finnur Jónsson (1931), i synnerhet i fråga om läsningen av de 1300-talsrättelser som föreligger i Hátatal (ibid., V). De läsningar som förekommer av dessa rättelser har placerats under tabellen i en not (markerad med *). För T har Faulkes (1985) samt van Eeden (1913) använts. Skillnaden i citaten ur T nedan gentemot van Eeden (1913) ligger framför allt i återgivningen av texten, då jag har använt runt *r* och högt *s*. I ett fall har jag också läst annorlunda än van Eeden; detta påpekas i not. Texten ur W är från Karl G. Johanssons digitala utgåva i Menotas textarkiv (<http://www.menota.org/>). Enda skillnaden gentemot denna text är att runt *d* inte återges samt att skadad text har placerats inom [...] istället för `...`. Jag har strävat efter att återge citaten ur de olika handskrifterna enligt samma utgivningsprinciper, och avvikelserna från Finnur Jónsson (1931) och van Eeden (1913) består framför allt i att texten här återges på samma sätt som citaten ur DG 11.⁷

7 För förslag till stemma över förhållandet mellan de olika handskrifterna av SnE, se t.ex. Finnur Jónsson (1931, XXXVI–XXXIX). För Hátatals del specifikt är det textkritiska sammanhanget mer oklart, se t.ex. Faulkes (2007, XXI–XXIII).

När variation mellan handskrifterna diskuteras hänvisas alltid till Finnur Jónsson (1931) även om den ändå framgår av tabellerna. Hans redovisning av variation avseende de behandlade delarna av Háttatal är i regel god men inte helt fullständig (se t.ex. strof 20).

Tabell 2. Strof 1 (*Dróttkvæðr hátttr*: \Fyrst er dzotkvæðz hátttr\).

Ö	lætr	fa	er	hakon	heitir
HtU	LÆtr	fa	er	hakon	heitir
R	Lætr	fár	–	hakvn	heitir
T	Letz	fa	e2	hacon	heitez

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU. Det skall noteras att den avslutande verbformen i Ö har förkortats med suspension (skriven \h⁷\), medan den är fullt utskriven i HtU. Att förkorta former av verbet *heita* med suspension förekommer rätt frekvent i DG 11 (Thorell 1977b, 219; i regel dock inte med abbreviaturen \⁷\), och då suspensionen föregås av ett personnamn framstår upplösningen av skrivningen som klar.

R har en sammandragen skrivning av *sá* och *er*. Skrivningen med två ord delar Ö och HtU med T (Finnur Jónsson 1931, 213).

Tabell 3. Strof 2 (*Kendr hátttr*: \Kendz hatttr\).

Ö	fellr	vm	fvra	ftilli
HtU	Fellr	vm	fvra	ftilli
R	Fellr	of	fvra	ftilli
T	fellz	of	fuza	ftilli

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU. Däremot enas dessa gentemot övriga handskrifter genom att ha *um* istället *of* (Finnur Jónsson 1931, 215). Det bör dock framhållas att dessa två ord i detta sammanhang är semantiskt likvärdiga.

Tabell 4. Strof 3 (Rekit: \Rekit\).

Ö	Vlff	baða	verr	ægif
HtU	Vlff	baga	veð	ægif
R	Vlff	baga	verr	ægis
T	Vlfs	baga	vez	egis

Lexikal variation av typ 1 föreligger i växlingen \baða\, vilket måste representera *bagga* (så Finnur Jónsson 1931, 216), av *baggi* 'påse', resp. \baga\, *bága*, av *bági* 'fiende'. Övriga handskrifter har skrivningar som representerar ordformen *bága* (loc. cit.), och den ingår i kenningen *úlfs bági* (= Óðinn). Värt att notera är dock att denna kenning förekommer ytterligare två gånger i DG 11, och i båda fallen har efterleden skrivits med representation för långt /g/. Beläggen är på fol. 27v, rad 6 resp. 7 (Skáldskaparmál). Först ingår kenningen i en dikt av Einarr Skúlason (rad 6), och direkt efteråt kommenteras denna kenning (rad 7), i båda fall med en tydlig prick ovanför \g\. Ordet *bági* förekommer ytterligare en gång i DG 11, då skrivet med \g\ (\bagi\ 29r:14). Thorell räknar samtliga belägg på \baða\ resp. \bagi\ som representerande lexemet *bági* (1977b:187). Ordet *baggi* förekommer som simplex i ett säkert belägg i DG 11, i skrivningen \baðana\ (ack. pl. 14r:20), men det förekommer också i sammansättning, t.ex. *nestbaggi*, som förekommer fem gånger, i samtliga fall med \g\ som representation för långt /g/ (ibid. 244). Dessa skrivningar faller väl inom ramen för DG 11:s ortografi, eftersom skrivarens i särklass mest frekventa beteckningssätt för långt /g/ är \g\ och \g\ (Thorell 1977a, X).

Skrivningen \g\ är alltså ett synnerligen ovanligt beteckningssätt för långt /g/ i DG 11. Förutom de tre ovan nämnda skrivningarna förekommer ytterligare endast tre skrivningar: \hyg\⁸ (av *hyggja*, citat ur Fáfismál 13, Gylfaginning, 6v:12), \leg\ (av *leggr*, Gylfaginning, 13v:19) och \hl[oooo]ftygf\ (*hlifarstygg* (så Thorell 1977b, 222),⁹ diktцитat, Skáldskaparmál, 27v:18). Då totalt endast sex belägg finns på \g\ (varav tre är för väntat kort /g/, och två är i diktцитat), måste man räkna med att dessa skrivningar antingen är kopierade från förlagan eller resultatet av rättelser av förment felaktiga skrivningar.

8 I denna skrivning är \y\ tillkommet genom rättning från \v\ (Grape & al. 1977b, 118). Möjligen är punkten över \g\ också resultatet av en rättning.

9 Jfr t.ex. Faulkes *hlifar stygg* (1998, 11). Grafföljderna verkar dock vara sammanskrivna i DG 11.

Tabell 5. Strof 4 (*Sannkent*: \Saŋkent\).

Ö	Stiḡ	fár	þ2oaz	ftʹ.
HtU	S tiḡ	far	þ2oaz	fto2vm
R	StiN	fár	þroaz	fto2vm
T	Stin	fáz	þ2oaz	fto2um

Skrivningen av ordformen *stórum* uppvisar variation mellan Ö och HtU som förvisso är ortografisk, men inte av ett slag som man kan förvänta sig uppstår vid avskrift. Skrivningen i HtU faller inom ramen för DG 11:s normala ortografi, med samtliga grafer utskrivna undantaget avslutande nasal, som har förkortats. Skrivningen i Ö är däremot en suspension, med endast de två inledande graferna utskrivna och resten förkortat med \ʹ\, d.v.s. *er*-abbreviaturen samt punkt.¹⁰ Denna abbreviatur används i DG 11 normalt för följden \er\ i betonad position (både långt och kort /e/), samt för ändelsen *-ir*. I ett fåtal fall används den också som ett mer allmänt förkortningstecken (t.ex. skrivningen \fvʹ\ för *svarar*; Thorell 1977b, 268), och det är i egenskap därav som den används här. Samtidigt är bruket av suspension normalt knutet till vissa speciella funktioner i isländsk skrift, främst skrivning av högfrekventa ord (t.ex. sägeverb; jfr skrivningen \hʹ\ för *heitir* i strof 1), frekventa namn (efter att dessa har skrivits ut en eller flera gånger) samt formler (t.ex. juridiska eller poetiska; Hreinn Benediktsson 1965, 87). Isolerad ger skrivningen \ftʹ.\ ofullständig information om vilken ordform som avses.

Tabell 6. Strof 5 (*Tvíriðir*: \Tviripit\).

Ö	Oð harþa	fpyr	ek	eýþa
HtU	O þharþa	fþyr	ek	eýþa
R	Oþ harþa	fpyr	ec	eyþa
T	Odhazda	fpy2	ec	heuza

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

¹⁰ Det är i och för sig inte helt säkert att punkten skall räknas som abbreviatur i detta fall, utan som interpunktionstecken. I de flesta fallen avslutas nämligen verscitaten i Ö med punkt.

Tabell 7. Strof 6 (*Nýgjörvingar*: \Nygervingar\).

Ö	Sviðz	lætr	foknar	naþza
HtU	S viþz	lætr	foknar	naðza
R	Sviðz	lætr	foknar	naðza
T	Suidz	letz	focnaz	nadza

Endast betydelslös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 8. Strof 7 (*Oddhent*: \oddhent\).

Ö	hialmf	fylli	fpekr	hil[ooo]
HtU	H ialmf	fylli	fpekr	hilmer
R	Hialmf	fylli	fpekr	hilmir
T	Hialms	fulli	fpekz	hilmiz
W	Hialmf	fylli	fpekr	hilmer

Endast betydelslös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 9. Strof 8. (Rubrik saknas.)

Ö	Klofiñ	fpyr	ek	hialm
HtU	K lofiñ	fpyr	ek	hialm
R	Klofin	fpyr	ec	hialm
T	Klofinn	fpyz	ek	hialm
W	Klofinn	fpyr	ek	hialm

Dessa rader är identiska t.o.m. på ortografisk nivå i Ö och HtU.

Tabell 10. Strof 9 (*Sextánmælt*: \Sextan mællt\).

Ö	Vox	iþn	vellir	roþnan
HtU	V ex	iþn	vellir	roðna
R	Vex	iðn	vellir	roðna
T	Vex	idn	vellið	Rodna
W	vex	iðn	veller	[roð]na

Morfologisk variation föreligger här i växlingen mellan \Vox\ (pret., för väntat *óv*) resp. \Vex\ (pres.) av *vaxa*. Formen i Ö förvånar, eftersom formen *vóv*, med analogiskt infört *v*, är relativt ung (strödda exempel fr.o.m.

ca 1250; se Noreen 1923, 169–70). Grape & al. (1977b, 171) anger, sannolikt med rätta, att \o\ är felskrivning för \e\.

Växlingen mellan \roþnan\ resp. \roðna\ är på lexikal nivå, typ 1. Den senare skrivningen, den som ingår i HtU, återger den välkända verbformen *roðna*. Den första ordformen, *roðnan*, finns mig veterligt inte belagd, men den faller ändå in i ett känt ordbildningsmönster. Wessén (1971, 49–50) framhåller att i princip varje *ōn*-verb (dit *roðna* hör) har kunnat utgöra grunden för ett verbalsubstantiv på *-un/-an*, och genom analogi har denna ändelse även spridit sig till andra verb. Han lägger till att många av de belagda orden verkar vara tillfälliga bildningar. Ordformen *roðnan* är därmed fullt tänkbar trots att den för övrigt inte verkar vara belagd. Om man i Ö läser *vellir* som verbet *vella* blir *vellir roðnan* en åtminstone teoretiskt sett möjlig sats, och liksom i HtU och övriga handskrifter en fullständig sådan (i enlighet med reglerna för sextánmæltr hátt).

Ändelsen *-an* skulle också kunna tyda på att det skulle vara fråga om ett adjektiv i ack. sing. mask. (en form som också kan fungera adverbliellt), ett adverb eller ett substantiv (förutom ovanstående tolkning också en *ōn*-stam i best. form). Oavsett hur man väljer att tolka skrivningen \roþnan\ i Ö bör det framhållas att den endast finns belagd i Ö.

Tabell 11. Strof 10 (*Áttmælt: \Att mællt*).

Ö	J o2ð	verr	fiklingr	fverþvm
HtU	J o2ð	veṛ	fiklingr	fverþvm
R	I o2ð	verr	fiklingr	fverþvm
T	j o2d	ve2	fícling2	fuerdum
W	I o2ð	verr	fiklingr	fverðum

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 12. Strof 11 (*Fjórðungalok: \F io2þvnga lok*).

Ö	Yfkelvir	kañ	vlfvm	avdñ
HtU	Yfkelvir	kañ	vlfvm.	allmilld2
R	Yfkelfir	kan	vlfvm	avðmild2
T	Yfcelfiz	kann	ulfum	audmilld2
W	Yfkelfer	kann	ulfum	auðmilld2

Variationen avseende det sista ordet, d.v.s. den mellan \avdm\ och \allmildz\, är av två skilda typer. För det första föreligger ytterligare ett fall av avvikande bruk av suspension i förhållande till det övriga bruket i DG 11. I den förstnämnda skrivningen betecknas den avslutande grafföljden med \ 7 \, d.v.s. *er*-abbreviaturen, vilken som nämnts ovan vid ett fåtal tillfällen används som ett allmänt förkortningstecken. I detta fall ger skrivningen till synes otillräcklig information om vilken ordform som avses, och inte heller rör det sig om en fast, etablerad skrivning för ett högfrekvent ord.

Variationen mellan dessa två skrivningar är också lexikal (typ 1) genom att det i Ö är fråga om lemmat *auðmildr* (sannolikt, även om slutet av ordet är förkortat) men i HtU *allmildr*. HtU är ensam om denna läsning, medan Ö sammanfaller med samtliga övriga textvittnen (Finnur Jónsson 1931, 221).

Tabell 13. Strof 12 (*Stælt*: \Stællt\).

Ö	hakon	velldz	<i>ok</i>	havlldvm
HtU	H akon	velldz	<i>ok</i>	havlldvm
R	Hakvn	veldz	<i>ok*</i>	hav'ldvm
T	Hakon	veldz	<i>ok</i>	haulldom
W	Hakon	velldz	<i>ok</i>	haulldum

* Rättat från \en\ genom att en *ok*-abbreviatur (\z\) har placerats ovanför den nämnda grafföljden, vilken har underprickats. Med hänsyn till abbreviaturens utformning har rättelsen gjorts av skrivaren av huvudtexten; det är alltså inte fråga om en av de tidigare nämnda 1300-talsrättelserna i R (så även Finnur Jónsson 1931, 221).

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 14. Strof 13 (*Hjástælt*: \H ia ftællt\).

Ö	Mañdyrþir	fa	mæþar
HtU	M añ dýrþer	fær	mærþar
R	Mandyrþir	fa	mærþar
T	Manndyzdið	fa	mezdaz
W	mann dýrðer	fää	mærðar

Morfologisk variation föreligger här i växlingen mellan \fa\ resp. \fær\ (fá, pl. resp. fær, sing., av fá). Övriga handskrifter har fá, vilket är att vänta då subjektet utgörs av *manndýrðir*; HtU är alltså ensam om denna läsning, medan Ö ansluter till R, T och W (Finnur Jónsson 1931, 221).

Det finns även lexikal variation av typ 1, nämligen i växlingen mellan \mæþar\ resp. \mærþar\. Den sistnämnda skrivningen är *mæð* i genitiv, och är den som återfinns i samtliga övriga handskrifter (loc. cit.). Skrivningen \mæþar\ återgår veterligen inte på någon känd ordform, och den kan mycket väl vara en felskrivning som består i att ett \r\ har uteglömts. Skrivaren gör ingen skillnad på gammalt /ø:/ och /æ:/ (t.ex. Thorell 1977b, 207, verbet *færa*), vilket gör att lemman som inleds med *mæð*- skulle kunna komma ifråga. Inte heller då kan en känd ordform identifieras bakom ovanstående skrivning; verbet *mæða* tar ju t.ex. -ir-ändelse i presens (t.ex. Fritzner 2, 770).

Tabell 15. Strof 14 (*Langlokum*: \Langlokvm\).

Ö	hakon	ræþz	mep	heiþan
HtU	H akon	ræþz	mep	heiþan
R	Hakvñ	ræðz	með	heiþan
T	Hacon	zedz	med	heidan
W	Hakon	ræðz	með	heiðan

Endast betydelslös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 16. Strof 15 (*Afleiðingum*: \A fleiþingvm\).

Ö	Þeim	er	grvndar	grímo
HtU	Þ eim	er	grvndar	grímo
R	Þeim	er	grvndar	grímv
T	þeim	e2	gzunda2	gzimu
W	þeim	er	grundar	grimu

Endast betydelslös grafisk variation mellan Ö och HtU. Däremot enas dessa två gentemot samtliga övriga handskrifter i att ha det avslutande ordet med representation för långt /m/, nämligen en uncial (så läst av Finnur Jónsson 1931, 222). Den vanliga tolkningen av denna ordform uti-

från R och övriga handskrifter är att det är fråga om lemmat *gríma*. Graftypen \m\ används enligt Thorell (1977a, XI) i DG 11 dels initialt och finalt för kort /m/, dels medialt för såväl långt som kort /m/. En kontroll av bruket av uncialt \m\ visar att Thorells iakttagelse stämmer, men de mediala beläggen där denna graftyp betecknar kort /m/ visade sig vara mycket fåtaliga. Det är därmed sannolikt att skrivaren vid skrivningarna ovan har avsett att återge långt /m/. Dessutom förekommer *gríma* ytterligare en gång i DG 11, då skrivet \[g]rima\, d.v.s. med standardrepresentationen för kort /m/ (37v:10, Skáldskaparmál, heiti för 'natt'; se Thorell 1977b, 212).

Tabell 17. Strof 16 (*Drögur*: \Dzogr\).

Ö	Setr	vm	vifi	vitran
HtU	S etr	vm	vifa	vitran
R	Setr	of	vifa	vitran
T	Setz	of	vifa	vitzan
W	Setr	[o]f	vifa	vitran

Lexikalisk variation av typ 1 föreligger i växlingen mellan \vifi\ (ack. av *vísir*) resp. \vifa\ (ack. av *vísi*). Läsningen \vifi\ finns bara här (ibid., 222); samtliga övriga handskrifter har en skrivning som återgår på ordformen *vísa*. Det är ingen semantisk skillnad mellan dessa två ordformer (t.ex. Ásgeir Blöndal Magnússon 1995, 1145).

Tabell 18. Strof 17 (*Refshvörf*: \R ef hvozf\).

Ö	Sikf	gloþar	verr	fækir
HtU	S ikf	gloþar	verr	fækir
R	Sikf	gloþar	veR	fækir
T	Siks	gloda2	ve2	føki2
W	Sikf	gloðar	veR	fæker

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 19. Strof 18 (*Qnnur refhvorf: \Avnr refhvorf*).

Ö	bloð	fremr	.h.	en
HtU	B loþ	fremr	hlavck	at
R	Bloð	fremr	hlækck	at
T	Bloð	fremr	hlauck	at
W	bloð	fremr	hløkck	at

Här är ytterligare ett exempel på ett avvikande bruk av suspension i skrivningen `\.h.` för väntat *Hløkck*. Som tidigare framhållits används `\h` omgivet av punkter i DG 11 vid suspensioner, men då främst i förkortade skrivningar av olika former av verbet *heita* (se kommentaren avseende strof 1).

Lexikal variation av typ 2 kan iakttas i växlingen mellan `\en` och `\at`. Finnur Jónsson (1931, 224) nämner inte läsningen i Ö, men som tabell 19 visar är den unik för denna text. Att skriva `\en` istället för `\at` kan inte sägas vara en felskrivning i den meningen att skrivaren har missuppfattat skriftbilden och återgett den fel. Istället kan det vara fråga om en omtolkning eller liknande.

Tabell 20. Strof 19 (*Þriðju refhvorf: \.ijj. refhvozf*).

Ö	Segl	fkekr	<i>vm</i>	hlýn	hvglar
HtU	S egl	fkekr	<i>ok</i>	hlýn	hvglar
R	Segl	fkekr	of	hlyn	hvglar
T	Segl	fcekz	of	hlyn	huglaz
W	Segl	fkekr	of	hlýn	huglar

Lexikal variation av typ 2 föreligger i växlingen mellan `\vm` (`\v̄`; *um*) resp. `\ok` (`\z`; *ok*). Båda dessa läsningar finns bara här, och övriga handskrifter har *of* (ibid., 225). Som en semantisk ekvivalent till detta framstår *um*, d.v.s. läsningen i Ö, medan *ok*, HtU:s läsning, saknar motsvarighet.

Tabell 21. Strof 20. (Rubrik saknas.)

Ö	h'ýelir	hlýr	<i>fyrir</i>	ftali	havit
HtU	H eler	hlýr	<i>fýrir</i>	ftali	hafit

Tabell 21. Strof 20. (Rubrik saknas.) Forts.

R	Héilir	hlyr	at	ftali	hafit
T	Heliz	hlyz	at	ftali*	hafid
W	Hæilir	hlýr	at	ftaali	hafit

* van Eeden (1913, 147) läser \a\ som \o\.

Fonologisk variation föreligger i växlingen \hⁱelir\ resp. \Heler\ (*hélir*, av *héla*). Den supralinjära grafen \ⁱ\ utgör en rättelse, och den ger vid handen att utvecklingen /e:/>/ie/ börjar framträda. Det skall dock noteras att långt /e:/ i DG 11 med mycket få undantag skrivs \e\. Det finns dock ytterligare ett exempel på att långt /e:/ skrivs \ie\, nämligen \hiellid\ (4r:10; *hélidi*, av *héla*), d.v.s. samma lemma. Det finns exempel på att utvecklingen /e:/>/ie/ manifesteras i handskrifter så tidigt som på 1200-talet, men den börjar inte slå igenom på allvar förrän runt 1350 (Björn K. Þórolfsson 1925, XIV). Ovanstående exempel visar dock att denna ljudövergång sannolikt har börjat göra sig gällande hos skrivaren av DG 11. Att den får grafisk representation direkt efter /h/ beror möjligen på att den i denna position framstår tydligare eftersom /h/ förändras kvalitativt beroende på om den följs av /e:/ resp. /ie/. Före det förstnämnda utgörs /h/ av ett vanligt *h*-ljud, men efter det sistnämnda blir /h/ till en tonlös palatal frikativa (jfr *hjálmr*, *hjarta* o.s.v.; se t.ex. Iversen 1961, 19). Att sedan denna ljudutveckling inte manifesteras i ordformer som *hér*, *bét* o.s.v. i DG 11 (se Thorell 1977b, 219–20) beror möjligen på att dessa hade en fast skriftbild p.g.a. deras höga frekvens. Klart är i alla fall att formen i Ö visar på en novation som saknas i HtU.

Det skall noteras att ordformen *fyrir*, vilken står i både Ö och HtU, är unik för DG 11.

Tabell 22. Strof 21 (*Önnur en minni: \o nr en miñi*).

Ö	lvng	fra	ek	lýða	þengilf
HtU	L vng	fra	[oo]	lýða	þengilf
R	Lvng	fra	ec	lyða	þengilf
T	Lung	fza	eg	lyða	þengilf
W	Lýng	fra	ek	lýfa	þengilf

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 23. Strof 22 (*En þriðja*: \En þriþia).

Ö	himin gleva	ftrykr	.h.
HtU	H imin gleva	ftrykr	hafar
R	Himinglæfa	ftrykr	hafar
T	himinglæfa	ftrykz	hafaz
W	Himín glæfa	ftrykr	háfar

Återigen föreligger en suspension som används på ett sätt som avviker från DG 11:s normala bruk. Se diskussionen av stroforna 1 resp. 18 ovan. Utifrån övriga förkortade skrivningar i DG 11 ger denna förkortade skrivning till synes inte tillräcklig information för att formen *háfar/háar* skall kunna utläsas, i synnerhet som det styrande substantivet inte finns medtaget.

Tabell 24. Strof 23 (*Refhrarfa bróðir*: \R efh[v]arfa bzoþz).

Ö	Firit	hond	meþ	hara
HtU	Firiz	havnd	meþ	haða
R	Firiz	hond	með	hara
T	Fiziz	hond	med	haza
W	Firriz	hond	með	haða

Morfologisk variation föreligger i växlingen \Firit\ resp. \Firiz\. Verbformen i HtU, liksom i övriga handskrifter, är *firra* i mediopassivum, och denna ändelse skrivs såväl \z\ som \zt\ i DG 11 (\dzeifþvz\, *dreifðusk*, av *dreifask*, 2r:6 resp. \fnerizt\, *snerisk*, av *snúask*, 15r:10).¹¹ I Ö är det inte fråga om samma verbform, med mindre att man förutsätter att \z\ har uteglömts. Om man dock ser till skrivningen i DG 11 och prövar vilka möjliga ordformer denna skulle kunna generera, ges två möjligheter. Den första möjligheten är att det vore fråga om 2:a pers. pl. av *firra*, d.v.s. *firrið*. Skrivaren av DG 11 gör nämligen ingen skillnad på obetonat ursprungligt *-it* och *-ið*, utan båda skrivs normalt \it\, ibland \ið\ alt. \ip\, utan hänsyn till vilken av ändelserna det är fråga om (\latið\, *látit*, perf. part. av *láta*,

11 Vissa undantag finns, bl.a. de ålderdomliga formerna *-umk* i 1:a pers. samt *-sk* i 3:e pers. Dessa förekommer dock uteslutande i diktцитat och är därmed sannolikt kopierade ur förlagan.

20v:8 resp. \eigit\, *eigið*, 2:pers. pl. pres. av *eiga*, 14v:10). Den andra möjligheten är att det är fråga om det negerande suffixet *-t*, d.v.s. *firri-t*. Båda dessa alternativ ger vissa tolkningsproblem, och fullt klart är i alla händelser att läsningen i Ö inte har stöd i någon av de andra handskrifterna (Finnur Jónsson 1931, 226).¹²

Tabell 25. Strof 24 (*Dunhent*: \D vnhent\).

Ö	[o]reintio2nvm	gleþ2	hozna
HtU	hrein tio2nvm	gleþ2	hozna
R	Hreintio2nvm	gleð2	hozna
T	H2eintio2nom	gled2	hozna
W	Hreín tíq2num	gleð2	hozna

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 26. Strof 25 (*Tilsagt*: \Til sagt\).

Ö	Ravft	gefr	oþlingr	aftar
HtU	Ræft	gaf	oþlingr	aftar
R	Ravft	gefr	avðlingr	iaftar
T	Rauft	gef2	audling2	iafta2
W	Rqst	gefr	oðlingr	iaftar

Morfologisk variation föreligger i växlingen \gefr\ resp. \gaf\ (*gefr* resp. *gaf*, av *gefa*). Formen *gefr* är den som återfinns i samtliga övriga handskrifter undantaget just HtU; *gaf* är därmed unik för denna text.

Unik för HtU är också skrivningen \Ræft\, och samtliga övriga handskrifter har skrivningar som återger samma ordform som Ö, d.v.s. *rqst*. Skrivningen \Ræft\ ger ett antal åtminstone teoretiska ordformer, t.ex. perf. part. av verben *ræsa* 'få på glid' och *ræsta* 'göra ren'. Det innebär att variationen kategoriseras som lexikalisk av typ 1, även om det onekligen innebär rätt stora tolkningsproblem med de nämnda ordformerna på denna

12 Det är värt att notera att det vid fler tillfällen i DG 11 förekommer att väntad mediopassivändelse skrivs på ett sätt som sammanfaller med obetonat *-it/-ið*, nämligen \latið\ (27r:12) resp. \lattið\ (33v:27). Dessa två skrivningar är i ett diktцитat av Víga-Glúmr som i DG 11 förekommer vid två tillfällen. R har här \Lattiz\ (Finnur Jónsson 1931, 88). Skrivningarna i DG 11 behandlas av Heimur Pálsson 2010.

plats. Den vanliga tolkningen av den kenning som detta ord ingår i är *røst* (t.ex. 'längdenhet' och 'väg') *jastar* ('jäst') för 'öl'. Det skall dock noteras att läsningen *ástar* är unik för Ö och HtU, och samtliga övriga handskrifter återger genitiv av *jøstr* (Finnur Jónsson 1931, 227). Det är naturligtvis möjligt att *røst ástar* (t.ex. 'kärlekens väg') skulle kunna fungera som en kenning i något sammanhang, även om den veterligen saknar parallell. Det bör vidare framhållas att skrivningen \Ravft\ i Ö också skulle kunna representera ordformen *raust* 'röst', med kenningen *raust ástar* 'kärlekens röst' som resultat. Även om inte heller den mig veterligt är belagd är det ändå en teoretiskt sett fullt möjlig kenning.

Tabell 27. Strof 26 (*Orðskviðubáttir*: \O rþz qvīþo hattr\).

Ö	Fvff	bzytr	fylkir	eifo
HtU	Fvff	bzytr	fylkir	eifo
R	Fvs	bzytr	fylkir	eifv
T	Fuð	bzytz	fylkiz	eifo
W	Fuff	bzytr	fylker	eífu

Ingen variation föreligger över huvud taget mellan Ö och HtU.

Tabell 28. Strof 27 (*Álagsbáttir*: \Alagf hattr\).

Ö	Jfkallda	bravt	eifv	eik	varþ	fvð	en	bleika
HtU	Jfkallda	fkar ek	olldv	eik	var	fvð	en	bleika
R	Ifkalda	fkal* ec	oldv	eik	var	fvð	en	bleika
T	j fcalda	fca2 eg	auldo	eik	va2	fud	in	bleika
W	I fkallda	bzaút	qlldu	eik	var	fúðín		bleika

* 1300-talsrättelse föreligger. Huvudtextens skrivning har då rättats, enl. Finnur Jónsson (1931, 228) och Faulkes (2007, 43), till ordformen *skar*.

I detta fall finns hela tre fall av lexikal variation. Den första är den mellan \bravt\ (d.v.s. verbformen *braut* av *brjóta*) resp. \fkar ek\, vilket faller inom lexikal variation typ 2. Ordformen *skar* återfinns i T, medan R har *skal*. Ordformen *braut* återfinns förutom i Ö också i W (Finnur Jónsson 1931, 228). Finnur Jónsson (loc. cit.) läser i Ö \bratt(?), men Grape & al. (1977b, 171) påpekar att ovanstående läsning är den rätta.

Det andra fallet av lexikal variation är växlingen $\backslash eifv \backslash$ (*eisu*, av *eisa*) resp. $\backslash olldv \backslash$ (*pldu*, av *alda*); också den är av typ 2. Läsningen *eisu* är unik för Ö, och samtliga andra handskrifter har *pldu*. Möjligen har *eisu* inkommit från föregående strof, där denna ordform också förekommer, också där i kombination med verbet *brjóta*. En sådan förväxling är lättast att tänka sig inom ramen för Ö, eftersom verscitatens här står intill varandra på samma rad (möjligtvis ej så i förlagan, men i så fall på två rader intill varandra).

Det tredje fallet är växlingen $\backslash varþ \backslash$ resp. $\backslash var \backslash$ (*varð* resp. *var*, d.v.s. *verða* resp. *vera*), vilket faller inom lexikal variation typ 1. Läsningen i Ö är unik, men växlingen kan knappast sägas förändra innebörden av textavsnittet.

Tabell 29. Strof 28 (*Tvískelft*: $\backslash Tvískelft \backslash$).

Ö	vanba[v]gǫf	veiti	fendir
HtU	V aŋbavǫf	veiti	fendir
R	Vanbavǫf*	veitti	fendir
T	Vanŋ baugǫf	veitti	fendiz
W	Vandbáugǫf	veiti	fender

* 1300-talsrättelse föreligger. Huvudtextens skrivning har rättats genom att $\backslash n \backslash$ har försetts med ett horisontellt förkortningsstreck, med $\backslash Vannbavǫf \backslash$ som resultat (se Finnur Jónsson 1931, 228).

Här föreligger variation mellan Ö och HtU i det att den förstnämnda texten i det första ordet har DG 11:s normalrepresentation för kort /n/, medan HtU har normalrepresentationen för långt /n/ (Thorell 1977a, XIV). Denna ordform normaliseras oftast *vandbaugr*, och det finns exempel på att konsonantkombinationen /nd/ i DG 11 assimileras till långt /n/, t.ex. *fundit* (av *finna*) skrivet $\backslash fvŋit \backslash$ (21v:16) resp. $\backslash fvŋit \backslash$ (37r:28). Därmed kan skrivningen i HtU mycket väl vara avsedd att återge den väntade ordformen. Skrivaren av DG 11 skiljer normalt på långt och kort /n/, men samtidigt finns ett antal fall där långt /n/ skrivs med enkelt $\backslash n \backslash$ (de flesta dock i obetonad position, t.ex. $\backslash hamarin \backslash$, *hamarrim*, 14v:2, Gylfaginning). Möjligen kunde det således vara försvarbart att utläsa *vannbaugr* i Ö, men med stor sannolikhet har skrivaren avsett kort /n/ i denna position, med ett ord *vanbaugr* som resultat. Ö och huvudtexten av R är ensamma om att ha

representation för kort /n/ i denna position (Finnur Jónsson 1931, 228). Representation för långt /n/ delar HtU med 1300-talsrättelsen i R (se ovan) och T; skrivning med \nd\ föreligger endast i W.

Värt att notera är att skrivningen \veiti\, som förvisso sammanfaller i Ö och HtU, för övrigt endast delas av W. Resterande handskrifter har långt /t/, vilket resulterar i en preteritumform.

Tabell 30. Strof 29 (*Detthent*: \D etthent\).

Ö	Tvær	mvn	ek	hilmi	hýrvm	heimf	viftir	o tviftar
HtU	Tver	man	ek	hilmi	hýrvm	heimf	viftir	o tviftar
R	Tvær	man	ec	hilmi	hyrvm	heimf	víft er*	otviftar
T	Tueiz	man	ec	hilmi	hyzom	heimf	uiftiz	otuiftaz
W	tvær	man	ek	hilmí	hýrum	heimf	vifter	otviftar

* 1300-talsrättelse föreligger. Huvudtextens skrivning har rättats genom att ett streck har dragits mellan \t\ och \e\ för att binda ihop dessa, med \vifter\ som resultat (se Finnur Jónsson 1931, 229 och Faulkes 2007, 43).

Morfologisk variation föreligger i växlingen \mvn\ resp. \man\. Ö är ensam om att ha formen \mvn\ (Finnur Jónsson 1931, 229). Båda varianterna används också för övrigt i DG 11, med rätt jämn fördelning (Thorell 1977b, 242).

Variation föreligger också i växlingen \hyrvm\ resp. \hyrvm\, vilket måste kategoriseras som lexikal variation av typ 1, och det finns teoretiska tolkningsalternativ för den senare skrivningen i ordformerna *hyrrum/hýrrum*. Finnur Jónsson (1931, 229) noterar inte avvikelser i HtU, men som tabellen ovan visar har övriga handskrifter en skrivning med representation för kort /r/. Kapitälerna \r\ är i DG 11 normalrepresentationen för långt /r/, men den används också initialt (Thorell 1977a, XI). Ett antal belägg finns på att icke-initialt kort /r/ skrivs med denna graftyp (se t.ex. Thorell 1977b, 217, skrivningarna av namnet *Haraldr*), men dessa är få. Det är alltså sannolikt att skrivaren i detta fall har avsett att återge ett långt /r/, och denna skrivning står isolerad bland de övriga handskrifterna.

Tabell 31. Strof 30 (*Draugshátr*: \D ravgf hátr\).

Ö	þoll	biþ	ek	hilmif	hylli.	hallda	græna	fkiallda
HtU	Þoll	biþ	ek	hilmif	hylli.	hallda	græña	fkiallda
R	Þoll	bið	ec	hilmif	hylli	halda	grænna	fkialda
T	Holl	bid	ek	hilmis	hylli	hallda	grønna	fciallda
W	þoll[...]	[bið]	ek	hilmif	hylli	hallda	grænna	fkialða

Morfologisk variation kan iaktas i växlingen \græna\ resp. \græña\. Som ovan framhölls skiljer skrivaren av DG 11 som regel mellan kort och långt /n/ (\n\ resp. \ŋ\ \ñ\ \ŋ\); se Thorell 1977a, XI och XIV), även om ett antal undantag finns. Det är alltså troligt att det är just formen *græna* (bl.a. ack. pl. mask. och ack. sing. fem.) som skrivaren har avsett skriva i Ö, inget annat. Läsningen *græna* förekommer endast i Ö, och med tanke på att *skjalda* är substantivet som detta adjektiv kongruerar med är naturligtvis en form i gen. pl. att vänta.

Tabell 32. Strof 31 (*Bragarhátr*: \B ragar hattr\).

Ö	Stalf	dýnblacka	ftockvi	ftiñ geþf	famír	miñaz
HtU	Stalf	dýnblacka	ftockvi	ftiñgeþf	famir	miñaz
R	Stalf	dynblacka	ftavcki*	ftingeðf	famír	minaz
T	Stals	dyn blacka	ftauckui	ftinngeðs	famir	minnaz
W	[S]talf	dýnblakka	[støkk]ví	ftinn geðf	famer	minnaz

* 1300-talsrättelse föreligger. Huvudtextens skrivning har rättats genom att ett supralinjärt \v\ har placerats över \k\, med \ftavckv'í\ som resultat (se Finnur Jónsson 1931, 229 och Faulkes 2007, 43).

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Tabell 33. Strof 32 (*Liðbendum*: \L iþhendvm\).

Ö	el	þreifz	fkarp	vm	fkvla.	fkýf	fnarvinda	lindar
HtU	el	þreifz	fkarp	vm	fkvla.	fkýf	fnarvinda	lindar
R	El	þreifz	fkarp	of	fkvla	fkys	fnarvinda	lindar
T	El	þreiffc	fcazpt	of	fcula	–	fnazuinda	lindaz
W	El	þreifz	fkarp	um	fkvla	fkýf	fnarvinda	lindar

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Läsningen *um* delar Ö och HtU med W; R och T har *of* (jfr strof 2).

Tabell 34. Strof 33 (*Veggiat*: \V eggia\).

Ö	liff	var	ran	at	ravnvm	reidd	fverþ	fkapat	miok	ferþvm
HtU	L iff	var	ran	at	ravnvm	reidd	fverð	fkapat	miok	ferþvm
R	Liff	varþ	rán	at	ravnvm	reð*	fverþ	fkapat	mioc	ferþvm
T	Lifs	vazd	zan	at	zauþom	zeid	fuezd	fcapad	miok	fezdom
W	Liff	varð	rään	at	raunum	reið	fverð	fkapat	miok	ferðum

* 1300-talsrättelse föreligger. Huvudtextens skrivning har rättats genom att man har försökt att omforma *\e* till *\i* samt genom att ett *\v* har placerats efter *\ð*, med *\riðv* som resultat (se Finnur Jónsson 1931, 230).

Endast betydelselös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

Ö och HtU har båda *var*, medan övriga handskrifter har *varð* (Finnur Jónsson 1931, 230). Dessutom enas Ö och HtU i den gemensamma läsningen *\reidd* gentemot övriga handskrifter. T och W har *\zeid* resp. *\reið*, medan huvudtexten i R har *\reð* och 1300-talsrättelsen i densamma *\riðv* (loc. cit.).

Tabell 35. Strof 34 (*Flagðalag*: \F lagþalag\).

Ö	Flavft	bio	folka	treýftir	fagr fkiolldvzvztvm	elldvm
HtU	F lavft	bio	folka	treýftir	fagr fkiolldvzvftvm	elldvm
R	Flavft	bío	folka	treýftir	fagr fkioldvþvftvm*	avldvm
T	Flaufft	bio	folca	tzeustiz	fagz fciolduþoftom	auldom
W	Flaufft	bio	folka	treýfter	fagr fkiollduðuztum	ølldum

* Nasalstreckat är mycket svagt.

Här föreligger ortografisk variation mellan Ö och HtU i det näst sista ordet genom att Ö låter grafen *\t* föregås av *\z*, medan HtU har långt *s* i samma position. De skrivningar som återfinns i övriga handskrifter representerar dock ordformen *fagrskjölduðustum* (t.ex. Faulkes 2007:18) och det innebär att Ö och HtU har en gemensam avvikelse. Det är värt att notera att en liknande utformning av superlativändelsen förekommer senare i strof 34 i HtU, nämligen *\biartvegivzvftv* (av *bjartveggjaðr*, 53v:22), vilket

svarar mot $\backslash\text{biartvegi}'\text{v}\text{þ}\backslash\text{vftv}\backslash$ i R (48v:9). Intressant nog har alltså en rättelse företagits i R just i den position som motsvarar den felaktiga läsningen i HtU. Jag avser återkomma till tolkningen av detta faktum i ett annat sammanhang.

Ö och HtU har ytterligare en gemensam läsning gentemot övriga handskrifter, nämligen i fråga om $\backslash\text{elldvm}\backslash$, vilket måste vara dat. pl. av *eldr*. Samtliga övriga handskrifter har skrivningar representerande ordformen *öldum*, dat. pl. av *öld* 'folk' (Finnur Jónsson 1931, 231).

Tabell 36. Strof 36 (*Þríbent*: $\backslash\text{Þ rihent}\backslash$).

Ö	hriftiz	hvatt	þa	er	reiftiz
HtU	Hriftiz	hvatt	þa	er	reiftiz
R	Hrifti	hvatt	þa	er	reiftiz
T	hzifti	huatt	þa	e2	zeiftiz
W	Hrifti	hvatt	þa	er	reiftiz

Endast betydelslös ortografisk variation mellan Ö och HtU.

5.2. Sammanställning av avvikelser samt överensstämmelser

I det följande diskuteras inledningsvis avvikelserna mellan Ö och HtU, och därefter överensstämmelserna mellan dem å den ena sidan gentemot övriga handskrifter å den andra.

Tabell 37. Ortografisk variation: växlingen $\backslash\text{zt}\backslash$ resp. $\backslash\text{ft}\backslash$.

Strof	Ö	HtU
34	$\backslash\text{fagr fkiolldvzvztvm}\backslash$	$\backslash\text{fagr fkiolldvzvftvm}\backslash$

På denna plats behandlas endast den grafiska variationen mellan $\backslash\text{zt}\backslash$ resp. $\backslash\text{ft}\backslash$ i Ö resp. HtU; den gemensamma avvikelserna i dessa två handskrifter, d.v.s. $\backslash\text{z}\backslash$ gentemot $\backslash\text{þ}\backslash$ eller $\backslash\text{ð}\backslash$ i de övriga, behandlas i samband med tabell 43 nedan. Representationen av /s/ intill /t/ förändras under medeltidens gång i isländsk skrift. Bruket att skriva superlativändelsen $\backslash\text{zt}\backslash$ (då den följdes av ändelse) blir vanlig på 1300-talet, och innan dess var den vanligaste skrivningen $\backslash\text{ft}\backslash$ alt. $\backslash\text{st}\backslash$ (Stefán Karlsson 1989, 38). Skrivningen i HtU, d.v.s. $\backslash\text{ft}\backslash$, är därmed ålderdomligare, men i DG 11 förekommer också

för övrigt rikligt med \ft\-skrivningar i superlativändelser (t.ex. Thorell 1977b, 201, adj. *fagr*; 204, adj. *form*). Som framgår av diskussionen vid tabell 43 är det möjligen så att just denna läsning i Ö är avskriven efter samma förlaga som HtU, eftersom det är fråga om ett för dessa texter gemensamt fel som ej föreligger i någon annan handskrift (se ovan). Oavsett orsaken till denna läsningens uppkomst har variationen mellan \f\ och \z\ troligtvis sitt ursprung hos skrivaren av DG 11.

Tabell 38. Ortografisk variation: avvikande bruk av suspensioner.

Strof	Ö	HtU
4	\ftʹ\	\ftozvm\
11	\avdm̄\	\allmílldz\
18	\.h.\	\hlavck\
22	\.h.\	\hafar\

I samband med redovisningen av dessa skrivningar vid respektive versrad konstaterades att förkortningsbruket avviker från det i DG 11 allmänna och veterligen även från det i övriga isländska handskrifter (till skillnad från suspensionen \hʹ.\ för *heitir* i strof 1). Möjligen kan dock bruket av suspension i dessa fall vara motiverat av Ö:s funktion. Denna text är endast avsedd att utgöra minnespunkter för Háttatal, inte en fullständig nedteckning. Det är inte nödvändigt att dessa ordformer framstår tydligt eftersom dikten ändå ges i ett mycket fragmentariskt skick. Möjligen kan suspensionerna vara motiverade av platsbrist. Skrivaren tycks ha strävat efter att inleda varje ny rad på sidan med en ny versrad och inte fortsätta stroferna på nästa rad. Således kan han ha tillgripit suspensioner i dessa fall för att klara denna strävan utrymmesmässigt. En faktor som också kan spela in är att skrivaren är medveten om att en fullständig text följer direkt efteråt, och denna vetskap ger skrivaren möjligen större frihet att förkorta kraftigare (framhållet av Heimir Pálsson i Mårtensson & Heimir Pálsson 2008, 148).

Tabell 39. Fonologisk variation.

Strof	Ö	Ht	Lemma
20	\hʹelir\	\H eler\	<i>héla</i>

Denna variation lägger inget till förhållandet mellan de två undersökta texterna. Däremot pekar den på att skrivaren i Ö har identifierat vilket lemma det är fråga om och därefter gjort en fonologisk analys.

Tabell 40. Morfologisk variation.

Strof	Ö	HtU	Lemma	Kommentar
9	\Vox\	\V ex\	<i>vaxa</i>	Ö är ensam om <i>vóx</i> resp. <i>óx</i> (Finnur Jónsson 1931, 220).
13	\fa\	\fær\	<i>fá</i>	HtU är ensam om <i>fær</i> (ibid., 221).
23	\Firit\	\Firiz\	<i>firra</i>	Ö är ensam om \Firit\ (ibid., 226).
25	\gefr\	\gaf\	<i>gefa</i>	HtU är ensam om <i>gaf</i> (ibid., 227).
30	\græna\	\græña\	<i>grænn</i>	Ö är ensam om <i>græna</i> (ibid., 229).

I tre av dessa fall har alltså Ö en morfologisk variant som den är ensam om, men det skall noteras att variationen inte är särskilt stor. I vissa fall är det fråga om en variant som komplicerar det syntaktiska sammanhanget, t.ex. \Firit\ och \græna\, men då endast första versraden står med blir detta sammanhang ändå något oklart. Det är alltså lättare att tänka sig att sådan variation uppstår inom ramen för Ö än i själva dikten.

Det är naturligtvis möjligt att en gemensam förlaga skulle kunna generera variation av ovanstående slag. Man måste dock i så fall räkna med att skrivaren av DG 11 i dessa fall har gjort ändringar av förlagan alternativt skrivit fel, i antingen Ö eller HtU. I de fall då växling föreligger mellan verbform i sing. resp. pl. (*fær* resp. *fá*) samt pres. resp. pret. (*gefr* resp. *gaf*) måste man tänka sig att växlingen har sin grund i medvetna förändringar av skrivaren; denna variation är knappast resultatet av rena avskriftsfel. För att ta reda på huruvida skrivaren av DG 11 tillät sig ändringar av detta slag krävs dock att man studerar handskriften ingående i sin helhet och kartlägger dess ortografi. Endast Ö och motsvarande text i HtU ger inte tillräcklig information för att ta ställning i denna fråga.

Tabell 41. Lexikal variation 1.

Strof	Ö	HtU	Kommentar
3	\baġa\ (<i>baggi</i>)	\baga\ (<i>bági</i>)	Ö är ensam om <i>baggi</i> (ibid., 216).
9	\roþnan\ (<i>roðnan</i>)	\roðna\ (<i>roðna</i>)	Ö är ensam om <i>roðnan</i> (ibid., 220).
11	\avdmí\ (<i>auðmíldr</i>)	\allmíldz\ (<i>allmíldr</i>)	HtU är ensam om <i>allmíldr</i> (ibid., 221).
13	\mæþar\ (?)	\mærþar\ (<i>mærð</i>)	Ö är ensam om \mæþar\ (ibid. 221).
16	\vífí\ (<i>vísir</i>)	\vifa\ (<i>vísi</i>)	Ö är ensam om <i>vísir</i> (ibid., 222).
25	\Ravft\ (<i>røst</i>)	\Ræft\ (t.ex. <i>ræsa</i> alt. <i>ræsta</i>)	HtU är ensam om <i>ræst</i> (ibid., 227).
27	\varþ\ (<i>verða</i>)	\var\ (<i>vera</i>)	Ö är ensam om <i>verða</i> (ibid., 228).
28	\vanba[v]gí\ (<i>vanbaugr</i>)	\V aŋbavgi\ (<i>vandbaugr</i>)	Ö delar <i>van-</i> med huvudtexten i R, medan <i>vann-</i> delas av 1300-talsrättelsen i R samt T. (W har <i>vand-</i> ; ibid., 228.)
29	\hýrvm\ (<i>hýrr</i> , adj.)	\hýrvm\ (t.ex. <i>hýrr</i>)	HtU är ensam om <i>hýrrum/hýrrum</i> (ibid., 229).

Denna variation har ofta sin grund i att en mindre ortografisk skillnad genererar ett nytt lemma, så t.ex. \baġa\ resp. \baga\ samt \vanbavgi\ resp. \Vaŋbavgi\. I vissa fall är det fråga om grafiskt och semantiskt närbesläktade ord, t.ex. \varþ\
resp. \var\
, och i vissa fall kan den nya ordformen ha sitt ursprung i att en graf har uteglömts, t.ex. \mæþar\
resp. \mærþar\
. Också dessa typer av variation kan man mycket väl tänka sig uppstå vid avskrift, i synnerhet som sagt när texten är fragmentarisk och det större sammanhanget är oklart.

Liksom i fråga om föregående kategori, är det möjligt att en gemensam förlaga skulle kunna skapa variation av ovanstående slag, även om man behöver mer information om skrivarens arbetssätt för att kunna ta ställning till huruvida det är sannolikt eller inte. Det skall dock framhållas att det är fråga om ganska många fall av variation på en rätt liten textmängd, i synnerhet om man räknar med fallen av morfologisk variation.

Tabell 42. Lexikal variation 2.

Strof	Ö	HtU	Kommentar
18	\en\ (<i>en</i>)	\at\ (<i>at</i>)	Ö är ensam om <i>en</i> (ibid., 224).
19	\vm\ (<i>um</i>)	\ok\ (<i>ok</i>)	Övriga handskrifter har <i>of</i> (ibid., 225).
27	\bravt\ (<i>brjóta</i>)	\fkar ek\ (<i>skera</i>)	Läsningen <i>skar ek</i> delas av rättelsen i R (huvudtexten har <i>skal ek</i>) samt T; W har <i>braut</i> (ibid., 228).
27	\eifv\ (<i>eisa</i>)	\olldv\ (<i>alda</i>)	Ö är ensam om <i>eisa</i> (ibid., 228).

Denna kategori innebär högsta graden av variation mellan Ö och HtU. Antalet exempel inom denna kategori är dock rätt få, och i två fall är det fråga om obetonade småord. Av dessa sammanfaller HtU i ett fall med övriga handskrifter (*en* resp. *at*), och i ett annat gör Ö det (*um* resp. *of*), och just det faktum att det är småord kan kanske förklara att variation har uppstått.

Det tredje exemplet i tabellen pekar dock mot att Ö har ett annat ursprung än HtU. De två varianterna \bravt\ resp. \fkar ek\ är grafiskt olika och förväxling mellan dem uppstår knappast vid avskrift. Likaså har båda varianterna stöd i andra handskrifter; det är alltså inte fråga om isolerade förekomster. Det ter sig synnerligen osannolikt att ordformen *braut* har uppstått i Ö resp. W helt oberoende av varandra, och i fråga om denna läsning måste Ö och W bygga på en gemensam tradition, skild från den som HtU representerar. Både *brjóta* och *skera* förekommer dessutom vid fler tillfällen i Håttatal med ett objekt betydande 'hav' eller 'våg'; paralleller finns därmed för båda varianterna.¹³

Lemmat *eisa* i Ö vid variationen mellan *eisa* och *alda* har som redan nämnts inte stöd i någon annan handskrift. *Eisa* har möjligen sitt ursprung i föregående versrad, som också slutar med detta lemma, dessutom i oblik form. Denna förväxling är lätt att föreställa sig inom ramen för Ö, eftersom *eisa* där står på samma rad (möjligen på skilda rader i förlagan, men då raderna intill varandra). Detta tyder ytterligare på att Ö inte har tillkommit i samband med DG 11, utan i ett annat sammanhang. Därefter har detta fel uppstått vid en avskrift av Ö, möjligen vid nedteckningen i DG 11.

13 Ett exempel med *brjóta*, strof 74, rad 5–6 (Finnur Jónsson 1931, 245), och två exempel med *skera*, strof 34, rad 3 resp. strof 78, rad 1 (ibid., 231 resp. 247).

I nedanstående fall uppvisar Ö och HtU en gemensam avvikelse gentemot övriga handskrifter. I fråga om variationen gentemot *reidd* föreligger variation mellan R, T och W, och då redovisas även dessa skrivningar.

Tabell 43. Fall där Ö och HtU tillsammans avviker.

Strof	DG 11	Övriga hss
2	<i>um</i> \vm\ i både Ö och HtU	<i>of</i>
15	<i>grimmu</i> \grimo\ resp. \grimo\	<i>grímu</i>
20	<i>fyrir</i> \fyrir\ resp. \fyrir\	<i>at</i>
25	<i>ástar</i> \aftar\ resp. \aftar\	<i>jastar</i> , gen. av <i>jöstr</i> .
33	<i>var</i> \var\ i både Ö och HtU	<i>varð</i>
33	<i>reidd</i> \reidd\ i både Ö och HtU	\reð\ (R, huvudtext), \riðv\ (R, rättelsen), \zeid\ resp. \reið\ (T resp. W)
34	<i>fagrskjöldustustum</i> (?) \fagr fkiolldvzvztvm\ resp. \fagr fkiolldvzvftvm\	<i>fagrskjölduðustum</i>
34	<i>eldum</i> \elldvm\ i både Ö och HtU	<i>öldum</i>
36	<i>bristisk</i> \hriftiz\ resp. \Hriftiz\	<i>bristi</i>

I inte så få fall enas Ö och HtU i en gemensam läsning som avviker från övriga handskrifter. Tydligast är skrivningarna \fagr fkiolldvzvztvm\ resp. \fagr fkiolldvzvftvm\, vilka representerar ett gemensamt fel i Ö och HtU. Ett naturligt antagande vore naturligtvis att Ö hade skapats utifrån förlagan till HtU, enligt Finnur Jónssons påstående (se ovan). Ovanstående genomgång visar dock att så knappast kan vara fallet. Det stora antalet isolerade skrivningar i Ö tyder på att denna text har skrivits av en eller flera gånger utan stöd av en komplett Háttatal-text. Vissa av dessa avvikelser hade knappast uppstått om det större syntaktiska sammanhanget framgick. Dessa småavvikelser hindrar dock inte att Ö skulle bygga på samma

tradition som HtU. Däremot utesluter förekomsten av verbformen *braut* i Ö ett sådant antagande, eftersom denna läsning också föreligger i W.

Hur skall då överensstämmelserna mellan Ö och HtU förklaras? I själva verket är det rätt naturligt att sådana har uppstått eftersom skrivaren faktiskt hade tillgång till såväl förlagan till Ö som en fullständig (fram till strof 56) version av Håttatal. Att skrivaren i enstaka fall har gått till den kompletta versionen och tagit läsningar därifrån är ingen orimlig tanke, t.ex. om förlagan av någon anledning har varit skadad. I synnerhet verkar denne ha gått till förlagan till HtU för de senare strofcitaten i Ö, t.ex. för stroforna 33 och 34. Det är naturligtvis svårt att leda detta scenario i bevis, och överensstämmelserna kan ha andra förklaringar. Trots allt är t.ex. ordformen *fagrskjöldudustum* inte särskilt frekvent, och de avvikande skrivningarna av den kan bero på att skrivaren har misslyckats med att återge en ovanlig ordform.

6 Slutord

Dessa slutsatser kan alltså dras utifrån ovanstående genomgång:

1. Ö bygger sannolikt på ett fragment av en från början (möjligen) komplett översikt över Håttatal. Troligtvis bestod fragmentet av en sida, med hänsyn till hur mycket text som finns på fol. 48r. Hade skrivaren haft tillgång till mera text hade troligen hela sidan fyllts ut.
2. Ö:s uppbyggnad tyder på att texten från början har haft en didaktisk funktion. I de allra flesta fall har versmåttet skrivits med majuskel eller kapital, och om två verscitat står på samma rad har skrivaren bemödat sig om att lämna avstånd mellan dem. På detta sätt är det lätt att orientera sig på sidan. Dessutom har skrivaren tillåtit sig att göra förkortningar som för övrigt inte förekommer i DG 11, sannolikt för att klara av att uppnå den ovan nämnda sidlayouten.
3. Ö:s funktion i DG 11 var troligtvis att komplettera HtU med namnen på versmåttens fram till strof 36. Av de 33 namn på versmått som finns i Ö förekommer endast 15 i HtU, och av dessa står bara 12 i anslutning till den strof där versmåttet förekommer.
4. Ö har sitt ursprung i en annan version av Håttatal än förlagan till HtU, med hänvisning till läsningar som är gemensamma för Ö och

andra handskrifter. Viktigast är förekomsten av ordformen *braut* (av *brjóta*) i strof 27, och denna läsning delar Ö med W. HtU har här *skar ek*, vilket delas av T samt en 1300-talsrättelse i R.

5. I vissa fall har skrivaren möjligen gått till den fullständiga versionen av Håttatal, förlagan till HtU, och sökt läsningar, med hänsyn till ett antal överensstämmelser mellan Ö och HtU gentemot övriga handskrifter. Till exempel har både Ö och HtU skrivningar representerande ordformen *eldum* (av *eldr*) i strof 34 där samtliga övriga handskrifter har skrivningar som representerar ordformen *öldum* (av *öld*).

Ö har troligtvis skrivits av en eller fler gånger med hänsyn till de många isolerade skrivningarna i denna text. I synnerhet skrivningene *eisu* för väntat *öldu* i strof 27 tyder på detta, eftersom *eisu* sannolikt har sitt ursprung i föregående strof. I Ö står dessa två versrader mycket tätt (på samma rad), och då är det lätt att tänka sig att förväxling har inträffat.

LITTERATURFÖRTECKNING

FÖRTECKNING ÖVER ANVÄNDA HANDSKRIFTER

AM 242 fol. (Codex Wormianus)
 DG 11 4to (Codex Upsaliensis)
 Gks 2367 4to (Codex Regius)
 Holm. perg. 8vo nr 4
 Utr. 1374 (Codex Trajectinus)

ÖVRIG LITTERATUR

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1995. *Íslensk orðsifjabók*. 3. prentun með leiðréttingum. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Björn K. Þórólfsson. 1925. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr forn málinu*. Reykjavík: Fjelagsprentsmiðjan. (Nytryck 1987 i serien *Rit um íslenska málfræði* 2. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.)
- Derolez, Albert. 2003. *The Palaeography of Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Eeden, Willem (utg.). 1913. *De codex trajectinus van de Snorra Edda*. Leiden: Eduard Ijdo.

- Faulkes, Anthony (utg.). 1985. *Codex Trajectinus. The Utrecht manuscript of the Prose Edda*. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- Faulkes, Anthony (utg.). 1998. *Snorri Sturluson. Edda. Skáldskaparmál 1*. London: Viking Society for Northern research, University College London.
- Faulkes, Anthony (utg.). 2007. *Snorri Sturluson. Edda. Háttatal*. Second Edition. London: Viking Society for Northern research, University College London.
- Finnur Jónsson (utg.). 1931. *Edda Snorra Sturlusonar udgivet efter håndskrifterne*. København: Gyldendalske boghandel – Nordisk forlag.
- Fritzner 2 = Fritzner, Johan. 1886–96. *Ordbog over det gamle norske Sprog 2. Omarbejdet, forøget og forbedret* Utg. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Grape, Anders & Gottfrid Kallstenius. 1977a. "Transkriberad text." *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2. Transkriberad text och paleografisk kommentar*. Anders Grape & al. (utg.). Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 1–109.
- Grape, Anders & Gottfrid Kallstenius. 1977b. "Paleografisk kommentar." *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2. Transkriberad text och paleografisk kommentar*. Anders Grape & al. (utg.). Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 111–77.
- Guðrún Nordal. 2001. *Tools of Literacy. The Role of Scaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gödel, Vilhelm (utg.). 1897–1900. *Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och formorska handskrifter*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Hagland, Jan Ragnar. 1976. "Avskrift 'orð ifra orðe'. Gransking av ein kontrollert avskrivingsprosess frå mellomalderen." *Maal og Minne* (1976): 1–23.
- Haraldur Bernharðsson. 2002. "Skrifandi bændur og islensk málsaga. Vangaveltur um málpróun og málheimildir." *Gripla* 13: 175–97.
- Haugen, Odd Einar. 2004. "Tekstkríttk og tekstfilologi." *Handbok i norrøn filologi*. Red. Odd Einar Haugen. Bergen: Fagbogforlaget, 81–118.
- Heimir Pálsson. 2010. "Vísur og dísir Víga-Glúms." *Gripla* 21: 169–195.
- Hreinn Benediktsson. 1965. *Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Reykjavík: The Manuscript Institute of Iceland. (Íslenzk handrit. Icelandic Manuscripts. Series in Folio 2.)
- Iversen, Ragnvald. 1961. *Norrøn grammatik. Sjette reviderte utgave*. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Johansson, Karl G. 1997. *Studier i Codex Wormianus. Skriftradiation och avskriftsverksambhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*. Göteborg. (Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 20.)
- Johansson, Karl G. (utg.). 2006. Digital utgåva av Codex Wormianus i Menotas textarkiv, <http://gandalf.uib.no:8008/corpus/menota.xml>.
- Jón Sigurðsson & al. (utg.). 1852. *Edda Snorra Sturlusonar. Edda Snorrónis Sturlæi*. Del 2. Hafniae (Köpenhamn): Det Arnamagnæanske Legat.

- Lindblad, Gustaf. 1954. *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 10.)
- Maas, Paul. 1958. *Textual Criticism*. Eng. övers. av Barbara Flower. Oxford: Clarendon Press.
- Mårtensson, Lasse. 2007. AM 557 4to. *Studier i en isländsk samlingshandskrift från 1400-talet*. (Opublicerad doktorsavhandling vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.)
- Mårtensson, Lasse, & Heimir Pálsson. 2008. "Anmärkningsvärda suspensioner i DG 11 4to (Codex Upsaliensis av Snorra Edda) – spåren av en skriven förlaga?" *Scripta Islandica* 59: 135–55.
- Möbius, Th. (utg.). 1879–1900. *Hattatal Snorra Sturlusonar*. 1 & 2. Halle: Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses.
- Noreen, Adolf. 1923. *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. 4. vollständig umgearbeitete aufl. Halle (Saale): Verlag von Max Niemeyer. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- Rajić, Ljubiša, 1976: "Grunnlagsproblemer i historisk språkforskning II." *Norskrift* 9: 1–50.
- Raschellà, Fabrizio D. 1982. *The So-called Second Grammatical Treatise. An Orthographic Pattern of Late Thirteenth-century Icelandic*. Firenze: Felice le Monnier.
- Seip, Didrik Arup. 1954. *Paleografi B. Norge og Island*. Red. Johs. Brøndum-Nielsen. Stockholm: Albert Bonniers förlag. (Nordisk kultur 28:B.)
- Stefán Karlsson. 1989. "Tungan." *Íslensk þjóðmenning* 6. *Munnenntir og bókmenn-ing*. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 3–54.
- Thorell, Olof. 1977a. "Inledning." I: *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2. Transkriberad text och paleografisk kommentar*. Anders Grape & al. (utg.). Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, IX–XXI.
- Thorell, Olof. 1977b. "Ordförrådet." I: *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2. Transkriberad text och paleografisk kommentar*. Anders Grape & al. (utg.). Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 181–288.
- Wessén, Elias. 1971. *Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära*. Femte upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

SUMMARY

The Register of *Háttatal* in Codex Upsaliensis of *Snorra Edda*, DG 11 4to:
Its function and origins

Keywords: *Háttatal*, *Snorra Edda*, Codex Upsaliensis, Textual Criticism.

The subject of this paper is the register over *Háttatal*, called Ö, which is to be found in the manuscript DG 11 4to, the so-called Uppsala-Edda. Ö consists of the first verse line of the first 36 strophes (strophe 35 is missing) of *Háttatal*, accompanied by the name of the specific verse form. The aim of the article is twofold. The first purpose is to investigate why this register has been included in a manuscript of *Snorra Edda*, when it is directly followed by a complete *Háttatal*-text (56 strophes), here called HtU. The second purpose is to investigate the textual background of Ö, that is to say, if it was copied from the same exemplar as HtU (as Finnur Jónsson 1931 claimed).

It seems that the purpose of this register in DG 11 4to is to be a complement to HtU regarding the names of the verse forms: of the 33 names in the register, only 12 stand together with their respective strophe in HtU. One explanation for the fact that the register ends with strophe 36 is that the exemplar was fragmentary, and that it consisted of one page only. The textual origin of Ö is not the same as that of HtU. The most important difference between the two texts is Ö's reading *braut* (of *brjóta*) in strophe 27 where HtU has *skar ek*. Ö shares its reading with Codex Wormianus, whereas the reading in HtU is also found in Codex Trajectinus and a 14th-century correction in Codex Regius. It seems, however, that the scribe in some cases has turned to the same exemplar as that of HtU, as these two texts share a number of readings where all other manuscripts diverge. One example is *eldum* (of *eldr*) in strophe 34, where all other manuscripts have *öldum* (of *öld*). It appears that the register represented in Ö has been copied once or twice independently of a complete version of *Háttatal* before it was copied into DG 11, as there are quite a few readings that are only in this text. One example is the reading *eisu* in Ö where HtU has *öldu*, which is shared by all other manuscripts. This is in strophe 27, and the previous verse line in strophe 26 in Ö ends in *eisu*. It is thus easy to see how this error has occurred when a scribe is copying an Ö-text, as he/she only copied the last word of the wrong verse line. It is less likely that this confusion would take place in a complete text of *Háttatal*, as there is much more text between the two lines there.

EFNISÁGRIP

Höfundur fjallar um yfirlitið (Ö = Översikt) yfir Háttatal á fol. 48r í handritinu DG 11 4to, Uppsala-Eddu og ræðir erindi þess í handritinu og uppruna. Það er niðurstaða höfundar að yfirlitið hafi einkum verið skrifað í handritið vegna þess að það geymir 33 háttasteiti þar sem kvæðistextinn í handritinu (í greininni nefndur HtU) hefur aðeins 12 heiti á samsvarandi stöðum. Yfirlitið birtir eitt til tvö vísuorð úr hverri vísu og næstum alltaf heiti háttarins. Því lýkur með vísu 36 í Háttatali, en vísu 35 vantar, þannig að einungis eru skrifuð upphöf 35 vísna. Um uppruna hafa menn einatt fallist á skoðanir Finns Jónssonar (1931) og talið yfirlitið byggja á kvæðistextanum (HtU). Greinarhöfundur kemst að annarri niðurstöðu og sýnir að leshættir í Ö svara betur til annarra gerða en Uppsala-Eddu. Mikilvægasta dæmið að hans mati er að Ö hefur í vísu 27 þt. so. *brjóta, braut* þar sem HtU hefur *skar ek*. Sagnmynd Ö er einnig að finna í Wormsbók. Þó virðist skrifari alloft hafa lagfært textann eftir HtU. Höfundur telur ljóst að forrit Ö hafi ekki verið lengra og aðeins á einni síðu. Það hafi verið afritað með skrifaravillum og lestrar einu sinni eða tvisvar áður en afritið í DG 11 var gert.

Lasse Mårtensson
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet
Box 527
751 20 Uppsala – Sverige
lasse.martensson@nordiska.uu.se

MICHAEL CHESNUTT

ON THE STRUCTURE,
FORMAT, AND PRESERVATION
OF MÖÐRUVALLABÓK

§ 1.

THE PURPOSE of this essay is to offer a new account of the genesis, history, and present physical state of the medieval Icelandic manuscript Möðruvallabók, AM 132 fol. It supplements the information given by Bjarni Einarsson in his introduction to the new Arnarnagæan edition of *Egils saga Skallagrímssonar*, which is the most recent publication in which a text from this manuscript has been critically studied.¹

Möðruvallabók (hereafter abbreviated M) came into Árni Magnússon's possession after the death in 1690 of his young patron, the historian Thomas Bartholin II. It had been transported to Denmark some years previously by Björn Magnússon *sýslumaður* from Munkaþverá in the north of Iceland.² M is a large parchment book of which 188 original leaves now remain. These leaves measure up to 34 x 24 cm, with the text written throughout in double columns. Various considerations support a dating around the middle of the fourteenth century.³ Long ago Jón Helgason proposed that a *terminus ante quem* might be the death of Herra Grímur Þorsteinsson *lögmáður*, whose obit is recorded in the Icelandic annals *s.a.* 1351/52, and to whom Jón Helgason thought there might be an allusion in a note on the page immediately following the conclusion of *Njáls saga* in M. In 1939 this note read: 'lattu rita her vid Gauks sogu Trandils sonar.

1 Bjarni Einarsson (ed.), *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I: *A-redaktionen* (Copenhagen: Reitzel, 2001), XXV–XXXI.

2 For the ownership of M in the seventeenth century and suggestions as to its medieval provenance see Sigurjón Páll Ísaksson, "Magnús Björnsson og Möðruvallabók," *Saga* 32 (1994): 103–51 (not utilised by Bjarni Einarsson).

3 See esp. Stefán Karlsson (ed.), *Sagas of Icelandic Bishops: Fragments of Eight Manuscripts* (Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 1967), introduction 26–29.

mer er sagt at [herra] Grímr eigi hana' ['have *Gauks saga Trandilssonar* written here; I am told that (Lord?) Grímr owns a copy of it']. The identification with Grímr *lögmaður* is, however, at best an inspired guess by Jón Helgason and the note itself is unfortunately no longer legible.⁴

§ 2.

M is one of a handful of Old Icelandic manuscripts that enjoy iconic status. The facsimile published by Ejnar Munksgaard in the early 1930s is huge and heavy,⁵ and is a book intended not so much for study as to be revered by enthusiasts for the culture of medieval Iceland. Its monumental format symbolises the fact that M even in its present defective state is our largest medieval collection of *Íslendingasögur* and *skáldasögur*, 11 sagas in all. Yet there are reasons to believe that the extant manuscript does not fully represent the intentions of those who produced it. The book is presently enclosed in two thick wooden boards to which the parchment quires have been made fast by five spinal cords; this procedure was applied by the Danish bookbinder Anker Kyster in 1928 and replicated by Birgitte Dall and Mette Jakobsen at the Arnamagnæan conservation workshop in Copenhagen in 1974. Around 1890 the quires were distributed in three bound volumes, but prior to that date they had lain loose between the boards, which according to Jón Sigurðsson and Kristian Kålund were formerly attached to each other by a strip of leather.⁶ In Kålund's catalogue

4 Jón Helgason, "Gauks saga Trandilssonar," *Ritgerðakorn og raðustúfar* (Copenhagen: Félag íslenskra stúdenta, 1959), 102–04 [rpt. from *Heidersskrifti til Gustav Indrebø på femtiårsdagen* (Bergen: Lunde, 1939)], where the affinity of the lost **Gauks saga* with *Njála* is pointed out. Nearly 30 years later Stefán Karlsson (*Sagas of Icelandic Bishops*, 27) was unable to verify the doubtful word 'herra', and another 15 years later Andrea de Leeuw van Weenen could see even less at this place; in *A Grammar of Möðruvallabók* (Leiden: Research School CNWS, 2000), 27–28, she seems inclined to reject Jón Helgason's reading altogether.

5 Einar Ól. Sveinsson (ed.), *Möðruvallabók (Codex Möðruvallensis)* (Copenhagen: Munksgaard, 1933).

6 In his incomplete and unpublished catalogue of the Arnamagnæan Collection Jón Sigurðsson wrote that "Codex er nu *indlagt* i tykke Spjæld med Skindryg" (AM 394 fol., f. 135r, cf. § 5 with n. 41 below, my emphasis); this calls in question the much later testimony of Jón Þorkelsson in *Njála udg. efter gamle håndskrifter*, vol. II (Copenhagen: Det Kgl. Nordiske Oldskrift-Selskab, 1889), 659, where it is stated that "Bogen er i gammel tid bleven indbunden, men nu ere de gamle membranblade løsnede fra hverandre [...]." The latter assertion is not supported by concrete evidence.

entry for M it seems to be taken for granted that this was the medieval binding.⁷ That assumption has been challenged by Sigurgeir Steingrímsson, who points out that the boards “are actually too small for the book and do not protect the edges of the manuscript leaves at all,” and that they and the parchment leaves now inside them need not have been brought together until about the time that Björn Magnússon took the manuscript to Denmark.⁸

An examination of the extant material leaves no doubt that the quires of M remained unbound for a very long time.⁹ As noted in Kålund’s catalogue and again by Jón Helgason in an excellent short presentation of the manuscript, defacement of the original writing can be regularly observed at the boundaries between quires¹⁰ (the term ‘faded’ is used below as shorthand for any kind of deterioration in the quality of the original writing; such deterioration may be the result of more than one physical process, e.g. friction, or—perhaps most often—the penetration of moisture between the leaves):

Quire no.	Foliation	Remarks
*1	(—)	Beginning of <i>Njáls saga</i> lost and replaced by younger material (ff. [3]–[12]).
2	13–20	First page badly faded; last page erased and replaced by younger material (f. [20 bis]).
3	21–28	First and last pages badly faded.

- 7 *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, udg. af kommissionen for det Arnemagnæanske legat [ved Kr. Kålund], vol. I (Copenhagen: Gyldendal, 1889), 94: “Det opr(indelige) bind er to svære træplader med læderryg.”
- 8 Sigurgeir Steingrímsson, “The care of the manuscripts in the Árni Magnússon Institute in Iceland,” *Care and conservation of manuscripts* [1], eds. Gillian Fellows-Jensen and Peter Springborg (Copenhagen: Royal Library, 1995), 63.
- 9 The following remarks are based on the facsimile mentioned in n. 5 and on observations made by previous students. When this article was drafted, M was on display at the Culture House (Þjóðmenningarhúsið) in Reykjavík and therefore not accessible for direct inspection. A diplomatic edition and linguistic commentary were published by the Dutch scholar Andrea (van Arkel-) de Leeuw van Weenen, *Möðruvallabók AM 132 fol.* (Leiden: Brill, 1987) and *A Grammar of Möðruvallabók* (Leiden: Research School CNWS, 2000); the second chapter of the *Grammar* contains a very thorough description of the manuscript. Here I have adopted van Weenen’s quire numbering for convenience of reference.
- 10 *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, vol. I; Jón Helgason, *Handritaspijall* (Reykjavík: Mál og menning, 1958), 59.

- 4 29 + 31–37 First leaf badly faded on the recto and outer column cut away; younger replacement inserted as f. 30; last leaf somewhat worn at edges.
- 5 38–45 First and eighth pages partly faded.
- 6 46–53
- 7 54–61 *Njáls saga* ends after only eight lines of outer column on penultimate page, rest of that column blank; all of last page originally blank, but a drawing added later illustrating Egill Skallagrímsson's duel with Ljótr the berserk; Jón Helgason reported in 1939 that he could read not only the caption to this drawing, but also—at the bottom of the page—the above-quoted instruction that (the lost) **Gauks saga Trandilssonar* should be inserted here.¹¹
- 8 62–69 All of first page originally blank, but here too a drawing added later; *Egils saga* begins at top left-hand corner of second page with an initial seven lines high; inner column of second page faded toward margin; last page now largely obliterated.¹²
- 9 70–77 Front page, esp. top of outer column, badly faded.¹³
- 10 78–83 Outermost bifolium (ff. *77, *83 *bis*) lost; van Weenen remarks on a special bookmark at the outer edge of f. 78,¹⁴ the purpose of which must have been to indicate the first lacuna.
- 11 84–91 First two leaves worn at outer margin; last page, esp. inner column, faded.
- 12 92–99 First and (to a lesser extent) second page faded; penultimate page very seriously faded, *Egils saga* ends here at bottom right-hand corner; *Arinbjarnarkviða* added by a later hand, but now obliterated, on originally blank back page of quire.¹⁵
- 13 100–07 First and penultimate pages somewhat faded; *Finn-*

11 See above, § 1 with n. 4.

12 Bjarni Einarsson, *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I, XXX–XXXI.

13 *Ibid.*, XXXVIII–XXXIX.

14 Andrea de Leeuw van Weenen, *A Grammar of Möðruvallabók*, 18–19.

15 Bjarni Einarsson, *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I, XXXIX.

- boga saga* begins at top left-hand corner of first page with an initial seven lines high.
- 14 108–15 First page slightly faded; *Bandamanna saga* begins at top right-hand corner of thirteenth page with an initial six lines high.
- 15 116–23 *Kormáks saga* begins in middle of inner column on tenth page with an initial five lines high; last page slightly faded.
- 16 124–31 *Viga-Glúms saga* begins toward top of outer column on eleventh page with an initial 13 lines high.
- 17 132–39 First and last pages slightly faded.
- 18 140–47 *Droplaugarsona saga* begins near bottom of outer column on fourth page with an initial four lines high; last page somewhat faded at top; *Qlkofra þáttur* begins near top of outer column on this page with an initial five lines high.
- 19 148–55 First page somewhat faded at top; *Hallfreðar saga* begins near bottom of outer column on fourth page with an initial five lines high.
- 20 156–63 First page quite badly faded; *Laxdæla saga* begins here near top of outer column with an initial four lines high; second page somewhat faded; third leaf faded on both recto and verso, sheared at top; seventh page faded at top.
- 21 164–71 Front page faded at top; last page somewhat faded.
- 22 172–79 First and last pages somewhat faded.
- 23 180–87
- 24 188–95
- 25 196–201 First page slightly faded; *Fóstbræðra saga* begins near top of outer column on fifth page with an initial six lines high; middle bifolium (ff. *198–99 *bis*) lost; last page very badly faded (*Fóstbræðra saga* breaks off here incomplete).

More than one deduction can be made from this survey. In the first place, wear and tear is particularly noticeable at some quire boundaries where a new text begins: see quires 13 (*Finnboga saga*), 18–19 (*Ölkofra þáttr*), 20 (*Laxdæla saga*). This must mean that leaves normally protected by lying underneath one another in a pile of loose quires were exposed to dirt and damp when a text was lifted out of the pile to be read. In the second place, *Njáls saga* and *Egils saga* were not destined from the beginning to belong with each other, or with the remaining quires. As already observed by Jón Helgason, the vacant space at the end of quire 7 (nearly three whole columns), followed by the notice about **Gauks saga* at the bottom of the last page, implies that the scribe—or, more accurately in the context, the scribe and those directing his work—envisaged a separate codex containing *Njáls saga* and its proposed sequel. A fresh start was then to be made with *Egils saga*:

Hann [skrifari Möðruvallabókar] virðist þá hafa gert ráð fyrir að Njála og Gauks saga yrði *codex* út af fyrir sig [...]; fyrir því byrjar hann næsta kver (þar sem Egla hefst) þannig að ljóst er að hann hefur ætlazt til að þar yrði upphaf annars *codicis*.¹⁶

What is not commented on here is that *Egils saga* occupies five whole quires, with the very first and very last pages deliberately left unused; the intention must have been that the blank pages should protect the text inside, and the priority assigned to this arrangement appears from the fact that the scribe has abbreviated the end of the saga in order to finish on the penultimate page.¹⁷ That *Egils saga* led a temporary existence independent of the material that now precedes and follows it would also seem to be implied by the fact that wear and tear, and even loss of leaves, is observable at quire boundaries within the limits of the ongoing text.

16 Jón Helgason, “Gauks saga Trandilssonar,” 103 (‘He [the writer of M] seems in other words to have reckoned with *Njála* and *Gauks saga* making up a codex of their own [...]; therefore he starts the next quire, where *Egla* commences, in such a way that it is obvious he intended this to be the beginning of a new codex’). A similar interpretation is proposed by Jonna Louis-Jensen with respect to the blank page that begins a new quire with *Breta sögur* in AM 573 4to; it is maybe not a coincidence that part of this manuscript was written by the main scribe of M. Cf. Jonna Louis-Jensen (ed.), *Trójumanna saga* (Copenhagen: Munksgaard, 1963), XXXII.

17 Cf. Bjarni Einarsson (and the present writer) in *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I, XXII with n. 6.

Jón Helgason reduced the number of sagas in the M codex proper by one (*Njála*); he could in fact have reduced it by two (not just *Njála*, but also *Egla*). He did not speculate about what might have been lost prior to the extant quires of *Njála* or after the extant quires of *Fóstbræðra saga*. Calculations by Sigurjón Páll Ísaksson suggest on the one hand that the beginning of *Njála* would not have filled the whole of the lost quire *1, and on the other hand that the end of *Fóstbræðra saga* would have filled more than one, but less than two, quires after the mutilated quire 25. Other material may well have preceded *Njála* in the separate codex that was to have continued with **Gauks saga*, and have followed *Fóstbræðra saga* after its conclusion somewhere in quire *27.¹⁸

With *Finnboga saga*, which begins with a prominent initial at the top left-hand corner of the first page of a new quire, an unbroken sequence of texts also begins.¹⁹ These texts are now nine in number and may formerly have been more, and probably occupied some 120 leaves (quires 13 ff.). They were clearly meant to have constituted a separate codex and the first five of them are ordered in geographical sequence clockwise around Iceland, reminiscent of the arrangement of the original recension of *Landnámabók*. An additional saga may have been lost prior to quire 13, otherwise the first page of that quire would probably have been left blank in the same way as is observable at the beginning of *Egils saga*. If the geographical order of the codex is not coincidental (and that it is in fact intentional forms part of the philological *communis opinio* about M),²⁰ the possibly missing saga might have been, to name just one candidate, *Gull-Þóris saga*. None of the material was apparently bound at the time of writing; instead the loose quires of the codex now represented by quires 13 ff. were bundled together behind those containing *Njála* and *Egla*, and so they remained until modern times.

18 See Sigurjón Páll Ísaksson, “Magnús Björnsson og Möðruvallabók,” 110, 113; neither Sigurjón Páll Ísaksson nor Jón Helgason consider the theoretical possibility (which I also discount) that *Njáls saga* was originally meant to have occupied a place at the end, not the beginning, of the codex.

19 Cf. Sigurjón Páll Ísaksson, “Magnús Björnsson og Möðruvallabók,” 108: “Stærstu stafirnir eru í upphafi *Egils sögu* og *Finnboga sögu*, eins og þar væri að byrja ný bók eða bókarhluti.”

20 See e.g. Stefán Karlsson, “Möðruvallabók,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf (New York and London: Garland, 1993), 426–27.

§ 3.

The assertion that M comprises the remains of two or three parchment codices and not one requires some additional justification in view of the fact that the handwriting, layout (including rubrication), and size of the leaves is more or less uniform throughout. Here it should be borne in mind that both the main scribe and the second scribe who filled in some of the strophes in *Egils saga* are known from several other manuscripts (see § 4 below). These scribes were certainly professional clerks. It has been widely assumed that they worked for rich patrons in a scriptorium attached to some centre of literary activity, and the presence of M in the north of Iceland in the seventeenth century tempts one to think of the Austin house at Möðruvellir in Hörgárdalur,²¹ though other locations are of course entirely possible. Medieval books did not necessarily remain in the neighbourhood where they were written; as remarked by Ólafur Halldórsson, they were sometimes inherited within a family, but sometimes given away to others and sometimes bought and sold.²² It is therefore not a matter of indifference that the various parts of M appear to have been stacked in loose quires. The labour and expense invested in their production implies that they were intended to be disposed of for profit, and if that had actually happened they would eventually have been placed in a binding. Instead they must have been left in storage in one and the same place. That place is most likely to have been the workshop where they were written.

Commercial book production undoubtedly played a part in the medieval Icelandic economy. Though this has long been recognised as regards books written for the Norwegian market,²³ I am not aware that much thought has been given to domestic supply and demand. It has been tacitly assumed that behind all luxury books of the period lurks a buyer who had commissioned the work in advance. Perhaps the various parts of M had

21 Sigurjón Páll Ísaksson, “Magnús Björnsson og Möðruvallabók,” 117–19; Stefán Karlsson, *Sagas of Icelandic Bishops*, 29.

22 Ólafur Halldórsson, “Úr sögu skinnbóka,” *Grettisfærsla* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990), 68 [originally published 1963]: “Mjög oft hafa bækur gengið að erfðum, en stundum gengu þær líka kaupum og sölum, og dæmi eru þess að eigendur handrita hafa gefið þau vandalausum.”

23 See esp. Stefán Karlsson, “Íslensk bogeksport til Norge i middelalderen,” *Stafkrókar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2000), 188–205 [originally published 1979].

indeed been commissioned, but the sponsors—not for the first time in the history of the wealthier classes—failed to pay up.²⁴ However, it must also be seriously considered that the work was carried out as a speculative venture, that is to say in the hope of finding buyers who never materialised. The careful arrangement of *Egils saga* as an independent codicological entity, with protective blank pages front and back, might even suggest that single sagas were sometimes copied in the expectation that a prospective buyer might wish to specify what other texts he required; this is in fact the situation we see before our eyes at the end of *Njáls saga*, where directions are given for **Gauks saga* to be added.

§ 4.

Stefán Karlsson compiled a list of nine or ten other (fragments of) manuscripts attributable to the main scribe of M and to the second scribe who supplied missing strophes in *Egils saga*.²⁵ The texts represent several genres:

Legal matter (3)

Scribe 1: AM 173 c 4to

Scribe 2: KB (R) GKS 3268 4to; KB (R) GKS 3270 4to

Devotional matter (3)

Scribe 1: AM 220 I fol. + RLH Lbs. fragm. 5; AM 240 V fol.;

AM 642 a I 4to

(Note in addition the fragment of *Stjórn* in AM 229 II fol., possibly but not certainly the work of Scribe 1)

24 For the dramatic outcome of a probable debt-collection attempt on the part of a professional manuscript illuminator in the year 1335, see Jonna Louis-Jensen, “Fra skríptoriet i Vatnsfjörður i Eiríkr Sveinbjarnarson's tid,” *Con Amore* (Copenhagen: Reitzel, 2006), 321–36 [also in Else Mundal (ed.), *Reykholt som makt- og lærdomscenter i den islandske og nordiske kontekst* (Reykholt: Snorrastofa, 2006)].

25 Stefán Karlsson, *Sagas of Icelandic Bishops* (as n. 3 above). In a previous article I have put forward the idea that the second scribe supervised the copying of *Egla*. This does not necessarily mean that he was also the person who gave instructions to add **Gauks saga*, nor indeed can it be taken for granted that the main scribe of M was the recipient of those instructions. Cf. Michael Chesnutt, “Tekstkritiske bemærkninger til C-redaktionen af *Egils saga*,” *Opuscula* XII, ed. Britta Olrik Frederiksen (Copenhagen: Reitzel, 2005), 241 n. 8.

Matter belonging broadly to the category of legendary history (2)

Scribe 1: AM 325 XI 2 b 4to; AM 573 4to

Annalistic matter (1)

Scribe 2: AM 420 a 4to

This number of examples is sufficiently large for the prevailing quarto format to be considered significant. When the distribution of formats by genre is reviewed in Old Norwegian and Icelandic manuscripts before the middle of the fourteenth century, it becomes evident that the double-column layout ordinarily requiring a broadish leaf (20 cm or more) was reserved for material addressed to the learned if not powerful, and the powerful if not learned, members of society. The earliest Icelandic example I know is the homily book AM 237 a fol. from about 1150.²⁶ Upwards of a century later we find legal texts from Iceland such as KB (R) GKS 1157 fol. and AM 334 fol. (*Grágás* etc.), as well as didactic and courtly texts from Norway: SKB isl. Perg. fol. nr 6 (*Barlaams saga*) and UUB DG: 4–7 fol. + AM 666 b 4to (*Elís saga*, *Strengleikar* etc.). DG: 4–7 also contains part of a Norwegian manuscript of Oddr Snorrason's *Óláfs saga Tryggvasonar*, and is more or less coeval with RLH Lbs. fragm. 82 (olim SKB isl. Perg. fol. nr. 9 I), the famous Icelandic fragment of *Heimskringla* carried to Sweden in the seventeenth century by Jón Eggertsson. By the early fourteenth century the double-column format had become popular in Iceland for historical literature, e.g. AM 39 fol. (*konungasögur*), but not for *Íslendingasögur*, *riddarasögur*, or *fornaldarsögur*. The luxury codex of *Njáls saga* known as *Kálfalækjarbók*, AM 133 fol., is almost as big as M, but has single columns. So does the more or less contemporary though admittedly more compact anthology of romantic and legendary fiction in SKB isl. Perg. 4:o nr 7 + AM 580 4to (also including the beginning of *Egils saga*, and thereby passing an unconscious comment on the compiler's perception of narrative genre).²⁷

26 For the dating see Hreinn Benediktsson, *Early Icelandic Script* (Reykjavík: Handritastofnun Íslands/Manuscript Institute of Iceland, 1965), iii.

27 This manuscript and its text of *Egla* are discussed in detail in Michael Chesnutt (ed.), "Stockholm Perg. 4:o nr. 7, bl. 57r–58v," *Opuscula* XII: 209–27.

Manuscripts of *Egils saga* from the first century or so after the compilation of the transmitted archetype are in fact all written in single columns. The oldest by far, AM 162 A fol. fragm. ϑ from ca. 1250, is almost oblong in shape (ca. 25 x 14.5 cm), perhaps designed for ease of transport in a saddle-bag or in the pocket of a gown. The next oldest, AM 162 A fol. fragm. ζ , from the last quarter of the thirteenth century, is smaller but of less unusual proportions (ca. 18.5 x 13 cm). The obvious predilection of early scribes for such handy, unpretentious formats when copying this type of literature can be easily explained: the texts were written to be read aloud, and there was no point in expending precious time and materials on a book that only the reciter could see. (It should be recalled that these books are not liturgical lectionaries, richly decorated as they often were to underline the importance of the epistle and gospel recited by the sacred ministers at Mass.) Here the manuscripts indeed tell us something about the functional diversity of Old Norse-Icelandic literature. Homilies and saints' lives were generally meant for consultation and pious display in the religious institutions of Norway and Iceland; lawbooks and historical texts were meant for similar use—and surely with no less an element of ostentation—in the homes of prominent families in both countries; the translated romances were meant, at least in the first instance, for the diversion of the newly-refined men and women of the Norwegian court. *Íslendingasögur*, on the other hand, were directed not to the eyes of the privileged few, but to the ears of society at large. If the evidence of Möðruvallahók and Kálfalækjarbók is anything to go by, the copying of such sagas as luxury artefacts was a fourteenth-century innovation. It points to a growing ambition on the part of Iceland's feudal overlords to appropriate the traditional history embedded in these texts.

It may be noted that only three of the fragments listed by Stefán Karlsson—apart from the doubtfully attributed remnant of a manuscript of *Stjórn*—are written in double columns, viz. AM 325 XI (*Ólafs saga helga*), AM 420 a (the first six leaves only; *Skálholtsannáll hinn forni*), and GKS 3270 (*Kristinréttir* etc.). None of them resembles M in applying the double-column format to the transcription of *Íslendingasögur*.

§ 5.

The history of M over the centuries is one of cumulative physical deterioration. The outermost bifolium of quire 10 still existed in Iceland in the second quarter of the seventeenth century, for at that time the whole text of *Egils saga*, including the portions contained on these two leaves, was copied directly from M into a now lost manuscript of which numerous derivatives are known; in Bjarni Einarsson's critical work on *Egils saga* the designation *M¹ is used for this lost copy.²⁸ Not quite the same good fortune has attended the transmission of *Fóstbræðra saga*: while the middle bifolium of quire 25 and probably the whole of quire *26 were still present when that saga was copied in Denmark by Árni Magnússon and his collaborator Ásgeir Jónsson, the remainder of the text had—as Árni Magnússon remarks on a slip at the front of the copy, AM 566 b 4to—already gone missing.²⁹ On this point the condition of M had remained more or less unchanged since *Fóstbræðra saga* was copied from it, presumably in the north of Iceland, into the lost source of our oldest extant paper manuscript of the saga, SKB isl. Papp. 4:0 nr 4.³⁰ Papp. 4 was written by Þorleifur Jónsson í Grafarkoti, an employee of Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar,³¹ at about the same time as the *M¹-transcript of *Egla*.

It can be seen from spaces left blank in the extant derivatives of *M¹ (especially clearly in AM 455 4to, written in 1660 by the Rev. Helgi Grímsson of Húsafell) that larger or smaller segments of M ff. 69v–70r

28 See Jón Helgason, “Athuganir um nokkur handrit Egils sögu,” *Nordæla: Afmáliskveðja til Sigurðar Nordals 14. september 1956* (Reykjavík: Helgafell, 1956), 110–48 [English translation by Michael Chesnutt in *Opuscula* XII: 3–47], here esp. § 13; Bjarni Einarsson, “Um Eglutexta Möðruvallabók í 17du aldar eftirritum,” *Gripla* VIII (1994): 7–53, and *Egils saga Skallagrímssonar*, XLIII–LVIII; Michael Chesnutt, “Reconstruction from Transcripts: The Case of *Egils saga Skallagrímssonar* in *Möðruvallabók*, an Icelandic Codex of the Fourteenth Century,” *Care and Conservation of Manuscripts* 7, eds. Gillian Fellows-Jensen and Peter Springborg (Copenhagen: Tusculanum, 2003), 17–26.

29 Árni Magnússon writes ‘vantar nærri halfa aptan vid’; quoted by Kålund, *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, vol. I, 720, no. 1413. AM 566 b is assigned to Ásgeir Jónsson's (first) period of residence in Copenhagen 1686–1688 (see n. 37 below).

30 It should be noted that Björn K. Þórólfsson in his edition of *Fóstbræðra saga* (Copenhagen: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1925–27), XVI, reckons with more than one intermediary between M and Papp. 4.

31 See most recently Peter Foote (ed.), *Jóns saga Hólabýskups ens helga* (Copenhagen: Reitzel, 2003), 207*–12*.

were already illegible when the scribe of *M¹ was at work,³² and further deterioration had evidently occurred by the time that Eyjólfur Björnsson copied *Egla* directly from M under the auspices of Árni Magnússon in Copenhagen.³³ Much more recently, the writing at the bottom of f. 61v seems gradually to have faded away over the period of 40 years separating the attempts by Jón Helgason and Andrea de Leeuw van Weenen to decipher it.³⁴ A similar process is observable over the centuries rather than decades that elapsed between the pioneering efforts of Árni Magnússon to recover the text of *Arinbjarnarkviða* on f. 99v and the renewed examinations of that page by Guðbrandur Vigfússon and Finnur Jónsson in the second half of the nineteenth century. In 1860 Guðbrandur Vigfússon could read not a few whole words and some isolated letters from the lower half of col. 99vb; Finnur Jónsson's transcript in his edition of 1886–88 ends about halfway down that column.³⁵ On the other hand, the last three lines reported by Finnur Jónsson are more complete than they are in Guðbrandur Vigfússon's transcript. In this case the younger scholar's success was probably due not so much to his having moistened the parchment with distilled water—a practice for which he is nowadays ritually vilified by conservationists—as to his having collated these three lines with the text given by Guðmundur Magnússon († 1798) in his edition of *Egils saga* published posthumously by the Arnamagnæan Commission in 1809. Here the lines in question are supplied from a copy of *Arinbjarnarkviða* lent to the editor by Bishop Hannes Finnsson of Skálholt, now ff. 17–18 in a volume of *varia* preserved as RLH ÍB 169 4to.³⁶ The copy of the poem is in a hand

32 Bjarni Einarsson, *Egils saga Skallagrímssonar* vol. I, xxx–xxxI, xxxiv, xxxviii.

33 Jón Helgason, “Bemærkninger til håndskriftet AM 460 4to,” *Opuscula* XII: 48–49. Eyjólfur Björnsson was in Copenhagen between 1687 and 1689.

34 Cf. § 2, remarks on quire 7 with n. 11.

35 Bjarni Einarsson, *Egils saga Skallagrímssonar*, xxxix–xlii with n. 21, and text (Tillæg I) 190. In Guðbrand Vigfusson and F. York Powell (eds.), *Corpus Poeticum Boreale*, vol. I (Oxford: Clarendon, 1883), 271, the writing on f. 99v is characterised as “the washed-out ghostly marking on the bleak greasy page.” The touch of pathos in this description can probably be laid at the door of York Powell.

36 *Egils-saga, sive Egilli Skallagrímii vita* (Copenhagen: [Det Arnamagnæanske Legat], 1809), 682–84; cf. 607 footnote, where ÍB 169 is described as an “old exemplar” (*vetusto Exemplare*) and its fragment of the poem as “somewhat fuller” (*aliquanto plenius*) than the copy by Ásgeir Jónsson. My knowledge of Guðmundur Magnússon's debt to 169 derives from an investigation made by Bjarni Einarsson in connection with *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I, but not included in the introduction to that volume [it is now published in this issue of

that I would judge to be from the first half of the eighteenth century, and the title explicitly states that it is from M: ‘Drapa Eigils Skallagrimssonar er hann orte um Arenbiorn hersir. Ex Membrana Magnæj’ (f. 17r1–2).

The text of *Arinbjarnarkviða* in ÍB 169 is closely related to that in AM 146 fol., a copy of *Egils saga* written by Ásgeir Jónsson after he had left Denmark to work for the historian Torfæus. We have Árni Magnússon’s word for it that the poem in AM 146 was borrowed from a transcript he had sent to Torfæus. Had the latter contained the last three lines that Finnur Jónsson was able to read on f. 99v in M, and that are also transmitted in ÍB 169, we should expect Ásgeir Jónsson to have included them, but he did not. Two explanations seem possible: (a) these lines had not been read under Árni Magnússon’s auspices, and ÍB 169 is an independent copy of the original in M—perhaps revising Ásgeir’s text in AM 146, in which case it must postdate the transfer of Torfæus’s manuscripts to Denmark after his death in 1719; (b) they had indeed been read, but Árni found the text doubtful and suppressed it in the copy he sent to Norway—in which case ÍB 169 may be a sister text of AM 146 or even, if early enough, its source. A more thorough treatment of this problem is clearly needed.

Arinbjarnarkviða is not the only case in which Árni Magnússon may have refrained, as other students certainly did, from transmitting text in M that was in fact capable of being deciphered. It was mentioned earlier that *Fóstbræðra saga* must have continued through 1–2 quires after the mutilated quire 25, but the paper manuscripts of the M-text of this saga do not all end at the same place. Björn K. Þórólfsson and Jónas Kristjánsson³⁷ provide the following data:

Gripla, 7–17]. See however Bjarni Einarsson (as previous note) for what he showed to be the text of *Arinbjarnarkviða* from 169 as interpolated into *Egla* in the saga anthology AM Accessoria 28, written in Iceland in the second half of the eighteenth century. — Other items gathered together in 169 include a transcript of *Sonatorrek* from about 1700 (f. 16), ‘Þáttur af Aununde Tre-fót’ mainly in the hand of Árni Magnússon’s maternal grandfather, the Rev. Ketill Jörundsson (ff. 50[51]–58r), and a scientific treatise by the Rev. Guðmundur Jónsson († 1836; ff. 85–96). Printed catalogue description in Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, vol. II (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1927), pp. 770–71, no. 6324.

37 Björn K. Þórólfsson, *Fóstbræðra saga*, introduction; Jónas Kristjánsson, *Um Fóstbræðrasögu* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1972), here 16–18 and (for the dating of Ásgeir Jónsson’s copies) 25.

Manuscript	Scribe(s), date	Ends at (page/line in Björn K. Þórólfsson's edition)
SKB isl. Papp. 4:o nr 4	Þorleifur Jónsson, ? <i>ante</i> 1640	145/13
KB Thott 1768 4to	Ásgeir Jónsson, 1687	145/6
BL Add. 5317	Oddur Jónsson, undated	145/4
AM 566 b 4to	Árni Magnússon (ff. 1–8), continued by Ásgeir Jónsson, ? 1686/87	142/18
KB NKS 1149 fol. (and secondary copy in BL Add. 11,126)	Oddur Jónsson, 1768	137/17

The Rev. Oddur Jónsson († 1814) studied theology in Copenhagen from 1757 to 1759 and remained in Denmark for another 15 years before returning to Iceland to be ordained.³⁸ His direct transcript of *Fóstbræðra saga* in Add. 5317 reaches approximately the same place as Ásgeir Jónsson's in Thott 1768, some half dozen lines earlier in Björn K. Þórólfsson's edition than the end of Þorleifur Jónsson's M-derived text in Papp. 4. His second direct transcript, NKS 1149, ends some 80 lines earlier in the edition, while AM 566 b, written with the active participation of Árni Magnússon, ends some 40 lines earlier. Though the estimation of column and page lengths in lost manuscripts is not an exact science, a column of M can be taken to equal between 40 and 50 lines in the edition. The figures accordingly suggest that a page in M—most likely the unprotected back page of quire *26—existed in a poor state of preservation in Oddur Jónsson's time, and that the second column was in an even poorer state than the first (compare, for example, the damage to f. 91v at the end of quire 11). With sufficient effort both Oddur (in Add. 5317) and Ásgeir (in Thott 1768) could nevertheless decipher all of the first and most of the second column. Neither of them, however, could make out the extra lines preserved indirectly by Þorleifur Jónsson. These lines were doubtless located at the bottom right-hand corner of the page. Ásgeir, when completing AM 566 b for Árni Magnússon, refrained from attempting the second column; Oddur, when writing NKS 1149, omitted the whole page.³⁹ There is no way of knowing

38 See Páll Eggert Ólason, *Íslenskar aviskrár frá Landnámstímum til ársloka 1940*, vol. IV (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1951), 15.

39 Cf. Björn K. Þórólfsson, *Fóstbræðra saga*, XIV–XV.

whether the two men's fuller texts were due to intensified scrutiny of the exemplar, or whether their shorter texts were due to impatience, lack of time, or (in Ásgeir's case) the restraint imposed by a critical employer.⁴⁰

As noted earlier, the middle bifolium of quire 25 in M (ff. *198–99 *bis*) was extant in Árni Magnússon's lifetime. It was still extant nearly 40 years after his death, as appears from the fact that there is no sign in either Add. 5317 or NKS 1149 of a lacuna in *Fóstbræðra saga* at this point. Jón Sigurðsson, describing M in his incomplete catalogue of the Arnarnagæan Collection, testified that by the 1840s these two leaves had been mislaid together with the quire following f. 201.⁴¹ Since readings from these portions of M are quoted in the *editio princeps* of *Fóstbræðra saga* published in Copenhagen by Gunnlaugur Oddsson in 1822, Jón Sigurðsson concluded that the losses in question had occurred after that date. The validity of this inference is, however, compromised by Björn K. Þórólfsson's identification of NKS 1149 and AM 566 b as the immediate sources of Gunnlaugur Oddsson's variant apparatus.⁴² At all events, the disappearance of leaves at the end of Möðruvallabók as recently as the last quarter of the eighteenth or the first half of the nineteenth century supports the view that this manuscript did not assume the character of a single bound volume until bookbinder Anker Kyster imposed that character on it after World War I.

40 In the above exposition I follow Jónas Kristjánsson (as n. 37) in assuming that both of Ásgeir Jónsson's and the first two of Oddur Jónsson's M-texts of *Fóstbræðra saga* were first-hand transcripts of AM 132 fol. Björn K. Þórólfsson, *Fóstbræðra saga*, XVI, did not believe that this applied to Thott 1768. Jónas Kristjánsson's counter-argument concerning Ásgeir's use of a peculiar script ('membranagtig frakturskrift') when copying parchment codices carries a good deal of weight, but is not decisive; cf. Agnete Loth, "Om nogle af Ásgeir Jónssons håndskrifter," *Opuscula I* (Copenhagen: Munksgaard, 1960), 207–12, and Hubert Seelow, "Ásgeir Jónsson und seine 'membranartige' Frakturschrift," *Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, síðari hluti (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977), 658–64.

41 Fair copy of catalogue in AM 394 fol., ff. 133v–134r; cf. Jón Sigurðsson, "Den arnamagnæanske Commission," *Antiquarisk Tidsskrift 1846–1848* (1849): 104–06.

42 Björn K. Þórólfsson, *Fóstbræðra saga*, XL. Gunnlaugur Oddsson was an Arnarnagæan stipendiary in Copenhagen from 1816 to 1827.

LIBRARY SIGLA

AM = The Arnamagnæan Collection, Copenhagen and Reykjavík
 BL = British Library, London
 KB = Royal Library, Copenhagen
 KB (R) = The Arnamagnæan Institute, Reykjavík (olim Royal Library, Copenhagen)
 RLH = National and University Library, Reykjavík
 SKB = Royal Library, Stockholm
 UUB = University Library (Carolina rediviva), Uppsala

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

The Arnamagnæan Collection, Copenhagen

AM 39 fol.	AM 573 4to
AM 240 V fol.	AM 580 4to
AM 394 fol.	AM 666 b 4to
AM 325 XI 2 b 4to	

The Arnamagnæan Collection, Reykjavík

AM 132 fol.	AM 420 a 4to
AM 133 fol.	AM 455 4to
AM 146 fol.	AM 460 4to
AM 162 A fol. <i>zeta</i>	AM 566 b 4to
AM 162 A fol. <i>theta</i>	AM 642 a I 4to
AM 220 I fol.	AM Accessoria 28
AM 237 a fol.	GKS 1157 fol.
AM 334 fol.	GKS 3268 4to
AM 173 c 4to	GKS 3270 4to

Royal Library, Copenhagen

NKS 1149 fol.
 Thott 1768 4to

Royal Library, Stockholm

Perg. fol. nr 6

Perg. fol. nr 9 I (see below, Lbs. fragm. 82)

Perg. 4:0 nr 7

Papp. 4:0 nr 4

University Library (Carolina rediviva), Uppsala

DG: 4-7 fol.

National and University Library, Reykjavík

Lbs. fragm. 5

Lbs. fragm. 82

ÍB 169 4to

British Library, London

BL Add. 5317

BL Add. 11126

SECONDARY LITERATURE

- Bjarni Einarsson. "Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum." *Gripla* VIII (1994): 7–53.
- Bjarni Einarsson, ed. *Egils saga Skallagrímssonar*, vol. I: *A-redaktionen*. Editiones Arnamagnæanæ A 19. Copenhagen: Reitzel, 2001.
- Björn K. Þórolfsson, ed. *Fóstbræðra saga*. STUAGNL XLIX. Copenhagen: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1925–27.
- Chesnutt, Michael. "Reconstruction from Transcripts: The Case of *Egils saga Skallagrímssonar* in *Möðruvallabók*, an Icelandic Codex of the Fourteenth Century." *Care and Conservation of Manuscripts* 7, ed. by Gillian Fellows-Jensen and Peter Springborg. Copenhagen: Tusculanum, 2003, 17–26.
- Chesnutt, Michael, ed. "Stockholm Perg. 4:0 nr. 7, bl. 57r–58v." *Opuscula* XII, ed. by Britta Olrik Frederiksen. Bibliotheca Arnamagnæana XLIV. Copenhagen: Reitzel, 2005, 209–27.
- Chesnutt, Michael. "Tekstkritiske bemærkninger til C-redaktionen af *Egils saga*." *Opuscula* XII, ed. by Britta Olrik Frederiksen. Bibliotheca Arnamagnæana XLIV. Copenhagen: Reitzel, 2005, 228–62.
- Einar Ól. Sveinsson, ed. *Möðruvallabók (Codex Möðruvallensis)*. Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi V. Copenhagen: Munksgaard, 1933.
- Foote, Peter, ed. *Jóns saga Hólabýskups ens helga*. Editiones Arnamagnæanæ A 14. Copenhagen: Reitzel, 2003.
- Guðbrandur Vigfússon (Gudbrand Vigfusson) and F. York Powell, eds. *Corpus Poeticum Boreale*, vol. I. Oxford: Clarendon, 1883.

- [Guðmundur Magnússon, ed.] *Egils-saga, sive Egilli Skallagrímii vita*. Copenhagen: [Kommissionen for det Arnamagnæanske legat], 1809.
- Hreinn Benediktsson. *Early Icelandic Script*. Íslenzk Handrit/Icelandic Manuscripts, Series in folio II. Reykjavík: Handritastofnun Íslands/Manuscript Institute of Iceland, 1965.
- Jón Helgason. “Athuganir um nokkur handrit Egils sögu.” *Nordæla: Afmælis-kveðja til Sigurðar Nordals 14. september 1956*. Reykjavík: Helgafell, 1956, 110–48.
- Jón Helgason. *Handritaspjall*. Reykjavík: Mál og menning, 1958.
- Jón Helgason. “Gauks saga Trandilssonar.” *Ritgerðakorn og ræðustúfar*. Copenhagen: Félag íslenzkra stúdenta, 1959, 100–08.
- Jón Helgason. “Bemærkninger til håndskriftet AM 460 4to.” *Opuscula XII*, ed. by Britta Olrik Frederiksen. Bibliotheca Arnamagnæana XLIV. Copenhagen: Reitzel, 2005, 48–50.
- Jón Sigurðsson. “Den Arnamagnæanske Commission.” *Antiquarisk Tidsskrift 1846–1848 (1849)*: 87–135.
- [Jón Þorkelsson, ed.] *Njála udg. efter gamle håndskrifter*, vol. II. Copenhagen: Det Kgl. Nordiske Oldskrift-Selskab, 1889.
- Jónas Kristjánsson. *Um Fóstbræðrasögu*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1972.
- [Kålund, Kr(istian), ed.] *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling*, udg. af kommissionen for det Arnamagnæanske legat, vol. I. Copenhagen: Gyldendal, 1889.
- Loth, Agnete. “Om nogle af Ásgeir Jónssons håndskrifter.” *Opuscula I*. Bibliotheca Arnamagnæana XX. Copenhagen: Munksgaard, 1960, 207–12.
- Louis-Jensen, Jonna, ed. *Trójumanna saga*. Editiones Arnamagnæanæ A 8. Copenhagen: Munksgaard, 1963.
- Louis-Jensen, Jonna. “Fra skriptoriet i Vatnsfjörður i Eiríkr Sveinbjarnarson's tid.” *Con Amore*. Copenhagen: Reitzel, 2006, 321–36.
- Ólafur Halldórsson. “Úr sögu skinnbóka.” *Grettisfærsla*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990, 51–72.
- Páll Eggert Ólason. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, vol. II. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1927.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá Landnámstímum til ársloka 1940*, vol. IV. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1951.
- Seelow, Hubert. “Ásgeir Jónsson und seine ‘membranartige’ Frakturschrift.” *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, síðari hluti. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1977, 658–64.
- Sigurgeir Steingrímsson. “The care of the manuscripts in the Árni Magnússon Institute in Iceland.” *Care and conservation of manuscripts* [1], ed. by Gillian Fellows-Jensen and Peter Springborg. Copenhagen: Royal Library, 1995, 53–69.
- Sigurjón Páll Ísaksson. “Magnús Björnsson og Möðruvallabók.” *Saga* 32 (1994): 103–51.

- Stefán Karlsson, ed. *Sagas of Icelandic Bishops: Fragments of Eight Manuscripts*. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile VII. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 1967.
- Stefán Karlsson. "Möðruvallabók." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. by Phillip Pulsiano and Kirsten Wolf. New York and London: Garland, 1993, 426–27.
- Stefán Karlsson. "Íslandsk bogeksport til Norge i middelalderen." *Stafkrókar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000, 188–205.
- van Weenen, Andrea van Arkel de Leeuw. *Möðruvallabók: AM 132 fol*. Leiden: Brill, 1987.
- van Weenen, Andrea de Leeuw. *A Grammar of Möðruvallabók*. Leiden: Research School CNWS, 2000.

SUMMARY

'On the Structure, Format, and Preservation of Möðruvallabók'

Keywords: Codicology, medieval Icelandic book market, post-medieval copyists, Saga of Egill Skallagrímsson, Saga of the Sworn Brothers

The aim of this essay is to explain the physical make-up of the fourteenth-century saga codex Möðruvallabók (AM 132 fol.). *Njáls saga* at the beginning of the extant book was intended, as already argued by Jón Helgason, to have preceded a copy of the lost **Gauks saga Trandilssonar* in a separate codicological entity. *Egils saga*, now immediately following, was likewise designed to stand alone, and the first item signalling the commencement of an unbroken series of texts is *Fimboga saga*, prior to which another saga may have been lost. The extant AM 132 fol. represents a pile of loose, unbound groups of quires formerly kept in a bookshop with a view to being sold in combinations determined by potential buyers. The large double-column format represents a mid-fourteenth-century innovation in the production of manuscripts of *Íslendingasögur*, which previously had been copied in smaller formats with a view to being read aloud; it is suggested that pretentious and expensive copies of this literary genre reflect the ambition of the burgeoning fourteenth-century Icelandic aristocracy to appropriate traditional history. The cumulative physical deterioration of Möðruvallabók over the centuries is discussed with special reference to the text of *Egils saga* and *Fóstbræðra saga*.

EFNISÁGRIP

Markmið þessar greinar er að skýra uppbyggingu fjórtándu aldar handritsins Möðruvallabókar (AM 132 fol.). Jón Helgason færði rök fyrir því að upphafssaga núverandi gerðar bókarinnar, *Njála*, hafi átt að koma á undan hinni glötuðu **Gauks*

sögu *Trandilssonar* og að þær hafi átt að standa saman sem sérstakt handrit. *Egils saga*, sem kemur strax á eftir, hafi sömuleiðis átt að geta verið sérstök. *Fimboga saga* sé hins vegar fyrsta sagan í samfelldu sagnasafni handritsins og að á undan henni hafi glatast einhver önnur saga.

Möðruvallabók geymir nú safn áður ótengdra og óbundinna kverahópa sem hafa verið geymdir í skrifarastofunni með það í huga að hugsanlegir kaupendur gætu pantað þær sögur sem þeir vildu hafa saman í bók. Uppsetning textans í tveimur dálkum er nýjung sem kom upp um miðja fjórtánda öld í handritum Íslendingasagna sem höfðu áður verið ritaðar á minni leturflöt með upplestur í huga. Sú hugmynd er sett fram að þessi metnaðarfulla uppsetning Íslendingasagna sé til vitnis um vaxandi styrk höfðingja sem hafi viljað einoka hina hefðbundnu sögu. Þá er farið nokkrum orðum um það hvernig handritið hefur hrörnað á síðari öldum með sérstöku tilliti til texta *Egils sögu* og *Fóstbræðra sögu*.

Michael Chesnutt
Via del Fontanile Arenato 310
IT 00163 Roma (RM)
Italia
michael.chesnutt@gmail.com

HEIMIR PÁLSSON

VÍSUR OG DÍSIR VÍGA-GLÚMS

Inngangur

Í DOKTORSRITI sínu, *Diser, nornor, valkyrjor* lýsti sænski trúarbragða-fræðingurinn Folke Ström (1954) mjög athyglisverðri greiningu sinni á birtingarmyndum Óðins- og Freysdýrkunar í *Víga-Glúms sögu*. Hér er ekki ætlunin að ræða þá greiningu sér á parti, heldur að kanna dálítið einn þeirra þræða sem hann rekur þar, nefnilega að í raun er afar erfitt á grundvelli íslenskra heimilda að greina á milli kvenhlutverkanna sem felast í titlunum *norn, dis, gyðja, valkyrja*. Þótt látið sé að því liggja í ritum eins og *Snorra-Eddu* að þarna sé um ólíkar konur með ólík verkefni að ræða, geta þær blandast mjög og meira að segja runnið saman við hina norrænu hugmynd um *fylgjur* og *hamingjur*.

Það er markmið mitt í þessari grein að kanna hvernig hugmyndir um goðfræðilegar konur birtist í kveðskap eins þeirra skálda sem fræðimenn virðast nokkuð sammála um að telja a. m. k. svo fornlegt að hverfandi líkur séu til að vísur þess hafi verið ortar inn í sögu á tólftu eða þrettánda öld. Þetta er Glúmur Eyjólfsson, Víga-Glúmur.

Glúma kann vissulega að vera meðal elstu Íslendingasagna en sem heimild um norræna heiðni er lausamálstexti sögunnar að sjálfsögðu mjög vandnotaður. Ekki einasta eru á ritunartíma liðnar tvær aldir frá atburðum og trúarvenjum sem þar væri að finna, heldur hafa greinilega blandast minni úr ýmsum áttum. Minnið sem okkur birtist í uxafórn Þorkels ins háva í níunda kafla sögunnar getur til dæmis verið eldfornt og upprunalegt en það blandast við kolbítisminni sem frekar minna á fornaldarsögur eða síðari tíma ævintýri en fornar goðsagnir.

Það sem ekki hefur alltaf verið gefinn sérlegur gaumur, er hinn einkennilegi kveðskapur söguhetjunnar Glúms Eyjólfssonar og það eru vísur hans sem hér verða gerðar að umræðuefni. Áhugi minn á þeim kviknaði út frá rannsóknum á texta Uppsalahandritsins af *Eddu* (DG 11 4to).

Þegar ég fór að rýna í þá þrjá vísuhelminga sem þar er vitnað til eftir vígamanninn og Þverárþóndann Glúm og bera textana saman við aðrar vísur hans efldist forvitnin. Hér fer afrakstur þess.

Skáldið og efniviðurinn

Seint mundi Glúmur Eyjólfsson, Víga-Glúmur, verða talinn með helstu skáldum Íslendinga fyrr né síðar. Haldið er að hann hafi verið á dögum um það bil 928–1005 (sbr. Jónas Kristjánsson 1956, xlvii), en bæði eru fæðingar- og dánarár hans óviss. Snemma virðist hafa verið skrifuð af honum saga, og er fróðlegt að sjá hvernig hugmyndir nokkurra fræðimanna um aldur hennar birtast: Sigurður Nordal setti *Glúmu* í aldursgreiningu sinni meðal sagna í „öðrum flokki,“ en það var sá sem hann taldi að hefði verið skrifaður 1230–1280, og raunar áleit hann *Glúmu* vera elstu söguna af Norðausturlandi (1953, 244 og 1968, 127–129). Jónas Kristjánsson tímasetti hana í útgáfu sinni á svipuðum slóðum, 1220–1250, en hafði þó á allan fyrirvara (1956, liii). Vésteinn Ólason flokkaði *Glúmu* með „fornlegum sögum“, sem komið hefðu til 1200–1280 (1993, 42–44 og 104–106) en þó m. a. með þeim orðum að hún sé „ein þeirra sem virðast standa mjög nærri munnlegri geymd“ (1993, 106). Síðastur til tímasetningar og kannski einna djarfastur er svo Theodore M. Andersson, sem fjallað hefur um söguna oftar en um sinns sakir en síðast í grein árið 2006, þar sem hann telur hana, með fyrirvara um aldursgreiningaraðferðir, ritaða fyrir 1220 og ef hann sjái rétt: „we may say not only that *Víga-Glúms saga* is perhaps the earliest of the northern sagas but also that the author was perhaps the first to harness, more likely from an oral than a written source, the brilliant colloquial style that was destined to be the hallmark of the sagas“ (2006, 37–38).

Þótt *Glúma* sé sannarlega ekki í tölu glæsilegustu sagnanna geymir hún fróðleg og fornleg minni sem skera sig talsvert úr, svo sem sögnina um Vitazgjafa, akurinn sem varð aldrei ófrjór (7. kafli sögunnar) og fórnfæringu til Freys með miklum afleiðingum og óvenjulegum, því guðinn virðist manaður gegn söguhetjunni (9. kafli). Þá eru þar líka mjög einstæðar frásagnir af orðaleikjum, bæði þegar Víga-Skúta dylur nafn sitt sem „Margr í Mývatnshverfi, en Fár í Fiskilækjarhverfi“ (*ÍF* 9, 54) og um eiðstaf Glúms, þegar hann leikur á menn með stakri snilli og sver: „at ek vark at þar ok vák at þar ok rauðk at þar odd ok egg, er Þorvaldr krókr fekk bana“ (*ÍF* 9, 86)

– og andstæðingarnir vara sig ekki á að smáorðið *at* getur verið hvort heldur er sagnarögn eða neitun og því ógerningur að vita hvort *ek var þar at* merkir ‚ég var þar viðstaddur, tók þátt í‘ eða ‚ég var þar ekki‘. En það eru ekki þessi og því lík sagnaminni sem hér verða einkum rædd, heldur kveðskapur Glúms sjálfs.

Oft hefur verið bent á að margt sé líkt með víkingasögnum af Agli skáldi Skallagrímssyni og Glúmi skáldi Eyjólfssyni, en þó alls ekki ljóst, ef tengsl eru milli sagna, hvor þiggur af hinni. Sem listaverk hefur *Egla* mikla yfirburði og þróunarkenning myndi þá gera ráð fyrir að hún sé yngri. Margt í *Glúmu* kallast líka á við hugmyndir okkar um munnsögur. Ferill Glúms er af toga ævintýra og fornaldarsagna. Hann er kolbítur, rís úr öskustó til að berja berserk og framast þannig og auðgast á erlendri grund, kemur heim og tekur við búi og verður smám saman héraðshöfðingi en hlýtur þó að láta andstæðingum eftir völdin og virðinguna, kannski vegna þess að hann virðir ekki að fullu örlagaþætti sem búið er að vara hann við, og hann deyr líkt Agli, blindur og örvasa. Engin tilraun er gerð til að gera úr honum hrifandi hetju, en sálu hans virðist þó að einhverju leyti borgið með því að hann er biskupaður, þ. e. a. s. fermdur að sögulokum – þó svo sagnfræðinni kunni að vera ábótavant þar.¹

Í *Víga-Glúms sögu* eru varðveittar eftir Glúm níu vísur heilar, ein hálf og sex vísuorð úr hinni elleftu. Sagan er öll geymd í einu miðaldahandriti, *Möðruvallabók* (M, AM 132 fol., 1330–1370) en brot í *Vatnshyrnu* (AM 564 a 4to, 1390–1425) og AM 445 c, 4to (1390–1425).² Í þessari grein verður fylgt elstu handritum um texta vísna. Lesbrigði handrita af vísnum Glúms eru enda oftast fremur smávægileg.

Auk *Glúmu* eru þrjár víshelmingar eftir Glúm varðveittir í handritum *Snorra-Eddu* eins og síðar verður gerð grein fyrir. Þá verða lesbrigði nokkru meiri en ella, enda þá komin fimm skinnhandrit til viðbótar og afrit hins sjötta.³ Loks er svo vitnað í vísur eftir Glúm í Þórðarbók *Landnámu* og er textinn þar frá 17. öld þótt hann byggi á mun eldri fyrirmyndum.

1 Til frekari fróðleiks um þá þanka sem hér er tæpt á skal einkum vísað til skrifa þeirra Jónasar Kristjánssonar (1956) og Theodore M. Anderssons (2006).

2 Um aldur handrita fylgi ég ONP 1989.

3 Handritin eru: Gks 2367 (*Konungsbók*, R), DG 11 (*Uppsalaþók*, U), AM 748 Ib, AM 757 a og AM 748 II (1eþ) (óheil handrit Skáldskaparmála, sem í útgáfu Finns Jónssonar fengu bókstafina A, B og C), AM 242 (*Ormsbók*, W) og pappírshandritið 1374 í háskólabókasafninu í Utrecht (*Trehtarbók*, T).

Nokkrar sjálfstæðar útgáfur hafa verið gerðar af *Víga-Glúms sögu* allt frá árinu 1756 að hún var prentuð á Hólum í *Ágætum fornmannasögum*, en tvær útgáfur mega þó teljast bera langt af, fræðileg útgáfa Gabriel Turville-Petre í ritröðinni *Oxford English Monographs* (hér skammstafað OEM) árið 1940 og útgáfa Jónasar Kristjánssonar í *Íslenskum fornritum*, níunda bindi, árið 1956. Verður hér á eftir að mestu fylgt þessum útgáfum, en um texta vísanna þó jafnan höfð hliðsjón af *Skjaldedigtning AI* og handritum, einkum *Möðruvallabók (M)* þar sem ástæða virðist til. Þá verður og þegar þarf vísað til eldri útgáfna sögunnar. Um samræmingu stafsetningar fer ég að jafnaði nær Turville-Petre en Fornritafélagsstafsetningu.

Saga og vísur

Glúma býður upp á óvenjuleg textavandamál í lausa málinu og rannsakendur hennar hafa mjög beint athygli sinni að því efni. Hefur þar reynst drjúgt til ágreinings og umfjöllunar samband sögunnar við *Reykdale sögu* eða þann þátt hennar sem fjallar um Víga-Skútu. Vísur Glúms hafa hins vegar að sumu leyti fallið í skugga eða ekki þótt mikillar prentsvertu virði. Báðir taka þeir að vísu fram, Turville-Petre og Jónas Kristjánsson, að sumt sé torskýrt í vísunum. Hinn fyrrnefndi gengur svo langt að segja: „The strophes in the text have offered grave difficulty. Undoubtedly they are often corrupt, and are now to a large extent incomprehensible“ (OEM 1940, lv). Jónas Kristjánsson kvað gætilegar (og óljósar) að orði er hann sagði um sína túlkun vísanna: „Í þessari útgáfu eru vísurnar yfirleitt skýrðar vafningalaust, með nokkrum leiðréttingum, en það verður að játa, að ekki er allt svo ótvírætt sem ætla mætti eftir þeim skýringum. En það hefði orðið of langt mál að reifa hvarvetna öll vafaatriði“ (*ÍF* 9 1956, xxiii, 1. nmgr.).

Í þessari grein verður eftir föngum fylgt þeirri stefnu sem segir að hvert handrit eigi skilið fulla virðingu og texti þess skuli skýrður án svonefndra „leiðréttinga“ eða „lagfæringa“ og einn texti verði tæplega leiðréttur með öðrum. Nægir þar í raun að minna á orð Jóns Helgasonar þar að lútandi í inngangi að *Tveim kviðum fornum*.⁴ Allar leiðréttingar okkar á vísnatextum

4 „Þeir einir [textar] mega kallast „rangir“ sem vísitandi voru leiðréttir af mönnum sem voru að basla við að fá vit í það sem bjagað var eða þeir skildu ekki“ (1962, 15).

í handritum þrettánda eða fjórtánda aldar sem beinast að því að láta vísur eða kvæði líta tíundu-aldarlega út, eru fyrirfram dæmdar, enda hljóta menn þá að gefa sér:

1. að allar vísur hafi verið *rétt* og mestanpart óaðfinnanlega kveðnar fyrir öndverðu.

2. að þær bragreglur sem Snorri Sturluson lýsti á þrettánda öld að hafa skyldi í heiðri og hann taldi hafa ráðið í fornum kveðskap, eru látnar gilda sem náttúrulögmál.⁵

3. að skilningur okkar, sem nú lifum, á máli tíundu eða elleftu aldar sé betri og réttari (kannski einkum „vísindalegrí“) en skilningur þrettánda og fjórtánda aldar skrifara.

Við þetta bætist svo að alloft ræður smekkur leiðréttandans mestu um breytingarnar. Mætti þar um oft hafa þau orð sem Finni Jónssyni voru töm um skrifara *Uppsala-Eddu* að breytingar hans sýndu „ren tilfældighed eller skrivervilkårighed“ (1931, xix) ellegar hreinlega „fuldkommen vilkårighed“ (1931, xxii).

Pegar grannt er að gáð er Möðruvallabókartexti vísna Víga-Glúms e. t. v. ekki svo torráðinn eða brenglaður (*corrupt*) sem Turville-Petre lét. Má til marks um það benda á hve fáar lagfæringar textans hafa talist nauðsynlegar að mati fræðimanna, eins og fram kemur hér á eftir.

Auðvitað er alveg ljóst að stundum orkar tvímælis hvernig á að taka vísuparta saman og þar með hvernig á að skýra. Kenningar Glúms eru sumar hverjar torráðnar og reknar.⁶ Kann meira að segja oftar að hafa verið tvírætt ort en okkur sé ljóst, sem ekki er gefin andleg spektin.

Hér verður vikið að öllum vísnum Glúms en ekki alveg í þeirri röð sem þær birtast okkur í sögunni. Fyrst fjalla ég lauslega um vísur sem í flestu eru sígildar lausavísur (í sögunni nr. 1, 3, 7, 8, 9 og 11), annað hvort fast- tengdar einum viðburði eða þá nokkuð almennar vangaveiltur. Síðan verður

5 Of sjaldan er á það minnt að dæmi Snorra Sturlusonar í *Eddu* um forna hrynjandi, þ. m. t. hljóðlengd og rím, eru úr hans eigin kveðskap. Dæmin sem hann tekur af fornum vísnum í Skáldskaparmálum snúa að kenningum og heitum, ekki metrik.

6 Bent skal á að samkvæmt túlkunum Bergsveins Birgissonar (2008, 155) er það sennilega heldur fornlegt einkenni en hitt að kenningar séu reknar og jafnvel dálítið súrrealískar (sjá umfjöllun hans um nykrað og finngálknað). Hugmyndir Snorra Sturlusonar (og vafalítið mjög margra samtíðarmanna hans) eru „aristótelískar“ í þeim skilningi að hann hefur mjög sterka tilhneigingu til að kerfisbinda og skapa samræmi og vænta þess ins sama af skáldum og skáldskap. Sjá Bergsveinn Birgisson 2008, einkum 4. kafla, Estetikkk, bls. 73–110 (að stofni til er sá kafla endurunninn í grein höfundar 2009).

fjallað um þær vísur sem tvímælalaust eru sérkennilegastar og gefa innsýn, að mér virðist, í athyglisverðan hugarheim skálds, sýn sem birtist annað hvort í efni vísanna eða sérkennilega myndhverfum kenningum.

Úr veraldarvafstrinu

Hvergi er í uppvaxtarsögu Glúms vikið að því einu orði að hann sé skáldmæltur. Það kemur því nánast á óvart þegar hann brestur út í kveðskap nýkominn heim úr framaför sinni til útlanda. Hann fer, að áeggjan móður sinnar, að huga að því hvernig nágrannarnir hafa gengið á land hans, einkum með því að færa landamæragarð og leggja undir sig akurinn góða, *Vitaðsgjafa*⁷ „ok þá kvað hann vísu“:

Nærr gengr mér ok mínum,
mendöllum, hjúum öllum
þverr við glaum, inn gröeni
garðr, en oss of varði.
Verðr hróðr skotat harðla,
hér tíni ek þat, mínum,
munat enn, of styr stála
starflauss, fõður arfi.⁸

(*Skj.* AI, 118; sbr. *OEM* 1940, 11; *ÍF* 9 1956, 20; *M* 1987, 132r a19).

Þessi vísa er dálítið sérstæð að því leyti að hún flytur beinan merkingarauka við lausa málið.

Færsla garðsins er að sönnu nefnd, „Inn gröeni garðr gengr nær mér ok mínum hjúum öllum en oss of varði,“ en síðan birtir skáldið hug sinn og

7 Um *Vitaðsgjafa* sjá Anne Holtmark 1933, Jónas Kristjánsson 1956, 22, sbr. Folke Ström 1954, 21–22. Margt er á huldu um fornan átrúnað landsmanna, bæði Freysdýrkun og tignun annarra goða. Síðar í sögunni (19. kap.) koma fram merkileg ákvæði um friðhelgina kringum Freyshofið að Uppsölum í Eyjafirði.

8 Kalla má eðlilegt að lagfæra *mendöllum* í *menþöllum* í 2. vo. enda gera skýrendur það jafnan. *döllum* er allsendis óþekktur stofn í kenningu, en *þöllum* er sígilt. Handrit hefur *mendaull* og má vel vera að skrifari á fjórtánda öld telji *mendöllum* fullgilda kvenkenningu. Þess er og að geta að *Mardöllum* er eitt af nöfnum Freyju og þarf þá lítið ímyndunarafli á fjórtánda öld til að skapa kenninguna *mendöllum*.— Annarra leiðréttinga er ekki þörf. Jónas Kristjánsson bendir þó á að líklega sé *munat* í 7. vo. villa fyrir *munkat*, því ella vantar frumlag í setninguna.

hugarraun af þessum sökum og segir í endursögn Jónasar Kristjánssonar: „Föðurarfur minn hefur heldur en ekki sett ofan; hér skýri ég frá því. Ekki mun ég enn sitja auðum höndum í bardaga“ (*ÍF* 9, 20). Ef lesið er *munkat* fela lokaorðin í sér beina hótun um mannvíg sem ekkert verður úr í lausa málinu.

Þriðja vísa sögunnar er aðeins hálf og svohljóðandi:

Halfs eyris met ek hvern
hrísrunn fyr á sunnan.
Vel hafa víðir skógar [*M*: víðir?]
vargi opt um borgit.

(*Skj.* AI, 118; sbr. *OEM* 1940, 27; *ÍF* 9 1956, 53; *M* 1987, 135v b26).

Jónas Kristjánsson bendir á í formála sögunnar (*ÍF* 9, xxiv) að alls óvíst sé að vísan fjalli um flóttu Glúms undan Víga-Skútu, eins og sagan hermi, enda hljóti þá flóttinn að hafa verið með öðrum hætti en frá er sagt. Skáldið talar greinilega um flóttu sinn, kallar sig *varg*, úlf, og talar um að oft hafi víðir skógar eða víðir skógar bjargað sér. Mætti vísan eiga sér einhverja allt aðra skýringu en sagan segir.

Sjöunda vísa sögunnar er aðeins 6 vísuorð:

Virkis spyr at verkum
víns hirðis Sif mínum;
erat at manna máli
morð, váru þau forðum.
Liggr, þeim er hrafn of huggar,
hqrveig, talit gerva

(*Skj.* AI, 119, sbr. *OEM* 1940, 42, *ÍF* 9 1956, 81; *M* 1987, 139v a11).

Endursögn Jónasar á fyrri vísuhelmingi er efalaus: „Konan spyr að verkum mínum; nú tala menn ekki um orrustur; þær gerðust forðum.“ Síðustu vísuorðin getur Jónas sér til að megi skilja „Kona, hermanninum (eftir hermanninn) liggja að fullu tali...“ og síðan hafi fylgt tala fallinna (*ÍF* 9, 81 nm.). Turville-Petre hugsaði á öðrum nótum: „for this man the matter rests fully settled“ (*OEM* 1940, 79). Má þá bera saman við túlkun Finns Jónssonar: „for ham som trøster raven (mig), ligger fuldstændig talt, kvinde...“

(*Skj.* IB, 113). Er öllum nokkur vorkunn því sögumaður gefur ekki aðrar upplýsingar en: „Um vetrinn eptir kom upp vísa, sem Glúmr hafði þá nýort.“ Þegar gleðimaðurinn Þorvarðr lætur síðan í upphafi næsta kafla að því liggja að Glúmur hafi vantalið víg sín í einni vísu, fær skýringartilgáta Finns og Jónasar ágætan stuðning.

Áttunda vísa er ekki alveg einföld. Sögu er þar komið að Glúmur hefur verið hrakinn af Þverárlandi og ber að skilja svo samkvæmt sögunni að þar hafi Freyr átt verulegan hluta að máli. Glúmur horfir um öxl til bæjarins og kveður:

Rudda ek sem jarlar,
orð lék á því, forðum
með veðr stöfum Viðris
Vandils mér til handa.
Nú hefi ek, Valþognis, vegna,
Varrar skíðs, um síðir
breiða jörð með þorðum,
bendiz, mér ór hendi.

(*Skj.* AI, 119, sbr. *OEM* 1940, 47; *ÍF* 9 1956, 89–90; *M* 1987, 140v a41).

Fyrri vísuhelmingurinn er einnig varðveittur í *Snorra-Eddu* og bætast þá við fimm skinnhandrit. Uppsalahandritið er til meins skaddað á þessum stað en þó verður að hallast að því að í *Eddu*-gerðunum sé ekkert það sem heimti leiðréttingu Möðruvallabókartextans. Þar hefur að vísu í fjórum tilvikum með vissu verið skrifað *vandar* þar sem *M* hefur *vandils* og væntanlega hefur einnig staðið *vandar* í DG 11, því skýringin á eftir, sem virðist hafa verið samhljóða í gerðum *Eddu*, tekur af tvímæli um túlkun höfundar: „Viðris veðr er hér kallat orrusta en vöndr vígs sverðit en menn stafir sverðsins“ (Faulkes 1998, 74, sbr. Grape et al. 1977, 66).⁹ Einungis W og AM 748 I hafa lesháttinn *landa* í stað *handa* í 4. vo., og virðist óþarft að taka það lesbrigði inn sem leiðréttingu, eins og Jónas Kristjánsson gerir, því fyrri hluti vísunnar verður skýrður a. m. k. á tvo vegu án nokkurra breytinga á Möðruvallabókartextanum: „Ek rudda forðum sem jarlar mér til handa með Viðris Vandils veðrstöfum; orð lék á því“ – og er þá gert ráð

9 Anthony Faulkes hefur í útgáfu sinni (1998, 198) verulegar efasemdir um að Snorri hafi skilið kenningarnar í fyrri helmingi rétt. Það breytir engu í okkar samhengi, þar eð sá skilningur er ríkjandi í öllum gerðum Skáldskaparmála.

fyrir að Óðins (Viðris) sækonungur (Vandill) sé fullgild hermannskenning, en *veðr* hans sé orusta en *stafr orustu* sé ‚sverð‘ eða ‚spjót‘. Hinn kosturinn er að *vandill* sé reyndar sama og *vöndr* (sbr. sverð Egils, Dragvandill) og gildir þá skýring Snorra úr *Eddu*. Að ryðja sér til handa (sbr. í nútímamáli ryðja sér til rúms) er hreint ekki óaðgengilegt og engin þörf á að sækja lesbrigði í AM 748 I eða *Ormsbók*.

Síðari helmingurinn er einungis varðveittur í *M* og vandséð hvernig skýra mætti án þess að fallast á lagfæringar útgefenda og lesa *Várar f. varrar* og *bendir f. bendiz*. Fæst þá ávarpsliðurinn Valþögnis (Óðins) *Várar* (gyðju, hér: valkyrju) skíðs (vopns) *bendir* = hermaður og segist skáldið þá hafa vegið „breiða jörð með börðum“ úr hendi sér, en um lýsingu jarðarinnar er einatt fylgt skýringu Finns Jónssonar úr *Lex. Poet.* og eru þá börðin talin vera allir útnárar bújarðarinnar.

Nú er það hins vegar svo að ytri rök hníga til þess að reyna að sjá í þessari vísu hugmynd um „Valþögnis várar“, tryggð eða traust Óðins. Ef sú tilgáta Folke Ströms og fleiri er rétt að lesa megí úr sögu Glúms fráhrarf frá Freysdýrkun til Óðinsdýrkunar (sbr. Ström 1954, 21 o. á.), ætti afskaplega vel við á þessum stað í vísu og sögu að Glúmur væri að tala um jörð sem hann hefði setið í trausti Óðins. Eins og textinn er varðveittur er þó ekki auðhlaupið að þessu og verða ekki gerðar sérstakar tilraunir að þessu sinni.

Níunda vísa sögunnar (og Glúms) er aðeins skert í *M* og verður þess vegna ekki að fullu ráðin. Textinn sem varðveittur er sýnist skynsamlegast lesinn svona:

... munat enn sælu
menbrjótandi hljóta,
oss kom breiðr í búðir
böggur af einu höggvi,
þá er, fleyमारar, fjóra,
fullkátir vér sátum,
nú er, mógrennir, minna
mitt sex, tígu vetra.

(*Skj.* AI, 119, sbr. *OEM* 1940, 47; *ÍF* 9 1956, 90; *M* 1987, 252 b8).

Í fyrri vísuhelmingi er greinilega talað um ógæfu sem hlaust af höggi, en í síðari helmingi um þá tíma þegar hann sat fullkátur og voru einhverjir tugir

vetra. Líklega hefur skrifari verið í vafa um hvort þarna ætti að tala um fjóra eða sex tigu og sýnist sennilegast að misritast hafi við það *sex* í stað *setr* (bæði vegna ríms og samhengis nýtileg orðmynd), en hvernig sem reynt er að ráða virðist vísan standa á heldur óhönduglegum stað í sögunni, nema þá skrifari hafi skilið svo að höggið ætti við skriðuna sem féll á bæinn í Myrkárdal, en þá passar tímatalið engan veginn, því þar hafði Glúmur aðeins setið tvo vetur.

Síðasta vísa Glúms, og sú síðasta sem fjallað skal um í þessari lotu, er kveðin þegar sæst hefur verið á víg vinar hans og mágs, Gríms eyrarleggs „ok unði Glúmr illa við málalok, sem hann kvað í vísu þeirri er hann orti síðan“ (*ÍF* 9 1956, 96). Vísan er einungis varðveitt í *M* og þar sýnist eðlilegast að lesa textann svo:

Illt er á jörð of orðit:
aldr þólvar mjök skaldi,
liðit er mest it meira
mitt líf Héðins drífu,
er óvægens eigi
eyrarleggs fyr seggjum
Gríms í Gøndlar flaumi
Gefnar má ek of hefna.

(*Skj.* AI, 120, sbr. *OEM* 1940, 50, *ÍF* 9 1956, 96; *M* 1987, 253 b36).

Vísuna taka þeir eins saman Turville-Petre og Jónas Kristjánsson: „Illt er á jörð of orðit, aldr þólvar mjök skaldi, líf mitt it meira er mest liðit Heðins drífu, er ek má eigi hefna óvægens Gríms eyrarleggs í Gøndlar Gefnar flaumi fyr seggjum“ (*OEM* 1940, 86) og endursögn verður þessi: „Illt er orðið á jörðinni; ellin veldur mér þungu böli; – meiri hluti ævi minnar hefur mestmegnis liðið í orrustum; – er menn varna mér að berjast til að hefna hins hrausta Gríms eyrarleggs“ (*ÍF* 9 1956, 96).

Hér sýnist mér ljóst að mætti allt að einu skýra málsgreinina *liðit er mest it meira mitt líf Heðins drífu* svo: „it meira Heðins drífu líf mitt er mest liðit“ þ. e.: „hið glæsta orustulíf mitt er að mestu liðið“. Þar með fæst mun betra samræmi við setninguna „aldur bölvur mjög skaldi.“ *Héðins drífu lífið*, bardagalífið, er að baki.

Auk þessa er spurn hvort ekki ætti – með hliðsjón af málnotkun Glúms

í öðrum kenningum, eins og hér verður rakið – að gera ráð fyrir að síðasta orustukenningin sé *Göndlar flaumr* og síðan fylgi hermannakenningin *Gefnar seggir*. En þá verður að hafa í huga þær kvenmyndir sem virðast blasa við í öðrum vísum Víga-Glúms og minnst þess að hann sýnist ekki gera stóran mun á gyðjum, valkyrjum og dísunum. Verður nú að því hugað um sinn.

Draumsýnir skáldsins

Þrjár vísur Víga-Glúms væru réttnefndar *vísur um draum* því þar segir skáldið frá draumum sínum. Þessar vísur eru stórmerkar fyrir ýmissa hluta sakir og verða skoðaðar hér í þeirri röð sem þær birtast í sögunni.

Í uppvaxtarsögu Glúms, kolbitssögninni, verður þess hvergi vart að hann búi yfir spásögn af nokkru tagi fremur en skáldgáfunni. Hann rís úr öskustónni þar sem hann er á vist með Vigfúsi afa sínum í Noregi, fer vel fjáður heim og sest að búi á Þverá í Eyjafirði. Hann eignast að vísu fljótlega óvildarmenn og er greinilegt að Þorkell, granni hans, verður honum þungur í skauti, þó nokkuð vel horfi fyrst í stað. Níundi kafli sögunnar segir svo frá:¹⁰

Þat er sagt, at Glúm dreymdi eina nótt: hann þóttisk vera úti staddr á bæ sínum ok sjá út til fjarðarins. Hann þóttisk sjá konu eina ganga útan eptir heraðinu, ok stefndi þangat til Þverár; en hon var svá mikil, at axlirnar tóku út fjöllin tveggja vegna. En hann þóttisk ganga ór garði á mót henni ok bauð henni til sín; ok síðan vaknaði hann. Öllum þótti undarligt, en hann segir svá: „Draumr er mikill ok merkiligr, en svá mun ek hann ráða, at Vigfúss móðurfaðir minn mun nú vera andaðr, ok mundi kona sjá hans hamingja vera, er fjöllum hæra gekk. Ok var hann um aðra menn fram um flesta hluti at virðingu, ok hans hamingja mun leita sér þangat staðfestu, sem ek em.“ En um sumarit, er skip kómu út, spurðisk andlát Vigfúss. Þá kvað Glúmr vísu:

10 Hér sem ella fylgi ég samræmingu Turville-Petres, þar sem örlitlu minna er um fyrningar og málfarsréttingar en hefð *Íslenzkra fornrita* segir fyrir um.

Fara sá ek holms und hjalmi
 hauks í miklum auka,
 Jorð, at Eyjafirði,
 ísungs, fira dísi,
 þá svá't dóms í draumi
 dals ótta mér þótti
 felli-Guðr með fjöllum
 fólkvandar bjóð, standa.¹¹

(Skj. AI, 118; sbr. OEM 1940, 15–16; ÍF 9 1956, 31; M 1987, 237 a21).

Þegar breytt hefur verið síðasta vísuorði og lesið *bjóðr* í stað *bjóð* verður samantekt Jónasar Kristjánssonar og Turville-Petres sem næst svona: „Sá ek hauks holms ísungs Jorð, fira dísi, fara und hjalmi at Eyjafirði í miklum auka, svá't mér þótti þá í draumi dals ótta dóms felli-Guðr standa með fjöllum, fólkvandar bjóðr.“ Og þetta mætti segja á nokkurn veginn mæltu máli íslensku: Ég sá hjálmbúna konu, dísi mannanna, fara eftir Eyjafirði mjög stórvaxna; með fjöllum þótti mér í draumnum sem sú valkyrja stæði, hermaður!

En gerist maður nú hörgabrjótur og efist um rök hinna ágætustu fræðimanna er reyndar hugsanlegt að túlka á annan veg.

Þar er fyrst til að taka, að leiðrétting textans er ekki nauðsynleg. Það má skilja orð handritsins óbreytt: „svá't mér þótti þá í draumi dals ótta dóms felli-Guðr standa fólkvandar bjóð með fjöllum“. Þar með túlka ég *folkvandar bjóð* sem andlag sagnarinnar *standa*. Um notkun hennar sem áhrifssagnar eru þó nokkur dæmi í lausu máli sem bundnu (sjá orðabók Fritznars og *Lexicon Poeticum*) og getur hún þá merkt ‚finna‘, ‚mæta‘, ‚ráðast á‘ jafnvel ‚standast‘, og þar sem Glúmur virðist nota sömu sögn á sama hátt í annarri vísu, eins og að verður komið, sé ég enga ástæðu til að hafna þessum kosti hér. Þar með verður líka komist hjá öllum leiðréttingum á texta handritsins. Þá er að vísu óráðið hvort þessi *fólkvandar bjóðr* (nokkuð hlutlaus hermannskening) er skáldið sjálft eða fjandmaður þess. Í fyrra tilvikum mætti skilja *standa* sem ‚finna‘, ‚hitta‘ en í hinu síðara ‚standa gegn‘. Skáldið væntir í báðum tilvikum hjálpar frá þessari miklu konu.

Í annan stað er ástæða til að skoða nánar kenninguna hugsuðu: *hauks*

11 Bæði Turville-Petre (í skýringum, 1940, 64) og Jónas Kristjánsson hölluðust að leiðréttingartillögu Kocks (Not. Norr. § 382) og breyta *bjóð* í *bjóðr*.

holms ísungs Jörð. Báðir virðast Jónas og Turville-Petre sammála um að hér sé heldur vísað til gyðjunnar Jarðar en jarðarinnar sjálfrar. Þar er að vísu ekki sjálfdeilt á milli. Þótt Snorri tali um gyðjuna Jörð sem móður Þórs, er ekki nokkur vafi á að þar er oft leikið að orðum þegar talað er um hann sem *jarðar bur* eða *jörð* er notuð sem stofn í kenningum. Snorri kennir okkur í prólóg *Eddu* að jörðin sé lifandi vera, og þar með geta skáldin notað sér hana í tvíræðum kenningum. Hamingja Glúms á vitanlega skilið að hafa gyðju í kenningarstofni, en þegar kennt er til *hauks hólms*, sem þá hlýtur að vera armleggur, er farið að stytast til þeirrar jarðar, þar sem hólmarinn eiga heima. Og mér virðist meira en hugsanlegt að boðið sé upp á kenninguna *hauks hólms jörð* = kona, en jafnframt leikið á þann strenginn að hún er líka Jörð = gyðja. Um leið og þessi kostur væri valinn er búið að losa sig úr ákveðnum vanda með orðmyndina *ísungs*. Um það orð segir Jónas Kristjánsson í skýringum: „*ísung* getur verið höfuðdúkur kvenna (sjá Falk: Kleiderkunde 107), en merkir hér líklega sama sem *ís*, sbr. *ísung* í norski mállýzku, sem merkir þunna *ís* (Aasen)“ (*ÍF* 9 1956, 31). Með þessu móti fæst þá kenningin „handar *ís*“, en það er silfur. Og nú er spurt: Er ekki sennilegra að *ísung* merki hér einfaldlega höfuðdúkur og fylgi hjálmi þessarar merkilegu konu, hún sé „undir *ísungs* hjálmi“, þ. e. með höfuðdúk sem vafinn er sem hjálmur eða með öðru orði *hjálmfaldin*, en sá lýsingarháttur er vel kunnur.¹²

Séu þessar leiðir farnar hljóðar samantekt vísunnar: „Sá ek hauks holms jörð, fira dísi, fara und *ísungs* hjálmi at Eyjafirði í miklum auka, svá't mér þótti þá í draumi dals ótta dóms felli-Guðr með fjöllum standa folkvandar bjóð.“ Merkingin gæti þá verið: Ég sá konu, dísi mannanna, fara hjálmfaldna að (= eftir) Eyjafirði og var heldur í stærra lagi, svo að mér þótti þessi goðkynjaða kona inn með fjöllum þá standa gegn / standa með hermanninum (fjandmanni mínum / mér).

Um *hamingjur* eru heimildir afar óljósar og raunar fáar. Þó hafa menn talið óhætt að tengja þær við hina örlogabundnu gæfu mannanna og fleiri dæmi eru um að hamingja taki sér búsetu hjá ungu höfðingjaefni þegar aldinn leiðtogi fellur frá.¹³ Í riti sínu um norræna goðafræði, *Myth and*

12 Minna má á haugvísu Gunnars Hámundarsonar í *Njálu* þar sem hann talar um sjálfan sig sem *hjálmi faldinn* (*ÍF* 12 1954, 193).

13 Jónas Kristjánsson kveður fast að orði um þetta: „Þegar sá dó, sem hamingjan hafði fylgt, valdi hún sér venjulega ungan mann af sömu ætt; sjá t. d. Hallfr. s. 198“ (*ÍF* 9 1956, 31).

Religion of the North, benti Turville-Petre á að *Þiðranda þáttur*, ein helsta heimild um *dísir*, notar einu sinni nafnorðið *fylgja* um dís, og síðan rakti hann hvernig hugmyndin um *fylgju* og *hamingju* virðist náskyld og raunar mjög erfitt að greina þar á milli (1964, 221–230). Folke Ström, sem mest hefur rannsakað þessi mál er á svipuðu róli (*KLNM*). Ström bendir þó á að *dísir* virðist „i myt och folktrö“ einkum hafa tengst tveim sviðum, barnsburði og stríði. Um síðara sviðið segir hann (sjá *Diser*):

D[iser]s kampaspekt kommer till synes redan i den kontinentalgerm. första Merseburggaldern, där *idisi* åkallas som slagfältets segergivande och magiskt betvingande makter. I den i skaldedikten förekommande sammansättningen *ímundísir*, „kampdiser“, är denna sida av deras väsen uttryckt. Som stridens makter stå de krigsguden Odin nära och äro mytiskt identiska med valkyrjorna (*Herjans dísir*) (*KLNM* 1958, 102).

Þetta er reyndar ekki öll sagan, því í *Diser, normor, valkyrjur* hafði Ström bent á mjög skýra þróun á þessu sviði í vesturnorrænni trú:

På västnordiskt område uppträder diserna mot hedendomens slut i nära förbindelse med Odin. En i kulten framträdande konkurrens mellan å ena sidan Frey, å andra sidan Odin och diserna är rent av skjönjbar (*Víga-Glúms saga*). (1954, 57).¹⁴

Ekki verður sagt að málnotkun Glúms einfaldi hlutina. Í kenningunni um *hamingjuna* í fyrri hluta þessar vísu hefur hann stofninn *Jörð* eða *jörð*. – Í síðari vísuhelmingi fáum við svo aðra og ekki íburðarminni kenningu, því nú heitir konan *felli-Guðr dóms dals ótta* eða sú valkyrja sem fellir orustudóminn (*dalr* er heiti á boga; *ótti* hans gæti verið ‘sverð’, *dómr* þess væri bardaginn og sú Gunnr sem fellir þann dóm væri mjög máttug valkyrja).¹⁵

14 Í útgáfu Jónasar Kristjánssonar er hvergi vísað til rannsókna Folke Ströms og vænti ég það stafi fremur af ókunnugleika höfundar en hinu að tekin sé svo afdráttarlaus afstaða gegn trúarbragðafræðunum að ekki sé einu sinni til þeirra vísað.

15 Á íslensku er mest og ferskast efni að finna um kvenleg goðmöggn í riti Ingunnar Ásdísardóttur, *Frigg og Freyja* (2007). Þar er þó fyrst og fremst rætt um gyðjurnar Frigg og Freyju. Til yfirlits um *dísir*, valkyrjur og hamingjur skal minnt á Turville-Petre 1964 og greinar í *Kulturbhistorisk lexikon*.

Í skemmstu máli: Það sem er mikilvægt er að í þessari tröllauknu kvenmynd Glúms af konunni sem fyllir út Eyjafjörðinn, fara fleiri goðverur saman, og ef rétt er skýrt hér að framan eru þær tilbúnar í slaginn. Hamingjan, sem bæði er dís og valkyrja, ætla að *standa óvininn*, „mæta honum ódeig’ eða *standa vígamanninn* ,fylgja honum dáðrökk’!

Næsta draumvísa Glúms er alls óskyld þessari en býr þó yfir trúarlegri dulúð sem hvetur til skoðunar og nokkurs formála. Sögu er nú þar komið að helsti fjandmaður Glúms, Þórarinn á Espihóli, situr um líf hans, en Glúmur

var svá varr um sik, at hann hittisk aldri í þeiri rekkju, sem honum var búin. Opt svaf hann lítit um nætr, ok gengu þeir Már [sonur hans] ok ræddu um málaferli. Eina nótt spurði Már, hversu hann hefði sofit. Glúmr kvað vísu:

Eigi sofna ek, Ófnis
ysheims í bæ þeima,¹⁶
munat eldviðum ǫldu
auðbœtt við mik, sætan,
áðr grindlogi Gǫndlar¹⁷
gellr í hattar felli,
opt vá ek mann of minna,
meir nokkurum þeira.

Nú skal segja þér draum minn: ek hugðumsk ganga hér ór garði einn saman ok slyppr, en mér þótti Þórarinn ganga at móti mér, ok hafa harðstein mikinn í hendi; ok þóttumsk ek vanbúinn við fundi okkrum. Ok er ek hugðak at, sá ek annan harðstein hjá mér ok réðumsk ek í mót. Ok er vit fundumsk, þá vildi hvárr ljósta

16 Svo virðist mega lesa og var lesið í fyrstu útgáfum sögunnar. Turville-Petre velur *yís* þar sem ég les *ys*. Jónas Kristjánsson fellst á leiðréttingu frá Finni Jónssyni (*Skj.* BI), *yíseims* sem þá væri ‚bogastrengs’. Allir hallast þeir að því að *Ófnir-yíseims* eða *yís heims* sé hermannskenning og þá ávarpsliður sem vísi til Mús. Ég kýs að skilja *Ófnis* (Óðins) *yss* = orustugnýr og *heimr* hans þá orustuvöllurinn, en svo gæti skáldið hér kallað bæ sinn og segist ekki sofna sætt þar!

17 *Grindlogi Gǫndlar* er greinilega sverðskenning og skáldið vill láta sverðið gjalla í hattarfelli nokkurum þeirra (óvinanna). Í *Lex. Poet.* er *grindlogi* skýrt sem ‘dör-lue’ en er eindæmaorð sem slíkt hjá Glúmi. *Grindlogi* er meðal sverðsheita í Þulum *Eddu*.

annan; en steinarnir kómu saman, ok varð af brestr hár. [...] Ok er ek vaknaða, kvað ek vísu:

Harðsteini lét hína
 harðgerðr Limafjarðar,
 þat sá, dóms, í draumi,
 dyn-Njörðr mik [of]¹⁸ barðan.
 En ek, þrádráttar, þóttumsk
 þjósti keyrðr of ljósta
 sævar Hrafns í svefni
 snarr beinanda, steini.

(OEM 1940, 35–36; sbr. ÍF 9 1956, 69–71; M 1987, 137v b28).

Hér er ýmislegt skrítið. Það er enginn hversdagsbardagi sem háður er með steinbrýnum, heinum. Reyndar er aðeins einn bardagamaður sérlega kunnur af því að berjast með hein,¹⁹ jötunninn Hrungnir (Faulkes 1998, 20 o. áfr.) er hann háði einvígi við Þór. Þar mættust að vísu ekki tvö brýni heldur hamarinn Mjöllnir og heinin og lá við bræðrabyltu, því heinarbrot fór í höfuð Þórs en hamarinn í haus Hrungnis. Athyglisvert er hins vegar að Snorri segir að öll heinaberg séu til komin af hein Hrungnis, og þannig verður hún formóðir heinanna sem þeir berjast með, Þórarinn og Glúmr. Það er því afar frestandi að sjá í draumbardaga Glúms við fjandmanninn Þórarin endurspeglun goðsögulegs bardaga. Er í því sambandi ástæða til að benda á að óvinurinn er kallaður *dyn-Njörðr* og hlýtur þannig goðfræðilegan kenningarstofn, og ekki er lakara að það er einn þeirra vana sem giftir voru jötnameyju! Öll er kenningin nokkuð harðsnúin (ef rétt er ráðið). Turville-Petre túlkar: *Harðgerðr Limafjarðar hína dóms dyn-Njörðr*. Hann fylgir E.A. Kock (*Notationes Norrænæ* § 790) um það að *Limafjarðar hún* (bangsi) sé skip; þá verður *dómr Limafjarðar hún*s = sjóorusta og *dyn-Njörðr* hennar = hermaður. – Í seinni helmingi er *þrádráttar steinn* væntanlega hið margdregna brýni og *snarbeinandi sævar Hrafns* er sæfarinn, stýrimaðurinn (Hrafn er hestsheiti) og sjálfur segist Glúmur hafa verið *þjósti keyrðr*, æfareiður.

18 Þetta fyllingarorð er viðbót Konráðs Gíslasonar og ekki í handritinu. Sé horft til texta *Möðruvallabókar* er þó ljóst að skrifari hennar hefur vel getað hugsað sér þetta vísuorð gott og gilt án of. Hann las væntanlega *dyn-Njörður mik barðan*.

19 Úr goðsögum höfum við að sjálfsgöðu líka heinina sem Óðinn æsti þræla Bauga til að berjast um, þegar hann var að leita skáldamjadarins.

Ekki er lokið draumum Glúms, því hann heldur ótrauður áfram að rekja þá fyrir syni sínum:

Er enn annarr draumr at segja þér: ek þóttumsk úti staddr, ok sá ek konur tvær. Þær höfðu trog í milli sín, ok námu þær staðar á Hríssateigi ok jósu blóði um heraðit allt. Ok vaknaða ek síðan, ok hygg ek fyrir tíðendum vera, ok kvað vísu:

Menstiklir sá mikla,
mun sverðabrák verða,
komin er grára geira,
goðreið af troð, kveðja.²⁰
Þar er ósynjur jósu
eggmóts of fjör seggja,
vinir fagna því vagna,
vígmóðar framm blóði.

(OEM 1940, 36; sbr. ÍF 9 1956, 71–72; M 1987, 138r a16).

Í fyrri vísuhelmingi er fátt sérlega torskilið. Að vísu er óvenjulegt að skáldið virðist kalla sjálft sig hinn örláta mann, *menstikli*, en það orð skýrir Jónas Kristjánsson svo að það sé „eiginlega: sá, sem lætur men stökkva“ (ÍF 9 1956, 71). Sérkennilegt er hins vegar að skáldið hefur séð *mikla goðreið of troð* þar sem muni verða *sverðabrák* og komin sé *grára geira kveðja*, kveðja hinna gráu spjóta. Miklu ógnvænlegra verður þó það sem fyrir sjónir ber í síðari hluta: *þar er vígmóðar eggmóts ósynjur jósu framm blóði of fjör seggja*. Í lausa málinu var talað um konur tvær, en hér eru það *eggmóts ósynjur*, „gyðjur vopnaviðskiptanna“ og eru *vígmóðar*. – Bent skal á að hugsanlegt er að taka *eggmóts* sem einkunn með *blóði* og væri *eggmóts blóð* mjög skýrt: „orustublóð“. Þar með væri bara talað um *ósynjur* og þær ekki gerðar að stofni í valkyrjukenningu. Það passar ágætlega við að talað er um *goðreið* í fyrri helmingi.

Kenningin *vinir vagna* er torveld. Ef *vagna rúni* er rétt skýrt sem Óðinskenning í Sonatorreki gæti *vagna vinr* alltaðeinu verið Óðinn. Vandinn er að hann er í fleirtölu. Merkingin sýnist þó hljóta að vera í þá

20 Jónas Kristjánsson leiðréttir *af í of* (fs.) „á“. Sé þeirri leiðréttingu fylgt hafa konurnar komið á tröðina, annars líklega af henni.

veruna, nema Glúmur eigi einfaldlega við þá æsi alla sem bregður fyrir í vögnum (Óðinn hjá Agli, Þór í fjölda sagna og kenninga, Freyr í *Snorra-Eddu* (Faulkes 2005, 47), bæði Freyr og Njörður virðast kenndir við vagn í Gks 2367 4to (sjá Finn Jónsson (útg.) 1931:97–98), Freyja í kattavagni sínum o. s. frv.).

Þessi draumsýn á sér margar hliðstæður í fornum bókmenntum og nægir að minna á draumvísur *Sturlungu* ellegar fyrirboðana í *Njáls sögu*. En það sem hér er sérstakt (auk þess að heimildin er ævafor, ef rétt er feðrað) er að það eru *valkyrjur*, goðkynja verur og meira að segja *ásynjur* sem birtast skáldinu. Hann gerir að því er virðist ekki nú frekar en áður greinarmun hinna stórbrotnu kvenna: Þær eru *ðísir*, *hamingjur*, *valkyrjur* eða *gyðjur*, og að manni fer að læðast grunur um miklu ógnvænlegri kvenkyns goðverur en hin siðprúða þrettánda aldar goðafræði sýnir okkur að jafnaði. Þar eru valkyrjurnar vissulega sendiboðar Óðins, en þær berjast ekki, ausa ekki yfir menn blóði né heldur eru þær svo tröllvaxnar að þær fylli Eyjafjörð.²¹

Skáldið og dynfúsar ðísir

Áður er nefnt að fyrri helmingur 8. vísu Glúms kemur einnig fyrir í *Snorra-Eddu*. En auk þess er þar vitnað í tvennu lagi til heillar vísu. Er það í fullu samræmi við tilvitnanakerfi *Eddu* þar sem að jafnaði er aðeins vitnað til helminga. Í dæmi Glúms er þó ekki nein ástæða til að efast um að helmingarnir eigi saman, enda tekur sagan af tvímæli. Þetta er næstsíðasta (þ. e. 10.) vísa Glúms og 11. vísa sögunnar. Fyrri helmingur kemur fyrir tvisvar í R, W, T og U en einu sinni í AM 757 a og 748 I, sem og (skaddaður) í 748 II (1eþ). Síðari helmingur kemur fyrir í öllum 7. – Auk þessa er vitnað til vísunnar í Þórðarbók *Landnámu* (AM 106 fol.).

Svo sem handritum fjölgar aukast jafnan vandræði textafræðinnar. Skulu því bornir saman textar, að vísu ekki gervallir heldur látið nægja að horfa til *Möðruvallabókar* (M), *Konungsbókar Snorra-Eddu* (R) og *Uppsala-Eddu* (U). Samræming M er að hætti Jónasar Kristjánssonar (*ÍF* 9), R eins og Anthony Faulkes prentar (1998) en U í minni samræmingu eftir staf-réttri útgáfu Grapes et al. (1977). Endursögn er eins og hún er hjá Jónasi Kristjánssyni, Finni Jónssyni (*Skjd.* IB) og þeim sem þetta ritar.

21 Að sjálfsögðu er freistandi að minna á þær skelfilegu vefjarkonur sem okkur eru sýndar í Darraðarljóðum *Njálu* (*ÍF* 12 1954, 454).

Í vísunni fjallar Glúmur um síðasta bardagann sem hann háir og lauk með ósigrí hans, og dauða mágs hans, þótt hann héldi lífi sjálfur. Um þetta kveður hann svo:

M	R	U
Lattiz herr með hættu hanga tyff at <i>ganga</i> þo tiair þeim at hætta þeckiligt fyr brecku <i>M</i> 1987 141r, b28.	Lattiz herr með hættu hanga tyss at <i>ganga</i> þóttit þeim at hætta þeckiligt fyrir brecku. FJ 1931, 88 og 150, Gks 2367 20v og 34r. ¹	latið ² heR með havtto hanga tys at <i>ganga</i> þótti þeim at hætta þeckiligt fyrir brecko. Grape et al. 1977; 51.12 og 64.28
Lattisk herr með höttu hanga-Týs at <i>ganga</i> , þóttit þeim at hætta þeckiligt, fyr brecku, <i>ÍF</i> 9 1956, 95.	Lattisk herr með höttu Hangatýs at <i>ganga</i> – þóttit þeim at hætta þeckiligt – fyrir brecku. Faulkes 1998, 7	Lattit herr með höttu Hangatýs at <i>ganga</i> þótti þeim at hætta þeckiligt fyrir brecku.
Herr lattisk at <i>ganga</i> með höttu hanga-Týs fyr brecku –þóttit þeim þeckiligt at hætta <i>ÍF</i> 9 1956, 95.	Herr lattisk at <i>ganga</i> með höttu Hangatýs fyr brecku – þeim þóttit þeckiligt at hætta – <i>Skj.</i> BI, 114.	Herr latti-t at <i>ganga</i> með höttu Hangatýs; þeim þótti þeckiligt at hætta fyrir brecku.
Hjálmbúinn herinn var ófús að <i>ganga</i> ofan fyrir brekkuna; þeim þótti ekki árennilegt að hætta á slíkt <i>ÍF</i> 9 1956, 95.	Mændene blev dovne til at gå med hjælmene ned for brinken – de syntes det lidet tiltalende at gøre vovestykket. <i>Skj.</i> BI, 114.	Menn löttu ekki hver annan að <i>ganga</i> fram hjálmi klæddir; þeim þótti freistandi að taka áhættuna í brekkunni.
þa er dynfusar dífir dreyra fuellz a eyri breið ox brognum mæða ³ bloði íkialldaðir stoðum. <i>M</i> 1987 141r; b30.	þa er dynfusar dífir dreyra mens a e(y)ri brað feck borginmoði bloðskialdaðir stoðum. FJ 1931, 172; Gks 2367 38r.	Þa er dynfvlar dífer dreyra mas a eyri braþ feck borgin moþi bloðfkialldaþir ftoþvm Grape et al. 1977, 80.7.

1 Hér er sýnt hvernig skammstafanir eru leystar upp.

2 Í fyrra skiptið er hér í U greinilega skrifað *latið* en í síðara skiptið *lattið*. Þá má velja úrlestur: látit (látíð), láti-t (látíð ekki) eða latti-t (latti ekki). -ð í stað -t í áherslulausu lokaatkvæði kemur alloft fyrir í DG 11. -tt- er oftast skrifað með punkti fyrir ofan t. Hér gæti skrifara hafa sést yfir hann á bls. 51 en í síðara skiptið er t tvíritað. Þar eð nafnháttarmerkið at fylgir með *ganga* verður freistandi að lesa latti-t at *ganga* = Herinn latti ekki að *ganga* (menn hvöttu hver annan). Sé valinn sá kosturinn að lesa Látíð verður að lagfæra *heR* (herr, nf.) í her og nafnháttarmerkið at verður útundan – nema ef lesa ætti þar neitunina at eins og í eiðstaf Glúms!

3 bráð óx borginmóða: svo Þórðarbók (*ÍF* 9, 95).

þá's dynfúsir dísar dreyra svells á eyri, bróðr ox borginmóða blóðs, skjaldaðir stóðum. ÍF 9 1956, 95.	Þá er *dynfúsir *dísar dreyra mens á e(y)ri –bráð fekk borginmóði blóð(s)–skjaldaðir stóðum. Faulkes 1998, 91.	Þá er dynfúsar dísir dreyra mäs á eyri – bráð fekk borginmóði – blóðskjaldaðir stóðum.
þá's stóðum skjaldaðir á eyri, dreyra svells dísar dynfúsir; borginmóða ox bráð blóðs. ÍF 9 1956, 95.	þás stóðum skjaldaðir dreyra mens ⁴ dísar dynfúsir á eyri; borginmóði fekk bráð blóðs. Skj. B I, 114.	Þá er stóðum dynfúsar dísir ⁵ blóðskjaldaðir á eyri dreyra mäs, fékk borginmóði bráð.
þegar vér stóðum skjaldaðir á eyrinni, fúsir til bardaga; hrafn fékk blóð að drekka. ÍF 9 1956, 95)	da vi stod skjoldede og kamplystne på øren (nedenfor); raven fik blod til bytte. Skj. B I, 114	Þá er vér stóðum blóðskjaldaðir gegn bardagafúsum dísium á vígvellinum; hrafn fékk bráð.

4 Í Skj. IB velur Finnur lesbrigðið svells úr *M*. Faulkes fylgir *R* í *Eddu*-útgáfunni og hér er tekið saman samkvæmt hans lestri, sbr. 1998, 354.

5 Sjá áður um so. standa.

Hér verður ekki mikill ágreiningur um lesbrigði eða túlkánir í fyrri vísuhelmingi. Jónas Kristjánsson velur í sinni útgáfu að lesa þriðja vísuorðið úr Þórðarbók *Landnámu*, ekki *M* og fylgir þar í raun Turville-Petre í skýringum (*OEM* 1940, 85), en þar prentaði hann lagfærðan texta.

Efnislega er ljóst að fyrri helmingur segir frá því að óvinirnir sóttu að með hjálma sína á höfði. *M* og *R* virðast hallast að því að þeim hafi ekki þótt sérlega fýsilegt að hætta sér í brekkuna, þar sem *U* (og *AM* 757 a) er á gagnstæðu máli. Textamunurinn er að vísu talsverður þegar litið er á hvert smáatriði, en heildin áþekkt. Það gildir hins vegar ekki um síðari helminginn.

Öllum handritum (*M*, *R*, *W*, *T*, *U*, *AM* 748 I b, *AM* 748 II og *AM* 757 a, auk Þórðarbókar í *AM* 106 fol.) ber saman um fimmta vísuorðið: þá er dynfúsar dísir, en örlög þessa vísuorðs eru gríðarfróðlegt dæmi úr rannsóknarsögunni.

Árið 1879 skrifaði Konráð Gíslason grein sem hét „Bemærkninger til nogle steder i Skaldskaparmál“ og birtist í *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* það árið. Í greininni kemur Konráð víða við, en meðal vísna sem hann hefur athugasemdir við er einmitt þessi vísa Glúms. Þegar Konráð hefur í háðstóni tekið saman síðari helminginn segir hann að efnið sé:

(afset fra underordnede tillæg): Vore fjender vovede sig ikke ned til os, da vi »traf kamplystne diser på strandbredden«. Vel muligt, at en og anden finder dette såre dybsindigt. Mig forekommer det i høi grad forskruet, eller rettere: meningsløst. I følge sammenhængen (i sagaens kap. 27) synes Glúmr at ville sige: Vore fjender vovede ikke at nærme sig os, der, dækkede med vore skjolde, stode på strandbredden begerlige efter at kæmpe (1879, 190).

Er skemmst frá að segja að Konráð, sem veit hvað Glúmur ætlaði að segja, ákveður að „texten må være forvansket, ikke alene i nogle af håndskriftterne, men, til dels, i dem alle” (s.st.). Það sem farið hefur úrskaiðis í umræddu vísuorði reynist svo vera orðin *dynfúsar dísir* og Konráð er tilbúinn með leiðréttingu:

Dynfúsar dísir má oprindelig have hedt dynfúsir dísar. Og forvanskningen er sandsynligvis gået for sig på den måde, at dynfúsir dísar er først, ved en sædvanlig art af skrivfejl bleven til dynfúsar dísar, og dette så rettet (!) til dynfúsar dísir (da nom.–acc. plur. af dís hedder dísir – ikke dísar).

Með breytingunni gerir Konráð þá *dísar* að eignarfallslíð í kenningunni *dreyra svells dís* og þeir Turville-Petre og Jónas Kristjánsson skýra *dreyra svells dísar dyn* sem bardaga (dreyra svell = sverð; sverðs dís = valkyrja, valkyrju dynur = orusta) og mennirnir eru þá fúsir orustunnar.

Strax árið eftir að grein Konráðs birtist kemur *Glúma* út í 1. bindi *Íslenzkra fornsagna* (Guðmundur Þorláksson 1880) og leiðrétting hans er prentuð í meginmáli en tekið fram neðanmáls að „Lagfæring þessa víshelmings er eptir K.G.“. Sama verður uppi þegar hinn leiðrétti texti Finns Jónssonar af dróttkvæðunum, *Skj.* BI, kemur út 1912, þar er prentað *dynfúsir dísar* og búið að skilja (einnig skv. tillögu Konráðs) milli *blóð* og *skjaldadír*, þannig að lesið sé *blóðs skjaldadír* og hangir þá *blóðs* við bráðina sem hrafnninn hefur fengið (sbr. túlkun Jónasar Kristjánssonar hér að framan).

Þegar Turville-Petre gaf út hina fyrstu vönduðu vísindalegu útgáfu sögunnar prentaði hann allar vísur með óbreyttum texta *Möðruvallabókar* í meginmáli. Hins vegar tók hann upp ýmsar leiðréttingar og lagfæringar í skýringahluta bókarinnar og þar prentar hann þessa vísu (bls. 85) með lag-

færingu Konráðs og hefur um orðin: „If the emendation *dynfúsir dísar* in line 5 (thus Konráð Gíslason and *Skj.*) is accepted, the strophe presents little difficulty“, en síðan tekur hann reyndar saman með leshætti *R, mens* í stað *svells* og fær: „þá er *dynfúsir dísar mens* dreyra stóðum skjaldaðir á eyri“ (*OEM* 1940, 86). Hann lendir að sönnu í vandræðum með að skýra „*dísar mens dreyra*“ og verður að bakka í *svell!*

En næsta skref er síðan útgáfan í *Íslenzkum fornritum* árið 1956 og þá prentar Jónas Kristjánsson leiðréttingu Konráðs í meginmáli, lætur hennar getið í neðanmálsgrein en gerir ekki frekar en Turville-Petre tilraun til skýringar á texta handritsins.

Í þessu samhengi er athyglisvert að fyrir daga Konráðs virðist enginn hafa átt í nokkrum vandræðum með að skilja *dynfúsar dísir*. Í útgáfu sögunnar árið 1786 er talað í latneskri þýðingu um „*strepitus cupidine ardentis deas*“ (Guðmundur Pétursson 1786, 169). Útgáfa Árnaneftar á *Snorra-Eddu* (Jón Sigurðsson et al. 1848, 491) þýðir: „*nymphas, strepitum scutarium amantes*“. Gildir þá einu hvort *dísirnar* eru kallaðar *nymphas* eða *deas*, þær fá að njóta setningafræðilegrar stöðu sinnar og enginn vafi á bardagafýsni þeirra! Og þar stendur einmitt hnífurinn í kúnni.

Burtséð frá því að leiðrétting Konráðs á gervöllum miðaldahandritum vísunnar, sem sannanlega eru ekki innbyrðis háð, er gersamlega fráleit og fræðilega ótæk, er hún aukinheldur óþörf. Eins og fram kemur í yfirlitinu hér að framan er enginn vandi að skýra textann, t. d. eins og hann stendur í U: „Þá er stóðum *dynfúsar dísir* blóðskjaldaðir á eyri dreyra mäs, fékk borginmóði bráð.“ Þess er áður getið að so. *standa* virðist vera áhrifssögn í annarri vísu Glúms, og þannig hafa útgefendur fyrri alda ekki verið í vafa um að eigi að skilja hana: „*Quum nos, cruentis clypeis tecti, / nymphas, strepitum scutarium / amantes, in arena deprehendimus. / Corvus prædam nactus est*“ segir í þýðingunni í *Snorra-Eddu Árnaneftarinnar* (Jón Sigurðsson et al. 1848, 491). Latneska sögnin *deprehendo* merkir einmitt ‚að hitta‘, ‚koma á óvart‘ (sbr. *standa* e-n að verki) eða ‚ráðast á‘. Það sem Glúmur er að segja gæti einmitt verið „Við stóðum með blóðuga skildi gegn bardagafúsnum dísunum á vígvellinum.“ Og þar er komið að kjarna málsins.²²

22 Það er fyrst þegar greinarstúfur þessi er kominn í próförk sem mér hugkvæmist að fletta upp í útgáfu Svarts á hvítu (Bragi Halldórsson o.fl. 1986) og sé að vísaskýrendur þar, Bergljót Kristjánsdóttir, Bragi Halldórsson og Jón Torfason hafa lesið þessa vísu og skýrt eins og hér er gert.

Að lokum

Glúmur Eyjólfsson er af síðustu kynslóð heiðinna skálda. Vísur hans eru, eins og áður er nefnt, yfirleitt ekki rengdar eða taldar rangfedraðar. Til þess skortir öll rök. Sumar þeirra, einkum draumvísurnar, eru með skýringa-köflum öldungis óþarfar fyrir framvindu sögunnar og eru til þess full rök að skoða þær sem kennslubókadæmi um vísur sem ekki hafa lifað án skýringarkafila. Stíll Glúms, reknar kenningar og talsvert stórbrotnar, er fremur til marks um háan aldur vísna en hitt.

Því eru meira en meðalfróðlegar þær myndir sem Glúmur dregur upp fyrir okkur af goðfræðilegum kvenverum. Hann sýnir okkur *hamingju* sem er tröllvaxin. Hann bregður upp mynd af goðreið og *gyðjum* sem ausa blóði yfir líf manna. Hann dreymir sjálfan sig í mýtiskum bardaga með brýni – og hann sér í síðasta bardaga sínum ekki venjulegar valkyrjur heldur *dymfúsar dísir*, stríðsglaðar, því *dynr* er í máli Glúms ekki bara orustugnýrinn heldur orustan sjálf, sbr. kenningu hans *dyn-Njörðr* um hermanninginn.

Það er brýnt að trúarbragðafræðingar taki vísur Glúms með í safnið þegar þeir túlka kvenlegginn í norrænni goðafræði.²³ Mynd Snorra Sturlusonar í *Eddu* og þeirra sem síðan hafa einkanlega byggt á henni er samkvæmt því sem hér hefur verið dregið saman of síðfáguð og einföld. Glúmur gerir lítinn greinarmun á konum í hinum ólíku hlutverkum, kallar þær dísir, ásynjur, eða hefur á þeim heiti valkyrja. Blóði rignir kringum þær og fyrir þeirra tilverknæð, þær eru bardagafúsar eins og hinar vöskustu skjaldmeyjar, en heiti þær liðsinni verða þær hamingjudísir. Myndirnar af vefjarakonunum sem Darraður lýsti í *Njálu* eru kannski ekki svo einstæðar?

Uppsölum 2009–2010

23 Mér varð mikil hvatning til ritunar þessarar greinar að ræða þessi mál við trúarbragðafræðinginn dr. Olof Sundqvist, þótt engin tilraun skuli gerð til að kenna honum um hugmyndir mínar. Sérstakar þakkir fær líka samverkafólk mitt hér í Uppsölum, Henrik Williams, Daniel Sävborg, Lasse Mártensson og Maja Bäckvall fyrir margvíslegar og örvandi samráður um eddumál. – Ónafngreindum lesurum *Griplu* þakka ég ábendingar.

HEIMILDIR

Handrit

Þegar vísað er til handrita í greininni hefur verið notast við ljósprentanir í Corpus Codicum Islandicorum medii Aevi, ljósprentaða útgáfu Uppsala-Eddu (Anders Grape 1962) og stafrænar myndir frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Skammstafanir

A AM 748 Ib 4to. Texti: Jón Sigurðsson et al. 1852:397–494.

B AM 757 a 4to. Texti: Jón Sigurðsson et al. 1852:501–572.

C AM 748 II 4to. Texti: Jón Sigurðsson 1852:573–627.

ÍF 9 1956. Sjá Jónas Kristjánsson (útg.).

ÍF 12 1954. Sjá Einar Ól. Sveinsson (útg.).

OEM 1950. Sjá Turville-Petre, Gabriel.

ONP 1989. Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre. Udgivet af den arnamagnæanske kommission. København.

M 1987. Sjá Arkel-de Leeuw Weenen, Andrea van.

R *Regius*. Gks 2367 4to. Texti: Faulkes 1998 1 og 2 og 2005.

Skj. Sjá Finnur Jónsson (útg.) 1912.

T *Trajectinus*. Utrecht 1374. Texti: van Eeden 1913.

U *Upsaliensis* DG 11 4to. Texti: Grape et al. 1977.

W *Wormianus*. AM 242 fol. Texti: Finnur Jónsson 1924.

ÚTGÁFUR

Víga-Glúms saga

Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson (útg.). 1986. *Íslendinga sögur og þættir*. Síðara bindi. [Að vísnaskýringum stóð einnig Bergljót Kristjánsdóttir].

Guðmundur Pétursson (útg.). 1786. *Víga-Glums saga, sive Vita Víga-glumi*. Havnæ.

Guðmundur Þorláksson (útg.). 1880. *Íslenzkar fornsögur 1. Glúma og Ljósvetninga saga*. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmentafélag.

Jónas Kristjánsson (útg.). 1956. Eyfirðinga sögur. *Íslenzk fornrit 9*. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag. [ÍF 9].

Turville-Petre, Gabriel (útg.). 1940. *Víga-Glúms Saga*. *Oxford English Monographs 1*. London: Oxford University Press. [OEM].

Þorgeir Guðmundsson og Þorsteinn Helgason (útg.) 1830. *Íslendinga sögur 2. Ljósvetninga saga, Svarfðala saga, Valla-Ljóts saga, Vémundar saga ok Vígaskútu, Víga-glúms saga*. Kaupmannahöfn: Hið konúngliga Norræna fornfræða félag.

Snorra-Edda

- Eeden, Willem van (útg.). 1913. *De Codex Trajectinus van de Snorra Edda*. Leiden: Eduardo Ijdo.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1998. 1. *Edda. Skáldskaparmál*. Introduction. Text and Notes. London: Viking Society for northern Research, University College London.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1998. 2. *Edda. Skáldskaparmál*. Glossary and Index of Names. London: Viking Society for northern Research, University College London.
- Faulkes, Anthony (útg.). 2005. *Edda. Prologue and Gylfaginning*. (2nd. ed.). London: University College London.
- Finnur Jónsson (útg.). 1924. *Edda Snorra Sturlusonar. Codex Wormianus: AM 242, Fol*. København og Kristiania: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Finnur Jónsson (útg.). 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. København: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Grape, Anders, 1962 (útg.). *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11*. [1]. Facsimileedition i ljustryck. Stockholm: Uppsala Universitetsbibliotek.
- Grape, Anders et al. 1977 (útg.). *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2*. Transkriberad text och paleografisk kommentar. Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek.
- Jón Sigurðsson et al. (útg.). 1848. *Edda Snorra Sturlusonar 1*. Hafniae: Sumptibus Legati Arnamagnæani. J.D. Quist.
- Jón Sigurðsson et al. (útg.). 1852. *Edda Snorra Sturlusonar 2*. Hafniae: Sumptibus Legati Arnamagnæani. J.D. Quist.

AÐRAR HEIMILDIR

- Andersson, Theodore M. 2006. „*Víga-Glúms saga* and the Birth of Saga Writing.“ *Scripta Islandica* 57: 5–39.
- Arkel-de Leeuw van Weenen, Andrea van. 1987. *Möðruvallabók*. AM 132 fol. Volume two. Text.
- Bergsveinn Birgisson. 2008. *Inn í skaldens sinn. Kognitive, estetiske og historiske skatter i den norrøne skaldediktingen*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Bergsveinn Birgisson. 2009. „Konuskegg og loðnir bollar. Elstu dróttkvæði og and-klassískar listastefnur 20. aldar.“ *Skírnir* 183. ár (Vor):106–157.
- Einar Ól. Sveinsson (útg.). 1954. Brennu-Njáls saga. *Íslenzk fornrit* 12. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Finnur Jónsson (útg.). 1912. *Den Norsk-islandske skaldedigtning 1 A og B*. København og Kristiania: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Finnur Jónsson. 1931. „Indledning.“ *Edda Snorra Sturlusonar*. København: Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Gyldendal, i–lix.

- Fritzner, Johan. 1886–1896. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Holtmark, Anne. 1933. „Vitazgjafi.“ *Maal og minne* 25: 111–133.
- Ingunn Ásdisardóttir. 2007. *Frigg og Freyja. Kvenleg goðmögñ i heiðnum sið*. Reykjavík: ReykjavíkurAkademían og Hið íslenska bókmenntafélag.
- Jón Helgason. 1962. „Inngangur.“ *Tvær kviður fornar*. Reykjavík: Heimskringla, 9–19.
- Jónas Kristjánsson. 1956. „Formáli.“ *Íslenzk fornrit* 9. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, v-lv.
- Kock, Ernst A. 1923–1925. *Notationes Norræna I–IV*. Lund: Gleerup, Lunds Universitet.
- Konráð Gíslason. 1879. „Bemærkninger til nogle steder i Skáldskaparmál.“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1879: 185–202.
- Lexicon Poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udgivet for det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.
- Sigurður Nordal. 1953. Sagalitteraturen. *Nordisk kultur VIII:B. Litteraturhistorie B: Norge og Island*. Stockholm, Oslo, København: Albert Bonniers förlag, H. Aschehoug & co.s forlag, J. H. Schultz forlag, 180–273.
- Sigurður Nordal. 1968. *Um Íslenzkar fornsögur*, þýð. Árni Björnsson. Reykjavík: Mál og menning.
- Ström, Folke. 1954. *Diser, nornor, valkyrjor. Fruchtbarheitskult och sakralt kungadöme i Norden*. Göteborg, Stockholm: Elanders boktryckeri aktiebolag, Almqvist & Wiksell.
- Ström Folke. 1958. „Diser.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 3:101–103.
- Turville-Petre, Gabriel. 1964 (endurpr. 1975). *Myth and religion of the North. The Religion of Ancient Scandinavia*. Connecticut: Greenwood Press.
- Vésteinn Ólason. 1993. „Íslendingasögur og þættir.“ *Íslensk bókmenntasaga* 2. Reykjavík: Mál og menning, 23–163.

SUMMARY

Poetry and Guardian Spirits of Víga-Glúmr

Keywords: Víga-Glúmr, scaldic poetry, female divinities (*ásynjur*), guardian spirits (*dísir*, *fylgjur*) and valkyries.

This article deals with the few stanzas preserved and assigned to the hero Glúmr Eyjólfsson, Víga-Glúmr. Most of the stanzas are preserved as a part of the saga of Glúmr (*Víga-Glúms saga* or *Glúma*), but besides that, three half-strophes are among Snorri Sturluson's examples in his *Edda*.

Some of the stanzas were e. g. by Gabriel Turville-Petre found to be "Undoubtedly [...] often corrupt, and [...] now to a large extent incomprehensible." The present author finds this statement to be an exaggeration, and comes to the conclusion that almost all of the stanzas can be explained without emendations in the text of *Möðruvallabók*.

The author finds especially interesting the stanzas describing supernatural or even divine women. There Glúmr seems to make very little distinction between *dísir*, *ásynjur*, *fylgjur* and even *valkyrjur*. They are in all cases very tall and in most cases very cruel or at least threatening. The parallel with the weavers in *Darraðarljóð* is very close.

Special interest is here shown in a stanza that since the days of Konráð Gíslason (more exactly the year 1879) has been interpreted with his emendation, correcting the unison text of six mediaeval manuscripts. Thus the scholars have misled those who else could have used Glúmr's text as help when analysing Snorri's Aristotelian and hierachical description in *Edda* of the divine females.

With support from Folke Ström's theories, the author finds it most likely that those females in the eyes of the viking Glúmr all were more or less the same fearful representatives for fate. One might even have to face them in battle.

Heimir Pálsson
Institutionen för nordiska språk
Uppsala Universitet
Thunbergsvägen 3, Box 527
SE-751 20 Uppsala
Heimir.Palsson@Nordiska.UU.SE

JAMIE COCHRANE

*SÍÐU-HALLS SAGA OK SONA HANS

*Creating a saga from tradition*¹

Introduction

IN THE YEAR 999 or 1000,² some 130 years after the settlement and a mere 70 years since its establishment, the very existence of the young Icelandic Commonwealth was threatened. Prior to Christian missions of the 970s there was a relatively small number of Icelandic Christians and Christian tradition had little influence within Iceland. To have a Christian in one's family was considered a grave dishonour for a 10th-century Icelander. However, by the year 999, although Christians still represented a minority in Icelandic society, they were a powerful minority as many of the most important, powerful and wealthy chieftains had become Christian. At the Alþingi of that year (whether it be 999 or 1000) Christian and pagan chieftains squared up for what seemed like an inevitable showdown. To the Christians it seemed impossible to live under the same set of laws that governed the pagans and they turned to one man, Hallr Þorsteinsson, a chieftain from Síða in East Iceland, to declare those laws that were appropriate to them. Such an arrangement would have surely led to social division and ultimately to civil war, social breakdown and the failure of the Icelandic Commonwealth. Hallr, however, rather than seeking to create a rival Christian law-code and thereby escalate the conflict, approached the pagan Þorgeirr Ljósvetningagoði the law-speaker and, after getting chieftains from both sides to agree to the outcome, gave him money to declare

- 1 An early version of this article was presented at the Viking Society for Northern Research Summer Meeting in Leeds 2007. I am grateful to the Society for inviting me to speak and for all the comments and suggestions made in the course of the discussion afterwards, from which this paper has benefited.
- 2 Modern scholars tend to date the conversion to 999 rather than 1000 (see Ólafía Einarsdóttir 1964, 107–126; also Strömbäck 1975, 2 note). See the discussion below regarding the account of the conversion at the Alþingi.

whether Iceland should be officially Christian or pagan. After some 24 hours beneath a cloak,³ Þorgeirr eventually ruled in favour of the Christians, following which Christianity was adopted as the official religion of the Commonwealth. In this article I want to consider Hallr and his family. Who was this man who the Christians chose as their de-facto law-speaker and why did he chose to forego the position? Hallr and his family appear in a great many sagas and *þettir*, yet we lack any text directly concerning his life. Despite this, we can easily trace his story, and that of many of his kinsmen and descendants, through peripheral roles in other people's stories. By reconstructing this story from such fragments, I hope to demonstrate a potential method of saga genesis giving a glimpse of how a thirteenth-century saga-writer might have constructed a lengthy and cohesive story from disparate oral sources.

The purpose of this article is not to attempt to understand the life and character of the real historical Síðu-Hallr; I leave such questions to historians. Instead I am seeking to understand the story (as opposed to history) of Hallr and build up a picture of how Hallr must have appeared to any readers or audience in the twelfth or thirteenth century, provided they were equipped with a relatively extensive knowledge of saga narratives. In doing this I will look at the following questions: To what extent does Hallr's story form a cohesive and coherent narrative? What are the nature of any discrepancies we can find between the texts? Can the cohesion and overlap between the stories be assumed to be based entirely on literary loans between texts or did oral tradition also play an important part? By answering these questions I hope to demonstrate one potential way in which sagas came into being; that is by the gradual accumulation of material into a coherent whole. In a 1986 article Carol Clover reviewed the 'long prose form' across world literatures (Clover 1986). She suggested the existence of 'immanent sagas' during the saga-writing age in Iceland, whereby oral tradition developed until it contained all the elements and episodes that might occur in a saga, but was not necessarily told as a continuous whole. Gísli Sigurðsson (2004) pushed these ideas further, stressing the importance of

3 According to Jón Hnefill Aðalsteinsson (1978) the most likely explanation for Þorgeirr's behaviour is that it represented an ancient soothsaying ritual searching into the future.

oral tradition.⁴ However, unlike the so-called ‘*þátttr* theory’ of saga origins (that is the school of thought citing preserved *þættir* as evidence of the assembly of sagas in medieval times from short tales),⁵ each story element within oral tradition is not seen as a random building block, but a strand woven into the existing tradition. I believe that, by taking the story of Síðu-Hallr as an example, we can get an idea of how an immanent saga grew and might have finally been turned into an actual saga by an author, who only needed to make small adjustments and additions to the assembled material.

Of Hrollaugr and his descendants

No saga writer would begin his story as I have done, starting with the climactic event – the events at the Alþingi – in an effort to grab attention. A saga writer would probably not even begin with the hero himself, but with his ancestor and so I will turn back several generations to the time of King Haraldr *hárfagri*. *Orkneyinga saga* tells of Hrollaugr, the bastard son of Earl Rognvaldr. Rognvaldr gives (with King Haraldr’s approval) the earldom of Orkney and Shetland to his brother Sigurðr, who dies from a wound caused by his beheaded enemy’s tooth. When Sigurðr’s son Guttormr dies childless it seems control of the islands may be lost to the family, especially after an attempt to restore order by Rognvaldr’s son Hallaðr ends in ignominy. Rognvaldr asks his sons which of them is willing to go west and restore order in Orkney. Þórir, his legitimate son, volunteers, but Rognvaldr tells him to stay at home. His third son Einarr, he encourages to go, though in a rather disparaging way, implying that he would like him out of sight and Orkney seems as good a place as any. Indeed Rognvaldr’s disdain for his illegitimate offspring is a theme throughout this section of the saga. It is, however, the conversation with his middle son Hrollaugr which interests us here:

- 4 See Gísli Sigurðsson 2004, throughout, but particularly 182–184 where he proposes an immanent saga of Þorkell Geitisson of Krossavík. Also see Andersson 2002 and 2006, 3–20 and Gísli Sigurðsson 2007.
- 5 For short accounts of the ‘*þátttr* theory’ of saga origins see Andersson 1964, 61–64 and Clover 1986, 30–34.

Dá spurði Hrollaugr: “Villtu, at ek fara?” Jarl segir: “Eigi mun þér jarldóms auðit, ok liggja fylgjur þínar til Íslands, þar muntu auka ætt þína ok mun gofug verða í því landi.” (ÍF XXXIV, 10)

Then Hrollaugr asked: “Do you want me to go?” The Earl said: “You are not destined for the earldom, and your fate lies in Iceland, there you will raise a great family and become famous in that land.”

The phrase *liggja fylgjur þínar til Íslands* is above paraphrased as ‘your fate lies in Iceland’, but the words have a more complex and anachronistic meaning. Rognvaldr’s words refer to the beliefs in guardian spirits, often in female form, which accompanied people throughout life and could sometimes be associated with families.⁶ *Fylgjur* (singular *fylgja*) protected, aided and provided luck for their charge. The concept shared a number of features with (but was not identical to) the concept of *hamingja* (a personification of luck and protection) and the *dísir* (guardian goddesses). Rognvaldr’s prophecy, however, relates specifically not only to Hrollaugr’s spirits, but also their close relationship with Iceland. As such it is a prophecy regarding settlement, of which there are many in saga tradition. In particular, there are a number of stories about early Icelandic settlers whose farms, livelihoods and even persons are aided and protected by spirits associated with the land or land-spirits – the term *landvættir* (‘land-spirits’) is only used in a handful of instances, but is a useful term under which to classify all these spirits who seem to be particularly related to the landscape or country itself.⁷

6 On the concept of *fylgjur* in general see Rieger (1898, 277–290); de Vries (1956–1957, I, §163, 226–227); Ström (1956–1978b, 5, 38–39); Turville-Petre (1964, 227–230); Mundal (1974, 72–142; and 1993, 624–625); and Jochens (1996, 37); in particular relation to this passage from *Orkneyinga saga* see Turville-Petre 1972. Probably the most relevant comparable instances of female guardian spirits (whether described as *fylgjur*, *hamingjur* or *dísir*) are the giant woman seen by Víga-Glúmr in a dream representing the *hamingja* of his maternal grandfather (ÍF IX, 30–31) and the woman following the ship in which Hallfreðr *vandræðaskáld* lies dying (ÍF VIII, 198). Both these examples exhibit the relationship between fate, luck and one’s family found in Rognvaldr’s prophecy.

7 I have discussed land-spirits and their relationship to the wording of Rognvaldr’s enigmatic prophecy in greater detail in Cochrane 2006. Among the instances of *landvættir* are the *bergvíi* (‘rock-dweller’) encountered by Björn Molda-Gnúpsson in a dream in *Landnámabók*

Gabriel Turville-Petre (1972, 56–58) objects to interpreting Rognvaldr's words literally on the grounds that such an interpretation would be curious or vague and claims that Rognvaldr's use of the word *fylgja* is purely abstract, referring to his son's fortune or fate rather than his spirits. I would argue, however, this concept is entirely reconcilable with a more literal interpretation of the word, combining traditions of personal and family guardian spirits with traditions of the land-spirits. Indeed, it is unsurprising Rognvaldr's words are anachronistic and an unfamiliar turn of phrase. He is, after all, making a supernatural prophecy about the future. Moreover the association with both the *fylgjur* and land-spirit traditions fit the specific aspect of Rognvaldr's prophecy – the success of Rognvaldr's family in Iceland – better than a general and vague reference to fate. In addition, as we shall see, female guardians are to figure prominently in the lives of Rognvaldr's descendants. We can see a comparable use of words referring to luck or fate as abstracts on one hand and tutelary spirits in *Vatnsdæla saga*, where the use of the word *hamingja* (among others) is particularly emphasised: referring both to the inherent fortune of the family descended from Ketill *raumr* and suggesting a possible guardian spirit or spirits providing that good fortune.⁸ Indeed A.U. Bååth (1885) used *Vatnsdæla saga* as an example of a saga in which fate acted as a connecting thread by which *þættir* might be assembled into a complete text. The idea of sagas as amalgamations of entirely separate texts crudely arranged into a whole with fate as a single uniting factor is not acceptable to modern scholars. However it does seem plausible that the use of prophetic and proleptic devices represented one of a number of ways by which composers or writers could link new stories to existing tradition. As traditions grew up about individual families and their good fortune grew up, so new stories drew upon these same elements.

The story of the discussion between Rognvaldr and his sons is also

(*ÍF I*, II, 330) and with whom Björn actually goes into partnership and the instance of Hallfreðr being warned (again in a dream) to move his farm over Lagarfljót to avoid being engulfed in a landslide (*ÍF XI*, 97–98; also see *ÍF I*, II, 299; and *ÍF XI*, 183).

8 *Hamingja* is mentioned repeatedly throughout *Vatnsdæla saga* always with at least a semi-concrete sense (see for example *ÍF VIII*, 5–6, 11–12, 15, 17, 28, 32, 37, 56, 70, and 89). On the concept of *hamingja* in *Vatnsdæla saga* see *ÍF VIII*, xxviii–xxix; and Hallberg 1973, 166–168.

summarised in *Landnámabók* (*ÍF* I, II, 314–317), according to which Hrollaugr settles an enormous tract of land from Horn to Kvía in the East of Iceland between Vatnajökull and the sea. Like a number of the early settlers Hrollaugr selects his land by means of throwing his high-seat pillars overboard and making his farmstead at the place where they are eventually washed ashore. While this process undoubtedly had very real and mundane benefits (selecting the place which in future years was most likely to benefit from driftage), it also had a symbolic function. The high-seat pillars that had been transported from Norway represented the settler's former home. These were then being accepted into the new land through a process, not of chance, but one over which the settler had no direct control, similar to Hrollaugr's spirits associating themselves with Iceland without his knowledge or forethought.

Unlike many of the early settlers of Iceland, Hrollaugr comes to the land with the approval of King Haraldr *bárfagri*. *Landnámabók* then tells of Hrollaugr's descendants. His son is Qzurr *keiliselgr*, who marries Gróa, the daughter of a neighbouring *landnámsmaðr* Þórðr *illugi*. Their daughter is Þórdís who is Síðu-Hallr's mother, thus completing the picture of Hallr's maternal ancestry.

Landnámabók also tells Hallr's paternal ancestry, though in rather less detail (*ÍF* I, II, 310–311). Bøðvarr *enn hvíti* is also a *landnámsmaðr* descended from Viking kings. He settles land in the south east of Iceland, a little to the north east of Hrollaugr's land and builds a temple at Hof. Bøðvarr's son Þorsteinn marries Þórdís, daughter of Qzurr *keiliselgr* and Gróa, thereby forming a powerful alliance between the descendants of Hrollaugr, Bøðvarr *enn hvíti* and Þórðr *illugi*. Relatively little is known about this Þorsteinn. He was a *goði* probably in the oldest sense, with his power linked to the administration of the large temple at Hof and *Landnámabók* lists him among the most important chieftains of the east quarter (*ÍF* I, II, 396). From *Landnámabók* and *Orkneyinga saga* we have therefore built up a picture of Hallr's ancestors; a picture which agrees in most details. It is of course possible to assume a direct relationship between these texts to explain their agreement, but not necessary to do so. The events referred to in Rognvaldr's prophecy in *Orkneyinga saga* – the success of Hrollaugr and his family in Iceland – are not really elaborated on in the preserved text of

that saga nor indeed is the prophecy of particular relevance to that text. In fact the prophecy only really makes sense if the readership is expected to know that Hrollaugr's descendants can be traced down to Síðu-Hallr, his sons and eventually several Icelandic bishops (see below), thereby implying a familiarity with other stories or sagas about the family not contained in the extant version of *Orkneyinga saga*.

Of Síðu-Hallr Þorsteinsson and the years before the Conversion

Here at last our hero takes the stage; Hallr is the son of Þorsteinn and Þórdís. Details of his childhood and young adulthood are scant, though one assumes he inherits a chieftaincy from his father and becomes a highly successful and respected lawyer. A brief sketch of the character and life of Síðu-Hallr Þorsteinsson is described by stanza 22 of the *Íslendingadrápa* by Haukr Valdísarson:

Helt til fulls, sás fylla,
 fúrrunna, lög kunni,
 (sén raun vas þess) sónar
 Síðu-Hallr við alla;
 átti élbjóðr hrotta
 ágætr sonu mæta,
 dýrr skóp himna harri
 hofuðsmanna veg sannan.

(Finnur Jónsson 1912–1915, BI, 544)

Síðu-Hallr, who knew how to make laws, held his own against all trees of the fire of blood [fire of the blood, i.e. sword; trees of the sword, i.e. men]. This was proven. The excellent one who offers the shower of swords [shower of swords, i.e. battle; one who offers battle, i.e. warrior] had great sons. Great Lord of Heaven granted these chieftains true honour.

Stripping away the kennings we find a picture of a shrewd and sagacious lawyer. This is in contrast to many of the verses of *Íslendingadrápa*, which stress the physical prowess or feats of their subjects. Nonetheless, the

verse also stresses that Hallr holds his own against men. The ability with law fits with Hallr's eventual role in the confrontation at the Alþingi and indeed the phrase *sás kunni fylla lög* ('he who knew how to make laws') specifically points towards these events;⁹ that is as someone skilled in making laws he would be a suitable choice as someone to speak those laws that might be applicable to the Christians. According to the verse Hallr has had to prove his ability and steadfastness (*sén raun vas þess*). Whether this refers to the events of 999/1000 or another story for which we have no preserved source in which Hallr had to prove his ability in legislating and his steadfastness is hard to know. Few sources preserve details of feuds and conflicts in which Hallr was actively involved other than as peacemaker and mediator. It would seem unlikely, however, that the Christian chieftains would have seen Hallr as an appropriate representative for their cause at the Alþingi in 999/1000 unless he had had to demonstrate his resilience, ability and fortitude on one or more previous occasion. The phrase *dýrr ... himna harri* relates to a specifically Christian God, granting understanding to Hallr's family. Thus the verse, albeit very briefly, suggests a two-fold aspect to Hallr. He is a chieftain, but his power is given by a specifically Christian God – again suggesting his importance in the conversion of Iceland to Christianity.

Haukr's verse also stresses the success of Hallr's sons (something which calls to mind Rognvaldr's prophecy). According to *Landnámabók*, he marries Jóreiðr the daughter of Þiðrandi: their children are Þorsteinn, Egill, Þorvarðr, Yngvildr and Þorgerðr (*ÍF I, II, 318*). Further sons are named in other sources, including Þiðrandi, Ljótr and Kolr¹⁰ and the list of Hallr's daughters varies considerably between texts. *Þiðranda þáttur ok Þórhalls* (published in the Íslenzk fornrit series as *Af Þiðranda ok dísunum*) is a short

9 Under the verb *fylla* Cleasby (1957, 179) gives the meaning "to fill, complete, make up" and specifically "fylla lög ok lof, to make laws". It seems therefore reasonable Haukr's words refer not merely to Hallr's brilliance as a lawyer, but more specifically to a role in creating or writing laws, perhaps as part of the *lögretta* ('law-council') of which (as *goði*) he would have been part.

10 In fact *Landnámabók* does mention Kolr, when describing a particular sword sent by King Haraldr to Hrollaugr (*ÍF I, 317*): *sverð þat átti síðar Kolr, son Síðu-Halls* ('that sword which Kolr, son of Síðu-Hallr later owned'). When listing Hallr's descendants, however, *Landnámabók* overlooks him. It is possible of course that Kolr may have been a nick-name for one of Hallr's sons already mentioned.

text preserved in *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* and *Flateyjarbók* (where it is also preserved within *Óláfs saga Tryggvasonar*) (*ÍF X*, 119–125). According to this short tale, Þiðrandi and not Þorsteinn is the eldest son of Hallr and a most promising and gifted man (*vænstr ok efniligastr*). Þiðrandi meets his end during one winter-nights celebration shortly before the conversion of Iceland. Before the celebration a wise man staying with Hallr named Þórhallr speaks with apprehension regarding the festival as he has a foreboding that a *spámaðr* ('soothsayer' or 'prophet' but also Þórhallr's nickname) will die. Þórhallr seems to assume that this refers to his own death, however Hallr reassures him that there is an ox named Spámaðr which he plans to have killed and it is to this that the prophecy refers.¹¹ Despite this, Þórhallr warns the company not to leave the building during the night. Later in the night there is a knock at the door and Þiðrandi answers it and steps outside where he sees nine women riding from the north in black clothes with drawn swords and nine others riding from the south in light clothes with white steeds. The black women attack Þiðrandi and he dies in the morning after telling the household of these events. This dream-like but clearly tangible apparition is explained by Þórhallr:

Þat veit ek eigi, en geta má ek til at þetta hafi engar konur verit aðrar en fylgjur yðrar frænda. Get ek at hér eptir komi siðaskipti, ok mun því næst koma siðr betri hingat til lands. Ætla ek þær dísir yðrar er fylgt hafa þessum átrúnaði munu hafa vitat fyrir siðaskiptit ok fyrir þat at þér munuð verða þeim afhendir frændr. Nú munu þær eigi hafa því unat at hafa engan skatt af yðr áðr, ok munu þær þetta hafa í sinn hlut. En inar betri dísir mundu vilja hjálpa honum ok komusk eigi við at svá búnu. Nú munu þér frændr þeira njóta er þann munuð hafa er þær boða fyrir ok fylgja. (*ÍF XV*, 124)

11 Merrill Kaplan (2000, 386) suggests that Spámaðr as the name of ox may be a sort of pun, as Hallr comments the animal is *spakari*, usually translated as 'wiser' but here, according to Kaplan, merely implying 'more docile', than other animals. The name, however, also resonates with beliefs, common in agricultural communities (and in many cases with justification), of animals being able to predict or detect natural phenomena, for example lying down before rain. In *Laxdæla saga* an ox called Harri protects and finds food for the rest of his herd (*ÍF V*, 83–85) and as such Spámaðr might be an appropriate name for him (particularly if one compares its usage to instances in another conversion *þáttr: Þorvalds þáttr viðförla I* (*ÍF XV*, 63–68) where it is used of a stone-dwelling spirit whose advice protects the farmer Koðrán).

I do not know, but I might think that these women were none other than the guardian-spirits of your kinsmen. I think that there will later come here a change in faith and that a better faith will soon come to this land. I think these guardians of you and your kinsmen who have accompanied the old faith will have known about the change in advance and how you and your kinsmen will spurn them on account of that. Now they have not profited previously from your tributes and thus they have taken their due. And the better guardian spirits would have wanted to help him, but they did not arrive in time. Those of your kinsmen will benefit who adopt the faith which they foretell and accompany.

Thus the prophecy of the death of the *spámaðr* in the tale deliberately creates a false expectation for the reader not once but twice; foretelling neither the death of Þórhallr nor Hallr's ox, but of Þiðrandi, who by his death predicts the arrival of Christianity in Iceland and is in that sense a prophet. The women dressed in black riding from the north are associated with paganism and therefore their authority and their claim over Hallr and his family is under threat from the Christian concepts arriving from the south (i.e. the direction of Rome and the Holy lands).¹² The passage above refers to the mysterious women as both *dísir* and *fylgjur*. These two traditions probably had quite distinct and different origins. Unlike the *fylgjur*, the *dísir* were revered deities who would have been worshipped and considered quite distinct from the beneficiaries (*fylgjur* as their name suggests may have been thought of as some metaphysical part of people whom they aided).¹³ Worship of the *dísir* was connected with traditions of fertility, death and ancestry. Thus although not the same as the *fylgjur*, traditions surrounding the *dísir* had similar associations. It is a small step from fertility – that is luck with one's crop – to luck in a more general sense.

12 On this apparition and its meaning see Strömbäck 1970; Turville-Petre 1966, 345–346; Kaplan 2000; and *ÍF XV*, clxxxviii–cxcvii.

13 The noun *fylgja* is related to the verb *fela* ('to conceal') (de Vries 1962, 147–148) and as such seems to represent some sort of hidden part of the self. Both words are linked to folk traditions surrounding the supernatural properties of the afterbirth and its relation to the human soul. Furthermore the similarity between the noun *fylgja* and the identical verb may have led to many in both the saga-age and saga-writing-age considering them 'guardian spirits that accompany one' even if such an explanation was not etymologically sound.

Similarly, inherent in worship of one's dead ancestors is the idea that they may have an influence on the present, hence the idea of the luck of the ancestor being passed to someone at the moment of death. The author of *Þiðranda þáttr* uses the terms *fylgjur* and *dísir* interchangeably suggesting for this author (and, I suspect, for many Icelanders of the saga-age and saga-writing-age) the concepts had become indistinct. These women resemble the *fylgjur* which Hallr's ancestor Rognvaldr predicted were linked inextricably with Iceland. Thus, in the nocturnal vision, the ancestral spirits which have accompanied Hallr's family to Iceland are replaced or at least transformed into a more appropriately Christian model, thereby supporting the view that the tradition of Hallr and his family contained a common element referring to family good fortune perhaps personified in female form.

The story of Þiðrandi's death can therefore be read symbolically, anticipating and predicting the arrival of Christianity in Iceland which will occur a few years later and in which his father will play a pivotal role. In both *Flateyjarbók* and *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* the *þáttr* precedes the description of the conversion. While *Kristni saga*, *Njáls saga* and *Íslendingabók* stress Hallr's role as an early Christian convert, in *Þiðranda þáttr* we see at least implicitly his role prior to this as heathen *goði* and host. Hallr holds one last pagan feast with disastrous consequences. The feast represents the ushering out of the old era, with its reliance on figures such as the *spámaðr* Þórhallr for advice and protection¹⁴ and the heralding of the new era, though not without cost as the most promising son of the chieftain is taken as an unwilling sacrifice. The end of this short text tells of a dream that Þórhallr has, where he sees the hills and mounds in Iceland opening up and all sorts of creatures large and small departing prior to the arrival of Christianity (*ÍF XV*, 125). Þórhallr's dream resembles in miniature the story told in the *þáttr* as a whole, whereby Hallr's spirits (and perhaps those of his ancestor Hrollaugr, with their similarity to land-spirits) are replaced by sanctioned Christian spirits.

Thus within the chronology of our story, associations between Hallr

14 One might even wonder whether the character of Þórhallr (who is not known from other sources) should also be read as an allegorical figure. His name, Þórhallr, Þórr + Hallr, may represent the pagan aspects of Hallr's character that are about to be given up. Yet a further comparison might be made between the symbolic sacrifice of Þiðrandi in the *þáttr* and Abraham's willingness to sacrifice his son Isaac on God's command in Genesis 22.

and Christianity date back to prior to the year 1000. Furthermore these associations stress the importance of personal advocates or guardians. In terms of this story, our **Síðu-Halls saga*, this episode introduces and foreshadows the most important events of Hallr's story.

The introduction of an additional son into Hallr's family is not too problematic. The name Þiðrandi is credible given that it is the name of Jóiðr's father. It is supported by *Njáls saga*, whose author either knew the *þáttr* directly or at least the tradition it preserved:

Synir Halls á Síðu váru þeir Þorsteinn ok Egill, Þorvarðr ok Ljótr ok Þiðrandi, þann er sagt er, at dísir vægi. (*ÍF XII*, 239)

The sons of Hallr at Síða were Þorsteinn and Egill, Þorvarðr ok Ljótr and Þiðrandi, of whom it is said that the *dísir* killed.

Although *Þiðranda þáttr* does not match perfectly with the genealogy preserved in *Landnámabók*, it fits well thematically with the rest of our knowledge of Hallr's life and character.

Of Hallr's conversion

The next important episode in Hallr's story is his own conversion to Christianity. *Íslendingabók* (*ÍF I*, I, 14) mentions that Hallr is among the first chieftains to be baptised when the missionary Þangbrandr arrives in Iceland. *Kristni saga* (*ÍF XV*, 17–19) gives a fuller account of Hallr's conversion. Þangbrandr's mission gets off to an unpromising start, when he arrives in Iceland and people refuse to direct him to a harbour. Þangbrandr, however, goes to meet with Hallr and tells him that King Óláfr Tryggvason has told him to approach Hallr if he should find himself in that part of the country. Hallr has Þangbrandr's cargo brought to his farm and a tent is erected in which Þangbrandr sings mass. On the eve of the feast of St Michael, Hallr witnesses Þangbrandr singing mass in the tent and it is following this that he is convinced to take the faith:

Hann spurði: "Hví létti þér nú verki?"
Þangbrandr segir: "Á morgin er hátíð Mikjál's hofuðengils."

Hallr spurði: “Hversu er hann háttaðr?”

Þangbrandr svarar: “Hann er settr til þess at fara mót sálum kristinna manna.” Síðan sagði Þangbrandr mart frá dýrð Guðs engla.

Hallr mælti: “Voldugr mun sá er þessir englar þjóna.”

Þangbrandr segir: “Guð gefr þér þessa skilning.”

Hallr sagði um kveldit hjónum sínum: “Á morgin halda þeir Þangbrandr heilagt guði sínum, ok nú vil ek at þér njótið þess ok skulu þér ekki vinna á morgin, ok skulu vér nú ganga at sjá athœfi kristinna manna.”

Um morgininn veitti Þangbrandr tíðir í tjaldi sínu, en Hallr gekk ok hjón hans at sjá athœfi þeira ok heyrðu klukknahljóð ok kenndu ilm af reykelis ok sá menn skrydda guðvef ok purpura. Hallr spurði hjón sín hversu þeim þóknaðisk athœfi kristinna manna, en þau létu vel yfir. (*ÍF XV*, 18–19)

He asked: “Why do you stop work now?”

Þangbrandr said: “Tomorrow is the festival of Michael the archangel.”

Hallr asked: “Of what nature is he?”

Þangbrandr answered: “He is appointed to go to meet the souls of Christians.” Then Þangbrandr said many things about the glory of God’s angels.

Hallr said: “That one, whom these angels serve, must be powerful.”

Þangbrandr said: “God grants you this understanding.”

During the evening, Hallr said to his household: “Tomorrow Þangbrandr and the others observe a feast day for their God, and now I want that you take advantage of this and you shall not work tomorrow and we shall see the rites of the Christians.”

In the morning Þangbrandr held mass in his tent, and Hallr and his household went to see their rites and heard the noise of the bells and the sweet scent of incense and saw men adorned in velvet and fine material. Hallr asked his household how the rites of the Christians had struck them, and they expressed their approval.

On the Saturday before Easter, Hallr and all his household are baptised in the river. This is a charming tale of a personal conversion. The episode is strikingly mundane, contains no supernatural element and therefore creates a contrast with many of the other episodes in *Kristni saga*, in which the superiority of the new faith is demonstrated as the means by which Þangbrandr can overcome his pagan adversaries and win the approval of potential converts. Hallr questions Þangbrandr first out of curiosity, but quickly becomes impressed by the faith, in particular he is interested in hierarchical structure whereby angels report to a higher authority.¹⁵ This concept of the hierarchy of God's angels was familiar across medieval Europe, but here it is made particularly appropriate to the medieval Icelandic mindset. Hallr's comment that the one whom these angels serve must be powerful is deliberately obtuse. It could refer to Michael as archangel, but could also refer to God as Michael's superior. It could even refer to Hallr's own desire to befriend Michael and therefore have the benefit of the angels' support. The comment shows that Hallr recognises the power of the individual as being dependent on the level of support. This resembles the social structure in Iceland, whereby each *bóndi* must declare themselves 'in thing' with a *goði*. Although the *goðar* were the most powerful class in medieval Icelandic society, the power of an individual *goði* and the ability to win court cases in his own interest and for his *þingmenn* was, in part, dependent on the number of *bændr* supporting him. Thus Hallr sees this structure not only in theological and moral terms, but also with the shrewd political eyes which make him such a formidable chieftain.

The scene provides a personal counterpoint to the description of the political conversion of the entire country at the Alþingi later in *Kristni saga*. Hallr seems to be persuaded even before he suggests his household witness the mass, as he says he wants them to take advantage (*njóta*) of Þangbrandr's presence. However, he tells his household to observe the mass for themselves and then questions them on what they have seen. Although Hallr is instrumental in the mass conversion at the Alþingi at the turn of the millennium, where the faith of thousands of people hung on a

15 A more detailed version of Þangbrandr's explanation of Michael and angels is preserved in *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* (EA AII, 152–154). In this version Hallr even requires that Þangbrandr prove the veracity of his claims and has two old women in his household baptised. The health of old women improves and Hallr is convinced.

single decision of the Law-speaker,¹⁶ for his own family and servants he prefers that they experience their own personal conversion by witnessing Þangbrandr's mass. Unlike Hallr, it is the trappings of the mass rather than its content that seem to impress them, as they are struck by the fine vestments, sights, sounds and smells of the mass.

Njáls saga also describes Hallr's conversation with Þangbrandr and his subsequent conversion. Again the subject of the conversation is the archangel Michael:

“Hver rök fylgja engli þeim?” segir Hallr. “Morg,” segir Þangbrandr; “hann skal meta allt þat, sem þú gerir, bæði gott ok illt, ok er svá miskunnsamr, at hann metr allt þat meira, sem vel er gort.” Hallr mælti: “Eiga vilda ek hann mér at vin.” “Þat munt þú mega,” segir Þangbrandr; “ok gefsk þú honum þá í dag með guði.” “Þat vil ek þá til skilja,” segir Hallr, “at þú heitir því fyrir hann, at hann sé þá fylgjuengill minn.” “Því mun ek heita,” segir Þangbrandr. (*ÍF XII*, 257)

“What marvels are associated with this angel?” said Hallr. “Many,” Þangbrandr said, “he shall weigh up all those things which you do, both good and bad, and is so merciful, that he places greater weight on the good which is done.” Hallr said: “I want him as a friend.” “That is possible,” said Þangbrandr, “if you give yourself to him and God today.” “I want to stipulate this,” said Hallr, “that you promise this on his behalf, that he will be my guardian angel.” “I will promise this,” said Þangbrandr.

The episode as depicted in *Njáls saga* gives us some further insight into Hallr's character. He quickly realises the importance of the distinction between good and evil in Christianity and the concept of being judged on moral grounds. This passage of *Njáls saga* illustrates some of the theological distinctions between the old and new ways. Although inevitably written by a Christian from a Christian standpoint, the passage does have some

16 Although pagan worship was not outlawed immediately, the decision inevitably ensured that all but a few chieftains prudently adopted Christianity and thus farmers and members of their households inevitably followed suit.

plausibility in its depiction of the encounter between the religions. Although he accepts truth in what Þangbrandr says, Hallr still seems to be approaching the religion from a pagan and polytheistic mindset. He is impressed by the position which Michael holds in the hierarchy and by his influence and therefore surmises that he should position himself in as close relation to Michael as possible. Although pagans believed in many gods, some would associate themselves closely with a particular deity, whom they would think of as patron or friend (see for example Hrafnkell Hallfreðarson of *Hrafnkels saga Freysgoða* who was a friend to Freyr or Þorgils ørrabeinstjúpr of *Flóamanna saga* who owes the debt of an ox to Þórr). Such a desire to have a deity as a personal patron or advocate is comparable with the desire expressed by Hallr in his request to have Michael as a *fylgjuengill*, a detail not present in the *Kristni saga* account. The reader's attention is drawn to this word by its echo of Hallr's question (*Hver rök fylgja engli þeim?*) earlier in the paragraph. This term, *fylgju* + *engill* – clearly blends the Christian concepts of guardian-angels with pagan traditions of guardian spirits. Medieval Christian tradition sometimes mentions good and bad angels which accompany men throughout their lives urging them to act morally or reprehensibly¹⁷ and it is possible that a literal translation of the term (if not an etymological one) might have been 'accompanying angel'. The term thus combines the pagan tradition of the hidden or invisible part of the soul in the form of an animal associated with a man's birth, with the Christian tradition of guardian angels associated with his Christening guarding his moral path and acting as intermediaries between him and God. This continues the theme of guardian spirits pervading the tradition surrounding Hallr's family. Hallr is giving up the protectorship of the guardian spirits who accompanied Hrollaugr to Iceland and ensured the success of his family there. He therefore expects to receive a powerful protector in return.

17 On traditions of guardian angels in saga literature in particular relation to *Gísla saga Súrssonar* see Cochrane 2004, 154–157. Examples in Old Norse include a description in the *Old Norse Homily Book* (Indrebø 1931, 142) that each man gets both a good and bad guardian angel (*varðhaldsengill*) at baptism who encourage him towards good or evil throughout his life. Similarly *Michaels saga* (Unger 1877, I, 683) says that each man has a good and bad *nærgöngull engill* ('accompanying angel') – a construction strikingly similar to the *fylgjuengill* above. In an exemplum preserved in Old Norse, a man in York named Vilhjálmr sees a vision of two spirits, one of whom belongs to God, the other is an evil spirit (Gering 1882, I, 303–305).

Of The taking of Christianity

Arguably the most important single episode in Hallr's life is his role in the decision for Iceland to become a Christian country taken at the Alþingi near the turn of the millennium. The missionary Þangbrandr in fact has no part in the proceedings and has already returned to Norway somewhat despondently. Instead King Óláfr has sent two Icelanders, Gizurr *inn hvíti* and Hjalti Skeggjason, to continue Þangbrandr's work. *Íslendingabók* describes the conversion in a characteristically understated manner:

En annan dag eptir gingu þeir Gizurr ok Hjalti til lögbergs ok báru upp erendi sín. En svá er sagt, at þat bæri frá, hvé vel þeir mæltu. En þat gørdisk af því, at þar nefndi annarr maðr at oðrum vátta, ok soggusk hvárir ýr lögum við aðra, enir kristnu menn ok enir heiðnu, ok gingu síðan frá lögbergi. Þá báðu enir kristnu menn Hall á Síðu, at hann skyldi lög þeira upp segja, þau es kristninni skyldi fylgja. En hann leystisk því undan við þá, at hann keypti at Þorgeiri lögsgumanni, at hann skyldi upp segja, en hann vas enn þá heiðinn. (*ÍF I*, I, 16)

The next day, they, Gizurr and Hjalti, went to the Law-rock and made their case. And so it is said that it was extraordinary how well they spoke. And what happened as a result was that one man after another named witnesses, and each side, both the Christians and heathens, said that it was exempt from the laws of the other, and then they left the Law-rock. Then the Christians told Hallr at Síða, that he should announce the laws, those which the Christians should follow. But he got out of this, because he paid Þorgeirr the Law-speaker, that he should announce it, and he was then still a heathen.

Having retired beneath a cloak for one day and a night, Þorgeirr emerges the following morning to announce that all Icelanders should be Christian and receive baptism and that although men may continue to make heathen sacrifices and eat horse meat, they must do so privately (exemptions that were removed some years later). Þorgeirr's speech is related in some detail

in *Íslendingabók* and portions are even quoted verbatim (the only instance of direct prose speech in *Íslendingabók*). *Kristni saga* (ÍF XV, 33), *Njáls saga* (ÍF XII, 271) and *Óláfs saga Tryggvasonar* by Oddr Snorrason (KS I, 105–109) all tell a similar story, although none of the versions go into any detail regarding the Christians' decision to elect Hallr as the man to proclaim their laws. This decision suggests Hallr had considerable influence over the other chieftains. It seems likely he was considered sage, incorruptible, and even-handed (qualities supported by the other episodes about him in *Njáls saga*). But neither these qualities nor his Christian principles alone would be enough to afford him the role. Rather, I suggest, that his Machiavellian side (as hinted at by Haukr Valdísarson) was of no less importance to those who elected him to the role. It was his skill in law, political acumen and ability to uphold his own rights against all men that they believed would ensure the success of their cause. Furthermore these characteristics also decide his approach to the matter. Without a King, the Icelandic Commonwealth was dependent entirely upon the adherence to and recognition of the agreed laws for social stability, and, although undoubtedly fulfilling a utilitarian and practical role in the pre-literate culture, the role of the Law-Speaker was also symbolic.¹⁸ It was the highest (though unlike a royal or presidential role not necessarily the most powerful) single office in the constitution and was called upon to arbitrate and establish the correct legal principles in the most contentious disputes. The refusal of Christians to recognise the law established by their pagan ancestors and their attempt to establish their own Law-Speaker threatened to destabilise the foundations upon which the Commonwealth was established.¹⁹ Although what is proposed is not revolution, but the establishment of a separate sub-culture, it is hard to see how such a constitution could operate. Two social groups living under separate laws, administered by separate institutions would

18 On the office of the Lawspeaker see Jón Jóhannesson 1974, 47–49 and Gisli Sigurðsson 2004, 53–92.

19 Jón Jóhannesson (1974, 56–58) notes that under the old law part of the process of consecrating legal assemblies involved swearing oaths to pagan deities. As such, to even have access to legal process the Christian chieftains would have potentially been required to enter into pagan practices. This may have been one of the aspects of the pagan law that appeared so distasteful to them and the reason why the question discussed at the Alþingi was so specifically focussed on the law under which men should live and not the religious behaviours they would be allowed to practise.

surely lead quickly to social disintegration, anarchy and civil war. Hallr realises the precariousness of the position and that civil war will benefit no-one, especially not him. Hallr is aware of the honour bestowed on him by the Christian chieftains, but not overawed by it and thus gives it up. He hands over the decision as to whether Iceland will be Christian or pagan to Þorgeirr Ljósvetningagoði and in so doing increases the likelihood of being on the victorious side (through the generosity of this act and the payment made to Þorgeirr by Hallr) and reduces the risk of being on the losing side. Such a strategy is undoubtedly a risk, but probably a lesser risk than the prospect of social division leading ultimately to social breakdown.

One aspect that Hallr does seek to control is the payment made to Þorgeirr to make the decision. The amount paid to Þorgeirr varies considerably in the different versions of the stories. *Íslendingabók* merely states that a payment is made (*ÍF I*, I, 16), Oddr's *Óláfs saga* states that Þorgeirr is paid half a mark of silver (*KS I*, 108), *Njáls saga* gives the value as three marks (*ÍF XII*, 271), and *Kristni saga* as a massive half hundred (i.e. sixty) weight of silver (thus over seven marks) (*ÍF XV*, 33). The exact nature of this payment is not clear. Dag Strömbäck (1975, 30–31) suggests that it is a cynical bribe on Hallr's part to influence the decision (rather than a legitimate fee for Þorgeirr to make the decision). For my part I think this reflects the plurality and diversity in the presentation of Hallr across all the texts that mention him. He is both a benign Christian (which I will discuss further below) and a shrewd realist. All the texts play upon this plurality in their silence as to the exact nature of this payment. Hallr pays for the decision – he pays to ensure that a decision is made, to ensure that he is not making that decision and perhaps to influence that decision too. Even if this money was merely Þorgeirr's due as Law-Speaker, the fact that it is Hallr – a Christian – who hands it over (a detail consistent in all versions) can only have helped his cause.²⁰ Þorgeirr retires beneath the cloak and emerges to rule in favour of the Christians, that Iceland will become a

20 Paul Schach (1982, 190) observes that this may not actually be Hallr's money but that of King Óláfr sent with his envoys and missionaries to help encourage the adoption of Christianity in Iceland, nonetheless this only underlines my point that the money is being paid to Þorgeirr from the Christian camp. Schach's observation must, however, be regarded as speculation given there is no preserved account indicating that Hallr is using money provided by the King.

Christian country. Hallr's role in these events is pivotal. He realises the danger for Iceland and sees the danger to his own position. The most important single action of Hallr's life is one of both sacrifice and cunning. Hallr is not remarkable in that he was elected as Law-Speaker by the assembled Christians, but that he saw fit to give that honour up and it is in this way he is remembered in the texts.

Of Hallr's descendants

Hallr's role in *Njáls saga* is not quite done. He has one further act of benevolence. In addition to Þiðrandi, this saga has already mentioned a further son of Hallr, not mentioned in *Landnámabók*, Ljótr (*ÍF XII*, 239). Regarding Ljótr it is said that if he can ride to the Alþingi three times and return unscathed he will become the greatest chieftain and the longest-lived of all his kinsmen (*ÍF XII*, 287). This prophecy reminds one of Hallr's success as a chieftain and perhaps even Rognvaldr's prophecy regarding the family. In chapter 145 fighting breaks out at the Alþingi following the failure to reach a settlement over the burning of the Njálssons. The scuffles quickly turn into a full-scale battle. Hallr realises the enormity of this social breakdown and goes to get sufficient forces to separate the combatants, telling his son Ljótr to wait for him, to which Ljótr only partially agrees: saying that he will wait, but if he feels his kinsman Flosi needs his aid he will assist him (*IF XII*, 405). As Hallr and his son try to intervene, a spear flies from the melee and strikes Ljótr. The text makes it clear that it is never revealed who threw the spear. Ljótr is not one of the burners, nor is he drawn into the conflict through avarice (unlike Eyjólfur the greedy lawyer). He is an innocent killed as a result of the imminent social disintegration. Hallr does eventually separate the forces, but not in time to save his son. After he has stopped the fighting at the Alþingi, Hallr makes a speech where he urges Snorri *goði* and other good men to settle their differences and by example demands no compensation for the death of Ljótr. Hallr's benevolence is rewarded in that everyone freely contributes to his compensation and Ljótr's death is paid for with some eight (or according to one manuscript tradition twelve) hundreds of silver (*ÍF XII*, 414). This episode is told only in summary and Ljótr's death is somewhat passed over within the text, but there is circumstantial evidence to suggest

that the story of Ljótr's death was relatively well known. A mention by Þórhaddr Hafþjótsson of Ljótr's killing and the subsequent compensation in *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* (ÍF XI, 305) suggests that the existence of Ljótr was an established part of the tradition surrounding Hallr's family.²¹ The potential tension of the prophesied three visits to the Alþingi is not exploited (Ljótr is in fact killed on his second visit). Nor is there any emphasis placed on the potential symbolism of this killing. For example, the spear is reminiscent of the spear of Longinus piercing Jesus, but it also resembles the pagan tradition of Baldr being killed by the blind Hǫðr (see, for example, Faulkes 1988, 46). In the case of Ljótr, the blindness of the religious/mythological models has been transferred to the anonymity and accidental nature of the killing. Both the Christian and pagan traditions involve the killing of an innocent at a moment or period of social or moral disintegration and (certainly in the case of Christian tradition, but perhaps also in the pagan) through this death the redemption of that society is brought about. All of this – the killing of the innocent, the social disintegration, and the redemption or resolution – could be easily applied to the death of Ljótr in *Njáls saga*. None of these themes or analogies, however, are brought to the fore in *Njáls saga*. Ljótr is a peripheral character in *Njáls saga*, of relevance only through his relationship to his father, who is himself only indirectly linked to the central conflicts. The author probably knew the story of Ljótr from elsewhere (either written or orally), where it was told in more detail perhaps exploiting either the dramatic tension or symbolic resonance to greater effect and placing Ljótr closer to the narrative centre. The author chose only to use the outline of these events and place Ljótr as one of the many peripheral casualties of the increasing social catastrophe of the events surrounding the killing of Njáll and his family.²²

Hallr's part in this history is now all but at an end. I know of no contemporary accounts of Hallr's death. Given this lack of information and

21 In fact Þórhaddr stresses how Hallr did not get (*missa*) compensation, but I assume this is a deliberate misremembering or reinterpretation of established facts in order to anger Þorsteinn. *Þorsteins saga* is dependent upon *Njáls saga* (and indeed mentions it), and the author of the former clearly felt that his readership would be sufficiently familiar with the story of Ljótr to recognise the allusion in Þórhaddr's goading.

22 Ljótr is mentioned in *Geirmundar þáttur Heljarskinns* where some of his descendants are listed (Jón Jóhannesson *et al.* 1946, I, 10).

the fact that few sources tell of any significant enemies of the old chieftain (though he surely must have had some) it seems likely he died of natural causes. Had Hallr been dramatically murdered (either in history or oral tradition) one might have expected some evidence of an account preserved in one or other of the sources mentioning him. One can date his death, however, with relative certainty to the years 1012 to 1014 as he is present at the Alþingi following the burning of Njáll in the summer of 1012, but his son Þorsteinn seems already to be in possession of the *goðorð* of the Síðumenn before the Battle of Clontarf in 1014.²³ Although less impressive, Þorsteinn's story is rather better documented than his father's. Þorsteinn has a saga named after him, which is preserved in two paper manuscripts (AM 142 fol. and JS 435 4°). *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* is notable for having the greatest number of dreams preserved in any of the sagas of Icelanders.²⁴ Although the dreams themselves contain many interesting examples of word-play and metaphor, the rest of the saga is somewhat less exceptional and resembles slightly the plot of *Bandamanna saga*. It tells of Þorsteinn's conflict with the scoundrel Þórhaddr Hafþjótsson. The opening of the saga is missing and therefore can give us no clue as the circumstances of Hallr's death. The end of the saga mentions that Ljótr was indeed an elder brother of Þorsteinn (*ÍF XI*, 319) and one might suppose the early part of the saga made mention of him and perhaps explained how Þorsteinn inherited the *goðorð* unexpectedly. It also mentions Kolr, Þorsteinn's brother in *Landnámabók* (see above). The missing opening must also have contained an account of the initial friendship between Þorsteinn and Þórhaddr, as, despite misgivings about his character, Þorsteinn entrusts Þórhaddr with looking after his *goðorð* while he goes abroad. Þorsteinn goes to the Orkneys which are under the rulership of Sigurðr jarl Hlǫðvisson, a descendant of Rǫgnvaldr, Þorsteinn's pre-eminent ancestor. Þorsteinn accompanies Sigurðr to Ireland and takes part in the battle of Clontarf (*ÍF*

23 These dates come from the timeline of Einar Ól. Sveinsson (*ÍF XII*, lxi–lxii) (based in turn on earlier work by Guðbrandur Vigfússon).

24 There are a total of 15 dreams in *Þorsteins saga*, the next greatest number is in *Flóamanna saga* where there are 13 and even this is a conjectural figure assuming that we can add the dream preserved only in the fragmentary 'longer' redaction of the saga to the complete 'shorter' redaction. On saga dreams, and in particular number and distribution, see Cochrane 2004, in particular 255–258.

XI, 301–302). The saga mentions several episodes of note in the battle such as Þorsteinn's reluctance to carry the Earl's standard. When three of the Earl's standard bearers are killed, the Earl asks Þorsteinn to carry the standard. Þorsteinn replies curtly: *Ber sjálfir krák þinn, jarl!* (ÍF XI, 301) ('Carry your own crow, Earl!'). The significance of this passage can only really be understood with reference to *Orkneyinga saga* where it is told that Sigurðr's mother makes a standard in the likeness of a raven and prophesies that the man before whom this standard is carried will have victory but he who carries it will die (*Orkneyinga saga* also mentions the death of three standard bearers but at a battle in Orkney rather than Ireland) (ÍF XXXIV, 25). Thus rather than merely being frightened or rude, Þorsteinn is demanding that Sigurðr show the courage of his conviction to do as he would command his followers to do and Sigurðr in picking up the standard is fully aware that he is sacrificing his own life.²⁵ These details are not mentioned by the saga writer, suggesting the mere reference to the raven standard must have been enough to call such details to the mind of those among the audience familiar with the tradition.

After the defeat of Sigurðr in Dublin, Þorsteinn chooses not to flee as he cannot hope to reach home by nightfall, a detail also present in the *Njáls saga* account of the battle (ÍF XI, 302; ÍF XII, 451). Þorsteinn is given quarter and goes to Norway and according to the saga joins the court of King Magnús Ólafsson, although historically this would be some two decades before Magnús comes to the throne. There is, however, some evidence to connect Þorsteinn with Magnús and it seems likely that, in a more perfectly preserved tradition, he would return to Norway later. There is a *þáttur* preserved in *Morkinskinna* and *Flateyjarbók* in which Þorsteinn falls out of favour with Magnús after failing to pay a landing tax on an unauthorised trading trip to Dublin and is outlawed, but eventually pardoned and reconciled (ÍS III, 2285–2291). Even more interesting is the

25 *Njáls saga* tells the story of the Earl's standard somewhat differently from *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar*. In the former *Ámundi hvíti* discourages Þorsteinn from carrying the standard as all who have previously done so have died (ÍF XII, 451). It is worth noting that in neither *Njáls saga* nor *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* is the battle really a victory (despite the death of the Irish King Brjánn) and therefore the prophecy is imperfect in the preserved tradition.

deathbed encounter between Þorsteinn and Magnús told in *Morkinskinna*, where the dying King tells him:

godra hluta erttu verdr fra mer Þorsteinn firir margra hluta sakir og sialfr ertu mikils verdr og vel vnna eg þier nafns þessa ath þu gefir þinum syne. enn þo eg hafa litils hattar konungr verit þaa er þo nauckr so diorfung otignum monnum ath kalla born sin eptir mier. en allz er þu bidr þessa med alhuga og eg skil ath þier þiker þetta mali skipta þaa uil eg ath visu gefa þier. en þat segir mer hugr vm ath mune liggia (a) þessu nafne harmr og tign. (Finnur Jónsson 1932, 142–143).

“For many reasons you deserve only the best from me, Þorsteinn, and you yourself are an estimable man. I am content that you should have my name to give to your son. But even if I have been a king of no great account, it is nonetheless something of a presumption for non-noble men to name their children after me. Nonetheless, since you ask for this earnestly and I can see that it matters to you, I will assuredly grant it to you. Still I have a foreboding that there will be both nobility and grief attached to this name”. (Andersson and Gade 2000, 183)

This prophecy suggests that a more extensive tradition about Þorsteinn Hallsson and indeed his son Magnús Þorsteinsson was known to the *Morkinskinna* scribe than he chose to record and that has been passed down to us in any extant text. Þorsteinn does name his eldest son Magnús and there is the implication that he only survives Þorsteinn by a short time (see the discussion below). More subtly, however, the King’s comment that nobility as well as grief may be attached to the name may point forward not to Þorsteinn’s son, but to his great grandson, also called Magnús, who was Bishop at Skálholt from 1134 to 1148.

If we return to *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar*, we find the remainder of the text focuses upon Iceland and the somewhat mundane feud between Þorsteinn and Þórhaddr Hafþjótsson. In contrast to the summary nature of the Irish scenes, the author devotes some detailed attention to a dispute between Þórhaddr and his son-in-law Haukr over a kettle, which leads to

the eventual conflict between Þorsteinn and Þórhaddr. Unlike his magnanimous father, Þorsteinn is eventually goaded to take action against Þórhaddr. Following a series of incidents in which Þórhaddr needles him, Þorsteinn attacks and kills Þórhaddr. The latter portion of the saga, following Þórhaddr's death, is damaged and the account of Þorsteinn's own death is missing. A clue to the circumstances of this death can be found in one of the dreams told by Þórhaddr at a meeting where friends of both parties had hoped to broker a settlement between the pair. As the discussions descend into arguments Þórhaddr tells two dreams, both of which foretell his killing by Þorsteinn (*ÍF XI*, 314). In the first of these a white bear jumps over Þórhaddr and his sons, but is later killed by a fox. The bear fetch clearly represents Þorsteinn as a warrior and leader.²⁶ The fox, however, is less easily understood. In some cases fox fetches in dreams seem to represent sorcerers (*ÍF VI*, 349–350; *FSN II*, 208–209), however in these cases the animals are vixens whereas the word *refr* in *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* implies a male, or at least a fox of indeterminate sex. The common medieval association of the fox with cunning (which seems to have been well established in medieval Iceland) suggests that Þorsteinn was not killed by a great warrior in fair and open conflict, but by some lowly character in an underhand manner.

Þorsteinn's death and with it the explanation of Þórhaddr's dream are missing from the extant version of his saga due to a lacuna. An account, however, is preserved in a separate text referred to as *Draumr Þorsteins Síðu-Hallssonar*. In this short text Þorsteinn has three dreams in which three women appear and warn that a slave, Gilli, is planning to kill him on account of being castrated (*ÍF XI*, 323–325). In each dream the women stand in a different order and the foremost of them speaks a verse. These verses contain a great deal of allusion to pagan tradition in their imagery and have a ninth line which is an almost verbatim repetition of the eighth: a feature of the *galdralag* metre, particularly associated with supernatural spirits and magic (Stefán Einarsson 1951). Despite several searches being made for Gilli, he is not found and later kills Þorsteinn in his bed. There is

²⁶ For other examples of bear fetches see *ÍF XIII*, 77; *ÍF XII*, 64–65; *FSN I*, 77 and 292–293; *FSN II*, 116; *Atlamál* stanza 24, Neckel 1962, 251 – many of these examples relate specifically to Kings or men with kingly attributes, the later of which might be the case for Þorsteinn (see Cochrane 2004, 44–45).

no extant manuscript which preserves both Þorsteinn's saga and his *draumr* and the exact relationship between the two is uncertain.²⁷ It is therefore impossible to be certain whether the fox in Þórhaddr's dream is identical to the thrall in the *Draumr*. Nonetheless the treachery of the slave fits well the fox-symbol's sly and cunning nature (even if the modern sympathy for the thrall is somewhat greater than that of the medieval audience).²⁸

In the last of Þorsteinn's three dreams the woman who is nearest to him asks where they should go after his death. Þorsteinn tells them to go to his son Magnús, to which they reply (*ÍF XI*, 325): *Litla stund munum vér þar mega vera* ('We might be there but a little time'). The women who warn Þorsteinn are undoubtedly his *fylgjur* or those of his family. I do not believe it is too far-fetched to relate these women to the *fylgjur* mentioned in Rognvaldr's prophecy about his son and descendants, to both sets of guardians who appear to Þiðrandi shortly before his death and to Hallr's concern over guardian spirits at the moment of his conversion to Christianity (even though this is linking episodes preserved in quite distinct texts). These spirits have accompanied the family throughout the generations, first ensuring their success in the settlement era and later being transformed and translated into more Christian forms through the piety in the family (although in the *Draumr* they still display a surprising number of strikingly pagan characteristics). Realising the failure of their attempts to avert Þorsteinn's doom, his family guardian spirits look where they will move to after his death.²⁹ However, their reservations about Magnús inadvertently reveal that his death will quickly follow his father's. Although we have no preserved text recounting Magnús Þorsteinsson's untimely demise, the allusion to it both here and in *Morkinskinna* strongly suggests that such a

27 *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* is preserved in JS 435 4° and AM 142 fol. The *draumr* is preserved in AM 564 c 4°, AM 165 m fol. and AM 594 a 4°.

28 The only counter-argument to equating Gilli with the fox, is that the end of *Draumr Þorsteins* reveals Gilli is actually descended from King Kjarvalr of Ireland (*ÍF XI*, 326) and therefore a more noble fetch might be expected to represent him; however, one can scarcely expect such perfect allusion in a single text, let alone when combining details from multiple and possibly indirectly related texts. As to the medieval audience's lack of sympathy with the slave, although probably providing entertainment for many members of the household, the world-view of most sagas is that of the more senior members of society, the *bændr* and *goðar*, and as such the quality of loyalty in the lowest classes is praised most highly.

29 As in the examples from *Víga-Glúms saga* and *Hallfredar saga* cited above.

story was once part of the narrative material surrounding Hallr's family.

A brief mention should also be made of *Vǫðu-Brands þáttur*, a short text preserved as part of one redaction of *Ljósvetninga saga* (see *ÍF X*, 123–139). Brandr is the sort of irritant we find in a number of sagas. His actions and legal disputes, either through accident or intention, become part of a larger power struggle between chieftains. Despite having relatively little power and influence himself, Brandr's dispute threatens to disturb the uneasy peace between Þorkell Geitisson and Guðmundr *inn ríki*. According to the *þáttur*, Þorsteinn Síðu-Hallsson sides with Þorkell who defends Brandr against Guðmundr for the wounding of a man at some games. Þorsteinn, however, seeks a peaceful resolution (albeit to the benefit of his comrade Þorkell) and proposes the marriage of Þorkell to Jórunn, the daughter of Einarr, Guðmundr's brother. Guðmundr finds himself in the awkward position of potentially prosecuting a member of his own kin-group and backs down letting Þorkell have his way. As with Þorsteinn's supposed visit to King Magnús in *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar*, this episode poses chronological inconsistencies when compared with other sources (see *ÍF X*, 1–lv; also Gísli Sigurðsson 2004, 149). Þorkell probably became a *goði* before 987, and (as shown above) Þorsteinn not until 1012, making it historically unlikely that the real Þorsteinn and Þorkell were ever allies. It is possible that the story has somehow shifted from Síðu-Hallr himself and been reapplied to his son. If, however, we are to assume that Þorsteinn and his family are part of popular oral tradition, more important than the historical details are the thematic and personal characteristics associated with his character. Ignoring the chronological inconsistency, the *þáttur* fits the tradition of Hallr's family well. Þorsteinn is eager to find a solution that avoids bloodshed and he goes about it in a creative and cunning way, which ultimately achieves the best result for his companion, not unlike Hallr's behaviour at the Alþingi. Despite the disagreement over dates, the story fits thematically and in general terms with the picture being built up in our immanent saga.

Þorsteinn's untimely death and (or so we assume) that of his son Magnús almost brings to an end the stories associated with their family in the saga age. Only a short *þáttur* about Þorsteinn's younger brother Egill's travels expands the material further (*Egils þáttur Síðu-Hallssonar*; *ÍS III*,

2108–2114). Egill becomes a retainer of King Óláfr Haraldsson, but falls out of favour when he frees some Danish prisoners. Egill only regains the King's favour when he undertakes the dangerous mission to convert Jarl Valgautr of Gautland to Christianity. In one particularly interesting episode King Óláfr permits Egill to bring his wife Þorlaug and daughter Þorgerðr to court (*ÍS III*, 2109). When the king sees the maid Þorgerðr he comments that she will be lucky (*hún mundi eigi gæfulaus*). The narrator goes on to observe that she is later the mother of Bishop Jón *inn helgi*. Indeed Hallr's family has many notable descendants including Jón Qgmundarson (first bishop at Hólar from 1106–1121), Magnús Einarsson (bishop at Skálholt 1134–1148) and later Guðmundr Arason (bishop at Hólar 1203–1237) among his descendants. Similarly *Landnámabók* traces the ancestry of the Sturlusons directly to Þorsteinn (*ÍF I*, 310) and *Sturlunga saga* traces Sæmundr *inn fróði* to Yngvildr Hallsdóttir (Jón Jóhannesson 1946, I, 10). If one were to imagine an ending to our saga of Síðu-Hallr and his sons, it might be expected to list some of these genealogies, thereby tracing a direct line of descent from the kingly ancestors, through the *landnámsmenn*, through the heroes of the saga age to the most powerful families, most important literary writers and most senior religious leaders of the society for whom these stories must once have been told.

Considering the saga

What I have tried to do is put together a coherent story from disparate evidence. I have used only the extant texts and I have not filled in or elaborated. I would not necessarily claim that all of this is actually true (as stated above, that is beyond the scope of this article), but I have not actually invented or created anything. What we find is a surprisingly coherent saga. If we were to imagine that saga, it starts with the settlement of Hallr's ancestors and a prophecy foreshadowing the success of the family within Iceland. This is told relatively briefly with one or two episodes given much attention (for example Rognvaldr's discussion with his sons, and perhaps Haraldr's sponsorship of Hrollaugr's voyage). It moves on to narrate a couple of episodes as precursors to the conversion of Iceland to Christianity. At this point time moves relatively quickly, but certain episodes are

narrated in detail (such as Þiðrandi's death). There then follows the climax of the saga: the account of the conversion. At this point, time in the narrative moves relatively slowly with a number of episodes told in detail close together chronologically. There then follows the aftermath, telling of subsequent generations with time moving ever faster in the narrative the further one moves from the centre of the saga.³⁰

In this saga there is a general consistency of detail. For example we can build up a rough picture of Hallr's family tree with only a few discrepancies. In many areas the details fit perfectly, such as the mention in *Njáls saga* (ÍF XII, 239) of *Þiðrandi, þann er sagt er, at dísir vægi* ('Þiðrandi, of whom it is said, that the *dísir* killed') or King Magnús's prophecy in *Morkinskinna* pointing forward to the death of Þorsteinn's son and the success of his great-grandson. There is an even greater consistency of characterisation. Hallr is proud, strong, generous and kind; and an association with Christianity runs throughout. There is, however, another side to his character hinted at; he is perhaps ruthless, certainly a realist and pragmatist. His sons are similar but do not match their father's patience (for example Þorsteinn's eventual killing of Þórhaddr, Þiðrandi not heeding the advice of Þórhallr, Ljótr wanting to offer aid to Flosi at the Alþingi rather than listen to his father).

As well as this consistency regarding detail there is also a tremendous consistency of themes, throughout our assembled saga. Christianity features prominently in one form or another throughout the immanent saga; such as in the events prefiguring the conversion, the conversion itself and in the numerous bishops among Hallr's prominent descendants. Fate and the protection of some unseen force guarding and supporting the family is another theme throughout. This is first brought to the fore in Rognvaldr's prophecy regarding the *fylgjur* and their association with Iceland. One might suppose these *fylgjur* assist in the difficult years following the settlement and aid in building the family's powerbase that we read about in *Landnámabók*. The events at the *dísablót* involve a change of the old guardians for new ones, however the theme of supernatural and theological

30 Terms like 'climax' and 'aftermath' are inevitably indebted to Theodore Andersson's (1967) study of saga structure *The Icelandic Family Saga, An Analytic Reading*, though one would scarcely describe Hallr's story as a feud narrative.

guardianship continues to be of importance. The old guardians forcibly take one final sacrifice (Þiðrandi) before they are replaced or transformed into Christian versions of the same. The importance of this is described at Hallr's conversion where he realises he is giving up his former guardians and wants to receive the protection of the archangel Michael in return. These new guardians – though rather pagan in appearance – try unsuccessfully to aid Þorsteinn and his son Magnús and, we assume, are eventually inherited by the Bishops of the saga-writing age. Thus Rognvaldr's prophecy for the success of Hrollaugr's kin points vaguely but very certainly to Hallr and on to his sons Þorsteinn, Egill and their descendants Bishop Magnús Einarsson and Bishop Jón Ögmundarson. If one were to look for extant examples of a saga comparable to that described above one might look to *Vatnsdæla saga*. As mentioned above *Vatnsdæla saga* contains a series of episodes focussed upon the lives of the family descended from Ketill *raumr*. The episodes are somewhat loosely strung together (indeed the story described above is considerably more coherent and cohesive) but they are linked by a continuous focus upon what is referred to as the *hamingja* of the family. If the concept of a family's *hamingja* were enough to give a structure to the otherwise rather disparate episodes of *Vatnsdæla saga* the idea of family spirits being passed from one generation to the next might offer further cohesion to the already structured saga of Síðu-Hallr and his sons.

Given such evidence, we must consider the possibility that there was a **Síðu-Halls saga ok sona hans*. However, I feel the existence of such a complete saga is unlikely. There are a number of discrepancies. For example, both *Njáls saga* and *Þorsteins saga* agree that there is familial link between Hallr and Flosi. However, in the former Flosi is Hallr's son-in-law (married to his daughter Steinvǫrr) whereas in the latter he is a brother-in-law (married to a supposed sister of Hallr, Álǫf).³¹ Þiðrandi and Ljótr are mentioned in some sources but not others. It seems possible that, as they never became *goðar*, they were of less historical importance than their brother Þorsteinn (who features consistently). Alternatively it is of course possible

31 This discrepancy is surprising considering the author of *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* clearly knew of *Njáls saga*, although that is not to say he necessarily knew it well or had access to it when he composed *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar*. I would still argue that in a complete **Síðu-Halls saga ok sona hans* such a discrepancy would have been resolved.

that stories were added to the tradition as apocrypha at a late date by storytellers intertwining new or borrowed material into the pre-existing tradition. As the stories did not contradict the audience's expectation in their specific content (for example the stories do not claim either Þiðrandi or Ljótr become *goðar*, as such a claim might be too easily disproved and contradict oral tradition elsewhere) and fitted well thematically with existing material, they were easily subsumed into that tradition. Indeed we find further discrepancies in the lists of sons and, particularly, daughters attributed to Hallr. One might expect the existence of a saga about Hallr to reduce some of these discrepancies. Secondly, throughout all the material relating to Hallr, I have found no specific reference to a saga. If the preserved material were dependent on a text that existed in the thirteenth century, one might expect one of the many references to cite their source, perhaps using a formula of the sort we find in *Þorsteins saga* (ÍF XI, 300), ... *sem segir í Njáls sögu* ('...as is told in Njáls saga') or as in *Landnámabók* (ÍF I, 1, 140 and II, 316) ... *sem segir í sögu hans* ('... as is told in his saga').³²

How, then, do we explain such a coherence in this imagined saga? To do so we must turn to oral tradition. A grounding in history must have helped shape the story. Although I have sidestepped the question of the real historical Hallr, that such a man existed there seems little doubt. It is also likely that he became a *goði* and had an important role in the political Christianisation of Iceland. Although the detail is not consistent between the different preserved accounts, the idea that the 12th/13th century Icelandic Bishops, the Sturlusons and even Sæmundr *inn fróði* counted Hallr among their ancestors seems plausible.³³ History, however, might be

32 This phrase appears twice in *Sturlubók*, the first time referring to an otherwise unknown saga of Þórðr gellir and the second to a saga relating to Earl Rognvaldr – perhaps *Orkneyinga saga*. Examples of this phrase or equivalents are relatively common in the sagas of Icelanders (see for example ÍF V, 202; ÍF VII, 25, 37 and 62; ÍF XI, 301; ÍF XIII, 82 and 104). It is, however, striking how many of these for which we have no directly corresponding extant text suggesting that in some cases it may be an oral or indeed even an immanent saga to which is being referred.

33 It is at this point that my confidence in the historical veracity of this depiction of Hallr's life wavers, not because I have issue with the likelihood of such notable descendants, but because there are such obvious political motivations either for the bishops or the ambitious political/literary family of the Sturlusons to promote positive aspects of Hallr's life. One wonders whether some of these named individuals might not have been among those spreading positive report of Hallr's role in the conversion and his overall piety and kind

consistent but is not necessarily coherent. History, for example, cannot explain the emphasis on guardian spirits found in many of the texts. The characterisation of Hallr as the benevolent peacemaker seems likely to be an artistic creation rather than being entirely historically accurate. Such an archetype probably owes much to Christian teaching. It is also easy to see how the figure of a man able to resolve disputes peacefully must have been appealing to audiences familiar with the violence of the Sturlung age.

So it seems in the period between the eleventh and fourteenth centuries a patchwork of stories about Hallr and his family developed. During this time the basic tradition containing shared common material could then be added to by story tellers. Each new addition must agree in details where these were commonly known and might be disputed by a potential audience. The new story elements would also have to agree with the characters as they were already depicted in the existing material. Finally each new tale would have to agree thematically. The audience became familiar with the character of Hallr and his importance in relation to the Christianisation of Iceland and as a result did not want an irrelevant story but a story that fitted into the pre-existing tradition. In this way our immanent **Siðu-Halls saga ok sona hans* develops becoming ever more coherent and lucid. The ‘immanent whole’ of the story of Hallr and his sons and their ancestors and descendants was known to many saga tellers (and thus to audiences) and each could add or tell a bit. Any addition or embellishment did, however, have to conform in detail, character and theme with what was already there. Thus with each new episode added or retold the immanent saga took on a more and more consistent shape caused by the constraints under which the saga tellers had to tell their tales.

Finishing Touches

This development of an immanent oral saga might go on until it reached a point where there is a saga merely waiting to be told – for a skilled craftsman to fit these pieces together. As already mentioned, I have kept to the sources as they are preserved to us. A saga author (by which I mean the

demeanour. Thus the story calls itself into question, as the very presence of such figures in the story I have assembled reminds us we are discussing the story and not the reality.

man who finally turned the immanent saga into a complete, and probably written, text) need not feel so constrained. He could embellish, fill in, add direct speech, edit and fit the episodes into a seamless whole. For example Rognvaldr's prophecy could be more specific pointing forward more definitely to the events later in the story. It might also be made to specifically predict the conversion to Christianity (as many prophecies do in the sagas), thereby creating a further unity with the potential climax of the saga (the scenes surrounding the conversion at the Alþingi). King Óláfr Tryggvason's instruction for Þangbrandr to go to Hallr is unmotivated (other than perhaps by Hallr's reputation as a fair, generous man); however such a problem could be overcome by insertion of an episode with Hallr travelling abroad and gaining a reputation in the Norwegian court (chronologically this may need to be prior to Óláfr's ascension to the throne). The episodes surrounding Ljótr could be expanded to create greater tension and the mysterious prophecy that he should die unless he can survive three summers at the Alþingi could be made by the guardian spirits present throughout the tradition. King Magnús's prophecy could be expanded to specifically mention both Magnús Þorsteinsson's death (which is clearly a story originally part of the immanent saga, but not preserved for us) and the success of his grandson. All these, nonetheless, would still represent comparatively small adjustments or additions to what is already a coherent story. For many years comparative analysis of saga plots and characters has shed light upon the historical reliability, authenticity and age of some texts. But I believe in this case, it rather gives us a glimpse of one way in which sagas might have come into being. Hallr provided a focal point about which stories could be located, but only stories which were sympathetic in tone, content and did not contradict the established facts too seriously. These stories waited for a saga-man to perform the final act of shaping them into a whole. In the case of Síðu-Hallr Þorsteinsson it seems this never happened, but perhaps in the cases of some extant sagas this was exactly the process that occurred.

BIBLIOGRAPHY

- Andersson, Theodore M. 1964. *The Problem of Icelandic Saga Origins: A Historical Survey*. New Haven and London: Yale University Press.
- Andersson, Theodore M. 1967. *The Icelandic Family Saga: An Analytic Reading*. Cambridge – MA: Harvard University Press.
- Andersson, Theodore M. 2002. “The Long Prose Form in Medieval Iceland”. *Journal of English and Germanic Philology* 101: 380–411.
- Andersson, Theodore M. 2006. *The Growth of The Medieval Icelandic Sagas (1180–1280)*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Andersson, Theodore M. and Kari Ellen Gade, trans. 2000. *Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1130–1157)*. *Islandica* 51. Ithaca: Cornell University Press.
- Bääth, A. U. 1885. *Studier öfver Kompositionen i Några Isländiska Ättsagor*. Lund: Berling.
- Cleasby, Richard. 1957. *An Icelandic–English Dictionary*, revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson. Second edition with supplement by William A. Craigie. Oxford: Clarendon Press.
- Clover, Carol J. 1986. “The Long Prose Form”. *Arkiv för nordisk filologi* 101: 10–39.
- Cochrane, J. 2004. *Bright Dreams and Bitter Experiences: Dreams in Six Sagas of Icelanders*. Unpublished doctoral dissertation, University of London.
- Cochrane, Jamie. 2006. “Land-Spirits and Iceland’s Fantastic Pre-conversion Landscape”. *The Fantastic In Old Norse / Icelandic Literature: Sagas and the British Isles: Preprint Papers of the 13th International Saga Conference Durham and York, 6th–12th August, 2006*, ed. by John McKinnell *et al.* Durham: Centre for Medieval and Renaissance Studies, I, 188–197.
- EA AII = Ólafur Halldórsson, ed. 1961, *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* II. Editiones Arnarnagnæanæ A2. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
- Faulkes, Anthony, ed. 1988. *Edda: Prologue and Gylfaginning*. Snorri Struluson. London: Viking Society for Northern Research.
- Finnur Jónsson, ed. 1912–15. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. 4 vols (A I–II and B I–II). Copenhagen and Oslo (Kristiania): Gyldendalske Boghandel.
- Finnur Jónsson, ed. 1932. *Morkinskinna*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 53. Copenhagen: J. Jørgensen & co.
- FSN = Guðni Jónsson and Bjarni Vilhjálmsón, eds. 1943–1944, *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 vols. Reykjavík: Bókaútgáfan forni.
- Gering, Hugo, ed. 1882. *Isländzk Æventyri: Isländische Legenden Novellen und Märchen*. 2 vols. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Gísl Sigurðsson. 2004. *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition: A Discourse on Method*. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature No. 2. Trans. Nicholas Jones. Cambridge MA and London: Harvard University Press.

- Gísli Sigurðsson. 2007. “*The Immanent Saga of Guðmundr ríki.” *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*, ed. by Judy Quinn, Kate Heslop and Tarrin Wills. Turnhout: Brepols, 201–218.
- Hallberg, Peter. 1973. “The Concept of Gipta – Gæfa – Hamingja in Old Norse Literature”. *Proceedings of the First International Saga Conference: University of Edinburgh 1971*, ed. by Peter Foote, Hermann Pálsson and Desmond Slay. London: Viking Society for Northern Research, 143–183.
- ÍF I = Jakob Benediktsson, ed. 1968. *Íslendingabók, Landnámabók*. Íslenzk fornrit I. 2 vols. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF V = Einar Ól. Sveinsson, ed. 1934. *Laxdæla saga*. Íslenzk fornrit V. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF VI = Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson, eds. 1943. *Vestfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit VI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF VIII = Einar Ól. Sveinsson, ed. 1939. *Vatnsdæla saga, Hallfreðar saga, Kormáks saga*. Íslenzk fornrit VIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF IX = Jónas Kristjánsson, ed. 1956. *Eyfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit IX. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF X = Björn Sigfússon, ed. 1940. *Ljósvetninga saga, Reykdæla saga ok Víga-Skútu*. Íslenzk fornrit X. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF XI = Jón Jóhannesson, ed. 1950. *Austfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit XI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF XII = Einar Ól. Sveinsson, ed. 1954. *Brennu-Njáls saga*. Íslenzk fornrit XII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF XIII = Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson, eds. 1990. *Harðar saga*, Íslenzk fornrit XIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF XV = Sigurgeir Steingrímsson *et al.* ed. 2003. *Biskupa sögur I*. Íslenzk fornrit XV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF XXXIV = Finnbogi Guðmundsson, ed. 1965. *Orkneyinga saga*. Íslenzk fornrit XXXIV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Indrebø, Gustav, ed. 1931. *Gamal norsk homiliebook: Cod. AM 619 4°*. Oslo: Kjelde-skriftfondet.
- ÍS III = Bragi Halldórsson *et al.* ed. 1987. *Íslendinga sögur og þættir: Þriðja bindi*. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Jochens, Jenny, 1996. *Old Norse Images of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson. 1978. *Under the Cloak*. Uppsala: Uppsala universitet, Anders & Wiksell.
- Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason and Kristján Eldjárn, ed. 1946. *Sturlunga saga*. 2 vols. Reykjavík: Sturlunga útgáfan.
- Jón Jóhannesson. 1974. *A History of the Old Icelandic Commonwealth: Íslendinga saga*, trans. by Haraldur Bessason. Winnipeg, Manitoba: University of Manitoba Press.

- Kaplan, Merrill. 2000. "Prefiguration and the Writing of History in *Þáttr Þiðrandar ok Þórhallar*". *Journal of English and Germanic Philology* 99: 379–394.
- KS I = Guðni Jónsson, ed. 1957. *Konunga sögur*. 3 vols. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan.
- Mundal, Else. 1974. *Fylgjemotiva i norrøn litteratur*. Oslo, Bergen and Tromsø: Universitetsforlag.
- Mundal, Else. 1993. "Fylgja". *Medieval Scandinavia*, ed. by Phillip Pulsiano. 624–625.
- Neckel, Gustav, ed. 1962. *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Third edition revised by Hans Kuhn. Heidelberg: Carl Winder Universitätsverlag.
- The New English Bible*. 1972. Second edition. The Bible Societies. London, Edinburgh, Oxford and Cambridge: Oxford University Press and Cambridge University Press.
- Ólafía Einarsdóttir. *Studier i kronologisk Metode it tidlig islandsk Historieskrivning*. Bibliotheca Historica Lundensis XIII. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rieger, Max. 1898. "Über den nordischen Fylgienglauben". *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur* 42: 277–290.
- Schach, Paul. 1982. "The Theme of the Reluctant Christian in the Icelandic Sagas". *Journal of English and Germanic Philology* 81: 186–203
- Stefán Einarsson. 1951. "Alternate Recital by Twos in *Widsiþ(?)*, *Sturlunga* and *Kalevala*". *Arv* 7: 59–83.
- Ström, Folke. 1956–1978a. "Diser". *KLNM* 3: 101–103.
- Ström, Folke. 1956–1978b. "Fylgja". *KLNM* 5: 38–39.
- Strömbäck, Dag. 1970. "Tidrande och diserna". *Folklore och Filologi*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Strömbäck, Dag. 1975. *The Conversion of Iceland: A Survey*, trans. by Peter Foote. London: Viking Society for Northern Research.
- Turville-Petre, E.O.G. 1964. *Myth and Religion of the North: The Religion of Ancient Scandinavia*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Turville-Petre, E.O.G. 1966. "Dream Symbols in Old Icelandic Literature". *Festschrift Walter Baetke dargebracht zu seinem 80. Geburtstag am 28. März 1964*, ed. by Kurt Rudolf et al. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 343–354.
- Turville-Petre, E.O.G. 1972. "Liggja fylgjur þínar til Íslands". *Nine Norse Studies*. London: Viking Society for Northern Research, 52–58.
- Unger, C.R. ed. 1877. *Heilagra manna sögur*. 2 vols. Oslo (Christiania): B.M. Bentzen.
- Vries, Jan de. 1956–1957. *Altgermanische Religionsgeschichte*. 2 vols. Berlin: Walter de Gruyter.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Second edition. Leiden: E.J. Brill.

SUMMARY

**Síðu-Halls saga ok sona hans*: Creating a Saga from Tradition

Keywords: Sagas of Icelanders, oral tradition, immanent saga, saga composition, *Síðu-Hallr Þorsteinsson*, conversion of Iceland, guardian spirits (*fylgjur*)

This article traces the life of the 10th-century Icelandic chieftain Síðu-Hallr Þorsteinsson and that of his ancestors and descendants, through numerous mentions in extant sources particularly *Íslendinga sögur* and *þættir*. Hallr is descended from significant *Landnámsmenn* on both his mother and father's sides. Most significant of these is Hrollaugr Rognvaldsson who settles Iceland on the advice of a mysterious prophecy which seems to relate his female guardian spirits (*fylgjur*) to Iceland. A relatively consistent family tree of Hallr's ancestors and descendants can be ascertained from disparate sources, with only a few discrepancies, particularly around the number and names of Hallr's sons. Hallr himself is portrayed consistently as honourable, magnanimous and a noble heathen before becoming an early convert to Christianity. There is however also a suggestion that Hallr had some degree of cunning and shrewdness. The most important single event in his life story is his role in the conversion of Iceland to Christianity in the year 999 or 1000. His actions at the Alþingi underline the picture of him both as generous peacemaker, but also shrewd political realist. If we turn to his sons Þorsteinn, Þiðrandi and Egill, we find many of the same characteristics, though without the same degree of patience as their father. Hallr and his sons are ancestors of many of the notable bishops, literary figures and chieftains of the saga-writing age.

Having assembled the material for this **Síðu-Halls saga ok sona hans* the article then argues that the story forms a relatively coherent whole. Although there are some inconsistencies of detail, there is a consistency in the portrayal of the central characters and the themes addressed in the texts. For example the theme of supernatural female guardianship runs throughout, as does the theme of Christianity and conversion. The notion of this saga actually having existed in medieval times is rejected primarily on the grounds that throughout the assembled material no such saga is ever mentioned as a source. The conclusion is therefore that the story of Síðu-Hallr and his sons developed orally. It had, no doubt, some kernel of truth, but as such stories were told and retold they developed an ever increasing organisation. Whenever new material was added it needed to agree in terms of characterisation and theme with that which existed. Having reached such a point as to be an immanent saga, it would have taken a saga author only comparatively light touches to change the oral material into an artistic whole. In

the case of Síðu-Hallr, this final development never took place, but this may have been the creative process by which other sagas came into existence.

EFNISÁGRIP

Í þessari grein er rakin æfi tíundu aldar höfðingjans Síðu-Halls Þorsteinssonar, forfeðra hans, -mæðra og afkomenda með því að taka saman vísanir til þeirra í varðveittum heimildum, aðallega Íslendinga sögum og þáttum. Hallur er rakin til helstu landnámsmanna, bæði í móður- og föðurætt. Þekktastur þeirra er Hrollaugur Rögnvaldsson sem nam land í kjölfar spásagnar um að fylgjur hans lægju til Íslands. Ættir Halls er raktar í óskyldum heimildum og ber vel saman að mestu leyti nema hvað ósamkvæmni gætir í nöfnum og fjölda sona hans. Sjálfur kemur hann jafnan fram sem göfuglyndur heiðingi áður en hann er meðal þeirra fyrstu til að taka kristni. Visbendingar eru um pólitíska slægð hans og mikilvægasti viðburðurinn sem hann kemur við er kristnitakan árið 999/1000. Framganga hans á Alþingi er bæði til vitnis um friðarvilja og pólitískt raunsæi. Synir hans, Þorsteinn, Þiðrandi og Egill sýna mörg sömu einkenni en þó án þeirrar þolinmæði sem kemur fram hjá föðurnum. Ættir helstu biskupa, bókamanna og höfðingja á ritunartíma sagnanna eru raktar til Halls og sona hans.

Með því að draga saman efni í **Síðu-Halls sögu og sona hans* úr ólíkum áttum færir höfundur rök fyrir því að heimildirnar sýni heilsteypa mynd. Þrátt fyrir ósamræmi í ýmsum smáatriðum séu þær samhljóða í lýsingu helstu persóna og atburða. Til dæmis sé hugmyndin um fylgjurnar rauður þráður, sem og þemað um kristnitökuna. Ekkert bendir til að sérstök saga af þessu tagi hafi nokkru sinni verið rituð. Niðurstaðan er sú að sagan um Síðu-Hall og syni hans hefur mótast á munnlegu stigi. Án efa geymir hún einhvern sannleikskjarna en þar eð sögurnar hafa verið margsagðar og endursagðar hafa þær breyst og slípast í meðförum. Þegar nýju efni var bætt við þurfti það að falla að því sem fyrir var, bæði í tengslum við persónusköpun og þá atburði sem persónur voru viðriðnar. Efnið má því kalla *almæltu sögu* og það hefði verið létt verk fyrir sagnaritara að fella það saman í listræna heild. Sú saga var þó aldrei skrifuð en dæmið af Síðu-Halli gæti engu að síður verið upplýsandi um hvernig sköpunarsögu annarra Íslendinga sagna var háttað.

*Dr Jamie Cochrane, Independent Scholar
28 Ashenground Road
Haywards Heath
West Sussex, RH16 4PP
United Kingdom*

ÁLFRÚN GUNNLAUGSDÓTTIR

JAKOBS SAGA POSTOLA,
TVEGGIA POSTOLA SAGA JONS OK JAKOBS
OG LIBER SANCTI JACOBI

Inngangur

LIBER SANCTI JACOBI er, eins og nafnið bendir til, latneskt rit sem helgað er postulanum Jakobi, en hann er verndardýrlingur Spánar. Gamlar sagnir herma að postulinn eigi sér legstað þar í landi, undir altari Dómkirkjunnar í borginni Santiago de Compostela, sem á miðöldum var álitin afar helgur staður er pílgrímar flyktust til unnvörpum. Og svo er enn. Meira að segja fóru pílgrímar þangað frá Íslandi og má þar fræga telja þá Hrafn Sveinbjarnarson¹ og Björn Einarsson Jórsalafara². Björn var að vísu þar á ferð um það bil tveimur öldum síðar en Hrafn. Pílgrímsleiðin eða Jakobsvegurinn svokallaði (*El Camino de Santiago*), sem lá frá Norður-Evrópu og suður á bóginn, mun hafa verið þéttskipaður fólki sem ferðaðist í báðar áttir, einkum um hásumartímann, en 25. júlí er helgaður Jakobi. Annar dagur er honum einnig helgaður, 30. desember, en þá á lík hans að hafa borist til Galicia-héraðsins á Spáni. Eins og gefur að skilja var Jakobsvegurinn ekki einn vegur og væri ef til vill réttara að tala um Jakobsleiðirnar, enda skipti leiðin sem farin var ekki máli, heldur það að komast á leiðarenda. Leiðir þessar greindust til dæmis eftir því hvort pílgrímarnir stefndu til Spánar norðaustan frá eða norðvestan. Þær lágu gegn-

- 1 *Sturlunga saga*, ritstjóri Örnólfur Thorsson (Reykjavík: Svart á hvítu, 1988), 885–886. Í *Hrafnis sögu hinni sérstöku* kemur fram að Guðmundur Svertingsson hafi ort drápu um Hrafn, en þar er að finna þessar ljóðlínur: „Ferð kom fleina rýrir/ fram, jókeyrir Glamma/ hlýðinn sá storma stríða/ stund, til Jakobs fundar“ (885–886).
- 2 *Islandske Annaler indtil 1578*. Dr. Gustav Storm gaf út (Christiania: 1888), 288. Í „Lögmannsannál 1405–1407“ stendur: „Þetta aar for Bjorn bondi Einar son af landi j burt. ok hans hvstrv Solveig. Foro þav fyst til Roms oc þadan aptur j Fenedi. stigu þar a skip oc sigldv suo ut yfir hafit til Iorsala l(anz). til vorss herra grafar oc þadan aptur j Fenedi. s(ijdan sk)ildv þav þar. for hustruen aptur til Noregs. enn bondinn for vestur j Compostellam til sanctum Iacobum. la hann þar siukur halfann (man)vd.“

um ýmis lönd Evrópu til Frakklands, nema sjóleiðin væri valin, og þaðan til Spánar og enduðu allar, ef svo má að orði komast, hjá helgiskríni postulans í Dómkirkju Santiago de Compostela.

Veglegasta handritið sem til er af *Liber sancti Jacobi*,³ og nefnt er *Codex Calixtinus*, er varðveitt í skjalasafni þeirrar dómkirkju. Handrit þetta er ekki hið „upprunalega“ handrit, en er álitnið það elsta sem til er af þessu verki.⁴ Telst það eitt af þjóðargersemum Spánar. Þrátt fyrir þá staðreynd hefur þetta handrit aðeins einu sinni verið prentað í heild og auk þess hefur verið mun meira fjallað um það í trúarlegu tilliti en bókmenntalegu. Hins vegar hafa einnig verið gefnir út hlutar af handritinu, aðallega Fjórða bók þess.

Hér á eftir verður fjallað lítillega um *Codex Calixtinus* til kynningar á því riti og er það notað til samanburðar við nokkrar þeirra frásagna sem varðveittar eru í íslenskum handritum um postulann Jakob. Miðað er við *Jakobs sögu postula* í tveimur gerðum (AM 645 4to og AM 630 4to) og *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*. Þessar þrjár frásagnir er að finna í útgáfu Ungers.⁵ Síðastnefnda sagan er í *Skarðsbók*⁶, en það er með íslenskar þjóðargersemar eins og spænskar, ekki hefur verið lögð sú rækt sem skyldi við að gefa þær út.

Codex Calixtinus og postulasögur *Skarðsbókar* eiga það sameiginlegt að vera safnrit. Munurinn er hins vegar sá að *Codex Calixtinus* hefur að geyma efni um aðeins einn postula, en í *Skarðsbók* segir frá mörgum. Mér sýnist

- 3 *Liber Sancti Jacobi*, „Codex Calixtinus“ I. Texto. Walter Muir Whitehill afritaði og gaf út í Santiago de Compostela, 1944. Þetta er eina prentaða útgáfan sem til er af ritinu í heild. Einnig hefur verið stuðst við eftirtalið rit, vegna þess hve erfitt reyndist að fá lánað eintak af útgáfu Whitehills: *Texto del manuscrito del Codex Calixtinus conservado en la Catedral comopstelana. Liber Sancti Jacobi*, „Codex Calixtinus“. Traducción por los profesores A. Moralejo, C. Torres og J. Feo (Santiago de Compostela: 1951; reedición preparada por X. Carro Otero, Xunta de Galicia, 1992).
- 4 Ég mun fylgja þeirri hefð sem skapast hefur að vísa til verksins í almennu tilliti sem *Liber Sancti Jacobi*, en mun hins vegar kalla handritið sem varðveitt er í borginni Santiago de Compostela, *Codex Calixtinus*.
- 5 *Postola sögur*, udgivne af C.R. Unger. Udgiven som Universitetsprogram for Andet Semester 1873 (Christiania: 1874). *Jakobs saga postola* (bls. 513–535). *Tveggja postola saga Jóns ok Jakobs* (bls. 536–711).
- 6 Sjá *Postola sögur*. Útgáfa Ungers á *Tveggja postola saga Jóns ok Jakobs* byggist á afriti af *Skarðsbók* sem Árni Magnússon lét gera, eins og kemur fram í formála Ungers, bls. II. Eyjólfur Björnsson gerði það afrit eins og Ólafur Halldórsson bendir á í útgáfu sinni á *Sögur úr Skarðsbók* (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1967), 20.

að samanburður á nokkrum þeirra frásagna sem varðveist hafa á íslensku um postulann Jakob við sömu frásagnir, eða keimlíkar, í hinu mikla verki um hann, *Codex Calixtinus*, varpi ekki aðeins ljósi á íslensku frásagnirnar heldur líka þær sem er að finna í latneska ritinu. Ekki síst tel ég áhugavert að bera Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* saman við latneskan texta, en eftir því sem ég best veit hefur slíkur samanburður hingað til ekki verið gerður.

I. *Codex Calixtinus*

Handritið *Codex Calixtinus* hefur að geyma, auk margs annars, helgisöguna af því hvernig postulinn Jakob ferðaðist alla leið til Spánar til að snúa landslýð til kristinnar trúar og hafði ekki erindi sem erfiði. Einnig er frá því sagt hvernig lík hans var flutt þangað eftir að Heródes hafði látið taka hann af lífi í Jerúsalem. Það var þó ekki fyrr en á níundu öld að sú fregn barst um heimsbyggðina, að fundist hefði gröf sem varðveitti líkamsleifar Jakobs postula. Ekki fylgdi sögunni hvernig sú uppgötvun var gerð og er allt á huldu með það. Einnig er á huldu hvernig menn áttuðu sig á að um var að ræða líkamsleifar postulans. Af rituðum miðaldaheimildum má helst ráða að yfirnáttúrleg teikn að næturlagi með englum og tilheyrandi ljósadýrð hafi vísað á gröfina. Þótt ekki verði farið nánar út í þá sálma hér, er vert að hafa í huga, í sambandi við tilurð helgisögunnar, að ekki var svo ýkja langt liðið frá því að Arabar lögðu undir sig hluta Spánar og gerðu ósjaldan leifturárásir á lönd þau sem kristnir héldu, þar á meðal bæinn Santiago de Compostela. Einnig má benda á að undir núverandi Dómkirkju borgarinnar er grafir að finna sem talið er að séu frá áttundu öld eftir Krist, eða jafnvel eldri, svo að þarna hefur verið grafreitir frá fornu fari og þá væntanlega kirkja.⁷ En hvernig sem því var háttað voru pílgrímsferðir til Santiago de Compostela orðnar mikilvægur þáttur í trúar- og samfélagslífi Vestur-Evrópu á 12. öld. Þeir sem lögðu á sig að ganga langar leiðir og við erfiðar aðstæður til grafar Jakobs postula voru í miklum metum hafðir. Margvísleg ferðabjónusta, eins og sagt mundi nú á dögum, dafnaði kringum pílgríms-

7 Fernández Arenas, José. *Elementos simbólicos de la peregrinación Jacobea* (Santiago de Compostela: Edilesa, 1998), 22–23. *Santiago, la catedral y la memoria del arte*. Edición a cargo de Núñez Rodríguez, Manuel (Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago, 2000), 9.

ferðirnar.⁸ Einnig litu dagsins ljós rit eða jafnvel bækur sem sögðu frá þeim kraftaverkum er gerðust í skjóli postulans og með því einu að heita á hann eða biðja til hans.

Svo virðist sem í lok 11. aldar hafi tvær helgisagnir runnið saman, helgisagnir sem áður höfðu verið aðskildar. Önnur sagði frá atburðum í lífi postulans Jakobs, trúboðsferð hans til Spánar og dauða hans, hin frá flutningi líks hans til Santiago de Compostela og greftrun þess þar.⁹ En ekki fóru allir til Spánar í því augnamiði einu að heimsækja gröf postulans og öðlast fyrirgefningu syndanna, heldur einnig til að berjast við múhameðstrúarmenn sunnar í landinu. Að deyja í baráttu við þá jafngilti píslarvætti. Í samræmi við það verður hinn friðsæli postuli herskár og eggjar hann Karlamagnús keisara í draumi, samkvæmt frásögu *Liber Sancti Jacobi*, til að fara með her til Spánar og hreinsa landið af múhameðstrúarmönnum.¹⁰ Þjóðsagan um Karlamagnús sem *Matamoros* (Márabana) verður einmitt til á miðöldum, en jafningjar hans tólf deyjja nokkurs konar píslarvættisdaða í Rúnzival (á latínu Runcieuallis, á fornfrönsku Rencesvals), eftir því sem hermt er í franska kappakvæðinu *La Chanson de Roland* og í norrænu þýðingunni á því kvæði, *Sögunni af Rúnzivals bardaga*. Dáðir Karlamagnúsar og kappa hans suður á Spáni, samkvæmt þessum frásögnum, eru ekki nema að litlu leyti í samræmi við sagnfræðilegar heimildir. Vissulega réðst Karlamagnús inn í Spán árið 778 og settist um borgina Zaragoza, en því fór fjarri að ætlunin hafi verið að vinna einhvern stórsigur á Márum. Þvert á móti blandaði hann sér í pólitískar deilur þeirra á milli. Skálduð framganga Karlamagnúsar á Spáni tengist engu að síður helgisögninni af Jakobi postula.

Handritið *Codex Calixtinus* er álitnið hafa orðið til á 12. öld,¹¹ líklega á seinni helming aldarinnar.¹² Í ritinu er getið um „höfunda“ verksins, en öruggt er

8 Díaz y Díaz, Manuel C. *El Códice Calixtino de la Catedral de Santiago* (Santiago de Compostela: 1988), 21–23.

9 Sama rit, 29.

10 *Codex Calixtinus*, 303. Sjá einnig *Karlamagnús sögu ok kappa hans*. Udgivet af C.R. Unger. Program til I. Semester 1859 (Christiania: 1860), 265. Einnig *Tveggja postola sögu Jons ok Jakobs*, 668. Hér eftir verður sú saga skammstöfuð TPSJ+J.

11 Sjá formálann að spænsku þýðingunni á *Codex Calixtinus*, bls. xiii. Sjá einnig Díaz y Díaz, *El Códice*, 33.

12 Díaz y Díaz, *El Códice*, 77. Tekið skal fram að þótt ég taki mið af þessu handriti sem varðveitt er á Spáni tel ég hæpið að frásagnir af postulanum Jakobi hafi beinlínis borist þaðan

talið að þeir sem tilgreindir eru hafi hvergi komið þar nærri. Óvíst er aftur á móti hvort einn maður eða fleiri hafi safnað textunum um Jakob og spyrnt þá saman í því augnamiði að skapa heildstætt rit um postulann.

Ritinu er skipt niður í fimm bækur. Aðalsögumaður og safnari ritsins er sagður vera Calixtus II, sem var páfi frá 1119 til 1124. Það hefst á inngangi í formi bréfs sem Calixtus á að hafa skrifað. Þar greinir hann frá ætlun sinni með þessu verki og kveðst hafa haft ást á Jakobi postula síðan hann var barn að aldri og farið víða um lönd í fjórtán ár¹³ til að safna og skrifa niður það sem hann gat fundið um postulann. Hafi hann lent í ótrúlegustu raunum og hættum, en gögnin sem hann hafði verið búinn að safna í handrit björguðust alltaf. Handritið skildi hann aldrei við sig.¹⁴

Ok þetta sama vattar Calistus satt vera sem hann fram setr fyrir iartegnabok, er hann aflaði af verkum Jacobi postola... Ok i annan tíma sa ek syn aðra, þa er ek hafði þat með hendi at dikta sermonem de translatione sæls Jacobi... saa ek i andar syn drottin minn Jesum Kristum ok með honum hinn sæla Jacobum... Sva segir virðuligr maðr Calistus frammi fyrir iartegnabok hins signaða Jacobi, boðandi síðan marga luti ok mikils verða, hvar þilikt finnz skrifat millum annarra luta, sem her ma heyra.

Tilvitnunin er tekin úr *Tveggja postola sögu Jóns ok Jakobs*,¹⁵ en sú saga hefur að geyma mun fleiri þýðingar sem tengjast *Liber Sancti Jacobi* en talið hefur verið. Ef aðeins er miðað við handritið *Codex Calixtinus*, er formáli Calixtusar inngangur að bókunum fimm sem ritið er sett saman úr, og er hann þó nokkuð lengri en hin norræna gerð af honum. Norræna þýðingin á innganginum endar einmitt á seinustu setningunni í tilvitnuninni hér að ofan. Þegar þeim hluta lýkur í *Codex Calixtinus*, sem sagt frásögn Calixtusar af sýnum sínum, tekur við upptalning á kirkjufeðrum, vegna þess að Calixtus vill fullvissa lesandann um að safnritið sé byggt á sannleika og því enginn uppdiktur. Hann styðjist við sitthvað úr testamentunum, auk þess rit ýmissa kirkjufeðra, sem hann telur upp, en annað hafi hann séð með

til Noregs eða Íslands. Enginn veit með vissu hvernig slíkar almennar frásögur ferðuðust milli landa.

13 Samkvæmt *Tveggja postola sögu Jóns og Jakobs* var Calixtus „xiii vetra gamall“ þegar hann hóf söfnunina.

14 *Codex Calixtinus*, 1–2. TPSJ+J, 680–682.

15 TPSJ+J, 682.

eigin augum eða skrifað upp eftir öðrum. Sé ritið ætlað bæði lærðum og leikum og því sett fram á einföldu máli. Síðan snýr páfinn sér að söng og helgisíðum sem ætlast er til að séu viðhafðir við messur er sungnar eru til dýrðar Jakobi postula (*Codex Calixtinus*, 2–4). Ekkert af þessu er að finna í norrænu þýðingunni.

Formálinn að norrænu þýðingunni er formáli að mun samþjappaðra efni, tuttugu og fimm kraftaverkum sem áttu sér stað fyrir tilstuðlan postulans. Í ofangreindri tilvitnun er einmitt talað um jarteiknabók. Ástæðan fyrir því að formáli norrænu þýðingarinnar er styttri en formálinn í *Codex Calixtinus* liggur því í augum uppi. Í fyrra tilvikinu er aðeins um að ræða formála að jarteiknabók en ekki að stóru safnríti líkt og í seinna tilvikinu. Eins og koma mun fram bendir margt til þess að ritstjóri eða afritarar *Codex Calixtinus* hafi tekið að sér að lengja formálann, og því skotið inn viðbótum, annaðhvort úr öðrum heimildum eða frá eigin brjósti. En tekið skal fram að norræna þýðingin á formálanum virðist nákvæm, svo langt sem hún nær, að minnsta kosti fer ekki milli mála að hún er af sama meiddi og upphaf formálans að öllu hinu mikla riti *Codex Calixtinus*.

Þegar lýkur formálanum í *Codex Calixtinus* tekur *Fyrsta bók* við. Hún nær yfir um það bil helming verksins (4–257) og er langlengsta bókin. Hefur hún að geyma prédikanir og hómilíur, þar sem fjallað er um postulanann Jakob. Þar segir einnig frá píslarvættisdauða hans, frá flutningi líksins til Galicia-héraðsins á Spáni og ýmsu öðru sem viðkemur tilbeiðslu á postulanum. Eins og búast má við af hómilíum er nokkuð um endurteknningar á efni frá einum hluta eða kafla til annars. Oftast er sagt frá efninu á svípaðan hátt, en þó ekki alltaf.

Í *Annarri bók* *Codex*-handritsins (259–287) segir frá tuttugu og tveimur kraftaverkum sem postulanum Jakobi eru eignuð. Þetta er því jarteiknabók. Í norrænu þýðingunni, sem er að finna í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, eru kraftaverkin tuttugu og fimm og verður fjallað um þau síðar.

Í *Þriðju bókinni* (289–299) er sagt frá því hvernig lík postulans var flutt frá Jerúsalem til Galicia-héraðsins. Þriðja bókin er stysta bók verksins, aðeins örfáar blaðsíður.

Af öllum bókunum er *Fjórða bókin* (301–348) sú langþekktasta og hefur oft verið gefin út ein og sér. Hún var einnig skilin frá handritinu *Codex Calixtinus* á 17. öld og bundin í sérstakt band, þótt síðar hafi hún verið felld aftur í handritið. Sá sem segir frá í *Fjórðu bók* er ekki lengur Calixtus páfi,

heldur Turpin, erkibiskup af borginni Reims í Frakklandi, en þegar á líður frásögnina tekur Calixtus við aftur (í kafla XXIV) og heldur utan um hana allt til loka. Bókinni lýkur með kafla XXV. Hún fjallar að miklu leyti um Karlamagnús konung og kappa hans og er einn þeirra erkibiskupinn Turpin. Hann á að hafa tekið þátt í flestum atburðunum sem sagt er frá og verið vitni að þeim. Með öðrum orðum, sannleikurinn hreinn og tær situr í fyrirrúmi. Þó að efni Fjórðu bókar feli í sér skírskotanir til Jakobs postula, til dæmis birtist hann Karlamagnúsi þrisvar í draumi, gegnir hann ekki mikilvægu hlutverki og er þess vegna ekki að undra að litið hafi verið á Fjórðu bókina sem sjálfstæða heild og hefur hún kannski verið það í upphafi. Hún hefur ýmist verið kölluð Turpinskrónika eða Pseudo-Turpin.

Fyrstu sautján kaflar Fjórðu bókar, eða Turpinskróniku, og mestallur átjándi kaflinn, eru til á norrænu í *Karlamagnús sögu og kappu hans* og hafa þeir hugsanlega verið þýddir í Noregi. Ekki er þó hægt að slá því föstu. Þegar um þýðingar er að ræða á norræna tungu á miðöldum, hvort sem það eru bækur af trúarlegum toga eða þýðingar á frönskum ljóðsögum eða kappkvæðum, er nánast ómögulegt að vita hvort þær voru þýddar í Noregi eða á Íslandi, þar sem tungumálin voru svo náskyld.¹⁶ Kaflarnir sautján í Turpinskróniku hinni íslensku eru mjög samhljóða frásögninni í *Codex Calixtinus*. Eins og áður sagði snýst hún að mestu um Karlamagnús og afreksverk hans á Spáni. Þeim sem þýddi kaflana á norrænu eða safnaði saman frásögnum um Karlamagnús, hefur hugsanlega fundist að þeir ættu betur heima í sögu um keisarann franska en um postulann Jakob. Eða þá að eintakið sem þýtt var eftir hefur verið sérstök saga. Frásagnir af Karlamagnúsi voru „vinsælar“ um þessar mundir og notaðar í ýmsum tilgangi, eins og Meredith-Jones bendir á.¹⁷

16 Fræðimenn eru ekki á einu máli hvað þetta atriði varðar. Sjá Jónas Kristjánsson, „Sagas and Saints' Lives,“ *Cultura Classica e Cultura Germanica Settentrionale*, a cura di Pietro Janni, Diego Poli og Carlo Santini (S. Severino: Università di Macerata, 1985), 125. Einnig Philip Roughton, „Stylistics and sources of the *Postolasögur* in AM 645 4to and AM 652/630 4to“, *Gripla* 16 (2005): 9–10. Ólafur Halldórsson, *Sögur úr Skarðsbók*, 23. Þórður Ingi Guðjónsson í Jón Ma. Ásgeirsson og Þórður Ingi Guðjónsson, *Frá Sýrlandi til Íslands. Arfur Tómasar postula* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2007), 164. Ekkert er því til fyrirstöðu að líta svo á að sumar þýðingar hafi verið gerðar í Noregi og aðrar á Íslandi, einkum eftir því sem á leið. Ekki er heldur útilokað að nýjar þýðingar hafi verið gerðar, þótt eldri þýðingar væru til.

17 Meredith-Jones, C. *Historia Karoli Magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin* (Genève: Slatkine Reprints, 1972; Réimpression de l'édition de Paris, 1936), 37.

A fin de faciliter la canonisation, en 1166, de son héros Charlemagne, l'empereur Frédéric Barberousse fit préparer un ouvrage qui parlait avec force détails du mérite personnel et des droits à la canonisation de son illustre ancêtre. Le volume, la *Vita Karoli*, composé aux environs de 1165, emploie dans une de ses sections une version des premiers chapitres de la Chronique.

Kaflarnir átján í *Codex Calixtinus* mynda fyrstu tuttugu og þrjá kaflana í *Sögunni af Agulando konungi* sem er fjórði hluti *Karlamagnús sögu og kappá hans*.

Fimmta bókin í *Codex Calixtinus* (349–416) er framan af nokkurs konar leiðarlýsing fyrir pílgríma sem fara til Santiago de Compostela og eru mismunandi leiðir nefndar og stundum tekið fram hversu margar dagleiðir séu milli staða, hvaða fljót séu auðveld yfirferðar og hvaða fljót beri að varast. Einnig er tínt til hjá hvaða helgidómum, kirkjum og kapellum sé vert að staldra á leiðinni. Efni Fimmtu bókar leysist síðan upp og við taka ljóð eftir ýmsa kirkjunnar menn og frásagnir af kraftaverkum sem heilagur Jakob á að hafa gert, einnig páfabréf frá Innocentiusi II.

Frásagnirnar í *Codex Calixtinus* koma sín úr hverri áttinni og ber þó nokkuð á endurtekningum eins og áður er getið. Fátt virðist halda verkinu saman nema hinir ímynduðu sögumenn, Calixtus páfi og erkibiskupinn Turpin, og svo auðvitað postulinn Jakob sem er miðdepill og sameiningartákn allra frásagnanna nema Fjórðu bókar.

Hvað efniviðinn snertir hefur víða verið leitað fanga. Ógerlegt er að skera úr um hvort einn maður eða fleiri hafi séð um að safna efninu í fyrsta handrit verksins *Liber sancti Jacobi*, en eins og bent var á að framan er *Codex Calixtinus* aðeins eitt af mörgum handritum sem til voru af því verki á miðöldum og í ýmsum löndum. Jafnframt er erfitt að skera úr um hvort einn eða fleiri tóku svo að sér að skipuleggja verkið. Þar sem efni þess er fjölbreytt og jafnvel ósamstætt má gera ráð fyrir að það standi að baki því margir „höfundar“. Eins og síðar verður getið um (bls. 277) var einnig til styttri útgáfa af *Liber sancti Jacobi*.

Stór safnrit verða tæpast til fyrir tilviljun eða að ástæðulausu. Mikið hefur verið skrafað og skrifað um hvað hafi vakað fyrir þeim sem settu saman ritið *Liber Sancti Jacobi*, því að einstakir hlutar þess, eða bækur, voru

ef til vill ritaðar með annað markmið í huga en það sem býr að baki safnritinu í heild. Það tengist svo spurningunni hvar ritið var sett saman.

Allir geta verið sammála um að með safnritinu *Codex Calixtinus* sé verið að upphefja postulann Jakob, sýna fram á ágæti hans og sérstöðu og þá um leið staðarins þar sem hann hvílir. Bænum Santiago de Compostela er teft fram sem einu af þremur höfuðsetrum kristinnar trúar.¹⁸ Mikilvægasta setrið sé í Rómaborg þar sem postulinn Pétur hafi sest að. Hægra megin við Róm sé annað setur, Santiago de Compostela, þar sem postulinn Jakob hvíli, og þriðja setrið sé til vinstri handar við Róm, Efesus, sem tengist guðspjallamanninum Jóhannesi, en þar hafi hann skrifað guðspjall sitt sem hefst á orðunum *In principio erat uerbum*.¹⁹ Einnig er bókin, eins og áður sagði, leiðbeining fyrir pílgríma og um messuform og söng við Jakobs-tíðir.

Lengi hefur verið við lýði sú hugmynd að upphaflega handritið af *Liber Sancti Jacobi* hafi verið ritað eða sett saman í Frakklandi og fyrir Frakka, enda svífi franskur andi yfir Fjórðu bók verksins, þar sem Karlamagnús kemur mjög við sögu. Sé Fjórða bókin fjarlægð úr verkinu, eins og gerðist með *Codex*-handritið á 17. öld, verður yfirbragð safnritsins annað. Merkilegt má teljast að sá hluti þeirrar bókar sem til er á norrænni tungu, skuli í þeirri gerð vera fyrsti hluti annars verks, *Sögunnar af Agulando konungi í Karlamagnús sögu og kappi hans*. Ekki má þó gleyma að bergmál af Turpinskróniku er að finna í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* sem sýnir að krónikan hefur einnig tilheyrt norrænu sagnahefðinni um Jakob postula.

Til frekari stuðnings þeirri hugmynd að *Liber Sancti Jacobi* hafi orðið til í Frakklandi, má þess geta að nokkur kraftaverkanna sem frá er sagt í *Codex Calixtinus*, og eru á þriðja tug, eiga sér stað í því landi. Eins og sjá má bendir ekki aðeins Fjórða bókin í þá átt. En ábendingar og rök af þessum toga veita ekki viðunandi svör, þótt þau séu góðra gjalda verð sem tilgátur. Seint mun takast að upplýsa hvar í veröldinni ritið *Liber Sancti Jacobi* var upphaflega sett saman og hver eða hverjir stóðu að baki því. Auðsætt er að flestallt er gert til að dylja það og er það hluti af hinum trúarlega tilgangi ritsins, sem er eignað þykjustuhöfundu. Mér sýnist því ekki úr vegi að horfa til örfárra atriða sem beinlínis varða frásögnina sjálfa. Þegar Calixtus II, sem á að vera höfundur safnritsins, er að lýsa í innganginum hvernig

18 *Codex Calixtinus*, 325–326.

19 Sjá einnig *TPS/J+*, 676.

hann safnaði efni í það, minnst hann ekki sérstaklega á Spán í því sambandi, né nokkurt annað land. Hinni listrænu blekkingu um höfundinn Calixtus II, og aðra þykjustusögumenn sem stíga fram í verkinu, er haldið til streitu allt til loka þess. Og Calixtus er páfi allra kaþólskra manna og hafinn yfir þjóðerni líkt og postulinn Jakob. Páfinn tekur sérstaklega fram í innganginum, að hann byggi verk sitt á annarra manna frásögnum, á alvörubókum eða því sem hann sjálfur hafi upplifað. Lesandanum eða hlustandanum er ætlað að trúa að Calixtus II hafi sett þetta rit saman, og trúi hann því, veitir ritið honum þá andlegu næringu og uppörvun sem hann sækist eftir.

II. *Jakobs saga postola* og *Tveggja postola saga Jons ok Jakobs*

Philip Roughton hefur bent á að flestir textanna í handritunum AM 645 4to og AM 630 4to, sem hafa að geyma meðal annars sögur af postulanum Jakobi, séu þýðingar á ævisögum postula sem finna má í „the so-called *Historia Apostolica* (Apostolic History) of Pseudo-Abdias“²⁰ (8–9), latnesku riti frá sjöttu eða sjöundu öld.

Til er á norrænu allnákvæm þýðing²¹ á *Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei*, en þá frásögu er að finna í bók Pseudo-Abdiasar.²² Í útgáfu Ungers ber þýðingin heitið *Tillæg – Passio sancti Jacobi apostoli* (Unger, 524–529) og er varðveitt í handriti frá 13. öld, áður nefndu AM 645 4to sem talið er elsta handritið af postulasögum er hefur varðveist. Í umfjöllun minni hér á eftir og til einföldunar mun ég kalla þá gerð sögunnar Jakobs sögu A. Sagan er einnig varðveitt í pappírshandriti frá 17. öld, AM 630 4to sem fyrr var nefnt (Unger, 513–521), og mun ég kalla þá gerð sögunnar Jakobs sögu B. Það byggist á eldra handriti, AM 652 4to, sem er afar illa farið.²³ Fleiri

20 Sjá Roughton, „Stylistics“, 8. Unger lætur hins sama getið í innganginum að útgáfu sinni á *Postola sögum* (bls. I–II), en gerir því ekki frekari skil.

21 Eðlilega legg ég ekki nútímamerkingu í orðið þýðing, því að það væri út í hött að beita henni á þýðingar frá miðöldum. Ég tel þýðingu vera nákvæma ef engar stórfelldar breytingar eru gerðar á henni miðað við undirliggjandi texta á latínu, eins og að fella niður málsgreinar eða bæta löngum málsgreinum við. Ég legg hins vegar minna upp úr einstökum orðum.

22 Boninus Mombritius, „Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei“, *Sanctuarium seu Vite Sanctorum II*, Georg Olms stýrði útgáfu (New York: Verlag Hildesheim, 1978), 37–40.

23 Sjá Roughton, „Stylistics“, 7–8, einnig Þórður Ingi Guðjónsson, *Frá Sýrlandi*, 164.

handrit eru til af sögunni, en þau hafa orðið fyrir meira eða minna hnjaski og læt ég þau liggja á milli hluta, þar sem markmið mitt er fyrst og fremst það að skoða tengsl milli frásagna af Jakobi postula, en ekki að bera saman einstök handrit af þýðingum slíkra sagna. Hér á eftir (bls. 245–253) verða borin saman fáein atriði í frásögnum *Historia Apostolica* Pseudo-Abdiasar, *sermo* Honoriusar d’Autun²⁴ og *Codex Calixtinus*, og sömu atriði í Jakobs sögu *A* og Jakobs sögu *B*, en sá samanburður mun væntanlega varpa ljósi á innbyrðis tengsl allra þessara texta. Segja má að íslensku handritin, Jakobs saga *A* og *B*, séu náskyld texta Pseudo-Abdiasar og Honoriusar d’Autun, en *Codex Calixtinus* skeri sig úr að ýmsu leyti.

1.

Kaflar 2 og 3 í Jakobs sögu *B* (AM 630 4to) samsvara Jakobs sögu *A* (AM 645 4to) í heild hvað lengd og efni varðar (kaflarnir eru alls fjórir), og samsvara þá einnig *Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei* í Pseudo-Abdiasar. *B*-gerðin er sem sagt lengri en *A*-gerðin og þá einnig lengri en hinn latneski texti Pseudo-Abdiasar sem liggur til grundvallar þeim báðum. Jakobs saga *A* er á hinn bóginn alveg samstiga Pseudo-Abdiasar hvað snertir efni og lengd. Í Jakobs sögu *B* verður frásögnin lengri fyrir þá sök að hafður er sérstakur inngangskafli eða formálsorð og er hann 1. kafli sögunnar, og svo er bætt við kafla aftan við söguna og verður hann 4. kafli hennar. Viðbótin í *B*-gerðinni á rætur að rekja til prédikunar (*sermo*) í ritinu *Speculum Ecclesie* eftir Honorius Augustodunensis (Honorius d’Autun), *De Sancto Jacobo Apostolo*.²⁵ Kemur beinlínis fram í Jakobs sögu *B* hvaðan viðbótarefnið er komið og hver heimildin er:

Þeir Ermogenis ok Filetus toku helgan dom postola guðs, at því er segir *Speculum Ecclesie* (Unger, 519).²⁶

Þess ber þó að gæta að þýðingin á viðbótinni, það er að segja, 4. kafli Jakobs sögu *B* (1. kaflinn er messuformáli), einskorðast við seinni helming prédikunar Honoriusar d’Autun. Fyrri helmingur hennar fjallar um annað efni,

24 Sjá hér fyrir neðan.

25 Honorius Augustodunensis, „De Sancto Jacobo Apostolo“, *Speculum Ecclesie*, PL [Patrologiæ] Tomus CLXXII, accurante J.–P. Migne (Seu Petit-Montrouge: 1854), 981–986.

26 Sjá einnig Unger, 514.

en einnig er nokkrum línnum eytt í að segja frá trúboði og dauða Jakobs. Hið sama gerist í *Codex Calixtinus*, aðeins seinni hluti ræðu Honoriusar er notaður, og sýnir það vissan skyldleika milli *Codex*-handdritsins og *B*-gerðarinnar. Norræna þýðingin á henni er allnákvæm, en þó má finna í henni innskot sem verður síðar vikið að.

Í Jakobs sögu *A*, og í köflum 2 og 3 í Jakobs sögu *B*, segir frá viðureign Jakobs við þá Ermogenis og Filetus, sem síðan gerast lærisveinar hans, en einnig segir frá píslarvætti því sem postulinn mátti þola. Hvor frásaga um sig, *A* og *B*, er aðeins nokkrar blaðsíður að lengd. Í 4. og síðasta kafla Jakobs sögu *B* segir frá flutningnum (*translatio*) á líki Jakobs til Spánar og samskiptum Ermogenis og Filetusar við konu þar, að nafni Lupa, sem er ekkert lamb að leika við, en lætur sér að lokum segjast og breytir höll sinni í kirkju og í henni hlýtur postulinn gröf.

Söguna af flutningnum á líki Jakobs er ekki að finna hjá Pseudo-Abdiasar og ekki heldur í Jakobs sögu *A*, en hins vegar má lesa þá sögu, eins og í *B*-gerðinni, í *Codex Calixtinus*, Þriðju bók verksins, kafla I (*Codex*, 290–299). Fremst í kaflanum segir frá trúboði Jakobs á Spáni, en sú frásögn er ekki til staðar í Jakobs sögu *B*, þó að þess sé getið í innganginum að sögunni að hann hafi stundað trúboð á Hispanialandi. *B*-gerðinni lýkur með því að sagt er stuttlega frá lífshlaupi heilags Kristófers (Kristoforos), en honum og Jakobi er helgaður sami dagurinn, 25. júlí. Er það í samræmi við *sermo* Honoriusar d’Autun.

Frásögn Pseudo-Abdiasar af lífi Jakobs postula er einnig til staðar í *Codex Calixtinus*, en mun framar í verkinu en frásögnin af líkflutningnum eða í Fyrstu bók, kafla IX (*Codex*, 94–103). Píslarsaga Jakobs og flutningurinn á líki hans mynda því ekki eina frásagnarheild eins og gerist með Jakobs sögu *B*. Auk þess er ekki eins sterk samsvörun milli *Codex Calixtinus* og Pseudo-Abdiasar og er milli Pseudo-Abdiasar og norrænu gerðarinnar. Munurinn er einkum sá að þegar kemur að því að segja frá aftöku Jakobs, og jafnframt aftöku skrifarans úr röðum farísea, Josias, sem snýst snögglega til kristinnar trúar fyrir tilstilli postulans, og deyr því með honum, bólgnar texti *Codex Calixtinus* eins og á í vorleysingum og rennur út í trúarlega mærd og skrudmælg. Virðist sem um sé að ræða tilraun til að hefja frásögnina í „æðra veldi“. Eftir að Josias hefur gefið Jakobi friðarkoss, biðja þeir saman fyrir aftökuna og er sú bæn býsna löng (*Codex*, 101–102). Ekki er útilokað að á einhverju stigi hafi bæninni verið skotið inn í frásögu

Codex Calixtinus sem annars byggist á Pseudo-Abdias, eins og áður var vikið að. Annað atriði í *Codex Calixtinus* vîkur frá Pseudo-Abdias og er það aftaka Jakobs. Í síðarnefnda ritinu segir aðeins stuttlega frá henni og aftöku Josias.

atque ita perfectus in fide domini nostri Iesu christi cum apostolo eadam hora martyri effectus perrexit ad dominum: Cui est honor et gloria in sæcula sæculorum (Mombritius, 40).

En Josias var algerr i tru drottens vars Jesu Cristi oc þegar høggev-enn með Jacobo postola, oc gerþesc saþr piningarvatr goþs, oc foru þeir baþer a einne stundo til drottens, þess vegr er oc dyrþ of allar allder alda (Unger A, 529).

Frásögn *Codex Calixtinus* er hins vegar nokkuð frábrugðin. Þar segir að Jakob hafi varpað af sér klæðum sínum, lagst á hnén og fórnað höndum til himins. Þegar högg böðulsins reið datt höfuðið ekki á jörðina, heldur tók Jakob það með báðum höndum og hélt því á lofti liggjandi á hnjánum fram á kvöld, en þá komu lærisveinar hans til að sækja líkið. Og gerðust þá undur og stórmerki, með öðrum orðum, teikn urðu á himni og jörðu. Hins vegar er flutningur líksins til Galicia-héraðsins afgreiddur í einni setningu og lýkur kaflanum með því að sagt er frá skelfilegum dauðdaga Heródesar sem hafði dæmt Jakob til dauða (*Codex*, 102–103). Ekkert af þessu er að finna hjá Pseudo-Abdias né í norrænu gerðinni.

Eins og þegar hefur verið vikið að segir frá líkferð Jakobs og greftrun hans í Þriðju bók *Codex Calixtinus*, kafla I (290–294), og svarar sú frásögn til 4. kafla í Jakobs sögu B. Frásagnirnar eru þó ekki alveg samhljóða. Umræddur kafli I hefst á nokkurs konar inngangi (*Codex*, 290–291), þar sem farið er örfáum orðum um uppstigningu Jesú Krists, trúboð Jakobs á Spáni og val hans á sjö lærisveinum, og síðan kemur stutt ágríp um píslar-dauða hans. Má geta sér þess til að þessum atriðum hafi verið skotið inn í frásöguna til að ná fram sterkara samhengi. En þegar innganginum lýkur verða frásögur *Codex Calixtinus* og Jakobs sögu B mjög keimlíkar. Þó má finna frávîk.

Í Jakobs sögu B er þess getið að lærisveinar Jakobs hafi farið með lík hans til Joppen (Jaffa), en ekki kemur það fram í *Codex Calixtinus* fyrr en í

kafla II í Þriðju bók, þegar búið er að að segja frá Lupa, sem er eins og nafnið (vargynja) bendir til, af hinu illa. Á hinn bóginn er Jaffa ekki nefnd á nafn hjá Honoriusi. Enn kemur fram viss skyldleiki milli *Codex Calixtinus* og *B*-gerðarinnar. Í Jakobs sögu *B* sofna lærisveinar postulans, þeir Ermogenis og Filetus, um leið og þeir stíga um borð í skip og vakna ekki fyrr en þeir eru komnir til Spánar. Er sú frásögn í samræmi við *sermo* Honoriusar. Samkvæmt *Codex Calixtinus* eru þeir sjö daga á leiðinni og taka land í Hirie (Iria Flavia). Þess er ekki getið í Jakobs sögu *B* og ekki heldur hjá Honoriusi, en kemur á hinn bóginn fram í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, svo að það atriði hefur verið þekkt í norrænum sögum um postulann.

en toku höfn um morgininn í vestanverðri Hispania myklu í þeim luta ríkisins, er heitir Galicia, nærri þeirri borg, er þann tíma var kollut Fornahistria [hin forna Hirria] (*TPSJ+*), 589: neðanmáls, 8).

Samkvæmt frásögn Jakobs sögu *B*, í 4. kaflanum, tekur Lupa afar illa málaletan lærisveina Jakobs þess efnis að fá að taka honum gröf á landareign hennar, enda lætur hún fjötra þá báða og varpa í myrkrastofu. Þeim er bjargað af engli sem leiðir þá úr myrkrastofunni og leggja þeir á flóttu og koma að brú. Í *Codex Calixtinus* segir hins vegar að Lupa hafi sent þá Ermogenis og Filetus til konungs nokkurs í Dugium, en hann ákveður að láta sitja fyrir þeim á brú. Hvergi kemur fram að þeim hafi verið kastað í myrkrastofu. Með guðs hjálp uppgötva þeir fyrirsátrið í tæka tíð og tekst að flýja, en brúin brotnar undan fyrirsátursmönnum þegar þeir ætla að elta lærisveinana og farast þeir allir (*Codex*, 291–292). Hið sama gerist í Jakobs sögu *B* (Unger, 519–520). Þeir sem elta lærisveinana farast á brúnni þegar hún brotnar og verður konungurinn óttasleginn og tekur ásamt hirð sinni kristna trú. Samkvæmt frásögu *Codex Calixtinus* ferst konungurinn á brúnni. Í þessum efnum vikur frásaga *Codex*-handritsins frá Honoriusi, en Honoriusi og *B*-gerðinni ber aftur á móti saman.

Lærisveinarnir snúa sér aftur til Lupa með beiðni sína um að fá að jarða postulann á landareign hennar. Hún lætur sem hún gangist inn á það og í Jakobs sögu *B* vísar hún þeim á öxn sem hún átti og skyldi þeim beitt fyrir vagn til að aka líki postulans. Þeir eiga hins vegar, samkvæmt *Codex Calixtinus*, að nota öxnin til að grafa gröfina, en þeir komast ekki strax þar sem öxnin eru á beit, því að áður en það gerist ganga þeir fram á dreka sem

þeir neyðast til að yfirbuga. Það verður þó ekki gert með sverði, eins og venjan er í slíkum frásögnum, heldur krossi. Dreka þennan er ekki að finna í Jakobs sögu *B*. Í þeirri sögu, og raunar einnig í *Codex*, er sagt frá því að öxnin hafi verið bæði ill og mannýg og ætt móti lærisveinunum. Varla eru þau komin í námunda við þá er æðið rennur af þeim og þau gerast ljúf sem lömb. Stafar það, samkvæmt Jakobs sögu *B*, af áhrifum krossmarks sem lærisveinarnir gera. Í frásögu *Codex Calixtinus* nægir nærvera lærisveinanna til að sefa skepnurnar. Enn skilur milli *Codex* og Jakobs sögu *B*, en síðarnefnda frásagan er hér í öllum atriðum samhljóða frásögu Honoriusar d'Autun.

Þegar Lupa fréttir þessi tíðindi er þess ekki langt að bíða að hún verði meðfærilæg og bljúg, enda tekur hún kristna trú. Þá er ekki annað eftir en grafa postulann og leggja grunninn að öflugri kirkju. Það gerist ekki með alveg sama hætti í Jakobs sögu *B* og *Codex Calixtinus*. Postulinn fær gróf, samkvæmt *Codex Calixtinus*, þar sem áður hafði verið hof og skurdgoð dýrkað og er hofinu breytt í kirkju. Það er hins vegar höll Lupa sem er vígð og gerð að kirkju í Jakobs sögu *B*, og er hið sama uppi á teningnum hjá Honoriusi. Síðan segir:

Þangat toku menn at fara miok þa þegar af nalægum löndum, þottuz fa fro meina þeir, er þess þurftu. Ok eigi þverr su virðing er menn leggja til hinum sæla Jacobo postola enn þangat i sinni tilsokn, af því at nu er þangat sva mikil for, sem þa er mest hafði verit, ok er sa staðr nu sva dyrlega buinn, sem þeir er bezt eru bunir i heiminum, ok verða þar avallt iartegnir með ollu moti a siukum monnum (Unger *B*, 520).

Alii aliis locis præponuntur, multa signa per eos geruntur omnesque occidentales populi per eos ad Christum convertuntur (Honorius d'Autun, 984).

Augljóst er að Jakobs sögu *B* er ætlað að koma til skila „sannri“ frásögn af helgi kirkjunnar í Santiago de Compostela, en einnig að örva pílgrímsferðir þangað. Það fer hins vegar minna fyrir því hjá Honoriusi.

Í þessum hluta *Codex Calixtinus* er ekki minnst á gildi kirkjunnar í Santiago hvað varðar kraftaverk og jarteiknir. Ekki er heldur minnst á pílgríma og þá ekki á heilagan Kristófer. Þess í stað er lýst hinni miklu sælu

sem lærisveinarnir Ermogenis og Filetus búi við á himnum í návist postulans Jakobs.

Ekki minnst Honorius á gildi Dómkirkjunnar í Santiago de Compostela. Hins vegar er að finna hjá honum í lok prédikunar hans stutta frásögn af lífi heilags Kristófers og er sama frásögn til staðar í Jakobs sögu *B*, eins og áður var getið.

Þriðja bók *Codex Calixtinus*, kafli I, byggist auðsjáanlega á prédikun Honoriusar, en víkur einnig frá henni í þó nokkrum atriðum. Annaðhvort er bætt við frásögnina úr öðrum heimildum, sem erfitt er að vita hverjar eru, eða frá eigin brjósti. Má í því sambandi nefna frásögn Þriðju bókar af drekanum sem verður á vegi þeirra Ermogenis og Filetusar, eða lýsinguna á sæluvist þessara lærisveina á himnum. En einnig er felld niður úr frásögn Honoriusar í *Codex Calixtinus*, og er augljósasta dæmið *vita* heilags Kristófers. Miðað við það hvernig Jakobs saga *B* er sett saman sem heildstæð frásögn með upphafi, miðbiki og endi, kemur líf og þíning Kristófers í lokin eins og skrattinn úr sauðarleggnum og spillir óneitanlega niðurlagi sögunnar sem sögu. Prédikun Honoriusar er á hinn bóginn ósamstæð hvað efni varðar, svo að það atriði kemur ekki að sök.

Eins og áður hefur verið nefnt hefst Jakobs saga *B* á inngangi.

I dag holldum ver messudag Jacobo postola broður Johannis (Unger *B*, 513).

Að loknum innganginum hefst þýðing á frásögn Pseudo-Abdiasar. Ástæða er til að bera saman upphafslínur textanna þriggja, Pseudo-Abdiasar, Jakobs sögu *A* og Jakobs sögu *B* (inngangurinn telst 1. kafli þeirrar sögu, eins og áður segir, og er hér undanskilinn).

Apostolus domini nostri Iesu christi Iacobus frater beati Iohannis apostoli et euangelistæ omnem Iudeæam et Samariam uisitabat. Ingrediens per synagogas secundum scripturas sanctas ostendabat omnia a prophetis prædicta: quæ in domino nostro Iesu christo essent impleta (Mombritius, 37).

Iacobus postole drottens vars Jesu Cristz broþer Iohannis goþspiallamanz, hann fór oc kendi tru a øllu Gyþingalande oc Samaria, en þat er land, oc gekk han á þing oc samcomor Gyþinga, oc syndi þeim af helgom ritningom oc spamanna bocom øll vitne, þau er þeir boro of drotten Jesum Cristum (Unger *A*, 524).

Iacobus postoli drottins vars Jesu Kristz, broðir Iohannis evangeliste, for ok kendi tru a øllu Gyðingalandi ok Samaria, en þat er land, ok gekk hann a þing ok samkomur Gyðinga, ok syndi þeim af helgum ritningum ok af spamanna bokum øll vitni, er þeir baru af drottni Jesu Kristo (Unger *B*, 514).

Upphafið á Jakobs sögu *A* og upphaf 2. kafla Jakobs sögu *B* eru svo til eins og virðist nokkuð augljóst að yngra handritið byggist á því eldra. Þótt ekki sé unnt að sýna hér nema eitt dæmi, tel ég óhætt að fullyrða, eftir samanburð á báðum textum, að 2. og 3. kafla Jakobs sögu *B* byggjast alfarið á Jakobs sögu *A* eða á handriti sömu gerðar. Og ekki verður annað séð en að hin norræna þýðing á Jakobs sögu Pseudo-Abdiasar (*Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei*) sé vel gerð og nákvæm.

Í framhaldi af þessum upphafsorðum sögu Jakobs segir í öllum textunum fjórum (Pseudo-Abdias, Jakobs sögu *A* og *B* og *Codex Calixtinus*) frá viðureign hans við þá Ermogenis og Filetus, en sá fyrrnefndi, sem þekktur er fyrir fjölkynngi, sendir þann síðarnefnda, sem er í námi hjá honum, á fund Jakobs. Ætlunin er að efna til þrætu við hann og sýna fram á að hann hafi rangt fyrir sér varðandi son guðs. Jesú Kristur hafi hreint ekki verið sonur hans. Það vefst ekki fyrir postulanum að sýna fram á hið gagnstæða. Og ekki aðeins það, hann sýnir vald sitt yfir djöflum sem Ermogenis sigar á hann, gerir einnig kraftaverk fyrir augliti Filetusar og sannfærir að lokum Ermogenis um ágæti kristinnar trúar. Hinn fjölkunnugi Ermogenis snýst til hennar, það gera einnig Filetus og margir aðrir. Snúa frá villu Gyðingatrúarinnar. Seinna (samkvæmt Honoriusi d'Autun, Jakobs sögu *B* og *Codex Calixtinus*) fara þeir Ermogenis og Filetus með lík Jakobs til Spánar og gerast fyrstu biskupar þess lands. Hins vegar er ekki minnst á þá ferð í Pseudo-Abdias og *A*-gerð Jakobs sögu.

En Gyðingar hafa í hyggju að ná sér niðri á Jakobi fyrir að hafa fengið Ermogenis til fylgis við sig og trú sína, og bera þeir fé á tvo hundraðshöfð-

ingja í Jerúsalem sem koma því til leiðar að Jakob er tekinn höndum og upphefst þá aftur þræta um efni trúarlegs eðlis þar sem Jakob fer með sigur af hólmi. Sá sigur verður til þess að biskup Gyðinga, Abiathar, fyllist öfund og fær háttsettan Gyðing til að taka Jakob fastan og fara með hann á fund Heródesar sem dæmir hann til dauða. Skrifari farísea, Josias, sem leiðir postulann til høggs, snýr frá villu trúar sinnar og gengur kristni á hönd. Er hann deyddur með Jakobi eins og fyrr var getið. Þessa frásögn er að finna í textunum fjórum, Pseudo-Abdiasí, Jakobs sögu *A* og *B* og *Codex Calixtinus*.

Í frásögn Pseudo-Abdiasar af Jakobi postula er auðvitað lögð megináhersla á postulann sjálfan og á hæfileika hans og vald til að lækna krankleika af líkamlegum eða andlegum toga. Einnig kemur fram að hann hafi þjónað trú sinni alveg fram í dauðann. Hins vegar kemur hvergi fram hvað varð um lík hans.

En frá því atriði er greint í Jakobs sögu *B*, eins og áður getur, og svipar frásögninni af líkferðinni til frásagnar *Codex Calixtinus* um sama efni, enda byggjast báðar á *sermo* Honoriusar d'Autun. Sagan sú og af frúnni Lupa verður til þess að áherslan færast örlítið frá yfirnáttúrlægum hæfileikum postulans og píslarvætti hans yfir á legstað hans í Galicia-héraðinu á Spáni. Sagan af líkferðinni og samskiptum lærisveina Jakobs við Lupa er seinni tíma viðbót og má í því sambandi nefna að Honorius er talinn hafa verið uppi um 1075 til 1156 (þó frásögnin í *sermo* hans um postulann Jakob sé talin eldri). Því er engan veginn út í hött að ætla að hér renni saman tvær helgisagnir sem upphaflega voru aðskildar (sjá bls. 238). Pseudo-Abdias og þar með Jakobs saga *A* eru fulltrúar sagna sem byggjast á fáeinum atriðum úr *vita* og *passio* postulans, trúboði hans og dauða. Jakobs saga *B*, ásamt *Codex Calixtinus*, eru fulltrúar sömu sagna, að því viðbættu að í þeim er réttlætt hvernig á því stóð að lík hans barst til Spánar, og í því efni stuðst við seinni helming prédikunar Honoriusar d'Autun. Einnig er réttlætt í Jakobs sögu *B* hvers vegna pílgrímsferðir til Santiago de Compostela séu mikilvægur þáttur í lífi kristinna manna, en það atriði byggist hins vegar ekki á Honoríusi.

Frásaga Pseudo-Abdiasar af *Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei* liggur til grundvallar þeim textum sem hér eru til umfjöllunar. Allnokkur munur er á frásögu hans og frásögninni í *Codex Calixtinus* um sama efni. Norræna þýðingin fylgir á hinn bóginn Pseudo-Abdiasí nákvæmlega þótt

unnt sé að finna minni háttar frávik. Jakobs saga *B* byggist á Jakobs sögu *A*, hvað 2. og 3. kafla snertir, þótt fyrir komi að tilraun sé gerð til að færa málfar og orðskipan til nútímalegra horfs, en 4. kaflinn hins vegar á Honoriusi d'Autun, eins og áður var getið. Sú þýðing er ekki eins nákvæm og þýðingin á texta Pseudo-Abdiasar, engu að síður er hún vel unnin.²⁷

2.

Mun lengra er gengið í endursköpun sögunnar af Jakobi í *Tveggja postola sögu Jons og Jakobs* sem er að finna í *Skarðsbók* postulasagna og álitin vera frá 14. öld. Hér á eftir (bls. 253–259) er lýst hvernig frásögnin í Jakobs sögu *A* og *B*, með öðrum orðum frásögn Pseudo-Abdiasar og Honoriusar d'Autun, er brædd saman við annan texta, án þess þó að breytast mikið hvað innihald varðar. Frásagnar- og þýðingaradferðin er lítillaga skoðuð, þótt ólíklegt sé að megi skrifa á reikning þýðandans allar þær breytingar sem fram koma. Þá er reynt að svara þeirri spurningu hvort um nýja þýðingu á sögu Jakobs sé að ræða eða endurgerð á eldri textum. Stuðst er við útgáfu Ungers (Unger *TPSJ+J*, 536–711) og eingöngu horft til sögu Jakobs, en saga Jóns látin liggja milli hluta. Sú saga mun vera „based on the Pseudo-Mellitus Passio Sancti Iohannis, but the life of St. James appears in the main to be a reworking of the older life in Icelandic elsewhere found independently“.²⁸ Erfitt er að vera sammála Peter G. Foote hvað þetta síðasta atriði snertir eins og síðar verður vikið að.

Eins og fram kemur hjá Peter G. Foote er *Tveggja postola saga Jons ok Jakobs* samsteypa úr tveimur verkum. Ekki virðist sérstök tilraun gerð til að flétta verkin saman, samskeyti þeirra sjást mjög greinilega. Að líkindum er hér verið að blása lifi í gamlar glæður, það er að segja, í fornar bækur eða frásagnir. Nútímamenn telja sig þekkja þörfina fyrir að endurnýja gamlar þýðingar, annars lifi hið þýdda verk ekki áfram. En þrátt fyrir að sögurnar tvær af þeim Jóni og Jakobi (önnur byggð á Pseudo-Mellitusi²⁹ og hin á

27 Sjá einnig Philip G. Roughton, *AM 645 4to and AM 652/630 4to: Study and Translation of Two Thirteenth-Century Icelandic Collections of Apostles' and Saints' Lives* (University of Colorado, óútgefin doktorsritgerð, 2002), 266–267.

28 Peter G. Foote, „The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland,“ *London Medieval Studies* 4 (London: University College London, 1959), 9.

29 Mellitus mun vera Miletus sá sem getið er um í *Prologus* að *TPSJ+J*, Unger, 536. Sjá einnig formála Ungers bls. XXIV, ásamt latneska textanum.

Pseudo-Abdias) séu bútaðar niður og látnar skarast, kallast þær merkilega lítið á. Postulunum Jakobi og Jóni er haldið vandlega aðskildum.

Jafnvel þótt frásögnin um Jakob í *TPSJ+J* byggist að allmiklu leyti á texta Pseudo-Abdiasar, koma fleiri textar við sögu, sem eiga sér samsvörun í *Codex Calixtinus*, og er því full ástæða til að skoða eilítið nánar hvernig þessi frásögn er sett saman.

Töluvert er líðið á *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* þegar sagan af þeim síðarnefnda hefst³⁰ og byrjar hún á inngangi um postulann, þar sem skýrt er frá trúboði hans á Spáni er ekki hafi gengið sem skyldi og meðal annars af þeirri ástæðu hafi hann snúið aftur til Jórsala. Síðan tekur við þýðing á texta Pseudo-Abdiasar, en farið er nokkuð frjállega með hann (kaflar 21–27). Þá er vert að muna að frásögn þessa er einnig að finna í *Codex Calixtinus*. Þegar kemur að þeim hluta sögunnar þar sem Jakob sigrar Gyðinga í seinni rökræðu sinni um trúmál og skýrt hefur verið frá spádómsanda nokkurra spámanna Biblíunnar, er skoríð á frásögnina í *TPSJ+J* og við taka kaflar sem bera heitin *Af Gaio capitulum* (kafla 28), *Feck Klaudius valld yfir Gyðinghum* (kafla 29) og *Jacobus dubbadr til riddara afgudi* (kafla 30). Efni þessara kafla er ekki að finna í Pseudo-Abdiasi né heldur í Jakobs sögu *A* eða *B*, og er það tengt frásögninni af postulanum Jóni. En í næsta kafla á eftir (31) segir frá dauða Jakobs, frá líkferð hans og að lokum frá viðskiptum Ermogenis og Filetusar við frúna Lupa og samsvarar sá hluti *sermo Honoriusar d'Autun* (kaflar 32, 33 og 34). Það er því ekki oft skoríð á söguna af Jakobi í *TPSJ+J* og má því segja að hún sé tiltölulega heil.

Síðan segir ekki meira af postulanum nema rétt í framhjálaupi fyrir en fimmtíu köflum síðar, nánar tiltekið í kafla 83. Þá er snúið að efni sem einnig er til staðar í *Codex Calixtinus*, það er efnið um keisarann Karlamagnús og erkibiskup hans, Turpin, og erkióvin hans, Agulando konung. Í þessari grein verður Turpins-króniku og þýðingu hluta hennar á norrænu ekki gerð skil, þótt hún tilheyri því efni sem hér er reifað.³¹ *Sagan af Agulando konungi* tengist *Karlamagnús sögu*, en í þeirri frásögn eigast þeir við Agulando og Karlamagnús og er hún annars eðlis og frábrugðin þeirri örstuttu frásögn sem er að finna í *TPSJ+J* um það efni. Hins vegar mun ég

30 *Tveggja postula saga Jóns ok Jakobs* hefst á bls. 539 í útg. Ungers, en ekki er farið að segja frá Jakobi fyrir en á bls. 570.

31 Um krónikuna verður fjallað sérstaklega í annarri grein sem ég er með í smíðum og verður þá einnig tekin til umfjöllunar frásagan af Karlamagnúsi og Agulando sem er að finna í *TPSJ+J*.

í síðari hluta greinarinnar beina sjónum að því er segir frá Jakobi í lok *TPSJ+*, en það eru kraftaverk hans (kaflar 95–119, Unger, 680–707).

Sagan af Jakobi í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* veitir allgóða sýn yfir þær sagnir sem virðast hafa verið í umferð um síðarnefnda postulann á miðöldum. Þær sögur er einnig að finna í *Codex Calixtinus*, en það eru: 1) Jakobs saga postula er byggist á frásögn Pseudo-Abdiasar, nema þátturinn um líkferðina og frúna Lupa er byggist á annarri frásögn sem finna má í seinni helmingi prédikunar Honoriusar d'Autun. 2) Frásaga af Karla-magnúsi, sem að eggjan postulans fer í stríð gegn heiðingjum á Spáni, og hefur sú saga verið nefnd Pseudo-Turpin eða Turpinskrónika, eins og áður er komið fram. 3) Sögur af kraftaverkum þeim sem gerðust fyrir tilstuðlun Jakobs eftir dauða hans og eru þær settar fram í sérstakri bók, Jarteikna-bók.

Áður en ég sný mér að kraftaverkunum sýnist mér nauðsynlegt að fara fáeinum orðum um þýðinguna á Jakobs sögu postula eins og hún liggur fyrir í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*. Í því sambandi er vert að benda á að ógerlegt er að greina á milli þýðanda rits, ritstjóra þess eða afritara. Á miðöldum var rit þýtt, en hin upprunalega þýðing glataðist í nær öllum tilvikum og verður því að styðjast við afrit af henni. Og eðlilega vaknar þá sú spurning hve miklu þýðandinn leyfði sér að breyta? Eða þá afritararnir sem tóku við hver af öðrum? Þegar svo ritstjóri safnaði verkum saman í því augnamiði að gera úr þeim stórt safnrit, hversu langt gekk hann í að breyta eða láta breyta? Hver og einn gegndi sínu hlutverki, og allir höfðu þeir að leiðarljósi að betrubæta ritið, þætti þeim ástæða til, en því er nú verr að ekki er unnt að sjá eða greina hver þeirra bar ábyrgð á hverju varðandi hinar ýmsu breytingar sem ritið varð fyrir. Þó er til forritið að *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, AM 239 fol., en Ólafur Halldórsson telur að það sé aðeins fáum árum eldra en *Skarðsbók*.³²

Óneitanlega er athyglisvert að inn í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* er skotið stöku setningum á latínu sem eru síðan þýddar. Við nánari athugun kemur í ljós að setningarnar eru tilvitnanir úr Biblíunni. Einnig kemur í ljós að tilvitnanirnar eru allar fyrir hendi í texta Pseudo-Abdiasar og því að líkindum ættaðar þaðan. En þetta atriði vekur engu að síður spurningar. Er

32 Ólafur Halldórsson, *Sögur úr Skarðsbók*, 27. Unger tekur mið af þessu handriti neðanmáls í útgáfu sinni á sögunni og kallar það *Az*. Unger, XII.

sagan af postulunum Jakobi í *TPSJ+J* ný, sjálfstæð þýðing unnin eftir latneskum texta? Eða skyldi ritstjóri eða afritari hafa haft norræna þýðingu undir höndum við gerð þessa hluta sögunnar, og gert sér það ómak að fletta upp í Biblíunni til að finna tilvitnanir á latínu? Ég tel það síðarnefnda hæpið, því að saga Jakobs í *TPSJ+J* byggist á Pseudo-Abdias. Texti Pseudo-Abdiasar liggur sögunni til grundvallar, þrátt fyrir margskonar frávik. Því virðist sem um nýja þýðingu sé að ræða sem ekki byggist á eldri þýðingum eins og Peter G. Foote gerði ráð fyrir (sjá bls. 253). Verða nú skoðaðir tveir samsvarandi hlutar í Tveggja postula sögunni og í Pseudo-Abdias.

Ecce veniet redemptor tuus, Jerusalem, et hoc eius signum erit, cecorum oculos aperiet, surdis reddet auditum et voce sua excitabit mortuos. Þetta þýðiz sva: See þu, Jerusalem, koma mun lausnari þinn, ok mun hafa þat mark ok vitnisburð, at augu blindra mun hann uppluka, heyrn mun hann daufum apr giallda, ok dauða menn með sinni rauddu uppreisa (Unger *TPSJ+J*, 579).

Ecce ueniet redemptor tuus hierusalem: et hoc eius erit signum: Cæcorum oculos aperiet. surdis reddet auditum: et uoce sua excitabit mortuos (Mombritius, 38).

Augljóst er að textarnir tveir eru samhljóða hvað latínuna varðar. En þá er að athuga hvernig háttað er þýðingu sömu tilvitnunar í Jakobs sögu *A* og Jakobs sögu *B*.

Heyrþo Jerusalem, qvaþ Jeremias, coma mun lausnare þinn, oc mon þat vera tacn hans, at hann mon upluca augo blindra oc gefa hey(r)n daufom oc qvekva dauþa til lifs meþ orþi sino (Unger *A*, 527).

Heyrit Hierusalem, kvað Hieremias, koma mun lausnari þinn, ok mun þat vera takn hans, at hann mun upp luka augu blindra ok gefa heyrn daufum, en lif dauðum með orði sinu (Unger *B*, 517).

Þessar tvær seinustu tilvitnanir eru svotil samhljóða og líklegt að yngri textinn (*B*) byggist á þeim eldri (*A*). En það er allt annar bragur á orðfæri og stíl í tilvitnuninni úr *TPSJ+J*, þótt merkingin sé sú sama, en það bendir fremur til nýrrar þýðingar en endurgerðar á eldri handritum.

Því fer samt fjarri að *TPSJ+J* sé traustari þýðing en Jakobs saga *A* eða *B*, þó svo að þýðandinn flíki setningum á latínu og sýni um leið hæfileika sína við að þýða. Hann hættir líka fljótlega að vitna í Pseudo-Abdias, byrjar setningarnar á latínu, en setur síðan *et cet.* (og svo framvegis) og þýðir síðan í framhaldi af því.

Af upprisú dauðra manna í guðs tilkvamu talar Ysayas: *surgent mortui et cet.* Upp munu risa dauðir menn, þeir sem í grofum ero, þvíat guð allzvalldandi sitr þa í dómsæti neytandi miklu valldi, gialldandi serhverium eptir sinum verðleikum (Unger *TPSJ+J*, 581).

Sé litið til frásagnar Pseudo-Abdiasar, hvað klausu þessa varðar, kemur í ljós að þýðandinn virðist ekki telja sig þurfa að fylgja frumtextanum út í æsar, enda styttr hann frásögnina til muna (nema um afgang afritara sé að ræða). Setningarnar innan hornklofa hér á eftir er ekki að finna í *TPSJ+J*.

[Hæc omnia in domino nostro Iesu christo impleta: quæ transacta sunt: et quæ nondum facta sunt implebuntur ita: sicut prophetata sunt]. Ait enim Isaias: *Surgent mortui: et resurgent omnes: qui in monumentis sunt [si interrogos: quid erit cum resurexerit. Dicit Daudid audisse se deum loquentem: quidnam: ut probetis ita esse audite quid dicat: Semel locutus est deus duo hæc audiui:]* quia potestas dei est: et tibi domine misericordia: quia tu reddes singulis secundum opera eorum (Mombritius, 39).

Sama frásögn hljóðar svo í Jakobs sögu *A* og er frásögn *B* svotil samhljóða:

En þa es þesser hluter aller ero fylder oc framcomner i drotne vorom Jesum Cristum, þeir es liþner ero, oc muno fyllasc þeir er enn ero eigi framcomner, sva sem Isaias melte: Up muno risa dauþer oc vacna þeir es i grovom ero. En ef ér vilit vita, hvat þa mon verþa, es dauþer menn risa up, þa hlyþet ér en(n), qvaþ Jacobus, því, er David lezc heyrtr hafa af goþe, þessa tvenna hluti: Goþ hever velde, drottenn, oc miscunna þu, þvíat þu munt gialda hveriom sem einom eftir vercom sinom (Unger *A*, 527 og Unger *B*, 517).

Á þessum stað í Jakobs sögu *A* (og einnig *B*) er þýðingin mun nákvæmari en sú sem er að finna í *TPSJ+J*, og er svo víðast hvar.

Hvað snertir innskotssetningarnar á latínu í *TPSJ+J* er enda á *et cet.*, virðist gert ráð fyrir að þeir sem lesi söguna eða hlýði á lestur hennar hafi ekki aðeins til að bera einhverja þekkingu á latínu, heldur sé einnig kunnugt um hvernig framhald setningarinnar er. Er því nokkuð augljóst að *TPSJ+J* hefur verið þýdd og „endursamin“ sérstaklega með klaustur eða klerklærða menn í huga.

En það er á fleiri sviðum sem *TPSJ+J* víkur frá Pseudo-Abdiasí, því að ósjaldan er gripið til skrudmælgí og hefur þá frásögnin tilhneigingu til að belgjast út og verður tónninn jafnvel annar en í Pseudo-Abdiasí. Má nefna eftirfarandi sem dæmi.

Venientia autem dæmonia ubi Iacobus orabat: ululatum in aera habere coeperunt dicentia: (Mombritius, 37).

Í Jakobs sögu *A* hljómar það svo, og er Jakobs saga *B* þar samhljóða:

En dioflarnir como þar es Jacobus var a bønnum oc toco at yla i lofti os melto (Unger *A*, 524–525 og Unger *B*, 515).

Öðruvísi er farið með þessa setningu í *TPSJ+J* og fær hugarflugið byr undir báða vængi.

Nu sem uhreinir andar hafa heyrt sitt órendi, fara þeir með skiotri raas í nalægð við þann stað, sem blezaðr Jacobus postoli er fyrir a bæn sinni. En þat er þeim var boðit, at binda postolann, tekr þeim eigi greiðliga, þviat engill guðs af himnum tilkomandi talmar þeira ferð í loptinu, setiandi alla í gloandi rekendr, sva at þeir mattu sik hvergi ræra. Taka þeir nu at æpa ok yla með ogurligri röddu, þviat þeir brenna heitt ok makliga fyrir sina dirfð ok ofstopa. En meðr þvi at þeir skilia, hvaðan af þeim leiðir þenna bruna, kalla þeir hatt í loptinu aa Jacobum postola ok segia sva (Unger *TPSJ+J*, 574).

Frásagan þenst ekki aðeins út, heldur er svo að sjá sem þýðandanum finnist hann þurfa að gera hana fyllri, útskýra og færa til betri vegar. Einnig lítur

út fyrir að hann telji sig þurfa að styrkja innviði frásögunnar og er eftirfarandi skýring líklega runnin undan hans rifjum, því að hana er hvergi annars staðar að finna í þeim textum sem hér er fjallað um.

Pilíkar spasögur ok margar aðrar runnu fyrir tilkvamu drottins. Þessu næst er skrifanda, hvat Jacobus berr fram af þeim forspam, er gengu fyrir pining hans, upprisu ok uppstigning ok annarri tilkvamu, at blezaðr postoli guðs hlifi alla þa luti meðr djupri vizku (Unger TPSJ+J, 580).

Eins og fram er komið er þeim hluta *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* sem fjallar um síðarnefnda postulann ekki alltaf treystandi. Svo virðist sem þýðandinn (og/eða ritstjórninn) telji að hann hafi frjálssar hendur við að bræða saman texta, stytta þá eða lengja eftir þörfum og laga efnið að ætlun sinni. Hvað eftir annað er lopinn teygður svo um munar og á það ekki síst við kafla 22 sem fjallar um galdrameistarann Ermogenis og Filetus, lærisvein hans. Einnig á það við um kafla 34, svo annað dæmi sé nefnt, en sá kafli fjallar um samskipti Ermogenis og Filetusar við frúna Lupa. Í báðum tilvikum er verið að spila á tilfinningar lesandans með hjálp málskrúðsins og fá hann til að hneykslast. Saga Jakobs, eins og hún liggur fyrir í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* ber ýmis merki „áróðurs“ sem miðar að því að koma lesanda eða hlustanda í tilfinningalegt uppnám. Hvergi örlar á slíku hjá Pseudo-Abdiasí eða í Jakobs sögu *A* eða *B* og þá ekki hjá Honoríusi d'Autun. Ég tel að sá hluti TPSJ+J sem byggist á *sermo* hans sé ný þýðing eins og hlutinn sem þýddur er eftir texta Pseudo-Abdiasar. Þegar hefur komið fram (245) að þýðanda var kunnugt um uppruna Jakobs sögu *B* (*Speculum Ecclesiae*), en vafalítið hafði hann aðgang að því riti.

III. Jarteiknir

Önnur bók handritsins *Codex Calixtinus* hefur að geyma, eins og áður sagði, tuttugu og tvö kraftaverk sem eignuð eru Jakobi postula. Jarteiknabókin í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* samsvarar þeim og eru kraftaverkin samtals tuttugu og fimm, auk formála sem Calixtus páfi á að hafa samið (sjá bls. 239). Jarteiknabók TPSJ+J lýkur með tveimur eftirmálum og ber sá

fyrri titilinn „De Calixto papa capitulum“ (Unger, 703); er hann lagður í munn ritstjóranum. Hið sama gildir um seinni eftirmálann, „Fines³³ miraculorum“ (Unger, 707). Í þessum seinni eftirmála kemur fram hvers lesandinn (eða hlustandinn) á að hafa orðið vísari eftir lesturinn á jarteikna-bókinni. Og ekki aðeins á henni, heldur frásögunni allri af postulanum. Lesandanum á að vera orðið ljóst að sigrar postulans byggjast á „riddarskap“ hans og að hann hafi ekki aðeins sigrað á jörðu niðri, heldur og „þat ríki, er stendr fyrir ofan himnana“. Svo á postulinn að hafa „undir sik lagt Galiciam ok alla Hyspaniam“. Og síðan er bætt við:

þar meðr þionar honum aull vestrhalfan flokkum farandi, kriupandi ok bidiandi, iafnan boðandi maðr manni, at Jacobus postoli Johannis broþir er hinn milldazti maðr i aaheitum, astuðigr sinum pilagrimum... (Unger *TPSJ+J*, 707).

Með öðrum orðum, Jakob postuli er sigursæll bardagamaður jafnt á himni sem á jörðu (Márabani). Á hann er gott að heita og enn betra að gerast píligrímur hans. Lesandinn þarf hreint ekki að velkjast í vafa um ágæti postulans og helgi grafar hans í Santiago de Compostela.

Kraftaverkin tuttugu og tvö sem frá er sagt í Annarri bók *Codex Calixtinus* er öll að finna í *TPSJ+J* að þremur undanskildum. Er um að ræða kafla IX, XII og XXI. Aðeins eitt þeirra kraftaverka sem frá er sagt í *TPSJ+J* er ekki fyrir hendi í *Codex Calixtinus*. Er um að ræða ellefta kraftaverkið, og er það að finna í 106. kafla (Unger, 693).

Röð kraftaverkanna er framan af svotil eins í hvoru verki fyrir sig, *TPSJ+J* og *Codex Calixtinus*. Að vísu kemur III. kafla *Codex* — og þar með þriðja kraftaverkið — ekki fram fyrir en í 109. kafla *TPSJ+J* (Unger, 689), en sá kafla inniheldur fjórtánda kraftaverkið í því riti. Það ríkir því ekki alger töluleg speglun milli kraftaverkanna. Til dæmis svarar sjöunda kraftaverkið í *TPSJ+J* (Unger, 689) til VIII. kafla og kraftaverks í *Codex Calixtinus* (270). En milli XV. kafla og þess XVIII. (*Codex*, 275–282) brenglast röðin alvarlega, það er að segja, ef gengið er útfrá *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*.

33 Þannig skrifað.

Eitt: *TPSJ+J*Tvö: Önnur bók *Codex**TPSJ+J*: 13. kraftaverk (Unger, 695, k. 108)*Codex*: XV. k. (275), 15. kraftaverk

----- : 14. ----- (Unger, 695, k. 109)

--- : III. k. (263), 3. -----

----- : 15. ----- (Unger, 696, k. 110)

--- : XVI. k. (276), 16. -----

----- : 16. ----- (Unger, 698, k. 111)

--- : XXII. k. (286), 22. -----

----- : 17. ----- (Unger, 699, k. 112)

--- : Fimmta bók *Codex* (400)³⁴

Átjándi, nítjándi og tuttugasta kraftaverkið í norrænu þýðingunni (Unger, 699–702, kaflar 113, 114 og 115) svara efnislega og tölulega til kraftaverkanna í *Codex Calixtinus*. En þegar kemur að tuttugasta og fyrsta kraftaverki í *TPSJ+J* verður aftur breyting á. Þess ber þó að gæta að í Tveggja postula sögunni er gefið til kynna að eðli og forsendur kraftaverkanna muni breytast. Það kemur fram í fyrirsögn kafla 116: „Verdr madr braddauðr fyrir helgibrot vid Jacobum.“³⁵

Í kafla 116 og 117 (Unger, 702–703) er því aðeins sagt frá „neikvæðum kraftaverkum“ og hefur kafla 116 að geyma eitt slíkt kraftaverk, en kafla 117 fjögur. Með öðrum orðum, þeir sem verða uppvísir að því að gera á hlut postulans Jakobs hljóta verðskuldaða refsingu. Raunar er alltaf um sama brotið að ræða þótt refsingarnar séu mismunandi. Fólk vanvirðir hátíðisdag postulans með því að vinna þann dag.

Sagt er frá helgibrotunum á annan hátt en „jákvæðu kraftaverkunum“. Frásögunnar af þeim síðarnefndu eru rækilegri og líflegri og nostrað er við ýmis smáatriði. Frá helgibrotunum er hins vegar sagt eins og um væri að ræða upptalningu eða skýrslugerð og lítið sem ekkert gert til að gæða þær frásögur lífi.

Eins og ofar segir, hafa kaflar 116 og 117 í *TPSJ+J* að geyma frásagnir af fimm helgibrotum og eru þau hluti af Jarteiknabókinni. Þessi sömu helgibrot eru hins vegar ekki hluti af Jarteiknabók *Codex Calixtinus* sem er Önnur bók verksins, þau er öll að finna í Fyrstu bókinni, kafla II (20–21), og eru aðeins lítill hluti kaflans sem er mjög langur. Þau eru því látin standa utan við Jarteiknabók *Codex Calixtinus* eins og kraftaverkið sem frá er sagt

34 Þetta kraftaverk er ekki að finna í Jarteiknabók *Codex Calixtinus*, í Annarri bók verksins, heldur er sagt frá því í Fimmtu bók þess. Kraftaverkið er hins vegar hluti af Jarteiknabók *TPSJ+J*.

35 Hér bregður fyrir stafsetningu sem ekki er í samræmi við þá stafsetningu sem annars er notuð í *TPSJ+J*.

í Fimmtu bók. Það skýrir að nokkru leyti hvers vegna kraftaverkin í *Codex* sýnast í fljótu bragði vera færri en í *TPSJ+J*.

Kafla 118 í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* sem ber yfirskriftina „De Calixto papa capitulum“ (Unger, 703) getur ekki beinlínis talist kraftaverk, fremur er um að ræða sögu sem er fyrst og fremst til þess fallin að draga lærdóm af, líkt og kemur fram í niðurlagi hennar. Frásögn þessi er ekki til staðar í *Codex Calixtinus* og tilheyrir efnislega þeim hluta *TPSJ+J* sem fjallar um postulann Jón.

Sagt er frá seinasta kraftaverkinu í *TPSJ+J* í kafla 119 (Unger, 704; sama kraftaverkið er að finna í XVII. kafla Jarteiknabókar *Codex Calixtinus*). Ungur maður í borginni Lyon var vanur að fara á ári hverju „at sækia heim hinn signaða Jacobum“. Heldur hann sig „reinan af kvenna návist“ uns fjandinn nær tókum á honum og „saugast“ hann nótt eina áður en hann leggur af stað í hina árlegu pílgrímsferð. Eftir það leikur fjandinn sér að honum eins og köttur að mús, birtist honum í draumi í líki postulans Jakobs og fær hann til að sníða af sér getnaðarliminn. Það leiðir manninn eðlilega til dauða. En þegar á að fara að greftra hann, rís hann upp frá dauðum og skýrir viðstöddum frá að María guðsmóðir hafi bjargað sér úr klóm djöfla með hjálp postulans Jakobs.

Var þessi saga mikils virð af hinum vitruztum monnum, þviat hun hefir rettan skilning ok liosan vegh sinna greina, hversu fiandinn er flærða ríkr ok prettottr, eðr hversu heilagir menn (eru) haleitir ok blezaðir i sinni einarð (Unger, 707).

Þar með lýkur sögunum í *TPSJ+J* af jarteiknum signaðs Jakobs og má segja að í þeirri seinustu kristallist efni frásagnanna. Hið illa andspænis hinu góða og takast þessi tvö öfl á um mannlegan breyskleika.

Seinasta kraftaverkið sem frá er sagt í Jarteiknabók *Codex Calixtinus* er af mun háleitari toga. Það er að finna í kafla XXII (286) og svarar til sextánda kraftaverksins í *TPSJ+J* (Unger, 698, kafla 111). Þar segir af manni frá Barcelona sem fer í pílgrímsför til Dómkirkjunnar í Santiago de Compostela. Biður hann postulann um að frelsa sig úr höndum óvina sinna, fari svo illa að þeir nái honum á sitt vald. Það gerist einmitt og þrettán sinnum er hann seldur í þrælkun. Og í þrettánda skiptið ákallar hann postulann Jakob sem birtist honum og lætur hann vita að allt hið illa sem

fyrir hann hafi komið stafi af því að í Dómkirkjunni í Santiago hafi hann aðeins beðið um líkamlegt frelsi sér til handa, en vanrækt að biðja um að sál hans yrði hólpin. Seinasta kraftaverkið í *Codex Calixtinus* minnir á mikilvægi sálarinnar og hins eilífa lífs. Jarteiknabækurnar tvær enda því ekki alveg á sömu nótum. Við það má svo bæta að þessi seinasta jarteiknasaga í *Codex Calixtinus* er skýrð út í æsar og grípur sögumaður inn í frásögnina með „sinni rödd“ og telur upp allar þær dyggðir sem prýða verði sálina til að hún megi verða hólpin. Enga slíka skýringu er að finna í norrænu þýðingunni. Henni lýkur svo:

Ok þenna mann sa ek hallda aa fiotrinum, segir sa er skrifat hefir sauguna (Unger, 699).

Sá sem hana hefur skrifað er Calixtus. Samkvæmt *Codex* kveðst Calixtus hafa sjálfur hitt þennan mann milli Estella (Stella) og Logroño (Grugnum) (maðurinn var á leið til Santiago de Compostela) og hafi hann sagt sér frá því sem á daga hans hafði drifið.³⁶

Ekki verður annað séð en að norræna þýðingin á jarteiknasögnum sé allnákvæm, ef tekið er mið af jarteiknasögnum *Codex Calixtinus*. Að minnsta kosti er auðsætt að hún byggist á svipuðum texta og latneski textinn. Þó kemur fyrir að efast megi um hvort um eiginlega þýðingu á sama texta sé að ræða, þó að frásögnin sé í stórum dráttum sú sama í báðum tilvikum. Sem dæmi má nefna kafla V í Jarteiknabók *Codex Calixtinus* (267) og samsvarandi kafla í *TPSJ+J* (Unger, 686, kafli 99, fjórða kraftaverk). Setningarnar í þessum tveimur köflum eru ekki samhljóða þótt verið sé að segja frá nákvæmlega sömu atburðunum. Tveir feðgar í Þýskalandi leggja af stað í ferð til grafar postulans Jakobs. Þegar þeir koma til frönsku borgarinnar Toulouse gista þeir hjá ríku manni sem kemur silfurstaupi fyrir í farangri þeirra, samkvæmt *Codex Calixtinus*. En í *TPSJ+J* er hins vegar talað um tvo silfurbolla. Feðgarnir eru síðan ákærðir fyrir stuld, sonurinn hengdur í gálga og faðirinn heldur för sinni áfram til Santiago de Compostela hrygg-

36 Kraftaverkin í *Codex Calixtinus* eru samtals 22, en ef við þau væri bætt helgibrotunum 5 sem er að finna framir í ritinu, og kraftaverkinu í Fimmtu bók, er standa öll utan við hina eiginlegu Jarteiknabók, yrðu kraftaverkin alls 28. Jarteiknabók *TPSJ+J* hefur að geyma 19 kraftaverk af þeim sem er að finna í Jarteiknabók *Codex Calixtinus*, helgibrotin 5 og kraftaverkið í Fimmtu bók *Codex*. Samtals gerir þetta 25 kraftaverk.

ur í bragði. Um það bil mánuði síðar kemur hann til baka og gengur framhjá gálganum þar sem sonur hans hangir enn. Sonurinn kallar þá til föður síns. Postulinn Jakob hafði haldið undir hann allan þennan tíma til að snaran hertist ekki að hálsi hans og gætt hann „himneskum sætleika“. Samkvæmt frásögn *Codex Calixtinus* tekur við dómstóll götunnar og hengir ríka manninn, en í *TPSJ+J* dæmir dómarinn, sem upphaflega hafði farið með málið, ríka bóndann til dauða. Frásögn *Codex Calixtinus* lýkur á því að minnt er á að þeir sem telji sig kristna skuli halda sig frá að pretta náungann, vilji þeir komast í dýrð drottins. En í *TPSJ+J* segir:

Þilik ero verk drottins fyrir ast ok elsku vina sinna, at saklauss lifi með fagnaði, en sakaðr bondi hangi haðuliga með skömm ok eilífu brigzli... hvat er allt geriz i guðs lofi ok haleitu rettlæti (Unger, 687).

Dreginn er sitthvor lærdómurinn af sömu sögunni í þessum tveimur ritum. Frásaga norrænu þýðingarinnar (og á ég þá við frásagnarlist hennar) tekur að ýmsu leyti fram þeirri sem *Codex Calixtinus* býður upp á í þessum kafla. Frásagan í *Codex* er lausari í reipunum og svo er hún tilfinningahlaðin. Með öðrum orðum, ber keim af „áróðri“. Einnig eru ofskýringar alláberandi.

Ok einn ríkr maðr tekr þa i sitt hus ok gorir vel við þa meirr i klokskap ok yfirbragði en saunnum goðvilia, þviat hann gefr þeim um kvellit vin at drecka, sva at þeir falla sofnir niðr þegar, en voro aðr vegmoðir. Þessa neytir bondi sva, at hann rannsakar gyrðla þeira ok finnr, at þeir hafa goða penningha. Gorir síðan rað til, at þetta goðz skal allt undir hann bera, ok þar finnr hann til þa list, at hann tekr .ii. silfrbolla af sialfs sins eign ok skytr niðr i hvarntveggja packann, lætr sva liggja ok biða allt til morgins (Unger, 686).

cum diuiciarum suarum copiis deuenisse, ibique apud quendam diuitem hospicium habuisse. Qui nequam sub pelle ouina mansuetudinem ouis simulans, accurate eos suscepit, uariisque potibus, quasi sub hospitalitatis gratia, debriatos esse fraudulenter compulit. Proh ceca auaricia, proh hominis mens nequam in malum prona! Tandem peregrinis somno et crapula plus solito grauatis,

hospes dolosus spiritu auaricie exagitatus, quo eos furti reos conuiceret, conuictorumque peccunias sibi acquireret, scyphum argenteum clam in quadam mantica dormientium abscondidit. Quod post galli cantum... (*Codex*, 267).³⁷

Auðsætt er að þýðandi, ritstjóri eða afritari norrænu þýðingarinnar hefur ekki sömu afstöðu til frásagnarlistar og höfundur, ritstjóri eða afritari *Codex Calixtinus*. Þess ber þó að gæta að það er ekki endilega þýðandinn sem „lagfærir“ latneska textann, latneski textinn sem hann þýddi eftir kann að hafa verið frábrugðinn þeim er varðveist hefur í *Codex Calixtinus*. Er því ástæða til að skoða í megindráttum muninn á Jarteiknabók *Codex Calixtinus* og Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*.

Hver kafli í Jarteiknabók *Codex Calixtinus* ber yfirskrift og er þar greint frá hver hafi skráð viðkomandi kraftaverk. Auðvitað er páfinn Calixtus skrifaður fyrir langflestum þeirra. En skrásetjarar eru fleiri: í tveimur tilvikum (kafli XVI og XVII, *Codex*, 276 og 278) á skrásetjarinn að vera Anselmus, erkibiskup af Kantaraborg, í einu tilviki heilagur Beda (kafli II, *Codex*, 262) og að lokum skal nefndur kanúki nokkur, Hubert frá Bezaçon (kafli IV, *Codex*, 265). Einnig er þess getið í hverri fyrrsögn fyrir sig hvort um sé að ræða „exemplum“ eða „miraculum“. Engar slíkar fyrrsagnir eru fyrir hendi í Jarteiknabók *TPSJ+J* og verður ekki annað séð en Calixtus eigi að vera skrásetjari allra sagnanna. Þeim fylgja flestum úr hlaði orðið „capitulum“ og í örfáum tilvikum (fimm) „miraculum“.

Fyrrsagnirnar bera með sér að höfundi eða ritstjóra *Codex Calixtinus* er í mun að gefa hverri sögu um sig yfirbragð trúverðugleika. Calixtus páfi, heilagur Beda og Anselmus af Kantaraborg eru sögufrægar persónur, menn trúar og kirkju, og þeir skýra aðeins frá því sem satt er og rétt. Norræna þýðandanum eða ritstjóranum þykir ekki ástæða til að grípa til fyrrsagna og hamra á því að Calixtus sé skrásetjari jarteiknabókarinnar. Þó er augljóst að hann (eða höfundur latneska textans sem unnið var eftir) og sá sem setti

37 [og voru] með gnægð fjár og fengu gistingu hjá auðugum manni. Sá reyndist vera úlfur í sauðargæru, því að hann tók vel á móti þeim með margvíslegum drykkjarföngum í nafni gestrinnar, og tókst með blekkingum að hella þá fulla. Ó blinda græðgi, ó mannhugur sem hneigist til að láta illt af sér leiða! Að lokum bar svefninn og ölvunin þá algerlega ofurliði, og hinn undirfóruli gestgjafi, sem var knúinn áfram af græðgi, stakk þá svo lítið bar á silfurstaupi í skreppu þeirra sem sváfu, til að geta látið taka þá höndum fyrir stuld og komist yfir peningana þeirra er þeir yrðu dæmdir. Og þegar haninn hafði galað... (greinarhöfundur þýddi og á einnig aðrar þýðingar úr latínu neðanmáls).

saman Jarteiknabók *Codex Calixtinus* eru einhuga um að gera sögurnar þannig úr garði að þær verði sem trúverðugastar. En til þess eru notaðar ólíkar aðferðir.

Nákvæmni í smæstu atriðum er til þess fallin að efla tiltrú lesanda á les efni sínu. Ártöl eru afar traustvekjandi og til þeirra er gripið í *Codex Calixtinus*. Ef ártalið er ekki gefið upp er gjarnan vísað til sögufrægar persónu sem gefur til kynna tímabilið. Í frásögunni af fyrsta kraftaverkinu (*Codex*, 261) er þess getið að það hafi átt sér stað í stjórnartíð konungsins Alfons og mun vera átt við Alfons 6. af Kastilíu og León sem uppi var á 11. öld. Konungsins er ekki getið í norrænu þýðingunni. Í aðeins þremur köflum Jarteiknabókar *Codex Calixtinus* kemur ekki fram hvenær atburðirnir sem frá er sagt áttu sér stað og er því greinilega lögð þung áhersla á tíma-setninguna. Ef ártölin eru skoðuð kemur í ljós að flest kraftaverkanna eru sögð hafa gerst á 12. öld. Það „elsta“ á árinu 1080 (kafla IV, *Codex*, 265), það „yngsta“ árið 1135 (kafla XIII, *Codex*, 274). Eðli málsins samkvæmt leikur lítill vafi á að ártölin eru tilbúningur. Ekki síst vekur grunsemdir að þau eru látin standa í svotil rétttri tímaröð: 1100 (kafla VI), 1101 (kafla VII), 1102 (kafla VIII), 1103 (kafla IX), 1104 (kafla X), 1105 (kafla XI), 1106 (kafla XII), 1107 (kafla XIV) o.s.frv. Ýmsar ályktanir hafa verið dregnar af ártölunum, einkum í tengslum við tilurð safnritsins *Codex Calixtinus* og hafa fræðimenn einkum beint sjónum að seinasta árinu í tímaröðinni, 1135 (Díaz y Díaz, *El Códice*, 55). Slíkar vangaveltur virðast hæpnar, þar sem ekki er útilokað að um seinni tíma viðbót sé að ræða. Engin ártöl eru á dagskrá í Jarteiknabók *Tveggja sögu Jóns og Jakobs*.

Upphaf og endir jarteiknasagnanna í *Codex Calixtinus* og jarteiknasagna *TPSJ+J* eru ekki alltaf samhljóða. Fyrir kemur að látinn er vera aðdragandi að jarteiknasögu í *Codex Calixtinus* og má í því sambandi nefna kafla VII (269), en hann svarar til kafla 101 í *TPSJ+J* (Unger, 689) og er um að ræða sjötta kraftaverkið. Í *Codex Calixtinus* er sagt frá því að árið 1100 hafi sjómaður að nafni Frisonus stýrt skipi á hafi úti og var skipið fullt af pílágrímum sem voru á leið til Jerúsalem að heimsækja gróf herrans. Mári nokkur, Auitus Maimon að nafni, kemur siglandi á móti þeim og ræðst á skipið. Frásögn *TPSJ+J* hljóðar svo:

Margir pílágrimar hins sælazta fauður Jacobi [þeir eru því á leið til Santiago de Compostela, en ekki Jerúsalem] hófðu komiz i kugg

með goðum skipherra Frison at nafni. Ok sem þeir ero i miðiu hafi, komu at þeim vikingaskip Sarracenorum. Þar fyrir er sa formaðr er Auctus heitir (Unger, 689).

Endir þessarar jarteiknasögu er ekki heldur alveg samhljóða í *Codex Calixtinus* og *TPSJ+J*.

en kuggr Frisonis ligr eptir i bliðum kyrrleik og tekr síþan þa höfn, sem þeir mundu kiosa, með heilu ok hölldnu lofandi guð ok sælan Jacobum postola (Unger, 690).

et Frisonus, uisitato dominico sepulcro, in eodem anno beatum Iacobum in Gallecia adiit. *A domino factum est istut et est mirabile in oculis nostris. Regi regum Ieshu Christo domino nostro sit decus et gloria in secula seculorum. Amen.* (*Codex*, 270, leturbr. mín).³⁸

Sögumaður *Codex Calixtinus* dáist að dýrð drottins og lofar hann og prísar. Í *TPSJ+J* eru það pílgrímarnir sem lofa drottin. Allar jarteiknasögurnar í fyrnefnda ritinu enda á þann hátt, á lofgjörð um drottin sem endurtekin er með mismunandi orðalagi. Formúlan í tilvitnuninni hér að ofan er langoftast notuð. Sögumaður eða skrásetjari norrænu þýðingarinnar (*Calixtus*) lofar ekki drottin á þennan veg. Sé lofgjörð að finna í lok frásagnar á jarteiknasögu eru það persónurnar sjálfar sem lofa guð eða postulann.

Foru þau síðan [bóndinn og kona hans] lofandi guð almáttigan ok þann blezaða herra Jacobum postola, er yfir byðr Galiciam, en ríkir i Compostella meðr mikilli dýrð ok guðs lofi (Unger, 696).

Ofskýringar koma ósjaldan fyrir í Jarteiknabók *Codex Calixtinus*. Það er eins og lesanda eða hlustanda sé ekki fyllilega treyst til að skilja hvað felst í sögu þeirri sem verið er að segja. En einnig kemur fyrir að skýringar vanti til að gera frásögnina fyllri. Í kafla XXII (*Codex*, 286), sem svarar til kafla 111 í *TPSJ+J*, er að finna frásögu þar sem annars vegar er ofskýrt og hins vegar vanskýrt.³⁹ Eins og þegar hefur verið greint frá fór pílgrímur einn

38 Þegar Frison hafði heimsótt gróf Herrans, fór hann sama ár til Galicia að heimsækja Jakob sæla. Þetta gerðist fyrir tilstuðlan drottins og er undursamlegt í vorum augum. Lof og dýrð sé konungi konunganna, Jesú Kristi, drottni vorum um aldir alda. Amen.

39 Sjá hér að framan, bls. 263.

til Santiago de Compostela og það postulann þeirrar bænar í Dómkirkjunni að vernda sig gegn því að verða hnepptur í þrældóm af óvinum sínum. Honum verður það á að minnast ekki á sáluhjálpi sína. Með því framkallar hann það sem hann vildi forðast. „Ok fra þessu er hann .xiiij. sinnum selldr ok keyptr af heiðnum monnum ymizt aa torgi eðr í borgum“ (Unger, 698). Á hinn bóginn eru taldir upp í *Codex Calixtinus* þrettán staðir og fá sumar borgirnar nafn, eins og Alexandría, eða þess er getið að þær tilheyri ákveðnu landsvæði, til dæmis Indlandi eða Eþíópíu. Nokkur staðarnafnanna eru óþekktanleg, og voru það kannski frá upphafi, svo sem Iazera í Ysclauonia eða Turcoplia. Upptalningin á nöfnum virðist eiga að þjóna þeim tilgangi að gera söguna trúverðugri, ekki ósvipað og fyrrsagnirnar.

Á þrettánda staðnum falla fjötrarnir af pílágrímnum.

Ok er pílágrimrinn skilr, hversu þessi guðs iartegn er mikil, hugsar hann at hafa nóckurn vátt ok þrifr upp einn fíoturstuf, hafandi ut af dyflizunni með ser (Unger, 698).

Fjöturstúf þennan skekur hann svo framan í heiðingja og villt dýr sem vilja gera honum skaða. Fjöturstúfurinn hefur þau áhrif að hann stökkvir á flótta jafnt villidýrum sem heiðingjum. Ekkert kemur fram um þetta í kafla XXII í *Codex Calixtinus*, þar segir aðeins að pílágrimurinn hafi farið um lönd Mára til að komast aftur til kristinna manna og er svo upp úr þurru farinn að hrista fjöturstúf framan í Mára og hættuleg dýr, án þess að á það hafi verið minnst að hann taki stúfina með sér í ákveðnum tilgangi. Kaflinn er lengri í *Codex Calixtinus* en í *TPSJ+J*. Hann endar á skýringu sögumanns á því hvernig beri að lesa og skilja söguna, sem orðið er meira en ljóst þegar kemur að lokum hennar.

Si corporis necessaria sunt petenda, igitur anime uita, id est, bone uirtutis, fides scilicet, spes, caritas, castitas, pacientia, temperantia, hospitalitas... (*Codex*, 287).⁴⁰

Inngrip skrásetjara eða sögumanns í frásögnina undir lok hennar breytir ekki aðeins sjónarhorninu heldur verður til að skapa visst ójafnvægi. Það er

40 Ef hægt er að biðja um eitthvað nauðsynlegt líkamanum til handa, ætti enn frekar að biðja um líf sálinni til handa, það er að segja, göfgandi dyggðir eins og trú, von, kærleik, skírlífi, þolinmæði, hófsemi, gestrisni...

breytt um tón. Tónninn breytist einnig þegar upphrópanir eru notaðar, en þó nokkuð er um upphrópanir í jarteiknasögum *Codex Calixtinus*, eins og þegar hafa komið fram dæmi um.

Mira Dei uirtus, mira Christi clemencia, mira beati Iacobi subsidia!
(*Codex*, 266).

O misericordie uiscera!

O uenerabile certamen clemencie!

Quam magnificata sunt opera tua, domine! (*Codex*, 267).⁴¹

Eins og gefur að skilja verður sú frásögn ekki hlutlæg sem inniheldur upphrópanir og hneigist til að skýra allt ofan í kjölinn. Frásagnaraðferðin sem notuð er í norrænu þýðingunni byggist einmitt á hinu gagnstæða, á vissri hlutlægni og trausti á lesandanum. Auk þess eru jarteiknasögur hennar ósjaldan fléttaðar af meiri hagleik og mætti nefna sem dæmi kafla XI í *Codex Calixtinus* (273), en hann samsvarar kafla 104 í *TPSJ+J* (Unger, 691). Í þessum tveimur köflum kemur vel fram munurinn á frásagnarhætti þessara tveggja rita. Samkvæmt *Codex* er Calixtus páfi skrásetjari þessarar sögu og atburðurinn sem hún greinir frá á að hafa gerst árið 1105. Sagt er frá ítölskum manni er Bernardus heitir. Tekið er sérstaklega fram að hann hafi verið frá Corzano, stað sem sé að finna í biskupsdæminu Modena. Bernardus er tekinn höndum af óvinum sínum og kastað í fjötrum „in profundo cuiusdam turris“. Úr myrkrastofunni í turninum ákallar hann Jakob postula sem birtist honum, losar af honum fjötrana og hverfur svo á braut, en segir áður við Bernardus að hann skuli fylgja sér til Galicia: „Ueni sequere me usque ad Galleciam“. Síðan er farið hratt yfir sögu, pílgrímurinn fer efst upp í turninn og stekkur fram af brúninni án þess að meiðast og þykir sögumanni merkilegt að hann skuli hafa sloppið lifandi eftir svo hátt fall. Frásögnin endar svo á þessari setningu:

A domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris. Regi regum sit decus et gloria in secula seculorum. Amen. (*Codex*, 273).⁴²

41 Dýrðlegi máttur guðs, dýrðlega miskunn Krists, dýrðlega liðveisla hins sæla Jakobs!
Ó, miskunnsama hjarta! Ó, göfuga barátta miskunnseminnar! Hve stórbrotnar eru gjörðir þínar, drottinn!

42 Þetta gerðist fyrir tilstuðlan drottins og er undursamlegt í vorum augum. Vegsemd og dýrð sé konungi konunganna um aldir alda. Amen.

Sama frásögn í *TPSJ+J* er nákvæmari, þótt engin fyrirsögn innleiði kaflann og hvergi komi fram ártal. Þá kemur ekki fram frá hvaða stað á Ítalíu Bernardus sé. Hins vegar er frá því skýrt að hann sé „pilagrimr hins sæla Jacobi postola“. Semsagt, pílagrímur á leið til Galicia. Þess er ekki getið í *Codex Calixtinus*. Auk þess er greint frá í norrænu þýðingunni að yfir myrkrastofunni þar sem Bernardus er hafður í haldi séu mörg herbergi og því ekki auðvelt að komast undan. Frásögnin af því þegar Jakob birtist Bernardusi er svotil eins í báðum textum. En í framhaldi af því er tekið fram í norrænu sögunni að Bernardus geri sér grein fyrir að miskunn postulans hafi frelsað hann og til marks um það kraftaverk tekur hann hálsjárnin með sér. Einnig er lýst ferð hans upp í turninn, verður þá hurð fyrir honum og henni lýkur hann upp og sér, að hann er staddur mjög langt frá jörðu.

Ok eigi því siðr gengr sva mikit traust af miskunn Jacobi inn i hans hiarta, at hann hefr sik ut af hlemminum, ok kemr standandi a iorð, sva at eigi nõckut minnzta var honum ofboðit.

Seinasta setningin í sögunni er á þessa leið:

For hann leið sina frials ok liðugr, hafandi með ser þriar jartegnir eðr fleiri vestr i Galiciam aa fund Jacobi synandi halsiárnin til provanar sinum framburði (Unger, 692).

Ekkert af þessum atriðum er að finna í *Codex Calixtinus* og af því leiðir að frásagan er ekki eins „röklega“ fram sett og sú norræna og mætti jafnvel segja að vanti líf í hana. Sögumaður jarteiknasagnanna í *TPSJ+J* vill „fanga“ lesandann og hyggst gera það með því að segja honum sögu sem ber merki góðrar frásagnarlistar. Það er svo lesandans eða hlustandans að draga sínar ályktanir. Á hinn bóginn er sögumanni eða -mönnum jarteiknasagnanna í *Codex Calixtinus* meira í mun að skila kórréttri hugsun í trúarlegu tilliti og „fanga“ lesandann í þágu hennar.

Niðurlag

Tveggja postula saga Jóns og Jakobs veitir góða yfirsýn yfir þær helgisögur sem gengu á miðöldum landa á milli um postulann Jakob. Þegar hefur verið minnst á að sögum þessum megi í grófum dráttum skipta í þrennt,⁴³ en jafnframt kemur til greina að skipta þeim aftur í smærri einingar.

I. Sögur sem eiga rætur að rekja til Pseudo-Abdiasar: 1) Trúboð Jakobs. 2) Sagan af Filetusi og Ermogenis. 3) Hálshögg Jakobs. 4) Saga sem byggist á eða er samhljóða seinni hluta *sermo* Honoriusar d'Autun. Segir hún frá líkflutningi Jakobs og viðureign Filetusar og Ermogenis við frúna Lupa.

II. Sögur er tilheyrta Turpínskróniku sem er varðveitt í mörgum handritum, meðal annars *Codex Calixtinus*. Í þessum sögum er sagt frá Karlamagnúsi sem gerist handgenginn postulanum Jakobi og birtist postulinn Karlamagnúsi þrisvar í draumi og eggjar hann á að fara til Spánar til að berjast móti heiðingjum. Þessi hluti samanstendur af eftirtöldum atriðum: 1) Draumar Karlamagnúsar. 2) Fall Pamplona. 3) Frásaga Turpíns erkibiskups. 4) Kirkjubyggingar Karlamagnúsar. 5) Barátta hans við hinn heiðna konung Agulando, þótt sú frásaga í *TPSJ+J* sé örstutt. Nánar segir af þeim konungi í *Karlamagnús sögu og kappá hans*. 6) Fyrirboðar sem erkibiskupinn Turpin verður vitni að og dauði Karlamagnúsar. Um Turpínskróniku hefur ekki verið fjallað hér.⁴⁴

III. Kraftaverk postulans Jakobs, en *Codex Calixtinus* varðveitir jar-teiknabók hans og *Tveggja postula saga Jóns og Jakobs* varðveitir hliðstæðu hennar á íslensku.

Hinar eiginlegu frásögur af postulanum Jakobi fjalla um líf hans, píslarvætti og kraftaverk sem tengjast áheitum á hann, einnig hvílustað hans í Santiago de Compostela. Öll frásögnin af Karlamagnúsi er dálítið sér á báti, en engu að síður eru þeir tveir óaðskiljanlegir, postulinn og keisarinn franskí, því að Karlamagnús verður einskonar staðgengill Jakobs hér á jörðu.

Skarðsbók postulasagna sem hefur að geyma *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* er mikið safnrit og er sagan af Jakobi ekki nema lítið brot af því riti, auk þess fléttuð saman við aðra sögu sem fjallar um Jón, bróður hans. Samt

43 Sjá bls. 255.

44 Sjá bls. 254, neðanmáls.

er þessum tveimur sögum haldið það vel aðgreindum í framvindunni að þær flækjast lítið hvor fyrir annarri.

Safnrit eins og *Skarðsbók* postulasagna veitir innsýn inn í hvernig svona rit voru hugsuð og unnin. Bókin hefur átt að geyma „allt“ sem vitað var um tiltekna postula og er Jakob þar engin undantekning. Safnritum var auðvitað ætlað að lifa lengi og þess vegna varð að vanda sem mest og best til þeirra, ekki aðeins hvað útlit varðaði, heldur einnig framsetninguna. Því varð ekki hjá komist að færa bókina „í nútímabúning“, en handritið er talið vera frá 14. öld.

Þótt ekki sé hægt að sýna það svart á hvítu, má ætla að sá hluti *Skarðsbókar* sem fjallar um Jakob postula og byggist á Pseudo-Abdias, sé ný og sjálfstæð þýðing. Latneski textinn sem þýtt var eftir, og skín í gegn, gefur vísbendingu um það. Í meginmálinu er að finna glefsur á latínu og er aðallega um að ræða bibliútilvitnanir. Augljóst er að sá sem fékkst við frásögu Pseudo-Abdiasar, eins og hún birtist í *Skarðsbók*, hafði latneska textann af henni undir höndum. Þar með er ekki sagt að ritstjóri eða afritari *Skarðsbókar* hafi skotið inn þessum setningum á latínu, þær hafa ef til vill verið til staðar í forriti sem *Skarðsbók* var unnin eftir. En sé um að ræða nýja þýðingu, hver svo sem gerði hana, verður ekki annað séð en þýðandinn álíti sig nokkuð óbundinn af frumtextanum. Hann leyfir sér ýmist að lengja hann eða stytta, og að því er virðist eftir eigin höfði. Hann gripur einnig til málskrúðs og skýringa sem kannski segja lítið. Ekkert slíkt er að finna í frumtextanum. Raunar er *Tveggja postula saga Jóns og Jakobs* ekki þýðing í eiginlegri merkingu þess orðs, heldur endursköpun á Pseudo-Abdias.

Á hinn bóginn er sú Jakobs saga sem ég hef nefnt *A* raunveruleg þýðing á Pseudo-Abdias og reyndar ágætlega unnin. Hún nefnist í útgáfu Ungers (524), eins og áður hefur verið greint frá, *Tillæg – Passio sancti Jacobi apostoli* og lítur út fyrir að vera helgisögn sem ætluð sé til lesturs á messudegi postulans. Úr því að Unger setur *A*-gerðina á eftir *B*-gerðinni í útgáfu sinni, virðist sem hann líti svo á að *A* sé stytting á *B*. En þessu er einmitt öfugt farið eins og hefur verið reifað hér að framan. *B*-gerð Jakobs sögu fylgir *A*-gerðinni nánast frá orði til orðs hvað varðar uppistöðu frásagnarinnar, en við *B*-gerðina hefur verið aukið inngangskafla og aukakafla sem á rætur að rekja til seinni helmings prédikunar Honoriusar d'Autun. Þessi gerð hefur að geyma söguna um flutninginn á líki postulans til Spánar,

greftrun hans þar í landi og helgi Dómkirkjunnar í Santiago de Compostela, en það eru allt atriði sem breyta yfirbragði Jakobs sögu *A* sem frásögnin er reist á. Í þeirri sögu er aðeins greint frá lífshlaupi (*vita*) postulans, og píslarvætti hans. Því er ekki að neita að Jakobs saga *B* virðist skrifuð í þeim tilgangi, auk hins trúarlega, að örva pílgrímsferðir til Santiago de Compostela. Er hér á ferð einskonar „áróður“. Athyglisverðast við Jakobs sögu *B* er að hún varðveitir og sýnir mjög greinilega samruna tveggja helgisagna, en sá samruni átti sér stað á miðöldum. Önnur sagði frá lífi, trúboði og píslardauða postulans, hin frá flutningnum á líki hans og greftrun á Spáni. Ég tel að Jakobs saga *B* sé fulltrúi fyrir hina upprunalegu frásögn eins og hún varð eftir að helgisögurnar tvær runnu saman. En því er ekki þannig háttáð í *Codex Calixtinus* og kemur sá samruni hvergi fram. Það væri ekki einu sinni hægt að koma auga á hann, þrátt fyrir góðan vilja, því að frásögnin af lífshlaupi Jakobs í *Codex Calixtinus* og síðan flutningurinn á líki hans til Spánar eru tvær vandlega aðskildar frásagnir, þær tilheyra ekki einu sinni sömu bók, sú fyrri þeirri fyrstu og sú seinni þeirri þriðju. En þrátt fyrir að Jakobs saga *B* sé að hluta af annarri hefð en Jakobs saga *A* er skyldleiki þeirra náinn.

Þótt um það bil tvær aldir skilji að handritin *Codex Calixtinus* og *Skarðsbók* postulasagna, þar sem *Tveggja postula sögu Jóns* og *Jakobs* er að finna, og innihald þessara safnríta sé um margt ólíkt, hafa þau engu að síður ákveðin sameiginleg einkenni hvað miðlun efnisins varðar. Eins og Sverrir Tómasson hefur bent á má skýra mismun í frásagnarhætti og stíl í *Skarðsbók* á þann hátt, að mismunandi eða misgömul handrit liggja að baki.⁴⁵ Augljóst er að ekki er alltaf sami frásagnarstíllinn notaður í *Tveggja postula sögu Jóns* og *Jakobs* og er framangreind skýring einmitt sú sem beinast liggur við. En þó verður einnig að hafa í huga að um sambræðslu tveggja ólíkra texta er að ræða og hlýtur það einnig að hafa haft áhrif á yfirbragð stílsins. Þá hefur og haft áhrif á frásagnarstílinn sú staðreynd að um safnrít er að ræða, rit sem ætlunin var að gera sem veglegast úr garði eins og áður var vikið að.

Codex Calixtinus inniheldur margar ræður og hómilíur, og eru þær plássfrekar, um það bil helmingur verksins, en á því sést að reynt hefur verið að

45 Sverrir Tómasson, „Kristnar trúarbókmenntir í óbundnu máli“, *Íslensk bókmenntasaga* I, ritstj. Guðrún Nordal, Sverrir Tómasson og Vésteinn Ólason (Reykjavík: Mál og menning, 1992), 446–447.

safna öllu því efni sem á blað hafði komist og tengdist á einhvern hátt postulanum Jakobi. Einnig sálum, lofgjörðum og mörgu öðru. Ef miðað er við hið mikla efni safnritsins og hversu margbrotið það er, er eðlilegt að undirstaðan sem verkið hvílir á missi eilítið vægi sitt. En sú undirstaða er, líkt og í Jakobs sögu *TPSJ+J*: Pseudo-Abdias, Honorius d'Autun, Pseudo-Turpin og Jarteiknabókin. Þeim frásögum er dreift um textann. Hins vegar mynda þessar sögur kjarnann í frásögninni af Jakobi í *TPSJ+J*.

Þótt ef til vill sé ekki hægt um vik að jafna saman heilu safnriti, eins og *Codex Calixtinus* sem fjallar aðeins um einn postula og svo takmarkaðri frásögn af þessum sama postula í öðru riti, *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, sem er að sínu leyti hluti af safnriti, þá er ljóst að báðir textar hafa gengið gegnum umtalsverðar breytingar miðað við ritin sem liggja þeim til grundvallar. Það er að segja, miðað við Jakobs sögu *A* (Pseudo-Abdias) og Jakobs sögu *B* (Pseudo-Abdias og Honorius d'Autun). Tillhneigingin er sú sama í báðum verkum, *Codex Calixtinus* og *TPSJ+J*, að hefja frásöguna í æðra veldi, og er í því skyni gripið til margs konar bragða í stíl og mælskulist. Frásögnin belgist út, verður á köflum mærdarleg og tilfinningaþrungin.⁴⁶ Þó gætir meiri hófstillingar í *TPSJ+J*. Í hvoru tilviki um sig víla ritstjórar eða afritarar ekki fyrir sér að umbreyta þeim textum sem liggja til grundvallar. Og þær breytingar eru gerðar á ekki ólíkum stöðum í frásögum beggja verka. Ekki er unnt að skýra breytingarnar eingöngu út frá forritum eða því að afstaðan í trúmálum kunni að hafa breyst. *Codex Calixtinus* er mun eldra handrit en *Skarðsbók*. Sú staðreynd að bæði ritin skuli vera safnrit hlýtur að skipta töluverðu máli, og tel ég að það sé undirrótin að helstu breytingunum sem frásögur þeirra ganga í gegnum.

Frásögurnar eða ræðurnar í Jakobs sögu *A* og *B* minna að lengd og formi á þætti og það gerir frásaga Pseudo-Abdiasar líka. Afar erfitt er að segja til um hvort þær hafi verið þýddar eftir latnesku safnriti og verið hluti af því, eða verið í umferð, ásamt öðrum frásögnum, sem meira eða minna sjálfstæðar sögur er höfðu verið þýddar á norræna tungu og var ekki safnað fyrir en löngu síðar. Ýmislegt bendir til að svo hafi verið, að þættirnir hafi lengst af verið tiltölulega sjálfstæðir. Þeir lenda síðar með ólíkum sögum í mismunandi safnritum, eru kannski í slagtoگی með dýrlingum og helgum mönnum sem höfðu ekki endilega verið postular.⁴⁷ Hinar stuttu post-

46 Sjá bls. 257–259.

47 Sjá Ólafur Halldórsson, *Sögur*, 25.

ulafrásagnir eða þættir hafa að líkindum verið notaðir meira til hvunndagsbrúks og við ýmsar trúarathafnir en stóru safnritin, jafnvel þótt gert sé ráð fyrir að þau hafi verið í eign kirkju eða klausturs. Einnig má gera ráð fyrir að fólk hafi að meira eða minna leyti kunnað þessar sögur, að minnsta kosti þekkt þær, og var meira en að segja það að hrófla við frásögnum sem þegar höfðu hlotið fastan sess í lífi fólks. Öðru máli gegndi þegar farið var að fella þær inn í stærri rit þar sem ekki aðeins trúarlegur heldur mjög ákveðinn listrænn metnaður bjó að baki, og fengu kannski annað hlutverk en þær höfðu upphaflega haft. Þá hverfur hin einfalda og látlausa frásögn sem hafði haldið tryggð við latnesku frumtextana og tillærð mælskulist heldur innreið sína. Það er því ekki ósvipaður andi sem knýr áfram frásögurnar í *Codex Calixtinus* og sögu Jakobs postula í *TPSJ+J*, þó að nærri tvær aldir skilji þær að og önnur sé á latínu og hin á íslensku.

Enginn vafi leikur á að Jarteiknabók *Codex Calixtinus* og Jarteiknabók *Tveggja postulasögu Jóns og Jakobs* eru af sama meiddi, enda er um sömu frásagnir að ræða. Óvíst er þó hvort forritið að hvoru verki fyrir sig hafi verið alveg sömu gerðar, en eftirtektarvert er að uppistaðan í báðum jarteiknabókunum er sú sama og svo er einnig að hluta um röð jarteiknanna. Það virðist sem ekki hafi verið lagt í breytingar á borð við þær sem gerðar voru á öðrum frásögnum þessara rita og verið var að reifa hér að framan. Mælskulistin hefur sig ekki á loft í jarteiknabókunum og belgir út textann. Í þeim er verið að segja frá staðreyndum, atburðum sem höfðu átt sér stað á miðöldum í lífi fólks. Samkvæmt frásögninni í *Codex Calixtinus* eru atburðir þessir, jarteiknirnar, nánast samtímaatburðir, enda rík áhersla lögð á ártöl og manna- og staðarnöfn. Þetta eru vitnisburðir fólks sem sá og lifði eða heyrði um kraftaverkin.

Eins og fram er komið taka jarteiknasögurnar í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* ósjaldan fram sömu sögum í *Codex Calixtinus* hvað frásagnarlist varðar. Meira virðist lagt upp úr góðri frásögu í fyrrnefnda ritinu en því síðarnefnda. Þótt ekki sé unnt að sýna fram á það á öyggjandi hátt, tel ég að yfirskriftirnar í *Codex Calixtinus* yfir hverju kraftaverki um sig, og einnig ártölin, séu seinni tíma viðbætur og að Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* sé upprunalegri, ef svo má að orði komast. Hún sé upprunalega afmarkað og sjálfstætt verk. Ef litið er til íslenskra safnrita sem innihalda postulasögur, virðist sem ritstjórnir hafi ekki alltaf raðað efninu

samkvæmt forskrift tiltekinna bókar, heldur hafi þeir látið eitthvað annað ráða ferðinni, til dæmis eigin áhuga á ákveðnum postulum, áhuga þeirra sem pöntuðu safnritið, eða þá að þeir hafi orðið að láta sér nægja efni það sem hægt var að ná í með góðu móti. Hvað varðar frásagnir eins og Jakobs sögu *A* eða Jakobs sögu *B*, þykir mér líklegt að þær hafi lifað sjálfstæðu lífi þangað til þær voru lokaðar inni í safnritum. Einnig sýnist mér að Jarteiknabók *Codex Calixtinus* og Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs* hafi verið hvor um sig sjálfstætt verk þangað til safnritin gleypu þau. Og þá þykir mér meira en líklegt að fyrri hluti formálans að ritinu mikla *Codex Calixtinus* hafi upphaflega aðeins verið formáli að jarteiknabók postulans Jakobs, eins og hann er í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*.

Munurinn á jarteiknabókunum tveimur, í *Codex Calixtinus* annars vegar og hins vegar í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, er einkum fólginni í eftirtöldum atriðum:

1) Ártöl og fyrirsagnir er ekki að finna í Jarteiknabók *TPSJ+J*, á hinn bóginn er hvorttveggja notað í *Codex Calixtinus*. 2) Upphaf og endir hvers kraftaverks eru sjaldan samhljóða í þessum tveimur ritum og er ég á því að um sé að ræða viðbætur og breytingar sem hafa verið gerðar á texta *Codex Calixtinus*. 3) Einnig tel ég að megi skrifa á reikning ritstjóra *Codex Calixtinus* eða forritara hans allar upphrópanir og flestar ofskýringar sögu-manns. Sagt er frá á mun hlutlausari hátt í Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*. Hvort verk um sig birtir ólíka afstöðu gagnvart því sem kalla mátti innrætingu.

Í jarteiknabók *TPSJ+J* er innrætingin hógvær og traust borið til skilnings lesandans eða hlustandans á efninu. Frásögnin í Jarteiknabók *Codex Calixtinus* er meira uppáþrengjandi, þyngri áhersla lögð á tilfinningalegt uppnám. En ómögulegt er að vita hvort þýðandinn, sem þýddi Jarteiknabók *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, hafi séð sig knúinn til að laga frásögnina og færa til betri vegar, að hans mati, eða hvort latneski textinn sem hann þýddi eftir var betur saminn en sá sem varðveist hefur í *Codex Calixtinus*.

Þótt *Codex Calixtinus* sé talið elsta handritið sem til er af *Liber Sancti Jacobi*, er það ekki, eins og áður er getið, eina handritið sem til er af því verki. Ég tel ekki sérstaka ástæðu til að velta fyrir sér hvort *Liber Sancti Jacobi* hafi borist til Norðurlandanna í svipuðu formi og lengd og *Codex Calixtinus*. Það er ekki margt sem bendir til þess. Hins vegar tel ég ástæðu til að benda

á að til eru handrit sem eru talin vera styttri gerð af *Liber Sancti Jacobi*. Þýski fræðimaðurinn Adalbert Hämel nefndi þá gerð *Libellus sancti Iacobi*.⁴⁸ Hún er til í allmörgum handritum og eru þau sögð að meira eða minna leyti frábrugðin hvert öðru. Reyndar bendir Díaz y Díaz á að eiginlega sé gert ráð fyrir, og ekki að mjög athuguðu máli, að *Libellus*-gerðin sé afsprengi *Liber*-gerðarinnar. Hann álitur að því gæti verið öfugt farið, að lengri gerðin, *Liber Sancti Jacobi*, hafi verið samín með hliðsjón af styttri gerðinni, *Libellus sancti Jacobi*.⁴⁹ Hvernig sem því var háttað hlýtur að vakna sú spurning hvort þessi síðarnefnda gerð hafi borist til Norðurlandanna. Eins og fram er komið tel ég það heldur ólíklegt og að þættirnir eða ræðurnar hafi lifað nokkuð sjálfstæðu lífi þar til farið var að safna þeim kerfisbundið og fella í stór safnrít, hvort sem það var gert á Íslandi eða annars staðar. Við það má bæta að í *Libellus*-gerðinni er lögð rík áhersla á Karlamagnús og kappa hans sem dóu píslarvættisdauða í Rúnzival, það er að segja, á Turpins-króníkuna, sem er að finna að hluta í Karlamagnús sögu, og ekki nema að takmörkuðu leyti í *TPSJ+J*. En hafi einhvern tíma verið til *Libellus sancti Iacobi* á Íslandi, hefur þeirri gerð svipað til sögunnar af Jakobi í *Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs*, en auðvitað hefur hún verið samþjöppuð frásögn og ekki sundruð eins og hún birtist í postulasögum *Skarðsbókar*. Hvað sem þeim vangaveltum líður er þó ein staðreynd mikilvæg, íslensku sögurnar um Jakob postula eiga sér latneska fyrirmynd í einu og sama ritinu – *Codex Calixtinus*.

HEIMILDIR

Útgáfur

Postola sögur, udgívne af C.R. Unger. Udgiven som universitetsprogram for Andet Semester 1873. Christiania: 1874. Í þessari útgáfu er *Jakobs saga postola* (513–535) og einnig *Tveggja postula saga Jóns ok Jakobs* (536–711).

Karlamagnús saga ok kappá hans. Udgiven af C.R. Unger. Program til I. Semester 1859. Christiania: 1860.

Islandske Annaler indtil 1578. Udg. af Dr. Gustav Storm. Christiania: 1888.

Liber Sancti Jacobi, „Codex Calixtinus“ I. Texto. Walter Muir Whitehill afritaði og gaf út. Santiago de Compostela: MCMXLIV.

Texto del manuscrito Codex Calixtinus conservado en la Catedral compostelana. Liber Sancti Jacobi, „Codex Calixtinus“. Traducción por los profesores A. Moralejo,

48 Díaz y Díaz, *El Códice*, 38.

49 Díaz y Díaz, *El Códice*, 40.

- C. Torres og J. Feo. Santiago de Compostela: 1951. Reedición preparada por Carro Otero, Xunta de Galicia, 1992.
- Mombritius, Boninus. „Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei.“ *Sanctuarium seu Vitæ Sanctorum* II, ritstj. Georg Olms. New York: Verlag Hildesheim, 1978, 37–40.
- Honorius Augustodunensis (Honorius d'Autun). „De Sancto Jacobo Apostolo.“ *Speculum Ecclesiæ*, accurante J.-P. Migne, PL CLXXII. Seu Petit Montrouge, 1854, 981–986.
- La Chanson de Roland*. Texte présenté, traduit et commenté par Jean Dufournet. Paris: Flammarion, 1993.

Bækur og greinar

- Collings, Lucy Grace. *The Codex Scardensis: Studies in Icelandic Hagiography*. New York: Cornell University, 1969 [óútgefin doktorsritgerð].
- Díaz y Díaz, Manuel C. *El Códice Calixtino de la Catedral de Santiago*. Santiago de Compostela: 1988.
- Fernández Arenas, José. *Elementos simbólicos de la peregrinación Jacobea*. Santiago de Compostela: Edileasa, 1988.
- Foote, Peter G. „The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland“, *London Medieval Studies* 4 London: University College London, 1959.
- Hämel, Adalbert. *Überlieferung und Bedeutung des Liber Sancti Jacobi und des Pseudo-Turpin*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1950.
- Jón Ma. Ásgeirsson og Þórður Ingi Guðjónsson. *Frá Sýrlandi til Íslands. Arfur Tómasar postula*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2007.
- Jónas Kristjánsson. „Sagas and Saints' Lives.“ *Cultura Classica e Cultura Germanica Settentrionale*, ritstj. Pietro Janni, Diego Poli og Carlo Santini. S. Severino: Università di Macerata, 1988, 125–143.
- Meredith-Jones C. *Historia Caroli Magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin*. Genève: Slatkine Reprints, 1972, réimpression de l'édition de Paris, 1936.
- Ólafur Halldórsson. *Sögur úr Skarðsbók*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1967.
- Roughton, Philip. „Stylistics and sources of the *Postolasögur* in AM 645 4to and AM 652/630 4to.“ *Gripla* 16 (2005): 7–49.
- Roughton, Philip. *AM 645 4to and AM 652/630 4to: Study and Translation of Two Thirteenth-Century Icelandic Collections of Apostles' and Saints' Lives*. University of Colorado: Boulder, 2002 [óútgefin doktorsritgerð].
- Santiago, la catedral y la memoria del arte*, ritstj. Núñez Rodríguez, Manuel. Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago, 2000.
- Sverrir Tómasson. „Kristnar trúarbókmenntir í óbundnu máli.“ *Íslensk bókmenntasaga*, ritstj. Guðrún Nordal, Sverrir Tómasson og Vésteinn Ólason. Reykjavík: Mál og menning, 1992, 421–479.

Zink, Michel. *Introduction à la littérature française du Moyen-Âge*. Presses universitaires de Nancy, 1993.

Þórður Ingi Guðjónsson. „Tómas saga postula.“ *Frá Sýrlandi til Íslands. Arfur Tómasar postula*, höf. og ritstj. Jón Ma. Ásgeirsson og Þórður Ingi Guðjónsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2007, 107–223.

SUMMARY

The Saga of the Apostle James, the Combined Saga of the Apostles John and James, and Liber Sancti Jacobi

Keywords: Christian saints, Medieval Iceland, Medieval Latin, Manuscripts, Bible, Biography, Christian hagiography, Apostles, Pseudo-Abdias, Apostle James, Honorius of Autun, Skarðsbók, Codex Calixtinus, *Historia Apostolica*, *Tveggja postola saga Jons ok Jakobs*.

This article discusses the three existing Icelandic sagas of the apostle James and stresses the relationships between them. The oldest and most original of these sagas is preserved in the manuscript AM 645 4to, dated to the 13th century. This saga is a translation of a short Latin narrative included in the *Historia Apostolica*, attributed to the so-called Pseudo-Abdias and thought to be from the 6th or 7th century. The narrative of James in AM 645 4to is a close translation of the Pseudo-Abdian *Passio sancti Iacobi Apostoli filii Zebedei*, covering the life of the apostle (*vita*) and his death (*passio*). The second saga of the apostle James is preserved in the manuscript AM 630 4to, from the 17th century. It also narrates the *vita* and *passio* of the apostle. These parts of the saga are based entirely on the translation and narrative in the AM 645 4to version, except that the entire saga in AM 630 4to is longer, including as it does an account of the transferal (*translatio*) of James's body to Spain and its burial there. The saga reflects a fusion of two different legends that is thought to have taken place at the end of the 11th century. One of the legends narrated the *vita* and *passio* of the apostle and the other the *translatio* of his body, and I consider this saga, the AM 630 4to version, to display the original, post-combination version of the narrative. A written source for the account of the apostle's *translatio* added to the *vita* of the apostle James is found in the latter part of a 12th-century sermon by Honorius of Autun. The Norse translation of Honorius' sermon is well-made and meticulous. The third version of the saga on James is found in the *Tveggja postola saga Jons ok Jakobs* (*Combined Saga of the Apostles John and James*), included in the Skarðsbók collection of apostles' lives. Although this narrative represents an amalgamation of two different sagas, those of John and James, the latter narrative is intact enough to allow us to isolate it

and speculate on its original form at the hands of its translator. It has the unique characteristic of containing sentences in Latin, Bible citations derived from the Pseudo-Abdian text, and is based on the same narratives as the two aforementioned sagas, although the material has been treated so freely that it may be considered a revision. For further clarification:

AM 645 4to (13th century) < Pseudo-Abdias (6th or 7th century)

AM 630 4to (17th century) < Pseudo-Abdias and Honorius of Autun (12th century). These two narratives appear to have been combined at the end of the 11th century.

Tveggja postola saga Jóns ok Jakobs (14th century) < Pseudo-Abdias and Honorius of Autun (yet only the saga of the apostle James)

I consider the last saga to be a new but unfaithful translation of the texts of Pseudo-Abdias and Honorius of Autun. Additionally, the *Tveggja postola saga* contains a miracle book containing twenty-five miracles attributed to the apostle James. These miracle accounts can also be read in the *Codex Calixtinus*, a work on the apostle James written in Latin. The manuscript is dated to the 12th century and is housed in the Cathedral of Santiago de Compostela in Spain. There is no doubt that the Norse translation of the miracle book attached to the *Tveggja postola saga Jóns ok Jakobs* is based on a similar Latin exemplar as the *Codex Calixtinus* miracle book. I am not familiar with another work in Latin corresponding to the miracle book of the *Tveggja postola saga*, but comparing it to the *Codex Calixtinus* text reveals the saga's miracle book to be for the most part a precise translation.

All of the narratives on James in the Icelandic manuscripts are also preserved in the *Codex Calixtinus*, giving me reason to compare the two sets. As the *Codex Calixtinus* sheds light on the Icelandic sagas, so do those sagas shed light on the *Codex Calixtinus*.

Álfrún Gunnlaugsdóttir, Professor Emeritus
Skerjabraut 9
IS-170 Seltjarnarnesi, Íslandi

ÁRNI EINARSSON

SÓLARSTEINNINN. TÆKI EÐA TÁKN?

Í ÍSLENSKUM fornritum er minnst á sólarstein, og í einu þeirra, *Rauðúlfs þatti*, er þess sérstaklega getið að með hjálp hans hafi mátt sjá stöðu sólar á alskýjuðum himni (Foote 1956). Árið 1967 birti danski fornleifafraeðingurinn Thorkild Ramskou þá hugmynd að sólarsteinninn hefði verið kristall gæddur þeim eiginleika að geta skautað ljós (Ramskou 1967 og 1969). Sé slíkur kristall borinn upp móts við hvirfilpunkt himins (*zenit*) og snúið, er unnt að ákvarða stefnu til sólarinnar með um 5 gráðu nákvæmni, að því gefnu að sólin sé ekki hærra en 30 gráður yfir eða lægra en 7 gráður undir sjóndeildarhring (Ramskou 1969). Ennfremur þarf að sjást í bláan himin beint ofan athugandans. Þessi tækni var um skeið notuð um borð í flugvélum á heimskautasvæðum þar sem venjulegir áttavitar koma að litlum notum. Ýmsar tegundir dýra skynja skautun ljóss sem berst frá bláum himni og hagnýta sér hana til að ná áttum (Horváth og Varjú 2004). Lesendur sem eiga sólgleraugu sem skauta ljós geta auðveldlega notað þau á sama hátt. Þá er gleraugunum haldið fyrir ofan höfuðið og miðað á hvirfilpunktinn. Gleraugunum er síðan snúið þar til dökkt belti sést yfir þveran himin. Sólin er þá hornrétt á beltinu, og koma tvær áttir til greina, en athugandi þarf að vita hvor áttin er líklegri. Það voru tveir starfsmenn SAS, annar verkfræðingur, hinn siglingafræðingur, sem bentu Thorkild Ramskou á að sólarsteinninn forni hefði e. t. v. haft ofangreinda eiginleika.

Ramskou taldi að steintegundin kordierít hefði komið að bestum notum, því að hún breytir um lit úr gulu yfir í blátt eftir því hvernig henni er snúið miðað við skautun ljóssins sem í gegnum hana fer. Silfurberg gerir sama gagn, en það breytir ekki um lit og þarf að teikna punkt eða eitthvert álíka merki á efri flöt kristalsins og fylgjast með hvernig ljósbrotið í kristalnum breytir punktinum um leið og steininum er snúið til að ákvarða sólarstefnuna. Á Norðurlöndum finnst kordierít bæði í Svíþjóð og Noregi, en silfurberg aðeins á Íslandi.

Hugmynd Ramskou hefur náð mikilli hylli og í ýmsum ritum má nú sjá því haldið fram að sæfarar víkingatímans hafi beitt sólarsteinum sem siglingatæki (sjá tilvitnanir í grein Hegedüs o. fl. 2007). Þessi hylli er þó tæpast verðskulduð því að engar fornar heimildir eru til um slíka notkun, og víst er að steinninn einn sér gagnast ekki við siglingar á rúmsjó því að hann gefur ekki sólarhæð, heldur aðeins lárétta stefnu (*azimut*) til sólarinnar (Schnall 1975; Þorsteinn Vilhjálmsson 1990 og 2001; Roslund og Beckman 1994).

Heimildir um sólarsteinum eru afar litlar að vöxtum. Þær eru einkum tvær: Rauðúlfs þáttur, sem fyrr er getið og er smásaga um Ólaf helga, og *Hrafns saga Sveinbjarnarsonar*, sem fjallar um ævi Hrafns Sveinbjarnarsonar á Eyri við Arnarfjörð. Höfundar beggja sagna eru ókunnir. Frásaga Hrafns sögu af sólarsteininum kemur einnig fram í öllum fjórum gerðum Guðmundar sagna góða (Stefán Karlsson 1983, 175; 2000). Auk þessara heimilda er sólarsteinum getið í máldögum nokkurra íslenskra kirkna og eins klausturs (sjá síðar).

Þegar rýnt er í *Rauðúlfs þátt* og *Hrafns sögu* kemur í ljós að þessar sögur eru ekki allar þar sem þær eru séðar. Báðar eru með áberandi helgiblæ og *Rauðúlfs þáttur* ber auk þess sterk einkenni allegórískra sagna (Schnall 1975; Faulkes 1966; Árni Einarsson 1997). Allegórísk skrif voru algeng á miðöldum og langt fram á nýöld (Barney 1989). Merkingu allegórískra texta var komið til skila með vel skilgreindum táknum (*symbol*) sem oftast voru fólgin í tilvísunum í hluti, liti, áttir, form, tölur eða eitthvað álíka. Táknin voru stöðluð, en oft þurfti sérþekkingu til að ráða þau. Íþrótt höfundarins var fólgin í því að miðla vísu til þeirra sem voru á sama plani og hann en segja jafnframt sögu sem allir gátu notið. Oftar en ekki var hin táknræna víska í trúarlegum farvegi, enda var kirkjan ráðandi afl í menningu miðaldasamfélagsins.¹ Frelsi til að túlka allegóríuna var ekki mikið, táknin voru of stöðluð til þess að leyfa mikil frávik, og heimsmýndin, sem túlkunin hlaut að byggja á, var einnig í föstum skorðum (Whitman 1987).

1 Klerkar lögðu einnig stund á að lesa boðskap úr ritningunni og fylgdu þá hefðum sem kirkjuféðurnir höfðu mótað. Táknin og líkingamálið sem fylgdi þeim var hið sama og við frumsamningu allegórískra rita og var órjúfanlegur hluti af katólskri messugjöð, hér á landi sem annars staðar. Eru stólræðurnar í *Íslensku hómiljubókinni* ágætur vitnisburður um það (sjá Smalley 1983 og Sigurbjörn Einarsson o. fl. 1993).

Í ritgerð þessari virðum við fyrir okkur þann hluta *Rauðúlfs þáttar* sem varðar sólarsteininn, en fyrst skoðum við kafla í *Hrafns sögu* sem ber öll merki þess að vera allegoría. Markmið ritgerðarinnar er að dýpka skilning á tákneimi þessara tveggja megin heimilda um sólarsteininn og um leið að skerpa sýn okkar á heimildagildi þeirra.

Hrafns saga

Í *Hrafns sögu* er frá því greint að Guðmundur góði hafi gefið Hrafni sólarstein (Guðrún P. Helgadóttir 1987, 23). Ekkert er fjölyrt um eðli steinsins, en hann kemur við sögu daginn sem Hrafn er veginn. Eftir víg hans heima á Eyri (árið 1213) taka vígamennirnir steininn ásamt öðru góssi á staðnum og hyggjast sigla brott. En þegar þeir ætla að ýta úr vör þykir þeim sólarsteininn lítills verður og skilja hann eftir í fjörunni (bls. 43).

Í *Hrafns sögu* verða atvik sem líta út fyrir að vera allegoría. Þau atvik varða ef til vill ekki sólarsteininn beint en gefa okkur nokkra innsýn í eðli textans og e. t. v. hugarheim höfundar. Veturinn fyrir víg Hrafns verða margir fyrirburðir. Sá magnaðasti var loftsjón sem sást úr Önundarfirði (leturbreytingar mínar):

Þorbjörn hét maður. Hann var Magnússon. Hann bjó í Valþjófsdal í Önundarfirði. Hann gekk út um nótt hina næstu fyrir Ambrósíusmessu um veturinn þann sama er Hrafn var veginn. Og er Þorbjörn var út kominn sá hann í *landsuður* í loftinu hvar *eldur* fór úr *landsuðri* í *vestur* en eftir eldinum sá hann mann ríða *hvítum* hesti. Hann hafði skjöld *hvítan* og hjálm á höfði. Hann var gyrður sverði og hafði höggspjót mikið í hendi og lagði spjótið fram milli eyrna hestinum. Hann sá að spjótið tók lengra fram en hesturinn. Þar eftir sá hann mann ríða. Sá hafði *rauðan* hest og hálfítan skjöld, *hálfan rauðan* en *hálfan hvítan*. Sá hafði og hjálm á höfði og gyrður sverði og mikið spjót í hendi og fór svo með sínu spjóti sem sá er fyrir reið. Þar eftir sá hann mann ríða hinn *þriðja*. Sá hafði *brúnan* hest og *dökkvan* skjöld. Sá var gyrður sverði og mikið spjót í hendi og bar þann veg sem hinir fyrri. Hann hafði á höfði því líkast til að sjá sem biskupsmitur væri, þann veg litt sem *kolsvört* klæði og svo

sýndist honum öll hans klæði þau er hann hafði. Þessir menn riðu allir úr landsuðri og vestur eftir loftinu því nær skjótt sem tungl fullt. (Örnólfur Thorsson 1988, 924)²

Í textanum hér að ofan eru þau atriði skáletruð sem eru dæmigerð tákni í allegórískum verkum. Enn fleiri atriði geta haft táknerkingu, og mun vikið að þeim síðar.

Guðrún P. Helgadóttir, sem bjó *Hrafns sögu Sveinbjarnarsonar* til prentunar (1987), taldi að hestarnir vísuðu til hestanna fjögurra í Opinberun Jóhannesar í *Bibliunni*. Í Opinberunarbókinni segir frá heimsendi, og birtist guð þar sitjandi á kerúbi. Í hægri hendi heldur hann á skjalarollu með sjö innsiglium. Þegar fjögur þeirra eru rofin birtast fjórir hestar, hvítur, rauður, svartur og bleikur (eða fölgrænn). Þeir, ásamt knöpunum eru venjulega taldir tákna hernám eða sigur, stríð, hungur og dauða, þótt aðeins sá síðastnefndi sé nafngreindur. Knaparnir halda á boga, sverði og vogarskálum. Ekki er þess getið að sá síðastnefndi héldi á neinu, en hann er nefndur Dauði og er oft sýndur með ljá.³

Guðrún bendir á að hestarnir í *Hrafns sögu* séu að vísu bara þrír, en litir þeirra séu svipaðir og í Opinberunarbókinni og höfundur hafi látið það nægja til að kveikja hugrenningatengsl við heimsendaspá Opinberunarbókarinnar. Guðrún telur önnur tákni sýnarinnar í *Hrafns sögu* of staðbundin eða einstaklingsbundin til að hægt sé að túlka þau.

2 Sbr. einnig Guðrún P. Helgadóttir 1987, 38–39. Handritafræði *Hrafns sögu* eru flókin og vísast í rit Guðrúnar P. Helgadóttur (1987; 1993) um stafréttan texta og frávik einstakra handrita.

3 „Og ég sá, er lambið lauk upp einu af innsiglinum sjö, og ég heyrði eina af verunum fjórum segja eins og með þrumuraust: „Kom!“ Og ég sá, og sjá: Hvítur hestur, og sá sem á honum sat hafði boga, og honum var fengin kóróna og hann fór út sigrandi og til þess að sigra.

Þegar lambið lauk upp öðru innsiglinu, heyrði ég aðra veruna segja: „Kom!“ Og út gekk annar hestur, rauður, og þeim sem á honum sat var gefið vald að taka burt friðinn af jörðunni, svo að menn brytjuðu hverjir aðra niður. Og honum var fengið sverð mikið.

Þegar lambið lauk upp þriðja innsiglinu, heyrði ég þriðju veruna segja: „Kom!“ Og ég sá, og sjá: Svartur hestur, og sá er á honum sat hafði vog í hendi sér. Og mitt á meðal veranna fjögurra heyrði ég eins konar rödd er sagði: „Mælir hveitis fyrir daglaun og þrír mælur byggs fyrir daglaun, en eigi skalt þú spilla oliunni og víninu.“

Þegar lambið lauk upp fjórða innsiglinu, heyrði ég rödd fjórðu verunnar, er sagði: „Kom!“ Og ég sá, og sjá: Bleikur hestur, og sá er á honum sat, hann hét Dauði, og Hel var í för með honum. Þeim var gefið vald yfir fjórða hluta jarðarinnar, til þess að deyða með sverði, með hungri og drepsótt og láta menn farast fyrir villidýrum jarðarinnar.“ Opinberun Jóhannesar 6.

1. mynd. Fjórir hestar Opínberunarbókarinnar. Trérista eftir Albrecht Dürer ca. 1497-98. Connecticut College Wetmore Print Collection (<http://www.conncoll.edu/visual/>).

Tengslin við Opinberunarbókina eru fullrar athygli verð. Hrossin voru vel þekkt, og eru enn. Frávikin frá sýn Opinberunarbókarinnar líta út fyrir að vera þaulhugsuð, og má freista þess að túlka tákinn enn frekar. Þar eru skildirnir einna mest áberandi. Fremst fer hvítur skjöldur, þá tvílitur (hálfur rauður, hálfur hvítur) og loks dökkur (svartur í sumum handritum). Ef gert er ráð fyrir að skildirnir hafi átt að vera kringlóttir⁴ þá er engu líkara en verið sé að sýna kvartilaskipti tunglsins. Fremst fer fullt tungl, þá hálfur og loks nýtt. Þegar þess er gætt að sýnina ber fyrir augu um vetur, og verurnar birtast í suðaustri og renna í vestur, verður ekki ósennilegt að vísað sé til himintungla, sólar og/eða tungls. Í sumum handritum er beinlínis sagt að reiðmennirnir hafi farið *því nær skjótt sem tungl fullt* — eins og hér er tekið upp (Guðrún P. Helgadóttir 1987, 54).

Eldurinn merkir þá sólina, sem á veturna kemur upp í suðaustri, rennur í vestur og sest í suðvestri. Ef sú túlkun er rétt, að reiðmennirnir sýni kvartilaskipti tunglsins þá marka þeir tímasteið, um hálfan mánuð. Nú vill svo til að sýnina ber upp á tiltekinn dag, Ambrósíusmessu, sem mun í þessu tilviki vera 7. desember (sbr. Örnólfur Thorsson 1988, 924). Hálfur mánuður þaðan í frá er 21. desember, en þá eru vetrarsólvörf. Víg Hrafns var ekki fyrr en vorið eftir, svo að ekki er verið að vísa beint til þess. En það er gert óbeint. Hestar og knapar eru skyldir feigðarboðum Opinberunarbókarinnar en vísa jafnframt til vetrarsólhvarfa, hinna fornu jóla þegar vættir og forynjur fóru á kreik, óreiða ríkti, sólin dó og ný fæddist. Sýnin virðist þannig spá einhvers konar tímaskilum. En fleira getur búið í henni. Fremst fór eldur, þá hvítur skjöldur, þá rauðhvítur og hálfvitur skjöldur og loks dökkur skjöldur. Eldurinn og hvítu og dökku skildirnir geta sem hægt ástáknað höfuðskepnurnar eld, loft og jörð. Háfliti skjöldurinn getur táknað vatn, t. d. ef tilvísunin á við líkamsvessa á borð við blóð og sæði (rautt og hvítt — dauða og líf).

En hvað voru höfuðskepnurnar? Þær voru sjálfar byggingareiningar efnisheimsins og voru oft persónugerðar á miðöldum. Dæmi um það sést í 1. kafla *Orkneyinga sögu* þar sem Ægir, Logi og Kári eru nefndir til sögunnar. Samkvæmt platónskri heimsmynd miðalda byggðist efnisheimurinn á sættargerð, eða sambindingu höfuðskepnanna, sem fólst í því að hver og ein tók við hluta af eðli hinna í nákvæmum hlutföllum (t. d. Macrobius í

4 Ekki er alveg víst að svo hafi verið ef tekið er mið af riddaranum á Valþjófsstaðahurðinni (Magerøy 2001; sjá þó Karlsson 1993).

Stahl 1990, 105–107; Alanus ab Insulis í Sheridan 1980, 145). Inntak sýnarinnar er þá þetta: *Höfuðskepnurnar skunda í átt til upplausnar þar sem sætt þeirra er rofin og óreiða nær yfirhöndinni*. Þetta er kosmískur feigðarboði og í stíl við hið upphafna álit söguritara á Hrafn Sveinbjarnarsyni, en að því verður vikið síðar. Þegar allir þræðir koma saman virðist einfaldasta túlkun á riddurum *Hrafns sögu* vera *tímaskil* og *endalok*. Þeir boða aldurtila Hrafns, en vísun tákanna er hádramatísk og heimsendaleg.

Við þetta er því að bæta að sagan leggur einkennilega áherslu á hvernig riddararnir miða spjótunum milli eyrna reiðskjótum sínum. Tekið er fram að hestarnir stefna í *vestur*, svo að spjótin benda þangað einnig og undirstrika vesturáttina. Höfuðáttirnar fjórar báru allar djúpa táknmerkingu sem tók mið af sólargangi og ímyndaðri samsvörun hans við mannsævina. Austuráttin var tákn sólaruppkomu og fæðingar, vesturáttin var átt sólseturs og dauða. Tengsl vesturs og dauða eru m. a. að finna í Íslensku hómíliúbókinni (Sigurbjörn Einarsson o. fl. 1993, 52–53) og þar er að finna margvíslegt annað efni um táknmerkingu höfuðáttanna fjögurra.

Allt ber því að sama brunni um eðli loftsjónarinnar og augljóst að Þorbjörn karlinn er ekki allur þar sem hann er séður.

Loftsjónin sýnir vel að *Hrafns saga* er gagnskotin allegórísku efni þar sem m. a. er leikið með göngu himintungla. Sagan öll, þar á meðal sólarsteinninn, þarf því að skoðast með mögulega táknmerkingu í huga.

Í sögunni er ekki greint frá eðli sólarsteinsins. Lesandanum virðist ætluð sú vitneskja. Steinninn kemur einkum við sögu eftir víg Hrafns. Vegendur hans taka steininn með sér en láta hann liggja eftir í fjörunni er þeir ýta úr vör því að þeir sjá ekkert óvenjulegt við hann. Sögumaðurinn kveður það vera vegna þess að steinninn er runninn frá Guðmundi góða, en eins má skilja söguna táknrænum skilningi: Sól Hrafns er gengin til viðar, en vígamennirnir eru slegnir blindu á guðlegt eðli hans. Þeim var ekki gefin andleg spektin, svo notuð séu orð Snorra úr *Eddu* (Úlfar Bragason 1988; Ásdís Egilsdóttir 2004; sjá einnig Foote 1956).

Svo kann að virðast sem túlkun þessara allegórísku dæma úr Hrafns sögu sé dramatískari en sagan gefi tilefni til. Þá er á það að líta að fleiri fyrirboðar í sögunni eru á kosmískum nótum. Eyjólf Snorrason dreymdi t. d. tungl jafn mörg og stjörnur á himni „sum full en sum hálf, sum meir en sum minnur, vaxandi og þverrandi”, og tákna þau, skv. vísu sem kveðin er í kjölfarið, sálir syndugra manna, sem hvarfla heima á milli (Örnólfur

Thorsson 1988, 915).⁵ Einnig er vert að veita því athygli, sem margir hafa áður bent á, að saga Hrafn er öll með nokkrum helgiblae og er engu líkara en þar fari helgur maður sem Hrafn er (Schnall 1975; Guðrún P. Helgadóttir 1987; Úlfar Bragason 1988 og Ásdís Egilsdóttir 2003 og 2004. Sjá einnig Tranter 1989).

Hin allegóríska hlið sólarsteinsins verður auðsæ þegar kemur að *Rauðúlfs þætti*, og skal nú vikið að honum.

Rauðúlfs þáttur

Rauðúlfs þáttur er smásaga sem skotið er inn í *Ólafs sögu helga* og er eftir ókunnan höfund, líklega skrifuð snemma á 13. öld (Johnsen og Jón Helgason 1941). Þátturinn ber þess ljósan vott að höfundur hans hefur verið vel heima í vísindum síns tíma. Heimsmyndarfræðin hafa verið honum vel kunn og vitnað er í ýmis önnur vísindi svo sem stjörnuþár og fýsioógnómíu, sem er sú list að lesa skapgerð manns úr andlitsdráttum hans. Þátturinn segir frá heimsókn Ólafs helga til Rauðúlfs bónda og fjölskyldu hans en þau bjuggu á fáförnum slóðum í Austur Noregi. Ólafur kemst að því að gestgjafar hans eru búnir óvenjulegum gáfum. Sigurður sonur Rauðúlfs segir honum t. d. hve langt sólin var gengin morgun einn er þeir ræddust við, – sem ekki væri í frásögur færandi ef ekki hefði verið alskýjað. Ólafur sannreynir orð Sigurðar með því að taka sólarstein og sjá hvar geislaði úr honum. Þetta gerist eftir viðburðaríka nótt þar sem Ólafur hafði gist svefnskemmu Rauðúlfs ásamt föruneysi sínu. Þar hafði Ólafur fengið vitran í draumi. Þóttist hann þar sjá kross mikinn og var þar mannlíkneski fest á. Var það m. a. gert af ýmsum málmtegundum, höfuð af lýsigulli, háls af kopar, brjóst og armar úr silfri, o. s. frv. Rauðúlfur túlkar draum Ólafs svo að þar hafi hann séð framtíð Noregs. Þannig táknaði höfuðið gullna ríki Ólafs sjálfs, en líkamspartarnir þar niður í frá ríki þeirra konunga sem á eftir honum áttu að koma. Lesandi þáttarins getur séð að draumsýn Ólafs byggist á atriðum sem hafði borið fyrir augu hans rétt áður en hann sofnaði. Eru þau fólgin í lögum og skreytingum svefnskemmunnar, sem er vandlega lýst í þættinum. Skemman var heldur ekkert venjulegt hús. Hún

5 Sú skoðun var til á miðöldum, líklega komin frá Tímæosi Platóns, að sálum manna hefði verið komið fyrir í stjörnum himins í upphafi (Pseudo-Bede II.21).

var kringlótt með fjórum útdyrum og var jafnlangt milli þeirra allra. Henni var skipt í fjórðunga, en einnig var hún þrískipt á þann hátt að í miðju var kringlóttur pallur með rekkju þeirri er konungur svaf í. Þar fyrir utan var afgirtur hringur þar sem aðalsmenn og klerkar sváfu, en í ysta hring sváfu óbreyttir hirðmenn. Á rekkju konungs voru tólf kertaljós, þrjú á hverjum rúmstólpa. Yfir húsinu miðju var hvolfþak, og þar var sköpunarverkið málað innan á. Í miðju var guð almáttugur og englasveitir hans, þá himintungl, þá ský og vindar og yst og neðst jörð og sær. Enn utar, á þakinu utan við hvolfþakið voru málaðar sögur af fornkonungum. Það furðulegasta við húsið var að það snerist með sólargangi.

Ítarleg athugun á þeim táknum sem leikið er með í þessu sambandi leiðir í ljós að svefnskemmu Rauðúlfs er allegórísk og hugsuð sem mynd af alheiminum (Árni Einarsson 1997, 2001 og 2005). Ólafur konungur sefur í rúmi sem samkvæmt heimsmynd síns tíma er ætlað Kristi. Áhrif þessarar tengingar á lesanda eru þau að Ólafur er sem upphafinn til guðlegrar tignar. Sú verkun er alkunn og nefnist *apóþeosis* á fagmáli, og hafa þjóðhöfðingjar og aðrir mektarmenn beitt slíkum brögðum öldum saman.

Samband húss (svefnskemmu) og mannlíkama (á róðunni) sýnir vel að höfundur þáttarins var vel að sér í þeirri trú samtíma síns að maðurinn væri örheimur, míkrokosmos, sem endurspeglaði hinn stærri heim, makrókosmos (sjá t. d. Kurdzialek 1971 og Bernardus Silvestris. *Cosmographia*). Samsvörun manns og heims gerir það að verkum að um leið og svefnskemman táknar alheiminn táknar hún einnig manninn, samsettan af sál og líkama. Sálin og andinn búa innst í mannlíkamanum. Það gerir Kristur einnig samkvæmt guðfræðinni, svo að lesandi sér glögg, kunni hann að lesa tákn málið, að þar fer allt saman: Kristur, Ólafur helgi og mannsálin. Öllu þessu er listilega fléttað saman í *Rauðúlfs þætti*. Ef vel er að gáð kemur í ljós að mikið af tákn máli þáttarins er byggt á sólinni og göngu hennar yfir daginn og árið. Tákn máli þetta var vel þekkt og er notað hvað eftir annað í Íslensku hómiliubókinni (Árni Einarsson 2001). Schnall (1975) og Loescher (1981) túlkuðu *Rauðúlfs þátt* svo að svefnskemman væri forboði Kirkjunnar og er óhætt að taka undir það.

María

Það er morguninn eftir þessa viðburðaríku nótt, þegar Ólafur helgi hefur á táknrænan hátt stigið úr rekkju Krists, að hann bregður upp sólarsteini og sér hvar geislaði úr honum. Skyldi það vera hluti af táknmáli sögunnar?

Flestum, sem um sólarsteininn rita, ber saman um að hann hafi verið kristall af einhverju tagi sem hleypir ljósi í gegnum sig.⁶ Með hliðsjón af atburðarás *Rauðúlfs þáttar*, sólartáknum í svefnskemmumni og færni höfundar í allegórískri frásagnarlist verður meira en sennilegt að sólarsteinninn sé táknrænn. Í ítarlegri grein frá 1956 færði Peter Foote rök fyrir því að sólarsteinninn hafi verið slípaður beryllium kristall sem gat verkað sem safngler. Slíkir kristallar voru notaðir í Evrópu til að tendra páskaljósið í kirkjum. Uwe Schnall (1975) hafnaði þessari skýringu í riti sínu um siglingar víkinga og telur þennan sið bundinn við Bretlandseyjar, einkum Írland. Hann tók upp þráðinn frá ritgerðum Joan Turville-Petre (1947) og Anthony Faulkes (1966) sem bentu á að lýsing svefnskemmunar kæmi heim við lýsingar á bústað sólar í erlendum fornritum. Schnall áttaði sig á því að sólartengingin leiðir til samjöfnuðar Ólafs helga og Krists og að *Rauðúlfs þáttur* væri því eins konar helgisaga. Schnall dró síðan þá ályktun að sólarsteinninn hlyti að vera alfarið táknrænn og stakk uppá að hann hafi verið karbúnkúlus, táknrænn steinn sem víða kemur fyrir sem sólartákn í miðaldaritum og gæti í þessu tilviki átt við rúbínstein. Úlfar Bragason (1988) velti síðar upp þeim möguleika að sólarsteinninn í *Hrafns sögu* hafi átt að tákna Maríu mey. Þessi hugmynd Úlfars verður að teljast mjög sennileg. María guðsmóðir átti sér ótal myndir. Hún var hinn lukti garður Ljóðaljóðanna. Hún var liljan, rósín, leiðarstjarnan og mánagyðjan. Eins og Úlfar bendir á er ein af kunnari myndunum líking Maríu við gler. Ekki er alveg ljóst hvaðan sú líking er runnin, en hún er stundum ranglega eignuð Ágústínusi (Breeze 1999). Líkingin kemur m. a. fyrir í Íslensku hómiliubókinni⁷ og Lilju og felst í því að glerið hleypir sólargeisla í gegnum sig, og bæði glerið og geislinn halda hreinleika sínum. Sólargeislinn er þá Kristur, önnur alþekkt líking.

6 Hluti af *Hrafns sögu* rataði inn í Guðmundar sögur biskups. Í GD-gerð síðarnefndu sögunnar, eftir Arngrím Brandsson (Stefán Karlsson 2000, 167), er talað um sólarsteininn sem „náttúraðan kristallum“, þ.e. kristal með vissa eiginleika, sjá Foote (1956).

7 „En geislinn skín í gegnum glerið og hefir bæði birti sólskins og líkneski af glerinu. Svo hefir og Drottinn vor, Jesús Kristur, bæði guddóm af Guði, en manndóm af Maríu.“ (Sigurbjörn Einarsson o. fl. 1993, 9).

Ef þetta er rétt til getið verður túlkun á atburðarás *Rauðúlfs þáttar* eftirfarandi: Hinn helgi Ólafur, sem upphafinn var til guðlegrar tignar þá um nóttina í húsi Rauðúlfs, sem líta má á sem forboða Kirkjunnar, fullkomnaði myndina með því að horfa á sjálfan sig berast í gegnum guðsmóðurina. En guðsmóðirin var jafnframt táknmynd fyrir Kirkjuna.⁸ Allegórían virðist þannig gagnunnin.

Hvar stöndum við nú, þegar hér er komið sögu? Er sólarsteinn Rauðúlfs þáttar og Hrafns sögu tómur uppspuni? *Rauðúlfs þáttur*, eina heimildin um notkun steinsins, er þéttriðin allegoría um helgi manns sem var höfuð-dýrlingur Norðurlanda. Það er hann sem beitir steininum við býsna tákn-rænar aðstæður. Önnur heimild um sólarsteininn, *Hrafns saga Sveinbjarnar-sonar*, er einnig gagnskotin allegórísku efni. Þar er það biskupinn góði, Guðmundur, sem færir hinum guðrækna og næstum helga Hrafni steininn að gjöf.

Að lokinni þessari athugun á heimildum stendur tvennt eftir, sem ekki verður gengið fram hjá. Annað er að sólarsteinar eru nefndir í máldögum nokkurra kirkna og eins klausturs á 14. og 15. öld.⁹ Eitthvað með þessu nafni hefur því verið til á Íslandi á miðöldum. Engar skýringar á eðli þeirra er að finna í máldögum. Það að þeir skyldu vera í eigu kirkna gæti bent til þess að þeir væru hafðir til helgihalds, hugsanlega sem tákn heilagrar guðsmóður, e. t. v. eins konar kennslutæki. Þó er rétt að athuga að máldagar kirkna og klaustura eru svo að segja einu eignaskrár sem til eru frá þessum tíma, og sólarsteinar gætu jafnframt hafa verið í eigu leikmanna (sbr. Hrafn Sveinbjarnarson) án þess að heimildir greini.

Hitt atriðið sem eftir stendur er að *Rauðúlfs þáttur* lýsir steini sem hægt er að bregða upp mót himni og finna stöðu sólar, þótt hún sjáist ekki, með því að athuga hvar geislar úr honum. Þegar allegórískri hulu hefur verið svipt

8 Hugmynd sem rakin er m. a. til Ambrósíusar kirkjuföður (Adriaen og Ballerini, ritstj. 1957: 102–106).

9 Þær eru: Saurbæjarkirkja í Eyjafirði 1318 (sem er fyrsti máldaginn) og 1394. Haukadalur 1331. Elsti máldagi er frá 1269 og þar er ekki minnst á sólarstein. Hof í Litlahéraði (nú Örafum) 1343. Þetta er elsti varðveitti máldagi Hofs. Reykholt 1392 og 1394. Hrafnagil 1394. Elsti máldagi er frá 1318, og er ekki minnst á sólarstein þar. Reynistaðarklaustur 1408.

af *Rauðúlfs þætti* stendur eftir sú hugmynd höfundar hans að slíkt sé yfir höfuð hægt að gera með steini. Við vitum nú að hægt er að gera þetta með vissum kristöllum, sem finnast á Norðurlöndum. Verður varla hjá því komist að álykta að *Rauðúlfs þáttur* sé heimild um að sú vitneskja hafi verið mönnum tiltæk á ritunartímanum, 13. öld. Lýsing *Rauðúlfs þáttar* á notkun steins til að finna stefnu til sólar í skýjuðu veðri getur vel staðist, þó varla í alskýjuðu og snjódrífu eins og þar er sagt að hafi verið.¹⁰ Steinninn getur hafa nýst sem sólúr, svo fremi að kennileiti sæjust sem miða mátti höfuðáttir við. Notagildi steinsins hefur verið mikið á svæðum norðarlega í Noregi og Svíþjóð og eins á Íslandi þar sem ljósaskiptin eru langvarandi og fjöll skyggja víða á sólina. Kirkjur og klaustur gætu einmitt hafa ásælt sólarsteina vegna bænahaldsreglu, og varla hefur táknrænt gildi hans spillt fyrir. Á hinn bóginn er það oftúlkun á heimildum að bendla sólarsteina við siglingar víkinga.¹¹

Lokaorð

Helsta heimildin um sólarsteininn er allegórísk saga um höfuðdýrling og með sterkum helgiblæ. Þegar allegóríska laginu hefur verið flett utan af sögunni um sólarsteininn situr eftir kjarni sem sést í mun skírara ljósi en áður. Atvikalýsing í *Rauðúlfs þætti* og sú óhrekjanlega staðreynd að kirkjur og klaustur áttu svokallaða sólarsteina á miðöldum gera það beinlínis sennilegt að sólarsteinarnir hafi verið kristallar sem gátu skautað ljós og hafi verið notaðir til að finna hversu langt sól var gengin þegar ekki sást til hennar.

Það er hreint ekki gefið að greina megi sannleikskjarna í allegórískri sögu. Til samanburðar má taka svefnskemmu Rauðúlfs. Hún er dæmi um fyrirbæri sem virðist allegórískt frá upphafi til enda. Þannig er varla nokkurt mark takandi á *Rauðúlfs þætti* sem heimild um byggingu kringlóttu húsa á Norðurlöndum á 11. öld, hvað þá húsa sem snúast. Þátturinn er hins vegar góð heimild um afburða þekkingu höfundarins á heimsmýndarfræðum og vitnar auk þess um leikni hans í allegórískri frásagnarlist þar sem táknmerking húsa er stundum lykilatriði.

10 Nýjar athuganir benda reyndar til að greina megi skautun himinljóss þótt himinninn sé þakinn þunnri skýjaslæðu (Pomozí o. fl. 2001; Hegedüs o. fl. 2007).

11 Schnall (1975) er sama sinnis.

Að lokum er vert að geta þess að þótt sólarsteinar hafi verið til er ekkert sem bendir til að eignarhald Ólafs helga á slíkum steini sé annað en liður í táknfléttu höfundarins. Það er skemmtileg tilhugsun að við nútímamenn hefðum aldrei fengið vitneskju um sólarsteininn nema af því að einn kirkjunnar þjóna fann upp á því að hampa þessu tæki sem tákni í allegórískri helgisögu.

Niðurstöður þeirrar athugunar sem hér er greint frá má skoða í víðara samhengi vísindasögu. Fornir textar, hér á landi sem annars staðar, virðast hafa í sér fólgið þó nokkuð af allegórísku efni. Allegoría er ofin úr táknum, og meðal þeirra eru alls kyns náttúrufræðingur á borð við steina, dýr og plöntur auk stjarnfræðilegra fyrirbæra. Heimildagildi miðaldatexta fyrir vísindasögu og náttúrufræði verður því aldrei metið til fulls án þess að allegórískt efni þeirra sé einnig krufið til mergjar. Við slíka krufningu nægir hins vegar ekki að horfa á táknið ein, heldur þarf túlkandinn jafnframt að henda reiður á fornum heimsmyndum og kunna skil á hugarheimi vígðra manna sem þótti það markmið háleitast að miðla speki um æðri tilgang og eilífa sælu í guðs ríki. Það voru þessir menn sem létu mest eftir sig af lesmáli í aldanna rás og studdust við langa hefð og öflugan bakhjarl. Textagreining á allegórískum verkum miðar að því að skilja kjarnann frá hisminu, en hætt er við að höfundur verksins og vísindasagnfræðingurinn verði seint sammála um hvort er hvað (sjá t. d. Sverri Tómasson 1988, 189). Íþrótt textaskýrenda í nútímanum er þó fólgin í því að tapa aldrei sjónum af hvoru tveggja og uppskera fyrir vikið tvöfalda umbun af erfiði sínu.

HEIMILDIR

- Adriaen, Marcus og Pietro Ballerini (eds.). 1957. Ambrosius Mediolanensis. Expositio evangelii secundum Lucam. Fragmenta in Esaiam IV. *Corpus Christianorum Series Latina* 14. Turnhout: Brepols.
- Árni Einarsson. 1997. „Saint Olaf’s dream house. A medieval cosmological allegory.“ *Skáldskaparmál* 4: 179–209.
- Árni Einarsson. 2001. „The symbolic imagery of Hildegard of Bingen as a key to the allegorical Raudulfs thattr in Iceland.“ *Erudiri Sapientia* II: 377–400.
- Árni Einarsson. 2005. „Táknrænt hús í Raudúlfs þætti.“ *A sprekamó. Afmalisrit tileinkað Helga Hallgrímssyni sjötugum*, ritstj. Sigurður Ægisson. Akureyri: Bókaútgáfan Hólar, 42–52.

- Ásdís Egilsdóttir. 2003. „Dýrtingur Vestfjarða? Um Hrafn sögu Sveinbjarnarsonar.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* 2003 (43):103–113.
- Ásdís Egilsdóttir. 2004. „Hrafn Sveinbjarnarson, pilgrim and martyr.“ *Sagas, saints and settlements*, ed. by Gareth Williams og Paul Bibire. Leiden, Boston: Brill, 29–39.
- Barney, Stephen, A. 1989. „Allegory“. *Dictionary of the Middle Ages*. Vol. 1, ed. by Joseph R. Strayer. New York: Charles Scribner's Sons, 78–88.
- Bernardus Silvestris. 1990. *Cosmographia. The Cosmographia of Bernardus Silvestris*, translated with an introduction and notes by Winthrop Wetherbee. New York: Columbia University Press.
- Breeze, Andrew. 1999. „The blessed virgin and the sunbeam through glass.“ *Celtica* 23: 19–29.
- Faulkes, Anthony. 1966. „Rauðúlfs þátr. A study.“ *Studia Islandica* 25. Reykjavík: Heimspækieild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Foot, Peter. G. 1956. „Icelandic *sólarsteinn* and the medieval background.“ *Arv. Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning* 12: 26–40.
- Guðrún P. Helgadóttir (ritstj.). 1987. *Hrafn Saga Sveinbjarnarsonar*. Oxford: Clarendon Press.
- Guðrún P. Helgadóttir. 1993. „Hrafn saga Sveinbjarnarsonar and Sturlunga saga.“ *Gripla* 9: 55–80.
- Hegedüs, Ramón, Susanne Ákesson, Rüdiger Wehner og Gábor Horváth. 2007. „Could Vikings have navigated under foggy and cloudy conditions by skylight polarization? On the atmospheric optical prerequisites of polarimetric Viking navigation under foggy and cloudy skies.“ *Proceedings of the Royal Society A* 463: 1081–1095.
- Horváth, Gábor og Dezsö Varjú. 2004. *Polarized Light in Animal Vision. Polarization Patterns in Nature*. Springer.
- Johnsen, Oscar Albert og Jón Helgason (ritstj.). 1941. *Saga Óláfs konungs hins helga. Den store saga om Olav den hellige. Efter pergamenthandskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr. 2 4to med varianter fra andre handskrifter*. Norsk Historisk Kjeldeskrifts-Institut. Oslo. Vol. II.
- Karlsson, U. 1993. „Medieval round shields.“ *New Hedeby* (Jan. 1993): 26–27.
- Kurdzialek, Marian. 1971. „Der Mensch als Abbild des Kosmos.“ *Miscellanea mediaevalia* 8: 35–75.
- Loescher, Gerhard. 1981. „Rauðúlfs þátr.“ *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 110: 253–266.
- Magerøy, Ellen Marie. 2001. „Útskurður og líkneskjusmið úr tré.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1999: 5–110.
- Opinberun Jóhannesar. *Bíblían*. Reykjavík: Hið íslenska Biblíufélag 1981.
- Orkneyinga saga. Í Finnþingi Guðmundsson (útg.). 1965. Orkneyinga saga. *Legenda de sancto Magno. Magnúss saga skemmri. Magnúss saga lengri. Helga þátr ok Úlfs. Íslensk fornrit* 34. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Pomozi, István, Gábor Horváth, og Rüdiger Wehner. 2001. „How the clear-sky

- angle of polarization pattern continues underneath clouds: full-sky measurements and implications for animal orientation." *Journal of Experimental Biology* 204: 2933–2942.
- Pseudo-Bede. 1985. *De mundi celestis terrestriue constitutione. A treatise on the universe and the soul*, transl. by C. Burnett. The Warburg Institute, University of London.
- Ramskou, Thorkild. 1967. „Solstenen.“ *Skalk* 2: 16–17.
- Ramskou, Thorkild. 1969. *Solstenen — Primitiv Navigation i Norden för Kompasset*. København: Rhodos.
- Roslund, Curt og Claes Beckman. 1994. „Disputing Viking navigation by polarized skylight.“ *Applied Optics* 33: 4754–4755.
- Schnall, Uwe. 1975. *Navigation der Wikinger. Nautische Probleme der Wikingerzeit im Spiegel der schriftlichen Quellen*. Schriften des Deutschen Schiffahrtsmuseums 6. Oldenburg og Hamburg.
- Sheridan, James J. (ed.). 1980. *Alan of Lille. Plaint of Nature. Translation and commentary*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Sigurbjörn Einarsson, Guðrún Kvaran og Gunnlaugur Ingólfsson (ritstj.). 1993. *Íslensk hömilubók. Fornar stólræður*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Smalley, Beryl. 1983. *The Study of the Bible in the Middle Ages*. 3. ed. Oxford: Basil Blackwell.
- Stahl, William Harris (ed.). 1990. *Commentary on the Dream of Scipio by Macrobius*. New York: Columbia University Press.
- Stefán Karlsson (ritstj.). 1983. *Guðmundar sögur biskups I: Ævi Guðmundar biskups, Guðmundar saga A*. Editiones Arnarnænar, Series B; 6. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Stefán Karlsson. 2000. „Guðmundar sögur biskups: Authorial Viewpoints and Methods.“ *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 153–171.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum. Rannsókn bókmenntabefðar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Tranter, Stephen. 1989. „Trúa því margir, er logit er, en tortryggja þat satt er": Aussageabsichten der Hrafns saga Sveinbjarnarsonar.“ *Arbeiten zur Skandinavistik* 8: 137–161.
- Turville-Petre, Joan E. (ed. and transl.). 1947. „The story of Rauð and his sons.“ *Payne Memorial Series* 2. London: Viking Society for Northern Research.
- Úlfar Bragason. 1988. „The structure and meaning of Hrafns saga Sveinbjarnarsonar.“ *Scandinavian Studies* 60: 267–292.
- Whitman, Jon. 1987. *Allegory. The Dynamics of an Ancient and Medieval Technique*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Þorsteinn Vilhjálmsson. 1990. „Raunvísindi á miðöldum.“ *Íslensk þjóðmenning* 7. *Alþýðuvísindi. Raunvísindi og dulfræði*, ritstj. Frosti F. Jóhannesson. Reykjavík: Bókauktáfangan Þjóðsaga, 2–50.

- Þorsteinn Vilhjálmsson. 2001. „Navigation and Vínland.“ *Approaches to Vínland. A conference on the written and archaeological sources for the Norse settlements in the North-Atlantic region and exploration of America*, ritstj. Andrew Wawn og Þórunn Sigurðardóttir. Reykjavík: Sigurður Nordal Institute, 107–121.
- Örnólfur Thorsson (ritstj.). 1988. *Sturlunga saga. Árna saga biskups. Hrafn saga Sveinbjarnarsonar hin sérstaka*. Reykjavík: Svart á hvítu.

SUMMARY

The sunstone: fact and fiction

Keywords: *Rauðúlfs þáttur*, *Hrafn saga*, allegory, Viking navigation, St Olav.

Two 13th-century narrative sources from Iceland, *Rauðúlfs þáttur* and *Hrafn saga Sveinbjarnarsonar*, mention the *sunstone* (*sólarsteinn*), a mineral by which the sun could be located in overcast sky. Sunstones are also mentioned in church and cloister inventories (14th–15th century) without discussing their attributes. The Danish archaeologist Thorkild Ramskou pointed out that the sunstone could have been one of the minerals (probably chordierite) that polarize light and by which the azimuth of the sun can be determined in a partly overcast sky or when the sun is just below the horizon. The principle is used by many animals and was applied during polar flights before more advanced techniques became available. No other records of the sunstone exist in medieval literature. Ramskou's theory that the sunstone could have aided navigation in the open sea in the Viking period has become very popular. Used singly, however, a polarizing mineral only gives the horizontal angle of the sun (azimut) and does not help much when navigating the open sea.

The problem with two of the sources is that they are allegorical. *Hrafn saga* contains a burst of purely allegorical material associated with Hrafn's slaying. This involves a celestial vision with three highly cosmological knights, recalling the horsemen of the Apocalypse. The horsemen of *Hrafn saga* contain allegorical allusions to the winter solstice and the four elements as a foreboding of Hrafn's death.

Rauðúlfs þáttur, a short story about Saint Olav, is the only source mentioning how the sunstone was used. *Rauðúlfs þáttur* is, however, a thoroughly allegorical work. A round and rotating house visited by Olav seems to be a model of the cosmos and the human soul, as well as a prefiguration of the Church. The purpose of the author seems to be the apotheosis of St Olav, and this is achieved by placing him in the symbolic seat of Christ. The house belongs to the genre of “abodes of the sun” which were widespread in medieval literature. St Olav employed the sunstone right after leaving this allegorical house.

It is conceivable that in *Rauðúlfs þáttur* the sunstone was used as a symbol of

the Virgin, following a widespread tradition where her virgin birth of Christ is compared with glass letting a ray of the sun through.

Despite the allegorical nature of the above mentioned sources the medieval church and cloister inventories show that sunstones existed as physical objects. Furthermore, the deciphering of the allegory in *Rauðúlfs þáttur* does not expose the sunstone as wholly fictitious, although its presence in the story may be entirely symbolic. Its use is described in enough detail to show that the idea of using a stone to find the position of the sun in overcast conditions was currently around. The idea was later shown to be well founded when polarizing minerals were (re)-discovered.

A polarizing crystal would have been useful as a sundial, especially at high latitudes with extended hours of twilight or in mountainous areas or in partly overcast conditions, but only in conjunction with known landmarks. Churches and cloisters would have valued such an object as an aid to keep track of the canonical hours.

Árni Einarsson
Líffræðistofnun Háskólans
Sturlugötu 7
101 Reykjavík
arnie@hi.is

HAUKUR ÞORGEIRSSON

GULLKÁRSLJÓÐ OG HRAFNAGALDUR

*Framlag til sögu fornyrðislags**

Í ÞESSARI GREIN er fjallað um tvö kvæði undir fornyrðislagi, *Gullkársljóð* og *Hrafnagaldur Óðins*. Meginviðfangsefni greinarinnar er að ákvarða aldur þessara kvæða og staðsetja þau í íslenskrri bókmenntasögu. *Gullkársljóð* teljast til hinna svokölluðu *sagnakvæða* en um *Hrafnagaldur* hafa skoðanir verið skiptar. Í nýlegri bókmenntasögu fyrir framhaldsskólanema er sagt að hann megi telja til Eddukvæða (Ármann Jakobsson 2009, 23).

Gullkársljóð og *Hrafnagaldur* eiga eftirfarandi sameiginlegt:

- Þau eru undir fornyrðislagi.
- Þau eru m. a. varðveitt í ungum handritum Sæmundar-Eddu.
- Elsti handritavitnisburður um þau er frá miðri 17. öld.
- Ekkert er vitað um höfunda kvæðanna og enginn ytri vitnisburður til um aldur þeirra; þau verða því aðeins aldursgreind eftir texta þeirra sjálfra.

Notast er við útgáfu Eysteins Björnssonar á Hrafnagaldri en mína eigin útgáfu á Gullkársljóðum. Sú útgáfa hefur ekki verið prentuð en byggist á rannsókn minni á öllum varðveittum handritum kvæðisins. Kvæðið er áður prentað í útgáfu Ólafs Davíðssonar í *Þulum og þjóðkvæðum*. Þar eru nokkrar villur og talsverð ónákvæmni um notkun handrita.¹ Líklegt er að kvæðið hafi varðveist í munnlegri geymd, eins og vitað er fyrir víst um önnur sagnakvæði (*Þulur*, 54), en öll varðveitt handrit eru mjög lík og greinilega runnin frá einni glataðri uppskrift.

* Þessi rannsókn var unnin í tengslum við verkefnið „Samspil bragkerfis, hljóðkerfis og setningagerðar“ sem er styrkt af Rannsóknasjóði Rannís 2009–11 (verkefnisstjóri: Þórhallur Eypórsson). Ég er þakklátur ritstjóra og ritrýnendum *Gripla* fyrir þarfa gagnrýni.

¹ Um aðferðir Ólafs Davíðssonar, sjá Aðalheiður Guðmundsdóttir 1997.

Þau tvö kvæði sem hér eru valin til umfjöllunar eru ólík á marga vegu og lesandinn hlýtur að spyrja hvers vegna þau hafi verið valin saman til umfjöllunar. Því er til að svara að með því að bera saman tvo ólíka hluti sést skýrar hvað einkennir hvorn um sig. Ég held þess vegna að umfjöllunin um aldur kvæðanna sé skýrari en ef sín greinin hefði verið skrifuð um hvort kvæðið.

1. Saga fornyrðislags

Jón Helgason hélt því fram að óslitin samfella væri í notkun fornyrðislags í íslenskum kveðskap.

Fornyrðislag hefur, að því er bezt verður séð, gengið að beinu handsali frá hinum elztu skáldum á Íslandi til hinna yngstu, þó að auðvitað hafi margir, einkum á 18du og 19du öld, seilzt aftur til sjálftrar uppsprettunnar og kjörið sér fornkvæðin til fyrirmyndar. (Jón Helgason 1959, 21)

Ekki er mér kunnugt um að neinn hafi mótmælt þessari skoðun. Hins vegar hefur enginn orðið til þess að gera ítarlega grein fyrir hvernig þessari samfella sé háttað (sjá þó Guðbrandur Vigfússon 1883, 380–385 og Óskar Halldórsson 1977, 37–41). Til að unnt verði að skrifa fullnægjandi sögu bragarhátтарins þarf fyrst að gera nákvæmari rannsóknir á einstökum kvæðum.

Hér verður gefið stutt ágríp af sögu þessa háttar og einkum reynt að varpa ljósi á breytilegt notkunarsvið hans eftir tímabilum. Um fornu kvæðin er það einkum sagt sem máli skiptir fyrir umfjöllunina um yngri kvæðin.

1.1 Eddukvæði og aldur þeirra

Fornyrðislag er sá norræni bragarháttur sem líkastur er bragnum á elstu kvæðum annarra germanskra þjóða. Varla mun neinn efast um að kvæði undir þessum bragarhætti hafi tíðkast á Íslandi frá upphafi byggðar. Elstu kvæðin sem við höfum eru varðveitt í *Konungsbók Eddukvæða*, sem rituð var á seinni helmingi 13. aldar eftir forriti frá fyrri helmingi hennar. Kvæðin sem þar eru varðveitt geta ekki verið yngri en frá því um 1200 en yfirleitt munu menn sammála um að flest þeirra séu töluvert eldri.

Margt hefur verið rætt og ritað um aldur Eddukvæða og fræðimenn hafa beitt fyrir sig ýmiss konar málfræðilegum, bragfræðilegum og menningarsögulegum rökum til að tímasetja einstök kvæði (gagnlegt yfirlit er í Fidjestøl 1999). Niðurstöðurnar hafa þó orðið ærið margvíslegar og fræðimönnum hefur gengið hægt að verða sammála um hvaða rök dugi hér helst. Andreas Heusler (1906) setti fram þá kenningu að eldri Eddukvæði væru hörkuleg, epísk-dramatísk hetjukvæði en yngri kvæði væru mildari, tilfinningasamari og lýriskari. Þessi kenning varð nokkuð víðtekin (sjá t. d. Einar Ól. Sveinsson 1962, 469–470; Jón Helgason 1952, 91–92). Í yngri flokknum eru þá meðal annars tregrófskvæði eins og *Oddrúnargrátur* þar sem sorgmædd kona rekur raunir sínar.

Gísli Sigurðsson hefur dregið kenningu Heuslers í efa. Hugmynd Gísla er að fremur en að tala um eldri og yngri flokk Eddukvæða sé heppilegra að tala um karllæg og kvenlæg kvæði. Kvenlægu kvæðin endurspeglu þá veruleika kvenna og eru ef til vill ort af konum en þau eru ekki endilega yngri en karllægu kvæðin (Gísli Sigurðsson 1986). Gísli tilheyrir raunar þeim hópi fræðimanna sem hvað lengst hafa gengið í efasemdum um tímasetningar Eddukvæða. Þegar eðli munnlegrar hefðar er haft í huga telur Gísli að ekki sé „hægt að tala hiklaust um að [kvæðin] hafi verið ort á tilteknum degi“ (Gísli Sigurðsson 1998, xviii). Nokkuð jákvæðari gagnvart aldursgreiningu Heuslers er Vésteinn Ólason (2005).

Enn reyna menn að finna ný rök til að tímasetja kvæðin eftir og endurmeta gömul. Hér er sérstaklega vert að benda á nýlega rannsókn Bernts Øyvinds Thorvaldsen á *Þrymskviðu*. Þar endurmetur hann líkindi milli *Þrymskviðu* og annarra Eddukvæða og rökstyður að ríkuleg orðalagstengsl milli kvæðanna séu ekki til marks um að *Þrymskviða* hafi fengið efnivið að láni frá öðrum varðveittum kvæðum, og sé því ung, heldur að hún hafi verið lifandi þáttur í munnlegri hefð og geti því verið gömul (Thorvaldsen 2008).

1.2 Fornaldarsögur

Í fornaldarsögunum er að finna töluvert af kveðskap undir fornyrðislagi, töluvert af lausavísnum en einnig nokkuð af lengri kvæðum. Öll handrit sem varðveita slíkan kveðskap eru verulega yngri en *Konungsbók Eddukvæða* og yfirleitt má telja að kveðskapurinn sjálfur sé líka yngri. Tiltölulega löng og heilsteypt kvæði má finna í *Hervarar sögu*, *Hálfs sögu* og *Örvar-Odds sögu*

en einnig er töluvert af vísu­m í *Völsa þatti*, *Friðþjófs sögu* og *Ketils sögu hængs* svo að eitthvað sé nefnt.

Varla mun neinn draga í efa að kvæði fornaldarasagnanna mynda samfellda hefð með þeim kvæðum sem varðveitt eru í *Konungsbók* enda eru sum kvæðin í fornaldarsögunum stundum talin með Eddukvæðum. En þótt kvæðin í fornaldarsögunum minni mjög á Eddukvæðin að anda og efni eru þar athyglisverðar nýjungar. Sérstaklega er vert að gefa gaum *avikviðunum* sem hér koma fram en í þeim líta reyndar hetjur yfir æfi sína, yfirleitt rétt fyrir dauða sinn.

Í hinni geysiviðamiklu bókmenntasögu sinni taldi Finnur Jónsson að flest kvæðin í fornaldarsögunum mætti telja til 13. aldar en sum væru nokkuð eldri og sum væru greinilega yngri. Til elstu hluta þessa kveðskapar taldi hann vísurnar í *Hervarar sögu* og *Hálfs sögu* en yngstar taldi hann vísurnar í *Hjálmþérs sögu* enda komi þar fyrir ungt orðfæri eins og *skálkar*, *full falsari* og *klénn* (Finnur Jónsson 1923, 142–3)

1.3 Fornyrðislag við lok miðalda

Í heildarútgáfum á fornum kveðskap hafa seinni tímamörkin verið sett við fyrri hluta 15. aldar. Tímabilinu 1450–1550 hefur mun minna verið sinnt og þar skortir víða góðar útgáfur. Menn skyldu þó ekki álykta að fornyrðislagið hafi hér sagt sitt síðasta.

Í bókmenntasögu sinni fjallar Finnur Jónsson í stuttu máli um tímabilið 1450–1550 og tiltekur þar ein ellefu kvæði undir fornyrðislagi. Fyrst er að telja *Krossþulur*, *Skaufhalabálk* og *Allra flagða þulu* en síðan þau kvæði sem einu nafni nefnast *sagnakvæði*. Þau eru *Kötludraumur*, *Snjáskvæði*, *Kringilnefjukvæði*, *Vambarljóð*, *Hyndluljóð yngri*, *Gullkársljóð*, *Bryngerðarljóð* og *Þóruljóð*.

Athyglisvert er að sjá hvernig notkunarsvið fornyrðislags þróast á síðmiðöldum. Sagnakvæðin eiga það sameiginlegt með Eddukvæðunum og kvæðum fornaldarsagna að gerast í heiðinni fornöld sem jötnar, álfar og galdrar eru eðlilegur hluti af. Sagnakvæðin eru alþýðleg kvæði sem hverfast að miklu leyti um viðfangsefni og áhugamál kvenna og skipa sér þar í flokk með kvenlægu Eddukvæðunum. Fornu kvæðin eru hins vegar talsvert hrikalegri og enda gjarnan með ósköpum en sagnakvæðin eru hugljúf kvæði sem enda iðulega vel. Sagnakvæðin bera það stundum með sér að vera ætluð börnum, þannig segir í sumum gerðum *Snjáskvæðis*:

Hví hirðið þér
 hljóðs að beiðast
 þó að eg vistir
 veiti börnum. (*Pulur*, 30)

Skauðhalabálkur er venjulega ekki talinn með sagnakvæðunum en er frá svipuðum tíma og þau. Kvæðið er um gamlan ref sem fer í sína síðustu veiðiferð en er særður til bana og hefur þá upp kviðu um ævi sína og endalok. Greinilegt er að kvæðið kallast á við ævikviðurnar sem kappar fornaldarsagnanna kveða á banastundinni. Svo er að skilja sem *Skauðhalabálkur* hafi verið ætlaður börnum, í síðasta erindi hans er hann kallaður *barngælur* (Jón Þorkelsson 1888, 235).

Fleiri barngælur eru til frá tímanum sem hér um ræðir þótt ekki séu nefndar í bókmenntasögu Finns. Af trúarlegum vísunum má sjá að *Barngælubálkur* er frá síðkaþólskum tíma (Guðrún Ása Grímsdóttir 2005, 33) en kvæðið samanstendur af heilræðum fyrir börn.² Einnig má telja líklegt að *Ljúflingsdiktur* sé upprunninn fyrir síðaskipti. Þar kveður huldumaður yfir barni sínu sem hann á með mennskri konu. Fornyrðislag hefur í huga fólks mjög tengst slíkum kvæðum enda er hátturinn lengi kallaður *ljúflingslag*.³

Af þessu stutta yfirliti ætti að vera ljóst að á síðmiðöldum þróast fornyrðislag í þá átt að verða bragarháttur kvenna og barna. Þessi þróun á sér líklega gamlar rætur. Alþekkt er sagan af Haraldi harðráða þar sem hann býr sig undir síðasta bardaga sinn. Hann kveður þar fyrst eina vísu undir fornyrðislagi, gallalaus, en bætir svo við: „Þetta er illa kveðit, ok mun verða at gera aðra vísu betri“. Síðan kveður hann vísu undir dróttkvæðum hætti um sama efni (*ÍF XXVIII*, 187–188). Líklegt er að þeim sem rituðu konungasögur á 13. öld hafi þótt fornyrðislag fremur óvirðulegur háttur í samanburði við fastmótaðri og erfiðari bragarhætti. Það þarf því ekki að koma á óvart að kvæði undir fornyrðislagi hafi á endanum einkum verið ætluð konum og börnum.

- 2 Eldri heilræðakvæði (*Hávamál*, *Sólarljóð*, *Hugsvinnsmál*) eru yfirleitt undir ljóðahætti en sá háttur líður undir lok á síðmiðöldum.
- 3 Sigríður Þorvaldsdóttir (2004, 8) hefur dregið í efa að nafnið sé upphaflega til komið af tengslum við álfa og gæti það þurft nánari athugunar við. Vel mætti hugsa sér að *ljúflingur* hafi upphaflega verið gælyrði yfir barn fremur en álf.

1.4 Fornyrðislag á lærdómsöld

Fornyrðislag leið ekki undir lok með siðaskiptunum og nú koma til sögunnar nafngreind skáld sem yrkja undir þeim hætti. Enn er hátturinn notaður til að yrkja fyrir börn. Af slíku efni eftir nafngreinda menn eru mér kunnug *Barnadilla* (pr. Einar Sigurðsson 2007, 154–160)⁴ eftir Einar í Eydölum (1539–1626), *Barnagælu* (ljóspr. Jón Helgason 1955, 43r–44v) eftir Ólaf á Söndum (1560–1627), *Barnagælu* og *Nýársgjöf* (pr. Stefán Ólafsson 1886, 178–200) eftir Stefán Ólafsson (1619–1688), ýmis kvæði (sumt pr. Bjarni Gissurarson 1960) eftir Bjarna Gissurarson (1621–1712), *Grylupula* (pr. *Pulur* 122–114) eftir Brynjólf Halldórsson (1676–1737) og *Barnaljóð* eftir Vigfús Jónsson (1711–1761). Síðastnefnda verkið var prentað 1780 og má telja fyrstu íslensku barnabókina (Silja Aðalsteinsdóttir 1981, 38–40). Í *Kvæðabók úr Vigur* (skrifuð að mestu 1676–1677) eru *Barnagælu* (ljóspr. Jón Helgason 1955, 232r–233v) eftir ókunnan höfund.

Skaufhalabálkur hefur orðið skáldunum innblástur til að yrkja um dýr. Í kvæðabók Gissurar Sveinssonar (skrifuð 1665) er að finna yngri *Skaufhalabálk* (ljóspr. Jón Helgason 1960, 147v–149v). Einnig er til *Asnabálkur* (ópr., sjá Páll Eggert Ólason 1935–1937, 397) eftir séra Jón Magnússon í Laufási (1601–1675) og *Músabálkur* (ópr.) eftir séra Jón Guttormsson (óvíst um ártöl, kvæðið er varðveitt í Stock. papp. 25, 4:o, skr. um 1670).

Ævikviður eru önnur bókmenntagein sem skáldin taka í arf frá fyrri tíð. Þegar Einar í Eydölum orti á gamals aldri *Ævisöguflokk* (pr. Einar Sigurðsson 2007, 115–140) sinn valdi hann til þess fornyrðislag eins og hetjur fornaldarsagna. Sama má segja um Jón lærða (1574–1658) og kvæði hans *Fjölmóð* (pr. Jón Guðmundsson 1916). Einhver tengsl við þessa bókmenntagein hefur ef til vill *Hugdala* (ópr.) sem Hallur Magnússon (um 1530–1601) orti 1582. Þar kvartar skáldið í löngu máli yfir ýmiss konar óréttlæti sem það telur andstæðinga sína hafa beitt sig. Hallur útskýrir sjálfur hvers vegna hann velur bragarháttinn og gæti sú skýring bent til að hann hafi þekkt einhver tregrófskvæði.

4 Í þessum kafla er getið einnar útgáfu prentaðra kvæða, yfirleitt þeirrar nýjustu. Um óprentuð kvæði er vísað til handrita og handritaskráa.

321. Því hef eg ljúflingslag
 á ljóðapætti,
 að hér er grátlegt kvein
 fyrir guði og mönnum. (Lbs 2030, 4to)

Að ofansögðu má sjá að það er ekki ofsagt að lúthersku skáldin hafi tekið við fornyrðislagi „að beinu handsali“ frá skáldum síðmiðalda enda nota þau háttinn á svipaða vegu.

Þau kvæði sem hingað til hafa verið talin eru flest tilgerðarlaus í máli og stíl og yfirleitt ekki ætlað að hafa á sér fornaldaryfirbragð. En á 17. öld nær áhugi á íslenskum fornbókmenntum miklum hæðum bæði innanlands og utan. Þá er *Snorra-Edda* prentuð og *Konungsbók Eddukvæða* kemur í leitirnar og gengur víða í uppskriftum. Þeir sem skrifa upp Eddukvæðin láta sig ekki muna um að yrkja inn í þau (Bugge 1867, XLIX–LXIII) og meðal annars kemur fram aukin útgáfa af *Vegtamskviðu*. Skáldin taka nú í auknum mæli að tengja fornyrðislag við fornöldina. Dæmi um þetta má sjá í *Landbúaljóðum* (ópr., sjá Jón Samsonarson 1984, 157) Eiríks Hallssonar (1614–1698), *Aldarhætti* (ópr., sjá Páll Eggert Ólason 1935–1937, 396) Þorláks Guðbrandssonar (1672–1707) og raunar í flestum kvæðanna sem nefnd eru hér fyrir neðan.

Um 1624 voru prentuð á Hólum *Heilræði sjö Grikklandsspekinga* sem Arngrímur lærði (1568–1648) þýddi úr latínu. Arngrímur hefur talið, eins og þeir sem ortu fyrir börn, að fornyrðislag hæfði heilræðakvæði. Önnur þýðing undir fornyrðislagi er *Einvaldsóður* (Cook 1962) eftir Guðmund Erlendsson (um 1595–1670). Guðmundur orti einnig *Akabsljóð* (Guðmundur Erlendsson án árs) út af efni úr *Biblunni* og var það ekki illa til fundið að nota fornyrðislag í frásagnarkvæði um fornkonunga, svikráð, orrustur og herfilega dauðdaga.

Frá 17. öld eru einnig varðveittar særingar undir fornyrðislagi og má gefa dæmi úr tófustefnu eftir Gísla í Melrakkadal (um 1600–1670).

Stattu þar límd
 meðan stál er uppdregið
 öllu numin
 frá eðli varygðar. (*Þulur*, 100)

Fornmenntaáhugi kemur fram í þeim síð 17. og 18. aldar að hafa yfir *vítavísur* í brúðkaupum merkismaþna. Var þá hagorður maður fenginn til að yrkja kersknar vísur um helstu boðsgesti og oft látið svo heita að hann væri sendur frá Óðni til að flytja mönnum þessar ávirðingar. Vítavísur voru alltaf undir fornyrðislagi og þar var stundum vísað í Eddukvæði, eins og í eftirfarandi dæmi.

Aðvörun sú
er mér í huga,
í Ragnarökkurs
ritning stendur:
„Hljóðs bið eg allar
helgar kindir
meiri og minni
mögu Heimdallar.“ (Ólafur Davíðsson 1894, 56)

Fjórir vítavísnaflakkar eru prentaðir hjá Ólafi Davíðssyni (1894, 56–74). Nokkrir til viðbótar eru varðveittir í Lbs 2676, 4to og einn þeirra gaf Hannes Þorsteinsson (1924–1927) út.

Frægasta kvæði lærdómsaldar undir fornyrðislagi hlýtur að vera *Gunnarsslagur* (pr. Haukur Þorgeirsson 2008a, 34–44) sem Gunnar Pálsson (1714–1791) orti 1745. Fyrir misskilning var kvæðið talið fornt og látið fylgja með fyrstu prentuðu útgáfu Eddukvæðasafnsins. *Gunnarsslagur* er í stíl Eddukvæða og fjallar um dauða Gunnars Gjúkasonar í ormagryfjunni. Kvæðið var þýtt á latínu, sænsku, frönsku, ensku og tvisvar á þýsku.

Gunnarsslagur er ekki eina unga kvæðið sem finna má í pappírshandritum *Sæmundar-Eddu*, þar má einnig sjá *Valagaldur Kráku* (pr. Haukur Þorgeirsson 2008a, 56–64) og *Norra jötuns kviðu* (ópr.), Edduborin kvæði ort út af fornaldarsagnaefni. Ég hef áður (2008a, 64–68) rökstutt að þessi kvæði séu eftir Árna Böðvarsson (1713–1776). Árni orti einnig *Álfamál* (ópr.) sem eru undir áhrifum frá *Völuspá* og fleiri Eddukvæðum. Kvæðið er kveðið til Óðins og hefst svo.

Mér hefr Óðinn,
alda gautr,
meðr Heimdalli
sögu senda.

Pá sá ek reyrða
 rúnum gömluðu.
 Nú man ek kviðu
 kveða allföðr. (RR VIII, C)

Annað skáld sem orti um kynni sín við Óðin er Árni Gíslason (1724–1809), bóndi í Höfn. Í kvæði hans, *Hárljóðum*, sameinast á athyglisverðan hátt nokkur helstu notkunarvið fornryðislags – kvæðið er allt í senn heilræða-kvæði, ætlað börnum og undir miklum áhrifum frá Eddukvæðum.

Ekki er ráð,
 nema í tíma sje tekið,
 eg veit ekki nema
 eg verði barnfóstra;
 því vil eg börnum
 bjóða kvæði,
 það eg heyrði' og sá,
 það hefir eg numið.

...

Óðin föður,
 í arnar líki,
 sá eg á Hliðskjálf
 hátt uppsettan;
 hann var að raula
 við raust og tjeði
 ný heilræði
 niðjum gefin. (Grímur Laxdal 1856, 150)

Síðustu kvæðin sem hér verða nefnd eru *Þorrabálkur* (pr. að hluta Snorri Hjartarson 1945, 39–42) eftir Snorra á Húsafelli (1710–1803), *Fjörgynarmál* (pr. Eggert Ólafsson 1774) eftir Björn í Sauðlauksdal (1724–1794) og *Mánamál* (pr. Eggert Ólafsson 1832, 77–84) eftir Eggert Ólafsson (1726–1768). Þegar lærdómsöld sleppir breytist notkunarvið fornryðislags á nýjan leik, fyrst með þýðingum Gröndals og Jóns á Bægisá og svo með verkum rómantísku skáldanna. Sú saga er of vel kunn til að ástæða sé til að rekja hana hér (sjá ekki síst Þórður Helgason 2003, 42–52, Kristján Eiríksson 2010, 59 og Sveinn Yngvi Egilsson 1999, 315–325).

Í köflum 1.3 og 1.4 hafa verið talin um 50 kvæði sem ætla má að séu ort á tímabilinu frá því á 14. öld og fram á seinni hluta 18. aldar. Köflunum er ekki ætlað að vera tæmandi upptalning heldur fyrst og fremst að gefa hugmynd um notkun bragarháttarins á mismunandi tímum.

2. Aldur *Gullkársljóða* og *Hrafnagaldurs*

Hér er gerð tilraun til að tímasetja kvæðin *Gullkársljóð* og *Hrafnagaldur Óðins* með bragfræðilegum og málsögulegum rökum. Þegar slík rök eru notuð til að aldursgreina íslenskan kveðskap er venjulega mest á því að græða að skoða samrímamir en þar sem fornyrðislag er rímlaus háttur verður hér einkum að styðjast við stuðlasetningu og atkvæðabyggingu.

2.1 *J*-stuðlun

Til forna stuðluðu Íslendingar /j/ óhikað við sérhljóð en í seinni tíð stuðlar /j/ aðeins við sjálft sig. Skáld 16. aldar stuðla /j/ ýmist við sjálft sig eða við sérhljóð en eftir 1600 kemur stuðlun við sérhljóð varla fyrir. (Ragnar Ingi Aðalsteinsson 2010, 214–217). Í *Hrafnagaldri* tekur /j/ þrisvar sinnum þátt í stuðlun en fjórum sinnum í *Gullkársljóðum* og fara dæmin hér á eftir.

Hrafnagaldur:

15.1–2 jamt þótti Jórunn / jólnum komin
24.3–4 jó fram keyrði / jarknasteinum
25.1–2 Jörmungrundar / í jódyr nyrðra

Gullkársljóð:

3.7–8 óx hún upp við það / í jöfurs höllu
22.7–8 þá var yndi mikið / á jöfurs dóttur
25.1–2 Þá fór Ingibjörg / jöfri að segja
39.3–4 að öngva nótt / jöfur vaknaði

Ljóst er af þessu að /j/ stuðlar við sérhljóð í *Gullkársljóðum* en aðeins við sjálft sig í *Hrafnagaldri*. Að þessu leyti eru *Gullkársljóð* fornleg en *Hrafnagaldur* unglegur.

2.2 S-stuðlun

Til forna stuðla /sn/ og /sl/ við /s/, /sv/ og /sj/ og er það kallað s-stuðlun (Ragnar Ingi Aðalsteinsson 2005). Um miðja 14. öld kemur upp sníkjuhljóð í þessum samhljóðaklössum sem kemur í veg fyrir stuðlunina og er hún sjaldgæf eftir það. Í *Gullkársljóðum* eru eftirfarandi dæmi um s-stuðlun.

12.1–2 fá skylda eg sveini / hringa snúna
 30.5–6 svó var seggjum / slöngt úr sæti
 41.5–6 var snarráðr / svæfðr í rekkju
 59.5–6 varð að saxi / snótar spýta
 65.7–8 vildi snót vita / hvað til saka væri
 69.5–6 réð úr sári / slíðrvönd draga

Sex dæmi í 71 vísu er skýr vitnisburður um að s-stuðlun hafi verið því skáldi eðlileg sem orti *Gullkársljóð*. Í *Hrafnagaldri* eru engin dæmi um s-stuðlun. Það kvæði er að vísu aðeins 26 erindi og tilviljun gæti ráðið því að s-stuðlun kemur ekki fyrir. Eigi að síður bendir þetta frekar en hitt til ungs aldurs kvæðisins.

2.3 Hljóðdvalarbreytingin

Til forna var gerður greinarmunur í íslensku á þungum og léttum atkvæðum. Þessi greinarmunur var mikilvægur í kveðskap en nokkuð flókið er að gera grein fyrir hvernig hann birtist í fornyrðislagi enda um margar línugerðir að ræða (Sievers 1893). Til að gera þennan kafla ekki of langan⁵ en sýna þó í grundvallaratriðum hvað um ræðir verður hér aðeins litið á línur sem samanstanda af tveimur tveggja atkvæða orðum. Í reglulegu fornyrðislagi skiptast slíkar línur í tvo flokka. Í A-gerð er fyrra atkvæði beggja orðanna þungt. Í A2k-gerð er fyrra atkvæði seinna orðsins létt og seinna atkvæði fyrra orðsins þungt. Við skulum líta á hvernig viðkomandi vísuorð skiptast í þessa tvo flokka í fyrstu 10 vísu *Gullkársljóða*.

5 Ítarlegri umfjöllun verður að finna í doktorsritgerð minni.

A:	1.6 mestrar sælu	6.4 ýta vissi
	2.4 dóttur eina	7.8 hringar brenndir
	2.8 Æsu nefndu	9.6 fagarar hnossir
	3.5 engi skyldi	9.8 leika vildir
	4.2 móðir hennar	10.2 brugðinn illa
	5.6 sauma efni	
Azk:	1.2 Eirík konung	4.8 hannyrð nema
	1.8 skjöldungur alinn	

Öll 14 vísuorðin eru í samræmi við fornar reglur og greinilegt að ort er eftir gömlu hljóðvölinni. Í fyrstu 10 vísum *Hrafnagaldurs* lítur staðan svona út:

A:	1.2 álfar skilja	5.1 stendur æva
	1.4 vísa nornir	6.5 álfa ættar
	1.7 þreyja þursar	6.7 Ívalds eldri
	2.1 ætlun Æsir	6.8 yngsta barna
	2.2 illa gátu	7.1 eirði illa
	2.4 vættar rúnum	7.4 haldin meiði
	2.6 Urður geyma	7.8 vistum heima
	2.8 mestum þorra	8.2 syrgja Naumu
	3.2 himna leitar	8.4 vargsbelg seldu
	3.6 þunga draumur	8.6 lyndi breytti
	3.8 draumur þótti	9.1 valdi Viðrir
	4.2 dvína heimar	9.3 Gjallar sunnu
	4.8 aftur safnar	10.1 galdur gólu
Azk:	Ekkert dæmi.	
Annað:	1.3 vanir vitu	5.7 vissa vera
	1.6 aldir bera	6.4 aski hnigin
	2.3 veður villtu	8.8 litum skipti
	3.3 grunar guma	9.8 báru kviðu
	3.7 Dáins dulu	10.2 göndum riðu
	4.4 niði sökkva	10.8 langa vegu
	4.6 ofan fellir	

Hér eru strax í fyrstu 10 vísunum 13 dæmi sem brjóta í bága við forna hljóddvöl. Þegar kvæðin eru skoðuð í heild sést að um 28% af tvisvar tvíkvæðum vísuorðum í *Hrafnagaldri* brjóta í bága við forna hljóddvöl en í *Gullkársljóðum* er um tvær línur að ræða (19.2 og 44.4). Í fornum kvæðum undir fornyrðislagi koma fyrir einstaka línur sem eru ekki í samræmi við reglurnar sem hér hefur verið lýst (t. d. *Lofars hafat* í *Völuspá*) svo að þessar tvær línur geta ekki talist vísbending um að áhrifa hljóddvalarbreytingarinnar gæti í *Gullkársljóðum*. Hins vegar er greinilegt að *Hrafnagaldur* er ekki ortur í samræmi við forna hljóddvöl.

Greinileg merki um hljóddvalarbreytinguna sjást í íslenskum kveðskap um 1500 en nokkuð eimir eftir af gömlum bragreglum næstu tvær aldirnar. Breytingin birtist á mismunandi hátt eftir bragarháttum (sjá Björn Karel Þórólfsson 1929) og tímasett kvæði undir fornyrðislagi eru of fá til að hægt sé að komast að alveg öruggum niðurstöðum um áhrif hennar á þann hátt. Þegar allt er skoðað þykir mér þó einlægast að túlka gögnin sem vísbendingu um að *Gullkársljóð* séu frá því fyrir 1500 en *Hrafnagaldur* frá því eftir 1600.

Þetta er ekki í fyrsta sinn sem rætt er um *Hrafnagaldur* og hljóddvalarbreytinguna. Áður hefur Kristján Árnason (2002) rannsakað kvæðið og komist að sömu niðurstöðu og sá sem þetta skrifar. Kristján sýnir að sjö vísuorð eru í kvæðinu þar sem tvö létt orð eru látin mynda tvíliði í sömu línu (t. d. *vanir vitu*). Annette Lassen túlkar þessa athugun dálítið of bókstaflega þar sem hún segir að aðeins 3% vísuorða kvæðisins brjóti gegn fornum bragreglum og það sé of lítið til að sanna neitt (Lassen 2006, 555). Kristján tekur í sinni athugun aðeins það sem við gætum kallað grófustu dæmin um brot á bragreglum en í raun eru vísuorð eins og *litum skipti* eða *báru kviðu* ekki eðlileg í fornyrðislagi til forna, rétt eins og *vanir vitu*.

2.4 Stoðhljóð

Um 1300 sjást fyrstu merki í handritum um að beygingarendingin –r verði atkvæðisbær og á 14. öld er þessi breyting sýnileg í kveðskap (sjá einkum Ari Páll Kristinsson 1987 og 1992). Fyrst í stað, t. d. í Lilju, virðist þessu aðeins bregða fyrir hér og hvar en þegar rímnaskáldin taka til starfa er stoðhljóðið orðið býsna algengt. Þar hafa menn talið sig greina þá reglu að –r sé atkvæðisbært nema í lok vísuorðs eða á undan áherslulausu orði sem hefst á sérhljóða (Ólafur Halldórsson 1973, 14–15 og Kock 1923–46, §1558,

§1763). Þessi regla virðist ná yfir alla bragarhátta sem hafa hendingar eða endarím á tímabilinu frá miðri 14. öld og fram til um 1600. Hvort hún nær einnig yfir fornyrðislag er hins vegar ekki ljóst og heldur ekki hvort línuskil teldust þá vera eftir hvert vísuorð eða aðeins eftir jöfnu vísuorðin („b-línurnar“).

Þar sem atkvæðafjöldi í fornyrðislagi er fremur frjálstlegur er ekki auðvelt að fullyrða um neitt út frá einstökum dæmum. Til að komast að marktækum niðurstöðum er heppilegast að beita tölfræðilegum aðferðum. Ég hef því talið atkvæðafjölda í öllum vísuorðum kvæðanna sem hér um ræðir en tekið vísuorð sem hafa –r endingar⁶ frá og talið þau sérstaklega. Fyrst skulum við skoða viðmiðunarhóp af fornum kvæðum.

	Sigurðarbálkur	Oddrúnargrátur	Brot af Sigurðarkviðu
meðaltal án –(u)r	4,19 (4,14–4,24)	4,52 (4,43–4,62)	4,52 (4,40–4,63)
meðaltal –r	4,12 (4,04–4,20)	4,50 (4,20–4,80)	4,42 (4,20–4,64)
meðaltal –ur	5,28 (5,16–5,41)	5,65 (5,36–5,94)	5,42 (5,20–5,64)

Fyrsta línan í töflunni sýnir meðalfjölda atkvæða í vísuorðum sem hafa ekkert –r. Önnur línan sýnir meðalfjölda atkvæða í vísuorðum sem hafa –r (eitt eða fleiri) ef ekki er gert ráð fyrir stoðhljóði. Þriðja línan sýnir meðalfjölda atkvæða í vísuorðum sem hafa –r ef gert er ráð fyrir atkvæðisbæru stoðhljóði. Allar tölur eru sýndar með 95%-öryggisbilum, miðað við normaldreifingu. Munurinn á tölunum í fyrstu línunni og tölunum í annarri línunni er alls staðar innan óvissumarka og sýnir það okkur, sem við vissum fyrir, að –r er ekki atkvæðisbært í þessum kvæðum.

Skoðum nú viðmiðunarhóp af ungum kvæðum, ortum nálægt 1600 (sjá kafla 1.4).

	Hugdæla ⁷	Barnadilla	Fjölmóður ⁸
meðaltal án –(u)r	5,01 (4,93–5,09)	4,62 (4,56–4,68)	4,92 (4,82–5,02)
meðaltal –r	3,88 (3,67–4,10)	3,66 (3,41–3,90)	3,83 (3,49–4,18)
meðaltal –ur	5,00 (4,80–5,20)	4,72 (4,45–5,00)	4,88 (4,56–5,19)

6 Orðmyndum sem hafa fornt –ur (t. d. *konur*, *móður*) er að sjálfsgöðu haldið aðgreindum frá þeim sem hafa fornt –r.

7 Aðeinst fyrsta 'stefið' af *Hugdælu* er hér tekið með, það eru 46 vísur.

8 Aðeins fyrstu 35 vísurnar af *Fjölmóði* eru teknar með.

Hér munar sáralitlu á línunum 1 og 3 og eðlilegast er að túlka það þannig að –r sé alltaf atkvæðisbært í þessum kvæðum. Þetta er athyglisverð niðurstaða því að í rímum eftir sömu skáld er –r venjulega ekki atkvæðisbært í lok línu.⁹ Reglan sem lýst var hér að ofan virðist því ekki gilda í fornyrðislagi.

Nú getum við skoðað kvæðin sem hér eru til umfjöllunar.

	Hrafnagaldur	Gullkársljóð
meðaltal án –(u)r	4,20 (4,13–4,26)	4,61 (4,56–4,67)
meðaltal –r	3,30 (3,11–3,49)	4,25 (4,06–4,45)
meðaltal –ur	4,37 (4,19–4,54)	5,32 (5,14–5,51)

Í *Hrafnagaldri* er munurinn á línunum 1 og 3 innan óvissumarka og eðlilegt er að túlka það þannig að –r sé atkvæðisbært í kvæðinu.

Erfiðara er að meta *Gullkársljóð*, þar ná öryggisbilin ekki saman, hvort sem miðað er við atkvæðisbært eða óatkvæðisbært –r. Tölurnar eru þó töluvert nær því að ná saman fyrir óatkvæðisbært –r og kvæðið virðist því nær fornu kvæðunum að þessu leyti en þeim nýju. Tvær skýringar virðast helst koma til greina:

- 1) *Gullkársljóð* hafa upphaflega haft óatkvæðisbært –r en hafa raskast talsvert í munnlegri geymd svo að nú virðist sem –r sé atkvæðisbært í svo sem þriðjung tilfella.
- 2) *Gullkársljóð* eru ort á þeim tíma þegar breytingin á –r var nýkomin upp og ekki orðin algild.

Ítarlegri rannsóknir á kveðskap 14.–16. aldar þarf til að hægt sé að túlka tölurnar sem hér eru sýndar af öryggi. Til bráðabirgða virðist mér þó eðlilegast að túlka gögnin þannig að *Gullkársljóð* séu ort fyrir 1400 en *Hrafnagaldur* eftir.

2.5 Tökuorð og ungar orðmyndir

Ein leið til að aldursgreina texta er að skoða aldur tökuorða í honum. Þessi aðferð gefur betri raun eftir því sem textinn er lengri og hentar til dæmis

9 Ég hef til samanburðar skoðað *Sjálfdæilur* eftir Hall Magnússon (Lbs 2030, 4to), *Ármanns rímur* eftir Jón lærða (Jón Helgason 1948) og *Júðítar rímur* eftir Einar í Eyðólum (Jón Torfason og Kristján Eiríksson 2000).

nokkuð vel með rímnaflokka. Á 15. öld koma mörg tökuorð inn í íslensku, einkum úr miðlægþýsku, og sum tökuorð sem koma eitthvað fyrir í eldri heimildum verða þá fyrst algeng. Þannig er nokkurn veginn hægt að þekkja í sundur rímur frá 14. öld og 15. öld á því að í þeim yngri koma oft fyrir orð eins og *par*, *plaga*, *makt*, *þenkja*, *frygð*, *ferskur* og *klénn*. Sum tískuorð á þessum tíma hverfa síðan aftur.

Yngsta tökuorð sem kemur fyrir í *Gullkársljóðum* er *skarlat* en það orð hefur sennilega komist inn í íslensku á 13. öld og finnst m. a. í *Morkínskinnu* (ONP). *Gullkársljóð* eru nógu langt kvæði (71 erindi) til að einhverra ungra tökuorða væri að vænta ef kvæðið væri ungt. Til samanburðar er það sem varðveitt er af *Ólafs rímum af Raudúlfs þætti* aðeins 47 erindi (Finnur Jónsson 1905–1922 I, 215–221) en þar koma bæði fyrir orðin *strax* og *soddan* og sýnir það (sem einnig er ljóst af öðru) að rímurnar geta ekki verið eldri en frá því um 1500. Herburtsrímur eru 165 erindi (Wisén 1881, 63–88) og þar koma m. a. fyrir orðin *plaga*, *makt*, *art* og *klénn* sem sýna að rímurnar tilheyra ekki þeim allra elstu. Að engin slík orð finnist í *Gullkársljóðum* eru því rök, þótt þau séu ekki óyggjandi, fyrir að kvæðið sé býsna gamalt.¹⁰

Hrafnagaldur er miklu styttra kvæði og því minna gagns að vænta af þessari aðferð. Yngsta tökuorðið sem þar kemur fyrir er *máltíð*. Orðið kemur fyrst fyrir í íslenskum heimildum á seinni hluta 14. aldar og verður algengt um 1500 (ONP).

Í *Hrafnagaldri* er ýmis einkennileg orðnotkun sem Sophus Bugge taldi til marks um að höfundur kvæðisins hefði viljað stæla forn kvæði en ekki haft næga þekkingu á fornmalinu til að gera það rétt. Bugge nefnir t. d. orðmyndirnar *máttk* og *hveim* (1867, XLVII). Til forna getur lýsingarorðið *máttig(r)* haft þolfallið *máttka(n)*. Sá sem orti *Hrafnagaldur* virðist hafa þekkt þolfallsmyndina og myndað af henni nýtt nefnifall. Orðmyndin *hveim* er forn sem þágufall af spurnarfornafninu *hverr* en það er ekki fornt að nota orðið sem tilvísunarforanafn.

Í *Gullkársljóðum* eru ekki málfyrningar af þessu tagi, það sem þar er fornlegt í máli (t. d. *mundak* í 9.5) er rétt með farið.

10 Einhver gæti látið sér detta í hug að tökuorð komi miklu síður fyrir í sagnakvæðum en rímum vegna þess að fyrrnefndu kvæðin séu alþýðlegri. Sagnakvæði eru þó ekki ónám fyrir tökuorðum, í *Hynduljóðum* yngri kemur orðið *klénn* þrisvar fyrir og *antigna* einu sinni. Þar er einnig fleira til vitnis um að kvæðið er ungt, t. d. finnst þar ekki s-stuðlun og /j/ stuðlar aðeins við sjálft sig.

2.6 Niðurstöður

Þau mállegu og bragfræðilegu atriði sem hér hafa verið skoðuð benda öll til að *Gullkársljóð* séu töluvert eldra kvæði en *Hrafnagaldur*. Mér þykir líklegast að *Gullkársljóð* séu ort um 1350, en *Hrafnagaldur Óðins* á fyrri helmingi 17. aldar. Nú verður litið á hvort kvæði fyrir sig og þessar tímasetningar sýndar í bókmenntasögulegu samhengi.

3. *Gullkársljóð*

Ef *Gullkársljóð* eru raunverulega frá 14. öld mætti búast við að frjótt væri að bera þau saman við aðrar miðaldabókmenntir. Þetta reynist vera tilfellið, bæði hvað varðar sagnaminni og orðalag.

3.1 *Jónet*

Einar Ól. Sveinsson (1940, 81) hefur bent á skyldleika *Gullkársljóða* við minnið AT 432 (prins í fuglslíki) og þá sérstaklega við *Jónet*. Þessu er vert að gefa nokkurn gaum.

Jónet er hluti af safninu sem nefnt er Strengleikar en í því eru stuttar sögur sem snarað var úr frönskum ljóðum í norrænan prósa á 13. öld. Það sem sameiginlegt er með *Gullkársljóðum* og *Jónet* má orða nokkurn veginn svona:

Konungur geymir tigna mey í skemmu og líkar henni það all-illa. Hún sér birtast fyrir glugga sínum fríðan svein sem hefur yfirnáttúrulega eiginleika. Ástir takast með sveininum og meynni. Konunginum líkar grunsamlegt háttaleg meyjarinnar illa og rannsakar málið ásamt konu nokkurri. Brugðið er á það ráð að leggja gildru fyrir sveininn. Næst þegar sveinninn vitjar meyjarinnar gengur hann í gildruna og fær mikið sár. Hann flýr úr skemmuni til síns heima. Mærin fylgir á eftir með því að rekja blóðrásina. Hún fer út í myrkar óbyggðir. Þaðan sér hún vænar byggðir og heldur þangað. Hún finnur þar unnusta sinn aftur, særðan í rekkju.

Því er ekki að neita að hér er gildur þráður sameiginlegur. En einnig er margt mjög ólíkt með sögunum. Í *Jónet* er sveinninn ekki álfur heldur riddari sem getur brugðið sér í fuglsham. Konungurinn er ekki faðir meyjarinn-

ar heldur eiginmaður hennar. Konan sem aðstoðar konunginn er ekki göldrótt flagðkona komin langt að heldur öldruð systir hans og það er konungurinn sem kemur gildrunni fyrir en ekki hún. Í *Jónet* deyr sveinninn þegar mærin vitjar hans og heldur sagan áfram nokkurt skeið eftir það. Ekkert er í *Jónet* um hannyrðir eða tafl og sveinninn stendur ekki í að svæfa vonbiðla meyjarnnar. Þó koma raunar fyrir í *Jónet* þrír sofandi menn og kynnu þar að vera tengsl.

Ekkert verður hér fullyrt um hvernig sambandi *Jónets* og *Gullkársljóða* er háttað enda eru ævintýraminni lífseig og fara víða. Vel má vera að *Gullkársljóð* séu einhvers konar afkomandi *Jónets*, eins og Aðalheiður Guðmundsdóttir (væntanlegt) telur líklegast, en eftirtektarvert er hversu innlendan svip efnið hefur fengið í *Gullkársljóðum*.

3.2 *Völundarkviða*

Líkindi eru milli *Gullkársljóða* og ákveðins þáttar í *Völundarkviðu*. Í síðar-nefnda kvæðinu ræðir konungsdóttirin Böðvildur við hinn haga Völund, sem kallaður er *vísi álfa*. Því miður virðist eitthvað hafa glatast úr kvæðinu á þessum stað en af samanburði við *Velents þátt* verður ljóst að Böðvildur óttast reiði foreldra sinna vegna gullhrings sem hún hefur brotið.¹¹ Völundur lofar að bæta úr og kemur síðan fram vilja sínum gagnvart Böðvildi, að því er virðist ekki síst til að hefna sín á föður hennar.

Þá nam Böðvildir
baugi at hrósa,
.....
er brotit hafði:

’Þoriga ek at segia
nema þér einom’.

Völundr kvað:

’Ek bæti svá
brest á gulli,

11 „ivngfrv bravt svndr sinn hinn bezta gvllring. sva at engo var nytr. Oc þetta þorir hon eigi at segia sinom feðr eða mæðr“ (Unger 1853, 89).

at feðr þínom
fegri þikkir,
ok mœðr þinni
miklo betri,
ok siálfri þér
at sama hófi.' (Dronke 1997, 250)

Í *Gullkársljóðum* er það konungsdóttirin Æsa sem óttast reiði foreldra sinna vegna þess að hún hefur spillt handavinnu sem hún átti að sinna. Hún kvartar við Gullkár, konung í Álfheimum.

„Minn er borði
brugðinn illa
svó og saumar
að sama hófi.
Því er eg einsömul
hirð í húsi
að fljóði er reiðr
faðir og móðir.“ (*Gullkársljóð* 10)

Gullkár reynist fær í allri handavinnu og bætir úr raunum meyarinnar. Þau verða síðan elskendur, gegn vilja föður hennar.

Það sem er sameiginlegt með *Völundarkviðu* og *Gullkársljóðum* má orða einhvern veginn svona:

Konungsdóttir óttast reiði foreldra sinna vegna þess að hún hefur eyðilagt grip. Hún kvartar við hagan álfakonung. Sá lofar að bæta úr vandræðum hennar og þau verða elskendur, mjög í óþökk föður hennar.

Þessi líkindi eru mun minna afgerandi en þau sem áður voru rakin við *Jónet*. Það sem fær mig þó til að halda að ekki sé um tilviljun að ræða er að bæði í *Völundarkviðu* og *Gullkársljóðum* kemur fyrir orðasambandið *að sama hófi* einmitt í samtali konungsdótturinnar og álfakonungsins. Þetta orðasamband kemur annars hvergi fyrir í miðaldakveðskap¹² og reyndar

12 Skyllt er þó að geta þess að í vísu í *Hálfs sögu* og *Hálfsrekka* kemur fyrir orðasambandið *at sömu hófi* (*Skj* A II, 264).

hef ég ekki getað fundið það í neinum öðrum miðaldertexta. Þess vegna þykir mér líklegt að höfundur *Gullkársljóða* hafi þekkt *Völundarkviðu* eða eitthvert skylt kvæði.

3.3 Hefð, textalán og stælingar

Finnur Jónsson segir að í sagnakvæðunum „findes enkelte verbal-lån og efterligninger af ældre digte, der viser et kendskab til ældre digtning“ (1924, 132). Það er rétt athugað að ýmis orðalagslíkindi eru með sagnakvæðunum og eldri kveðskap en það er ekki þar með sagt að yngri kvæðin séu eftirlíkingar eða stælingar á þeim eldri. Skyldleikinn er miklu frekar þess eðlis að sagnakvæðin og eldri kvæði undir fornyrðislagi eru hluti af sömu hefð sem hefur innihaldið ýmiss konar formúlukennt orðalag.¹³ Við hljótum alltaf að gera ráð fyrir að þau kvæði sem varðveist hafa séu aðeins brot af þeim fjölda sem til var. Að sama orðalag komi fyrir í tveimur varðveittum kvæðum þarf því ekki að þýða að yngra kvæðið hafi fengið að láni úr því eldra. Orðalagið getur hafa verið hluti af almennum sjóði sem mörg kvæði sóttu í (sjá nýlegar rannsóknir í þessum anda hjá Thorvaldsen 2006 og 2008).

Böðvar Guðmundsson notar rökin um orðalagslíkindi við forn kvæði til að ýja að því að sagnakvæðin séu ort eftir siðaskipti. Hann bendir á að ekkert sagnakvæðanna sé varðveitt í handritum eldri en frá 17. öld og segir að „greinilegur endurómur frá eddukvæðum“ sem í þeim sé komi „vel saman og heim við vaknandi áhuga lærdómsaldarmanna á fortíðinni“ (2006, 483). Ég get ekki fallist á þessa skoðun. Þau líkindi við Eddukvæði sem fram koma í sagnakvæðunum eru ekki þess eðlis að lærdómsaldarmenn með áhuga á fortíðinni hafi komið þar að málum. Sagnakvæðin eru alþýðubókmenntir kvenna og barna (Bergljót Kristjánsdóttir 1996, 208–210; Hughes 2002, 100–101) og lítt við smekk lærðra manna, enda munu þeir fremur hafa litið niður á þau en hitt.¹⁴

Þeir menn á lærdómsöld sem tóku sér fyrir hendur að yrkja í Eddukvæðastíl bjuggu til afurð sem er mjög ólík sagnakvæðunum. Eddukvæði lærdómsaldar eru þrungin lærdómi, nokkuð stírðkveðin og sækja mest í *Völuspá* og *Hávamál*. Sagnakvæðin hafa hins vegar létt mál og eðlilega

13 Þegar saman fara orðalagslíkindi og efnisleg líkindi, eins og í dæminu að ofan um *Völundarkviðu* og *Gullkársljóð*, aukast hins vegar líkurnar á að um beint samband sé að ræða.

14 Þannig kallar Árni Magnússon *Hyndluljóð* hin yngri „ónýt“ (RR III: XVIII).

frásögn og eiga meira sameiginlegt með unglefum hetjukvæðum en forn-um goðakvæðum.

3.4 Orðalagslíkindi

Ýmis orðalagslíkindi eru með *Gullkársljóðum* og fornum kveðskap, einkum frá 12. og 13. öld. Af fornlegu skáldamáli má nefna orðið *slíðrvöndr* en það kemur annars aðeins fyrir hjá Rögnvaldi kala (d. 1158). Kvenkenningin *námeik* er einnig athyglisverð. Það er mjög sjaldgæft og allfornlegt að kenna konur við nám eða námdúk en með því mun átt við einhvers konar flík. Tvö dæmi um kenningar af þessu tagi finnast í *Lexicon Poeticum*, annað telur Finnur Jónsson til 12. aldar en hitt til u. þ. b. 1000. Ég get hvergi fundið kenningar af þessu tagi í rímum eða öðrum yngri kveðskap.¹⁵ Í *Gullkársljóðum* er kona kölluð bæði *laukreiðr* og *gullreiðr*. Stofninn *reiðr* í kvenkenningum kemur annars aðeins fyrir í vísu í *Njáls sögu* sem Finnur Jónsson taldi til 13. aldar (*Skj A II*, 203).¹⁶

Orðalagssamsvaranir eru mestar milli *Gullkársljóða* og annarra kvæða undir fornryðislagi. Ýmislegt mætti tína til en hér verða aðeins sýnd helstu dæmi úr þremur kvæðum.

Gullkársljóð 70.7–8
að hann manna varð
mestr undir sólu.

Grípisspá 10.1–2 (Edda I, 263)
Þú munt maðr vera
mæztr und sólu

Gullkársljóð 31.7
lofsæl kona

Grípisspá 48.6 (Edda I, 277)
lofsæl kona

Gullkársljóð 46.3
fláráð kona

Hervararkviða 26.3 (Edda II, 550)
fláráð kona

15 Sigfús Blöndal segir í orðabók sinni að orðið komi í nútímamáli aðeins fyrir í kveðskap en eina dæmið sem hann gefur er ‘námseik’ og e. t. v. hefur hann þar haft *Gullkársljóð* fyrir sér. Ásgeir Blöndal Magnússon segir í *Íslenskri orðsifjabók* að orðið sé „alg. í kvenkenningum“ en aftur er eina dæmið ‘námseik’ og sjálfsagt liggja þar engar sjálfstæðar athuganir að baki. Björn Karel Þórolfsson nefnir orðið ekki þar sem þess væri að vænta ef hann hefði fundið það í rímum (1934, 188).

16 Í *Sigurðar rímum fótis* V.8 (Finnur Jónsson 1905–1922 II, 315) kemur fyrir visuorðið *ljómínn stendr af lauka reiði*. Þarna gæti *reiði* verið þágufall af *reiðr*.

Gullkársljóð 61.1–3

Lá hun ein saman
 út hjá viðum
 dökkvar grímur

Hervararkviða 5.1–3 (Edda II, 542)

maðr einn saman
 myrkvar grímur

Gullkársljóð 49.5–6

Finumst síðan
 á fegins dægri

Örvar-Odds kviða 36.1–2 (Skj B II, 331)

Fundusk allir
 á feginsdægri

Gullkársljóð 71.1–2

Feginn varð hilmir
 fundi Æsu

Örvar-Odds kviða 54.5–6 (Skj B II, 335)

varðk svá feginn
 fundi þeira

Gullkársljóð virðast eiga einna mest sameiginlegt með kveðskap í *Örvar-Odds sögu*, meðal annars koma orðin *silkskyrta* og *eitrblandinn* fyrir á báðum stöðum. Á einum stað má meira að segja leiðréttta varðveittan texta *Gullkársljóða* eftir *Örvar-Odds sögu*.

Gullkársljóð 47.5–6

enn hun er feifull
 og flarad miøg¹⁷

Örvar-Odds saga (Skj B II, 323)

feikna-fullan
 ok flaráðan

Í staðinn fyrir orðleysuna *feifull* hefur kvæðið upphaflega haft *feiknfull*. Í *Hervararkviðu* kemur fyrir orðið *fullfeikn* sem athyglisvert er að Guðni Jónsson leiðrétti í *feiknfull* (1954, 21).

Bæði í *Gullkársljóðum* og *Örvar-Odds kviðu* kemur fyrir formúla sem auk þess finnst í *Hervararkviðu* og í þremur öðrum sagnakvæðum.

Hervararkviða 15.7–8 (Edda II, 546) Bryngerðarljóð 37.3–4 (Þulur, 88)

skyntu, mæ, ef þú mátt
 til skipa þinna

skundað hefir skjöldungur
 til skipa sinna

17 Hér lesið eftir Thott 489, 8vo. Önnur handrit hafa m. a. *feifull*, *feifull*, *seifull*, *fiefull* og *fengufull* en af ættartengslum handrita má sjá að *feifull* hefur staðið í erkiritinu og aðrir leshættir eru leiðréttingartilraunir.

Örvar-Odds kviða 13.1–2 (*Skj B II, 327*) Gullkársljóð 31.3–4
 Réðum skunda Verð eg að skunda
 til skipa ofan til skipa ofan

Kringilnefjukvæði 18.3–4 (*Pulur, 41*) Kringilnefjukvæði 19.1–2 (*Pulur, 41*)
 þú skalt skunda Skunda eg ekki
 til skipa ofan til skipa ofan

Kringilnefjukvæði 22.1–2 (*Pulur, 42*) Vambarljóð 67.3–4 (*Pulur, 54*)
 Skundar hún síðan en eg mun skunda
 til skipa ofan til skipa ofan

Hvergi í kveðskap utan fornyrðislags hef ég fundið orðin *skunda* og *skip* notuð saman. Því tel ég þetta dæmi vera einhverja skýrustu sönnunina á því að sagnakvæðin hafi fengið í arf formúlukennt orðalag úr eldri sjóði kvæða undir fornyrðislagi.

Í heild renna þessar athuganir á orðalagslíkindum frekari stoðum undir þá kenningu að *Gullkársljóð* tilheyrir íslenskum miðaldakveðskap.

3.5 Önnur sagnakvæði

Mest orðalagslíkindi eru milli *Gullkársljóða* og annarra sagnakvæða og er ekkert rými til að rekja það allt hér. Mest er samsvörnin við *Vambarljóð* (um 20 vísuorð), *Bryngerðarljóð* (um 15 vísuorð) og *Kringilnefjukvæði* (um 10 vísuorð) en einnig finnst nokkur skyldleiki við *Kötluðraum*, *Snjáskvæði*, *Þóruðljóð* og *Hyndluljóð*.

Í umfjöllun sinni um sagnakvæðin sagði Finnur Jónsson að „de var værd et nærmere studium“ (1924, 132). Því miður hefur lítið orðið úr slíkum rannsóknum (sjá þó Gísli Sigurðsson 1995) og sú prentaða útgáfa sem til er af kvæðunum er harla ófullkomin og ónákvæm. Til að renna traustari stoðum undir rannsóknir er þörf á nýrri útgáfu.

4. Hrafnagaldur

Að ofan var rökstutt frá málfræðilegu sjónarmiði að *Hrafnagaldur Óðins* sé til orðinn eftir siðaskipti og sé e. t. v. ekki verulega eldri en elstu handrit sem geyma hann. Hér verður þessi tímasetning sett í samhengi við efni og anda kvæðisins en fyrst verður að fjalla dálítið um þau rök sem fram hafa komið um aldur kvæðisins.

4.1 Deilan um aldurinn

Hrafnagaldur komst fyrst á prent í fyrstu prentuðu útgáfu Eddukvæða, nánar tiltekið í fyrsta bindinu en það kom út 1787. Næstu 80 árin var kvæðið yfirleitt talið hluti af Eddukvæðum og tekið upp í útgáfur og þýðingar, t. d. hjá Cottle (1797), Finni Magnússyni (1821–1822), Munch (1847), Simrock (1851), de los Ríos (1856) og Thorpe (1866). Ýmsir höfðu mætur á kvæðinu. William og Mary Howitt sögðu *Hrafnagaldur* og *Vegtamskviðu* vera „amongst the most deeply poetical and singular hymns of the Edda“ og *Hrafnagaldur* vera „full of darkness, mystery, and fear“ (1852, 85).

Í hinni áhrifamiklu Eddukvæðaútgáfu Sophusar Bugge var kveðið upp úr með að Hrafnagaldur væri ungt kvæði og skyldi „for Fremtiden udelukkes fra Samlingen af norrøne mythiske og heroiske Kvæder“ (1867, XLVI). Þessum tilmælum Bugge var fylgt og *Hrafnagaldur* hverfur nú að mestu úr fræðilegri umræðu um langa hrið.

Undir lok 20. aldar vaknar áhugi á kvæðinu á nýjan leik. Jónas Kristjánsson (2002) og Annette Lassen (2006)¹⁸ gera því skóna að kvæðið sé eldra en Bugge taldi en Kristján Árnason dregur það í efa (2002). Ekki verður komist hjá því að fjalla hér um röksemdir Jónasar.

Í fyrsta lagi bendir Jónas á að kvæðið sé torskilið og líklega afbakað. En torskilið getur kvæði vel verið frá hendi höfundarins og ekki þarf nema eina ónákvæma uppskrift til að það afbakist. Torskilinn texti er einmitt sá sem líklegastur er til að afbakast í uppskriftum. Jónas dregur í efa að skáld fyrr á öldum hafi „vísvitandi hrönglað saman torráðnum orðum og setningum“ en það gerðu þau sannarlega sum hver. Margt í *Brávallarímum* Árna Böðvarssonar væri óskiljanlegt nema vegna þess að rímurnar eru

18 Rétt áður en *Gripla* fór í prentun var mér tjáð að Lassen hafi nú sannfærst um að *Hrafnagaldur* sé frá 17. öld og muni halda fram þeirri skoðun í væntanlegri fræðilegri útgáfu á kvæðinu.

varðveittar í eiginhandarriti og með skýringum skáldsins sjálfs (RR VIII, CCXVII). Þau kvæði sem Árni orti undir fornyrðislagi eru ekki síður hörð undir tönn. Menn geta til dæmis spreytt sig á að skýra fimmta erindi *Álfamála*, lesið hér eftir handriti þar sem það er skrifað með rúnalettri.

Ber sier i miler
 bloþe fothrumur
 uifþar og uala
 uanakost loka
 þess nam inne
 þar sem gima
 af uagnahjalms tarum
 uerþur suartre. (Lbs 1341, 8vo, 52r–52v)

Einnig má minna á að tímabilið sem hér um ræðir hefur verið kennt við barokk en „[b]arokkskáldin sóttust í kveðskap sínum eftir því sem var flók-
 ið, skrautlegt, ýkt og torskilið“ (Margrét Eggertsdóttir 2005, 47).

Jónas (2002, 6) getur þess til að *Hrafnagaldur* hafi „afbakast á vegferð
 sinni, fyrst líklega í munnmælum og síðan í uppskriftum“. Kvæðið virðist
 hins vegar ekki bera skýr einkenni þess að hafa afbakast í munnlegri
 geymd. Töluvert er varðveitt af kvæðum sem ort voru í kaþólsku en skrif-
 uð upp eftir munnlegri geymd á 17. öld. Sem dæmi um varðveislu kvæðis í
 munnlegri geymd eru *Krossþulur* hér heppilegar til samanburðar, bæði
 vegna þess að þær eru undir fornyrðislagi og vegna þess að þær eru til í
 tveimur mjög misgömlum uppskriftum.

Eldra handrit *Krossþulna* (A = AM 713, 4to) er skrifað um miðja 16. öld
 og gefur áreiðanlega betri mynd af upphaflegri ásýnd kvæðisins. Yngra
 handritið (B = AM 716 a, 4to) er skrifað á seinni hluta 17. aldar. Þar er
 kvæðið, að mati Jóns Helgasonar, „uden tvívl nedskrevet efter mundtlig
 tradition“ (1936, 238). Eitthvert greinilegasta merkið um þetta er að erinda-
 röðin í handritunum tveimur er mjög mismunandi og hvort tveggja hand-
 ritið hefur vísur sem hitt hefur ekki. En það sem ég vildi sérstaklega benda
 á er stuðlasetning kvæðisins. Í báðum handritum eru vísuorð sem vantar
 stuðla en athyglisverðust eru þau tilfelli þar sem stuðlasetning er rétt í A en
 bágborin eða ekki til staðar í B. Yfirleitt er þar líklegast að A hafi upphaf-
 legri texta en textinn í B hafi aflagast í munnlegri geymd.

A 3.5–6	B
huer skal recka	skyllt er ðllum
sa er rett truer	þeim er riett trua
A. 10.5–6	B
at þeir aller	sä skylldi hvörgi
alldri skylldu	adur nie sijdan
A 17.5–6	B
þar bad hann sitia	þar bad hann ad sitia
ok þadann alldri	og alldrei þadan
A 21.7–8	B
j burtu uar enn ædzti	burtu uar hinn hædzti
allualldur þadan	alualldur þadan

(Jón Helgason 1936, 240–243)

Það er greinilegt að munnleg geymd á tímanum sem um ræðir hefur farið illa með stuðlasetningu kvæða undir fornyrðislagi og í sagnakvæðunum má finna fjölmörg dæmi um gallaða eða enga stuðlasetningu. Höfum þá í huga að þessi kvæði lifðu á vörum fólks á sama tíma og sagnadansarnir, sem einmitt eru bragfræðilega mjög lausir í reipunum. Orðið *fornkvæði* virðist hafa náð bæði yfir sagnadansa og sagnakvæði enda eiga þessir kvæðaflokkar víða samleið í varðveislunni. Eins og sagnakvæðin voru sagnadansar hér á landi einkum kvennabókmenntir (Vésteinn Ólason 1982, 24).

Nú er skemmst frá því að segja að ljóðstafirnir í *Hrafnagaldri* bera þess engin merki að hafa skaddast. Yfirleitt er stuðlasetning í kvæðinu til fyrirmyndar og ekki er hægt að finna vísuorðapar sem skortir stuðla. Þetta þykir mér mæla gegn því að kvæðið sé til okkar komið gegnum munnlega geymd.

Önnur röksemd Jónasar fyrir aldri *Hrafnagaldurs* er að kvæðið sé óheilt. Ekki eru þetta sterk rök enda þarf ekki langur tími að líða frá því að kvæði er ort og þangað til úr því týnist. Hitt er svo annað mál að ég er ekki sannfærður um að *Hrafnagaldur* hafi nokkurn tíma verið lengri en við höfum hann nú. Öll erindin eru heil átta vísuorð og fyrsta vísan virðist mjög eðlilegt upphaf á kvæði. Niðurlagið þykir sumum rýrt í roðinu en kvæðið er svo torráðið að vart er um það að fullyrða.

Þriðja röksemd Jónasar er klausa úr bréfi sem Árni Magnússon skrifaði eftir bruna handritasafnsins. Með athugasemdum Jónasar hljóðar klausan svo:

Eg hafði (sem brann) bréf sal. síra Ólafs, skólameistara okkar [þ.e. Ólafs Jónssonar Skálholtsrektors, d. 1688], áhrærandi eina af þessum odís [þ.e. Eddukvæðum], mig minnir Hrafnag. Óðins, að mag. Brynjólfur hafi þá kviðu uppskrifa látið eftir gömlu saurugu einstaka blaði, og minnir mig þar stæði að þar aftan við hefði vantað, og eins kynni um fleira gengið vera. Þetta verður so sem allt í þoku, því documentin eru burtu. (Jónas Kristjánsson 2002, 6)

Á þessu er lítið byggjandi um aldur kvæðisins. Jafnvel þótt heimildin væri afdráttarlausari en hún er og sannað teldist að Brynjólfur biskup (1605–1675) hafi komist í tæri við *Hrafnagaldur* sýnir það lítið enda var kvæðið áreiðanlega til á hans dögum. Stakt blað getur fljótt orðið velkt og saurugt og þarf ekki langan aldur til að virðast gamallegt. Til samanburðar má benda á að nokkuð áþekk heimild er til um að *Gunnarsslagur* hafi verið skrifaður upp eftir fornu handriti („ex antiquo codice“, [Birgir Thorlacius] 1818, XXV).

4.2 *Goð á galdraöld*

Íslendingar hafa aldrei verið jafnhandgengnir göldrum og duldum öflum og þeir voru á 17. öld. Á sama tíma átti sér stað mikil fornmenntavakning í landinu og beindist hún ekki síst að hinni heiðnu arfleifð íslenskra bókmennta. Galdramenn hétu þá á heiðnar vættir sér til fulltingis og þó einkum á Óðin. Sem dæmi má benda á særingu undir fornyrðislagi sem er í 17. aldar kverinu sem venjulega er kallað *Galdrabók*. Þar er meðal annars eftirfarandi.

Þess bið eg Óðin
og alla þá
sem kvennrúnir
kunnu að ráða,
að þú í heimi
hvergi þolir

né þrífist
nema þú elskir mig
af öllum hug. (Matthías Viðar Sæmundsson 1992, 382–3)

Ekki er að efa að 17. aldar mönnum var alvara með særingum á borð við þessa enda lágu þungar refsingar við öllum galdratilburðum og jafnvel við því að eiga galdrabækur.

Athyglisvert er að skoða hvernig viðhorf skáldanna til hinna heiðnu goða breytist frá síðmiðöldum til 17. aldar. Trúarskáld síðmiðalda forðast notkun á kenningum en í veraldlegum kveðskap eru þær alsíða og virðist lítið á þær sem meinlausa hefð. Um 1600 ber á að menn taki heiðnina í skáldamálinu alvarlegar og vilji annaðhvort losna við hana eða réttlæta hana einhvern veginn. Þar er athyglisvert að skoða hugleiðingar séra Ólafs Halldórssonar (um 1570–1614) í mansöng fjórtánu *Pontus rímu*. Þar sver hann af sér í löngu máli þekkingu á *Eddu* og kunningsskap við Æsi. Að lokum verður hann þó að viðurkenna að einhverjar Eddukenningar komi fyrir í rímum hans¹⁹ og gefur á því guðfræðilega skýringu.

En fyrst vingan held eg hér
himnakónsins ríka,
þá mun verða að þjóna mér
Þór og djöflar líka.

Nauðugir æ þó gjöri gagn,
guði hlýða verða,
því hvörki hafa mátt né magn
móti honum að herða.

Komi eg nokkuru í kvæði að
kenning Eddu greina,
guði einum þakka eg það,
sem þetta vill ei meina. (RR X, 371–2)

19 Séra Ólafur beitir hvorki kenningum minna né verr en rímnaskáld samtíðar hans. Ég hef áður rökstutt að hann kunni að hafa þekkt Edduhandrit skylt *Uppsala-Eddu* (Haukur Þorgeirsson 2008b, 165).

Hér er hugsunin að hinir djöfulkynjuðu Æsir verða að þjóna þeim sem Kristur hefur velþóknun á. Þess vegna getur presturinn skreytt kvæði sín með heiðnu skáldamáli og þakkað guði einum fyrir það.

Í rímum fyrir siðaskipti eru áhrif frá fornum bókmenntum um heiðin goð vel sýnileg. Þrennar rímur eru varðveittar sem fjalla beinlínis um goðsöguleg efni, *Lokrur*, *Þrymlur* og *Skiðaríma*. Þær eiga það allar sameiginlegt að fjallað er um goðin í gáskafullum tón og mikið gaman haft á kostnað þeirra (um *Lokrur* sjá Haukur Þorgeirsson 2008c; um *Þrymlur* og *Skiðarímu* sjá Sverrir Tómasson 2000 og 2005). Athyglisvert er að bera þessar rímur saman við *Ýmisrímu* séra Eiríks Hallssonar (1614–1698). Þar rekur Eiríkur sköpunarsögu *Snorra-Eddu* af töluverðri andagift og staðnæmist jafnvel til að dást að sköpunarverkinu.

En mig stanzar einka mest
eitt á marga vega,
hversu þeir hafa hausinn fest
hátt og dáfallega. (RR IX, 57)

Skáldið eykur við efnið úr *Eddu* eftir eigin lærdómi og andagift, meðal annars með því að bæta við fróðleik um höfuðskepnurnar, reikistjörnurnar og grísk-rómversk goð. Þótt *Ýmisríma* sé ekki laus við kímni sýnir hún nokkuð annað viðhorf til goðafræðinnar en gamanrímurnar *Lokrur* og *Þrymlur*. Eiríkur getur tekið heimsmynd *Snorra-Eddu* alvarlega sem undirstöðu fyrir kosmólógískar hugleiðingar.

4.3 Hrafnagaldur á sautjándu öld

Í síðasta undirkafla var bent á að á 17. öld höfðu landsmenn mikinn áhuga á göldrum og heiðni og tóku þessa hluta tilverunnar alvarlegar en áður. Í þessu samhengi ber að skoða *Hrafnagaldur Óðins*. Í því kvæði ríkir dulúð, goðsagnaáhugi og virðing fyrir heiðnum goðum. Þar er einnig áhugi á göldrum en það sést bæði af nafni kvæðisins og innihaldi. Þar er til dæmis lýst umbreytingu í úlfslíki (Aðalheiður Guðmundsdóttir 2007, 288) og gandreid.

Galdur gólu,
 göndum riðu,
 Rögnir og Reginn
 að ranni heimis;
 hlustar Óðinn
 Hliðskjálfu í;
 leit braut vera
 langa vegu. (*Hrafnagaldur Óðins* 10)

Áður var sú niðurstaða fengin á málfræðilegum forsendum að *Hrafnagaldur Óðins* sé kvæði ort eftir síðaskipti, ef til vill frá 17. öld. Það er ekkert í efni kvæðisins sem gefur tilefni til að draga þá niðurstöðu í efa, þvert á móti fellur kvæðið mjög vel að bókmenntalegu og hugmyndalegu umhverfi 17. aldar. Ekki verður vitað hvort skáldið hefur samið kvæðið alveg eftir eigin innsæi eða hvort það hefur stuðst við einhverjar heimildir um forna goðafræði sem nú eru glataðar. Mér þykir fyrri möguleikinn líklegri en þó er rétt að minna á að til er ýmiss konar vitnisburður um forn handrit á 17. öld sem ekki eru lengur til (sjá t. d. Einar G. Pétursson 1998, 438–440).

Þegar Þorsteinn Gíslason ætlaði undir lok 19. aldar að skrifa um íslenskar bókmenntir síðari alda til prófs við háskólann í Kaupmannahöfn svaraði háskóladeildin svo að þær bókmenntir hefðu „nær enga þýðingu fyrir rannsóknir í málfræði, menningarsögu eða bókmenntum Norðurlandaþjóða: þær liggja fyrir utan verksvið vísindanna“ (Þorsteinn Gíslason 1966, 278). Maður skyldi ætla að þessi sýn á íslenska bókmenntasögu nyti ekki lengur neins fylgis og að Íslendingar gætu nú kinnroðalaust notið bókmennta frá öllum öldum Íslandssögunnar. Þó er eins og örli stundum á því gamla viðhorfi að íslensk bókmenntaverk hafi mikið gildi ef þau eru frá miðöldum og séu ómerkileg annars. Grein sem hér hefur verið fjallað um og þar sem rökstutt er að *Hrafnagaldur Óðins* sé eldri en frá 17. öld, ber undirtitilinn *fornkvæði reist úr ösku* og dettur manni þá helst í hug að yfir fornkvæðum sé reisin en 17. öldin sé tóm aska.

Að mínum dómi hefur *Hrafnagaldur Óðins* engu minna bókmenntalegt gildi fyrir að vera frá 17. öld fremur en síðmiðöldum. Þvert á móti held ég að réttur skilningur á aldri og hugmyndalegu samhengi þessa torskilda kvæðis verði til þess að við lærum betur að meta það.

HEIMILDIR

HANDRIT

- Lbs 1341, 8vo. [Kvæðabók frá 18. öld].
 Lbs 2030, 4to. [Hluti af kvæðauppskriftum Jóns Þorkelssonar].
 Lbs 2676, 4to. [*Lystiháfur* – ljóðasafn Benedikts Bechs].
 Thott 489, 8vo III. [Sagnakvæðasafn].
 Stock. papp. 25, 4:o. [*Vatnsdæla saga* og *Músabálkur*].

RANNSÓKNIR OG ÚTGÁFUR

- Aðalheiður Guðmundsdóttir. [Væntanlegt]. „Old French *lais* and Icelandic *sagna*-*kvæði*.“
 Aðalheiður Guðmundsdóttir. 2007. „The Werewolf in Medieval Icelandic Literature.“ *JEGP* 106: 277–302.
 Aðalheiður Guðmundsdóttir. 1997. „(Ó)Traustar heimildir. Um söfnun og útgáfu þjóðkvæða.“ *Skáldskaparmál* 4: 210–226.
 Ari Páll Kristinsson. 1987. *Stoðhljóðið u í íslensku*. [Námsritgerð].
 Ari Páll Kristinsson. 1992. „U-innskot í íslensku.“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 14: 15–33.
 Arngrímur Jónsson. [1624]. *Catonis disticha*. [Hólum].
 Ármann Jakobsson. 2009. *Bókmenntir í nýju landi. Íslensk bókmenntasaga frá landnámi til siðaskipta*. Reykjavík: Bjartur.
 Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
 Bergljót Kristjánsdóttir. 1996. „„Gunnlöð ekki gaf mér neitt af geymsludrykknum forðum...“ Um Steinunni Finnsdóttur, Hyndlurímur og Snækóngsrímur.“ *Guðamjöldur og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist*, ritstj. Sverrir Tómasson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 165–219.
 [Birgir Thorlacius]. 1818. „Lectori!“ *Edda*. Havnæ, I-XXXIV.
 Bjarni Gissurarson. 1960. *Sólarsýn*, ritstj. Jón M. Samsonarson. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
 Björn Karel Þórólfsson. 1929. „Kvantitetsomvæltningin í íslensk.“ *ANF* 45: 35–81.
 Björn Karel Þórólfsson. 1934. *Rímur fyrir 1600*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag.
 Bugge, Sophus. 1867. *Norræn fornkvæði*. Oslo: Universitetsforlag.
 Bøðvar Guðmundsson. 2006. „Nýir siðir og nýir lærdómar. Bókmenntir 1550–1750.“ *Íslensk bókmenntasaga* II, ritstj. Vésteinn Ólason. Reykjavík: Mál og menning, 381–521.

- Cook, Robert. 1962. *A Critical Edition of Einvaldsóður*. [Doktorsritgerð.]
- Cottle, A. S. 1797. *Icelandic Poetry or the Edda of Saemund*. Bristol.
- Dronke, Ursula. 1997. *The Poetic Edda. Volume II: Mythological Poems*. Oxford: Clarendon Press.
- Eggert Ólafsson. 1774. *Lachanologia*. Kavpmanna-höfn: Björn Halldórsson og Magnús Ólafsson.
- Eggert Ólafsson. 1832. *Kvæði Eggerts Ólafssonar*. Kaupmannahöfn.
- Einar G. Pétursson. 1998. *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða I*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Einar Sigurðsson í Eydölum. 2007. *Ljóðmæli*, útg. Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Einar Ól. Sveinsson. 1940. *Um íslenzkar þjóðsögur*. Reykjavík: Sjóður Margrétar Lehmann-Filhés.
- Einar Ól. Sveinsson. 1962. *Íslenzkar bókmenntir í fornöld*. [Reykjavík]: Almenna bókafélagið.
- Fidjestøl, Bjarne. 1999. *The Dating of Eddic Poetry*. (Biblioteca Arnarnæna 41). Hafnia.
- Finnur Jónsson (útg.). 1905–1922. *Rímnasafn I-II*. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Skj = Finnur Jónsson (útg.). 1908–1915. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. København.
- Finnur Jónsson. 1920–1924. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie I–III*. København: Gad.
- Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon poeticum*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Finnur Magnússon. 1821–1822. *Den ældre Edda*. Köbenhavn.
- Gísli Sigurðsson. 1986. „Ástir og útsaumur: Umhverfi og kvenleg einkenni hetjukvæða Eddu.“ *Skírnir* 160: 126–152.
- Gísli Sigurðsson. 1995. „Kötludraumur: flökkuminni eða þjóðfélagsumræða?“ *Gripla* 9: 189–217.
- Gísli Sigurðsson. 1998. „Inngangur.“ *Eddukvæði*, útg. Gísli Sigurðsson. Reykjavík: Mál og menning, ix-li.
- Grímur Laxdal. 1856. *Fróðlegt ljóðasafn ýmislegs efnis*. Akureyri.
- Guðbrandur Vigfússon. 1883. *Corpus poeticum boreale II*. Oxford.
- Guðmundur Erlendsson. Án árs. *Akabsljóð*. [Útg. Kristján Eiríksson]. Bragi – Óðfræðivefur. Gefið út á vefnum, <http://ordab30.lexis.hi.is/bragi/ljodasafn.php?U=A&ID=484>
- Guðni Jónsson (útg.). 1954. *Fornaldar sögur Norðurlanda II*. [Reykjavík]: Íslendingasagnaútgáfan.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 2005. „Jóðmæli.“ *Són* 3: 31–57.
- Gullkársljóð*. Útg. Haukur Þorgeirsson. Öprentað.
- Hannes Þorsteinsson. 1924–1927. „Vitavísir í brúðkaupi Jóns Vídalíns biskups

- í Skálholti og Sigríðar yngri Jónsdóttur frá Leirá 17. sept. 1699.“ *Blanda* 3: 327–354
- Haukur Þorgeirsson. 2008a. *Gunnarslagur og Valagaldur Kráku*. [BA-ritgerð].
- Haukur Þorgeirsson. 2008b. „Hinn fagri foldar son“. Þáttur úr handrita- og viðtökusögu Snorra-Eddu.“ *Gripla* 19: 159–168.
- Haukur Þorgeirsson. 2008c. „List í Lokrum.“ *Són* 6:25–47.
- Heusler, Andreas. 1906. „Heimat und Alter der eddischen Gedichte.“ *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 116: 249–81.
- Howitt, William og Mary. 1852. *The Literature and Romance of Northern Europe*. London.
- Hrafnagaldur Óðins. Forspjallsljóð*, útg. Eysteinn Björnsson. Gefið út á vefnum, <http://www.hi.is/~eybjorn/ugm/hrg/hrg.html>
- Hughes, Shaun F. D. 2002. „The Re-emergence of Women’s Voices in Icelandic Literature, 1500–1800.“ *Cold Counsel. Women in Old Norse Literature and Mythology*, ritstj. Sarah M. Anderson og Karen Swenson. New York: Garland, 93–128.
- ÍF XXVIII = Snorri Sturluson. 1951. *Heimskringla* III. (Íslenzk fornrit XXVIII). Útg. Bjarni Aðalbjarnarson. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Jón Guðmundsson. 1916. *Fjölmoður*, útg. Páll Eggert Ólason. (Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta að fornu og nýju V, 3). Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1936. *Íslenzk miðaldakvæði* I. Kopenhagen: Kommissionen for det Arnamagnæanske legat.
- Jón Helgason (útg.). 1948. *Armanns rimur*. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka fræðafélag.
- Jón Helgason. 1952. „Norges og Islands digtning“. Sérprent úr *Nordisk Kultur VIII B*.
- Jón Helgason. 1955. *Kvæðabók úr Vigur*. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka fræðafélag.
- Jón Helgason. 1959. *Ritgerðakorn og ræðustúfar*. Kaupmannahöfn: Félag íslenskra stúdenta.
- Jón Helgason. 1960. *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka fræðafélag.
- Jón Samsonarson. 1984. „Fornkvæðaspjall. Ræða Jóns Samsonarsonar.“ *Gripla* 6:135–164.
- Jón Torfason og Kristján Eiríksson. 2000. *Vísnaþók Guðbrands*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands.
- Jón Þorkelsson. 1888. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. Kopenhagen: Høst.
- Jónas Kristjánsson. 2002. „Hrafnagaldur Óðins – Forspjallsljóð. Fornkvæði reist úr ösku.“ *Lesbók Morgunblaðsins* 27. apríl 2002, 4–6.
- Kock, E. A. 1923–46. *Notationes norræna*. Lund: Gleerup.
- Kristján Árnason. 2002. „Hljóðdvöl í Hrafnagaldri Óðins.“ *Lesbók Morgunblaðsins* 25. maí 2002, 11.

- Lassen, Annette. 2006. „Hrafnagaldur Óðins / Forspjallsljóð. Et antikvarisk digt?“ *The Fantastic in Old Norse/Icelandic Literature. Sagas and the British Isles. Preprints of the Thirteenth International Saga Conference, Durham and York, 6th – 12th August, 2006*, ritstj. John McKinnell, David Ashurst og Donata Kick. Durham: Durham University, 551–560.
- Margrét Eggertsdóttir. 2005. *Barokkmeistarinn*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Matthías Viðar Sæmundsson. 1992. *Galdrar á Íslandi*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Munch, P.A. 1847. *Den ældre Edda*. Christiania.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. Ordliste og citater. <http://dataonp.hum.ku.dk/>
- Ólafur Davíðsson. 1894. *Íslenzkir vikivakar og vikivakavæði*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmentafélag.
- Þulur = Ólafur Davíðsson. 1898. *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmentafélag.
- Ólafur Halldórsson. 1973. *Haralds rímur Hringsbana*. (Íslenzkar miðaldarímur I). Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Óskar Halldórsson. 1977. *Bragur og ljóðstill*. (Fræðirit 1). Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Páll Eggert Ólason. 1935–1937. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* III. Reykjavík.
- Pálmi Pálsson. 1883. *Króka-Refs saga og Króka-Refs rímur*. København.
- Ragnar Ingi Aðalsteinsson. 2005. „Ljóðstafurinn s í íslenskum kveðskap.“ *Són* 3: 59–86.
- Ragnar Ingi Aðalsteinsson. 2010. *Tólf alda tryggð*. Reykjavík: Hugvísindastofnun.
- de los Ríos, D.A. 1856. *Los Eddas*. Madrid.
- RR III = Steinunn Finnsdóttir. 1950. *Hyndlu rímur og Snækóns rímur*, útg. Bjarni Villhjálmsson. Reykjavík: Rímnafélagið.
- RR VIII = Árni Böðvarsson. 1965. *Brávallarímur*, útg. Björn Karel Þórolfsson. Reykjavík: Rímnafélagið.
- RR IX = Þórður Magnússon o.fl. *Stakar rímur frá 16., 17., 18. og 19. öld*. (Rit Rímnafélagsins IX). 1960, útg. Finnur Sigmundsson. Reykjavík: Rímnafélagið.
- RR X = Magnús Jónsson þrúði, Pétur Einarsson, Ólafur Halldórsson. *Pontus rímur*. (Rit Rímnafélagsins X). 1961, útg. Grímur M. Helgason. Reykjavík: Rímnafélagið.
- Sievers, Eduard. 1893. *Altgermanische Metrik*. Halle: Niemeyer.
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík, København, Kristiania.
- Sigríður Þorvaldsdóttir. 2004. *Aldur og brageinkenni Kötuldraums*. [Óbirt námsritgerð].

- Silja Aðalsteinsdóttir. 1981. *Íslenskar barnabækur 1780–1979*. Reykjavík: Mál og menning.
- Simrock, Karl. 1851. *Die Edda*. Stuttgart.
- Snorri Hjartarson (útg.). 1945. *Sól er á morgun*. Reykjavík: Leiftur.
- Stefán Ólafsson. 1886. *Kvæði eftir Stefán Ólafsson II*, útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Sveinn Yngvi Egilsson. 1999. *Arfur og umbylting*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Sverrir Tómasson. 2000. „Strákligr líz mér Skiði “. *Skiðaríma: íslenskur föstuleikur?* *Skírnir* 174 (haust): 305–320.
- Sverrir Tómasson. 2005. „Hlutverk rímna í íslensku samfélagi á síðari hluta miðalda.“ *Ritið* 5 (3): 77–94.
- Thorpe, Benjamin. 1866. *Edda Sæmundar hins Frôða*. London.
- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2006. *Svá er sagt í fornum visindum. Tekstualiseringen av de mytologiske eddadikt*. Bergen: Senter for middelalderstudier.
- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2008. „Om Þrymskviða, tekstlån og tradisjon.“ *Maal og Minne* 2008/2: 142–166.
- Unger, C. R. 1853. *Saga Ðiðriks konungs af Bern*. Christiania.
- Vésteinn Ólason. 1982. *The Traditional Ballads of Iceland*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar.
- Vésteinn Ólason. 2005. „Heusler and the dating of Eddic poetry – with special reference to «isländische Nachblüte der Heldendichtung».“ *Germanentum im Fin de siècle*, ritstj. Jürg Glauser og Julia Zernack. Basel: Schwabe, 165–193.
- Vigfús Jónsson. 1780. *Barna-Liood med Ljuflings-Lag*. Kaupmannahöfn.
- Wisén, Theodor (útg.). 1881. *Riddara-rímur*. Köpenhamn.
- Þorlákur Guðbrandsson og Árni Böðvarsson. 1834. *Rímur af Ulfari Sterka*. Videyar Klaustri.
- Þorsteinn Gíslason. 1966. *Skáldskapur og stjórnmál*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Þórður Helgason. 2003. „Áfangar.“ *Són* 1: 41–69.

SUMMARY

Gullkársljóð and *Hrafnagaldur* – A contribution to the history of *fornyrðislag*.

Keywords: Alliterative verse, poetic formulae, dating of oral traditional poetry, metrical analysis, medieval fairy tales, magic in the 17th century.

The article argues for a continuous tradition of *fornyrðislag* poetry in Iceland stretching from the Eddic poems and beyond the Reformation. The youngest poems in the *fornaldarsögur* and the oldest of the *sagnakvæði* should be regarded as of similar age. Two poems are selected for a detailed study. On the basis of linguistic and metrical criteria, *Gullkársljóð* is dated to ca. 1350. This dating is further supported by the presence of formulaic elements which the poem shares with several old poems. Linguistic and metrical arguments place *Hrafnagaldur* after the Reformation. The mystical tone of the poem, its interest in magic and its serious perspective on the Norse gods fit well with 17th-century Iceland when occult and antiquarian interests led to certain neo-pagan tendencies.

Haukur Þorgeirsson
Háskóla Íslands
Sæmundargötu 2
101 Reykjavík
haukurth@hi.is

GÍSLI BALDUR RÓBERTSSON

NÝTT AF BJARNA JÓNSSYNI
LÖGBÓKARSKRIFARA
Á SNÆFJALLASTRÖND

1. Inngangur

FYRIR um fjórum áratugum birtist einkar athyglisverð grein eftir Peter Springborg í afmælisriti tileinkuðu Jóni Helgasyni prófessor í Kaupmannahöfn. Þar dró hann fram í dagsljósið átta handrit sem öll voru með sömu hendi. Tvö þessara handrita höfðu áður verið talin frá 16. öld. Springborg sýndi hins vegar fram á að sama höndin væri á þeim öllum auk ákveðins kennimarks sem var nokkurs konar vörumerki skrifarans. Í grein sem birtist átta árum síðar bætti Springborg svo níunda handritinu í hópinn. Skrifari þessa handritahóps hét Bjarni Jónsson og bjó á Mýri og Skarði á Snæfjallaströnd en af ársettum handritum með hendi hans má sjá að hann var virkur á árunum 1631–1655. Bjarni skrifaði jöfnum höndum upp sögur, rímur og kvæði en virðist hafa sérhæft sig í framleiðslu lögbóka. Það má ráða af athugasemd í einu af þremur varðveittum Jónsbókarhandritum með hendi Bjarna en þar segir að það sé hið átjándi úr smiðju hans. Að öðru leyti eru upplýsingar um þennan afkastamikla lögbókarskrifara af skornum skammti. Vitað er þó að hann er kominn að Skarði árið 1640 og hefst þá handa við að skrifa upp handrit fyrir séra Jón Arason í Vatnsfirði gegn matlaunum sínum ef marka má dróttkvæða vísu sem hann lýkur uppskrift sinni á. Tillhneiging Bjarna til að ljúka uppskriftum sínum í bundnu máli fær Springborg til að kasta fram tilgátu um að hann sé hugsanlega höfundur *Sigurgarðs rímu*. Með því mælir að ríman er einungis varðveitt í handriti með hendi Bjarna, auk þess sem hann og rímnaskáldið báru sama skírarnafn samkvæmt nafnafelu undir lok síðustu rímunnar. Á móti mælir hins vegar afbökun á erindinu sem felur nafnið í sér og þar með nafninu sjálfu.¹

1 Peter Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd. Bidrag til beskrivelse af den litterære aktivitet på Vestfjordene i 1. halvdel af det 17. århundrede,“ *Afmælisrit Jóns*

Grein Springborg olli ákveðnum vatnaskilum því auk þess að bæta við skrifaraflóru 17. aldar þá kollvarpaði hún útreikningum Sigurðar Nordal um hlutföll varðveittra íslenskra miðaldahandrita gagnvart glötuðum. Sömuleiðis leystist vandamál varðandi textahefð Jónsbókar. Fyrrgreind Jónsbókarhandrit, sem talin voru frá 16. öld, höfðu villt um fyrir fræðimönnum sem töldu þau forrit hinnar prentuðu Jónsbókar frá 1578 þegar hún var í raun forrit þeirra.²

Það sem er hins vegar einna athyglisverðast við Bjarna er að hann var bóndi og handverksmaður sem framleiddi Jónsbókarhandrit fyrir nærsveitunga sína gegn gjaldi, hvort sem það hefur verið í formi vöruskipta eða peninga. Hann virðist því ósnortinn af fornmenntastefnunni. Bjarni skrifar upp texta landslaganna á bókfell af sömu ástæðu og aðrir bændur sem hagir voru á málm eða tré smíðuðu ílát, verkfæri eða annað sem samsveitunga þeirra vanhagaði um. Vegna kunnáttu og orðspors hans sem skrifara fengu menn, sem kynnst höfðu anda fornmenntastefnunnar, Bjarna svo til liðs við sig og þá skrifaði hann m. a. sögur, rímur og kvæði á pappír.

Springborg gerði sér mat úr þeim mögru upplýsingum sem Bjarni lét uppi um sig í handritunum en hann er skiljanlega frekar beinaber í þeirri mynd sem þar er dreginn upp af honum. Hér á eftir er ætlunin að bæta meira holdi á beinin með því að greina frá ætt hans, ævihlaupi og aðstæðum. Jafnframt verður sérstaklega hugað að ýmsum þáttum tengdum Jónsbókarframleiðslu hans. Lykillinn að þessu er dómsmál sem Bjarni var viðriðinn en í því koma fram upplýsingar sem fylla út í myndina af þessum dularfulla og afkastamikla skrifara. Byrjað verður á því að rekja gang máls-

Helgasonar 30. júní 1969 (Reykjavík: Heimskringla, 1969), 289–314, sjá einnig Peter Springborg, „Fra Snæfjallaströnd,“ *Opuscula* IV, Bibliotheca Arnarnagana 30 (København: Munksgaard, 1970), 366–368; og Peter Springborg, „Antiqvæ historiae leporis – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet,“ *Gardar* 8 (1977): 76–77. Ég þakka Guðrúnu Ásu Grímsdóttur og Má Jónssyni fyrir yfirllestur.

2 Sigurður Nordal, „Time and vellum. Some remarks on the economic conditions of the early Icelandic literature,“ *M.H.R.A. Annual bulletin of the modern humanities research association* 24 (november 1952): 18–19, sbr. Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 311; Már Jónsson, „Inngangur,“ *Jónsbók. Lögþók Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1578*, útg. Már Jónsson, Sýnisþók íslenskrar alþýðumennningar 8 (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004), 24. Þar kemur þó ranglega fram að ártalið á NKS 340 8vo hafi verið 1532 en réttara mun vera 1552 samkvæmt tilvitnuðum stað, sbr. *Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarbætr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314*, útg. Ólafur Halldórsson (København: [s.n.], 1904), xlix.

ins eftir tiltækum heimildum en dómurinn yfir Bjarna svo birtur í heild sinni í viðauka hér aftan við.

2. „Lögin eru sett ljúfum til lofs en leiðum til hróps“³

Þann 11. apríl 1635 setti sýslumaðurinn Ari Magnússon þing að Unaðsdal á Snæfjallaströnd. Hann nefndi sex menn í dóm vegna máls sem komið hafði upp í sveitinni. Guðrún Jónsdóttir hafði ásakað húsbónda sinn Bjarna Jónsson á Mýri um að hafa framið hjúskaparbrot með sér en gegn sínum vilja. Upphaf málsins má rekja til þess að kvisast hafði út um sveitina að ekki væri allt með felldu á Mýri um samband húsbónda og vinnukonu. Orðrómur þessi barst loks til eyrna Ara sýslumanns í Ögri sem tók sér fyrir hendur að rannsaka hvort fótur væri fyrir honum. Svo virðist sem að Guðrún hafi neitað að staðfesta orðróminn fyrr en eftir að Ari hafði boðað Bjarna til Ögurs á fund sinn og bannað honum að halda hana sem vinnukonu. Bjarni svaraði Ara fullum hálsi á ofsafenginn hátt og þvertók fyrir að reka Guðrúnu burt úr vistinni því eiginkona sín hefði ráðið hana. Þegar Guðrún var laus úr vistinni lét hún loks uppi hvað fram hafði farið á milli þeirra Bjarna þau ár sem hún dvaldi á Mýri. Í ljós kom að Bjarni hafði þröngvað henni til samræðis við sig í fimm skipti á nokkrum árum og einu sinni hafði hún mátt sæta barsmiðum hans. Fyrsta skiptið var á grasafjalli, næst er þau voru tvö ein að engjum, í þriðja skiptið í heygardinum á Mýri er hún var að fást við hey, í fjórða skiptið er kona Bjarna fór til kirkju og hann skipaði Guðrúnu að kveikja ljós og loks á sjávargrundinni eftir að hann hafði orðið fyrir þungum búsisfjum og skipað henni að róa til sjávar með sér. Guðrún nefnir einnig að Bjarni hafi gert sig líklegan í tvö skipti til viðbótar. Í fyrra skiptið hafi hann hvort tveggja slegið og sparkað í sig en í það seinna hafi tveir menn sem riðu meðfram hlíðinni spillt áformum hans.

Bjarni neitaði áburði Guðrúnar fyrir réttinum og sagði hana óheiðarlega og ósannsögla. Rétturinn leitaði kynningar Guðrúnar á meðal þingsóknarmanna. Enginn þeirra á meðal vildi staðfesta orð Bjarna nema faðir hans, þingapresturinn, sem hætti svo við, dró orð sín til baka og vildi ekki láta hafa þau eftir sér. Því næst bar Bjarni fram skriflegan vitnisburð þremmenga sinna Sveins og Steinunnar Ólafsbarna um óæru Guðrúnar. Vitnis-

3 Spakmæli af titilblaði Jónsbókar með hendi Bjarna Jónssonar sem varðveitt er í Dyflinni, sbr. Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 297.

burðir þeirra voru hins vegar um sitthvort atvikið og því ótækir fyrir rétti og það sama átti við um lýsingu Þornýjar Narfadóttur undir tveggja manna vitnisburði sem Bjarni hafði aflað. Það sem Bjarni lagði fram fyrir réttinn mannorði Guðrúnar til hnekkis var því ekki tekið gilt samkvæmt 4. kafla þingfararbálks Jónsbókar en þar segir: „Svo er ef einn ber vitni með manni sem engi beri en tveir sem tíu ...“⁴

Því næst skýrði sýslumaður frá fyrrgreindum viðskiptum sínum við Bjarna á samfundi þeirra að Ögri en að þeim voru vitni. Bjarni þrætti fyrir hegðun sína á fundinum en dró svo í land og bar við minnisleysi. Dómsmönnum þótti þrætni hans hver annarri lík og í hæsta máta óviðeigandi að hann neitaði að reka vinnukonu úr vistinni sem lygi upp á hann þvílíkum ósköpum ef hann væri í raun saklaus af því sem á hann var borið.

Dómsmenn vísuðu til 31. kafla mannhelgi Jónsbókar, 2. greinar kristinréttar Árna biskups Þorlákssonar, til þess að sá sem borin væri sök skyldi henni synja og alþingissamþykktar um óráðvandar konur frá 1. júlí 1627.⁵ Þeir töldu frómum manni ómögulegt að sitja undir slíkum áburði án stórrar smánar og hneykslis manna á meðal. Því dæmdu þeir Bjarna séttareid til að færast undan áburðinum og skyldi hann svarinn fyrir sýslumanni í Ögri innan mánaðar. Bjarni hafði áður gerst sekur um hórdómsbrot og féllist honum eiður í þetta sinn þá skyldi hann bæta brot sitt eftir því sem segir um annað hórdómsbrot í Stóradómi. Ef hann næði hins vegar fram eiði þá dæmdu þeir Guðrúnu húðlát eftir miskunn sýslumanns. Dómsmenn töldu að málið mætti ekki til lykta leiðast án þess að Bjarni særi sönnunareid að sakleysi sínu. Guðrúnu yrði svo annaðhvort refsað fyrir lygi sína ef hann næði fram eiðnum eða hórdómsbrot sitt ef hann félli á honum.

Af því sem á eftir fylgir má sjá að Bjarni hefur ekki náð fram eiðnum. Það þýðir að hann hafi ekki getað fengið þrjá menn til að sverja með sér en auk tveggja fangavotta að eigin vali, var hann sjálfur hinn sjötti. Ekki er

4 *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, 84. Þorný Narfadóttir var eiginkona séra Gísla Einarssonar í Vatnsfirði. Honum var hálfpartinn bolað burt þaðan af séra Jóni Arasyni sem tók við stað og kirkju 29. ágúst 1636 í skiptum fyrir Stað á Reykjanesi, sbr. *Annálar 1400–1800 III*, útg. Hannes Þorsteinsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1933–1938), 2–4.

5 *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, 120; um að sá skuli synja er fyrir sök verði, sjá t. d. bls. 116, 243; *Járnsiða og kristinréttur Árna Þorlákssonar*, útg. Haraldur Bernharðsson, Magnús Lyngdal Magnússon og Már Jónsson, Smárit Sögufélags (Reykjavík: Sögufélag, 2005), 147; *Alþingisbækur Íslands V*, útg. Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson (Reykjavík: Sögufélag, 1922, 1925–1932), 142–143.

ljóst hvað gerðist næst en Ari sýslumaður bar ofanefndan dóm undir Halldór Ólafsson lögmann á Berufjarðarþingi í Barðastrandarsýslu 3. maí 1636. Halldóri og öðrum góðum mönnum þótti dómurinn bæði nýtur og myndugur og setti lögmaður nafn sitt undir hann því til staðfestingar.⁶

Snæfjallaprestur skrifaði Gísla biskupi Oddssyni og leitaði ráða um mál sonar síns. Það bréf hefur ekki varðveist en í svarbréfi frá 11. júlí 1636 segir Gíslu biskup slík mál vandalausra nógu vandmeðfarin að ekki sé minnst á þegar einhver náskyldur manni eigi í hlut. Biskup kveðst ókunnugur málinu að öðru leyti en því er fram komi í bréfi prests en hafi frétt að Halldór lögmaður hafi samþykkt dóm Ara. Hann geti því ekki tjáð sig frekar um það en segir að sjálfur myndi hann setja hvern þann út af sakramentinu sem fallið hefði á löglega dæmdum eiði. Að lokum segist hann hafa meðtekið kirkjudalinn sem séra Jón hafði sent honum.⁷

Málið var tekið til umfjöllunar á alþingi 1. júlí 1637. Þar var dómurinn lesinn upp í lögrettu og greinir Páll Gíslason alþingisskrifari stuttlega frá málsatvikum en segist ekki hafa fengið að vita hvað var ályktað þar að lútandi.⁸

Ókunnugt er um framhald málsins þangað til það var tekið fyrir á héraðsprestastefnu í Garpsdal í Gilsfirði 11. september 1639 í vísitasíuyfirreið Brynjólfs Sveinssonar, nývígðs Skálholtsbiskups, um Vestfirði. Þar greinir Ari sýslumaður frá málavöxtum. Hann segir að Bjarni hafi áður gerst sekur um hjúskaparbrot og þá einnig boðist að sverja fyrir. Nú hafi honum aftur verið dæmdur séttareður sem þó sé ekki enn fram kominn. Bjarna sé því haldið utan við heilagt sakramenti og aflausn því hann haldi fram sakleysi sínu. Prestastefnan mæltist til þess að sýslumaður gerði skyldu

6 Innihald dómsins er rakið eftir Lbs 65 II 4to, bl. 144v–146r, sjá viðauka hér að aftan. Um ástæður þess að Halldór lögmaður var staddur á Berufjarðarþingi, sjá Ólafur Davíðsson, *Galdur og galdramál á Íslandi*, Sögurit 20 (Reykjavík: Sögufélag, 1940–1943), 139.

7 AM 244 4to, bl. 172r. Um sakramentis afsetningu, sjá Björk Ingimundardóttir, „Sett út af sakramentinu,“ *Kvennaslóðir. Rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi* (Reykjavík: Kvennasögusafn Íslands, 2001), 140–151. Í svarbréfi Gísla biskups segir hann að séra Jón hafi skrifað sér um áburð „ónýtrar húsgangsstelpu“ á Bjarna son sinn. Hér er að sjálfsgöðu um gildishlaðið orðalag að ræða hjá presti en vel má vera að Guðrún hafi verið á vengangi og leitað ölmusu hvort tveggja á Bæjum og Vatnsfirði áður en að eiginkona Bjarna réði hana í vist á Mýri. Ráð hennar til að binda enda á áleitni húsbónda síns var óvenju snjallt. Hún náði hári úr skeggi hans og ætlaði að nota það til að sýna fram á óeðlilega nærgöngli hans í hennar garð en Bjarni náði því af henni áður en til þess gat komið, sbr. AM 244 4to, bl. 172r; Lbs 65 II 4to, bl. 145r.

8 *Alþingisbækur Íslands* V, 500.

sína og leiddi málið til lykta sem fyrst með veraldlegum aðgerðum. Hún taldi að hvorki væri hægt að veita Bjarna heilagt sakramenti né leynilega syndaaflausn fyrr en niðurstaða fengist í málið. Að endingu benti prestastefnan á að sóknarprestur Bjarna væri skyldugur að áminna hann.⁹

Ari fór að ráðum prestastefnunnar og brást skjótt við því í sakeyrisreikningum árið 1640, en þar miðast reikningsárið við Jónsmessu á sumri, eða 24. júní, er fært til bókar að Bjarni hafi goldið átta ríkisdali í sekt fyrir hördómsbrot. Þar segir ennfremur að hann hafi gerst brotlegur með Guðrúnu Jónsdóttur og að henni hafi þegar verið refsað.¹⁰

3. Fjölskylda og frændgarður

Í Unaðsdalsdómi Ara í Ögri kemur fram að þingapresturinn var faðir Bjarna en prestur á Stað á Snæfjallaströnd á þessum tíma var séra Jón Þorleifsson. Lítið er vitað um hann með vissu þó hann hafi verið tekinn upp í prentuð mannfræðirit. Páll Eggert Ólason segir að hann hafi verið uppi á 16. og 17. öld. Hann komi við skjal 22. október 1588 og sé þá orðinn prestur e. t. v. að Brjánslæk á Barðaströnd en hafi brátt fengið Stað á Snæfjallaströnd þar sem hann er að finna 1636 og svo virðist sem hann sé enn á lífi 17. ágúst 1643. Páll Eggert segir að sumir telji að fyrsta kona hans hafi verið Guðrún Eyjólfsdóttir en þau hafi verið barnlaus. Miðkona séra Jóns segir hann að hafi heitið Sesselja en föðurnafns hennar sé hvergi getið. Þau hafi eignast saman fjögur börn; Árna, Bjarna, Sigríði sem átti Bjarna Bjarnason á Arngerðareyri og Jón. Þriðja kona hans var svo Guðrún Brynjólfsdóttir ekkja séra Ísleifs Styrkárssonar á Stað í Hrutafirði og voru

9 *Guðs dýrð og sálnanna velferð. Prestastefnuðómar Brynjólfs biskups Sveinssonar 1639–1674*, útg. Már Jónsson, Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 10 (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2005), 49, 51–52.

10 ÞÍ. Skjalasafn Rentukammers Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640. Örk 19, Lénsreikningar fyrir reikningsárið 1639–1640, Ísafjarðar- og Strandasýsla. Þess má geta að Magnús Magnússon sýslumaður á Eyri tók saman rit þar sem hann raðar í stafrófsröð inntaki allra alþingisálita frá 1631–1692. Hann hefur smíðað sér þetta verkfæri til að vera fljótari að finna hlutina og er vísun við hvert álit til blaðsíðutals í annarri bók þar sem dómurinn hefur verið skrifaður í heild sinni. Á einum stað segir: „1642 Bjarna Jónssonar öðru hördómsbroti lýst úr Ísafjarðarsýslu. F – 48.“, sbr. Lbs 229 fol., bl. 139v, sjá einnig *Alþingisbækur Íslands I*, útg. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Sögufélag, 1912–1914), xviii. Ekki hefur tekist að finna bókina sem vísað er til og ekki er minnst á þetta í *Alþingisbókinni 1642*, sjá *Alþingisbækur Íslands VI*, útg. Einar Arnórsson (Reykjavík: Sögufélag, 1933–1940), 71–97.

þau barnlaus. Þessar upplýsingar hefur Páll Eggert úr *Æfum lærða manna* eftir Hannes Þorsteinsson (1860–1935) og *Prestaæfum* Sighvats Grímssonar Borgfirðings (1840–1930).¹¹

Páll Eggert segir ekkert um foreldra séra Jóns né ættir hans enda eru þær með öllu ókunnar. Sighvatur segist sömuleiðis, í *Prestaæfum* sínum, ekki hafa fundið ættar hans neins staðar getið. Ágúst Sigurðsson hefur hins vegar sett fram tilgátu um að séra Þorleifur Björnsson á Stað á Reykjanesi hafi verið faðir hans. Það er vitað að séra Þorleifur átti einmitt son sem hét Jón en óljóst er um afdrif hans. Ef þetta er rétt þá hefur séra Jón verið hálfbróðir séra Greips Þorleifssonar sem hélt Stað á Snæfjallaströnd á undan honum. Greipur var óskilgetinn sonur séra Þorleifs sem ættleiddi hann ásamt tveimur öðrum börnum sínum 12. september 1557. Ágúst telur að tilgátan gæti staðist tímans vegna og það að séra Jón hafi fyrst þjónað að Brjánslæk gæti skýrt kynni Einars Bjarnasonar og Þorgerðar Greipsdóttur. En Einar var sonur Bjarna Björnssonar að Brjánslæk og Þorgerður dóttir séra Greips. Það slitnaði upp úr trúlofun þeirra en hún var þá þegar barni aukin. Leiðindin sem sköpuðust í kjölfar þessa telur Ágúst hafa orðið til þess að séra Jón hafi vikið burt af Brjánslæk.¹²

Óháð því hvort tilgáta Ágústs feðri séra Jón á réttan hátt þá býður Unaðsdalsdómurinn upp á möguleika til að komast á snoðir um ættir séra

- 11 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* III (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950), 318. Þingaprestur virðist merkja hér prestur í Snæfjallaþingum en ekki prestur sem býr annars staðar en á kirkjujörðinni því á Snæfjöllum var staður en ekki bændakirkja.
- 12 Lbs 2368 4to, bls. 1023; Ágúst Sigurðsson. *Forn frægðarsetur – í ljósi liðinnar sögu* II (Reykjavík: Bókamiðstöðin, 1979), 85, sjá einnig, 90; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* II (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949), 95–96; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, 318; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* V (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1952), 174–175; Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* II, með skýringum og viðaukum eftir Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1889–1904), 315, 596–597. Óljóst er nákvæmlega hvenær þessi samdráttur Þorgerðar og Einars átti sér stað. Kynni þeirra ættu þó ekki að þurfa að vera háð veru séra Jóns Þorleifssonar á Brjánslæk vegna tengsla séra Greips við Barðaströnd en þangað átti hann ættir að rekja. Einnig má benda á að í reikningsbók Magnúsar þrúða Jónssonar sýslumanns í Bæ á Rauðasandi færir hann inn skuld Björns bartsкера í Rauðasandshreppi árið 1590. Hvorki föðurnafns né ábúðarjarðar Björns er getið en að líkum bjó hann á Sjóunda. Magnús færir einnig til bókar það sem Björn hafði galdið upp í skuldina og er þar m. a. að finna kým frá Skarði á Snæfjallaströnd, en Skarð var í eigu Staðar á Snæfjallaströnd, og mun færslan væntanlega eiga að skiljast sem leigur af kúnni, sbr. AM 68 8vo, bl. 16r.

Jóns og Sesselju konu hans. Þar segir nefnilega að Bjarni hafi borið fram vitnisburðarblað Sveins og Steinunnar Ólafsbarna og að þau hafi verið þremmenningar, þ. e. skyld í þriðja lið sem þýðir að þau hafi átt sameiginlegan langafa og/eða langömmu. Hver einstaklingur á tvo afa og tvær ömmur og fjóra langafa og fjórar langömmur. Það þýðir að átta manns koma til greina sem skurðpunktur ættar þeirra Ólafsbarna og Bjarna Jónssonar. Sveinn Ólafsson bjó á Bæjum á Snæfjallaströnd og kona hans var Ingibjörg, dóttir séra Þórðar Brandssonar í Hjarðarholti, en á meðal barna þeirra var séra Þórður (1623-1667) fræði- og hugvitsmaður. Minna er kunnugt um Steinunni en hún hefur e. t. v. búið að Unaðsdal því samkvæmt jarðabók Norður-Ísafjarðarsýslu frá 1658 þá átti hún fjórðung í jörðinni á móti séra Jóni Arasyni og Vatnsfjarðarkirkju sem átti helmingshlut.¹³

Foreldrar Sveins og Steinunnar voru þau Ólafur Finnsson og Sigríður Sveinsdóttir. Finnur, faðir Ólafs, var sonur Ólafs Guðmundssonar sýslumanns í Þernuvík og konu hans Þorbjargar Guðmundsdóttur lögréttumanns í Snóksdal Finnssonar. Móðir Ólafs var Hildur Snorradóttir en um foreldra hennar er ekki annað kunnugt en föðurnafnið. Sveinn, faðir Sigríðar, var sonur Jóns Þorbjarnarsonar á Sæbóli og konu hans Guðrúnar, dóttur Narfa Ívarssonar ábóta á Helgafelli. Móðir Sigríðar var Guðrún yngri, dóttir Ólafs Eiríkssonar og Birgítar Jónsdóttur. Skurðpunktarnir átta eru því föðurmegin: Ólafur Guðmundsson og Þorbjörg Guðmundsdóttir og Snorri með óþekktu föðurnafni og óþekkt kona hans. Móðurmegin eru það hins vegar Jón Þorbjarnarson á Sæbóli og Guðrún Narfa-dóttir og Ólafur Eiríksson og Birgít Jónsdóttir.¹⁴

Ættrakning þessi framkallar því miður engin augljós svör við því hvar ættir Bjarna og þeirra Ólafsbarna skerast. Ef horft er til ættarmótsins eins samans þá mætti benda á að faðir Birgítar var Jón Þorláksson en bróðir

13 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, 114; AM 211b 4to, bls. 13. Á alþingi árið 1587 lýsir Ólafur Finnsson, faðir Sveins og Steinunnar, lögmála á sex hundraða hluta í Unaðsdal, sbr. *Alþingisbækur Íslands II*, útg. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Sögufélag, 1915–1916), 97.

14 Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir II*, 491, 605–606; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940 I* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948), 320; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár III*, 101; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940 IV* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1951), 46–47; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, 90–91; *Annálar 1400–1800 III*, 458; „Ritgerð Jóns Guðmundssonar lærða um ættir o. fl.“ *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju III*, útg. Hannes Þorsteinsson (Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1902), 707.

hans og alnafni var mikill listaskrifari. Hann var uppi á seinni hluta 15. aldar og með hendi hans eru varðveittar fagurskrifaðar latneskar messubækur. Ekki er talið óhugsandi að Jón, faðir Birgítar, hafi einnig komið að ritun messubóka í félagi við bróður sinn. Þess má ennfremur geta að sonarsonur hans var Ari Jónsson. Hann og synir hans, Jón og Tómas, voru gæðaskrifarar og skrifuðu bækur um miðja 16. öld.¹⁵ Einn möguleiki er þó til staðar því Ragnhildur, dóttir Jóns Þorbjarnarsonar og Guðrúnar Narfadóttur og afasystir Sveins og Steinunnar, átti séra Þorleif á Reykhólum. Ef séra Jón Þorleifsson var sonur séra Þorleifs, eins og Ágúst Sigurðsson hefur stungið upp á, þá eiga Sveinn og Steinunn Ólafsbörn og Bjarni Jónsson þau Jón Þorbjarnarson og Guðrúnu Narfadóttur sem sameiginlegan langafa og langömmu og væru samkvæmt því þremmenningar.¹⁶

Eins og fyrr var getið er talið að séra Jón hafi fyrst verið prestur að Brjánslæk. Það sem tengir hann við staðinn er kaupmáli og festing Sæmundar Árnasonar, síðar sýslumanns að Hóli í Bolungarvík, og Helenu eða Elínar dóttur Magnúsar prúða Jónssonar sýslumanns. Gerningurinn fór fram 22. ágúst 1588 í Bæ á Rauðasandi en vottar að honum voru séra Bjarni Halldórsson í Selárdal, séra Ólafur Jónsson síðar á Söndum en þá heimilisprestur í Bæ, séra Jón Þorleifsson væntanlega að Brjánslæk og svo fjórir leikmenn. Kaupmálagerningurinn var bréfaður að Brjánslæk 2. júní 1590.¹⁷

Í prestasögum sínum minnst séra Jón í Hítardal ekki á Brjánslæk er hann fjallar um séra Jón en segir að hann hafi tekið við Stað á Snæfjöllum eftir séra Greip um 1588. Hann getur þess ennfremur að séra Jón hafi samtímis þjónað Kirkjubólskirkju í Langadal fram undir 1590 eða nokkuð síðar

15 Ólafur Halldórsson, „Jónar tveir Þorlákssynir,“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefið út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990*, Rit 38 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1990), 254–270; Jón Helgason, „Nokkur íslensk handrit frá 16. öld,“ *Skírnir* 106 (1932): 143–168.

16 „Ritgerð Jóns Guðmundssonar lærða um ættir o. fl.,“ 707–709, 714–715. Þess má geta að á meðal dætra þeirra Jóns Þorbjarnarsonar og Guðrúnar Narfadóttur var Guðlaug sem átti séra Indriða Ámundason en dóttir þeirra var Sæunn, móðir Jóns lærða Guðmundssonar sem kemur síðar við sögu.

17 AM Dipl. Isl. V, 9. Apógraf nr. 4483. Annar séra Jón Þorleifsson var uppi á sama tíma en hann hélt fyrst Hjarðarholt, svo Vatnsfjörð og var orðinn prófastur 1546 en 1565 fékk hann Gufudal og varð prófastur í Barðastrandarsýslu til æviloka. Dánarár hans er óþekkt en hann er á lífi 1583 og er talinn dáinn fyrir 1587, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár III*, 317–318. Það er því væntanlega ekki hann sem er viðstaddur kaupmálann á Brjánslæk enda ætti hann sem prófastur að vera nefndur fyrstur í virðingarröð prestanna.

er Snæbjörn Torfason, eigandi jarðarinnar, vígðist þangað en upp frá því hafi kirkjurnar verið aðskildar. Ekki er ljóst hvaða heimildir hann hafði í höndunum og ártöl hans eru sjaldnast nákvæm. Hann getur þess þó að árið 1597 hafi séra Jón skrifað Oddi Einarssyni biskupi og óskað þess að kirkjan á Snæfjöllum mætti halda rekaítaki sínu í Kambi og Kjaransvíkurlandi sem var kirkjujörð Holts í Önundarfirði.¹⁸

Elsta skjal sem vitað er um að séra Jón komi nálægt og sýnir að hann er kominn að Snæfjöllum er frá 26. janúar 1594. Þá kallaði séra Snæbjörn Torfason, prófastur milli Arnarness og Geirhólms, saman átta presta í Vatnsfirði til að álykta um prestverk séra Jóns Loftssonar. Hann hafði kvænst þriðju eiginkonu sinni skömmu áður og sjálfur framkvæmt athöfnina. Jón prestur í Vatnsfirði var dæmdur frá embættinu ári síðar fyrir þessi afglöp sín. Aftur á móti er yngsta skjal sem kunnugt er um að séra Greipur komi að sem prestur að Snæfjöllum frá 9. júní 1589. Þar er hann einn af fimm prestum sem eru á meðal dómsmanna að Mosvöllum í Önundarfirði í tólf manna dómi um hjúskaparbrot.¹⁹ Af fyrra skjalinu má álykta að séra Jón hafi í það minnsta verið kominn að Snæfjöllum í fardögum 1593.

Dánarár séra Greips er hins vegar ókunnugt. Hann er án efa dáinn fyrir 1601 en er talinn á lífi 1595. Ástæða þess er viðurkenningarbréf Þorleifs Þórðarsonar, skrifað á Snæfjöllum 15. nóvember 1595, á ódagsettum vitnisburði Guðrúnar Jónsdóttur. Þar segist Guðrún hafa komið til Snæfjalla 16 vetra gömul en hafi nú ellefu um fertugt og hafi dvalið þar allan þann tíma. Í vitnisburðinum segist hún hafa heyrð:

18 Lbs 175 4to, bl. 303r–305r, 341v, 344v. Eftirmaður séra Snæbjarnar Torfasonar á Kirkjubóli var sonur hans séra Torfi. Hann missti heyrnina en vildi ekki láta brauðið af hendi heldur fá aðstoðarmann til þess að sinna þeim verkum sem hann var ófar um. Málið var tekið fyrir á prestastefnu á Þingvöllum 1. júlí 1650 og kemur fram í vitnisburði séra Torfa að Kirkjubólskirkja hafi að fornu í elstu manna minnum verið annexía frá Snæfjöllum og að presturinn þar hafi þjónað báðum sóknunum, sbr. *Guðs dýrð og sálanna velferð*, 153–154. Sjá einnig úr ævisögu Jóns Teitssonar Hólabiskups frá 1782, *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal. Með viðbæti* II, Sögurit 2 (Reykjavík: Sögufélag, 1911–1915), 204. Þessu er Ágúst Sigurðsson ósammála en hann dregur í efa að Snæfjallaprestur hafi einnig þjónað Kirkjubóli í Langadal, sbr. *Forn frægðarsetur* II, 79–80. Hvað heimildir séra Jóns í Hítardal varðar má geta þess að hann gegndi embætti rektors í Skálholtsskóla 1708–1710 og þá hefur skjalasafn biskupsstólsins staðið honum opið, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, 143.

19 Lbs 67 4to, bl. 81v–83r, 150v–151v, sbr. *Alþingisbækur Íslands* II, 151–154.

... þá Jón Jónsson, er kenndur var Gudduson og Guðrúnu Þórarinsdóttur og fleiri aðra menn lýsa því oftsinnis eftir Guðrúnu heitinni Gunnlaugsdóttur, að sá landspartur sem liggur utan til við klyftina millum Skarðs og Eyjar hefði léður verið frá Snæfjöllum Kristínu ríku er sat í Æðey undir hitaelda, og aldrei hefi ég annað síðan heyrt um mína ævi en þessi partur hafi léður verið. Hér með hefi ég vitað að þessi partur hefur ekki átölulaus verið í mínu minni af þessum prestum s. Halldóri Gunnlaugssyni og s. Greipi Þorleifssyni, sem Snæfjöll hafa haldið og ég hefi hjá verið um áður sagða tíma.²⁰

Í vitnisburðinum er Guðrún Gunnlaugsdóttir ein sögð látin en ætla mætti að þau Jón Gudduson Jónsson og Guðrún Þórarinsdóttir séu það einnig því annars hefði vitnisburður þeirra verið tekin um orð Guðrúnar Gunnlaugsdóttur. Hins vegar er vel hugsanlegt að þau hafi verið á lífi en flutt af Snæfjallaströnd í aðrar fjarlægari sveitir. Enginn greinarmunur er hins vegar gerður á séra Halldóri og séra Greipi, tengdasyni og eftirmanni hans, og eru þeir báðir sagðir „hafa haldið“ staðinn. Halldór hlýtur þó að vera dáinn því hann kemur fyrst við skjöl 1526 en yngsta skjalið sem kunnugt er að hann sé viðriðinn er frá 2. júní 1563.²¹ Það að ekki sé tekið fram að séra Greipur sé látinn þýðir því ekki endilega að hann sé á lífi. Það verður einnig að teljast líklegra að með vitnisburðinum frá 15. nóvember 1595 sé nýr prestur að tryggja eignarheimildir kirkju sinnar en séra Jón skrifaði einnig biskupi um rekaítök 1597 og tók afrit af dómsskrá um landamerki Snæfjallastaðar og Ness í Grunnavík árið 1601 eins og vikið verður að síðar.

20 AM Dipl. Isl. II, 4. Apógraf nr. 2353. Annar vitnisburður um sama efni frá 1. september 1516 var varðveittur á kálfskinni í skjalasafni Snæfjallakirkju í upphafi 18. aldar er Árni Magnússon lét taka afrit af skjölum kirkjunnar, sbr. *Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn VIII*, útg. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1906–1913), 595–596. Þess má geta að hitueldur er sá eldur sem notaður er við ölgerð, þ. e. ölhitu, sjá Halldór Halldórsson, *Íslenskt orðtakasafn*, 3. útgáfa, Íslenskt þjóðfræði (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1993), 217–218.

21 Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár II*, 95–96, 255. Sýnishorn af rithendi séra Greips hefur varðveist en hann skrifar eignayfirlýsingu sína framan við tvö skinnblöð úr tvisöngsbók en þar hafa einnig verið skrifaðar nokkrar gátur með annarri yngri hendi, sbr. Ágúst Sigurðsson, *Forn frægðarsetur II*, 84–85 og mynd á milli, 96–97. Um gáturnar, sjá Ólafur Halldórsson, „Því flýgur krákan víða,“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefið út á sjötugsafmali hans 18. apríl 1990*, Rit 38 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1990), 111–134.

Af ofansögðu mætti því ætla að séra Jón hafi tekið við Snæfjöllum einhvern tíma á bilinu frá fardögum 1590 til fardaga 1593. Ástæðan var líkast til andlát séra Greips Þorleifssonar.

Ekkert er að hafa um kvonfang séra Jóns í *Æfum lærða manna* og byggir Páll Eggert því þar einungis á *Prestaefunum*. Sighvatur getur heimilda sinna en þær eru ættartöluviðaukar Jóns Espólíns (1769–1836) og *Prestasögur* Daða fróða Nielssonar (1809–1857). Sighvatur telur sjálfur að séra Jón hafi verið tvígiftur og fyrri kona hans hafi verið Sesselja. Hann getur þess svo að Daði telji að hann hafi verið þriggíftur og að fyrsta kona hans hafi verið Guðrún Eyjólfsdóttir en að þau hafi verið barnlaus. Samkvæmt Daða var Sesselja önnur kona hans. Sighvatur getur þess að í ættartöluviðaukum Espólíns komi fram að séra Jón hafi síðast átt Guðrúnu yngri Eyjólfsdóttur prests frá Brjánslæg Ásmundssonar og hafi þá bæði verið orðin gömul. Samkvæmt Daða mun þriðja og síðasta kona séra Jóns hins vegar hafa verið Guðrún Brynjólfsdóttir og telur Sighvatur að það hafi verið seinni kona hans nema hann hafi átt Guðrúnu Eyjólfsdóttur síðast og þá á gamals aldri.²²

Ofangreindar heimildir eru allar frá 19. og 20. öld og standa því ansi fjarri viðfangsefninu í tíma. Þórður Jónsson prestur í Hítardal (um 1609–1670) tók saman ættartölubók sem talið er að sé sett saman á árunum 1645–1660. Frumrit hennar hefur ekki varðveist en til eru nokkur afrit frá 17. öld og er afskrift sem gerð var fyrir Árna Magnússon handritasafnara í byrjun 18. aldar, sem er nú að finna undir safnmarkinu AM 257–258 fol., talin standa næst frumritinu. Í ættartölubók séra Þórðar fær séra Jón Þorleifsson ekki sérstaka umfjöllun en er getið þegar fjallað er um Guðrúnu Brynjólfsdóttur. Þar segir að Guðrún hafi fyrst átt séra Ísleif Styrkársson á Stað í Hrutafirði og að þau hafi eignast fimm börn. Þar af voru tvær dætur sem báru nafnið Guðrún og önnur þeirra hafi gifst Bjarna syni séra Jóns Þorleifssonar á Snæfjöllum og Sesselju konu hans. Síðar kemur fram að seinni bóndi Guðrúnar Brynjólfsdóttur hafi verið séra Jón á Snæfjöllum og að þau hafi verið barnlaus.²³

22 Lbs 2368 4to, bls. 1023–1024. Í fyrirnefndum viðaukum Espólíns kemur fram að séra Jón Þorleifsson á Snæfjöllum hafi fyrst átt Guðrúnu Eyjólfsdóttur, svo Sesselju og síðast Guðrúnu Ísleifsdóttur, sbr. ÍB 16 4to, d. 6365. Hér ruglar Espólín saman þeim mæðgum Guðrúnu Brynjólfsdóttur og Guðrúnu Ísleifsdóttur, sjá þó ÍB 15 4to, d. 6016–6017, þar sem hann fer rétt með.

23 *Ættartölusafnit séra Þórðar Jónssonar í Hítardal I*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir, Rit 70

Nánari umfjöllun um séra Jón er að finna í ritinu *Prestasögur um Skálholtsbiskupsdæmi* eftir séra Jón Halldórsson í Hítardal (1665–1736). Þar kemur þó ekkert fram um ættir hans en þess m. a. getið að hann hafi verið mikið hraustmenni og tvíkvæntur. Fyrri kona hans, sem hann átti börn sín með, er ekki nafngreind en seinni kona hans er sögð hafa verið Guðrún Brynjólfsdóttir.²⁴ Ekki er ljóst hvaðan Daði hefur upplýsingar sínar um þriðju eiginkonu séra Jóns Þorleifssonar. Þangað til það kemur í ljós er hins vegar vænlegast að treysta vitnisburði Hítardalsklerka um að eiginkonurnar hafi aðeins verið tvær.

Burtséð frá því hvort Guðrún Brynjólfsdóttir hafi verið önnur eða þriðja kona séra Jóns er unnt að ákvarða hvenær þau gengu í hjónaband. Í bréfi frá 27. maí 1614 vottar séra Sveinn Símonarson, prófastur að Holti í Önundarfirði, að séra Jón Þorleifsson hafi galdið sér tvo ríkisdali í biskupstíundir vegna konu sinnar Guðrúnar Brynjólfsdóttur. Greiðslan var eftir 20 hundruð í jörðinni Höfða og lausafé Guðrúnar. Sveinn prófastur getur þess að Oddur biskup Einarsson hafi falið sér innheimtu tíunda í þessum hluta sýslunnar og ennfremur að sekta eða jafnvel lögsækja þá sem tregðuðust við að gjalda. Fram kemur að Guðrún hafði ekki galdið biskupstíund í þrjú ár en að það hafi hvorki verið af þrjósku né óvilja heldur sökum misskilnings því hún taldi sig prestsekkju eftir fyrri mann sinn séra Ísleif Styrkársson. Með bréfi sínu kvittar prófastur þau fyrir greiðslu biskupstíundar þriggja síðastliðinna ára og hlífir þeim við sektum fyrir góðlátlega bón séra Jóns.²⁵ Af þessu má ráða að séra Jón hafi kvænst Guðrúnu þremur árum áður, þ. e. 1611, því er hún giftist á ný var hún ekki lengur prestsekkja og þ. a. l. ekki lengur undanskilin greiðslu biskupstíundar.

Dánarár séra Jóns er óþekkt líkt og fæðingarár hans en í *Íslenskum aviskrá*m er þess getið að hann virðist enn vera á lífi 17. ágúst 1643. Það er

(Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2008), 206 og II, 318, 371–372.

24 Lbs 175 4to, bl. 344v–345r. Um heimildir þær er Daði fróði hefur nýtt sér við ritun prestaævanna, sjá Jón Jónsson, „Daði Nielsson „fróði“. Aldarminning,“ *Skírnir* 84 (1910): 125–126. Upplýsingarnar hefur Jón úr formála Daða auk þess sem hann segir að sjá megi á mörgum frásögnunum hvaðan Daði hefur fengið þær. Á meðal þess sem Jón segir hann hafa notað eru margar ættartölubækur sem skiljanlega er ekki nógu nákvæmt til að ganga úr skugga um hvaðan heimild Daða fyrir þriðju konu séra Jóns er komin.

25 AM 253 4to, bl. 100v (bls. 200). Umræddur Höfði kann að vera Höfði í Mýraþingsókn sem er 30 hundruð að dýrleika árið 1710, sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns VII* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1940), 60–61.

byggt á vísitásiu Brynjólfs biskups sem þá fór fram á Snæfjöllum en þar bregður fyrir nafni séra Jóns í sambandi við bók sem hann hafði fengið kirkjunni upp í reikning hennar. Þar sem ekki er talað um hann sem sál-aðan eða heitinn þá hefur sú ályktun verið dregin að hann virðist hafa verið á lífi er vísitásían fór fram. Það má vel vera en er alls ekki víst. Þannig er þess ekki getið að Guðbrandur biskup Þorláksson (d. 1627) sé látinn þegar gjafar hans til kirkjunnar er getið í sömu vísitásiu. Líklegt verður þó að teljast að séra Jón sé einmitt dáinn á þessum tímamarki og hafi verið það í nokkur ár enda stendur séra Tómas Þórðarson kirkjureikning Snæfjalla undanfarinna þriggja ára sem þýðir að hann hafi tekið við brauðinu árið 1640.²⁶ Einnig má benda á að séra Jón skildi við Snæfjöll í verra ásigkomu-lagi en hann tók við þeim og þurftu erfingjar hans að svara fyrir það eins og komið verður að síðar. Því máli eru gerð skil í vísitásiubók Brynjólfs biskups og þess aldrei getið að séra Jón sé látinn þegar minnst er á hann þar þó nær öruggt megi telja að svo sé.

4. Hagir Bjarna

Bjarni Jónsson er líkast til fæddur á Stað á Snæfjallaströnd og þar hefur hann væntanlega alist upp allt til fullorðinsára. Óhætt er að segja að upp-vaxtarár hans á Snæfjallaströnd hafi verið viðburðarík. Hann var, ásamt öðru heimilisfólki, ásóttur af afturgöngu. Sömuleiðis hefur hann tæpast komist hjá því að heyra af og jafnvel berja augum baskneska hvalveiðimenn sem fóru um sveit hans með gripdeildum en var að endingu ráðinn bani í Æðey og Sandeyri sem var næsti bær við Snæfjöll.

Árið 1611 lést Jón bróðir Bjarna á voveiflegan hátt og var talinn ganga aftur. Af dauða hans hefur séra Jón í Hítardal þetta að segja rúmlega hundr-að árum eftir atburðinn: „Jón hrpaði úr fjalli af snjóskafli ofan fyrir sjóar-hamra og dó, haldið að aftur hefði gengið, sá Snjófjalladraugur var mesta

26 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 82–83. Í fyrstu vísitásiureið sinni um Vestfirði árið 1639 sleppti Brynjólfur biskup að vísitera Árnés í Trékyllisvík, Stað á Snæfjallaströnd, Stað í Grunnavík og Stað í Aðalvík, sbr. Guðrún Ása Grímsdóttir, „Biskupsstóll í Skálholti,“ *Saga biskupsstólanna. Skálholt 950 ára – 2006 – Hólar 900 ára* ([Akureyri]: Hólar, 2006), 230–231 en þar má sjá þær kirkjur er biskup vísiteraði og bera má það saman við vísitásiu hans 1643, sbr. 231–234. Talið er að séra Tómas hafi vígst aðstoðarprestur séra Jóns á Snæfjöllum árið 1628, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, 19–20.

meinvætti og gjörði margt illt.²⁷ Þetta er elsti vitnisburður um hvernig dauði Jóns atvikaðist og að hann hafi gengið aftur sem Snæfjalladraugurinn. Til eru fjórir samtímavitnisburðir um að draugagangur hafi verið á Snæfjöllum í byrjun 17. aldar. Tveir þeirra greina að einhverju leyti frá því í hverju hann fólst. Þannig segir Pétur Einarsson (1597–1666) lögréttumaður á Ballará í annál sínum við árið 1611: „Gekk draugur á Snæfjöllum, með grjótkasti nótt og dag allan veturinn.“ Í riti sem séra Guðmundur Einarsson (um 1568–1647) á Staðarstað setti saman árið 1627 kemur fram að draugurinn hafi opinberlega kastað torfum, beinum og steinum nótt jafnt sem dag.²⁸

Til þess að ráða niðurlögum draugsins leitaði séra Jón á Snæfjöllum liðsinnis Þorleifs Þórðarsonar, eða Galdra-Leifa eins og hann var kallaður, sem bjó á Garðsstöðum hjá Ögri, hinum megin Ísafjarðardjúps. Þeir séra Jón hafa hugsanlega þekkt en maður með sama nafni gefur út viðurkenningsbréf, líkast til að forlagi séra Jóns, um vitnisburð Guðrúnar Jónsdóttur 15. nóvember 1595 að Snæfjöllum sem þegar er getið. Þorleifi tókst ekki að kveða drauginn niður og því var Jón lærði Guðmundsson kallaður til en hann dvaldi þá á Breiðafjarðarsvæðinu, lengst af á Skarði á Skarðsströnd en einnig í Bjarneyjum og Ólafseyjum. Þetta var ekki fyrsta viðureign Jóns lærða við drauga en áður hafði hann, að eigin sögn, hreinsað Ólafseyjar af afturgöngu landnámsmannsins Geirmundar heljarskinns. Honum tókst að kveða Snæfjalladrauginn í kútinn með kvæðinu *Fjandafælu* án þess þó að bana honum. Draugurinn sótti í sig veðrið og ári síðar var Jón mættur á nýjan leik og kom honum endanlega fyrir með *Snjáfjallavisum hinum síðari*.²⁹

27 Lbs 175 4to, bl. 345r. Þessi frásögn er tekin upp í *Prestaeðfir* Daða fróða og fleiri slík söfn, vindur upp á sig og ratar svo í Þjóðsagnasöfn, sbr. *Íslenzkar Þjóðsögur og ævintýri. Safnað hefur Jón Árnason* I. Ný útgáfa, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 1954), 251–252; *Íslenzkar Þjóðsögur og ævintýri. Safnað hefur Jón Árnason* III. Ný útgáfa, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 1955), 329–330.

28 *Annálar 1400–1800* III, 191, en þaðan er bein tilvitnun tekin. Sjá einnig Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Þættir úr fræðasögu 17. aldar* I, Rit 46 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1998), 65–66 en þar birtir hann allar fjórar samtímaheimildirnar um draugaganginn. Þar á meðal er frásögn Jóns Ólafssonar Indíafara sem talar um uppvakningu en getur ekki ærsla hans, aðeins að þau hafi bæði verið furðanleg og skelfileg. Í fáorðri frásögn sinni af sama atburði minnst Björn Jónsson á Skarðsá aðeins á að afturganga hafi verið þreifanleg á Vestfjörðum.

29 Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða* I, 65–67, 107–111. Um Þorleif

Í byrjun 17. aldar stunduðu Baskar hvalveiðar við Ísland. Þeir öfluðu nauðsynja með viðskiptum við Íslendinga og með þeim þróaðist sérstakt viðskiptamál. Það hefur varðveist í tveimur basknesk-íslenskum orðasöfnum og ennfremur eru ummerki um leifar þess þriðja. Haustið 1615 brotnuðu þrjú basknesk skip í fárviðri við Strandir og náðu allir skipverjarnir að komast á land en litlu varð bjargað. Skipbrotsmennirnir fóru um Vestfirði með ránshendi og lentu eðlilega í útistöðum við Vestfirðinga. Ari Magnússon sýslumaður kallaði út lið til að hafa hendur í hári þeirra. Einhverjir þeirra komust undan en flestir voru vegnir í tvennu lagi, annars vegar í Dýrafirði og hins vegar í Æðey á Ísafjarðardjúpi og Sandeyri á Snæfjallaströnd. Annar hópurinn hafði komið sér upp bækistöð í Æðey og náð að járna hval sem hafði rekið á land við Sandeyri. Herlið Ara drap fyrst þá sem eftir voru í Æðey og sigldi svo í land og umkringdi bæinn á Sandeyri. Áður en ráðist var til inngöngu var sent eftir séra Jóni Þorleifssyni á Stað á Snæfjöllum og var hann viðstaddur slagið.³⁰

Ekki er ljóst hvenær Bjarni fluttist úr föðurhúsum og að Tyrðilmýri eða Mýri eins og jörðin er jafnan kölluð. Hann er hins vegar á Mýri árið 1635 og hafði þá a. m. k. verið þar frá 1631 samkvæmt vitnisburði Jónsbókarhandrits með hendi hans. Mýri var engin kostajörð enda landrymi af skornum skammti. Þetta kemur fram í bæjarvísu sem eignuð er ónefndum presti á Stað á Snæfjallaströnd. Þar eru taldir upp allir bæir í sveitinni og

Þórðarson, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* V, 187–188. Jón lærði kann að hafa verið skyldur séra Jóni á Snæfjöllum en eins og þegar hefur verið bent á var Jón lærði þremmingur Sveins Ólafssonar á Bæjum. Seinna kvæði Jóns lærða hefur verið prentað, sbr. „Snjáfjallavísur hinar síðari, í móti þeim síðara gangára á Snæfjöllum 1612,“ *Huld. Safn alþýðlegra fræða íslenzkra* II, útg. Hannes Þorsteinsson, Jón Þorkelsson, Ólafur Davíðsson, Pálmi Pálsson, Valdimar Ásmundsson, 2. útgáfa (Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1936), 85–94. Vísurnar eru ekki til í frumriti og hafa aðeins varðveist í einu handriti frá því um 1660. Af heiti vísanna þar mætti ráða að draugarnir hafi verið tveir en annálar geta aðeins um einn árið 1611 og mætti ætla að hann hafi rumskað ári síðar og þá verið kveðinn niður fyrir fullt og allt. Að endingu skal bent á að það er einkennileg tilviljun að dauði Jóns og draugagangur sem honum er kenndur fari af stað á Snæfjöllum 1611 sem er sama ár og séra Jón kvænist Guðrúnu Brynjólfsdóttur.

30 *Spánverjavígin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur*, útg. Jónas Kristjánsson, Íslenzk rit síðari alda 4 (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1950), xxviii–xxxii, xxxviii, 1–28, einkum þó bls. 22. Um orðasöfnin, sjá Helgi Guðmundsson, „Um þrjú basknesk-íslenzk orðasöfn frá 17. öld,“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 1 (1979): 75–87. Benda má á að Ari í Ögri átti Æðey en hana keypti hann 7. apríl 1608, sjá AM Dipl. Isl. V, 15. Apógraf nr. 5248, sjá einnig varðandi eigendasögu Æðeyjar AM Dipl. Isl. II, 4. Apógraf nr. 2353.

getið helstu ókosta hvernjar jarðar. Ljóðlínan sem er helguð Tyrðilmýri er svohljóðandi: „Landareign Mýrar lítil er.“³¹

Í landkostalítilli lýsingu á Mýri í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín er jörðin talin fódra tvær kýr, fimmtán ær, fimm lömb og einn hest. Mýri var þó útvegsjörð og hefur sjávarfangið eflaust vegið upp á móti rýrum landsgæðum í þessari harðindasveit. Af Unaðsdalsdómnum má einnig sjá að Bjarni sótti sjóinn með vinnukonu sinni. Mýri er sögð níu hundruð að dýrleika í jarðabók Árna og Páls. Það sama kemur fram í gerningi frá 1. október 1647 þegar Kristín Guðbrandsdóttir, kona Ara Magnússonar, gaf sonarsyni sínum Guðbrandi Jónssyni jörðina.³² Ekki er ljóst hvenær Mýri komst í eigu hjónanna í Ögri en ekki er ólíklegt að hún hafi verið í eigu þeirra þegar Bjarni sat hana. Hann hefur því ekki einungis verið með uppsteyt við veraldlegt yfirvald sitt þegar hann var boðaður til Ögurs vegna hórdómsryktis heldur að líkindum einnig landsdrottinn sinn.

Ekki er auðvelt að átta sig á því hvenær Bjarni kvæntist Guðrúnu Ísleifsdóttur og þau hófu búskap. Sömuleiðis er ekkert vitað um hvort þau hafi alist upp saman á Snæfjöllum frá 1611 eða hvort Guðrúnu hafi verið komið í fóstur er móðir hennar giftist séra Jóni á Snæfjöllum. Fæðingarár beggja er óþekkt og því lítið hægt að segja um aldur þeirra. Guðrún mun þó vera fædd fyrir eða jafnvel um 1605–1606 en faðir hennar séra Ísleifur Styrkársson deyr um það leyti.³³ Í oftnefndum Unaðsdalsdómi, frá 11. apríl 1635, kemur fram að brot Bjarna með Guðrúnu Jónsdóttur hafi verið annað hórdómsbrot hans. Hið fyrsta hefur líkast til átt sér stað á reikningsárinu 1628–1629. Í sakarfallsreikningum þess árs er minnst á mann að nafni „Börre Joensen“ sem hafði gerst brotlegur með Guðrúnu Gvendsdóttur og

31 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 306, 314; „Sitt er að jörðu sérhverre, samt öllum búid á,“ *Ársrit sögufélags Ísfirðinga* 18 (1974): 130, en þaðan er bein tilvitnun tekin; sjá ennfremur afgangið sveitarlýsingu Snæfjallastrandar, sbr. Guðrún Ása Grímsdóttir, *Ystu strandir norðan Djúps. Um Kaldalón, Snæfjallaströnd, Jökulfirði og Strandir*, Árbók Ferðafélags Íslands 1994 (Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1994), 31–43.

32 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, 254; *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdráttir*, útg. Gunnar F. Guðmundsson ([Kaupmannahöfn]: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1993), 164. Um sjósókn vinnukvenna, sjá Kristjana Kristinsdóttir, „Tvö skjöl um Bessastaði og Viðey,“ *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess* 4 (1991): 78–80, 85.

33 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár II*, 404. Springborg telur Bjarna fæddan um eða eilítið fyrir 1600, sbr. „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 314.

var það hans fyrsta brot en hennar annað.³⁴ Af sakeyrisreikningum Ísafjarðarsýslu er að sjá að þetta sé eini maðurinn með nafni svipuðu Bjarna sem kemur til greina. Þau Bjarni og Guðrún Ísleifsdóttir hafa því að öllum líkindum þegar eftir Jónsmessu á sumri árið 1628 verið gengin í hjónaband.

Ólíklegt verður að teljast að Bjarni og Guðrún hafi eignast börn sem á legg hafa komist. Að minnsta kosti hefur séra Þórði í Hítardal ekki verið kunnugt um slíkt. Hann hefur reyndar skilið eftir eyðu fyrir börn þeirra í ættartölubók sinni en hún hefur aldrei verið fyllt.³⁵ Eins og fyrr greinir var mál Bjarna tekið fyrir á prestastefnu í Garpsdal 11. september 1639. Í prestastefnubókinni segir: „... birtist fyrir oss framburður Ara Magnússonar, hljóðandi uppá málefni Bjarna Jónssonar, hver af einni kvensníft skal borinn hafa verið legorðssök, en maðurinn giftur í þann tíð.“³⁶ Af orðalaginu „giftur í þann tíð“ má ráða að svo sé ekki lengur. Hafi Guðrún ekki andast, á þeim rúmu fjórum árum sem liðin voru frá því að Bjarni var dæmdur til séttarelds fyrir meint hórdómsbrot á Unaðsdalsþingi, þá virðist sem að hún hafi skilið við bónda sinn. Samkvæmt hjónabandsartikúlum Friðriks II. frá 2. júní 1587 voru þrjár sakir nefndar sem réttlættu hjónaskilnað en þær voru hórdómur, brotthvarf maka og getuleysi. Skilnaðarsökin ein og sér var þó ekki nóg því uppfylla þurfti ákveðin skilyrði og hefur Guðrún tæpast átt í erfiðleikum með það.³⁷

Erfitt er að átta sig nákvæmlega á hversu lengi Guðrún Jónsdóttir var í vist á Mýri en ætla mætti að áreiti húsbóndans hafi hafist strax við komu hennar þangað. Að eigin sögn, í Unaðsdalsdómnum, virðist sem að hún hafi mátt þola áleitni og ofbeldi hans í þrjú ár. Fyrsta skiptið segir hún að

34 Þí. Skjalasafn Rentukammers Y. 3. Reikningar jarðabókarsjóðs 1620–1631. Örsk 18, Lénsreikningar fyrir reikningsárið 1628–1629, Ísafjarðarsýsla.

35 *Ættartölusafnrít séra Þórðar Jónssonar í Hítardal I*, 206.

36 *Guðs dýrd og sálnanna velferð*, 51.

37 *Lovsamling for Island. Indeholdende udvalg af de vigtigste ældre og nyere love og anordninger, resolutioner, instructioner og reglementer, althingsdomme og vedtægter, collegial-breve, fundatser og gavebreve, samt andre aktstykker, til oplysning om Islands retsforhold og administration i ældre og nyere tider I*, útg. Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson (Kjöbenhavn: Universitets-Boghandler Andr. Fred. Höst, 1853), 119–122, sjá einkum 119–120. Oddur biskup Einarsson þýddi norsku kirkjuordinansíuna og hjónabandsartikúla Friðriks II. á íslensku og voru þeir prentaðir eftir dauða hans árið 1635 á Hólum, sjá *Ein kirkju ordinantia, eftir hvörri að allir andlegir og veraldlegir í Noregs ríki skulu leiðrétta sig og skikka sér* (Hólar: [s.n.], 1635); *Hjónabands articular útgefnir af kong Fridrich (háloflegrar minningar)* (Hólar: [s.n.], 1635), kver B, bl. 1r–4v.

hafi átt sér stað á grasafjalli sem hefur væntanlega verið um mitt sumar. Þar næst telur hún upp þrjú skipti sem virðast hafa átt sér stað þá um sumarið og haustið því svo getur hún barsmíða Bjarna þá um veturinn. Næst segir hún að sumarið eftir hafi tveir menn sem riðu meðfram hlíðinni komið í veg fyrir óhrein áform Bjarna. Loks getur hún þess að síðasta skiptið hafi átt sér stað um vorið er Bjarni missti fé sitt. Málið var svo tekið fyrir á Unaðsdalsþingi 11. apríl 1635 en það var þó ekki upphaf þess því áður hafði Ari bannað Bjarna að halda Guðrúnu sem vinnukonu á fundi í Ögri.

Ætla mætti af ofansögðu að Guðrún hafi verið vinnukona á Mýri a. m. k. frá fardögum 1632 og að þá um sumarið hafi Bjarni fyrst leitað á hana á grasafjalli. Þetta er þó háð því að upptalning hennar sé í tímaröð eins og hún virðist reyndar vera. Síðasta skiptið sem Bjarni náði fram vilja sínum hefur þá væntanlega verið um vorið 1634 frekar en 1633 en þá segir Guðrún að hann hafi misst fé sitt. Mikill harðindakafli gekk yfir landið á þessum árum og var veturinn 1633 aftakaharður og hlaut viðurnefnið Hvíti vetur. Veturinn 1634 var lítið eitt skárri en honum fylgdi talsvert mannfall. Eflaust hefur árferði þessara ára valdið því að Bjarni missti fé sitt en einnig má benda á að í umsögn jarðabókar Árna og Páls um Mýri segir að þar sé kvikfé hvort tveggja hætt við sjávarflóðum og hrakningi.³⁸ Skiljanlega hefur það verið gífurlegt áfall fyrir Bjarna að missa fé sitt og gera má ráð fyrir að hann hafi hvorki getað greitt landsdrottni sínum landskuld né leigur. Af þessum orsökum hefur hann orðið að víkja af Mýri hvort sem það hafi verið í fardögum 1634 eða 1635. Hafi eiginkona hans ekki andast hefur hún væntanlega farið til ættingja sinna í kjölfar skilnaðarins en Bjarni virðist hafa fallið niður í vinnumannsstétt.

Frekari hugmynd um hagi Bjarna má fá með því að skoða annað mál þar sem hann kemur við sögu. Í vísitasíu Brynjólfs biskups að Snæfjöllum 17. ágúst 1643 kom í ljós að það vantaði talsvert upp á eignir kirkjunnar sam-anborið við vísitasíu Gísla biskups Jónssonar frá því um 1570 og síðar. Það var á ábyrgð prests að skila af sér kirkju sinni í jafn góðu eða betra ásigkomulagi en hún var í er hann tók við henni, að öðrum kosti varð hann eða erfingjar hans að bæta það sem upp á vantaði. Biskup hvatti því séra Tómas Þórðarson, sem haldið hafði staðinn undanfarin þrjú ár, að sækja mismun-

38 *Annálar 1400–1800 I*, útg. Hannes Þorsteinsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927), 238–242; *Annálar 1400–1800 III*, 109–111, 199–200; *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, 254.

inn til dóms og laga. Það tafðist af ókunnum ástæðum en 1. júní 1649 blés séra Jón Arason prófastur til prestastefnu að Súðavík í Álftafirði. Það sem þar fór fram er aðeins kunnugt af endursögn í vísitásium Snæfjalla frá 15. ágúst 1653 og 15. ágúst 1656. Þar segir að það hafi verið álit prestastefnunnar að erfingjar séra Jóns Þorleifssonar væru ekki skyldugir til að standa skil á eignabresti kirkjunnar. Ástæður þess voru þær að séra Jóni hafði sjálfum ekki verið afhent margt af því sem um getur í vísitásiubók Gísla biskups eins og reikningur hans, sem lagður var fyrir prestastefnuna, bar með sér. Ennfremur væru erfingjar séra Jóns og forvera hans séra Greips fátækir og ekki borgunarmenn fyrir skuldinni. Að þessari niðurstöðu fenginni dæmdi prófastur málið fyrir alþingisprestastefnu þar sem það snerti allt biskupsdæmið.³⁹

Ekki er að sjá af prestastefnubók Brynjólfs biskups að það hafi verið gert og hefur hann sjálfsagt vísað því frá. Málið lá því óhreyft um skeið en er Brynjólfur vísiteraði að Snæfjöllum 15. ágúst 1656 tók hann það til frekari umfjöllunar. Þar segist hann telja að það hafi ekki gengið réttan lagaveg því þó kirkjuféin hafi til forna verið sótt fyrir andlegum eftir kristinrétti þá sé ordinansían nú lög í landinu. Samkvæmt henni hefði ekki átt að dæma málið fyrir prestastefnu því um var að ræða fjársóknarmál kirkjunnar á hendur veraldlegum einstaklingum. Biskup getur þess að í áliti prestastefnunnar sé minnst á að séra Jón hafi ekki meðtekið margt af því sem talið er upp í vísitásiubók Gísla biskups. Hann spyr hvort það hafi engu að síður ekki verið eign kirkjunnar og hvort rétt sé að hún gjaldi fyrir vanrækslu séra Jóns sem hefði átt að krefja erfingja forvera síns um það sem upp á vantaði er hann tók við kirkjunni. Biskup líkir þessu við það að fjárhaldsmaður ólögráða einstaklings vanræki að innheimta skuldir hans og spyr hvort rétt sé að hirðuleysi séra Jóns eigi fremur að koma niður á kirkjunni heldur en erfingjum hans.

Ennfremur finnur hann að loðnu orðalagi prestastefnuálitsins um að séra Jón hafi ekki meðtekið margt af því sem vantaði samanborið við vísitásiubók Gísla biskups Jónssonar. Hann spyr hvort séra Jón hafi þrátt fyrir allt ekki meðtekið eitthvað af því sem upp á vantaði og hvort erfingjum hans beri ekki að svara því eða hvort nóg sé að styðjast einungis við sögu-sögn Bjarna sonar hans. Biskup getur þess að þó að erfingjar séra Jóns og séra Greips séu fátækir og ekki borgunarmenn þá hljóti skuldin samt sem

39 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 82–83 og 216.

áður að falla í þeirra hlut og bendir á að í landslögum sé gert ráð fyrir öreigaskuld. Einnig verði að athuga hvort erfingjunum hafi ekki gefist fjármunir að heiman af feðrum sínum eða þeir fengið eitthvað að erfðum eftir þá. Hafi svo verið, þó þeir fjármunir séu nú þrotnir, þá eigi kirkjan ávallt sitt tilkall „... og þó hér hún ekki niðri ná, muni hún þó enn annars staðar niðri ná.“ Loks hvetur biskup séra Tómas að koma málinu sem allra fyrst undir veraldlegan dóm.⁴⁰ Óvíst er hvort af því hafi orðið en ekki hafa fundist heimildir um hvernig málinu lauk.

Af þessu virðist hins vegar mega ráða að séra Jón Þorleifsson hafi dáið skyndilega og því ekki afhent séra Tómasi, sem var aðstoðarprestur hans frá 1628, staðinn formlega. Erfingjar hans virðast hafa komið sér undan því að gera upp við séra Tómas en orðið á endanum að standa skil á kirkju-skuldinni og hefur Bjarni talað máli þeirra á prestastefnu í Súðavík 1. júní 1649. Þetta mál sýnir einnig vel stöðu Bjarna en erfingjar séra Jóns eru sagðir fátækir og jafnframt eru orð biskups um öreigaskuld athyglisverð.⁴¹

Þegar Bjarni neyddist til að hætta búskap á Mýri hefur hann líklega farið að Skarði sem vinnumaður fyrir tilstuðlan föður síns er hafði byggingarráð yfir jörðinni sem var í eigu kirkjunnar á Snæfjöllum. Bjarni er kominn að Skarði fyrir víst árið 1640 en þá skrifar hann upp Grágás fyrir séra

40 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 252–255. Bein tilvitnun af bls. 254. Hafi séra Jón og séra Greipur verið hálfbræður, eins og Ágúst Sigurðsson vill meina, þá gæti það skýrt hvers vegna séra Jón gekk ekki harðar eftir því að erfingjar séra Greips bættu Snæfjallakirkju það sem glatast hefði í embættistíð hans.

41 Skuld erfingja séra Jóns við Snæfjallakirkju fólst í tilgenginni kirkju, auk slitinna og burthorfinna kirkjugripa. Í prestasögum séra Jóns í Hítardal er þess getið að séra Tómas Þórðarson hafi verið mikill skipasmíður en þegar vísitarað var 15. ágúst 1643 lagði hann fram kirkjubót sem þeim Brynjólfi biskupi kom saman um að meta skyldi til átta hundraða. Við það varð kirkjan skuldug séra Tómasi en hann lofaði biskupi að reikna henni ekki bótina til skuldar er hann skildi við hana. Að því búnu lýsti biskup séra Tómas og erfingja hans öldungis kvitta við kirkjuna, sbr. Lbs 175 4to, bl. 345r; ÞÍ. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 82, 216. Með kirkjubót séra Tómasar hafa erfingjar séra Jóns væntanlega orðið skuldlausir við kirkjuna en í staðinn orðið skuldugir séra Tómasi um upphæðina. Í 7. kafla kaupabálks Jónsbókar eru tvenniskonar ákvæði um öreigaskuld. Hið síðarnefnda virðist eiga betur við stöðu Bjarna en samkvæmt því skyldi öreiginn tekinn í gæslu og frændum hans boðið að leysa hann undan skuldinni á þingi. Ef þeir gerðu það ekki skyldu þingmenn dæma öreigann til að vinna skuldina af sér, sbr. *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, 214. Nú vill svo til að tvö handrit með hendi Bjarna tengjast séra Tómasi. Annað, AM 116 II 8vo, er talið úr eigu hans en hitt, AM 109a I 8vo, hafa þeir skrifað í sameiningu, sjá Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 289, 291–292. Það er því spurning hvort séra Tómas hafi látið Bjarna skrifa upp handrit til að vinna af sér öreigaskuldina.

Jón Arason gegn matlaunum sínum samkvæmt vísu sem hann hnýttir aftan við uppskrift sína. Þar er hann enn að finna 12. febrúar 1652 þegar hann lýkur við átjándra Jónsbókarhandrit sitt. Síðasta kunna handritið með hendi Bjarna er frá 12. desember 1655 og er hann þá líkast til enn að Skarði þó hann geti þess ekki hvar verkið var unnið. Springborg telur þetta vel geta verið með síðustu handritum sem Bjarni skrifaði af upphafsstöfunum að dæma sem skrifaðir eru af ööruggum og skjálffhentum manni. Umrætt handrit er skrifað af þremur mönnum og er síðasti hluti þess með hendi Þórðar Jónssonar í Skálavík. Af handritinu má sjá að Þórður vann að uppskrift þess í marsmánuði 1658 og þá er Bjarni enn á lífi því Þórður hælir handbragði hans. Á bl. 106r í fyrsta hluta handritsins, sem er með hendi Bjarna, skrifar Þórður á neðri spássíu: „Góður skrifari Bjarni minn.“⁴²

5. Skrifari bóka og bréfa

Það eru fjölmörg dæmi þess að skrifarhæfileikar og bókagerð gangi í erfðir. Því til sönnunar nægir að nefna þá feðga séra Ara Jónsson og syni hans Tómas og Jón en þeir skrifuðu bækur á Vestfjörðum um miðja 16. öld. Einnig á Vestfjörðum voru að störfum á seinni hluta 17. aldar feðgarnir Þórður Jónsson m. a. í Skálavík og sonur hans Jón Þórðarson í Kálavík. Þeir skrifuðu bækur aðallega fyrir Magnús Jónsson í Vigur.⁴³ Það sama virðist eiga við um Bjarna því faðir hans séra Jón á Stað á Snæfjöllum kom hvort tveggja að bóka- og bréfagerð. Reyndar er aðeins vitað um eina bók með hendi hans en þær hafa e. t. v. verið fleiri þó ókunnugar séu nú. Umrædd bók var í höndum Árna Magnússonar í byrjun 18. aldar og lýsti hann henni þá allrækilega en framan við hana voru nokkur fornbréf sem hann hafði áhuga á og vörðuðu eignarheimildir kirkjunnar.

- 42 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 300–303, 308–309, 315. Bein tilvitnun af 302 en sjá ennfremur mynd 2 á milli 292–293.
- 43 Jón Helgason, „Nokkur íslensk handrit frá 16. öld,“ 143–168, sjá einnig Stefán Karlsson, „Kvannahandrit í karlahöndum,“ *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*, Rit 49 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000), 379–380 og tilvísanir þar; Agnete Loth, „Angående skriveren Jón Þórðarson,“ *Steffánsfærsla fengin Stefáni Karlssyni fimmtugum Reykjavík 2. desember 1978* (Reykjavík, [s.n.], 1978), 40–41. Jafnframt má benda á séra Grím Skúlason, son hans Björn sýslumann og son hans séra Þorstein á Útskálum sem uppi voru á 16. og 17. öld en þeir komu sömuleiðis allir að bókagerð, sbr. Stefán Karlsson, „Bókagerð Björns málara og þeirra feðga,“ *Glerharðar hugvekjur þénandi til þess að örva og upptendra Þórunni Sigurðardóttur fimmtuga 14. janúar 2004* (Reykjavík: [s.n.], 2005), 73–78.

Efni bókarinnar er Hólagrallarinn sem Guðbrandur biskup Þorláksson lét prenta árið 1594. Það er athyglisvert að hann skuli hafa verið skrifaður upp á skinn aðeins sjö árum eftir að hann var gefin út á prenti. Að sögn Árna var skrifað á skinn og brotið aflangt fjögurra blaða brot, þ. e. svokallað grallarabrot. Árni virðist hafa borið handritið nákvæmlega saman við Hólagrallarann því hann getur þess að hann hafi ekki verið skrifaður upp í heild sinni. Þannig var kollektunum, þ. e. bænum prests fyrir altari á undan guðspjalli dagsins, bréfi Friðriks II. frá 29. apríl 1585 og formála Odds biskups Einarssonar sleppt í uppskrift séra Jóns. Árni getur þess jafnframt að á fyrsta blaði grallarans neðan við titil ritsins hafi staðið, með sömu hendi og á handritinu sjálfu, að skrifað hafi verið á Snæfjöllum árið 1601 af I.T. Fangamarkið telur hann að eigi án efa að tákna Jón Þorleifsson sem hafi verið prestur á Snæfjöllum á undan séra Tómasi Þórðarsyni. Árni segir að sjá megi af vísitasíubók Brynjólfs biskups að í vísitasíu hans að Snæfjöllum 1643 sé þess getið að séra Jón hafi fengið kirkjunni grallarann fyrir eitt hundrað í kirkjureikning. Fornbréfin sem skrifuð voru framan við Snæfjallagrallarann voru einnig með hendi séra Jóns. Þar var á ferðinni dómur í Vatnsfirði útnefndur af séra Jóni Eiríkssyni, officialis á Vestfjörðum, 17. maí 1513 um landamerki á milli Ness í Grunnavík og Snæfjalla á Snæfjallaströnd. Þessu fylgdi einnig staðfestingarbréf Stefáns biskups Jónssonar á sama dómi frá 29. júní 1513.⁴⁴

Hugmynd um afdrif Snæfjallagrallarans má fá með því að gaumgæfa vísitasíubækur biskupa og prófafa. Í vísitasíu Brynjólfs biskups að Snæfjöllum, frá 17. ágúst 1643, er byrjað á því að tíunda heimaland kirkjunnar eftir vísitasíubókum þar sem fram kemur að það afmarkist af Berjadalsá og Melhillu. Í beinu framhaldi er þess getið að samkvæmt dómsskrá kirkjunnar frá 1513, sem samþykkt var af Stefáni Jónssyni biskupi, voru takmörk heimalandsins fastsett við fossinn Míganda því staðsetning örnefnisins Melhilla var öllum gleymd orðin. Síðar í sömu vísitasíu er minnst á að kirkjan eigi sæmilegan kálfskinnsgrallara sem séra Jón Þorleifsson hafði galdið í kirkjureikning. Þegar kirkjan var vísiteruð 17. ágúst 1675, í biskups-tíð Þórðar Þorlákssonar, var eins farið að en því bætt við að fyrrnefnda dómsskrá mætti sjá á kirkjugrallaranum.⁴⁵

Það sama kemur fram í vísitasíu að Snæfjöllum 10. ágúst 1700 en þá var

44 *Diplomatarium Islandicum* VIII, 452–453, umrædd fornbréf er að finna á 453–455, 459.

45 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 82 og A II, 11, bls. 23.

Jón Vídalín biskup. Í fyrrnefndri greinargerð Árna Magnússonar kemur fram að dómsskráin og staðfestingarbréf Stefáns biskups hafi staðið framan við grallarann. Hann segist hafa tekið afrit af frumriti þessara skjala og gefið kirkjunni og að Jón biskup hafi látið færa inn á spássíu vísítasíunnar frá 10. ágúst 1700 að afritið tilheyrði kirkjunni og ætti að fylgja henni. Þessum fyrirmælum hefur biskup fylgt og getur þess á neðri spássíu vísítasíubókarinnar að afrit Árna hafi verið gert 18. mars 1711 eftir frumritunum sem hann hafi gefið Sæmundi Magnússyni á Hóli í Bolungarvík eiganda Ness í Grunnavík.⁴⁶ Jón Árnason biskup vísiteraði að Snæfjöllum 2. ágúst 1740 en þar kemur m. a. fram að kirkjan eigi tvo prentaða grallara frá 1723 en jafnframt afgamlan kálfskinnsgrallara. Þessar upplýsingar eru endurteknar í vísítasíu Ólafs biskups Gíslasonar 27. ágúst 1749. Það sama kemur fram í vísítasíu Finns Jónssonar 19. ágúst 1761 og 16. júní 1775 en þá vísiteraði Björn Halldórsson prófastur í umboði hans. Loks segir í vísítasíu Hannesar biskups Finnssonar frá 8. ágúst 1790 að kirkjan eigi skrifaðan grallara á kálfskinni.⁴⁷

Vestfirðir virðast ekki hafa verið vísiteraðir aftur fyrr en búíð var að sameina biskupsdæmin tvö og ekki fyrr en í tíð Helga G. Thordersen biskups. Þá vísiteraði séra Lárus M. Johnsen í Holti, settur prófastur í Vestur-

46 Þí. Biskupsskjalasafn A II, 14, bl. 43v–44r; *Diplomatarium Islandicum* VIII, 452–453. Í byrjun 18. aldar fékk Árni Magnússon fjölda skjala að láni hjá séra Hannesi Benediktssyni til afritunar og hefur eitthvað af þeim verið úr skjalasafni Snæfjallakirkju og varðað eignarheimildir hennar, sjá t. d. AM Dipl. Isl. I, 10. Apógröf nr. 833–849. Óvist er um afdrif frumrita skjalanna, þ. e. a. s. hvenær þau týndust en kirkjan var flutt að Unaðsdal árið 1867. Staðarprestakall var lagt niður 1880 og Unaðsdalssókn lögð til Kirkjubólspinga. Presturinn bjó á Melgraseyri við Ísafjarðardjúp en þar varð húsbruni 3. júlí 1905 og brunnu m. a. bækur og skrifstofuáhöld prestsins. Þetta gerðist áður en nokkru hafði verið bjargað í hús af Jóni Þorkelssyni landsskjalaverði en elstu embættisbækur Snæfjallalþinga hafa líkast til allar glatast í brunanum. Þannig hefst eina varðveitta prestsþjónustubókin árið 1860 en elsta varðveitta sóknarmannatalið 1865 og er mjög skörðótt framan af, sbr. Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófata á Íslandi*, með viðaukum og breytingum eftir dr. Hannes Þorsteinsson, Björn Magnússon sá um útgáfuna og jók við, 2. útgáfa (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950), 201; *Skrá um skjöl og bækur í Landsskjalasafninu í Reykjavík* II. *Skjalasafni klerkdómsins* (Reykjavík: [s.n.], 1905–1906), 111; *Prestþjónustubækur og sóknarmannatöl*. Skrár Þjóðskjalasafns II (Reykjavík: [s.n.], 1953), 16, 46.

47 Þí. Biskupsskjalasafn A II, 16, IV. hluti, bls. 237–238; A II, 19, II. hluti, bls. 28; A II, 21, I. hluti, bls. 211–214, 401 og A II, 24, bls. 21–23. Varðandi vísítasíu Hannesar biskups 8. ágúst 1790, sjá „Vísítasía Hannesar Finnssonar biskups um Vesturland og Vestfirði sumarið 1790. Eftir dagbók skrifara hans, Steingríms Jónssonar,“ útg. Veturlíði Óskarsson. *Ársrit sögufélags Ísfirðinga* 34 (1993): 141.

Ísafjarðarsýslu, Snæfjöll 26. ágúst 1852. Þar er hins vegar ekki minnst á kálfskinnsgrallara kirkjunnar er bækur hennar eru taldar upp.⁴⁸ Ástæðan kemur í ljós þegar elstu vísitásiubækur prófaste eru skoðaðar en Magnús Teitsson prófastur vísiteraði að Snæfjöllum 10. júní 1763. Þar getur hann þess að dómsskrána megi sjá á kirkjugrallaranum og að kirkjan eigi gamla kálfskinnsbók en af ofansögðu er ljóst að þetta var ein og sama bókin.⁴⁹ Í vísitásiu séra Guðlaugs Sveinssonar að Snæfjöllum 10. ágúst 1783 upplýsir hann að eldri grallari kirkjunnar sé mjög rotinn, rifinn og að mestu ónot-hæfur. Hann greinir ekki frekar frá afdrifum grallarans fyrr en í vísitásiu 4. júlí 1796 en þá byrjar hann á því að tilgreina mörk heimalandsins og vísar í dómsskrá sem hafi verið að finna aftan við kálfskinnsgrallara kirkjunnar en það skjal sé nú forgengið. Á meðal bóka kirkjunnar telur hann svo upp „kálfskinnsgrallaramynd“ sem vanti bæði framan og aftan af og innan úr.⁵⁰ Af þessu má sjá að dómsskráin sem Árni segir að hafi verið framan við grallarann hefur losnað frá og endað aftan við hann en að lokum týnst. Einnig er greinilegt að Hannes biskup hefur ekki haft augun hjá sér er hann vísiteraði Snæfjöll 8. ágúst 1790 því hann getur ekki hriðversnandi ástands grallarans.

Snæfjallagrallarinn, skrifaður á kálfskinn af séra Jóni Þorleifssyni, þjón-aði því Snæfjallakirkju í tæp 200 ár eða allt til loka 18. aldar. Örlög hans voru að rotna úr bandinu og týna blöðum sínum eins og hent hefur svo margar skinnbækur í gegnum aldirnar. Það er huggun harmi gegn að innihald bókarinnar er til annars staðar en leitt er ef ekki eru til önnur sýnis-horn af rithendi séra Jóns. Þó svo að grallarinn hafi misst notagildi sitt við þetta mætti ætla að blöðin sem losnuðu hafi verið nýtt til einhvers annars og að einhver þeirra hafi jafnvel verið notuð til bókbands. Ekki hefur þó tekist að finna skinnblöð sem losuð hafa verið frá bókum er gætu komið til greina. Í Landsbókasafni er reyndar að finna, undir safnmarkinu Lbs fragm. 12, eitt skinnblað og mjóa ræmu af því næsta sem mun vera úr grall-ara frá fyrri hluta 17. aldar. Hann hefur það til síns ágætis að hafa verið kápa utan um sálnaregistur Rafnseyrarkirkju 1748–1761. Jón prestur Bjarnason hélt Rafnseyri frá 1768 og til æviloka 1785 en eftirmaður hans var séra Jón

48 ÞÍ. Biskupsskjalasafn C I, 2, bls. 51–52.

49 ÞÍ. Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/1, bls. 42, 44.

50 ÞÍ. Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/2, bls. 631, 852–853, 855.

Sigurðsson sem fram til þess hafði haldið Stað á Snæfjöllum.⁵¹ Það mætti því gera sér í hugarlund að séra Jón hafi tekið með sér laus skinnblöð úr Snæfjallagrallarunum til Rafnseyrar og notað þau til að binda inn embættisbækur kirkju sinnar. Þetta fær þó ekki staðist þegar skinnblaðið er skoðað því brot þess er ekki aflangt kvartó eins og Árni Magnússon lýsti broti Snæfjallagrallarans.

Jón prestur á Snæfjöllum kemur einnig talsvert við bréfagerð og er hans oft getið á meðal votta. Nokkur þessara bréfa eru skrifuð á Snæfjöllum og er meira en líklegt að séra Jón hafi verið þar að verki en því miður eru þau flest aðeins varðveitt í afritum. Þannig stendur séra Jón eflaust að baki við-urkenningarbréfi Þorleifs Þórðarsonar að vitnisburði Guðrúnar Jónsdóttur um að landspartur utan við klyftina á milli Skarðs og Æðeyjar tilheyri Skarði. Það bréf er skrifað á Snæfjöllum 15. nóvember 1595. Einnig er varðveitt vitnisburðarbréf Bjarna Jónssonar á sölu á 3 ½ hundraði í jörðinni Höfðaströnd í Grunnavíkursókn, með ráði Dýrfinnu Björnsdóttur móður sinnar, til Andrésar bróður síns fyrir fimm hundruð í peningum. Bréfið er skrifað á Snæfjöllum og settu þeir séra Jón Þorleifsson og Grímur Tómasson innsigli sín undir það næsta laugardag eftir boðunardag Maríu árið 1606. Þann 24. ágúst, eða á Barthólómeusmessu, 1623 í Sauðlauksdal kallaði Ari Magnússon sýslumaður saman sex menn til vitnis um jarðaskipti á milli móður sinnar Ragnheiðar Eggertsdóttur og Kristínar systur sinnar. Þó að séra Jón hafi ekki verið í þessum sex manna hópi er bréfið skrifað á Snæfjöllum á síðasta degi ársins 1623. Að endingu er að geta skipta eftir séra Snæbjörn Torfason sem fram fóru 28. ágúst 1621 á Kirkjubóli í Langadal. Ari Magnússon var viðstaddur skiptin sem Þóra Jónsdóttir, ekkja séra Snæbjarnar, stóð fyrir. Skiptabréfið sjálft er hins vegar ekki skrifað fyrir en þremur árum síðar eða þann 19. janúar 1624 að Snæfjöllum.⁵²

Varðveitt eru tvö skjöl í frumriti sem séra Jón Þorleifsson kemur að og votta um gerninga sem fram fóru 17. ágúst 1602 á Kirkjubóli í Langadal. Sjá má af prestafjöld og nærveru Odds biskups Einarssonar að hann hefur verið á yfirreið um Vestfirði og líkast til haldið prestastefnu að Kirkjubóli.

51 Jakob Benediktsson, *Skrá um skinnblöð í Landsbókasafni Íslands. Handritasafn Landsbókasafns*. II. aukabindi, viðauki (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1959), 4; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* III, 69, 263.

52 AM Dipl. Isl. II, 4. Apógraf nr. 2353; AM Dipl. Isl. V, 15. Apógraf nr. 5229; AM Dipl. Isl. V, 16. Apógraf nr. 5366; Lbs 787 4to, bls. 71–72.

Fyrst er að nefna bréf prófestsins séra Snæbjarnar Torfasonar þar sem hann gefur, með samþykki Þóru Jónsdóttur eiginkonu sinnar, Stað í Aðalvík með öllum gögnum og gæðum á milli fjalls og fjöru prestinum þar til uppheldis. Að loknum skilmálum hans fyrir gjöfinni, að prestar þar verði að vera nægilega efnaðir og mannaðir til þess að staðurinn niðist ekki niður, fól hann staðinn undir vernd og forsjá Skálholtsbiskups. Vottar að þessum gerningi voru séra Ólafur Halldórsson prestur að hálfum Stað í Steingrímsfirði, séra Árni Jónsson prestur í Tröllatungu í Tungusveit og séra Jón Þorleifsson að Snæfjöllum. Þeir settu innsigli sín undir bréfið, sem skrifað var á Kirkjubóli samdægurs, ásamt séra Snæbirni.⁵³

Hitt bréfið vottar gerning sem fram fór á sama stað og dag. Þar lofa þær Guðfinna Arnfinnsdóttir, eiginkona séra Erlendar Þórðarsonar sem hélt hálfan Stað í Steingrímsfirði, og Guðrún Jónsdóttir, eiginkona fyrrnefnds séra Ólafs Halldórssonar, Oddi biskupi að ábyrgjast kirkjufé Staðar í Steingrímsfirði. Vottar að þessu sinni voru séra Snæbjörn á Kirkjubóli, séra Gísli Einarsson í Vatnsfirði, séra Tómas Pálsson að Stað í Grunnavík, séra Árni í Tröllatungu og séra Jón á Snæfjöllum. Þeir setja innsigli sín undir bréfið sem skrifað var að Snæfjöllum ári síðar eða 18. mars 1603.⁵⁴

Bréfin eru skrifuð hvort með sinni hendinni og er ekki ólíklegt að séra Snæbjörn hafi sjálfur skrifað gjafabréf sitt enda er það í fyrstu persónu. Samanburðarefni skortir þó til að staðfesta að svo sé en þó er til endurrit af skrá frá 22. mars 1444 um reka Skálholtskirkju á Ströndum. Það er gert 6. ágúst 1599 á Kirkjubóli í Langadal af séra Snæbirni, fyrrnefndum séra Ólafi Halldórssyni, séra Þorsteini Oddssyni í Tröllatungu og Ara Ólafssyni. Þetta endurrit virðist þó ekki vera með sömu hendi og gjafabréf séra Snæbjarnar

53 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A I, hylki XIV, 14. Í ævisögu Jóns Teitssonar Hólabiskups, sem prentuð var á Hólum 1782, kemur fram að séra Snæbjörn hafi gefið Stað í Aðalvík til staðar í veikindum sínum, sjá *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal* II, 203–204. Veikinda séra Snæbjarnar er ekki getið í umræddu gjafabréfi en hann dó árið 1607, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* IV, 311. Hönd þess sem skrifar bréfið virðist þó fremur óstyrk.

54 ÞÍ. Biskupsskjalasafn A I, hylki XIV, 15. Erlendur Þórðarson fékk Stað í Steingrímsfirði 1568 en lét hálfan staðinn af hendi við Ólaf Halldórsson aðstoðarprest sinn árið 1600 og sleppti honum að fullu við hann árið 1606, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* I, 446; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* IV, 50. Í dómi frá 18. maí 1604 kemur fram að séra Erlendur átti við veikindi að stríða og var talið að galdrar kæmu þar við sögu en sá sem um var kennt sór allt slíkt af sér, sjá Ólafur Davíðsson, *Galdur og galdramál á Íslandi*, 107–108.

og er nafn hans t. d. stafsett á mismunandi hátt í bréfunum tveimur.⁵⁵ Síðara bréfið er þó að öllum líkindum með hendi séra Jóns enda skrifað á Snæfjöllum en hér vantar einnig samanburðarefni til staðfestingar. Skrifarinn endar bréfið á tákni sem líkist hljómmopi á fiðlu og í gegnum miðju þess dregur hann tvö stutt lóðrétt strik.

Bæði bréfin eru skrifuð á skinn og varðveitt í skjalasafni Skálholtsstóls en þar var þau einnig að finna er Árni Magnússon lét skrifa þau upp. Öll innsigli fyrra bréfsins eru heil en einungis þrjú hanga neðan við hið seinna. Annað og fjórða innsigli seinna bréfsins eru týnd og hefur það gerst áður en Árni fékk þau í hendur. Hann getur þess í athugunum sínum að fjórða innsiglið vanti og að annað innsiglið hafi aldrei verið fest við bréfið, engu að síður er innsigliþvengi að finna á báðum stöðunum. Bæði innsigli séra Jóns Þorleifssonar undir fyrrnefndum bréfum eru heil og sést móta í myndefni þeirra þó áletrunin sé máð. Hana má þó ráða með hliðsjón af uppskriftum þeim er Árni lét gera og er hún svohljóðandi: „S. IOHANNIS : THORLEFI“ en áletrunin hringast í kringum mynd af kaleik sem er í miðju innsiglisins.⁵⁶

6. Jónsbókarframleiðsla sem auka búgrein

Bjarni hefur líkast til lært að lesa og skrifa undir handleiðslu og forskrift föður síns. Forskriftar- og stafrófsbækur eru nokkrar til í handriti og eitt hið merkasta er að finna í Lbs 1716 8vo, sem er frá 18. öld. Það er meira en líklegt að prentaðar erlendar forskriftarbækur hafi borist til landsins en elsta íslenska stafrófskverið lét Þórður biskup Þorláksson prenta árið 1695. Í því eru stafrófstöflur sem ætla mætti að hafi fremur verið notaðar til lestrarkennslu heldur en skriftarkennslu. Minnisvísur voru einnig notaðar við skriftarkennslu á 17. öld en séra Bjarni Gissurarson í Þingmúla orti slíkar vísur til að auðvelda Árna syni sínum skriftarnámið. Minnisvísurnar hafa þó líklega komið á eftir verklegri forskriftinni til að festa drætti stafanna betur í minni nemandans. Það var gert með því að draga upp myndir af því

55 Þí. Biskupsskjalasafn A I, hylki IX, 2, sbr. *Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn* IV, útg. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1897), 650-561; Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár* V, 223.

56 AM Dipl. Isl. I, 10. Apógröf nr. 828–829.

sem stafirnir helst líktust. Þannig lítur einnar nætur gamalt tungl út eins og C, O líkist lykklahring og U liggur á bakinu með fætur upp í loft.⁵⁷

Borin hafa verið kennsl á níu handrit með hendi Bjarna og þar af eru þrjú skrifuð á skinn en sex á pappír. Öll þrjú skinnhandritin geyma texta Jónsbókar en ekkert pappírshandritanna sex. Af skinnhandritunum má sjá að Bjarni beitir tvennskona aðferðum við bókagerð sína. Annars vegar notast hann við bókfell sem hefur verið verkað sérstaklega til bókagerðar eins og handritið Trinity College Dublin L. 3.23 en það er skrifað árið 1634, væntanlega á Mýri, á stíft og illa verkað bókfell. Hins vegar varð hann sér úti um gömul kaþólsk latínurit sem höfðu misst gildi sitt við siðbreytingu og endurnýtti þau með því að skafa burt skriftina og skrifa á uppskafið bókfellið. Hann leggur talsvert á sig til að endurnýta fagurdregna upphafsstafi latínuritanna og hagnýtir sér þá á hugvitssaman hátt í Jónsbókaruppskrift sinni. Þannig neyðist hann t. d. í NKS 1931 4to að hnika lítillaga til texta landslaganna svo hægt sé að nota upphafsstafina og allt gangi upp.⁵⁸

Þau tvö handrit Bjarna sem skrifuð eru á uppskafninga eru NKS 1931 4to, skrifað á Mýri 1631 og NKS 340 8vo, skrifað á Skarði 1652. Það sem er athyglisverðast við þessi handrit er að þrátt fyrir að 21 ár aðskilji þau í tíma þá er sama uppskafna skinnhandritið notað við gerð þeirra beggja. Allt NKS 1931 4to, sem er 87 blöð, samanstendur af því en þar sem latínuritið var í arkarbroti þá voru einungis notuð 44 blöð þess við gerð Jónsbókarhandritsins. Fyrirnefnd endurnýting Bjarna á upphafsstöfum latínu-

57 Hróðmar Sigurðsson, „Íslenzk stafrófskver,“ *Skírnir* 131 (1957): 41–43; *Eitt lítið stafrófskver fyrir börn og ungmenni* (Skálholt: [s.n.], 1695), kver A, bl. 2r-v; Margrét Eggertsdóttir, „Árni fær á endann skell...“ Skriftarkennsla á Íslandi um miðja sautjándu öld,“ *Jocoseria Arna-Marianiana. Seksogtyve udvalgte dels kortvillige, dels alvorlige Historier, hvorved Mariane Overgaard kan opbygges*, ópr. afmælisrit (Hafniae, 2001), án blaðsíðutals. Einnig má benda á varðandi lestrar- og skriftarkennslu að í Búalögum er það að kenna manni stafróf verðlagt til tólf álna, sbr. *Búalög um verðlag og allskonar venjur í viðskiptum og búskap á Íslandi*, Sögurit 13 (Reykjavík: Sögufélag, 1915–1933), 21, 150, 170, 196. Aldur þeirra Búalagahandrita þar sem getið er um stafrófskennslu eru frá því um 1550 til 1661, sbr. 13, 190.

58 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 297–298, 320. Það er athyglisvert að Bjarni skuli taka upp á því árið 1634 að skrifa á bókfell sérstaklega verkað til bókagerðar þegar hann bæði fyrir og eftir þann tíma skrifar á uppskafninga. Ætla má að Bjarni hafi álitnið tilraunina misheppnaða og horfið frá því að skrifa meira á sérverkað bókfell enda viðvaningslega að verkuninni staðið. Hugsanlega hafa harðindin, sem gengu yfir landið á árunum 1633–1634 og öllu miklum fjárdauða m. a. hjá Bjarna sjálfum, skipt einhverju máli hvað þetta varðar. Það er því ekki ólíklegt að menn hafi reynt að nýta skinnin af föllum fénaði sínum og að mikið framboð ódýrra skinna hafi freistað Bjarna til bókagerðar.

ritsins veldur því að kveraskiptingin verður óregluleg. Fjórtán blöð úr þessu sama latínuriti voru síðan notuð við gerð NKS 340 8vo en sjö síðustu blöð þess eru fengin úr öðru samskonar handriti. Í allt hafa því 58 blöð úr einu og sama kaþólska latínuritinu verið notuð við gerð þessara tveggja Jónsbókarhandrita.⁵⁹ Þetta bendir til þess að Bjarni hafi nýtt það sem gekk af latínuritunum við Jónsbókarframleiðsluna enda er það handrit í átta blaða broti á meðan hin tvö eru í fjögurra blaða broti.

Ætla mætti að nærtækast hafi verið fyrir Bjarna að útvega kaþólsk latínurit, til notkunar við Jónsbókarframleiðsluna, í kirkjunni á áskuheimili hans á Snæfjöllum. Þar hafa þau legið í stöflum en í máldaga Gísla biskups Jónssonar, sem árfærður hefur verið til 1570 og síðar, kemur fram að kirkjan á Snæfjöllum eigi fjórtán gamlar bækur. Bjarni hefur þó ekki aðeins fengið hráefnið til Jónsbókarframleiðslunnar í Snæfjallakirkju því þaðan hefur hann einnig fengið fyrirmynd að eigin upphafsstöfum. Springborg kemst nefnilega að þeirri niðurstöðu að upphafsstafir Bjarna séu fyrst og fremst dregnir eftir fyrirmynd *Guðbrandsbiblíu*. Kirkjan á Snæfjöllum átti eintak af *Guðbrandsbiblíu* sem hún hafði fengið að gjöf frá Guðbrandi biskupi. Í vísitásiu Brynjólfs biskups frá 17. ágúst 1643 er biblían sögð „forörguð“ en nothæf. Hún var metin á eitt hundrað í vísitásiu 17. ágúst 1675 og vegna eklu á slíkum bókum leyfði Þórður biskup Þorláksson Snæfjallapresti að selja hana fyrir það verð. Andvirðinu skyldi varið til að fá nauðsynlega gripi handa kirkjunni, helst góðan kaleik og sýndist nálægum mönnum það mun hentugra en að biblían myndi rotna og eyðileggjast.⁶⁰

Það er athyglisvert að eina skinnhandritið úr smíðju Bjarna sem ekki er skrifað á uppskafning og er því verkað sérstaklega til bókagerðar er heldur hroðvirknislega úr garði gert. Ástæðan er eflaust kunnáttuleysi því handverkið við bókfallsframleiðsluna var fallið í gleymsku. Orsök þess að kunnáttan glopraðist niður er einungis að hluta til vegna tilkomu pappírins því miklu hlýtur einnig að skipta að við siðbreytingu verður gífurlegur fjöldi kaþólskra latínurita ónothæfur og er að mestu tekinn úr umferð. Þetta offramboð af skinnbókum sem hægt var að skafa upp og endurnýta hefur,

59 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 325–326.

60 *Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn XV*, útg. Páll Eggert Ólason (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1947–1950), 564; Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 320; Þí. Biskupsskjalasafn A II, 6, bls. 82 og A II, 11, bls. 23–24.

ásamt pappírnum, eflaust valdið því að eftirspurn eftir eða þörf til að framleiða bókfell hefur ekki verið mikil á seinni hluta 16. aldar. Þegar menn fara svo að framleiða bókfell til bókagerðar á 17. öld, en til eru nokkur dæmi þess, þá er handverkið týnt og afraksturinn eftir því, þ. e. blöð handritanna eru hörð, stíf og óþjál viðkomu.⁶¹

Gera má ráð fyrir að mestur hluti þessara kaþólsku skinnbóka hafi verið skafinn upp og endurnýttur til bókagerðar og til undantekninga hljóti að teljast þau örlög sem bókum Helgafellsklausturs var búin. Þannig segir í fyrrnefndum Gíslamáldaga að kirkjan að Odda á Rangárvöllum eigi átján bækur góðar auk talsverðs bókarusls. Presturinn þar hefur líkt og Bjarni endurnýtt þessi úreltu latínurit en um hann segir: „Item 2 bækur er síra Erlendur hefur skafið og aftur á skrifað Guðs orð.“⁶² Ekki hefur þó farið þannig fyrir þeim öllum og til samanburðar má athuga hvað varð um samskonar skinnhandrit tveggja kirkna á Vestfjörðum um miðja 17. öld. Holtsprestar í Öndarfirði, þeir Jón Jónsson og Sigurður Jónsson prófastar, notuðu t. d. skinnblöð úr latínurítum frá 14. og 15. öld utan um embættisbækur sínar.⁶³ Bækur kirkjunnar í Selárdal í Arnarfirði voru hins vegar seldar sem gamalt og ónothæft inventarium, þ. e. fylgífé, í vísitasíu Brynjólfs biskups 28. ágúst 1650. Kaupendurnir voru fylgdarmenn biskups en um sölnuna segir:

Sjö permentsbækur, ein stór, sex smáar, ein pappírsbók, allar í hundrað, keypti Þorleifur Jónsson fyrir fjóra ríkisdali. Eina lestrabók á perment keypti Halldór Eiríksson 5 aurum. Þrjár smáar bækur og ein þýsk keypti Þorleifur Jónsson 5 aurum, en söngbók á perment keypti Þorleifur Jónsson 5 aurum. En permentsbók keypti Eiríkur Vigfússon fimmtán álum.⁶⁴

61 Um 17. aldar skinnhandrit, sjá Þórarinn Hjartarson, *Skinna. Saga sítunar á Íslandi*, Safn til iðnsögu Íslendinga 14 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2000), 27. Í Búalögum er skafið kálfskinn verðlagt til eyris en það að skafa kálfskinn til alinar, sbr. *Búalög*, 42–43. Tilvitnað handrit er frá 15. öld en verðlagningin er sú sama í handriti frá seinni hluta 17. aldar, sjá 197–198.

62 *Diplomatarium Islandicum* XV, 664, en þaðan er bein tilvitnun fengin. Umræddur prestur mun vera séra Erlendur Þórðarson síðar að Stað í Steingrímsfirði sem þegar hefur verið getið hér að framan, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár* I, 446. Um brennu Helgafellsbóka, sjá Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns lærða Guðmundssonar* I, 389–393 og II, 90.

63 Jakob Benediktsson, *Skrá um skinnblöð í Landsbókasafni Íslands*, 9, 14.

64 *Guðs dýrð og sálmanna velferð*, 409.

Óljóst er hvað kaupendurnir hugðust fyrir með bækurnar en þeir greiddu séra Páli Björnssyni 7½ ríkisdal fyrir. Af þessu má þó sjá að gnætt ónot-hæfra kaþólskra skinnhandrita lá á lausu og þau voru því fól hvort sem menn hugðust nota þau til að viðhalda latínunni eða endurnýta til bóka-gerðar.

Nærri má geta að fjárhagslegur ávinningur hafi legið að baki bókfells-framleiðslu Bjarna á texta landslaganna. Jónsbók var prentuð á Hólum 1578, 1580 og aftur um 1620. Samkvæmt minnis- og reikningabók Guðbrands biskups virðist sem hann hafi selt óbundin eintök á 40 álnir (1½ dal) en bundin á 10 aura (2 dali). Jón Ólafsson úr Grunnavík greinir frá því að Gísli Jónsson í Melrakkadal (d. 1670) hafi skrifað lögbækur fyrir Strandamenn og selt eintakið á 10 aura. Hann segir að Gísli hafi skrifað stuttar orðskýringar á spássíur lögbóka sinna en engin ummerki þess er að finna í AM 47 8vo sem er eina varðveitta Jónsbókarhandritið með hendi hans. Þar skeytir hann orðskýringum aftan við þá kafla lögbókarinnar þar sem orðin koma fyrst fyrir og fellir þau jafnvel inn í miðjan textann. Þessar orðskýringar eru þó fæstar eftir Gísla sjálfan heldur Björn Jónsson á Skarðsá.⁶⁵

Gísli í Melrakkadal bauð því auk Jónsbókartextans skýringar við hann en seldi eintakið á sama verði og Guðbrandur biskup seldi innbundin ein-tök af hinni prentuðu Jónsbók. Jónsbókarhandrit rituð á skinn voru þó seld fyrir enn hærra verð eins og sjá má á MS Icel. 43 í handritasafni Harvardháskóla. Þar er á ferðinni Jónsbókarhandrit á skinni sem hefur lík-ast til verið skrifað 1566 en það ártal er að finna á síðasta blaði handritsins. Skrifarinn er óþekktur en annað handrit með hendi hans er að finna í Þjóðarbókhöllu Frakka í París þar sem það er skráð MS Ancien (Regius) 8175 í skandinavískri deild innan safnsins. Harvardhandritið var á Vest-fjörðum í upphafi 18. aldar en Snæbjörn Pálsson lögréttumaður á Mýrum í Dýrafirði skrifaði nafn sitt í það og hið sama hefur sonur hans Hákon gert

65 Steingrímur Jónsson, „Núpufellsbók.“ Gömul, prentuð lögbók án útgáfustaðar og árs,“ *Ritmennt* 2 (1997): 37, 50; Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* III (Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1924), 712; Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá,“ *Tímarit hins íslenska bókmenntafjelags* 8 (1887): 74, sjá einnig *Lögbók Íslendinga. Jónsbók 1578*, facsimile edition with an introduction in english by Ólafur Lárusson, Monumenta Typographica Islandica III (Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1934), 55; Gísli Baldur Róbertsson, *Birtu brugðið á dimm fornnyrði lögbókar. Um skýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð í Jónsbók* (Heimspékideild Háskóla Íslands 2004, ópr. M.A.-ritgerð í sagnfræði), 92–97.

árið 1729. Einnig er þar að finna eignayfirlýsingar frá fyrri hluta 17. aldar þar sem fram kemur að Jón Þorsteinsson hafi keypt handritið af Jóni Þórðarsyni og gefið 15 aura fyrir. Ekki er getið hvenær kaupin fóru fram en Jón gaf síðar Þorsteini syni sínum, sem bar nafn afa síns, bókina. Hann skrifar svo eignayfirlýsingu sína í bókina árið 1652.⁶⁶ Af þessu má ráða að Jónsbókarhandrit skrifað á skinn hafi kostað 15 aura á fyrri hluta 17. aldar eða 5 aurum meira en pappírshandrit og innbundnar prentaðar bækur af sama texta.

Við þetta má bæta að átt hefur verið við ártöl tveggja af þremur Jónsbókarhandritum Bjarna. Þannig er ártalið 1284 að finna í Trinity College Dublin L. 3.23 og hefur verið breytt úr 1634 en í NKS 1931 4to hefur ártalinu verið breytt úr 1631 í 1531. Ártal þriðja Jónsbókarhandritsins, NKS 340 8vo, er torlæsilegt því tölurnar í hundraðs- og tugasetunum eru nær horfningar en útfjólublátt ljós staðfestir að þar hafi staðið ártalið 1652. Með hliðsjón af hinum tveimur handritunum mætti því ætla að einnig hafi staðið til að eiga við ártal þess en svo mun þó hins vegar ekki vera. Springborg telur Bjarna saklausan af athæfinu og að síðari eigendur hafi breytt ártölunum í ágóðaskyni. Þeir hafi svo selt handritin grandalausum útlendingum sem höfðu ekki kunnáttu til að koma auga á kaupfoxið enda höfnuðu öll handritin í söfnum utan landsteinanna.⁶⁷

Það verður að teljast óvenjuleg tilviljun að ártöl tveggja handrita sama skrifara hafi verið fölsuð án þess að hann eigi sjálfur þar nokkurn hlut að máli. Reyndar er ólíklegt að Bjarni hafi breytt ártalinu á NKS 1931 4to því þar tilgreinir hann nafn sitt, hvar verkið var unnið og hvenær. Það hefur þó að öllum líkindum þurft meira til að blekkja viðtakandann, sem sjálfur kynni að hafa átt við ártalið, en rætt verður um hann síðar. Í handritinu Trinity College Dublin L. 3.23 er hins vegar ekki greint frá hver skrifaði né hvar og aðeins er getið hvenær handritið var skrifað, þ. e. 1634. Miðað við það sem nú er vitað um Bjarna og aðstæður hans á þessum tímamarki þyrfti ekki að koma á óvart þótt hann hafi sjálfur breytt ártalinu til að eiga í sig og á eftir að hafa misst fé sitt.

66 Shaun F.D. Hughes, *Skrá um íslensk handrit í Harvard*. Ljósrit af vélriti varðveitt á Árnastofnun í Reykjavík, án ártals, ópr., 83–84.

67 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 297–298, 306, 308–309.

7. Huldumaðurinn Melkjör Hansen

Að endingu nokkur orð um Melkjör Hansen sem Peter Springborg reyndi að hafa uppi á en hann skrifar eignayfirlýsingu sína í handritið NKS 1931 4to sem Bjarni skrifaði árið 1631. Springborg fann aðeins einn mann með þessu nafni sem hann taldi koma til greina en hann var fæddur í Slésvík 1633 og andaðist á sama stað 1675. Hann var lögfræðingur að mennt og hafði lært m. a. við háskólann í Rostock og Helmstedt í Þýskalandi en eftir hann liggja tvær lögfræðiritgerðir. Springborg þótti ekki ósennilegt að maður með slíkan bakgrunn væri líklegur til að festa kaup á gömlu íslensku lögbókarhandriti.⁶⁸

Þetta er þó án efa rangur maður því mann með sama nafni er að finna á Íslandi á þessum tíma. Oddur biskup Einarsson minnst á Melkjör eftirlegumann í Grindavík í minnisbók sinni við árið 1630 og má ráða af færslunni að hann hafi einnig verið þar árið áður. Nánari upplýsingar er að finna í bréfabók Gísla biskups Oddssonar en hann skrifar séra Gísla Bjarnasyni í Grindavík bréf árið 1631. Í því segist hann hafa frétt af óhlýðni danska eftirlegumansins Melkjör Hanson sem sæki sjaldan eða aldrei kirkju, taki lítið mark á áminningum og hirði ekki um að taka opinbera aflausn þrátt fyrir að hafa framið opinbert brot. Ennfremur vilji hvorki hann né frilla hans víkja úr sókninni hvort frá öðru þrátt fyrir áminningar þar að lútandi. Í bréfslok minnir biskup séra Gísla á hvernig taka skuli á málinu.⁶⁹

Ef sakeyrisreikningar Gullbringusýslu eru skoðaðir kemur í ljós að Melkjör Hansen hefur í tvígang gerst sekur um frillulífisbrot. Í bæði skiptin með sömu konunni þó svo að föðurnafn hennar sé ekki samhljóða í bæði skiptin og er þar líkast til um að kenna lélegri íslenskukunnáttu þeirra dönsku embættismanna sem færðu reikningana. Í fyrra skiptið, sem bókfært er á reikningsárinu 1628–1629, er barnsmóðir Melkjörs sögð heita Vilborg Þórðardóttir. En í seinna skiptið, sem spannar reikningsárið 1630–1631, er hún færð til bókar sem Vilborg Þórsdóttir. Fyrir fyrra frillulífisbrot sitt greiddu þau einn ríkisdal en tvo ríkisdali fyrir það seinna.⁷⁰

68 Springborg, „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd,“ 306–307.

69 AM 243 4to, bl. 26r-v; AM 245 4to, bl. 68r. Bréf Gísla biskups er ódagsett en er vafalaust skrifað eftir alþingi 1631 eins og ljóst mun verða af framhaldinu.

70 Þí. Rentukammerskjöl Y. 3. Reikningar jarðabókarsjóðs 1620–1631. Ör 18, Lénsreikningar fyrir reikningsárið 1628–1629, Gullbringusýsla og ör 22, Lénsreikningar Holgers Rosenkrantz hirðstjóra yfir Íslandi reikningsárið 1630–1631, Gullbringusýsla.

Af þessu má sjá að Melkjör Hansen var eftirliggjari Grindavíkur-kaupmanns a. m. k. á árunum 1628–1631. Laurits Bentson var kaupmaður í Grindavík 20. júní 1627 er tyrkneskt herskip kom til Grindavíkur. Hann sendi átta Íslendinga út til skipsins sem voru herteknir en sjálfur flúði hann á land upp á meðan búðir hans voru rændar. Melkjör kann því að hafa verið í Grindavík er Tyrkir rændu verslunarhúsin þar. Hætt var að sigla á Grindavík árið 1640 vegna þess hversu viðsjál höfnin þótti en of mörgum kaupskipum hafði hlekkst á þar að mati verslunarfélagsins. Við það fluttist verslunin til Básenda á Miðnesi og var þar í 24 ár er hún var flutt aftur til Grindavíkur.⁷¹

Óljóst er hversu lengi Melkjör var viðloðandi verslunina í Grindavík eða hvort hann hafi fylgt henni að Básendum. Hann er hins vegar að finna á Býjaskerjum 4. maí 1631 er sex menn voru nefndir í dóm af Ólafi Péturssyni fógeta og umboðsmanni Holgeirs Rosenkrantz höfuðsmanns. Þar fóru þeir Grímur Bergsson lögréttumaður og Melkjör Hansen fyrir íslenska verslunarfélaginu og kröfðust dóms um vangreiddar skuldir kaupmanna. Grímur var umboðsmaður Hans Nansen kaupmanns en Melkjör umboðsmaður Magnúsar Níelssonar kaupmanns. Umræddur dómur var kallaður Býjaskersdómur og kvað á um hertari innheimtu verslunarskulda. Lögmennirnir Árni Oddsson og Halldór Ólafsson samþykktu dóminn á alþingi sumarið 1631 og konungur staðfesti hann með bréfi útgefnu 1. júní 1640.⁷²

Næst er Melkjör að finna á Eyrarbakka 9. ágúst 1634 ásamt kaupmanninum þar Mats Mogensen, Jens Söfrensen fógeta og umboðsmanni Pros Mundt höfuðsmanns og fleirum. Þar var þess farið á leit við Vigfús Gíslason sýslumann í Árnessýlu að hann aðstoðaði Eyrarbakkakaupmann við að innheimta skuldir sínar í krafti Býjaskersdóms. Vigfús brást hins vegar hinn verstí við og sagði að Býjaskersdómur myndi aldrei neitt afl hafa í sinni sýslu og hrakyrta dóminn og þá sem staðið höfðu að honum, þ. e. bæði fógetann og lögmennina. Þann 6. október 1634 í Vælugerði í Flóa tók Árni Oddsson lögmaður eið af þeim Melkjör Hansen og Mats Rasmusson

71 *Tyrkjaránið á Íslandi 1627*, Sögurit 4 (Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909), 223–225; Jón J. Aðils, *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602–1787* (Reykjavík: Verzlunarráð Íslands, 1919), 265–266.

72 *Alþingisbækur Íslands V*, 231–234, 353; *Lovsamling for Island I*, 224–227; *Kancelliets brevboøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag, 1640–1641*, útg. E. Marquard (København: Rigsarkivet, 1950), 170–173.

um ósæmilegt orðbragð Vigfúsar sýslumanns í garð Býjaskersdóms, fógeta og lögmanna við fyrrnefnt tækifæri.⁷³

Allt er á huldu um hvað varð af Melkjör Hansen eftir þetta. Hugsanlega hefur hann fengist áfram við verslun en einnig mætti hugsa sér að störf hans fyrir íslenska verslunarfélagið hafi fært honum enn frekari frama jafnt innan þess sem utan og að hann hafi jafnvel horfið til verslunarstarfa utan Íslands með konu og börn. Hvað sem því líður þá var æskilegt að danskir kaupmenn sem fengust við verslunarrekstur á Íslandi kynnu tungumálið og þekktu eitthvað til landslaganna. Þetta tvennt virðist Melkjör hafa tileinkað sér enda dvaldist hann hér árið um kring sem eftirlegumaður, var í slagtogi við íslenska konu og hafði í tvígang komist í kast við lögin sökum of bráðra barneigna með henni. Það ætti að hafa verið nægilegur hvati til þess að hann útvegaði sér eintak af lögbók Íslands og kynnti sér efni hennar. Þar að auki varð hann sem hagsmunavörður íslenska verslunarfélagsins að hafa lögbókina við höndina til undirbúnings lagasetningar í dómsformi.⁷⁴

8. Lokaorð

Bjarni Jónsson var prestssonur af Snæfjallaströnd en foreldrar hans voru séra Jón Þorleifsson á Stað og Sesselja. Lítið er vitað með vissu um ættir þeirra hjóna en séra Jóns er aðeins getið í framhjáhlaupi í ættartölubók frá miðri 17. öld og föðurnafn Sesselju er með öllu ókunnugt. Þetta tvennt

73 *Alþingisbækur Íslands* V, 352–353, sjá einnig 361–363 en þar vottar Melkjör ásamt þremur Íslendingum að bréf Jens Söfrensen fógeta, þar sem hann sviptir m. a. Vigfús Gíslason Árnæssýslu fyrir að neita að vinna sýslumannseið frammi fyrir sér, sé rétt afrit frumritsins sem lesið var upp á Vælugerðisþingi 6. október 1634.

74 Þótt fáir kaupmenn virðist hafa lagt sig eftir því að læra íslensku og kynna sér landslögin má þó a. m. k. benda á eitt dæmi þess. Í prentaðri Jónsbók sem varðveitt er í háskólabókasafninu í Kaupmannahöfn er að finna áritun, dagsetta 22. ágúst 1624, þar sem maður með fangamarkið C.E. gefur Lauritz Bagge, sínum kæra bróður, umrædda lögbók til minningar um sig, sjá Steingrímur Jónsson, „Núpufélfsbók.“ Gömul, prentuð lögbók án útgáfustaðar og árs.“ 41. Gefandinn hefur eflaust verið að hverfa frá verslunarstörfum á Íslandi og talið að Jónsbókin myndi koma Lauritz Bagge, sem e. t. v. var að taka við höfninni hans, að betri notum en sér. Óvíst er hvar Lauritz Bagge hóf verslunarrekstur sinn en hann var kaupmaður í Djúpavogi við Berufjörð árið 1632 og hafði þá verið þar í a.m.k. tvö ár, sbr. *Alþingisbækur Íslands* V, 253–255. Þess má jafnframt geta að félagar í elsta íslenska verslunarfélaginu, sem stofnað var 1620, kölluðu hver annan bræður hvort tveggja í samþykktum félagsins og daglegu tali, sbr. Jón J. Aðils, *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602–1787*, 93.

bendir óneitanlega til þess að þeirra sé ekki að leita í efri lögum samfélagsins. Ártöl í ævisögu Bjarna eru hál og ljá ekki auðveldlega fangstað á sér. Þannig er fæðingarár hans óþekkt en ætla má að hann sé fæddur undir lok 16. aldar, væntanlega á Stað á Snæfjallaströnd þar sem hann ólst upp. Hann kvæntist prestsdóttur, Guðrúnu Ísleifsdóttur að nafni, sem var jafnframt stjúpsystir hans. Óvíst er hvenær þau gengu að eiga hvort annað en flest bendir til að þau hafi þegar verið gengin í hjónaband árið 1628. Þau bjuggu á Mýri á Snæfjallaströnd og eru þar fyrir víst árið 1631 samkvæmt upplýsingum sem Bjarni lætur uppi í einu af Jónsbókarhandritum sínum. Bjarni missti bústofn sinn líkast til í miklum harðindakafla sem gekk yfir landið á árunum 1633–1634. Skömmu síðar var hann dæmdur í fjársektir fyrir annað hórdómsbrot sitt og í kjölfarið virðist sem að eiginkona hans hafi annaðhvort fallið frá eða skilið við hann. Bjarni hefur sjálfsagt aldrei átt mikið undir sér en eftir að stólpunum var kippt undan búi hans má ætla að hann hafi misst ábúðarjörð sína og flest bendir til að þá hafi hann gerst vinnumaður á Skarði á Snæfjallaströnd. Þar er hann árið 1640 þegar hann gerir vart við sig í Grágásarhandriti sem hann segist skrifa fyrir matlaunum sínum en fátækt Bjarna og skyldmenna hans er staðfest af prestastefnuáliti í Súðavík 1649. Dánarár Bjarna er ókunnugt líkt og fæðingarárið en svo virðist sem hann sé á lífi 1658 er Þórður Jónsson í Skálavík hrósar skrift hans á spássíu handrits sem þeir báðir áttu þátt í að skrifa.

Séra Jón, faðir Bjarna, virðist einnig hafa verið liðtækur skrifari og skrifað jöfnum höndum bækur og bréf. Ari Magnússon sýslumaður í Ögri sneri sér m. a. til hans er bréfa þurfti gerninga þótt hann væri búsettur hinum megin Ísafjarðardjúps. Ætla má að Bjarni hafi lært undirstöðuatriði bókagerðar af föður sínum. Hann skrifaði fleira en eintómar lögbækur þó einblínt hafi verið á þann þátt bókagerðar hans hér. Endurnýting kaþólskra latínurita hefur haldið kostnaði við bókagerðina í lágmarki og hann hefur vart þurft að kosta meiru til við framleiðsluna en tíma og bleki. Tími til skrifa var nægur yfir vetrarmánuðina og ætla má að á grasafjalli hafi verið nægt sortulyng til blekgerðar. Það er því ekki ólíklegt að Jónsbókarframleiðslan hafi verið Bjarna drjúg búbót þó hann hafi tæpast orðið digur af henni.

9. Viðauki: Unaðsdalsdómur Ara í Ögri

Ari Magnússon tók við Barðastrandarsýslu árið 1592 við dauða Magnúsar þrúða Jónssonar föður síns. Ári síðar fékk hann konungsveitingu fyrir sýslunni en sleppti henni árið 1598 við Björn bróður sinn. Í staðinn fékk hann Ísafjarðarsýslu eftir Pál Jónsson á Staðarhóli föðurbróður sinn og 1609 tók hann einnig við Strandasýslu en báðum þessum sýslum hélt hann til dauðadags 1652.⁷⁵ Þeir dómur sem hann hefur látið ganga á 60 ára starfsævi hafa fyllt mörg bindi af dómabókum. Því miður hefur ekkert þeirra varðveist en stundum má finna staka dóma og jafnvel nokkra í beit í dómasöfnum. Dómurinn sem hér er prentaður hefur upphaflega verið færður inn í eina slíka dómabók Ara. Þau afrit sem mér er kunnugt um eru ekki mörg og í raun er aðeins um eitt óverulega stytt afrit að ræða og svo tvö dómságrip.

Fyrsta handritið er Lbs 65 4to sem er í tveimur hlutum og samanstendur fyrri hlutinn af 127 blöðum en sá seinni af 221 blaði og er sjálfstætt blaðatal í hvorum hluta. Unaðsdalsdóm Ara er að finna í seinni hlutanum. Handritið hefur verið í höndum Árna Magnússonar en á saurblaði fremst er að finna eftirfarandi athugasemd með hendi hans:

Vicelaugmanden til hørende.

Er með hendi Jóns Dan Magnússonar afa Bjarna í Arnarbæli.

Annotationen aftan við er með hendi Ara Magnússonar í Ögri.

Usus sum.

Remittatur cum gratiarum actione.

Umræddur varalögmaður er vafalaust Páll Vídalín en hann tók við lögmannsdæminu að sunnan og austan eftir Sigurð Björnsson sem sagði því af sér á alþingi sumarið 1705. Árni hefur því ekki skrifað þessa klausu eftir það og ekki fyrir 20. apríl 1697 er Páll var skipaður varalögmaður. Raunar er líklegast að Árni hafi skrifað umrædda klausu eftir 24. júní 1702 en þá steig hann á land í Hofsósi að aflokinni siglingu frá Kaupmannahöfn til að sinna m. a. jarðabókarstörfum í félagi við Pál Vídalín.⁷⁶ Bjarna í Arnarbæli er getið því Páll hefur líkast til fengið handritið frá honum. Bjarni var fæddur 1644 og var lögréttumaður í Þórsnesþingi á árunum 1695–1705.

⁷⁵ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* I, 18–19.

⁷⁶ *Annálar 1400–1800* I, 693; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* IV, 145–146; Már Jónsson, *Árni Magnússon. Ævisaga* (Reykjavík: Mál og menning, 1998), 191.

Hann bjó í Arnarbæli á Skarðsströnd og var lögsagnari Páls í Dalasýslu árin 1696–1697. Bjarni var sonur Bjarna á Hafurshesti í Önundarfirði, sonar Jóns dan Magnússonar á Eyri í Seyðisfirði. Hann dó í Arnarbæli árið 1723.⁷⁷ Jón dan var sonur Magnúsar prúða Jónssonar og bróðir Ara í Ögri og ætti því að hafa haft greiðan aðgang að dómabókum hans en dómasafnið er talið skrifað um 1640. Bjarni í Arnarbæli var sonarsonur Jóns dan eins og Árni segir og hefur dómasafnið líkast til haldist í ættinni þangað til að Páll Vídalín eignaðist það. Óljóst er hvað varð um bókina eftir þetta en hana er ekki að finna meðal bóka Páls eða það sem vitað er um bókasafn hans þó sú vitneskja sé alls ekki tæmandi.⁷⁸

Bókin býr yfir enn frekari upplýsingum um eigendasögu sína. Á milli lína í fyrrnefndri áritun Árna hefur ættarnafnið Gröndal verið skrifað og einnig rúnin maður samkvæmt íslenska rúnalettrinu. Framan við bókina er bundið tólf blaða kver og hefur það verið gert eftir að Árni Magnússon fór höndum um hana. Þar bregður Gröndalsnafninu aftur fyrir, auk mannrúnarinnar sem í þetta sinn hefur bókstafinn a sér við hlið. Að endingu stendur: „Steingrímur Jónss(on) á 1829.“

Ef skoðaður eru tvær skjalabækur sem áður hafa fylgt henni, en eru nú varðveittar á Þjóðskjalasafni, fæst skýring á því hvað mannrúnin táknar. Í bókunum er að finna sömu eignayfirlýsingar og í Lbs 65 4to, þ. e. ættarnafnið Gröndal, táknið fyrir mannrún og bókstafina *b* og *e*. Bjarni Thorsteinsson amtmaður skrifar á saurlönd framan við báðar bækurnar að Skúli Magnússon landfógeti hafi átt bækurnar því sig reki minni til að hann hafi verið vanur að nota rún þessa í stað nafns síns.⁷⁹ Í hinni skjalabókinni sem táknuð er með bókstafnum *b* er að finna laust fjögurra blaða kver með efnisyfirliti í tímaröð yfir báðar bækurnar. Í lok efnisyfirlitsins hefur Bjarni amtmaður skrifað:

77 Einar Bjarnason, *Lögrettumannatal*, Sögurit 26 (Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955), 50; Páll Eggert Ólason, *Íslenskar aviskrár I*, 158–159.

78 *Alþingisbækur Íslands I*, 74 og víðar en dómasafnið er mikið notað í fyrstu fimm bindunum en aldur þess er væntanlega byggður á aldri yngstu dómanna í safninu. Um bókasafn Páls Vídalíns, sjá Jón Helgason, „Bækur og handrit á tveimur húnvetnskum höfuðbólum á 18du öld,“ *Landsbókasafn Íslands Árbók 1983*. Nýr flokkur 9 (1985): 4–46.

79 *Skrá um skjöl og bækur í Landskjalasafninu í Reykjavík I*, 1. *Skjalasafn hirðstjóra, stiptamtanna og landshöfðingja (Hér er og í skjalasafn amtmanna yfir alt land fram að 1770, og Suduramt fram að 1873)* (Reykjavík: [s.n.], 1903), 84. Þí. Skjalasafn Öxarárþings. Dómabók Jóns Sigurðssonar lögmanns. Um dómabók þessa, sjá Sveinbjörn Rafnsson, „Skjalabók Helgafellsklausturs. – Registrum Helgafellense –,“ *Saga 17* (1979): 171–174.

Ofannefndar gamlar dómabækur hefi ég átt, en síðan selt herra landsyfirréttar assessor J. Péturssyni, hvers eign þær eru nú. Að öðru leyti keypti ég þær úr sterfbúi assessor sál(uga) Gröndals, en merki fannst á þeim, er leiddi til líkinda um, að þær einhvern tíma hefðu verið eign landfóg(eta) Skúla Magnússonar. Arnarstapa 1851.⁸⁰

Ef minni Bjarna amtmanns er treystandi þá átti Skúli fógæti (1711–1794) Lbs 65 4to sem síðar komst í eigu Benedikts Gröndals Jónssonar yfirdómara (1762–1825). Steingrímur Jónsson biskup (1769–1845) er svo síðasti eigandi þess og hefur hann væntanlega keypt það er handrit og bækur Gröndals voru boðnar upp að honum látnum. Handritið var nr. 29 í safni Steingríms biskups sem var tæp 400 bindi. Við dauða biskups 1845 buðu erfingjar hans Stiftingsbókasafninu, sem varð síðar að Landsbókasafni með nafnabreytingu 1882, handritasafnið til sölu og var gengið að kaupunum ári síðar.⁸¹

Næst er að nefna AM 200 4to sem er í tveimur hlutum og með sjálfstæðu blaðatali en í fyrri hlutanum er að finna safn réttarbóta. Í seinni hlutanum er m. a. rit sem Magnús Magnússon sýslumaður á Eyri við Seyðisfjörð tók saman og nefndi: „Analecta juridica Islandiæ, eður ýmislegs íslensks lagaréttar registrum, ágríp og inntak að því fljótara sérhvort finnst meg.“ Fram kemur á titilblaði að Magnús hafi sett ritið saman árið 1675 en það sé nú skrifað upp að nýju árið 1702 að Holti við Önundarfjörð. Á saurblaði framan við bókina er að finna eignayfirlýsingu séra Sigurðar Jónssonar í Holti og ártalið 1704. Sigurður var prófastur í Holti og sonur séra Jóns Arasonar í Vatnsfirði sem var sonur Ara Magnússonar í Ögri. Magnús á Eyri var sonur Magnúsar Jónssonar í Haga sem var sonur Jóns eldra Magnússonar sýslumanns í Dölum. Ari og Jón eldri voru bræður og séra Sigurður og Magnús því náskyldir.⁸²

Árni Magnússon var á ferð um Vestfirði sumarið 1710 og kom m. a. við í Holti þar sem hann fékk fjölda handrita að láni hjá séra Sigurði eins og skrá sem gerð var af því tilefni, 16. ágúst 1710, ber vott um.⁸³ AM 200 4to

80 Þí. Skjalasafn Öxarárþings. Dómasafn 1326–1685. Óskráð.

81 Ögmundur Helgason, „Handritasafn Landsbókasafns 150 ára, 1846–1996,“ *Ritmennt* 2 (1997): 10–12.

82 *Annálar 1400–1800* III, 1, 162–163, 225.

83 Már Jónsson, *Árni Magnússon. Ævisaga*, 272–273; AM 211a 4to, bls. 67–73.

var á meðal þeirra handrita sem Árni fékk að láni en skilaði aldrei. Í handritaskrá Árnasafns telur Kristian Kålund bókaforður að það sé skrifað af séra Sigurði sjálfum. Hannes Þorsteinsson telur þó líklegra að skrifarinn sé Jón Þórðarson sem ólst upp hjá séra Sigurði, útskrifaðist úr Hólaskóla skömmu fyrir 1700 og dvaldist í Holti til 1708 er hann fékk Sanda í Dýrafirði.⁸⁴

Loks er það Lbs 872 4to sem er án titilblaðs en er afrit af fyrrnefndu riti Magnúsar Magnússonar. Páll Eggert Ólason telur í handritaskrá að það sé skrifað um 1690 af hendi svipaðri Þórðar Jónssonar á Strandsejrum. Við nánari athugun má sjá að handritið getur ekki verið skrifað fyrir 1699 því í tvígang er miðað við það ártal þegar reiknað er út hve langt var liðið síðan ákveðnir atburðir áttu sér stað. Einnig má sjá að handritið hefur allt verið skrifað fyrir 26. apríl 1710 en þá var lesin upp bón Jóns Jónssonar, skrifuð á Kirkjubóli 26. maí 1709, um að Þorsteinn bróðir hans tæki sig að sér vegna veikinda sinna. Þorsteinn samþykkti það á þingi á Nauteyri 26. apríl 1710 gegn því að hann mætti ráðskast með peninga Jóns eins og þeir væru hans eigin. Þetta er skrifað inn í bókina af þáverandi eiganda hennar og virðist um samtímahönd að ræða sem þó er ekki sú sama og er á bókinni allri. Handritið ætti því samkvæmt þessu að vera skrifað á bilinu 1699–1710 en tæpast af Þórði Jónssyni því hann var virkur á 6. til 8. áratug 17. aldar og er talinn dáinn fyrir 1699.⁸⁵

84 *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling I* (København: Gyldendalske boghandel, 1889), 467–468; *Annálar 1400–1800 III*, 235; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár III*, 307. Mariane Overgaard telur þó að aðeins eitt handrit sé til með hendi séra Jóns, sbr. „Séra Jón Þórðarson på Sandar og hans skrivernavnefælle,“ *Equus Troianus sive Trójuhestur tygiaður Jonnu Louis-Jensen 21. október 1986* (Reykjavík: [s.n.], 1986), 57. Hún notar við *Æfir lævðra manna* eftir Hannes Þorsteinsson í grein sinni en minnst ekkert á umfjöllun hans í annálaútgáfunni heldur aðeins vandræði Páls Eggerts Ólasonar við að greina nafnana í sundur. Hannes telur þó að ÍB 15 fol. sé með hendi séra Jóns auk ýmissa jarðaskjala sem varða séra Sigurð í Holti og varðveitt eru í jarðabókarskjölum Ísafjarðarsýslu í Þjóðskjalasafni, sbr. *Annálar 1400–1800 III*, 167. Áhuga Mariane Overgaard á séra Jóni Þórðarsyni má rekja til væntanlegrar útgáfu hennar á nokkrum íslenskum þýðingum á erlendum almúgabókum en forsmekkinn af útgáfustarfinu er að finna í greininni, „De islandske oversættelser af De tolv patriarkers Jacobs sønners testamenter og af Josephs og Assenaths historie, med en udgave af Josephs Testamente,“ útg. Mariane Overgaard. *Opuscula IX*, Bibliotheca Arnemagnæana 39 (København: Reitzel, 1991), 203–300. Á meðal handrita sögunnar er ÍB 866 8vo sem mun skrifað af séra Jóni á Söndum, sjá 246–247.

85 Lbs 872 4to, bls. 12–13, 248–249; Loth, „Angående skriveren Jón Þórðarson,“ 40–41. Þess má geta að Már Jónsson minnst stuttlega á ágrip Unaðsdalsdómsins í Lbs 872 4to, sjá *Blóðskömm á Íslandi 1270–1870* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1993), 179.

Rit Magnúsar er byggt upp eins og Jónsbók og er konungsbréfum, ákvæðum úr recessum og tilskipunum, alþingisálitum og héraðsdómum o. fl. raðað upp eftir því hvaða hluta Jónsbókar þau varða. Héraðsdómarnir virðast teknir sem dæmi um þau ákvæði Jónsbókar sem dæmt er eftir hverju sinni. Þó að fram komi á titilblaði ritsins í AM 200 4to að Magnús hafi sett ritið saman árið 1675 þá virðist eiga að líta á það sem upphafsár þess, þ. e. að þá hafi hann byrjað að setja það saman og að stofn þess sé jafnvel frá því ári. Ritið hefur hins vegar verið lifandi og hugsað þannig frá upphafi að gert var ráð fyrir viðbótum og reiknað með eyðum í uppskriftinni sem skyldi svo fylla er fram liðu stundir. Ekki er ólíklegt að þær viðbætur þar sem miðað er við ártalið 1699 séu frá Magnúsi sjálfum komnar en þær skila sér hvort tveggja í AM 200 4to og Lbs 872 4to en annars hefur samband textanna ekki verið kannað til hlítar.

Það er athyglisvert að þótt texti Unaðsdalsdómsins sé mun fyllri í Lbs 65 II 4to en í því ágripi sem er að finna í AM 200 4to og Lbs 872 4to þá er eigin kona Bjarna nafngreind þar, reyndar sögð Ísleiksdóttir en ekki Ísleifsdóttir, en hennar er ekki getið í Lbs 65 II 4to. Það bendir til að Magnús hafi haft aðgang að frumriti dómsins þegar hann samdi ágrip sitt eða jafnvel haft fleiri skjöl sem tengdust málinu undir höndum og er það líklegra heldur en að Jón dan hafi felt það undan. Dómságripið fyllir því Unaðsdalsdóminn eins og hann er í Lbs 65 II 4to og verður því einnig birt hér.

Unaðsdalsdómur; eftir Lbs 65 II 4to, bl. 144v–146r:

Dömur vm Biarna Jönsson og Gudrunu Jönsd(öttur)

Anno 1635, þann 11 Dag aprilis mánadar ad Vnads Dal ä tilsettu hieradz þijnge, vorum vier Effter skriffader menn, Gudmundur Asmundsson, Gudmundur Þorsteinsson, Eirikur Gijslason, Jön Þorsteinsson, Jön Biarnarsson og petur Biarnasson, Til Dömz, Skinsamlegra älita, og löglegtar vrlausnar Neffnder, aff Sijslumanninum Ara Magnussyne, huørninn ad lykta Skyllde, og til Enda leidast, Sä äburdur er Gudrun Jönzd(ötter) haffde, og þrälega hafft haffde, vpp ä Biarna Jönsson, og Su þrætne er þeirra för ä millum. Þar ad Neffnd Gudrun hiellt, hermt og augliöst Giørt haffde, ad firnefndur Biarne, heffde fullkomlegt ecktaskapar brot med Sier framed, er hun var ad vist hia honum, og greinde þar til mørg atuik, og huad offt það sked heffde,

haffde | Slædingur og ordrömur hier ä gjörst þeirra ä medal, Enn ädurnefnd Gudrun J þui Bile veiklast, og ed Sanna vppeläted, þö ei firr enn Sijslumadurinn haffde Bannad, ädursögðum Biarna, Sömu Gudrunu, lengur ad hallda, huøriu hann haffde valla edur ecki viliad hljida. Var þesse frammburdur Gudrunar, ad ädurskriffadur Biarne heffde ad firsta Bragde Sig hafft ad lijkammz losta, ä Grasa fialle, ä Möte Sijnum vilia, J annad Sinn heffde hann Sig hafft ad Sijnum vilia ad Eingium, þar þaug voru ij ein, og heffde hun þä Näd häre vr skegge hanz, er hun heffde ætlad ad Sijna, Enn hann heffde Näd þui afftur. J þridia Tijma heffde Biarne teked Sig, J Heij gardinum ä Mijre, er hun var ad fäst vid Heij. J iij^a tijma, er kuinna Biarna heffde fared til kirkiu, og hann Skipade henne liös ad kueijkia, þä haffe hann komed Effter Sier, ä hæl, og haffe Sig þä enn hafft ad Sijnum losta. Þar Effter vm veturinn heffde Biarne hana Sleigid, og Trampad med Fötum, Enn Sier heffde þä Slopped, ad hann heffde ecke So läted vid Sig, er hann heffde gjört Sier skømmina. Vmm Sumared Effter, heffde Same Biarne Enn viliad fä Sinn vilia, Enn ij menn heffde rided vtan hljidina, og heffde þui ecki orded aff hanz äforme. Vmm vored miste Sagdur Biarne Sitt fie, og heffde hann Skipad Sier ad fara med Sier til Siöarinz, ad Sækia Siö, og <ij> þeirre før heffde offt nefndur Biarne, hafft Sig Sijdast med fullum verknade, ä Siöar grundinne, Fyrer allann þennann Frammburd Gudrunar, Marg þrætte offtskriffadur Biarne, og villde aungu þessu med göngu veita, og hieft Gudrunu öærlega, og allt þetta vppä Sig Liuga, leitudum vier kynningar þessarar konu, hiä aullum þeim ä þijnginu voru, Enn allz aunguer villdu hennar öæru | þar neina J liöse läta, vtann þijnga presturinn fader þessa Biarna, aff huøriu hann liet þö, og villde Sig ecki läta firer þui haffa, Bar offtneffndur Biarne framm vitnisburdar blad, Sijns þremmings Sueins Ölaffssonar, og hanz Systur Steinunnar, vmm nockra öæru þessarar Gudrunar, Enn þö ecki nema huørt vm Sig, og ecki eins lätande, Sem lögienn önijta, Eirninn Bar hann framm lijsing Þörnijar narffadöttur, vnder ij^a manna vitne, þad hun vmbære, og Seigia lögienn eitt vitne Sie eckert, annad Gat Biarne Gudrunu til Vanæru, huørke vänst nie frammbored. Bar Sijslumadurinn framm, ad hann heffde firerboded offtn(efndum) Biarna, er hann kom J Ögur, þessa Gudrunu ad hallda, Enn hann heffde med ofsa micklum og Fullum hälse, Sier andsuarad, ad hann munde hana ecki ad Sijdur hallda Effterkomande, þui kona Sijn heffde hana vist räded, og vændest Sijslumadurinn þar ad vottum, er vppa heffde

heirt, huar firer ad Biarne lijka vel þrætte, Enn Sagde þö vmm Sijder ad hann þad ecki munde, og þui virdest oss huør hanz þrætne annare lijk og Næsta övidurkuæmelegt, ad Biarne skyllde þä Konu girnast ad hallda, er Soddan lygd og ökuæde, ä hann Sagt og auglijst haffde, heffde hann Saklaus verid. Nu hliödar So Vor landzlaga B(ök) Eff madur vænest konu þä skule hun færast vndann ad lögum, edur heita Snäpur æ Sijdan. Jtem Christinn Rettur, sem J mörgum greinum mä finnast Nätturlegur, ad Sä skule fader ad Barne er möder Seiger ä hendur. Jtem og allviða annarstadar, ad Sä skule Synia sem firer Sök verdur. Vær hölldum og Greinder Dözmenn, ad Einum frömum manne Sie ecki Suarlegt, ærlegt nie mögulegt, vnder þuilijikum, ä burde og Jllmælum ad liggia, vtan med större smän og Sierlegu hneigsle, manna ä medal, So og kom frammi firer oss ein alþingis Sambíck | vmm orädvandar konur, sem Seigia menn vppä Sig og kenna þeim barn-eign ad þeir skule færast vndann ad lögum þui J Naffne H(eilagrar) þrenningar, ad So proffudu og fyrer oss komnu, ad H(eilags) anda Näd med oss til kalladre, og oss J Dömsæte Sitiande firer laganna greiner er ad þessu Mäle Luta, firer ährærda Sambíck, lostuglega medkenning konu þessarar, og Gøgn edur lijkinde, er vorum döme meiga til bata koma, og Effter vorre eiginnlegre Samvisku, þä Dæmdum vier offtneffndum Biarna Jönssyne Siettar Eijð, firer þessa Mälz äburd, aff þui hann var og opinber ordinn, ad audru hördöms Brot, og Skyllde hann Eijðinn vned haffa, firer Sijslumanninum Ara Magnussyne, J Ögre ad Mänadar freste, ad forfalla Lausu. Enn fellest honum Sä Eijdur, þä Bæte Effter Störa Döme, og Sie fallinn Effter hanz hliödan vmm annad hordöms Brot. Ad þeim Eijde vnum, þä Dæmdum vier offtneffndre Gudrunu, hudlät, Effter þui köngs vmmbodsmannz er Myskun til, virdest oss þetta mäl med aungu möte, til lykta leidast meiga, vtann med tilbærelegum Eijde Biarna, og vndann færslu Effter Mäla vögstum og konann til Sinnar afflausnar ecki komast meiga, vtann firer vndann færslu Biarna, So ad hun take þä lausn, fyrer Sijna fräbæru ligd, Edur firir Sitt hördöms Brot, fallest Biarne ad Eijde. Allra hellst og Eirinn Sama Eijð firer þann skulld ad konan med kenner Sig Sälff, og Jätar vnder Reffsing og opinbera afflausn, än haturz vid Biarna, og firer vtan alla ordsök aff honum til geffna. Samb(yck) e(tc.)

Anno 1636 þann 3 maïj var þesse Dömur ä Berufiadar þingje vpplesinn, og leist mier og audrum gödum mönnum, hann Nijtur og Myndugur e(tc.) Halldör Ölaffson E(igin) h(endi).

Ágrip Unaðsdalsdómsins er að mestu samhljóða í AM 200 4to, bls. 83 og Lbs 872 4to, bls. 112–113. Eini munurinn varðar uppsetningu fyrirsagnar dómsins auk stafsetningar og greinarmerkjasetningar. Hér er því látið nægja að birta texta dómságrípsins eftir AM 200 4to.

Ágrip Unaðsdalsdóms; eftir AM 200 4to, bls. 83:

Þær konur sem vænast karlmönnum, og þeir sem vænast konum æn Lykinda bevyslegra edur barngietnadar, og umm Snaps giølld.

Anno 1635, 11 Aprilis ad vnaðsdal dæmt af Ara Magnussyne og 6 Mönnum (hier hefde ätt ad vera 12 manna dömur) Vmm ä burd Gudrunar Jönzdottur, er bar Biarna Jonsson, ad hann hefde 5, Sinnumm holldlegt Samræde med Sier framed fram m hiä Sinne konu Gudrunu Ysleykzdottur, ad ødru hör dömsz brote, hafde greind kona Vered Vinnukona hiä Biarna, fyrer huorn hennar frammburd greindur Biarne þrætte, og þuerneytade/ Dæmdu þeir biarna SiottarEyd, unnenn ad mänadar freste fyrer Syslumannenum Ara J Øgre forfallalaust, Enn fallest hann ä Eydnumm Sekur effter Störa döme, ad ødru hör dömsz brote, Enn Vinne hann Eydenn konunne Straff effter þui Sem kongz ummbodsmannz er myskun til. Þesse domur Samþicktur ä Berufiardar þynge af Halldore Olafssyne Logmanne Anno 1636, 3 Maij//

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT OG SKJÖL

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ)

Rentukammerskjöl

Y. 3. Reikningar jarðabókarsjóðs 1620–1631.

Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640.

Skjalasafn Öxarárþings

Dómabók Jóns Sigurðssonar lögmanns.

Dómasafn 1326–1685. Óskráð.

Biskupsskjalasafn

- A I, hylki IX, 2. Endurrit gert 6. ágúst 1599 á Kirkjubóli í Langadal af skrá frá 22. mars 1444 um reka Skálholtskirkju á Ströndum.
- A I, hylki XIV, 14. Gjafabréf séra Snæbjarnar Torfasonar 1602 fyrir Stað í Aðalvík til staðar.
- A I, hylki XIV, 15. Vitnisburður 18. mars 1603 um ábyrgð Guðfinnu Arnfinnsdóttur og Guðrúnar Jónsdóttur á kirkjupeningum að Stað í Steingrímsfirði.
- A II, 6. Vísitásiubók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639–1671.
- A II, 11. Vísitásiubók Þórðar biskups Þorlákssonar um allt Skálholtsbiskupsdæmi 1675–1690 og 1695.
- A II, 14. Vísitásiubók Jóns biskups Vídalíns um Vestfirðinga- og Sunnlendingafjórðung 1699–1705 og 1710–1719.
- A II, 16. Vísitásiubók Jóns biskups Árnasonar um allt Skálholtsbiskupsdæmi, nema Norður-Múlaþing og norðurhluta Suður-Múlaþings, 1723–1742.
- A II, 19. Vísitásiubók Ólafs biskups Gíslasonar 1748–1752.
- A II, 21. Vísitásiubók Finns biskups Jónssonar og Hannesar Finnssonar um Vestfirðinga- og Sunnlendingafjórðung 1756–1778, auk tveggja vísitasía frá 1790.
- A II, 24. Vísitásiubók Hannesar biskups Finnssonar og Geirs biskups Vídalíns um Vestfirðinga- og Sunnlendingafjórðung 1790–1800.
- C I, 2. Vísitásiubók Helga biskups Thordersens 1852.

Skjalasöfn prófasta

- Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/1. Vísitásiubók 1763–1772.
- Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/2. Vísitásiubók 1773–1801.

Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands

- KA/20. Hannes Þorsteinsson, Æfir lærðra manna 20 (Greipur Þorleifsson prestur á Stað á Snæfjallaströnd).
- KA/39. Hannes Þorsteinsson, Æfir lærðra manna 39 (Jón Þorleifsson prestur á Stað á Snæfjallaströnd).

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (AM)

- AM 200 4to. Rit Magnúsar Magnússonar, *Analecta juridica Islandiæ, eður ýmislegs íslensks lagaréttar registrum, ágríp og inntak að því fljóttara sérhvort finnast megi*. Handritið skrifað að Holti við Öfundarfjörð 1702.
- AM 211a 4to. Skrá yfir handrit sem Árni Magnússon fékk að láni hjá séra Sigurði Jónssyni í Holti 16. ágúst 1710.

- AM 211b 4to. Jarðabók Ísafjarðarsýslu tekin saman af Magnúsi Magnússyni og Gísla Jónssyni að konungsboði 1658.
- AM 243 4to. Minnisbók Odds biskups Einarssonar.
- AM 244 4to. Bréfabók Gísla biskups Oddssonar 1635–1636.
- AM 245 4to. Bréfabók Gísla biskups Oddssonar 1631–1632.
- AM 253 4to. Brot úr bréfabók Sveins Símonarsonar prófests að Holti við Önundarfjörð.
- AM 68 8vo. Reikningar Magnúsar prúða Jónssonar yfir Barðastrandarsýslu 1590.
- AM Dipl. Isl. I, 10. Apógröf nr. 777–889. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. II, 4. Apógröf nr. 2256–2364. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. V, 9. Apógröf nr. 4472–4528. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. V, 15. Apógröf nr. 5169–5350. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. V, 16. Apógröf nr. 5351–5462. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.

Handritadeild Landsbókasafns – Háskólabókasafns

- Lbs 229 fol. *Registran allra alþingisálita, þeirra helsta meiningar inntak*. Tekið saman af Magnúsi Magnússyni sýslumanni.
- Lbs 65 I–II 4to. Kónigsbréf, réttarbætur, alþingis- og héraðsdómar o.s.frv. frá 1243 til 1654. Með hendi Jóns dans Magnússonar, skrifað ca. 1640–1655.
- Lbs 67 4to. Kónigsbréf og réttarbætur, alþingis- og héraðsdómar, nokkur synodalia og höfuðsmannabréf. Með hendi séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti, skrifað ca. 1650.
- Lbs 174–175 4to. Prestasögur séra Jóns Halldórssonar um Skálholtsbiskupsdæmi. Eiginhandar uppkast, skrifað ca. 1710–1730.
- Lbs 787 4to. Dómar, kaupmálar, skiptabréf og kaupbréf 1382–1684. Með hendi Odds Jónssonar digra á Reynistað, skrifað ca. 1670–1690.
- Lbs 872 4to. Rit Magnúsar Magnússonar, *Analecta juridica Islandiæ, eður ýmislegs íslensks lagaréttar regístrum, ágríp og inntak að því fljóttara sérhvort finnast megi*. Skrifað á bilinu 1699–1710 af ókunnum skrifara.
- Lbs 2368 4to. Sighvatur Grímsson Borgfirðingur. Prestaæfir XI, 2. Ísafjarðarsýsla.
- ÍB 15–16 4to. Ættartölubækur Jóns Espólíns sýslumanns. Með hendi Hákonar Espólíns, skrifað ca. 1840–1850.

FRÆÐIRIT

- Alþingisbækur Íslands* I–II, V–VI. Útg. Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson Reykjavík: Sögufélag, 1912–1914, 1915–1916, 1922, 1925–1932, 1933–1940.
- Annálar 1400–1800* I–III. Útg. Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927, 1927–1932, 1933–1938.
- Ágúst Sigurðsson. *Forn frægðarsetur – í ljósi liðinnar sögu* II. Reykjavík: Bókamiðstöðin, 1979.
- Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal. Með viðbæti* I–II. Sögurit 2. Reykjavík: Sögufélag, 1903–1915.
- Björk Ingimundardóttir. „Sett út af sakramentinu.“ *Kvennaslóðir. Rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi*. Reykjavík: Kvennasögusafn Íslands, 2001, 140–151.
- Bogi Benediktsson. *Sýslumannaæfir* II. Með skýringum og viðaukum eftir Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1889–1904.
- Búalög um verðlag og allskonar venjur í viðskiptum og búskap á Íslandi*. Sögurit 13. Reykjavík: Sögufélag, 1915–1933.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn* IV. Útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1897.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn* VIII. Útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1906–1913.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn* XV. Útg. Páll Eggert Ólason. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1947–1950.
- Ein kirkju ordinantia, eftir hvörri að allir andlegir og veraldlegir í Noregs ríki skulu leiðrétta sig og skikka sér*. Hólar: [s.n.], 1635.
- Einar Bjarnason. *Lögrettumannatal*. Sögurit 26. Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955.
- Einar G. Pétursson. *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Þættir úr fræðasögu 17. aldar* I–II. Rit 46. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1998.
- Eitt litið stafrófskver fyrir börn og ungmenni*. Skálholt: [s.n.], 1695.
- Gísli Baldur Róbertsson. *Birtu brugðið á dimm fornyrði lögbókar. Um skýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð í Jónsbók*. Heimspékideild Háskóla Íslands 2004, ópr. M.A.-ritgerð í sagnfræði.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. *Ystu strandir norðan Djúps. Um Kaldalón, Snefjallaströnd, Jökulfirði og Strandir*. Árbók Ferðafélags Íslands 1994. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1994.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. „Biskupsstóll í Skálholti.“ *Saga biskupsstólanna. Skálholt 950 ára – 2006 – Hólar 900 ára*. [Akureyri]: Hólar, 2006, 21–243.

- Guðs dýrð og sálnanna velferð. Prestastefnudómar Brynjólfs biskups Sveinssonar 1639–1674.* Útg. Már Jónsson. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 10. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2005.
- Halldór Halldórsson. *Íslenzkt orðtakasafn*. 3. útgáfa. Íslenzk þjóðfræði. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1993.
- Helgi Guðmundsson. „Um þrjú basknesk-íslenzk orðasöfn frá 17. öld.“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 1 (1979): 75–87.
- Hjónabands articular útgefnir af kong Fridrich (háloflegrar minningar)*. Hólar: [s.n.], 1635.
- Hróðmar Sigurðsson. „Íslenzk stafrófskver.“ *Skírnir* 131 (1957): 40–65.
- Hughes, Shaun F.D. *Skrá um íslensk handrit í Harvard*. Ljósrit af vélriti varðveitt á Árnastofnun í Reykjavík, án ártals, ópr.
- Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri. Safnað hefur Jón Árnason I–VI.* Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Ný útgáfa. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 1954–1961.
- Jakob Benediktsson. *Skrá um skinnblöð í Landsbókasafni Íslands. Handritasafn Landsbókasafns*. II. aukabindi. Viðauki. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1959.
- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII.* Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1940.
- Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrattir.* Útg. Gunnar F. Guðmundsson. [Kaupmannahöfn]: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1993.
- Járnsíða og kristinréttur Árna Þorlákssonar.* Útg. Haraldur Bernharðsson, Magnús Lyngdal Magnússon og Már Jónsson. Smárit Sögufélags. Reykjavík: Sögufélag, 2005.
- Jón Helgason. „Nokkur íslenzk handrit frá 16. öld.“ *Skírnir* 106 (1932): 143–168.
- Jón Helgason. „Bækur og handrit á tveimur húnvetnskum höfuðbólum á 18du öld.“ *Landsbókasafn Íslands Árbók* 1983. Nýr flokkur 9 (1985): 4–46.
- Jón J. Aðils. *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602–1787*. Reykjavík: Verzlunarráð Íslands, 1919.
- Jón Jónsson. „Daði Nielsson „fróði“.“ Aldarminning. *Skírnir* 84 (1910): 117–137.
- Jón Þorkelsson. „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“ *Tímarit hins íslenska bókmenntafjelags* 8 (1887): 34–96.
- Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarbætr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314.* Útg. Ólafur Halldórsson. København: [s.n.], 1904. (Ljósprentuð útgáfa, Odense: Odense Universitetsforlag, 1970).
- Jónsbók. Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1578.* Útg. Már Jónsson. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 8. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004.
- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag, 1640–1641.* Útg. E. Marquard. København: Rigsarkivet, 1950.

- Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling I–II.* København: Gyldendalske boghandel, 1889–1894.
- Kristjana Kristinsdóttir. „Tvö skjöl um Bessastaði og Viðey.“ *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess* 4 (1991): 78–90.
- Loth, Agnete. „Angående skriveren Jón Þórðarson.“ *Steffánsfærsla fengin Stefáni Karlssyni fimmtugum Reykjavík 2. desember 1978.* Reykjavík: [s.n.], 1978, 40–41.
- Lovsamling for Island. Indeholdende udvalg af de vigtigste ældre og nyere love og anordninger, resolutioner, instructioner og reglementer, althingsdomme og vedtægter, collegial-breve, fundatser og gavebreve, samt andre aktstykker, til oplysning om Islands retsforhold og administration i ældre og nyere tider I.* Útg. Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson. Kjöbenhavn, Universitets-Boghandler Andr. Fred. Höst, 1853.
- Lögbók Íslendinga. Jónsbók 1578.* Facsimile edition with an introduction in english by Ólafur Lárusson. Monumenta Typographica Islandica III. Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1934.
- Margrét Eggertsdóttir. „Árni fær á endann skell...“ Skriftarkennsla á Íslandi um miðja sautjándu öld. „*Jocoseria Arna-Marianiana. Seksogtyve udvalgte dels kortvillige, dels alvorlige Historier, hvorved Mariane Overgaard kan opbygges.* Afmælisrit, ópr. Hafnía: 2001, án blaðsíðutals.
- Már Jónsson. *Blóðskömm á Íslandi 1270–1870.* Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1993.
- Már Jónsson. *Árni Magnússon. Ævisaga.* Reykjavík: Mál og menning, 1998.
- Már Jónsson. „Inngangur.“ *Jónsbók. Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1578.* Útg. Már Jónsson. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 8. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004, 15–35.
- Overgaard, Mariane. „Séra Jón Þórðarson på Sandar og hans skrivernavnefælle.“ *Equus Troianus sive Trójuhestur tygjaður Jonnu Louis-Jensen 21. október 1986.* Reykjavík: [s.n.], 1986, 57–62.
- Overgaard Mariane, útg. „De islandske oversættelser af De tolv patriarkers Jacobs sønners testamenter og af Josephs og Assenaths historie, med en udgave af Josephs Testamente.“ *Opuscula IX, Bibliotheca Arnamagnæana* 39. København: Reitzel, 1991, 203–300.
- Ólafur Davíðsson. *Galdur og galdramál á Íslandi.* Sögurit 20. Reykjavík: Sögufélag, 1940–1943.
- Ólafur Halldórsson. „Jónar tveir Þorlákssynir.“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefið út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990.* Rit 38. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1990, 254–270.
- Ólafur Halldórsson. „Því flýgur krákan víða.“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefið út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990.* Rit 38. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1990, 111–134.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og mennir siðskiptaaldarinnar á Íslandi III.* Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1924.

- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 I–V*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–1952.
- Prestsbjónustubækur og sóknarmannatöl*. Skrár Þjóðskjalasafns II. Reykjavík: [s.n.], 1953.
- „Ritgerð Jóns Guðmundssonar lærða um ættir o. fl.“ Með formála og athugasemdum eptir Hannes Þorsteinsson. *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju* III. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1902, 701–728.
- „Sitt er að jörðu sérhverre, samt öllum búið á.“ *Ársrit sögufélags Ísfirðinga* 18 (1974): 130.
- Sigurður Nordal. „Time and vellum. Some remarks on the economic conditions of the early Icelandic literature.“ *M.H.R.A. Annual bulletin of the modern humanities research association* 24 (november 1952): 15–26.
- Skrá um skjöl og bækur í Landsskjalasafninu í Reykjavík I, 1. Skjalasafn hirðstjóra, stiptamtanna og landshöfðingja (Hér er og í skjalasafn amtmanna yfir alt land fram að 1770, og Suðuramt fram að 1873)*. Reykjavík: [s.n.], 1903.
- Skrá um skjöl og bækur í Landsskjalasafninu í Reykjavík II. Skjalasafn klerkdómsins*. Reykjavík: [s.n.], 1905–1906.
- „Snjáfjallavísur hinar síðari, í móti þeim síðara gangára á Snæfjölum 1612.“ *Huld. Safn alþýðlegra fræða íslenzkra* II. Útg. Hannes Þorsteinsson, Jón Þorkelsson, Ólafur Davíðsson, Pálmi Pálsson, Valdimar Ásmundsson. 2. útgáfa. Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1936, 85–94.
- Spánverjavígin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur*. Útg. Jónas Kristjánsson. Íslensk rit síðari alda 4. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1950.
- Springborg, Peter. „Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd. Bidrag til beskrivelse af den litterære aktivitet på Vestfjordene i 1. halvdel af det 17. århundrede.“ *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969*. Reykjavík: Heimskringla, 1969, 288–327.
- Springborg, Peter. „Fra Snæfjallaströnd.“ *Opuscula* IV, Bibliotheca Arnarnagæana 30. København: Munksgaard, 1970, 366–368.
- Springborg, Peter. „Antiqvæ historię lepores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet.“ *Gardar* 8 (1977): 53–89.
- Stefán Karlsson. „Kvannahandrit í karlahöndum.“ *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*. Rit 49. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000, 378–382.
- Stefán Karlsson. „Bókagerð Björns málara og þeirra fedga.“ *Glerharðar hugvekjur þenandi til þess að örva og upptendra Þórunni Sigurðardóttur fimmtuga 14. janúar 2004*. Reykjavík: [s.n.], 2005, 73–78.
- Steingrímur Jónsson. „Núpufélfsbók.“ *Gömul, prentuð lögbók án útgáfustaðar og árs*. *Ritmennt* 2 (1997): 35–54.
- Sveinbjörn Rafnsson. „Skjalabók Helgafellsklasturs. – Registrum Helgafellense –“ *Saga* 17 (1979): 165–186.
- Sveinn Nielsson. *Prestatal og prófaste á Íslandi*. Með viðaukum og breytingum

- eftir dr. Hannes Þorsteinsson. Björn Magnússon sá um útgáfuna og jók við. 2. útgáfa. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950.
- Tyrkjarámið á Íslandi 1627*. Sögurit 4. Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909.
- „Vísitísa Hannesar Finnssonar biskups um Vesturland og Vestfirði sumarið 1790. Eftir dagbók skrifara hans, Steingríms Jónssonar.“ Útg. Veturliði Óskarsson. *Ársrit sögufélags Ísfirðinga* 34 (1993): 129–152.
- Þórarinn Hjartarson. *Skinna. Saga sítunar á Íslandi*. Safn til iðnsögu Íslendinga 14. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2000.
- Ættartölusafnrít séra Þórðar Jónssonar í Hítardal I–II*. Útg. Guðrún Ása Grímsdóttir. Rit 70. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2008.
- Ögmundur Helgason. „Handritasafn Landsbókasafns 150 ára, 1846–1996.“ *Ritmennt* 2 (1997): 9–34.

SUMMARY

Some new information about Bjarni Jónsson, scribe of lawbooks on Snæfjallaströnd.

Keywords: 17th century, Westfjords of Iceland, Snæfjallaströnd, scribal culture, Jónsbók, lawbook production on parchment.

In 1969 Peter Springborg published a paper in which he identified and attributed a group of eight manuscripts to a certain Bjarni Jónsson. In an article published eight years later he added the ninth manuscript to the group. Very little was known about Bjarni and all Springborg was able to gather on him was sparse information which the scribe himself had provided in the manuscripts he produced. From there we have his name and his place of residence which was Mýri and later Skarð on Snæfjallaströnd, located north of Ísafjarðardjúp in the Westfjords of Iceland. From the dated manuscripts it is clear that he was active as a scribe in the period of 1631–1655. He copied sagas, *rímur*, poetry and law texts. Incidentally, he seems to have specialized in copying Jónsbók, the Icelandic lawbook, for in one of the three copies in his hand, still preserved, he mentions that it was the eighteenth copy he had produced.

Unfortunately, this paper does not add to the tally of manuscripts copied by Bjarni Jónsson. It does, however, provide more information on this mysterious and productive scribe than has hitherto been available. Bjarni was the son of the Reverend Jón Þorleifsson at Staður on Snæfjallaströnd and his wife Sesselja. Although efforts have been made to look into his family history very little is known about his ancestors and his mother's patronym is completely unknown which, undoubtedly, points away from the upper layers of society. Dates in Bjarni's biography are uncertain but he was, most likely, born in the last decade of the 16th century. His birthplace was, in all likelihood, his father's living at Staður

and he appears to have lived his whole life on Snæfjallaströnd, first at Mýri where he can be found for certain in 1631 and then from at least 1640 at Skarð. It is not clear when Bjarni wed his stepsister but they were in all likelihood married already by 1628. Bjarni lost his livestock during extremely difficult winters in the period 1633–1634. Shortly thereafter he was found guilty of adultery for the second time and had to pay a hefty fine. This must have led to difficulties for him as a land tenant to pay the rent and probably resulted in him losing Mýri and becoming a hired hand at Skarð. Consequently, his wife seems to have either passed away or divorced him. Bjarni appears to be alive in 1658 when a fellow scribe compliments his handwriting on the margin of a manuscript they both had a hand in writing.

Jón, Bjarni's father, was himself an accomplished scribe who penned documents and copied manuscripts. From him Bjarni must have learnt the fundamentals of bookmaking and from his church he also obtained the rudimentary elements of his book production. Namely, the old and useless Catholic vellum manuscripts which he rubbed out and used again, as well as the printed bible of bishop Guðbrandur Þorláksson which he modeled his initials after. It is unlikely that the dates of two out of three of Bjarni's vellum copies of Jónsbók have been tampered with, i.e. made to show an older age, without his knowledge. All of the three vellum lawbooks ended up in foreign libraries, sold to people who were unable to detect any wrongdoing. It is quite possible that after having lost his livestock Bjarni might himself have changed the date of one of the two above-mentioned manuscripts in order to fetch a higher price for it in a time of need.

*Gísli Baldur Róbertsson
Þjóðskjalasafn Íslands
Laugavegi 162
IS-105 Reykjavík, Ísland
gisli@skjalasafn.is*

SAMTÍNINGUR

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

LANDNÁM ÞÓRÓLFS MOSTRARSKEGGS OG AUÐAR DJÚPÚÐGU

I

FRÁSAGNIR af landnámi Þórólfs Mostrarskeggs í *Eyrbyggja sögu* og í þremur gerðum *Landnámabókar* eru, að því er mér virðist, ekki allar þar sem þær eru séðar. Í Melabók stendur aðeins þetta: ‘Þórólfr Mostra(r) skegg nam land frá Stafá til Þórsár [ok] bjó í Hofsvági.’ (*Íf.* I, 124). Í Sturlubók og Hauksbók er frásögnin aukin til muna með endursögðum texta *Eyrbyggju*.¹ En *Eyrbyggju* og Landnámabókum kemur saman um landnámsmörk Þórólfs Mostrarskeggs og nefna þau réttisælís (þ.e. ytri mörk á undan hinum innri): *Eyrbyggja*: ‘útan frá Stafá² ok inn til ár þeirar er hann kallaði Þórsár’ (réttisælís) (*Eyrb.* 2003, 13); *Landnáma*, Melabók: ‘frá Stafá til Þórsár’; Sturlubók og Hauksbók: ‘frá Stafá inn til Þórsár’ (réttisælís, sjá *Íf.* I, 124–25).

Í Sturlubók og Hauksbók (og Melabók svo langt sem hún nær) eru talin landnám og þeir sem þau lönd byggðu inn eftir norðanverðu Snæfellsnesi allt til Langadalsár og Þórólfur Mostrarskegg nefndur þegar að honum kemur í röðinni. Og þar kemur í Stb og Hb þessi athugasemd: ‘Fjórðrinn var þá byggðr lítt eða ekki.’ (*Íf.* I, 125). Hinsvegar er augljóst, að í *Eyrbyggju* er gert ráð fyrir að Þórólfur hafi fyrstur manna numið land við Breiðafjörð. Henn gefur firðinum nafn, nemur land þar sem Þór lætur öndvegissúlur hans reka að landi, en þar eru, eins og áður segir, mörk land-

1 Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1905, 81. Þar sem hér á eftir er vísað til *Eyrbyggju* er texti tekinn eftir útgáfu Forrest S. Scott í EdArn Series A. Vol. 18, Kh. 2003, texta sem þar er tekinn eftir AM 309 4to. Stytt *Eyrb.* 2003.

2 Nafn árinna er ugglaut dregið af því, að þar hefur verið stungið niður staf til að helga mörk milli landnáms Bjarnar austræna og (heimabóls?) Þóróls Mostrarskeggs, sjá *Íf.* I, 224–25 (nmgr. 5) og 230–31.

náms hans nefnd hin sömu og í Landnámabókum, en þessari athugasemd bætt þar við: ‘ok byggði þar skipurum sínum.’ (Eyrb. 2003, 13).

Mig grunar að þessar athugasemdir í *Eyrbyggju*, Sturlubók og Hauksbók séu ættaðar úr elstu gerð *Landnámu*, orðrétt sú sem er í *Eyrbyggju*, en reynt í *Landnámu* að láta það sem þar segir ekki koma í bág við það sem áður hafði verið skráð. Ef landnám Þórólfs hefur einungis verið Þórsnesið frá Stafá til Þórsár hefur það varla nægt til að hann gæti byggt þar skipverjum sínum, og ef hann hefur komið að norðanverðu Snæfellsnesi ónumdu mundi hann naumast hafa látið sér Þórsnesið eitt nægja. En ef líkindi eru til að svo hafi staðið í elstu ritaðri heimild um landnám hans, að hann hafi numið meira land en Þórsnesið eitt, þá verður að huga að því hvaða landsvæði sé líklegt að hann hafi numið og hvar ytri og innri mörk þess hafi verið. Líklegast þætti mér að sú hafi verið raunin og ytri mörkin hafi verið við Grundarfjörð, eða öllu fremur við Grundará, en hin innri við Langadalsá. Þá hefur Kirkjufell í Grundarfirði (sem ekki er að vita hvað hefur heitið fyrir kristnitöku, sjá bls 392) og Helgafell verið eins og útverðir landnámsins.

Í *Landnámu* er Vestarr Þórólfsson nefndur fyrstur þeirra manna sem námu lönd austan Grundarfjarðar, og síðan er farið réttsælis allt til Langadalsár (Óss, Melabók), en í *Eyrbyggju* eru aðeins nefndir þeir Björn austræni og Vestarr, og Björn talinn fyrstur landnámsmanna á eftir Þórólfi Mostrarskegg og tekið fram að hann hafi numið land *með ráði Þórólfs* (Eyrb. 2003, 18–19). Þess er ekki getið í *Landnámu*; þar er heldur ekki sagt á sömu leið frá landnámi þeirra Björns austræna og Vestars:

Björn austræni. *Eyrbyggja* (sjá *Eyrb.* 2003, 19): ‘útan frá Stafá ... á milli ok Hraunsfjarðar’ (andsælis). *Landnáma*, Melabók: ‘frá Hraunsfirði til Stafár’; Stb, Hb: ‘á milli Hraunsfjarðar ok Stafár’ (réttsælis, sjá *Íf.* I, 122).

Þarna er *Eyrbyggja* ein um að nefna innri mörk á undan þeim ytri, en því er breytt í Melabók, Sturlubók og Hauksbók.³

3 Í Melabók, blaði 2ra, línu 25, stendur þetta: ‘Vestarr hiet *maðr fon þórolfr* blauðu skalla. *hann* atti *þpaunu*...’ ‘Sponu’ stendur einnig í eftirriti Jóns Erlendssonar af Hb (*Íf.* I, 119). Þarna er ‘þ’ í ‘þpaunu’ mislestur fyrir engilsaxneskt v (‘v’), sem bendir til að forrit (eða erkirit) Melabókar hafi verið frá 13. öld, og gæti jafnvel verið frá því um 1200. Sbr *Íf.* I, 118, nmgr. 1.

Í *Eyrbyggju* ber handritum sögunnar ekki saman um heiti annars af mörkum landnáms Vestars, né heldur hvort hann hafi numið land fyrir utan þau eða innan:

Vestarr: Eyrb. 2003, 20–21: ‘fⁱ uð huala f.’ (fyrir útan Hvalafjörð).
 – AM 445 b 4to (Melabók): ‘firir vtan vthvala fiððð’ (fyrir útan Úthvalafjörð). – AM 448 4to (eftirrit af Vatnshyrnu): ‘firir jñāñ urthvala|la fiord’ (fyrir innan Urthvalafjörð). – AM 447 4to: ‘firer jñāñ wthualafiorð’ (fyrir innan Úthvalafjörð).⁴

Það sem Ólafur Lárusson segir um Urthvalafjörð á bls. 94 í sinni bók, *Landám á Snæfellsnesi*, er ekki allskostar rétt. Í eftirriti Árna Magnússonar (AM 214 8vo) af því sem lesið varð af eldri blaðræksnum með kirkju- og fjarðatali Páls Skálholtsbiskups Jónssonar stendur ekki ‘Urthvalafjörður’, heldur ‘Urthola fiordur’ (f. 13v) og á blaðsnepli sem nú er á milli f. 20 og 21 og virðist raunar vera úr því handriti sem Árni fór eftir, stendur skýrum stöfum: ‘v2t hólafio2dv2’, en síðar í fjarðatalinu (f. 64v) stendur ‘ut hvala fiordur’. Þar virðist Árni fyrst hafa skrifað ‘hvola’, en síðar skrifað ‘a’ með dekkra bleki yfir ‘o’. Þar af leiðandi þori ég ekki að leggja til að Urthvalafirði sé útrýmt úr texta *Eyrbyggju*, en sé hann friðlýstur þar verður að gera ráð fyrir að Úthvalafjörður sé draugorð.⁵

Orðið urthvalur fær reyndar staðist. Á fyrstu öldum byggðar á Íslandi var rostungur ekki talinn til sela, heldur hvala, og nefndur rosmhvalur. Við hann er kennt Rosmhvalanes á norðanverðu Reykjanesi. Vel má vera að orðið urthvalur hafi verið haft um kvendýr (kæpu) rostungs, og áreiðanlega hafa staðir þar sem *urthvalir* kæptu verið nefndir Hvallátur.⁶ Á Breiðafirði er eyja ein sem heitur Hvallátur, og alls ekki ólíklegt að urthvalir þeir sem þar kæptu hafi áður haft viðdöl í Urthvalafirði.

Athyglisverð athugasemd um landnám Vestars er í lýsingu Setbergs-sóknar á Snæfellsnesi, sem Helgi Sigurðsson, prestur á Setbergi, tók saman 1873, prentuð í *Sýslu- og sóknalýsingum III*, 237–311. Þar stendur þetta um Kolgrafafjörð í upphafi neðanmálsgeinar 3 á bls. 255:

4 Ég sé ekki betur en að ‘Vi’ í ‘Vithuala fiord’ í texta sem er tekinn eftir 447, á bls. 20, l. 6, í *Eyrb.* 2003, sé mislestur fyrir ‘w’.

5 Ólafur Lárusson getur þess að almennt sé talið ‘að Urthvalafjörður hafi verið hinn ytri hluti Kolgrafafjarðar.’ *LandnSnæf.*, 94.

6 Sjá grein Bjarna Einarssonar: Hvallátur. *Gripla VI*. StÁM, 1984, 129–134. Endurprent í *Mælt mál og forn fræði*. StÁM, 1987, 26–31.

Fjörður þessi inn að nefndum Oddum hét eftir landnámstíð án efa (eða líklega) Urthvalafjörður, en seinna Hvalafjörður og seinast Hvalfjörður, og hefi ég heyrt einstöku eldri menn rofa í nafn þetta.

Nafnið Urthvalafjörður hefur Helgi prestur haft úr útgáfu Guðbrands Vigfússonar af *Eyrbyggju* 1864, og sú ályktun hans að Hvalafjörður hafi verið nafn á firði þeim sem nú heitir Kolgrafafjörður hygg ég að sé ekki út í bláinn, og augljóst er að fjörðurinn er nefndur sem innri mörk landnáms Vestars. Ytri mörk landnámsins eru ekki nefnd í *Eyrbyggju*, en í Sturlubók *Landnámu* segir að Vestarr ‘nam Eyrarlönd ok Kirkjufjörð’ og í Hauksbók ‘Eyrarland (-land) villa fyrir -lönd’) ok á millim Kirkjufjarðar ok Kolgrafafjarðar’. Í Melabók er texti afbakaður.

Ólafur Lárusson rekur í sinni bók (á bls. 89–93) heimildir um fjarðanöfnin Grundarfjörður og Kirkjufjörður og rök fyrir því að þau eigi við einn og sama fjörð. Þetta er augljóst, og einnig það, að nöfnin Kirkjufell og Kirkjufjörður eru yngri en nafnið Grundarfjörður og hafa ekki komið upp fyrr en eftir kristnitöku og byggingu kirkna, þegar menn hafa tekið eftir að fellid minnti á kirkju. En aldrei verður vitað hvað fellid hafi heitið áður.

Í *Eyrbyggju* er engin grein gerð fyrir landnámu utar á nesinu eða landnámsmönnum, enda koma þeir ekki við sögu nema Ormur mjóvi á Fróðá sem er sagður faðir Þorbjarnar digra. (*Íf.* IV, 27). Þar eru heldur ekki nefndir tveir menn sem í *Landnámu* eru sagðir hafa numið lönd á svæðinu milli Grundarfjarðar og Stafár: Kolur í Kolgröfum og Auðun stoti:

Kolur, Melabók: ‘Kolr hét maðr er nam land út frá Trøllahálsi ok út frá Fjarðarhorni, Borðeyri⁷ til Hraunsfjarðar,..’ — Stb, Hb: ‘Kolr hét maðr er nam land (land nam *Hb*) útan frá Fjarðarhorni til Trøllaháls ok út um Berserkseyri til Hraunsfjarðar.’

Auðun stoti, Melabók: ‘Auðun stoti hét maðr er nam Hraunsfjörð inn frá Svínavatni fyrir ofan Hraun til Trøllaháls; ...’ — Stb, Hb: ‘Auðun stoti .. (hann *Hb*) nam Hraunsfjörð allan fyrir ofan Hraun á milli (millim *Hb*) Svínavats ok Trøllaháls...’

Í *Eyrbyggju* og *Landnámu* segir frá Geirröði sem nam land fyrir innan (austan) Þórsá, innri mörk landnáms Þórólfs Mostrarskeggs:

7 Borðeyri er næsta víst að sé villa fyrir Berserkseyri, sjá *LandnSnaf.*, 96–97.

Geirröður. *Eyrb.* 2003, 21, *Íf.* IV, 11: ‘Maðr hét Geirröðr er land nam inn frá Þórsá til Langadals’ (réttisælis). — StbHb: ‘Geirröðr nam land inn frá Þórsá til Langadalsár;...’ (*Íf.* I, 127).

Í *Eyrbyggju* og *Landn.* Stb og Hb eru nefndir Finngeir og Úlfarr kappi sem komu til Íslands með Geirröði og hann gaf lönd, Úlfari: ‘umhverfum Úlfarsfell’ *Eyrb.* Melabók. — ‘tveim megin Úlfarsfells ok fyrir innan fjall.’ StbHb. Finngeiri, *Eyrb.* 2003: ‘hann bjó í Álftafirði’; *Landn.* StbHb: ‘Geirröðr gaf Finngeiri lönd upp um Álptafjörð;...’

Í *Landnámu* M er Geirröður ekki nefndur, en aftur á móti er þar grein um Úlfarr kappa: ‘Úlfarr kappi nam land inn frá Þórsá, Álptafjörð ok Eyrarfell allt til Óss;...’⁸

II

Ég hef í tveimur ritum vikið að því sem segir af landnámsmörkum Auðar djúpúðgu í *Eiríks sögu rauða*, *Eyrbyggju*, *Landnámu* (Sturlubók) og *Laxdælu* (*Gím.*, 303–06; *Íf.* IV, *Viðauki*, 345–47). Í *Eiríks sögu* og Sturlubók er landnám Auðar sagt *milli Dögunðarar ok Skraumuhlaupsár*, nyrðra mark nefnt á undan hinu syðra og þar með farið andsælis, en í *Eyrbyggju* eru þau talin réttisælis. Í *Laxdælu* eru mörk landnáms Auðar ekki nefnd, einungis sagt að hún ‘fór um alla Breiðafjarðardali ok nam sér lönd svá víða sem hon vildi.’ (*Íf.* V, 9). Lönd sem hún fékk leysingjum sínum eru í *Laxdælu* talin andsælis á þessa leið: ‘Herði gaf hon Hørðadal allan út til Skraumuhlaupsár’ (ytri mörk). Síðan er farið andsælis að Erpi sem fékk ‘Sauðafellslönd á millum Tunguár ok Miðár...’ Því næst eru taldir andsælis Sökkólfur í Sökkólfsdal og Hundu í Hundadal, en þaðan farið réttisælis að landi Vífils í Vífilsdal (*Íf.* V, 10). Í Melabók *Landnámu* er Vífill nefndur *hinn fjórði leysingi Auðar* (*Íf.* I, 141) og augljóst að svo hefur einnig verið gert í þeirri heimild sem er stuðst við í *Laxdælu*: ‘Vífill hét þræll Unnar hinn fjórði; hon gaf honum Vífilsdal.’ (*Íf.* V, 10).

Líklegt er að í heimild sem höfundur *Laxdælu* hefur farið eftir hafi lönd sem Auður fékk leysingjum sínum verið talin andsælis eins og í elstu gerð

8 *Eyrb.* 2003, 20–21; *Íf.* I, 126–27. Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1905, 110–11, og um mismunandi frásagnir heimilda um Þórólf, Geirröð og Úlfar kappa, bls. 111–16; *Íf.* I, 126–27.

Landnámu.⁹ Kafli í *Landnámu* um leysingja Auðar djúpúðgu, og lönd sem hún gaf þeim er einungis varðveittur í Sturlubók. Í Hauksbók vantar þennan kafla og í brotinu úr Melabók er aðeins þetta eftir um Vífil: ‘Vífill hét hinn fjórði leysingi Auðar .. ; hann bjó í Vífilsdal ...’

Í Sturlubók (sjá *Íf.* I, 140–42) eru leysingjarnir og lönd sem Auður fékk þeim talin réttisælis í þessari röð: Ketill ‘frá Skraumuhlaupsá til Hörðadalsár’. — Hörður (Hörðadal). — Vífill (Vífilsdal). — Hundi (Hundadal). — Sökkólfur (Sökkólfsdal). — Erpur (Sauðafellslönd). En í heimild þeirri sem er stuðst við í Stb hefur Vífill verið nefndur síðastur af þeim sem Auður gaf lönd, sem er augljóst af þessari setningu: ‘Vífill hét leysingi Auðar; hann spurði þess Auði, hví hon gaf honum öngvan bústað sem öðrum mönnum.’ (*Íf.* I, 141). Björn M. Ólsen taldi að í elstu gerð *Landnámu* hefðu lönd sem Auður djúpúðga gaf vinum og leysingjum verið talin frá landnámsbæ hennar, Hvammi í Dölum, og í röð sem hafi tekið mið af landslagi.¹⁰ Að mínu viti hefur Björn áreiðanlega rétt fyrir sér að lönd þau sem Auður gaf sínum mönnum hafi í elstu gerð *Landnámu* verið talin frá landnámsbæ hennar, Hvammi í Dölum, en hinsvegar virðist mér einsætt að landslag hafi þar engu ráðið um röðina, heldur einungis það, að horfa frá þeim stað þaðan sem löndunum var úthlutað.

III

Sameiginlegt einkenni á því sem vænta má að í elstu heimildum hafi verið skráð um bústaði þá sem þau Þórólfur Mostrarskegg og Auður djúpúðga völdu sér í sínum landnámmum, er að út frá þeim hafa önnur landnám verið talin, á einn veg frá Hvammi, bæ Auðar, og væntanlega farið andsælis, en til beggja átta frá bæ Þórólfs, annars vegar líklega andsælis, en hinsvegar réttisælis. En því munar, að Auður gaf öðrum mönnum af sínu upphaflega landnámi, en þess er ekki getið í varðveittum heimildum um Þórólf. Samt sem áður verður að teljast líklegast að hann hafi numið land út eftir Snæfellsnesi allt til Grundarfjarðar og inn eftir nesinu til Langadalsár og fengið sínum mönnum, og öðrum er síðar komu, lönd innan þessara

9 Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1908, 151: ‘Efter min mening stammer de fleste af de paralleler, der findes mellem Laxd. og vore Landn.-recensioner fra den oprindelige Landnáma-tekst, som ligger til grund for disse og tillige for den Landn.-tekst, som Laxd. har benyttet.’

10 *Íf.* I, 141; Björn M. Ólsen, *Aarbøger* 1908, 158–163.

marka, en á það hafi ekki verið minnst í elstu gerð *Landnámu* af ótta við að þeir sem þá réðu fyrir landi á Þórsnesi (klaustrið á Helgafelli?) færu að nota þann fróðleik til að sælast eftir þessum jörðum.

Eftirmáli

Þessar hugleiðingar mínar eru að upphafi sprottnar af tilraun minni til að taka saman í varðveittum gerðum *Landnámu* öll dæmi um að mörk landnáma séu talin andsælis og sjá hvort þessi dæmi nægðu til að finna haldbær rök fyrir því að svo hafi verið gert í elstu skrifum um landnám á Íslandi. En ef hægt væri að benda á, þótt ekki væri annað en líkur, fyrir því að landnám og mörk landnáma hafi verið talin andsælis í elstu gerð *Landnámu* hafi því víðast hvar verið breytt í yngri gerðum (þó einna síst á Austurlandi), sökum þess að það minnti um of á fornan sið fjölkyngis-manna.¹¹ En ég komst að því að ekki væri vinnandi vegur að skera úr um hvort þessi hugmynd stæðist, nema hafa nægilega stór kort af landinu með engum örnefnum, utan þeim sem eru nefnd sem mörk landnáma og yngri nöfnum sem síðar hafa komið í stað hinna eldri. Best væri að fá slík kort tölvutæk á netinu. Þau myndu vera hin mestu þarfabing til ýmissa skynsamlegri athugana en þeirra sem ég var að gera mér að leik.

11 François-Xavier Dillmann. *Les magiciens dans l'Islande ancienne*. Uppsala 2006, 115–17.

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík:

AM 106 fol 186, 188

AM 128 fol 9

AM 132 fol (Möðruvallabók) 8, 9, 11, 12,
14, 17, 147-149, 152-162, 166, 167, 171-
178, 180, 184-189, 195

AM 133 fol (Kálfalækjarbók) 156, 157

AM 142 fol 222

AM 146 fol 8, 10-13, 160

AM 162 a fol ζ 157

AM 162 a fol Θ 157

AM 165m fol 222

AM 220 I fol 155

AM 239 fol 255

AM 241 a II fol 21, 32

AM 257-258 fol 346

AM 334 fol 156

AM 173 c 4to 155

AM 200 4to 374, 376, 379

AM 211 a 4to 374

AM 211 b 4to 342

AM 243 4to 368

AM 244 4to 339

AM 245 4to 368

AM 253 4to 347

AM 379 4to 46, 47

AM 381 4to 46

AM 382 4to 19, 23-34, 36-37, 40, 43
45-54, 59

AM 383 4to I 22, 43

AM 383 4to II 22

AM 386 4to I 21, 23

AM 386 4to II 21

AM 420 a 4to (Lögmannsannáll) 156,
157

AM 445 b 4to 391

AM 445 c 4to 171

AM 447 4to 391

AM 448 4to 391

AM 453 4to 9, 10

AM 455 4to 9, 158

AM 458 4to 9

AM 459 4to 9

AM 460 4to 8

AM 462 4to 8

AM 463 4to 8

AM 564 a 4to 171

AM 564 c 4to 222

AM 566 b 4to 158, 161, 162

AM 636 4to 236

AM 638 4to 53

AM 642 a I 4to 155

AM 643 4to 53

AM 667 I 4to 63

AM 667 VIII 4to 63

AM 713 4to 323, 324

AM 716 a 4to 323, 324

AM 748 I b 4to 171, 176, 177, 186, 188

AM 748 II 4to 171, 186, 188

AM 757 a 4to 171, 186, 188

AM 761 a-b 4to 11

AM 47 8vo 366

AM 68 8vo 341

AM 116 8vo 355

AM 109 a I 8vo 355

AM 430 12mo 63

- AM 431 12mo 63
 AM 432 12mo 63
 AM 433a 12mo 63
 AM 433b 12mo 63
 AM 433d 12mo 63
- AM Accessoria 28. 14, 160
- AM Dipl. Isl. I, 10. Apógröf nr. 777–889. 358, 362
 AM Dipl. Isl. II, 4. Apógröf nr. 2256–2364. 345, 350, 360
 AM Dipl. Isl. V, 9. Apógröf nr. 4472–4528. 343
 AM Dipl. Isl. V, 15. Apógröf nr. 5169–5350. 350, 360
 AM Dipl. Isl. V, 16. Apógröf nr. 5351–5462. 360
- GKS 1157 fol. 156
- GKS 2365 4to (Konungsbók eddukvæða) 300, 305
 GKS 2367 4to (Konungsbók Snorra Eddu) 112, 113, 116-134, 139-141, 144, 171, 186-188, 190
 GKS 3268 4to 155
 GKS 3270 4to 155, 157
- NKS 1931 4to 367, 368
- SÁM 1 fol (Skarðsbók postulasagna) 236, 253, 255, 271-274, 277, 279
- Den arnamagnæanske samling, Nordisk forskningsinstitut, Københavns Universitet, København:*
- AM 39 fol 156
 AM 229 II fol 155, 157
 AM 233a fol 62
 AM 235 fol 62
 AM 237 a fol 156
 AM 239 fol 255
 AM 240 V fol 155
- AM 242 fol (Codex Wormianus) 105, 112, 113, 116, 120-134, 138-140, 144, 145, 171, 176, 177, 186, 188
 AM 394 fol 148, 162
- AM 309 4to 389
 AM 325 XI 2 b 4to 156, 157
 AM 461 4to 9, 10
 AM 573 4to 152, 156
 AM 580 4to 156
 AM 594 a 4to 222
 AM 630 4to 236, 244, 245, 279, 280
 AM 631 4to 236
 AM 636 4to 236
 AM 645 4to 22, 23, 25, 26, 236, 244, 245, 279, 280
 AM 652 4to 244
 AM 666 b 4to 156
 AM 732b 4to 36
- AM 428 12mo 67, 92-95, 97, 98, 101, 104
 AM 428a 12mo 61, 63-68, 78-80, 92-101, 103, 104
 AM 428b 12mo 62
 AM 429 12mo 63-68, 78-80, 92, 100, 103, 104
 AM 433c 12mo 62-64, 66, 78-80, 103, 104
- Landsbókasafn Íslands – Háskóla-
 bókasafn, Reykjavík:*
- Lbs 229 fol 340
 Lbs 747 fol 15
- Lbs 65 I-II 4to 339, 372-374, 376
 Lbs 67 4to 344
 Lbs 174-175 4to 344, 347, 349, 355
 Lbs 787 4to 360
 Lbs 872 4to 375, 376, 379
 Lbs 2030 4to 305, 313
 Lbs 2294 4to 63
 Lbs 2368 4to 341, 346
 Lbs 2435 4to 63

Lbs 2676 4to 306

Lbs 412 8vo 63

Lbs 738 8vo 63

Lbs 1341 8vo 323

Lbs 1716 8vo 362

Lbs fragm. 5 155

Lbs fragm. 12 359

Lbs fragm. 82 156

JS 43 4to 63

JS 435 4to 222

JS 537 4to 29-31, 37, 40

ÍB 15-16 4to 346, 375

ÍB 169 4to 10-13, 17, 159, 160

ÍB 91 8vo 15

ÍB 371 8vo 15

ÍB 866 8vo 375

ÍBR 35 4to 15

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

Biskupsskjalasafn

A I, hylki IX, 2. 362

A I, hylki XIV, 14. 361

A I, hylki XIV, 15. 361

A II, 6. 348, 354, 355, 357, 364

A II, 11. 357, 364

A II, 14. 358

A II, 16. 358

A II, 19. 358

A II, 21. 358

A II, 24. 358

C I, 2. 359

Skjalasöfn prófasta

Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/1.

359

Norður-Ísafjarðarprófastsdæmi AA/2.

359

Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands

ÞÍ. Rtk. Y.3 Reikningar jarðabókarsjóðs
1620–1631 352, 368

ÞÍ. Rtk. Y.4 Reikningar jarðabókarsjóðs
1633–1640, 340

Skjalasafn Öxarárþings

Dómabók Jóns Sigurðssonar lögmanns.
373

Dómasafn 1326–1685. Óskráð. 374

Det kongelige bibliotek, København:

NKS 1149 fol 161, 162

NKS 1265 II fol fragm. 1 62

NKS 340 8vo 336, 363, 364, 367

Thott 1768 4to 161, 162

Thott 489 8vo III 320

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Sth. perg. fol nr. 5 25, 48

Sth. perg. fol nr. 6 156

Sth. perg. fol nr. 9 (sjá Lbs fragm. 82)

Sth. perg. 4to nr. 7 156

Sth. perg. 8vo nr. 4 105

Sth. papp 4to nr. 4 158, 161

Sth. papp 4to nr. 25 304

Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel:

Wolfenbüttel 9.10. Aug. 4to

(Wolfenbüttelbók) 8, 9

British Library, London:

BL Add. 5317 161, 162

BL Add. 11.126 161

BL Add. 11.242 23, 51

Harvardháskóli – handritasafn:

MS Icel. 43 366

Trinity College Dublin:

L. 3.23 363, 367

Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala:

DG 4-7 fol 156

DG 11 4to (Codex Upsaliensis) 105-109,
112, 115-119, 122, 124-128, 130-132,
134 -136, 138-140, 144, 145, 169, 171,
173, 176, 181, 186-188, 190

*Universiteitsbibliotheek, Rijksuniversiteit
te Utrecht:*

Utrecht 1374 (Trektarbók) 112, 113, 116-
134, 139, 141, 144, 171, 186, 188

Þjóðarbókhlaða Frakka, París:

MS Ancien (Regius) 8175 366

Handritanöfn:

Codex Calixtinus 236-243, 245-252, 254,
255, 259-271, 273-277, 279, 280

Codex Regius (Konungsbók
eddukvæða) sjá GKS 2365 4to

Codex Resenianus 53

Codex Wormianus (Wormsbók) sjá
AM 242 fol

Kálfalækjarbók sjá AM 133 fol.

Konungsbók Snorra-Eddu sjá GKS 2367
4to

Lögmannsannáll sjá AM 420 b 4to

Möðruvallabók sjá AM 132 fol

Skarðsbók postulasagna sjá SÁM 1 fol.

Trektarbók, Codex Trajectinus sjá Utr.
1374

Uppsalabók Snorra Edda (Codex
Upsaliensis) sjá DG 11 4to

Wolfenbüttelbók sjá WolfAug 9.10